Alexandr Soljeniţîn

ARHIPELAGUL GULAG

1918-1956

ÎNCERCARE DE INVESTIGAŢIE LITERARĂ

Părţile a cincea, a şasea şi a şaptea

Traducere, note şi tabel cronologic de NICOLAE ILIESCU
Postfaţă de ION VASILE ŞERBAN

Editura UNIVERS
Bucureşti, 1998

Partea a CINCEA

OCNA

„Să facem din Siberia ocnelor şi a lanțurilor o Siberie sovietică, socialistă!"
(Stalin)

Capitolul 1

SORTIȚI PIERZANIEI

REVOLUȚIA este grozav de generoasă cînd este vorba de zor. Ea se grăbeşte să renunțe la o mulțime de lucruri. De pildă - la cuvîntul ocnă. Iar acesta este un cuvînt frumos, cu greutate, nu poate fi comparat cu avortonul DOPR, nici cu alunecosul ITL. Cuvîntul „ocnă" se prăvăleşte asupra condamnatului de la înălțimea estradei judecătorilor ca o ghilotină cu încetinitor şi încă din sala de judecată îi frînge coloana vertebrală, îi spulberă orice speranță. Cuvîntul „ocnaşi" este atît de cumplit, încît alți deținuți, nu ocnaşi, îşi zic între ei: ăştia sunt, fără îndoială, ucigaşi! (Omul este înzestrat cu această însuşire poltronă şi salvatoare: să creadă că nu el este cel mai rău şi nu el se află în cea mai proastă situație. Ocnaşii poartă numere\înseamnă că sunt dintre cei mai înrăiți! Pe noi însă n-or să ne numeroteze!... Aveți răbdare, n-o să scăpați, o să primiți şi voi numere!)

Stalin îndrăgea tare mult cuvintele vechi, el ştia că pe ele statele se pot ține veacuri de-a rîndul. Fără nici cea mai mică necesitate proletară, el a transplantat cuvinte care fuseseră suprimate în pripă: „ofițer", „general", „director", „suprem".(1)* Şi după douăzeci şi şase de ani de cînd revoluția din februarie a desființat ocna, Stalin a introdus-o din nou. Asta s-a întîmplat în aprilie 1943, cînd Stalin a simțit că arca lui a ieşit la liman. Cele dintîi roade civile ale victoriei naționale de la Stalingrad au fost: Decretul privind militarizarea căilor ferate (copiii şi femeile să fie judecați de tribunal) şi, peste o zi (17 aprilie), Decretul privind introducerea ocnei şi spînzurătorii. (Spînzurătoarea este, de asemenea, un stabiliment vechi şi bun, ce nu poate fi comparat cu un pocnet de revolver. Spînzurătoarea prelungeşte moartea şi permite să fie arătată detaliat şi dintr-o dată unei mari mulțimi de privitori.) Toate victoriile următoare au trimis la ocnă şi la spînzurătoare noi rezerve de oameni sortiți morții: mai întâi din Kuban şi de pe Don, apoi din Ucraina de pe malul stîng al Niprului. din Kursk, Oriol, Smolensk. În urma armatei veneau tribunalele. Pe unii îi spînzurau pe loc, în public, pe alții îi expediau în lagărele-ocne nou create.

Cel dintîi de acest fel a fost fără îndoială lagărul de la mina 17 din Vorkuta (curînd, au urmat altele şi în Norilsk, şi în Djezkazgan). Scopul nici nu era ascuns: ocnaşii trebuiau exterminați. Era un homicid fățiş, dar, în tradiția GULAG-ului, prelungit în timp, pentru ca deținuții sortiți pieirii să sufere cît mai multă vreme şi să mai lucreze o perioadă de timp.

Ei erau instalați în „corturi" şapte metri pe douăzeci, obişnuite în zonele

*Notele din subsolul paginii, marcate cu asterisc, aparțin autorului. Notele traducătorului, numerotate în cadrul fiecărui capitol, sunt amplasate la sfîrşitul volumului, care conține şi un index general de sigle şi abrevieri. (Vezi şi N.B. la vol. I şi vol. II)

nordice. Căptuşite cu scînduri şi presărate cu rumeguş, aceste corturi deveneau un fel de barăci uşoare. Un asemenea cort era prevăzut pentru optzeci de persoane, dacă erau utilate sistem vagonaş(2), şi pentru o sută - în cazul priciurilor comune. Ocnaşii erau instalaţi cîte două sute.
Asta însă nu era o restrângere(3) de spaţiu! Era doar o utilizare judicioasă a spaţiului de locuit. Ocnaşii aveau un regim de lucru, în două schimburi, de douăsprezece ore, fără nici o zi de odihnă, şi astfel, întotdeauna, o sută erau la lucru, iar cealaltă - în baracă.
La locul de muncă erau înconjuraţi de escorta cu cîini. Oricine putea să îi bată după pofta inimii sau să-i îndemne la lucru înghiontindu-i cu automatul. În drum spre zonă(4), după bunul plac al celor din escortă, coloana lor putea fi împroşcată cu rafale de automat, şi nimeni nu cerea socoteală soldaţilor pentru cei morţi. Coloana istovită a ocnaşilor putea fi deosebită de departe cu uşurinţă de o coloană de simpli deţinuţi: oamenii de-abia îşi tîrau picioarele, chipurile lor erau răvăşite de disperare şi consternare.
Cele douăsprezece ore de lucru erau măsurate în cea mai lungă durată a lor. (La spart de piatră brută în viscolele polare din Norilsk, li se dădea, în cele douăsprezece ore, o singură dată, zece minute de răgaz în încăperea unde se puteau încălzi.) Şi cît de stupid erau folosite cele douăsprezece ore de odihnă! În contul acestor douăsprezece ore, ei erau duşi dintr-o zonă într-alta, erau aliniaţi în coloană, erau perchezi-ţionaţi. În zona locativă erau introduşi numaidecît într-un cort niciodată aerisit, fără ferestre, şi încuiaţi acolo. În timpul iernii, în cort dăinuia un aer dens, umed, împuţit şi acru, pe care un om neobişnuit cu astfel de condiţii nu l-ar fi suportat nici două minute. Zona locativă era şi mai puţin accesibilă ocnaşilor decît zona de lucru. Nu li se permitea niciodată să meargă nici la toaletă, nici la sala de mese, nici la infirmerie. Pentru orice trebuinţă aveau fie un hîrdău, fie un ghişeu. Ocna stalinistă din anii 1943-1944 însemna îmbinarea a tot ceea ce era mai rău într-un lagăr cu tot ceea ce era mai rău într-o puşcărie.
Ocna ţaristă, după mărturia lui Cehov(5), era mult mai puţin inventivă. Ocnaşii din închisoarea Mexandrovsk (Sahalin) nu numai că puteau să iasă zi şi noapte în curte şi la toaletă (acolo nu era folosit hîrdăul), dar şi toată ziua în oraş! Astfel încît sensul autentic al cuvîntului ,,ocnă" - vîslaşii să fie înlănţuiţi lîngă vîsle - îl înţelegea doar Stalin.
În cele douăsprezece ore de „odihnă" intra, de asemenea, controlul de dimineaţă şi de seară al ocnaşilor, care nu era o simplă verificare a numărului capetelor de vită, precum în cazul zekilor(6), ci un apel amănunţit, nominal cînd fiecare dintre cei o sută de ocnaşi trebuia, de două ori pe zi, să-şi strige, fără să se poticnească, numărul, numele lui nesuferit, prenumele şi patronimicul, anul şi locul naşterii, articolele, durata condamnării, cine l-a condamnat şi cînd ia sfîrşit condamnarea; iar

ceilalți nouăzeci şi nouă trebuiau, de două ori pe zi, să asculte toate acestea şi să se chinuiască. Tot în contul acestor douăsprezece ore se distribuia de două ori hrana: castroanele cu mîncare se împărțeau prin ghişeu şi tot prin ghişeu se înapoiau. Nici un ocnaş nu avea dreptul să lucreze la bucătărie ori să transporte găleţile cu hrană. Întregul personal de serviciu era alcătuit din hoți şi, cu cît mai impertinent şi mai necruțător îi escrocau pe blestemații de ocnaşi, cu atît mai bine trăiau ei înşişi şi cu atît mai mulțumiți erau stăpînii ocnei. Aici, ca întotdeauna pe seama articolului Cincizeci şi Opt, coincideau interesele NKVD-ului şi ale tagmei hoților.
Dar întrucît nu trebuiau să păstreze tabele pentru istorie, să se vadă că ocnaşii erau exterminați şi prin înfometare, conform acestor tabele lor li se cuveneau nişte jalnice suplimente - vămuite de trei ori - sub formă de „rații pentru mineri" şi „gratificații alimentare". Şi toate acestea se realizau prin ghişeu, după o lungă procedură: strigarea nominală şi schimbul castroanelor pe taloane. Şi cînd, în sfîrşit, puteau să se prăvălească pe prici şi să adoarmă, din nou se deschidea ghişeul, din nou începea strigarea numelor şi predarea aceloraşi taloane pentru a doua zi (zekii simpli nu-şi băteau capul cu taloanele pentru castroane, ele erau primite şi predate la bucătărie de către brigadier).
Astfel, din cele douăsprezece ore de „timp liber", de-abia mai rămîneau patru ore liniştite pentru somn.
În plus, bineînțeles, ocnaşilor nu li se dădea nici un ban, nu aveau dreptul să primească pachete, nici scrisori (în capul lor năuc, care le vîjîia necontenit, trebuia să se stingă gîndul la fosta libertate şi nimic să nu mai rămîhă pe pămînt în neagra noapte polară decît munca şi această baracă).
Toate acestea îi făceau pe ocnaşi să cedeze cu uşurință şi să moară repede.
Cel dintîi alfabet vorkutean (douăzeci şi opt de litere(7), pentru fiecare literă numerotarea era de la unu la o mie), prin urmare primii douăzeci şi opt de mii de ocnaşi din Vorkuta au intrat cu toții în mormînt într-un singur an.
Este de mirare că nu într-o lună*.
În Norilsk, la uzina de cobalt nr. 25, au tras o garnitură în zonă pentru a încărca minereu, şi ocnaşii s-au culcat sub tren pentru a sfîrşi mai repede cu chinurile. Douăzeci şi patru de oameni, ajunşi la disperare, au fugit în tundră. Au fost descoperiți din avioane şi împuşcați, iar cada-

*Cîți ocnaşi credeți că se aflau în Sahalin pe vremea lui Cehov? Cinci mii nouă sute cinci persoane, erau de ajuns şase litere. Aproape la fel era şi Elabastuzul nostru, însă Spassk era mai mare. Cuvântul însuşi era cumplit - „Sahalin", dar, în realitate, nu era decît o filială, o subdiviziune de lagăr! Doar în Steplag erau douăsprezece de acest fel. Lagăre precum Steplag-ul erau zece. Socotiți cîte Sahaline.

vrele lor au fost stivuite pe platforma de adunare din lagăr.
La mina nr. 2 din Vorkuta se afla un lagăr-ocnă pentru femei. Femeile purtau numere pe spate şi pe basmalele de pe cap. Ele participau la toate lucrările subterane şi chiar, şi chiar... depăşeau planul!...*
Dar eu aud cum compatrioții şi contemporanii mei îmi strigă cu mînie: opreşte-te! Despre cine cutezi sa ne vorbeşti? Da, aşa este! I-au ținut acolo pentru a-i extermina, şi bine au făcut! Căci erau trădători, polițai(8) şi burgomiştri(9)! Aşa le trebuie! Nu cumva îți este milă de ei?? (În acest caz, după cum se ştie, critica iese din cadrul literaturii şi trece în atribuțiile Organelor.) Iar acolo, femeile nu erau decît aşternuturile nemților! îmi strigă nişte voci de femei. (Oare am exagerat eu? Se poate ca nişte rusoaice să le numească aşternuturi pe alte rusoaice?)
Cel mai uşor mi-ar fi să răspund cum se obişnuieşte acum, „demascînd cultul". Să povestesc despre cîteva cazuri de trimitere la muncă silnică. (De pildă, despre cele trei comsomoliste voluntare, care, pilotînd nişte bombardiere uşoare, s-au speriat şi, în loc să arunce bombele asupra țintei, le-au aruncat în cîmp deschis; s-au întors cu bine la bază şi au raportat că şi-au îndeplinit misiunea, însă pe urmă, pe una dintre ele a mustrat-o conştiința de comsomolistă şi a povestit totul secretarului de comsomol al unității de aviație, tot o fată, care, bineînțeles, a raportat la Secția Specială, şi cele trei fete s-au pricopsit cu douăzeci de ani de ocnă.) Şi să exclam: iată ce oameni sovietici cinstiți au fost pedepsiți de către samavolnicia stalinistă! Apoi să mă las cuprins de indignare nu din pricina samavolniciei la drept vorbind, ci din pricina erorilor fatale săvîrşite față de comsomolişti şi comunişti, acum corectate într-un mod fericit.
Ar fi însă nedemn să nu examinăm problema în toată profunzimea ei.
Mai întîi despre femei, acum, după cum se ştie, dezrobite, eliberate. E drept, nu de munca lor dublă, ci de cununia religioasă, de jugul disprețului social, de tirania Kabanihăi(10). Dar ce-i asta? Oare nu le-am pregătit o Kabaniha şi mai cruntă, socotindu-le crimă de antipatriotism şi de drept comun faptul de a dispune libere de corpul şi de personalitatea lor? Şi oare nu întreaga literatură universală (prestalinistă) a proslăvit iubirea eliberată de discriminările naționale? De voia generalilor şi a diplomaților? Noi însă şi aici am aplicat criteriul stalinist: fără Decretul Prezidiului Sovietului Suprem nu îți este permis să intri în contact cu nimeni. Corpul tău este, înainte de toate, bunul Patriei.
Dar, întîi şi-ntîi, ce vîrstă aveau ele cînd au intrat în contact cu inamicul nu pe cîmpul de luptă, ci în pat? Cu siguranță că erau femei nu mult mai în vîrstă de treizeci de ani, ba chiar şi de douăzeci şi cinci. Rezultă că de la primele impresii din copilărie ele au fost educate după Octom-

* În Sahalin nu exista muncă silnică pentru femei (Cehov).

brie, în şcolile sovietice şi în spiritul ideologiei sovietice! Aşadar, ne-am supărat pe roadele mîinilor noastre? Unora dintre fete li s-a întipărit în minte tot ceea ce noi vreme de cincisprezece ani am strigat fără istovire: că nu există nici o țară natală, că patria este o născocire reacționară. Altora li se făcuse lehamite de puritanismul searbăd al adunărilor, mitingurilor, demonstrațiilor noastre, al filmelor fără sărutări, al dansurilor fără îmbrățişări. Cele din a treia categorie erau cucerite de amabilitatea, de politețea, de acele nimicuri ale aspectului exterior al bărbatului şi ale modului de a face curte, despre care nu i-a învățat nimeni pe flăcăii cincinalelor noastre şi pe ofițerii care au absolvit Academia Frunze(11). În categoria a patra intrau fetele care erau pur şi simplu flămînde, flămînde la propriu, adică nu aveau ce să mănînce. Cele din categoria a cincea poate că n-au găsit alt mijloc de salvare, a lor şi a rudelor, de a nu se despărți de ele.
În oraşul Starodub din regiunea Briansk, unde ajunsesem pe urmele proaspete ale inamicului în retragere, mi s-a povestit că acolo a staționat multă vreme o garnizoana de unguri, pentru a apăra oraşul de partizani. La un moment dat, au primit ordin de transferare, şi zeci de femei localnice, uitînd de orice ruşine, au venit la gară şi, luîndu-şi rămas-bun de la ocupanți, boceau de mama focului, cum n-au bocit (a adăugat un cizmar zeflemitor) nici cînd „şi-au petrecut bărbații la război".
Tribunalul militar a intrat în Starodub cîteva zile mai tîrziu. Şi, cu siguranță, au acordat atenția cuvenită denunțurilor. Şi, fără îndoială, pe careva dintre bocitoarele din Starodub le-a trimis la mina nr.2 din Vorkuta.
Dar cine-i vinovat de toate astea? Cine? Aceste femei? Sau noi, noi toți, compatrioți şi contemporani? Ce fel de oameni am fost noi, dacă femeile noastre au preferat să se arunce în brațele ocupanților? Oare nu este acesta unul din nenumăratele prețuri pe care le plătim, le plătim şi le vom plăti încă multă vreme pentru calea noastră comunistă, adoptată în pripă, parcursă în mare zăpăceală, fără a arunca o privire îndărăt pentru a vedea pierderile, fără a privi înainte?
Poate că toate aceste femei ar fi trebuit supuse oprobriului public (însă nu înainte de a le asculta şi pe ele), poate ar fi trebuit ridiculizate fără cruțare, dar să le trimiți pentru aşa ceva la ocnă? În lagărele polare de exterminare??
Păi, Stalin le-a trimis! Beria!
Nu, nu, scuzați-mă! Cei care le-au trimis, care le-au ținut acolo şi le-au lichidat tronează acum în consiliile publice ale pensionarilor şi veghează în continuare la moralitatea noastră. Iar noi toți? Noi auzim: „aşternuturile nemților", şi dăm aprobator din cap. Faptul că şi acum le socotim pe aceste femei vinovate este cu mult mai periculos pentru noi chiar şi decît faptul că ele au fost condamnate la vremea lor.
— Bine, bine, dar bărbații n-au ajuns acolo degeaba?! Erau trădători de patrie şi trădători sociali.

Dar şi aici ne putem eschiva. Am putea menționa (şi ar fi adevărat) că principalii criminali n-au rămas, de bună seamă, pe loc, în aşteptarea tribunalelor şi spînzuratorilor noastre. Ei s-au grăbit cum au putut spre Occident şi mulți au izbutit să plece. Anchetele noastre penale de pedeapsă ajungeau la cifrele propuse pe seama mieluşeilor (aici au fost de mare ajutor denunțurile vecinilor). În locuința aceluia, nu se ştie de ce, au fost încartiruiți nemți, de ce l-au îndrăgit pe el? Iar acesta a cărat nemților fîn cu sania lui: colaborare directă cu inamicul*.
Astfel s-ar putea minimaliza şi din nou să se pună pe seama cultului: au existat exagerări, acum sunt corectate. Totul este normal.
Dar, fiindcă am început, să continuăm.
Ce soartă au avut dascălii de şcoală? Acei dascăli pe care armata noastră, în timpul retragerii pline de panică, i-a părăsit cu şcoli şi cu şcolari cu tot: care pentru un an, care pentru doi, care pentru trei.
Fiindcă intendenții au fost proşti, generalii incompetenți, ce trebuie să facă acum dascălii: să-i mai învețe carte pe copii ori să nu-i mai învețe? Şi ce pot să facă acum copiii -nu cei care au cincisprezece ani, care pot să muncească şi să se întrețină, ori să se facă partizani, ci copiii mici? Să învețe ori să piardă vremea vreo doi-trei ani pentru ispăşirea greşelilor Comandantului Suprem? Nu mi-a dat tata căciulă, deci urechile pot să-mi înghețe, nu-i aşa?
Nu se ştie de ce, dar această problemă nu s-a pus nici în Danemarca, nici în Norvegia, nici în Belgia, nici în Franța. În aceste țări, nimeni n-a considerat că poporul, aruncat cu uşurință sub ocupație germană de către cîrmuitorii lui nesăbuiți ori în virtutea unor circumstanțe covîrşitoare, acum trebuie să înceteze de a mai trăi. În aceste țări au continuat să funcționeze şi şcolile, şi căile ferate, şi administrația locală.
Există oameni (la ei, fireşte) care au creierul întors cu o sută optzeci de grade. Pentru că la noi, dascălii de şcoală au primit scrisori anonime de la partizani: „Să nu îndrăzniți să țineți lecții! Cei vinovați vor plăti scump!" Lucrul la căile ferate a devenit, de asemenea, colaborare cu inamicul. Iar administrația locală - trădare nemaiauzită.
Toată lumea ştie că un copil care a întrerupt învățătura poate să n-o mai reia ulterior. Astfel, dacă Genialul Strateg al tuturor timpurilor şi popoarelor a dat greş, ce să facă iarba în vremea asta - să crească ori să se usuce? Iar copiii, în vremea asta, să meargă sau nu la şcoală?
De bună seamă, totul se plăteşte. Din şcoală vor trebui scoase portretele cu mustață(12) şi, poate, introduse cele cu mustăcioară(13). Bradul nu va mai trebui împodobit de Anul Nou, ci de Crăciun, şi, cu această ocazie (şi la altă aniversare imperială în locul celei din octombrie), di-

*Să fim drepți şi să nu uităm că începînd din 1946 cei din această categorie au fost rejudecați şi douăzeci de ani de KTR (muncă silnică) au fost înlocuiți cu zece ani de ITL.

rectorul va trebui să cuvînteze şi să proslăvească minunata viaţă nouă, care de fapt este proastă. Dar şi înainte se ţineau discursuri care proslăveau viaţa cea minunată, iar ea era tot proastă.
Cu alte cuvinte, înainte trebuia să-ţi calci pe conştiinţă şi să-i minţi pe copii incomparabil mai mult, fiindcă minciuna a avut timp să se decanteze şi să se insinueze în programele de învăţămînt, fiind elaborată cu meticulozitate de către metodiştii şi inspectorii şcolari. La fiecare lecţie, fie că se potrivea ori nu se potrivea, fie că era vorba de structura organismului rîmei sau de conjuncţiile subordonatoare, trebuia neapărat să îl huleşti pe Dumnezeu (chiar dacă tu personal crezi în El). Trebuia să nu scapi prilejul ca să proslăveşti libertatea noastră nelimitată (chiar dacă n-ai dormit toată noaptea, aşteptînd să auzi ciocănituri în uşă). Fie că citeai cu glas tare din Turgheniev, fie că plimbai bagheta pe cursul Niprului, trebuia negreşit să afuriseşti sărăcia din trecut şi să elogiezi belşugul din prezent (cînd sub ochii tăi şi ai copiilor, cu mult înainte de război mureau sate întregi, iar pe o cartelă de copil, la oraş, se dădeau trei sute de grame de pîine).
Şi toate acestea nu erau socotite crimă nici împotriva adevărului, nici împotriva sufletului de copil, nici împotriva Duhului Sfînt.
Acum, însă, sub regimul provizoriu şi instabil al ocupanţilor, trebuia să minţi mult mai puţin, doar că în altă direcţie, în altă direcţie! — asta era problema! Iată de ce glasul patriei şi creionul raikom-ulm interziceau predarea limbii materne, a geografiei, aritmeticii şi ştiinţelor naturale. Pentru o astfel de activitate - douăzeci de ani la ocnă!
Compatrioţi, încuviinţaţi din cap! Iată, îi conduc, însoţiţi de crini, într-o baracă dotată cu hîrdău! Azvîrliţi cu pietre în ei, căci i-au învăţat carte pe copiii voştri!
Însă compatrioţii (mai cu seamă pensionarii MVD-ului şi KGB-ului, nişte namile, pensionaţi la patruzeci şi cinci de ani) se apropie de mine cu pumnii ridicaţi: pe cine apăr eu? pe burgomiştri!(14) pe starosti! pe tălmaci? toate canaliile şi lepădăturile?
Să ne coborîm dar, să ne coborîm şi mai adînc. Am adunat prea multe lemne, privindu-i pe oameni ca pe surcele! Oricum, viitorul ne va obliga să reflectăm la cauze.
Au început să cînte Fie ca nobila mînie..,(15) - şi cum să nu ţi se ridice părul pe cap? Patriotismul nostru înnăscut - interzis, ridiculizat, prigonit şi blestemat - a fost deodată îngăduit, încurajat, proclamat sfînt, şi cum să nu ne recăpătăm curajul, noi toţi, ruşii, să nu ne unim inimile emoţionate de recunoştinţă, şi cu generozitatea firii noastre să nu-i iertăm neapărat pe călăii noştri obişnuiţi cînd se apropiau călăii din afara graniţelor? Şi apoi, înăbuşind vagile îndoieli şi mărinimia noastră grăbită, cu toţii laolaltă să-i blestemăm cu frenezie pe trădători, acei oameni ranchiunoşi, categoric mai răi decît noi?
De unsprezece secole de cînd există Rusia, ea a cunoscut mulţi duş-

mani şi a purtat multe războaie. Dar oare au existat mulți trădători în Rusia? Din sînul ei au ieşit mulțimi de trădători? Parcă nu. Pare-mi-se că nici vrăjmaşii nu au acuzat caracterul rus de trădare, de cameleonism, de infidelitate. Şi toate acestea sub un regim, cum se spune, ostil poporului muncitor.
Iată însă că a izbucnit cel mai drept război, sub regimul cel mai drept, şi, brusc, poporul nostru a descoperit în mijlocul său zeci şi sute de mii de trădători.
De unde au apărut? Şi de ce?
Poate că s-o fi reaprins din nou războiul civil, care nu a fost stins definitiv? Albgardiştii care au scăpat teferi? Nu! Am menționat mai sus că mulți dintre emigranții albi (inclusiv procletul Denikin) au luat partea Rusiei Sovietice împotriva lui Hitler. Ei aveau libertatea de a alege şi au ales astfel*.
Însă aceste zeci şi sute de mii - polițai şi membri ai detaşamentelor de represalii, starosti şi tălmaci - au ieşit cu toții din rîndul cetățenilor sovietici. Şi printre ei erau destui tineri, care, de asemenea, au crescut după Octombrie.
Ce i-o fi determinat?... Cine sunt ei?
Ei bine, în primul rînd aceştia sunt aceia peste care şi peste ale căror familii au trecut şenilele anilor Douăzeci şi Treizeci. Care în valurile tulburi ale canalizării noastre şi-au pierdut părinții, pe cei apropiați şi pe cei dragi. Ori cei care ei înşişi au plonjat şi au ieşit la suprafață în lagăre şi în exiluri, au plonjat şi au ieşit la suprafață. Ale căror picioare au înghețat şi au amorțit la cozile de la ghişeele unde se predau pachete. Şi cei cărora în aceste decenii crunte le-au tăiat ori le-au drămuit cu zgîrcenie accesul la ceea ce aveau mai scump pe pămînt, la pămîntul însuşi, făgăduit, fiindcă veni vorba, prin marele Decret(16) şi pentru care, între altele, au trebuit să-şi verse sîngele în Războiul civil. (Nimic de-a face cu vilele-proprietate inalienabilă a ofițerilor din Armata sovietică ori cu moşiile împrejmuite cu garduri de lîngă Moscova: asta-i pentru noi, asta se poate.) În plus, cei care au fost luați „pentru culesul spicelor". Apoi cei cărora le-au luat dreptul de a locui unde poftesc. Sau dreptul de a practica meseria îndrăgită (am nimicit cu fanatism toate meseriile, dar acest lucru s-a uitat demult).
Despre toți aceştia la noi se vorbeşte (şi de două ori mai mult – propagandiştii, şi de trei ori mai mult - octombriştii-napostovişti(17)) cu o grimasă disprețuitoare: „cei ofensați de puterea sovietică", „cei care au fost supuşi represaliilor", „vlăstare de chiaburi", „specimene în care mocneşte ura față de puterea sovietică".

*Ei n-au gustat împreună cu noi din anii Treizeci, şi din depărtare, din Europa, le-a fost uşor să se entuziasmeze „de marea faptă de eroism patriotic a poporului rus", scăpînd din vedere doisprezece ani de genocid intern.

Unul vorbeşte, iar celălalt încuviinţează dînd din cap. Ca şi cum totul a devenit limpede. Ca şi cum puterea populară are dreptul să-şi ofenseze cetăţenii. Ca şi cum în asta rezidă viciul primordial, plaga principală: ofensaţi... în care mocneşte...
Şi nimeni nu vine să strige: daţi-mi voie! Ei, drăcia dracului! Păi vouă, la urma urmelor, existenţa vă determină conştiinţa sau nu v-o determină? Sau v-o determină doar atunci cînd vă convine? Iar cînd nu vă convine, atunci nu trebuie să v-o determine?
Şi mai ştiu unii la noi să vorbească cu fruntea uşor adumbrită: „Da, s-au comis unele greşeli". Şi mereu această formulă impersonală, inocent-neruşinată - s-au comis, doar că nu se ştie de către cine. S-ar putea crede că muncitorii, hamalii şi colhoznicii sunt aceia care le-au comis. Nimeni nu are curajul să spună: partidul comunist le-a comis! Conducătorii sovietici inamovibili şi iresponsabili le-au comis! De cine încă, în afară de cei care deţin puterea, ar mai putea fi „comise"? Să se pună totul pe seama lui Stalin? Trebuie totuşi să avem şi simţul umorului. Stalin a comis, dar voi, milioane, în posturi de conducere, unde aţi fost?
De altfel, şi erorile acestea în ochii noştri s-au dizolvat destul de repede într-o pată neguroasă, neclară, fără contur, şi nu mai sunt receptate ca rod al incapacităţii, fanatismului şi relei-intenţii, toate erorile recunoscute se referă numai la faptul că unii comunişti au trimis la închisoare alţi comunişti. Dar faptul că cincisprezece-şaptesprezece milioane de ţărani au fost ruinaţi, trimişi spre exterminare, împrăştiaţi prin ţară fără dreptul de a-şi aminti de propriii părinţi şi de a le rosti numele, asta, chipurile, nu ar constitui o eroare. Şi toate valurile canalizării, examinate la începutul acestei cărţi - nici asta, chipurile, n-ar fi o eroare. Iar faptul că nu am fost cîtuşi de puţin pregătiţi pentru războiul cu Hitler, că ne-am umflat în pene în mod înşelător, că ne-am retras în mod ruşinos, schimbînd lozincile din mers, şi că numai Ivan(18) şi îndemnul „Pentru Sfînta Rusie" i-au oprit pe nemţi la Volga, nu este socotit a fi greşeala lui Stalin, ci e transformat aproape în meritul lui principal.
În două luni am cedat adversarului aproape o treime din populaţie, cu toate acele familii care n-au fost nimicite pe de-a-ntregul, cu lagărele de mii de oameni, care s-au împrăştiat cînd escorta a fugit, cu puşcăriile Ucrainei şi ale Ţărilor Baltice, unde încă nu se risipise fumul rafalelor care îi doborîseră pe cei cu articolul Cincizeci şi Opt
Cîtă vreme puterea era de partea noastră, pe toţi aceşti nenorociţi i-am oprimat, i-am prigonit, nu i-am lăsat să muncească, i-am alungat din locuinţe, i-am silit să moară. Cînd a ieşit la iveală slăbiciunea noastră - le-am cerut numaidecît să uite tot răul pricinuit, să uite părinţii şi copiii morţi de foame în tundră, să uite pe cei împuşcaţi, să uite ruinarea lor şi ingratitudinea noastră faţă de ei, să uite interogatoriile şi torturile NKVD-ului, să uite lagărele foamei şi să pornească de îndată la partizani, să intre în ilegalitate şi să apere Patria fără să-şi cruţe propria viaţă. (Dar

noi trebuia să ne schimbăm! Şi nimeni nu le dădea vreo speranţă că atunci cînd ne vom întoarce o să ne purtăm altfel cu ei, că nu-i vom mai persecuta, nu-i vom mai alunga, nu-i vom mai băga la închisoare şi nu-i vom mai împuşca.)
Aceasta fiind situaţia, de ce să te miri mai mult: că de venirea nemţilor s-au bucurat prea mulţi oameni? Sau încă prea puţini? (Au fost însă cazuri cînd germanii au trebuit să facă dreptate. De pildă, în cazul delatorilor din epoca sovietică: execuţia diaconului bisericii Naberejno-Nikolskaia din Kiev, şi acesta nu este un caz unic.)
Dar credincioşii? Douăzeci de ani la rînd credinţa a fost prigonită şi au fost închise bisericile. Au venit nemţii şi au început să le deschidă. (Ai noştri, după nemţi, s-au jenat să le închidă imediat.) În Rostov pe Don, de pildă, solemnitatea deschiderii bisericilor a stîrnit o jubilaţie de masă, o mare afluenţă de oameni, însă, pentru asta, ei trebuiau să-i afurisească pe nemţi, nu-i aşa?
Tot la Rostov, în primele zile ale războiului, a fost arestat inginerul Alexandr Petrovici M.-V., care a murit în celula de anchetă. Soţia lui a tremurat de frică vreo cîteva luni, aşteptînd să fie şi ea arestată, şi numai după venirea nemţilor- s-a culcat liniştită: „Acum, cel puţin, o să dorm pe săturate!" Nu, ea trebuia să se roage pentru întoarcerea călăilor ei.
În mai 1943, sub ocupaţie germană, la Vinniţa, în grădina publică de pe strada Podlesnaia (pe care la începutul anului 1939 sovietul orăşenesc a împrejmuit-o cu un gard înalt, declarînd-o „zonă interzisă a Narkomatului Apărării"), au fost descoperite întîmplător nişte morminte greu de observat, năpădite de iarbă deasă. Şi au găsit treizeci şi nouă de morminte comune, cu dimensiunile de 3x4 metri şi adînci de 3,5 metri. În fiecare mormînt au găsit mai întîi un strat de veşminte aparţinînd celor morţi, apoi cadavrele, aşezate unul cu capul la picioarele celuilalt. Toţi aveau mîinile legate cu sfoară, toţi fuseseră împuşcaţi în ceafă cu revolvere de calibru mic. Au fost probabil împuşcaţi la închisoare şi, pe urmă, căraţi noaptea şi îngropaţi. După actele unora, care s-au păstrat, au fost recunoscuţi cei condamnaţi în 1938 „la douăzeci de ani fără drept de corespondenţă. Într-o fotografie care s-a păstrat a fost imortalizată o scenă din timpul săpăturilor: locuitorii din Vinniţa care au venit să privească ori să-i recunoască pe ai lor. Continuînd săpăturile, au descoperit şi mai multe. În iunie au început să sape lîngă cimitirul ortodox, lîngă spitalul Pirogov, şi au descoperit încă patruzeci şi două de morminte. A urmat apoi „parcul de cultură şi odihnă Gorki". Sub locurile de atracţie, sub „camera rîsului", sub estradele de jocuri şi dansuri au descoperit încă paisprezece morminte comune. În total, în 95 de morminte, au găsit 9 439 de cadavre. Asta numai în Vinniţa, unde le-au descoperit întîmplător. Cîte or mai fi ascunse în celelalte oraşe? Şi vreţi ca populaţia care a văzut aceste cadavre să dea năvală la partizanii sovietici?

Poate că ar fi just să admitem, în sfîrşit, că o dată ce pe noi, pe mine şi pe dumneavoastră, ne doare cînd suntem călcaţi în picioare, noi şi tot ce iubim, tot astfel îi doare şi pe cei călcaţi de noi. Poate că ar fi just să admitem, în sfîrşit, că aceia pe care noi îi nimicim au dreptul să ne urască. Sau nu, nu au dreptul? Ar trebui să moară plini de recunoştinţă?
Noi atribuim acestor poliţai şi burgomiştri o anume ură străveche, aproape congenitală, dar ura aceasta noi am semănat-o în ei. Ea constituie „deşeurile noastre de producţie". Cum spunea asta Krîlenko? „În ochii noştri, fiecare crimă este produsul unui sistem social dat"*. Al sistemului vostru tovarăşi! Nu trebuie să vă uitaţi Doctrina!
Să nu uităm, de asemenea, că printre acei compatrioţi ai noştri, care au ridicat sabia contra noastră şi au rostit discursuri contra noastră, erau şi oameni complet dezinteresaţi şi care personal n-au suferit, cărora nu le-au luat nici un fel de avere (nu aveau nimic), şi care personal n-au stat în lagăre, nici altcineva din familia lor, dar care de mult se sufocau din pricina sistemului nostru, din pricina disprețului față de destinul individual; din pricina persecuției convingerilor; din pricina acestui cîntecel ridicol:
„Nu cunosc pe lume altă țară, Unde-atît de liber poți să fii"(19);
Din pricina închinăciunilor evlavioase dinaintea Cîrmuitorului; din pricina acelui creion agitat: haideți repede să ne înscriem la împrumut!(20) Din pricina aplauzelor care se transformă în ovații. Putem noi să admitem că acestor oameni, oameni normali, nu le ajungea aerul nostru puturos? (La anchetă, părintele Teodor Florea a fost învinuit pentru faptul că a îndrăznit să povestească, sub regimul românesc, despre mîrşăviile staliniste. El a răspuns: „Ce puteam să spun altceva despre voi? Am spus numai ce ştiam. Am spus numai ce a fost." În limbaj sovietic: să minți, să-ți calci pe conştiință şi să pieri tu însuți - numai să fie în avantajul regimului! Dar asta, pare-mi-se, nu mai seamănă a materialism, ce spuneți?)
S-a întîmplat ca în septembrie 1941, înainte de a pleca la armată, în orăşelul Morozovsk, cucerit de nemți în anul următor, eu şi soția mea, tineri dascăli la început de carieră, am închiriat o locuință în aceeaşi curte cu alți chiriaşi: cuplul Bronevițki, care nu avea copii. Inginerul Nikolai Gherasimovici Bronevițki, de vreo şaizeci de ani, era un intelectual cu înfățişare cehoviană, foarte simpatic, liniştit, inteligent. Acum vreau să-mi amintesc fața lui prelungă, şi mereu mi se pare că purta pince-nez, deşi, poate că nu avea aşa ceva. Şi mai liniştită, şi mai blîndă era soția lui - o femeie cam ofilită, cu părul de culoarea inului, cu douăzeci şi cinci de ani mai tînără decît bărbatul, însă după comportament nu părea deloc mai puțin în vîrstă. Ne erau dragi, probabil şi noi lor, mai

*Krîlenko, Za plat let (în cinci ani), GIZ, Moscova-Petrograd, 1923, p. 337.

ales prin contrast cu lacoma familie a proprietarilor noştri.
De multe ori, seara, ne aşezam toţi patru pe treptele pridvorului Erau nişte seri liniştite, calde, cu lună, încă nesfişiate de vuietul avioanelor şi exploziile bombelor, dar pe noi neliniştea ofensivei germane ne năpădea cum năpădeau norii invizibili, dar înăbuşitori, cerul alburiu, tîrîndu-se spre luna mică şi neajutorată. În fiecare zi la gară opreau noi şi noi trenuri, îndreptîndu-se spre Stalingrad. Refugiaţii umpleau piaţa orăşelului cu zvonuri, temeri şi curioase hîrtii de o sută de ruble, pe care le scoteau din buzunare, şi porneau mai departe. Ei numeau oraşele cedate, despre care încă multă vreme pe urmă Informbiuroul nu scotea o vorbă, temîndu-se să spună poporului adevărul. (Despre acele oraşe, Bronevițki nu spunea „le-am cedat", ci „le-au luat".)
Stăteam pe trepte şi discutam. Noi, tinerii, eram foarte plini de viaţă şi de nelinişte pentru ea, dar, în esenţă, nu puteam spune despre ea nimic mai inteligent decît cele ce se scriau în ziare. Ne simţeam bine cu soţii Bronevițki: spuneam tot ce gîndeam fără să observăm vreo diferenţă de receptare.
Ei ne priveau, fără îndoială, ca pe două exemplare ale tineretului plin de naivitate. Tocmai trecuserăm prin anii Treizeci, şi parcă nici nu trăiserăm în ei. Ne-au întrebat ce amintiri avem din anii 1937-1938? Ce amintiri?! Biblioteca Universităţii, examenele, voioasele excursii sportive, seratele dansante, formaţiile artistice de amatori şi dragostea, fireşte, era vîrsta dragostei. Dar profesorii noştri n-au fost arestaţi în vremea aceea? Da, într-adevăr, se pare că vreo doi-trei au fost arestaţi. Au fost înlocuiţi cu conferenţiari. Dar studenţi n-au fost arestaţi? Ne-am adus aminte: da, într-adevăr, au arestat cîţiva din anii mari. Şi altceva?... Nimic, noi am dansat. Dar dintre cei apropiaţi vouă n-n-u... s-au atins de nimeni?... Nu...
Asta-i cumplit, şi eu vreau să-mi amintesc cu exactitate. Dar totul a fost anume aşa. Şi este cu atît mai cumplit, fiindcă eu nu făceam parte din tineretul dansator şi sportiv, nici dintre maniacii înţepeniţi în ştiinţa şi formulele lor. Eu manifestam un interes deosebit pentru politică încă de la vîrsta de zece ani, eram doar un mucos cînd nu-l mai credeam pe Krîlenko şi mă miram de caracterul regizat al celebrelor procese(21), dar nimic nu mă împingea să merg mai departe, să fac legătura între acele mărunte procese de la Moscova (ele păreau grandioase) şi uriaşa roată care se rostogolea prin ţară zdrobind totul în calea ei (numărul victimelor trecea, nu ştiu cum, neobservat). Mi-am petrecut copilăria stînd la coadă: la pîine, lapte, arpacaş (pe atunci nu ştiam ce este carnea), însă nu-mi dădeam seama că lipsa pîinii semnifica ruinarea satelor şi care era cauza acestei minări. Căci pentru noi circula altă formulă: „dificultăţi temporare". În oraşul nostru mare, în fiecare noapte arestau cu nemiluita, dar eu nu umblam noaptea pe străzi. Iar ziua, familiile celor arestaţi nu arborau steaguri negre la fereastră, şi colegii mei de facultate nu

povesteau nimic de părinții ridicați.
În ziare totul părea senin, fără nori, şi plin de optimism.
Iar tînărului îi place nespus să creadă că totul merge bine.
Acum înțeleg că pentru Bronevițki era periculos să ne povestească despre anumite lucruri. Totuşi cîte ceva ne-a revelat bătrînul inginer, victimă a uneia dintre cele mai crunte lovituri ale GPU-ului. El şi-a pierdut sănătatea în puşcării, a suferit mai multe condamnări şi a cunoscut nu doar un singur lagăr, dar povestea cu pasiune aprinsă numai despre începuturile Djezkazganului: despre apa otrăvită cu aramă, despre aerul vătămător, despre crime, despre zădărnicia plîngerilor trimise la Moscova. Chiar şi numai cuvîntul acesta, Djez-kaz-gan, făcea să te treacă fiorii, ca şi acele povestiri pline de cruzime. (Şi? Credeți că acest Djez-kaz-gan a schimbat cît de cît felul nostru de a recepta lumea? Cîtuşi de puțin, fireşte. Căci această localitate nu este aici, aproape de noi. Şi cele povestite nu ne privesc, nu ni s-au întîmplat nouă. Ele nu se pot transmite. E mai lesne să nu te gîndeşti. Este mai lesne să uiți.)
Acolo, în Djezkazgan, cînd Bronevițki a scăpat de escortă, a venit la el actuala nevastă, pe atunci tînără domnişoară. Şi acolo, în decor de sîrmă ghimpată, s-au căsătorit. La începutul războiului, printr-o minune, erau în libertate, la Morozovsk, fireşte, cu buletine de identitate „deteriorate"-(22). El lucra într-un birou de construcții prăpădit, ea era contabil. Pe urmă, eu am fost chemat în armată. Soția mea a plecat şi ea din Morozovsk. Orăşelul a fost ocupat de nemți. Apoi a fost eliberat Şi, într-o zi, soția mi-a scris pe front: „închipuie-ți, cică în Morozovsk, sub nemți, Bronevițki a fost burgomistru! Ce ticăloşie!" M-am mirat şi eu şi mi-am zis: „Ce mîrşăvie!"
Dar au mai trecut nişte ani. Undeva, întins pe priciul întunecos al închisorii, prefirîndu-mi în gînd viața trăită, mi-am adus aminte de Bronevițki. Însă n-am mai găsit în mine uşurința juvenilă ca să-l condamn. L-au dat pe nedrept afară din serviciu, pe urmă i-au oferit un serviciu nedemn de el, l-au închis, l-au schingiuit, l-au bătut, l-au sleit de puteri, i-au scuipat în față, - iar el? El trebuia să creadă că asta înseamnă progres, că viața lui toată, trupească şi spirituală, şi viața celor apropiați lui, şi viața batjocorită a întregului popor nu au nici o importanță.
Îndărătul peteculuí de ceață al „cultului personalității" ce ni s-a aruncat, îndărătul straturilor de timp pe care le-am străbătut şi ne-am transformat (şi de la un stat la altul are loc refracția şi deviația razei de lumină), acum nu ne mai vedem pe noi şi anii treizeci nici pe locul pe care şi noi, şi ei am fost, nici sub înfățişarea pe care şi noi, şi ei am avut-o. Acea divinizare a lui Stalin şi acea credință în totul, fără rezerve şi fără limite, nu au fost cîtuşi de puțin proprii întregului popor, ci numai partidului, comsomolului, tineretului studios de la oraş, surogatului intelectualității (instalat în locul celei nimicite şi risipite) şi, în parte, micii burghezii orăşeneşti (clasei muncitoare)*, care nu închideau niciodată difuzoarele

radio, de la bătăile de dimineață ale orologiului din tumul Spasski(23), pînă la Internaționala, de la miezul nopții, pentru care vocea lui Levitan(24) a devenit vocea conştiinței lor. („în parte" -pentru că Decretele privind regimul de muncă în producție: „douăzeci de minute întîrziere" şi înrobirea într-o uzină nu-şi recrutaseră deloc partizani.) Exista însă şi o minoritate orăşenească, şi nu chiar atît de mică, formată, în orice caz, din cîteva milioane, unii care smulgeau cu dezgust din priză şnurul difuzoarelor ori de cîte ori aveau curaj, care în fiece pagină de ziar nu vedeau decît minciuni, de la un capăt la altul al coloanelor. Şi pentru aceste milioane ziua alegerilor era o zi de chin şi de umilință. Pentru această minoritate, dictatura instaurată la noi nu era nici a proletariatului, nici a poporului, nici (pentru cine îşi aminteşte exact sensul inițial al cuvîntului) sovietică(25), ci dictatura uzurpatoare a minorității comuniste, a cărei trăsătură distinctivă era caracterul ei deosebit de brutal.
Omenirea este aproape incapabilă să-şi însuşească o cunoştință în mod nonemoțional. Insensibil, în ceea ce omul a văzut ceva rău, este aproape imposibil, chiar dacă s-ar forța, să mai vadă şi ceva bun. Nu totul, de la un capăt la altul, era detestabil în viața noastră şi nu toate cuvintele din ziare erau minciună, dar această minoritate oprimată, hăituită, împresurată de turnători recepta viața întregii țări ca detestabilă, şi tot ce scriau ziarele - ca minciuni. Să ne amintim că atunci nu existau emisiunile occidentale în limba rusă (dar şi aparatele de radio existau într-un număr infim), că singurele informații cetățeanul putea să le primească numai din ziarele noastre şi din emisiunile oficiale de la radio, şi tocmai pe acestea Bronevițki şi toți cei ca el le receptau ca pe o minciună interminabilă şi obsedantă sau ca pe o disimulare poltronă. Şi tot ce se scria despre străinătate şi despre pieirea irevocabilă a lumii occidentale în anul 1930, şi despre trădarea socialiştilor occidentali, şi despre elanul unanim al întregii Spanii împotriva lui Franco (iar în 1942 despre aspirația trădătoare a lui Nehru spre libertatea Indiei -căci asta slăbea imperiul englez - aliatul nostru), toate acestea de asemenea s-au dovedit minciuni. Propaganda plină de ură, agasantă, după sistemul „cine nu este cu noi, acela e împotriva noastră", n-a făcut niciodată distincție între pozițiile Mariei Spiridonova(26) şi ale lui Nicolae al II-lea, ale lui Leon Blum(27) şi Hitler, ale parlamentului englez şi Reichstagului german. Şi de ce aceste povestiri în aparență fantastice despre cărțile arse pe rug în piețele germane(28) şi despre resurecția unor vechi atrocități teutonice (să nu uităm că atrocitățile teutonice au constituit şi obiectul minciunilor ziarelor ruseşti în plimul război mondial). Bronevițki trebuia să le distingă, să le remarce ca adevăr, şi în nazismul german

*Exact din anii treizeci clasa muncitoare a devenit detaşamentul principal al micii noastre burghezii, în care a intrat în întregime. Ca, de altfel, şi majoritatea intelectualității sovietice.

(ponegrit aproape în aceleaşi expresii-limită ca mai înainte Poincare(29), Pilsudski(30) şi conservatorii englezi) să recunoască un patruped demn de acela care un sfert de secol, absolut real, în carne şi oase, l-a sugrumat, l-a otrăvit şi sfîşiat pînă la sînge pe el însuşi, şi Arhipelagul, şi oraşul rus, şi satul rus? Şi toate acele viraje gazetăreşti despre hitlerişti - ba întîlnirile prieteneşti ale bravelor noastre santinele în mîrşava Polonie(31), şi întregul val de simpatie gazetărească față de aceşti ostaşi viteji împotriva bancherilor anglo-francezi, şi discursurile integrale ale lui Hitler pe o pagină întreagă din „Pravda". Ba, pe urmă, într-o singură dimineață (a doua dimineață a războiului), explozia de titluri, că toată Europa geme disperată sub călcîiul lor - toate acestea nu au făcut altceva decît să confirme inconsecvența minciunilor gazetăreşti şi n-ar fi putut în nici un chip să-l convingă pe Bronevițki că pe pămînt există călăi comparabili cu ai noştri, pe care el îi cunoştea de-adevăratelea. Şi dacă acum, pentru a-l convinge, i s-ar fi pus zilnic în față buletinul informativ al BBC-ului, singurul lucru de care ar mai fi putut fi convins era acela că Hitler constituie cel de-al doilea pericol pentru Rusia, dar în nici un caz primul, cîtă vreme Stalin era acolo. Însă BBC-ul nu i-a pus nici un buletin dinainte, iar Informbiuroul, chiar din prima lui zi de naştere, avea tot atîta credit, cît şi agenția TASS. Iar zvonurile împrăştiate de refugiați nu erau nici ele din prima mînă (nu veneau nici din Germania, nici din teritoriile ocupate, de unde nu ieşise încă nici un martor viu). Din prima mînă nu era decît lagărul din Djezkazgan, şi anul 1937, şi foametea din 1932, şi deschiaburirea, şi distrugerea bisericilor. Şi pe măsură ce armata germană se apropia, Bronevițki (şi zeci de mii de solitari ca el) simțea că se apropie ceasul lui, acel ceas unic, irepetabil, la care nu mai spera de douăzeci de ani şi care poate să-i revină omului doar o singură dată, din pricina vieții noastre scurte comparată cu deplasările istorice lente, acel ceas cînd el (ei) îşi poate declara dezacordul cu cele ce s-au petrecut, cu cele ce s-au înfăptuit, s-au fluierat, s-au călcat în picioare în toată țara, şi prin mijloace cu totul necunoscute să-şi servească țara aflată pe drumul pierzaniei, să servească renaşterii unei opinii publice în Rusia. Da, Bronevițki n-a uitat nimic şi nu a iertat nimic. Şi nicicum n-a putut să-i fie dragă acea putere care a doborît Rusia, a adus-o în starea de mizerie colhoznică, de decădere morală şi, iată, acum, la această înfrîngere militară năucitoare. Şi, sufocîndu-se, se uita la naivii ca mine, ca noi, nefiind în stare să ne convingă să ne schimbăm părerile. El aştepta pe cineva, pe cineva numai pentru ca să înlocuiască puterea stalinistă! (Cunoscuta inversare psihologică de poli: orice altceva, dar nu acesta, al nostru, atît de dezagreabil! Oare poți să-ți închipui că există pe lume cineva mai rău decît ai noştri? Trebuie să spunem că ne aflam în regiunea Donului, iar acolo jumătate din populație îi aştepta la fel pe nemți.) Astfel, trăind toată viața ca o ființă apolitică, în cel de-al şaptelea deceniu al său, Bronevițki

s-a hotărît să facă un pas politic.
Şi a acceptat să fie pus în fruntea municipalităţii din Morozovsk...
Acolo, cred eu, şi-a dat repede seama în ce bucluc a intrat: că pentru cei veniţi Rusia era ceva şi mai insignifiant, şi mai dezgustător decît pentru cei care plecaseră. Vîrcolacul avea nevoie numai de sucurile Rusiei, corpul putea să piară. Noul burgomistru nu trebuia să conducă viaţa publică rusească, ci pe slugoii poliţiei germane. Dar el fusese instalat pe un ax, şi nu-i rămînea decît - bine sau rău - să se învîrtească. Eliberîndu-se de nişte călăi, trebuia să-i sprijine pe alţii. Şi brusc a recunoscut că acea idee despre patriotism, pe care o credea opusă ideii sovietice, este contopită cu cea sovietică. Într-un mod cu neputinţă de înţeles, ea a trecut ca prin sită de la minoritatea lucida care o păstrase, la majoritatea îndobitocită: au uitat cum au prigonit-o şi au tras în ea cu automatele, cum au batjocorit-o, acum, iată, a devenit trunchiul principal al unui arbore străin.
De bună seamă, frica şi impasul au fost însoţitorii lui (lor). Defileul şi-a schimbat locul şi rămăsese doar o ieşire: moartea ori condamnarea la ocnă.
Fireşte, nu toţi acolo erau Bronevitki. Fireşte, la acest scurt ospăţ în timpul ciumei s-au adunat mulţi corbi, ahtiaţi după putere şi sînge. Dar unde nu se adună ăştia! Ei s-au potrivit grozav şi la NKVD. Aşa e şi Mamulov, şi Antonov din Dudinka, şi alde Poisuişapka(32) - nu poţi să-ţi închipui călăi mai detestabili! Şi domnesc zeci de ani, şi chinuiesc însutit poporul. Vă mai amintiţi de supraveghetorul Tkaci (Partea a Treia, cap. 20)? Asta s-a aranjat bine şi într-o parte, şi în cealaltă.
Fiindcă am vorbit despre oraş, să nu uităm să pomenim şi de sat. Mulţi dintre liberalii de astăzi obişnuiesc să învinuiască satul de obtuzitate politică şi conservatorism. Dar satul dinainte de război, în totalitatea lui, în majoritatea lui covîrşitoare, era lucid, incomparabil mai lucid decît oraşul. El nu împărtăşea cîtuşi de puţin divinizarea tătucului Stalin (şi nici ideea revoluţiei mondiale). El judeca pur şi simplu normal şi nu uitase cum i-au făgăduit pămînt şi cum i l-au luat. Cum a trăit, cum a mîncat şi s-a îmbrăcat înainte de colhozuri şi în timpul colhozurilor. Cum îi luau viţelul, oaia, ba chiar şi găina din curte. Cum au pîngărit şi batjocorit bisericile. În vremea aceea la sate nu prea se pomenise de radio, şi nu în fiecare sat era un ştiutor de carte ca să citească ziarele, şi toţi aceşti Ceang-Tzo-lin(33), MacDonald(34) ori Hitler nu erau pentru satul rus decît nişte imbecili străini şi inutili.
Într-un sat din regiunea Riazan, la 3 iulie 1941, nişte ţărani se adunaseră lîngă fierărie şi ascultau la difuzor discursul lui Stalin . Şi numai ce tătucul, pînă atunci atît de dur şi neînduplecat la lacrimile ţăranilor ruşi, a început cu voce pierită şi plîngăreaţă: „Fraţi şi surori!..."(35) - un ţăran a replicat gîtlejului negru de hîrtie:
— A-a-a, pui de lele, dar pe asta n-o vrei tu? şi a schiţat spre difuzor un

gest grosolan, îndrăgit de ruşi, constînd în îndoirea braţului din cot şi mişcarea lui în sus şi în jos.
Şi ţăranii s-au prăpădit de rîs.
Dacă am colinda prin sate şi i-am chestiona pe toţi martorii, am afla zeci de mii de astfel de cazuri, poate şi mai usturătoare.
Aceasta era starea de spirit a satului rus la începutul războiului şi, prin urmare, a acelor rezervişti, care au băut ultima lor jumătate de litru la haltă şi au dansat în ţarină cu cei dragi. În plus, ne-am pricopsit şi cu această înfrîngere cum ruşii nu-şi aduc aminte să mai fi avut vreuna. Şi uriaşele întinderi săteşti, pînă la ambele capitale şi pînă la Volga, şi multe milioane de ţărani au ieşit într-o clipă de sub puterea colhozurilor, şi s-a dovedit - destul cu minciunile şi cu fardarea istoriei! - că Republicile nu vor decît independenţă! Satele - să fie eliberate de colhozuri! Muncitorii să scape de Decretele înrobitoare! Şi dacă veneticii n-ar fi fost atît de iremediabil mărginiţi şi înfumuraţi şi n-ar fi păstrat pentru Germania Mare comoda administraţie de stat a colhozurilor, n-ar fi plănuit mîrşăvia de a transforma Rusia într-o colonie, - atunci, ideea naţională nu s-ar fi întors acolo unde fusese veşnic înăbuşită, şi este puţin probabil că am mai fi avut prilejul să sărbătorim cea de a douăzeci şi cincea aniversare a comunismului rus. (Şi cineva, vreodată, va trebui să povestească şi despre partizani. Cum ţăranii din teritoriile ocupate nu s-au dus la ei de bunăvoie. Cum, la început, ei s-au înarmat împotriva partizanilor, ca să nu le dea grînele şi vitele.)
Cine îşi aminteşte marele exod al populaţiei din Caucazul de Nord din ianuarie 1943 şi cine poate să ne ofere ceva analog în istoria universală? Ca populaţia, îndeosebi cea sătească, să plece în masă cu inamicul înfrînt, cu străinii, numai să nu rămînă cu ai lor, care erau învingători! Convoaie, convoaie nesfîrşite prin gerurile şi viscolele năprasnice din ianuarie!
Aici se află rădăcinile sociale ale acelor sute de mii de voluntari, care, în ciuda monstruozităţii hitlerismului, au ajuns la disperare şi au îmbrăcat uniforma duşmanului. Şi aici avem prilejul să venim din nou cu lămuriri despre vlasovişti.
În Partea Întîi a acestei cărţi, cititorul nu era pregătit să accepte tot adevărul (nici eu nu-l stăpînesc în întregime, se vor scrie studii speciale, pentru mine tema aceasta este colaterală). Acolo, la început, pînă cînd cititorul nu a parcurs, alături de noi, întregul itinerar al lagărelor, i-a fost prezentată doar o punere în gardă, o invitaţie la reflectare. Acum, după toate etapele, după toate puşcăriile de tranzit, după doborîtul copacilor şi lăturile lagărelor, poate că cititorul a devenit mai îngăduitor. În Partea întîi am vorbit despre acei vlasovişti, care au pus mîna pe armă din disperare, ca să scape de foamea din lagărele de prizonieri, să găsească o ieşire din impas. (De altfel, şi aici ar trebui să ne gîndim: dacă nemţii au început să-i folosească pe prizonierii ruşi numai ca necombatanţi,

pentru serviciile auxiliare ale armatei, în spatele frontului, şi pare-se că aceasta era cea mai bună soluție pentru cei ce căutau să se salveze, atunci de ce aceştia au luat armele şi au pornit frontal contra Armatei Roşii?)

Acum însă nu mai putem amîna, trebuie să vorbim şi despre aceia care încă înainte de 1941 nu visau nimic altceva decît să pună mîna pe armă şi să-i bată pe aceşti comisari roşii, cekişti şi colectivizatori! Vă amintiți ce spunea Lenin: „O clasă asuprită care nu aspiră să deprindă mînuirea armelor, să aibă arme, nu merită decît să fie tratată aşa cum sunt tratați robii"*. Iată însă că, spre fala noastră, războiul sovieto-german a arătat că noi nu suntem deloc acei robi împroşcați cu dispreț în toate studiile istorice liberale: nu robii au pus mîna pe sabie ca să reteze capul tătucului Stalin. (Nu erau robi nici cei din partea aceasta, care şi-au îndreptat ținuta în mantaua lor de oşteni ai armatei roşii, - această formă complexă de libertate efemeră era imposibil de prevăzut din punct de vedere sociologic.)

Aceşti oameni, care au îndurat pe pielea lor douăzeci şi patru de ani de fericire comunistă, ştiau încă din 1941 ceea ce nu ştia nimeni în lume: că pe toată planeta şi pe tot parcursul istoriei n-a existat regim mai rău, mai sîngeros şi, totodată, mai perfid şi abil, decît cel bolşevic, care s-a autointitulat „sovietic". Nici prin numărul celor martirizați, nici prin înrădăcinare în numărul mare al anilor, nici prin perspectiva proiectelor, nici prin totalitarismul complex şi unificat, nu se poate asemui cu nici un alt regim de pe pămînt, nici chiar cu cel al ucenicului de Hitler, care în acea epocă a întunecat ochii întregului Occident. Şi iată că a venit vremea cînd aceşti oameni au intrat în posesia unei arme, şi oare, acum, ei trebuiau să se stăpîhească, să lase bolşevismul să supraviețuiască, să se consolideze din nou în cruda opresiune, şi de-abia atunci să înceapă lupta cu el (care nici pînă astăzi n-a început aproape nicăieri în lume)? Nu, firesc era să adopte metoda bolşevismului însuşi: aşa cum acesta şi-a înfipt colții în trupul Rusiei, slăbită de Primul război mondial, tot aşa să fie lovit şi el, într-un moment identic, în Cel de al Doilea!

Încă din timpul războiului sovieto-finlandez din 1939 s-a manifestat nedorința noastră de a lupta. Această stare de spirit a încercat s-o folosească B.G. Bajanov, unul dintre adjuncții apropiați ai lui Stalin: să-i întoarcă pe prizonierii din Armata Roşie, sub comanda ofițerilor ruşi emigranți împotriva frontului sovietic, nu pentru a lupta, ci pentru a convinge. Experimentul a eşuat din pricina capitulării neaşteptate a Finlandei.

Cînd a început războiul sovieto-german - la zece ani după nimicitoarea colectivizare, la opt ani după marea molimă ucraineană (şase milioane de morți, nici măcar observați de Europa vecină), la patru ani după dez-

*Lenin, Sobranie socinenii (Opere), ed. a 5-a, voi. 30, p. 153.

lănțuirea demonică a NKVD-ului, la un an după legile înrobitoare privind producția(36), şi toate acestea cînd existau lagăre cu cincisprezece milioane de oameni în țară şi amintirea clară încă a populației vîrstnice despre viața dinainte de revoluție, impulsul firesc al poporului a fost să răsufle şi să se elibereze. Simțământul firesc - dezgustul față de propria putere. Şi nu „i-a luat prin surprindere", şi nu „superioritatea numerică a aviației şi tancurilor"(37) (fiindcă veni vorba - toate superiorităților numerice aparțineau RKKA) explică atît de uşor încercuirile catastrofale - cîte trei sute de mii (Bialystok, Smolensk) şi şase sute cincizeci de mii de bărbați înarmați (Briansk, Kiev), distrugerea unor fronturi întregi şi retragerea armatelor atît de nestăvilit şi atît de adînc spre interior cum n-a cunoscut Rusia în toți cei 1000 de ani şi, probabil, nici o altă țară în nici un război, ci paralizia neaşteptată a puterii incapabile, de care supuşii au fugit, ca dinaintea unui cadavru atîrnat (Raikom-unle, gorko-murile au fost spulberate în cinci minute, şi Stalin a simțit că i se taie răsuflarea.) În 1941, această zguduire putea să meargă pînă la capăt. În decembrie 1941, şaizeci de milioane din populația sovietică de o sută cincizeci de milioane nu se mai afla sub puterea lui Stalin! Nu degeaba ordinul lui Stalin (0019, 16 iulie 1941) bătea alarma: „Pe toate(!) fronturile există numeroase(!) elemente, care chiar aleargă în întîmpinarea inamicului şi la cel dintîi contact cu el aruncă armele". (În încercuirea de la Bialystok, la începutul lui iulie 1941, din trei sute patruzeci de mii de prizonieri, douăzeci de mii erau dezertori!) Situația i se părea lui Stalin atît de disperată, încît în octombrie 1941 i-a propus telegrafic lui Churchill să debarce pe teritoriul sovietic douăzeci şi cinci-treizeci de divizii englezeşti. Ce comunist putea fi mai descurajat?

Iată starea de spirit din vremea aceea: la 22 august 1941, comandantul regimentului 436 infanterie, maiorul Kononov a declarat deschis regimentului său că trece la nemți, ca să intre în Armata de Eliberare, care trebuia să-l răstoarne pe Stalin, şi a invitat cu el pe toți cei doritori. Nu numai că nu a întâmpinat nici o împotrivire, dar întregul regiment a plecat împreună cu el!

Peste trei săptămîni, Kononov a creat în partea cealaltă un regiment de cazaci voluntari (el însuşi era cazac de pe Don). Cînd a sosit în lagărul de prizonieri de lîngă Moghiliov pentru recrutarea celor amatori, din cinci mii de prizonieri patru mii şi-au exprimat pe loc dorința să meargă cu el, dar n-a putut să-i ia. - În lagărul de la Tilsit, în acelaşi an, jumătate din prizonierii de război sovietici - douăsprezece mii de oameni - au semnat o declarație că a venit timpul să transforme războiul în război civil.

N-am uitat nici mişcarea populară din Lokot, regiunea Briansk(38); crearea unei administrații autonome ruseşti încă înainte de venirea nemților şi independent de ei, o regiune stabilă şi înfloritoare alcătuită din opt raioane, cu peste un milion de locuitori. Revendicările lokotenilor

erau foarte clare: guvern național rus, administrație rusă în toate regiunile ocupate, declarația de independență a Rusiei în frontierele din anul 1938(39) şi crearea armatei de eliberare sub comandă rusească.
Cu pîine şi sare i-au întîmpinat pe germani şi stanițele(40) cazacilor de pe Don. Căci ele nu uitaseră cum le-au măcelărit comuniştii: toți bărbații de la şaisprezece la şaizeci şi cinci de ani.
În august 1941, lîngă Luga, Martînovski, student medicinist din Leningrad, a creat un detaşament de partizani, mai ales din studenți sovietici, care îşi propuseseră să se elibereze de comunism. În septembrie 1941, lîngă Porhov, un detaşament anticomunist identic, din studenți leningrădeni (din zona insulei Vasilievski) şi soldați care au nimerit în încercuire, a format locotenentul Rutceiiko, pînă nu demult doctorand din Leningrad. Însă nemții au trimis acest detaşament să îndeplinească servicii auxiliare pentru unitățile lor militare. Înainte de 1941, populația URSS concepea, fireşte, lucrurile astfel: venirea unei armate străine înseamnă răsturnarea regimului comunist, nici un alt tîlc pentru noi nu putea fi în această venire. Era aşteptat un program politic vizînd eliberarea de sub bolşevism.
Oare de aici, de la noi - prin sihla propagandei sovietice, prin desimea armatei hitleriste - era uşor să crezi că aliații occidentali n-au intrat în acest război pentru libertate în general, ci doar pentru libertatea lor vest-europeană, doar împotriva național-socialismului, folosind cît mai bine armatele sovietice, şi cu asta, basta? Oare nu era mai firesc să credem că aliații noştri erau fideli principiului libertății şi nu ne vor abandona sub o tiranie şi mai cruntă. .. Este adevărat că tot aceşti aliați, pentru care noi ne-am dat viața şi în primul război mondial, şi atunci au abandonat armata noastră în dezastru, grăbindu-se să se întoarcă la bunăstarea lor. Dar experiența este prea dură ca să goată fi asimilată de inimă.
Învățînd, pe bună dreptate, să nu credem nimic din propaganda sovietică, în mod firesc nu credeam nici scornelile despre dorința naziştilor de a face din Rusia o colonie, iar pe noi - robi ai nemților. O asemenea prostie nu era de conceput în creierele secolului al XX-lea. Era imposibil să crezi aşa ceva pînă n-ai încercat pe pielea ta. Încă din 1942, formațiunea rusă din Osintorf a atras mai mulți voluntari decît putea să primească unitatea în curs de organizare în ținutul Smolenskului şi în Bielorusia pentru protecția locuitorilor de la sate împotriva partizanilor dirijați de la Moscova, şi astfel a fost creată „miliția populară" voluntară, alcătuită din o sută de mii de oameni (de teamă, nemții au interzis-o). Chiar şi în primăvara anului 1943, Vlasov a fost întîmpinat cu însufleţire generală în cele două călătorii de propagandă - cea din Smolensk şi cea din Pskov. Încă şi atunci populația aştepta: cînd vom avea guvernul nostru independent şi armata noastră independentă? Am o mărturie din raionul Pojerevițki, regiunea Pskov, care atestă că populația țărănească

avea o atitudine prietenoasă față de unitatea vlasovistă din zona aceea: această unitate nu jefuia, nu se ținea de scandaluri, purta vechea uniformă roşească, ajuta la strîngerea recoltei, era privită ca autoritate roşească necolhoznică. Veneau să se înscrie în ea voluntari din populația civilă (cum se înscriau şi în Lokot la Voskoboinikov). Trebuie să ne gîndim: ce nevoie îi mîna? Căci nu veneau din lagăre de prizonieri! Nemții însă interziceau vlasoviştilor să primească întăriri (n-au decît să se înscrie la poliții). Încă din martie 1943, în lagărul de lîngă Harkov, prizonierii au citit manifestele despre mişcarea vlasovistă (atunci imaginară), şi 730 de ofițeri au semnat cereri de aderare la armata rusă de eliberare - şi asta după experiența a doi ani întregi de război, mulți dintre ei - eroi ai bătăliei de la Stalingrad: comandanți de divizii, comisari de regimente! Şi trebuie să ținem seama că era un lagăr unde se dădea hrană bună. Nu disperarea flămîndului i-a determinat să semneze. (Notați ceva caracteristic pentru obtuzitatea germană: dintre cei 730 de semnatari, 722 nici pînă la sfîrşitul războiului nu au fost eliberați din lagăr şi antrenați în activitate.) Şi în 1943 - suntem martorii acelor convoaie ce veneau în urma armatei germane, şiruri de zeci de mii de refugiați din regiuni sovietice - numai să nu rămînă sub comunism.

Iau asupra mea şi voi spune că poporul nostru n-ar fi valorat nimic, ar fi fost un popor de robi incurabili dacă în acest război ar fi scăpat prilejul ca măcar de departe să amenințe cu arma guvernul stalinist, ar fi scăpat prilejul să-şi agite arma şi să adreseze o ploaie de înjurături Părintelui drag. Nemții au avut complotul generalilor(41), dar noi? Generalii noştri superiori au fost (şi au rămas pînă în ziua de azi) nişte nulități, stricați moraliceşte de ideologia partidului şi de propria cupiditate. N-au păstrat în ei spiritul național, cum se obişnuieşte în alte țări. Şi numai oamenii de rînd - soldații - țăranii -cazacii - s-au ridicat şi au lovit. Erau fără excepție oameni de rînd. Participarea fostei nobilimi din emigrație ori a fostelor pături bogate, ori a intelectualității a fost infimă, aproape inexistentă. Şi dacă această mişcare ar fi avut posibilitatea să se desfăşoare liber, să ia amploare, aşa cum pornise încă din primele săptămîni ale războiului, am fi avut de-a face cu o nouă răscoală de tipul celei a lui Pugaciov. Prin anvergura şi nivelul straturilor sociale antrenate, prin sprijinul acordat populației, prin participarea cazacilor, prin spirit - să se răfuiască pe drept cu răufăcătorii potentați - prin caracterul stihinic al a vuietului şi dîrzeniei şi prin slăbiciunea conducerii. În orice caz, mişcarea aceasta a fost mult mai populară - a poporului simplu - decît toată „mişcarea eliberatoare a intelectualității de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi pînă în februarie 1917, cu obiectivele ei pseudopopulare şi cu roadele ei din februarie şi octombrie. Dar nu i-a fost dat să se manifeste în toată amploarea, ci să piară ruşinos, cu stigmatul: trădare a Patriei noastre sfinte!

Noi am pierdut gustul de a conferi evenimentelor explicații sociale.

Această practică la noi poate fi asemuită cu o tumbă: în momentul cel mai favorabil, în modul cel mai avantajos. Şi pactul stalinist de prietenie cu Ribbentrop şi Hitler? Dar fanfaronada lui Molotov şi Voroşilov din ajunul războiului? Şi, pe urmă, incapacitatea, lipsa de pregătire, incompetența năucitoare (şi fuga laşă din Moscova a guvernului), şi trapele însumînd jumătate de milion abandonate în încercuire - asta nu e trădare de Patrie? Cu consecințe uriaşe? Atunci de ce pe aceşti trădători îi menajăm atît în locuințele lor de pe strada Granovski?
O-o, cît de lungă! Ce lungă! Nespus de lungă ar fi acea bancă pe care s-ar aşeza toți călăii şi toți trădătorii poporului nostru, dacă ar fi aşezați de la cei mai... pînă la cei mai...
La întrebările incomode, la noi nu se răspunde. Se tace. În loc de răspuns, iată ce ni se strigă:
— Dar principiul?! Principiul în sine?! Are oare rusul dreptul, pentru a-şi atinge obiectivele politice - care i se par juste, să admitem - să se sprijine de brațul imperialismului german?!... Şi încă în momentul cînd se află într-un război necruțător cu el?
Iată care este cu adevărat întrebarea-cheie: pentru obiective care ți se par nobile, oare este posibil să te foloseşti de sprijinul imperialismului german, care se află în război cu Rusia?
Astăzi toți vor răspunde în unanimitate: nu! nu! nu!
Dar atunci de unde provine vagonul german exteritorial Elveția-Suedia(42), care a făcut un ocol pe la Berlin (cum am aflat în prezent)? Toată presa, de la menşevici la cădeți, a strigat tot aşa: nu! nu! Însă bolşevicii au explicat că aşa ceva este posibil, că este chiar ridicol să li se reproşeze asta. Şi n-a fost doar un vagon. Şi în vara lui 1918 cîte vagoane au expediat bolşevicii din Rusia - fie cu alimente, fie cu aur - şi toate în gura nesățioasă a lui Wilhelm! Să transformăm războiul în război civil, asta a propus-o Lenin înaintea vlasoviştilor.
— Dar obiectivele? Care erau obiectivele?! Da, care? Şi unde sunt acele obiective?
— Păi, era vorba de Wilhelm! Kaiseral! Micuțul kaiser! Care nu avea nimic de-a face cu Hitler! Şi, apoi, în Rusia exista sau nu un guvern? Provizoriu, de fapt...
De altfel, furați de agresivitatea războinică, noi şi despre kaiser, cîndva, nu scriam altceva decît „fiară", „sîngerosul", despre soldații kaiserului strigam neprevăzători că sfărîmă capetele pruncilor, izbindu-le de pietre. Da, bine, kaiserul, să zicem, însă mai este şi Provizoriul(43): acest guvern care nu avea CEKA, nu trăgea cu revolverul în ceafă, nu trimitea în lagăre şi nu băga pe nimeni cu forța în colhoz. Provizoriul nu avea nici el nimic de-a face cu Stalin.
Proporțional.
***
Să nu vă închipuiți că i s-a frînt cuiva inima văzînd că dispar alfabetele

ocnelor, nu. Pur şi simplu războiul era pe sfîrşite, o astfel de sperietoare nu mai era necesară, alți polițai nu mai puteau să se formeze, era nevoie de forță de muncă, iar la ocnă oamenii mureau de pomană. Aşadar, încă din anul 1945, barăcile ocnaşilor au încetat să mai fie celule de puşcărie, uşile s-au deschis spre lumina zilei, hîrdaiele au fost cărate în locurile destinate closetelor, ocnaşii au căpătat dreptul să meargă la infirmerie pe propriile picioare, iar la cantină erau duşi în pas alergător pentru înviorare. Şi i-au scos pe hoți, care îi devorau pe ocnaşi, şi personalul de serviciu a fost numit din rîndul ocnaşilor. Pe urmă le-au îngăduit şi scrisorile, de două ori pe an.
În anii 1946-1947, frontiera dintre ocnă şi lagăr a început să se şteargă destul de bine: conducerea, alcătuită mai mult din ingineri care nu prea aveau habar de politică, interesată de realizarea planului de producție, a început (în orice caz la Vorkuta) să-i transfere pe ocnaşii-buni specialişti în lagăre obişnuite, unde din ocnă nu-i mai rămînea nimic ocnaşului, în afară de numărul pe care-l purta, pe de altă parte - să trimită „vitele" necalificate din lagărele ITL ca întăriri în lagărele ocnaşilor.
Şi uite aşa nechibzuiții administratori ar fi pus în pericol marea idee stalinistă de reînviere a ocnei, dacă, în anul 1948, lui Stalin nu i-ar fi venit la timp o nouă idee: aceea de a despărți, în general, indigenii GULAG-ului. De a-i separa pe hoți şi pe cei de drept comun - socialmente apropiați, de cei condamnați în baza articolului Cincizeci şi Opt – socialmente incurabili.
Totul făcea parte din proiectul încă şi mai grandios care se numea întărirea Spatelui Frontului (din titlu se observă că Stalin se pregătea în vederea unui război apropiat). Au fost create Lagărele speciale*, cu un statut aparte, puțin mai blînde decît ocna la început, dar mai aspre decît lagărele obişnuite.
Pentru a le deosebi s-au gîndit să nu denumească aceste lagăre după localități, ci să le dea nişte nume fantastic-poetice. Aşa cu apărut: Gorlag (Gornîi lagher - Lagărul minelor) în Norilsk, Berlag (Beregovoi lagher - Lagărul de pe țărm) pe Kolîma, Minlag (Mineralnîi... - Lagărul mineralelor) pe Iuta, Recilag (Recinoilag — Lagărul dintre rîuri) pe Peciora, Dubrovlag (Lagărul din pădurea de stejar) în Potma, Ozioiiag (dintre lacuri) în Taişet, Steplag (din stepa), Pesceanlag (al nisipurilor) şi Luglag (din luncă) în Kazahstan, Kamîşlag (dintre trestii) în regiunea Kemerovo.
Prin lagărele ITL au început să circule zvonuri sumbre, că Cincizeci şi Opții vor fi expediați în Lagărele speciale de extenninare. (Nici executanților, nici victimelor nu le-a trecut, bineînțeles, nici o clipă prin cap că pentru aceasta poate este nevoie de o sentință nouă, specială.)

*Compară anul 1921 - Lagărele cu Destinație Specială.

Se muncea pe rupte la URC şi la secţiile cekiste operative. Se întocmeau liste misterioase, care erau duse undeva pentru punere de acord. Apoi au fost trase lungile garnituri ale trenurilor roşii, au apărut companiile escortei viguroase a epoleților roşii(44) cu automate, cîini şi ciocane de lemn, şi duşmanii poporului, strigați după listă, erau inevitabil şi implacabil scoşi din barăcile încălzite, pentru a pomi în convoi într-o călătorie lungă.

Dar nu erau scoşi toți Cincizeci şi Opții. Abia pe urmă, judecînd după cunoscuți, deținuții şi-au dat seama pe cine au lăsat laolaltă cu dreptul comun în insulele ITL: i-au lăsat pe 58-10 curați, adică propaganda antisovietică simplă, cu alte cuvinte cea solitară, care nu se adresa nimănui, nu avea legături cu nimeni, propagandă plină de abnegație. (Şi cu toate că era aproape imposibil să-ți închipui astfel de propagandişti, milioane dintre ei au fost înregistrați şi lăsați în vechile insule GULAGoviste.) însă dacă agitatorii erau cîte doi sau trei, dacă erau cît de cît dispuşi să se asculte sau să se strige unul pe celălalt, ori sa alcătuiască un cor - ei aveau şi adaosul 58-11, „paragraful pentru grup" şi ca plămadă a organizațiilor antisovietice, erau trimişi acum în Lagărele speciale. Se înțelege de la sine că mergeau acolo trădătorii de Patrie (58-1a şi b), naționaliştii şi separatiştii burghezi (58-2), agenții burgheziei mondiale (58-4), spionii (58-6), diversioniştii (58-7), teroriştii (58-8), sabotorii (58-9) şi sabotorii din economie (58-14). Aici încăpeau comod acei nemți prizonieri de război (Miulag) şi japonezi (Oziorlag) pe care intenționau să-i țină şi după anul 1948(45).

În schimb, în lagărele. ITL rămîneau nondenunțătorii (58-12) şi complicii inamicului (58-3). Dimpotrivă, ocnaşii, condamnați anume pentru colaboraționism cu duşmanul, erau duşi acum în Lagărele speciale, împreună cu ceilalți.

Această separare avea o semnificație şi mai profundă decît am descris-o noi. După nu ştiu ce indicii neştiute rămîneau în ITL ba trădătoarele cu condamnări de douăzeci şi cinci de ani (Unjlag), ba, pe ici, pe colo, lagăre întregi cu Cincizeci şi Opți, inclusiv vlasovişti şi polițai - nu Lagăre speciale, fără numere, dar cu un regim crunt (de pildă, Krasnaia Glinka de la cotul Volgăi lîngă Samara; lagărul Tuim, în raionul Şira din Hakassia; cel din lujuo-Sahalinsk). Aceste lagăre se dovediseră a avea un regim extrem de dur şi nu se trăia mai uşor în ele decît în Lagărele speciale.

Şi pentru ca Marea împărțire a Arhipelagului, odată făcută, să nu ajungă din nou la confuzie, s-a stabilit, începînd din anul 1949, că fiecare indigen proaspăt venit din libertate, în afară de sentință, mai primeşte şi o hotărîre (a KGB-ului regional şi a procuraturii) pentru dosarul penitenciar: în care lagăre să fie ținut permanent acest ieduț.

Aşa cum un grăunte moare pentru a da o plantă, tot aşa din grăuntele ocnei staliniste au răsărit Lagărele speciale.

Garniturile trenurilor roşii, străbătînd diagonalele Patriei şi ale Arhipelagului, au transportat un nou contigent.
Iar pe Inta şi-au dat seama şi, pur şi simplu, au mînat această turmă de la o poartă la alta.
Cehov se plîngea că la noi nu există o „definiție juridică a ocnei şi a rostului ei".
Dar asta se întîmpla încă în civilizatul secol al XIX-lea! La jumătatea celui de al XX-lea, secolul cavernelor, noi nu avem nevoie să înțelegem şi să definim. Dacă Tătucul a hotăvît că va fi aşa - asta-i toată definiția.
Şi noi dăm din cap aprobator.

Capitolul 2

ZEFIRUL REVOLUȚIEI

N-AŞ FI CREZUT niciodată, la începutul sorocului pedepsei mele, descurajat de lungimea lui dezolantă, demoralizat de întîia cunoştinţă cu lumea Arhipelagului, că sufletul meu se va descovoia. Că, o dată cu anii, ridicîndu-mă, fără măcar să-mi dau seama, pe piscul invizibil al Arhipelagului, ca pe Mauna-Loa din Hawaii, voi privi de acolo absolut liniştit depărtările Arhipelagului şi poate chiar marea schimbătoare mă va atrage cu scînteierile ei.

Jumătate din soroc am petrecut-o pe o insuliță aurită, unde puşcăriaşilor li se dădea mîncare şi apă, erau ținuți la căldură şi curățenie. Pentru toate astea, în schimb, li se cerea puțin: să şadă douăsprezece ore la masa de scris şi să fie pe placul şefilor.

Iată însă că, brusc, eu am pierdut plăcerea de a mă crampona de aceste avantaje. Sesizasem un nou tîlc în viața de puşcăriaş. Privind înapoi, acum mi se păreau jalnice sfaturile deținutului cu repartiție specială de la Krasnaia Presnia; „Să evitați cu orice preț muncile comune"(1). Prețul plătit de noi mi s-a părut nepotrivit cu ceea ce am cumpărat.

Închisoarea a dezlegat în mine capacitatea de a scrie, şi acum acordam acestei pasiuni tot timpul, încetînd să mă mai preocup de munca oficială. Mai important decît untul şi zahărul de acolo pentru mine era faptul de a mă îndrepta din şale, de a-mi dezdoi coloana vertebrală.

Şi pe cîțiva dintre noi „ne-au îndreptat" cu un convoi într-un Lagăr special.

Călătoria noastră într-acolo a durat mult — trei luni (în secolul al XIX-lea, călare, ajungeai mai repede). Călătoria a durat atît de mult, deoarece drumul acesta a devenit, într-un fel, o perioadă din viața noastră. Cred că în acest răstimp mi-am schimbat chiar caracterul şi concepțiile.

Călătoria noastră a fost veselă, plină de însufleţire şi de mare însemnătate. Feţele noastre erau mîngîiate de zefirul proaspăt şi înviorător al ocnei şi libertății. Din toate părțile veneau oameni, se adunau cazuri care ne convingeau că dreptatea este de partea noastră! A noastră! A noastră! Şi nu de partea judecătorilor şi temnicerilor noştri.

Cunoscuta închisoare Butîrki ne-a întîmpinat cu un urlet sfîşietor de femeie care răsuna de la o fereastră, probabil de la fereastra unei celule individuale: „Săriți! Ajutor! Mă omoară! Mă omoară!" Şi urletul s-a întrerupt în palmele gardienilor.

În „gara" Butîrki ne-au amestecat cu novicii condamnați în anul 1949. Toți aveau nişte condamnări bizare: nu decari obişnuiți, ci sferturi. Cînd la numeroasele apeluri trebuiau să declame data cînd lua sfîrşit sorocul lor, asta suna a batjocură: „Octombrie o mie nouă sute şaptezeci şi patru!", „februarie o mie nouă sute şaptezeci şi cinci!"

Părea imposibil să execuți o asemenea condamnare. Trebuia să-ți procuri cleşte ca să tai sîrma ghimpată.
Aceste condamnări de douăzeci şi cinci de ani creau o nouă calitate în lumea deținuților. Puterea a slobozit asupra noastră tot ce i-a stat în putință. Acum puşcăriaşii aveau cuvîntul, un cuvînt liber, nestînjenit, neamenințat, acel cuvînt pe care nu l-am avut niciodată şi care este atît de necesar pentru elucidare şi coeziune.
Ne aflam deja în vagonul puşcăriaşilor cînd de la difuzorul gării Kazan din Moscova am auzit despre izbucnirea războiului din Coreea. Chiar în prima zi, înainte de prînz, pătrunzînd cu zece kilometri prin solida linie de apărare a sud-coreenilor, nord-coreenii susțineau sus şi tare că au fost atacați. Cel mai nerod soldat care a făcut frontul putea să-şi dea seama că atacatorul a fost acela care a înaintat în prima zi.
Războiul din Coreea a stîrnit mare interes printre deținuți. Iar noi, neliniştiți, ceream furtună!(2) Căci fără furtună, căci fără furtună, fără furtună eram condamnați la o moarte lentă!...
Dincolo de Riazan, răsăritul roşu al soarelui izbea cu atîta putere prin ferestruicile oarbe ale „vagon-zeck'' –ului(3), încît tînărul soldat din escortă, în coridor, în fața grilajului nostru, a închis ochii din pricina luminii. Escorta era ca toate escortele: ne-au înghesuit cîte cincisprezece în compartiment, ne hrăneau cu scrumbie, dar, ce-i drept, ne aduceau şi apă şi ne slobozeau la budă seara şi dimineața, şi nu aveam ce discuta cu ei, cînd acest flăcău a scăpat nechibzuit, şi chiar fără pic de răutate, că noi suntem duşmani ai poporului.
A fost ca o explozie! Numaidecît din compartimentul nostru şi din cel vecin au început să-l bombardeze:
— Noi suntem duşmani ai poporului, dar de ce oamenii din colhozuri nu au ce mînca?
— Tu eşti de la țară, se vede pe fața ta, te pomeneşti că te reangajezi, să rămîi dulău de pază, nu te mai întorci să munceşti pămîntul?
— Dacă suntem duşmani, de ce vopsiți dubele?(4) De ce nu ne cărați în văzul lumii?
— Eh, feciorule! Am avut şi eu doi ca tine, şi nu s-au mai întors de la război, iar eu sunt duşman, hai?
Ceva asemănător nu se mai auzise de multă-multă vreme prin grilajele noastre! Noi nu strigam decît lucruri foarte simple, foarte evidente, ca să poată fi combătute.
În ajutorul flăcăului, care se zăpăcise, a sărit sergentul-reangajat, dar nu a băgat pe nimeni la carceră, n-a notat nici un nume, doar a încercat să-şi ajute soldatul să se apere. Şi în asta noi am sesizat semnele unor vremuri noi, deşi - ce timpuri „noi" în anul 1950!, nu, erau semnele acelor relații noi din lumea penitenciară, care s-au creat prin soroacele noilor condamnări şi prin noile lagăre politice.
Disputa noastră începuse să capete aspectul unei adevărate competiții

de argumente. Băieții se uitau la noi şi nu mai îndrăzneau să numească duşman al poporului pe nimeni din acest compartiment şi nici din cel vecin. Ei încercau să ne spună ceva luat din ziare, de la învățămîntul politic, dar au simțit -nu cu mintea, ci cu auzul - că vorbele lor sună fals.
— Uitați-vă băieți! Uitați-vă pe fereastră! Ie-a zis cineva dintre noi. Iată în ce hal ați adus Rusia!
Dincolo de fereastră se întindea o țară atît de sărmană, cu case aplecate într-o rînă, acoperite cu paie putrede, o țară zdrențăroasă, mizerabilă (era pe drumul spre Ruzaevka pe unde nu treceau străinii), încît, dacă Batu-han ar fi văzut-o atît de prăpădită, n-ar mai fi avut poftă s-o cucerească.
În gara Torbeevo, mică şi liniştită, a trecut pe peron un bătrîn încălțat cu opinci. O țărancă bătrînă s-a oprit în fața ferestrei noastre al cărei cadru era coborît şi, prin grilajul ferestrei şi prin grilajul interior, ne-a privit îndelung, cu privirea fixă, cum stăteam înghesuiți pe cuşeta de sus. Ne privea cu acea privire de cînd lumea, cu care poporul nostru i-a privit întotdeauna pe nenorociți. Pe obrajii ei alunecau încet lacrimile. Stătea nemişcată şi ne privea de parcă fiul ei se afla printre noi. „Nu-i voie să priveşti, măicuță", i-a zis, aproape cu blîndețe, soldatul din escortă. Nici măcar n-a întors capul. Lîngă ea se afla o fetiță de vreo zece ani cu panglici albe în cosițe. Ne privea severă şi chiar prea tristă pentru vîrsta ei, cu ochişorii larg deschişi şi fără să clipească. Ne privea astfel, încît cred că ne-a fotografiat pentru vecie. Trenul a pornit încet, bătrîna a ridicat degetele negre şi cu osîrdie, fără grabă, a făcut de cîteva ori spre noi semnul crucii.
Într-o altă gară, o fată în rochie cu buline, foarte degajată şi netemătoare, a venit aproape de fereastra noastră şi a început să ne întrebe cu vioiciune ce articol avem, care este durata pedepselor. „Şterge-o de aici!" a strigat la ea soldatul de pe platforma vagonului. „Ce-o să-mi faci? Şi eu sunt de-a lor! Uite, ține un pachet de țigări, dă-l băieților!" şi a scos pachetul din poşetă. (Ne-am dat repede seama: fata era o fostă puşcăriaşă. Cîte dintre ele, care colindau libere, şi-au făcut „studiile" în Arhipelag!) „Şterge-o! Te arestez!" a zis, sărind din vagon, adjunctul şefului gărzii. Ea s-a uitat cu dispreț la fruntea lui de reangajat. „Du-te-n mă-ta, căcăciosule!" Ne-a ridicat moralul: „Băieți, băgați-i o țeapă-n cur!" Şi s-a îndepărtat plină de demnitate.
Uite aşa călătoream, şi nu cred că escorta se simțea escortă a poporului. Mergeam şi ne aprindeam tot mai mult la gîndul că dreptatea era de partea noastră, că întreaga Rusie este cu noi şi că se apropie vremea să sfîrşim, să sfîrşim cu această instituție.
La închisoarea de tranzit din Kuibîşev, unde ne-am bronzat mai mult de o lună, ne aşteptau de asemenea tot felul de minuni. Într-o zi, pe neaşteptate, din fereastra celulei vecine au răsunat țipetele isterice, ca din gură de şarpe, ale unor bandiți (la ei şi vaietele sunt, nu ştiu cum,

mai stridente, detestabile): „Săriți! Ajutor! Ne caftesc fasciştii! Ne omoară fasciştii!"
Iată ceva nemaivăzut! „Fasciştii" îi bat pe hoți şi bandiți? Înainte era întotdeauna invers.
Însă curînd s-a efectuat o nouă sortare a celulelor şi am aflat că deocamdată nu e nici o minune. Este doar prima rîndunică: Pavel Baraniuk - pieptul ca o piatră de moară, brațele ca două trunchiuri de copac, gata mereu pentru o strîngere de mînă, dar şi pentru o lovitură, măsliniu la față, nas acvilin, semănînd mai degrabă a gruzin decît a ucrainean. Era ofițer de front. Cu o mitralieră antiaeriană a susținut un duel cu trei „Messer"-e (5). L-au propus să fie făcut Erou al Uniunii Sovietice, dar a fost respins de Secția specială. A fost trimis în batalionul disciplinar şi s-a întors cu decorații. Acum are de executat zece ani, după noile concepții - „o pedeapsă de copil".
Începuse ostilitățile cu hoții încă de cînd plecase de la închisoarea din Novograd-Volînski, şi ajunsese la bătaie cu ei. Acum şedea în celula vecină, pe priciul superior, şi juca paşnic şah. Toată celula era populată cu Cincizeci şi Opți, însă administrația le-a trimis doi pungaşi. Trăgînd neglijent dintr-o țigaretă „Belomorkanal" şi ducîndu-se să-şi „curețe" locul legitim pe prici, lîngă fereastră, Clonț-Aurit n-are ce face şi începe să glumească: „Ştiam eu că iar ne-au băgat la bandiți!" Naivul Veliev, care încă nu-i cunoştea cum trebuie pe hoți, a vrut să-i încurajeze: „Da de unde, noi suntem Cincizeci şi Opți. Dar tu?" „Eu sunt delapidator, om de ştiință!" Alungînd doi inşi, cei doi hoți şi-au aruncat boccelele lor pe locurile legitime şi au pornit-o de-a lungul celulei să inspecteze boccelele celorlalți şi să caute gîlceavă. Şi Cincizeci şi Opții - nimic! - ei nu erau novici, nu se împotriveau. Şaizeci de bărbați au aşteptat răbdători pînă se vor apropria de fiecare ca să-l jefuiască. Există parcă ceva fascinant în această impertinență a pungaşilor, care nu admit să li se opună rezistență. (În plus, ştiau că şefii sunt întotdeauna cu ei.) Baraniuk continua, chipurile, să mute figurile pe tabla de şah, dar începuse deja să-şi rotească ochii mari, amenințători şi chibzuia cum să se bată. Cînd unul dintre hoți s-a oprit în fața lui, cu piciorul care îi atîrna, balansîndu-l, l-a izbit cu toată puterea în bot, a sărit jos, a înhățat capacul de lemn, gros, al hîrdăului şi l-a trăsnit cu el în cap pe cel de-al doilea bandit. Şi s-a pus să-i lovească pe rînd, cînd pe unul, cînd pe altul, cu capacul, pînă ce acesta s-a făcut fărîmițe şi n-a mai rămas decît armătura din bare de fier, groase de patruzeci de milimetri, în formă de cruce. Bandiții au făcut apel la milă, şi nu putem să nu recunoaştem că în vaietele lor era şi umor, nu lăsa să le scape partea comică: „Ce faci, omule? Ne bați cu crucea!" „Tu eşti un zdrahon, vrei să nenoroceşti un om!" Însă ştiindu-i cîte parale fac, Baraniuk îi lovea mai departe, şi atunci unul dintre hoți s-a repezit să strige la fereastră: „Săriți! Ne omoară fasciştii!"

Bandiții n-au uitat bătaia asta, de cîteva ori, pe urmă, l-au amenințat pe Baraniuk: „Miroşi a hoit! O să călătorim împreună!" Dar nu l-au mai atacat.
Curînd şi celula noastră a avut o ciocnire cu cîinii. Ne aflam la plimbare, care era combinată cu buda. Supraveghetoarea a trimis un cîine să-i scoată pe ai noştri de la toaletă. Acesta i-a scos, însă aroganța lui (față de „politici", bineînțeles) l-a indignat pe tînărul şi nervosul Volodia Gherşuni, care numai ce fusese condamnat. Acesta îl pune la punct. Cîinele îl doboară pe flăcău cu un pumn. Înainte Cincizeci şi Opții ar fi înghițit asta fără să crîcnească. Acum însă, Maxim-Azerbaidjanul (care şi-a ucis preşedintele de colhoz) a aruncat în cîine cu o piatră, iar Baraniuk i-a trîntit un pumn în falcă. Acesta l-a atins pe Baraniuk cu şişul (ajutoarele supraveghetorilor poartă cuțite, nu-i ceva neobişnuit) şi a fugit sub protecția gardienilor. Baraniuk - după el. Atunci ne-au băgat pe toți, la repezeală, în celulă. Au venit ofițerii închisorii să clarifice cine a început şi să-i sperie cu noi condamnări pentru banditism (pe emvedişti(6) îi doare întotdeauna inima pentru cîinii lor dragi). Baraniuk, sîngerînd, a ieşit singur în față. „I-am bătut pe aceste scîrnăvii şi o să-i bat cîte zile oi avea!" Cumătrul(7) puşcăriei ne-a prevenit că noi, contrarevoluționarii, nu avem de ce să fim mîndri, şi ar fi mai bine să ne punem lacăt la gură. Numaidecît a sărit Volodia Gherşuni(8), aproape încă un copil, luat din clasa a X-a. Nu era omonimul, ci un nepot mai îndepărtat al acelui Gherşuni(9) care a fost şeful grupului de luptă al eserilor. „Noi nu suntem contrarevoluționari! A început el să strige cu voce pițigăiată de adolescent. Asta a trecut. Acum suntem din nou re-vo-lu-ți-o-nari! Doar că împotriva puterii sovietice!"
Grozav, extraordinar! Am trăit s-o vedem şi pe asta! Cumătrul închisorii se strîmbă, se încruntă, înghite totul. Nu bagă pe nimeni la carceră, ofițerii-temniceri pleacă repede cu coada între picioare.
Care va să zică, se poate trăi aşa în puşcărie? Să te bați? Să-ți arăți colții? Să spui în gura mare ceea ce gîndeşti? Cîți ani am suferit într-un mod atît de absurd! Nu degeaba se spune că e bine să-l bați pe cel care plînge. Noi am plîns, şi am fost bătuți!
Acum, în aceste lagăre legendare unde ne transportă, unde vom purta numere, ca la nazişti, dar unde nu vor mai fi, în sfîrşit, decît politici, purificați de mîzga celor de drept comun, poate, acolo, vom începe o astfel de viață? Volodia Gherşuni — ochi negri, față ascuțită, de o paloare mată, spune cu speranță: „Cînd vom ajunge în lagăr, o să vedem cu cine mergem!''. Ce băiat nostim. El crede în mod serios că acolo va găsi acum o discordanță multinuanțată între partide, discuții, programe, întîlniri conspirative? „Cu cine să ne aliniem!" Ca şi cum ne-ar fi lăsat această opțiune. Ca şi cum n-ar fi hotărît pentru noi, în fiecare republică, cei care repartizau arestările şi alcătuiau listele convoaielor de trimis în lagăr.

În lunga, foarte lunga noastră celulă - un fost grajd de cai, unde în loc de două rînduri de iesle au fost instalate două rînduri de priciuri supraetajate; în pasajul dintre ele - nişte stîlpi, făcuți din trunchiuri strîmbe, sprijină acoperişul vechi, să nu se prăbuşească; ferestruicile, de-a lungul peretelui, sunt tipice pentru un grajd, să împiedice punerea finului în afara ieslelor (în plus aceste ferestruici sunt prevăzute cu botnițe), - în celula noastră, deci, se aflau cam o sută douăzeci de inşi. Pe cine nu găseai aici? Mai mult de jumătate erau din Țările Baltice, oameni fără carte, țărani simpli. În Țările Baltice se desfăşura o a doua epurare. Erau arestați şi deportați toți care nu consimțeau să intre de bunăvoie în colhoz, sau exista numai bănuiala că n-or să vrea. Pe urmă destui ucraineni din Ucraina de Vest(10) - membri ai OUN*. Cei care i-au găzduit o noapte şi cei care le-au dat o dată să mănînce. Apoi din RSFSR - mai puțini novici, mai mulți recidivişti. Şi, fireşte, un anumit număr de străini.

Pe toți ne duc în aceleaşi lagăre (vom afla de la dispecer că în Steplag - Lagărul din stepă). Îi privesc cu atenție pe cei cu care soarta m-a adus laolaltă şi mă căznesc să-i studiez în profunzime.

Foarte apropiați inimii mele sunt estonienii şi lituanienii. Deşi suntem, şi eu, şi ei, în aceeaşi situație, mi-e atît de ruşine de ei, de parcă eu i-am condamnat. Neprihăniți, harnici, oameni de cuvînt, cuviincioşi - oare de ce au fost şi ei tîrîți spre măcinare sub aceleaşi blestemate pietre de moară? N-au făcut nimănui nici un rău, trăiau în pace, aveau o rînduială şi o moralitate mai bune decît ale noastre, şi iată - sunt vinovați că trăiesc la doi paşi de noi şi ne despart de mare.

„E ruşinos să fii rus !" a exclamat Herzeu cînd noi am sugrumat Polonia(11). E de două ori mai ruşinos să fii sovietic, față de aceste popoare paşnice, neajutorate.

Față de letoni, atitudinea mea este mai complexă. Există aici un fel de fatalitate. Căci ei singuri au semănat asta(12).

Dar ucrainenii? Am încetat demult să mai spunem „naționaliştii ucraineni", spunem doar „banderoviştii"(13), şi cuvîntul acesta a devenit la noi atît de injurios, încît nimeni nu se mai gîndeşte să clarifice esența lucrurilor. (Mai spunem şi „bandiții", potrivit acelei reguli asimilate la noi că toți oamenii care ucid pentru noi- sunt „partizani", iar cei care ne ucid pe noi sunt „bandiți", începînd cu țăranii din gubernia Tambov, în anul 1921(14)).

Iar esența lucrurilor constă în faptul că deşi cîndva, în perioada Rusiei Kieviene(15), noi constituiam un popor unic, de atunci însă el a fost sfîrtecat, şi veacuri de-a rîndul viețile, obiceiurile şi limbile noastre au mers anapoda. Aşa-numita, „reunificare"(16) a fost o încercare dificilă, deşi,

*Organizația naționaliştilor ucraineni.

poate, sinceră a unora de a reveni la frăția de odinioară. Însă, de atunci, am cheltuit prost trei secole întregi. În Rusia n-au existat oameni politici care să cumpănească la căile de reînfrățire a ucrainenilor şi ruşilor, şi la modalitățile de ştergere a cicatricei care îi desparte. (Căci dacă n-ar fi existat această cicatrice, nu s-ar fi format, începînd din primăvara anului 1917, comitetele ucrainene şi pe urmă Rada(17). De altfel, în timpul revoluției din februarie, s-a cerut numai federație, nu-i trecea nimănui prin gînd să se separe. Această sciziune cumplită îşi are începuturile în anii comunismului.)

Înainte de venirea lor la putere, bolşevicii au abordat problema fără nici o dificultate. În „Pravda" din 7 iunie 1917, Lenin scria că bolşevicii consideră Ucraina drept „cotropire a țarilor şi capitaliştilor ruşi". Acestea le-a scris în momentul cînd exista Rada Centrală. Iar la 2 noiembrie 1917 a fost adoptată Declarația drepturilor popoarelor Rusiei. Doar nu în glumă, doar nu pentru a le amăgi au declarat că popoarele Rusiei au dreptul la autodeterminare pînă la separare? O jumătate de an mai tîrziu, guvernul sovietic ruga Germania kaiserului să ajute Rusia Sovietică la încheierea păcii şi stabilirea frontierelor exacte cu Ucraina, şi la 14 iunie 1918 Lenin a semnat o astfel de pace cu hatmanul Skoropadski(18). Prin aceasta el a arătat că s-a împăcat definitiv cu separarea Ucrainei de Rusia, chiar dacă Ucraina ar deveni monarhie!

Dar ce bizar! De-abia au căzut nemții înfrînți de Antantă (ceea ce nu putea să influențeze principiile atitudinii noastre față de Ucraina!), că după ei a căzut şi hatmanul, iar slăbuțele forțe bolşevice s-au dovedit superioare forțelor lui Petliura(19). Bolşevicii au trecut numaidecît frontiera, pe care ei înşişi o recunoscuseră, şi au impus fraților consangvini puterea lor. Este adevărat, încă vreo cincisprezece - douăzeci de ani pe urmă, în mod stăruitor şi chiar cu forța au cîntat pe coarda limbii (mova) ucrainene, sugerîndu-le că ei sunt absolut independenți şi se pot separa de noi oricînd doresc, însă, de îndată ce ei au vrut să facă asta la sfîrşitul războiului, au fost declarați „banderovişti", au început să fie vînați, schingiuiți, executați şi expediați în lagăre. („Banderovştii", ca şi „petliurovştii", sunt aceiaşi ucraineni care nu doresc putere străină. Aflînd că Hitler nu le aduce libertatea promisă, ei au luptat şi împotriva lui Hitler, pe toată durata războiului, însă noi trecem asta sub tăcere, este un lucru tot atît de dezavantajos, ca şi insurecția din Varşovia din anul 1944(20).)

De ce ne irită atît de mult naționalismul ucrainean, dorința fraților noştri de a vorbi şi de a face educație copiilor, şi de a-şi scrie firmele în limba lor? Chiar Mihail Bulgakov(21) (în Garda albă) s-a lăsat, în această privință, antrenat de un simțămînt fals. O dată ce nu ne-am contopit definitiv, o dată ce suntem deosebiți în ceva anume (este de ajuns faptul că acest lucru este simțit de ei, minoritatea), — ne doare, nu? dar din moment ce-i aşa? Din moment ce a fost scăpat prilejul, şi a fost scăpat,

orice s-ar zice, în anii '30 şi '40, de vreme ce s-au agravat lucrurile nu sub regimul țarist, ci sub comuniştii! - de ce ne irită atît de mult dorința lor de a se separa? Ne pare rău de plaja din Odessa? De fructele din Cerkassî.
Mă doare să scriu despre aşa ceva: elementul ucrainean şi cel rus la mine sunt unite şi în sînge, şi în inimă, şi în gînduri. Însă marea experiență a relațiilor prieteneşti pe care le-am avut cu ucrainenii în lagăre mi-a revelat cît de mult îi durea pe ei. Generația noastră nu va scăpa fără să plătească pentru greşelile generațiilor mai vîrstnice.
Să baţi din picior şi să strigi „acest lucru e al meu!" este calea cea mai simplă. Incomparabil mai greu este să rosteşti: „Voi, care vreți să trăiți - trăiți!" Oricît ar părea de uimitor, nu s-au adeverit prorocirile învățăturii înaintate că naționalismul va dispărea. În secolul atomului şi al cibernetici, Dumnezeu ştie de ce, el a înflorit. Şi se apropie sorocul, ne place ori nu, să plătim toate polițele pentru autodeterminare, pentru independență, să le plătim noi înşine, nu să aşteptăm pînă vom fi arşi pe rug, înecați ori decapitați. Nu prin imensitatea teritoriului, nici prin numărul popoarelor supuse trebuie să demonstrăm că suntem o mare națiune, ci prin măreția faptelor noastre. Şi prin adîncimea arăturii pămîntului ce ne va rămîne după ce îl vom da înapoi pe al celor care nu vor să trăiască laolaltă cu noi.
Cu Ucraina va fi extrem de dureros, însă trebuie să ştim care este acum temperatura exaltării lor generale. Din moment ce lucrurile nu s-au aranjat timp de veacuri, ne revine, deci, nouă datoria de a manifesta înțelepciune.
Suntem obligați să-i lăsăm pe ei înşişi să hotărască - federaliştii ori separatiştii, care pe care se vor convinge? Să nu cedăm înseamnă nebunie şi cruzime. Şi cu cît vom fi mai blînzi, mai toleranți, mai expliciți acum, cu atît mai mari vor fi speranțele de a restabili unitatea în viitor.
Să trăiască aşa cum vor, să încerce, îşi vor da iute seama că nu toate problemele se rezolvă prin separare*.
***
A trecut destul de multă vreme de cînd, nu se ştie de ce, trăim în această lungă celulă-grajd şi nu ne mai trimit odată în Steplag-ul nostru.
Dar noi nu ne grăbim: aici ne simțim bine, e vesel, acolo nu poate fi de-

*Dat fiind faptul că în diferite regiuni ale Ucrainei există proporții diferite între cei care se consideră ucraineni şi cei care se consideră ruşi. si cei care nu se socotesc nici una, nici alta, se vor crea multe complicații. Poate că fiecare regiune va avea nevoie de un plebiscit al ei, urmat apoi de o atitudine grijulie şi de sprijinire a celor care vor să se mute. Nu toată Ucraina în actualele ei frontiere oficiale, sovietice, este într-adevăr Ucraina. Nişte regiuni de pe malul stîng al Niprului vor trage, negreşit, spre Rusia. Iar Crimeea a fost atribuită Ucrainei de către Hruşciov, absolut aiurea. Dar Rusia Carpatică (Roşie)? Să testăm şi prin ea: cerînd să li se facă dreptate, cît de drepți vor fi ucrainenii cu ruşii carpatini?

cît rău.
Nu suntem lipsiți de ştiri. În fiecare zi ni se aduce o gazetuță de format mic. Mie îmi revine misiunea s-o citesc cu glas tare pentru întreaga celulă, şi o citesc cu expresivitate. În ea sunt multe lucruri expresive.
În aceste zile tocmai se împlinesc zece ani de la eliberarea Estoniei, Letoniei şi Lituaniei. Cîte unul mai înțelege ruseşte şi le traduce celorlalți (citesc cu pauze). Aceia urlă, pur şi simplu urlă de pe toate priciurile, şi cele de jos, şi cele de sus, auzind ce libertate şi prosperitate s-au instaurat, pentru prima dată în istorie, în țările lor. Fiecare dintre aceşti baltici (şi în tot tranzitul erau cel puțin o treime) lăsase o casă devastată şi în cel mai fericit caz şi familia, căci nu era exclus ca şi ea să fie dusă, cu alt convoi, în aceeaşi Siberie.
Dar cel mai mult, fireşte, agitau puşcăria noastră de tranzit ştirile din Coreea. Acolo, Blitzkrieg-ul(22) lui Stalin a eşuat. Se recrutau deja voluntari ONU. Noi receptam războiul din Coreea ca o Spanie a celui de al treilea război mondial. (Şi pesemne Stalin l-a conceput ca pe o repetiție.) Soldații ONU ne interesau în mod deosebit: ce drapel vor avea?! Pe cine nu va reuni sub faldurile sale? Era prototipul viitoarei panumanități?
Ne era atît de greață, încît nu ne puteam ridica deasupra greței proprii. Noi nu puteam să visăm astfel, să ne învoim cu această judecată: nu contează că noi vom pieri, să rămînă însă teferi toți cei care acum, din prosperitatea lor, privesc indiferenți la pieirea noastră. Nu, nouă ne este sete de furtună!
Mulți vor fi uimiți: cît cinism, cîtă disperare în această stare de spirit! Şi voi puteați să nu vă gîndiți la nenorocirile pe care le aduce războiul unei uriaşe țări libere? Nici țara asta liberă nu s-a gîndit cîtuşi de puțin la noi!
-Dar, Doamne, ați putea dori un război mondial?
-Din moment ce i-au condamnat pe aceşti oameni, în anul 1950, la pedepse cu durata pînă la ijlocul deceniului al optulea, ce altceva le mai rămînea de dorit decît un război mondial?(23)
Astăzi, eu însumi rămîn uluit cînd îmi amintesc de falsele, periculoasele noastre speranțe de atunci. Un prăpăd nuclear universal nu constituie pentru nimeni o ieşire. Dar chiar şi aşa: orice situație de război serveşte doar ca justificare pentru tirania internă, o consolidează. Dar istorisirea mea va fi denaturată dacă nu voi spune adevărul: ce am simțit noi în vara aceea.
Aşa cum generația lui Romain Rolland a fost obsedată în tinerețe de aşteparea necontenită a războiului, tot astfel şi generația noastră de puşcăriaşi era obsedată de absența lui: doar acesta va fi adevărul deplin despre spiritul Lagărelor politice speciale. Iată în ce hal ne aduseseră! Războiul mondial putea să ne ofere fie o moarte rapidă (mitralierea din turnul de pază, otrăvirea prin pîine şi bacili, cum făceau nemții), fie, totuşi, libertatea. În ambele cazuri - o izbăvire mult mai apropiată

decît sfîrşitul sorocului în anul 1975.
Pe asta conta şi Petia P-v. Petia P-v era în celula noastră cel din urmă om viu venit din Europa. Imediat după război, toate celulele erau înțesate de cei ca el, întorşi din Europa. Dar cei care veniseră atunci sunt de mult în lagăre ori sub pămînt, ceilalți s-au jurat că nu mai vin, ăsta de unde o fi apărut? S-a întors de bunăvoie în patrie prin noiembrie 1949, cînd oamenii normali nu se mai întorceau.
Războiul l-a prins lîngă Harkov ca elev al şcolii de meserii, unde fusese mobilizat cu forța. Tot cu forța, nemții l-au dus, împreună cu alți adolescenți, în Germania. Acolo a trăit pînă la sfîrşitul războiului în calitate de Ostarbeiter(24) şi tot acolo şi-a format şi psihologia: trebuie să te străduieşti să trăieşti uşor şi să nu munceşti, cum te obligă din fragedă copilărie, în Occident, profitînd de credulitatea europeană şi lipsa de restricții la frontiere, P-v transporta maşini furate, din Franța în Italia şi din Italia în Franța, pe care le vindea cu reducere. În Franța însă i-au dat de urmă şi l-au arestat. Atunci el a scris la ambasada sovietică, informînd că vrea să se întoarcă în patria lui dragă. P-v a judecat în felul următor: închisoarea franceză va trebui s-o facă pînă la cea din urmă zi, şi s-ar putea să-i dea vreo zece ani. În Uniunea Sovietică, pentru trădare de patrie se dau douăzeci şi cinci, dar deja căpătase primele picături ale celui de al treilea război mondial; Uniunea Sovietică, după opinia lui, nu va rezista nici trei ani, aşa că este mai convenabil să intri într-o puşcărie sovietică. Prietenii de la ambasadă au apărut neîntîrziat şi l-au strîns pe Petia P-v în brațe. Autoritățile franceze le-au cedat bucuroase hoțul*. La ambasadă se adunaseră vreo treizeci de persoane ca el. Au fost îmbarcați pe un vapor şi transportați cu tot confortul pînă la Murmansk. Aci li s-a dat drumul să se plimbe prin oraş, şi în decurs de douăzeci şi patru de ore au fost prinşi din nou, unul cîte unul.
Acum, în celula noastră, Petia ținea locul presei occidentale (citise cu de-amănuntul procesul Kravcenko(25)), ținea locul teatrului (cu buzele şi obrajii interpreta cu pricepere muzică occidentală) şi cinematografului (povestea şi mima filme occidentale).
Ah, ce libertate era la închisoarea de tranzit din Kuibîşev! Uneori, celulele se întîlneau în curtea comună. Cu deținuții din convoaiele care treceau prin curte puteam schimba cîteva vorbe lîngă botnițe. În drum spre closete, puteam să ne apropiem şi de ferestrele deschise (cu gratii, dar fără botnițe) de la baraca familiştilor, unde şedeau femeile cu mulți copii (deportați tot din Țările Baltice şi Ucraina de Vest). Iar între două celule-grajduri se afla o crăpătură, botezată „telefon": acolo, de dimineața pînă

*După cum se spune, statistica franceză a făcut cunoscut că între cele două războaie mondiale, dintre toate grupurile naționale, emigranții ruşi aveau cea mai scăzută criminalitate. După cel de-al doilea război mondial, dimpotrivă, criminalitatea cea mai ridicată se înlîlnea la cetățenii sovietici care trăiau în Franța.

seara, şedeau, de ambele părți, cei care doreau să facă schimb de informații.
Toate aceste libertăți ne aţîţau şi mai mult, simțeam că pămîntul sub tălpile noastre este mai tare, în timp ce sub picioarele gardienilor parcă începea să se clatine. Şi, plimbîndu-ne prin curte, lăsam capul pe spate şi priveam cerul alburiu, dogoritor, de iulie. Şi nu ne-am fi mirat, şi nu ne-am fi speriat cîtuşi de puțin dacă o săgeată de bombardiere străine ar fi apărut pe cer. Viața pentru noi nu mai era viață.
Deținuții veniți de la închisoarea de tranzit din Karabas au adus zvonul că acolo se lipesc deja manifeste: „Nu mai putem răbda!" Cu această stare de spirit ne aţîţam unul pe altul şi în nopțile înăbuşitoare din Omsk, cînd - carne opărită şi asudată - frămîntați şi înghesuiți în dube, am strigat gardienilor: aşteptați, ticăloşilor! O să vă arate el Truman! O să vă arunce o bombă atomică în cap!" Iar gardienii tăceau înfricoşați. Şi ei îşi dădeau seama că dîrzenia noastră şi, cum ni se părea nouă, adevărul nostru creşteau. Şi eram atît de bolnavi după adevăr, încît nu ne-ar fi parut rău să ardem sub aceeaşi bombă o dată cu călăii. Eram în acea situație limită, cînd nu mai ai ce pierde.
Dacă aceste lucruri nu vor fi revelate, nu vom avea o imagine completă a Arhipelagului anilor '50.
Puşcăria din Omsk, care l-a cunoscut pe Dostoievski, nu poate fi comparată cu orice punct de tranzit GULAGovist ridicat la repezeală din scînduri. Este o închisoare vestită de pe vremea Ecaterinei a II-a, mai ales subsolurile ei. N-ai putea imagina decoruri mai potrivite pentru un film decît subsolurile de aici. Ferestruica pătrată este capătul de sus al unui puț înclinat, care, acolo, sus, iese la suprafața pămîntului. După adîncimea de trei metri a acestei găuri îți poți face o imagine despre pereți. Celula nu are tavan, iar bolțile care se unesc par nişte blocuri suspendate. Un perete ud: se infiltrează apă din sol şi curge pe duşumea. Dimineața şi seara aici este întuneric beznă, în timpul zilei – semiîntuneric. Şobolani nu sunt, dar parcă le simți mirosul. Şi cu toate că bolțile atîrnă atît de jos, încît în unele locuri le poți atinge cu mîna, temnicerii au făcut ce-au făcut şi au construit şi aici priciuri cu două niveluri. Cel de jos este la înălțimea gleznei.
Această temniță se pare că trebuia să reprime acele vagi presimțiri de răzvrătire care odrăsliseră în noi cîtă vreme am adăstat în indisciplinata puşcărie de tranzit din Kuibîşev. Dar nu! Seara, la un bec de vreo cincisprezece wați, cu o lumină slabă ca de lumînare, bătrînul şi pleşuvul Drozdov, cu fața ascuțită, ctitor al catedralei din Odessa, se duce în fundul puțului ferestrei şi, cu voce slabă, dar cu sentimentul vieții care se stinge, cîntă un vechi cîntec revoluționar.
Noaptea de toamnă e neagră / Ca o trădare şi-un cuget de tiran./ Mai neagră ca noaptea din ceață răsare, /Fantomă cumplită - închisoarea!-
El cîntă doar pentru noi, dar aici, oricît ai striga de tare, nu te aude

nimeni. În timp ce cîntă, mărul lui Adam urcă şi coboară sub bronzul uscat al pielii gîtului său. Cîntă şi tresare, îl năpădesc aducerile-aminte şi prin el trec cîteva decenii de viaţă rusească, şi tremurul lui ni se transmite şi nouă:
E calmă-nchisoarea, dar nu-i cimitir, Tu, santinelă, veghează !(26)
Într-o astfel de puşcărie, un astfel de cînfec! *
Totul este în ton. Totul este în ton cu ceea ce aşteaptă generaţia noastră de puşcăriaşi.
Apoi ne pregătim să ne culcăm în această penumbră gălbuie, în frig şi umezeală. Ei, dar cine ne fericeşte cu un roman?
Şi răsună vocea lui Ivan Alexeevici Spasski, un gen de voce globală a tuturor eroilor lui Dostoievski. Această voce se frînge, se sufocă, nu e niciodată liniştită, pare în orice clipă că poate trece în bocet, în strigăt de durere. Cel mai primitiv dintre romanele lui Breşko-Breşkovski(28), de genul Madonei roşii, sună precum poemul epic Chatison de Roland în expunerea acestei voci pătrunsă de credinţă, suferinţă şi ură. Şi nu ştiu, e adevăr sau pură ficţiune, dar în memoria noastră se întipăreşte ca o epopee povestea lui Viktor Voronin, cursa lui pe jos, de o sută cincizeci de kilometri, la Toledo şi ridicarea asediului cetăţii Alcazar.
Nu ultimul dintre romane ar fi şi viaţa lui Spasski însuşi. Cînd era foarte tînăr, a participat la Campania de Gheaţă(29). A făcut tot războiul civil. A emigrat în Italia. Peste hotare a absolvit o şcoală rusească de balet, pare-se cu Karsavina(30), iar la una din contesele ruse a învăţat o meserie: tîmplar de mobilă de lux (pe urmă, în lagăr, ne-a uimit confecţionîndu-şi un instrument miniatural şi meşterind pentru şefi mobilă uşoară atît de fină, cu linii curbe atît de armonioase, încît aceştia au rămas cu gura căscată. Este drept că la o măsuţă a lucrat o lună). A făcut turnee de balet prin Europa, în Italia a fost operator de jurnale de actualităţi cinematografice în timpul războiului din Spania. Maior al armatei italiene, sub un nume uşor schimbat, - Giovanni Paschi - a comandat un batalion, şi în vara anului 1942 a ajuns din nou pe Don. Aci, la scurtă vreme, batalionul lui a căzut într-o încercuire, deşi, în general, sovieticii încă se retrăgeau. Spasski avea de gînd să se lupte pe viaţă şi pe moarte, dar băieţii italieni care alcătuiau batalionul au început să plîngă - ei voiau să trăiască! Maiorul Paschi, după o clipă de ezitare, a ridicat steagul alb. Putea să se sinucidă, dar acum ardea de dorinţa să-i privească puţin pe sovietici. Ar fi scăpat cu o captivitate simplă şi după patru ani ar fi fost în Italia, însă sufletul lui rusesc n-a rezistat şi a început să discute cu ofiţerii care l-au capturat. Ce greşeală fatală! Dacă din

*Mare păcat că Şostakovici(27), înainte de Simfonia a unsprezecea, n-a putut să asculte acest cîntec aici! Ori nu s-ar fi atins de el, ori ar fi exprimat sensul lui contemporan şi nu un sens lipsit de viaţă.

nefericire eşti rus, trebuie să ascunzi asta ca pe o boală ruşinoasă, altfel n-o să sfîrşeşti bine! Mai întîi l-au ţinut un an la Lubianka. Apoi trei ani într-un lagăr internaţional din Harkov (spanioli, italieni, japonezi - erau şi astfel de lagăre). Şi după ce efectuase patru ani, fără să i se scadă aceştia patru, l-au mai blagoslovit cu douăzeci şi cinci. Dar ce să mai vorbim acum de douăzeci şi cinci! Într-un lagăr de muncă silnică poţi s-o mierleşti cu mult mai repede.
Închisoarea din Omsk, pe urmă cea din Pavlodar ne-au primit pentru că în aceste oraşe - importantă omisiune! - nu existau puşcării de tranzit specializate. În Pavlodar - ce ruşine! - nu aveau nici măcar dubă, şi de la gară la închisoare ne-au mînat încolonaţi, fără să se jeneze de populaţie, cum se întîmpla înainte de revoluţie şi în primul deceniu după aceea. În cartierele prin care am trecut nu existau nici pavaje, nici canalizare, căsuţele doar cu parter se pierdeau în nisipul cenuşiu. Oraşul propriu-zis începea cu clădirea de un etaj, construită din piatră albă, a închisorii.
La cerinţele secolului al XX-lea, această închisoare nu inspira groază, ci un sentiment de pace, nu teamă, ci dorinţa de rîs. Curtea paşnică, spaţioasă, prin care crescuse ici-colo o iarbă prăpădită, era împărţită de un gărduleţ, fără să creeze teamă, în mici cutiuţe destinate plimbărilor. Ferestrele celulelor de la etajul întîi erau traversate de nişte zăbrele rare şi nu aveau botniţe: poţi să încaleci pe pervaz şi să studiezi împrejurimile. Jos, numaidecît, sub picioare, între zidul închisorii şi zidul exterior al curţii, cînd şi cînd, deranjat de cine ştie ce, aleargă, tîrîndu-şi lanţul, un dulău uriaş, care scoate vreo două lătrături înăbuşite. Nici el însă nu seamănă deloc a cîine de închisoare fioros. Nu este un cîine-lup dresat împotriva oamenilor, ci mai degrabă un cîine de curte flocos, galben-alburiu (în Kazahstan există o astfel de rasă), şi, pare-se, destul de bătrîn. Seamănă cu acei bătrîni cumsecade, supraveghetori în lagăr, care au fost transferaţi din armată şi nu se feresc să arate cît de împovărătoare este slujba cîinelui de pază.
Mai departe, dincolo de zidul de incintă, se vede numaidecît strada şi un chioşc cu bere. Toţi care intră stau în picioare: fie că au adus vreun pachet la închisoare, fie aşteaptă să înapoieze ambalajul. Iar mai departe – cartiere. Cartiere de căsuţe cu parter. Şi cotul rîului Irtîş, şi chiar întinderile de dincolo de Irtîş.
O fată, vie, căreia tocmai îi înapoiaseră de la postul de gardă coşul de alimente gol, a ridicat capul, ne-a văzut la fereastră cum îi făceam cu mîna, dar s-a prefăcut că nu ne vede. Cu pas cuviincios, a trecut în spatele chioşcului de bere, ca să nu fie văzută de la postul de gardă, iar acolo, pe neaşteptate, s-a transformat toată, a lăsat coşul jos şi ne face năvalnic cu mîna, cu mîinile amîndouă, şi ne zîmbeşte! Apoi, descriind semne cu degetul, ne transmite: „Scrieţi, scrieţi bilete!" Apoi — un arc de cerc, indicînd zborul: „Azvîrliţi-le, să mi le azvîrliţi mie!" Şi arătînd

spre oraş: „Le expediez eu!" Desfăcînd ambele braţe: „Mai doriţi ceva? Cu ce să vă ajut, prieteni?"
Era ceva atît de sincer, neprefăcut, atît de neasemănător libertăţii noastre cu botniţă, cetăţenilor noştri prostiţi! Oare ce s-o fi întîmplat??? Or fi sosit asemenea vremuri? Sau aşa o fi în Kazahstan? Căci aici se află jumătate din deportaţi...
Fată dragă şi curajoasă! Ce repede ai trecut, cît de perfect ţi-ai însuşit ştiinţa vieţii în puşcărie! Ce fericire (să fie lacrimi în colţul ochilor?) că mai există oameni ca tine!... Primeşte plecăciunea noastră, necunoscut-o! Ah, dacă tot poporul nostru ar fi aşa, nici dracu nu l-ar putea întemniţa! Ar înţepeni pe veci fălcile malaxorului blestemat.
Fireşte, prin pufoaicele noastre se găseau crîmpeie de creioane. Şi petice de hîrtie. Şi putem desprinde o bucăţică de tencuială, să legăm biletelul cu o sforică şi să o aruncăm oriunde. Dar nu aveam ce s-o rugăm aici, la Pavladar, nimic-nimic! Şi doar i-am făcut plecăciuni, şi am fluturat mîinile în semn de salut.
Am fost duşi în deşert. Curînd, nepretenţiosul şi ruralul Pavlodar va reveni în amintirile noastre ca o metropolă strălucitoare.
Acum am fost preluaţi de escorta lagărului Stepnoi (din fericire nu aparţinea de Djezkazgan. Tot drumul am implorat destinul să nu nimerim la minele de cupru). Au trimis după noi camioane cu borduri supraînălţate şi cu zăbrele în partea din faţă a caroseriei, care îi apărau de noi pe ostaşii înarmaţi cu automate, ca de nişte fiare. Ne-au aşezat unul lîngă altul pe duşumeaua camionului, cu picioarele îndoite, cu feţele orientate înapoi, şi în această poziţie ne-au zgîlţîit şi zdruncinat prin hîrtoape opt ceasuri. Pistolarii şedeau pe acoperişul cabinei, şi ţevile automatelor au fost tot drumul îndreptate spre spinările noastre.
În cabinele camioanelor mergeau locotenenţii, sergenţii, iar în cabina noastră - soţia unui ofiţer, cu o fetiţă de vreo şase ani. La popasuri, fetiţa se zbenguia prin iarbă, culegea flori, o striga cu glas tare pe mama ei. Nu se sfia cîtuşi de puţin nici de automate, nici de cîini, nici de capetele hidoase ale puşcăriaşilor, care se înălţau deasupra bordurilor caroseriei. Lumea noastră abominabilă nu-i întuneca lunca şi florile. Nici măcar o dată nu s-a uitat la noi, din curiozitate... Atunci mi-am adus aminte de fiul plutonierului de la închisoarea specială din Zagorsk. Jocul lui preferat era să-i pună pe doi băieţi din vecinătate să ducă mîinile la spate (uneori le şi lega) şi să meargă aşa pe drum, iar el păşea alături, chipurile îi escorta.
Cum trăiesc părinţii, aşa se joacă şi copiii...
Am traversat Irtîşul. Am mers multă vreme de-a lungul unor lunci inundabile, pe urmă prin stepa întinsă. Răsuflarea Irtîşului, prospeţimea vîntului de stepă, mireasma pelinului ne învăluiau în minutele de popas, cînd trîmbele de praf plumburiu-albicios, stîmite de roţile camioanelor, se risipeau. Pudraţi din belşug cu acest praf, priveam îndărăt (nu

aveam voie să întoarcem capul), tăceam (nu aveam voie să vorbim) şi ne gîndeam la acest lagăr spre care ne îndreptam şi care avea un nume nerusesc, complicat îl citisem de-a-n-doaselea, de pe cuşeta de sus a vagonului pentru deținuți, pe „dosarele" noastre – Ekibastuz. Dar nimeni nu-şi putea închipui unde se află pe hartă, şi doar locotenent-colonelul Oleg Ivanov îşi amintea că era un loc de unde se extrăgeau cărbuni. Unii credeau chiar că se află aproape de frontiera cu China (şi se bucurau, căci nu se obişnuiseră cu ideea că în China este mult mai rău ca la noi). Căpitanul de rangul doi Burkovski (novice şi posesor al unei condamnări de douăzeci şi cinci de ani, ne privea pe toți cu ursuzenie, fiindcă, vezi Doamne, el era comunist şi fusese arestat din greşeală, iar cei din jur erau duşmani ai poporului. Pe mine mă accepta numai pentru că fusesem ofițer sovietic fără să fiu şi prizonier la nemți) mi-a adus aminte un lucru dintr-un curs universitar uitat: în ajunul echinocțiului de toamnă să tragem pe pămînt meridianul locului, iar la 23 septembrie să scădem înălțimea culminației soarelui din nouăzeci - rezultatul va fi latitudinea noastră geografică. Era totuşi o consolare, deşi nu aveam posibilitatea să aflăm longitutindea.

Mergeam întruna, fără oprire. Se întunecase. După cerul negru, cu stele mari, acum era clar că eram duşi spre sud-vest.

În lumina farurilor autocamioanelor din urmă dansau fîşii din norul de praf, ridicat peste tot deasupra drumului, dar vizibil doar în conurile farurilor. Se isca un miraj bizar: lumea toată era neagră, lumea toată se clătina, şi numai aceste particule de praf luminau, se roteau şi desenau imagini dezagreabile din viitor.

La care capăt al lumii? În ce gaură ne-au băgat, unde ne-a fost hărăzit să facem revoluția noastră?

Picioarele îndoite amorțiseră, parcă nu mai erau ale noastre. De-abia spre miezul nopții am ajuns în lagăr, care era împrejmuit cu un gard înalt de sîrmă ghimpată, luminat în mijlocul stepei întunecoase şi în apropierea aşezării întunecate de becurile puternice de la postul de gardă şi dimprejurul zonei.

Strigînd încă o dată apelul după dosare - „... martie o mie nouă sute şaptezeci şi cinci!" - pentru sferturile de secol care au mai rămas, ne-au introdus înăuntru printr-o poartă dublă, înaltă.

Lagărul dormea, dar ferestrele tuturor barăcilor erau viu luminate, de parcă totul clocotea de viață. Lumină noaptea este egal regim de închisoare. Uşile barăcilor erau încuiate pe dinafară cu lacăte grele. În dreptunghiurile ferestrelor luminate se zăreau zăbrelele negre.

Adjunctul însărcinat cu materialele, care ne-a ieşit înainte, aproape că nu se mai vedea de sub o grămadă de petice de pînză numerotate.

Spune-mi, tu ai citit în ziare că în lagărele fasciştilor oamenii poartă numere?

Capitolul 3

LANȚURI, LANȚURI.

ÎNSĂ ÎNFLĂCĂRAREA noastră, speranțele noastre anticipatoare au fost foarte repede spulberate. Zefirul schimbărilor adia doar acolo unde era curent - în puşcăriile de tranzit. Aici, dincolo de gardurile înalte ale Lagărelor speciale, el nu se făcea deloc simțit. Şi cu toate că în aceste lagăre nu se aflau decît politici, nici un manifest cu conținut rebel nu fusese lipit pe stîlpi.

Se zice că în Minlag fierarii au refuzat să confecționeze zăbrele pentru ferestrele barăcilor. Slavă lor, celor deocamdată anonimi! Aşa oameni mai zic şi eu. Au fost închişi în BUR. Zăbrelele pentru Minlag au fost făcute la Kotlas. Şi nimeni nu i-a susținut pe fierari.

Lagărele speciale au debutat cu aceeaşi supuşenie mută şi chiar servilă, rodul a trei decenii de educație în ITL.

Convoaiele mînate încoace din Nordul polar nici nu s-au putut bucura de soarele Kazahstanului. În gara Novorudnoe au sărit din vagoane pe un pămînt roşcat. Acesta era acel cupru din Djezkazgan, la a cărui extragere plămînii nimănui nu rezistau mai mult de patru luni. Şi aci, pe cei dintîi deținuți care au săvîrşit vreo abatere, gardienii şi-au inaugurat voioşi noua lor armă: cătuşele, care nu se mai folosiseră în ITL, cătuşe nichelate, strălucitoare, a căror fabricație în serie a fost începută în Uniunea Sovietică o dată cu cea de a treizecea aniversare a revoluției din octombrie (erau făcute la nu ştiu ce uzină de către muncitori cu mustăți cărunte, proletarii exemplari ai literaturii noastre, că doar nu le făceau Stalin şi Beria?). Aceste cătuşe erau cu atît mai grozave, cu cît puteau fi strînse mai mult sau mai puțin: erau prevăzute cu o lamă metalică dințată, şi, după ce le puneau, le apăsau pe genunchii soldatului din escortă ca să intre cît mai mulți dinți în încuietoare şi să producă, astfel, dureri insuportabile. În felul acesta, cătuşele, din dispozitiv de siguranță, care imobilizează mişcările, s-au transformat într-un instrument de tortură: ele presau palmele, producînd o durere ascuțită continuă, şi erau ținute aşa ore în şir. Bineînțeles mîinile fiind răsucite la spate. În mod special a fost elaborat un procedeu de a prinde în cătuşe cele patru degete, ceea ce producea o durere atroce la încheieturile degetelor.

În Berlag, cătuşele erau folosite cu mult zel. Pentru orice nimicuri, pentru că nu ți-ai scos căciula în fața supraveghetorului, de pildă, îți puneau cătuşele (mîinile la spate) şi te plantau lîngă postul de gardă.

Mîinile îți amorțeau, înțepeneau, şi bărbați în toată firea izbucneau în plîns: „Cetățene şef, nu mai fac! Scoateți-mi cătuşele!" (în Berlag existau nişte rînduieli renumite, totul se făcea la comandă: fireşte, la comandă mergeau la cantină, dar tot la comandă intrau la masă, la comandă se aşezau, la comandă băgau lingura în zămîrcă, la comandă

se ridicau şi plecau.)
E uşor pentru cineva să ordone dintr-o trăsătură de condei: „Să fie create Lagărele speciale. Să mi se înainteze proiectul de regim disciplinar pînă la data de". Şi nişte lucrători-carcerologi (şi cunoscători ai sufletelor şi ai vieții de lagăr) trebuiau să chibzuiască punct cu punct: unde ar mai putea strînge şurubul ca să fie şi mai dezagreabil? Cu ce corvezi mai istovitoare să-i mai încarce? Cum să facă şi mai amară viața zekilor băştinaşi, despre care şi aşa nu se putea spune că este în vreun fel favorizată? Trecînd de la ITL în Lagărele speciale, aceste dobitoace trebuiau să simtă dintr-o dată duritatea şi urgisirea, dar, mai înainte, cineva trebuie să născocească totul punct cu punct.
Fireşte, au intensificat măsurile de pază. În toate lagărele speciale au fost întărite suplimentar fîşiile zonale, au fost întinse, suplimentar, fire de sîrmă ghimpată şi răspîndite spirale de sîrmă ghimpată pe terenul din jurul zonelor. Pe traseul urmat de coloanele muncitorilor, la toate intersecțiile şi cotiturile importante erau dinainte instalate mitraliere.
În fiecare lagăr exista o închisoare de piatră - BUR*. Cei băgați la BUR erau, negreşit, dezbrăcați de pufoaice: tortura prin frig era una dintre particularitățile importante ale acestei închisori, însă şi fiecare baracă era o închisoare, pentru că ferestrele erau toate zăbrelite, noaptea erau introduse hîrdaiele şi se încuiau uşile. Apoi, în fiecare zonă existau unadouă barăci disciplinare, care dispuneau de pază întărită şi de o mică zonă specială înlăuntrul zonei principale. Ele se încuiau îndată după venirea deținuților de la lucru, aşa cum se proceda în ocnele timpurii. (Acestea erau de fapt BUR-urile, dar la noi se numeau rejimkfi)(1).
Apoi, cu totul fățiş, au preluat valoroasa experiență hitleristă cu numerele: să înlocuiască numele deținutului, „eul" deținutului, personalitatea deținutului cu un număr, astfel încît să nu se mai deosebească unii de alții prin particularitățile lor umane, ci doar printr-o unitate în plus sau în minus într-un şir uniform. Această măsură poate deveni o măsură de opresiune, însă numai dacă este aplicată cu consecvență, pînă la sfîrşit. Au încercat să facă asta. Fiecare nou-venit, după ce „cînta la pian" la secția specială a lagărului (adică după ce îşi lăsa amprentele degetelor, cum se obişnuia în puşcării; în ITL nu se luau amprentele), i se trecea pe după gît o sfoară de care era agățată o scîndurică. Pe scîndurică era alcătuit numărul lui, de pildă Şci-262 (în Oziorlag ajunseseră acum la î; ce scurt este alfabetul!(2)-) şi sub această înfățişare era fotografiat de fotograful secției speciale. (Aceste fotografii se mai păstrează undeva. Cîndva tot o să le vedem!)
Scîndurică era scoasă de la gîtul deținutului (căci doar nu e un cîine),

*O să-i spun în continuare BUR, cum ne-am obişnuit să-i spunem la ITL, deşi termenul nu este exact: aceasta era într-adevăr închisoare de lagăr.

dar i se dădeau în schimb patru (în alte lagăre - trei) petice albe de 8x15 centimetri. El trebuia să-şi coase aceste cîrpe în locurile stabilite, nu în toate lagărele la fel, dar de obicei pe spate, pe piept, deasupra frunții - pe căciulă, şi încă pe picior sau pe mînă, cum se vede într-o fotografie a mea.* Hainele vătuite erau deteriorate dinainte în acele locuri prestabilite: în atelierele lagărelor, anumiți croitori erau specializați în deteriorarea hainelor noi: din materialul original era tăiat un pătrat mic, atît cît să descopere vata din interior. Se proceda astfel pentru ca, în caz de evadare, zekul să nu poată să-şi desprindă numărul şi să se dea drept lucrător angajat dintre oamenii liberi, în alte lagăre - şi mai simplu: numărul era gravat pe îmbrăcăminte cu clorură de var.
Supraveghetorii au primit ordin să-i strige pe deținuți numai pe numere, iar numele să nu-l ştie şi să nu-l țină minte. Ar fi fost groaznic dacă izbuteau să respecte ordinul, dar n-au izbutit (rusul nu e ca neamțul), şi chiar din primul an au început să se încurce şi pe unii să-i strige pe nume, şi pe urmă din ce în ce mai mult. Pentru a le fi mai uşor supraveghetorilor, pe vagonaşe, în dreptul fiecărui loc de dormit, era fixată p tăbliță de placaj, pe care scria numărul şi numele celui ce dormea acolo. În felul acesta, supraveghetorul, chiar dacă nu vedea numerele de pe îmbrăcăminte, putea întotdeauna să-l strige, iar dacă lipsea — să ştie al cui era patul celui indisciplinat. Supraveghetorii aveau posibilitatea să mai desfăşoare şi altă activitate utilă: să descuie încet lacătul şi să intre pe nesimțite în baracă înainte de a suna deşteptarea şi să noteze numerele celor care s-au sculat înainte de vreme, ori să dea năvală în baracă o dată cu semnalul deşteptării şi să-i noteze pe cei care nu s-au sculat. În ambele cazuri putea să trimită numaidecît la carceră, dar de cele mai multe ori în Lagărele speciale erau utilizate notele explicative, şi asta cînd tocul şi cerneala erau interzise, iar hîrtia - greu de procurat. Sistemul notelor explicative - greoi, plicticos, detestabil, nu era o invenție proastă, cu atît mai mult, cu cît regimul de lagăr nu ducea lipsă de trîntori şi de timp pentru examinare. Nu te pedepseau, pur şi simplu, numaidecît, ci îți cereau să explici în scris: de ce pe patul tău nu este bine întins aşternutul; cum de ți-ai permis ca tăblița cu numărul tău să atîrne strîmb în cui; de ce este murdar numărul de pe pufoaica ta şi de ce nu ai luat măsuri la vreme; de ce ai intrat cu țigara aprinsă în secție; de ce nu ți-ai scos căciula în fața supraveghetorului**.

*Această fotografie a fost făcută cînd eram deja în exil. Dar şi pufoaica, şi numerele sunt autentice, din lagăr, precum şi procedeele de fixare. Aproape tot timpul cît am stat la Ekibastuz am purtat numărul Şci-232, dar în ultimele luni mi-au ordonat să-l schimb cu Şci-262. Aceste numere le-am scos în secret din Ekibastuz. Le mai păstrez şi astăzi.
**Doroşevici(3) era mirat că în Sahalin deținuții îşi scoteau căciula în fața comandantului închisorii. Noi eram obligați să ne-o scoatem ori de cîte ori întîlneam un supraveghetor de rînd.

Profunzimea acestor întrebări făcea ca răspunsul în scris să fie mai chinuitor pentru cei cu ştiinţă de carte decît pentru cei analfabeţi, însă refuzul de a scrie ducea la agravarea pedepsei. Din respect pentru Lucrătorii Regimului Disciplinar, nota trebuia să fie scrisă ordonat şi clar, ea era adresată supraveghetorului de baracă, apoi era examinată de Subşeful Regimului Disciplinar sau de Şeful Regimului Disciplinar, care scriau pe ea pedeapsa stabilită. La fel şi în tabelele brigăzii, numerele erau scrise înaintea numelor - ori în locul numelor? Dar nu îndrăzneau să renunţe la nume! Oricum, numele era o coadă sigură, omul este legat pe veci de numele său, pe cînd numărul este ca o adiere de vînt, ai suflat şi s-a dus. Ei, dacă numerele ar putea fi înfierate ori crestate cu pumnalul în piele! Însă n-au izbutit să ajungă pînă acolo. Dar, în glumă, ar fi putut, nu mai rămăsese mult.
Jugul numerelor nu era atît de apăsător şi pentru că nu eram închişi în celule individuale şi nu-i auzeam doar pe supraveghetori, căci discutam şi între noi. Deţinuţii nu se adresau unul altuia pe numere, dar nu doar atît - nici nu le observau (deşi se pare că n-ai cum să nu observi aceste cîrpe albe, stridente, pe fond negru. Cînd ne adunam mulţi la un loc - ca să plecăm la lucru, pentru inspecţie, abundenţa de numere sărea în ochi ca o tablă de logaritmi, dar numai pentru un ochi nou), nu le observau nici măcar pe cele ale prietenilor apropiaţi ori ale tovarăşilor de brigadă. Niciodată. Îl ştia fiecare pe al lui. (Printre „oploşiţi", se aflau unii din categoria filfizonilor, care ţineau foarte mult ca numerele lor să fie cusute îngrijit, ba chiar cochet, cu marginile răsfrînte înăuntru şi cu tighel mărunt, să fie mai frumos. Eternul servilism! Eu şi prietenii mei, dimpotrivă, ne căzneam ca numerele noastre să arate cît mai hîd.)
Regimul Lagărelor speciale a fost calculat pentru izolare totală: de aici, nimeni nu se va plînge nimănui, nimeni nu va fi eliberat niciodată, nimeni nu va scăpa încotrova. (Nici Auschwitzul, nici Katynul nu i-au învăţat nimic pe stăpîni.) Iată de ce Lagărele speciale timpurii erau lagăre în care funcţiona bătaia cu bîtele. Cel mai adesea nu supraveghetorii purtau bîtele (ei aveau cătuşele), ci zekii de încredere: comandanţi(4) şi brigadieri, dar de bătut băteau cu plăcere şi cu aprobarea deplină a conducerii. În Djezkazgan, înainte de plecarea la lucru, lîngă uşile barăcilor se aşezau dispecerii cu bîtele în mînă şi strigau ca şi odinioară: „Afară toată lumea, cu excepţia ultimului!! (Cititorul a înţeles demult de ce ultimul, presupunînd că exista vreunul, numaidecît era ca şi cum n-ar fi fost.)* Iată de ce conducerea nu s-ar supăra prea tare dacă, să zicem, iarna, un convoi de la Karabas la Spassk - două sute de oameni - ar îngheţa pe drum, iar cei scăpaţi teferi ar umple pînă la refuz toate sălile

*Totuşi, în Spassk. în 1949 ceva a trosnit. Brigadierii au fost chemaţi la „statul-major", unde li s-a ordonat să depună bîtele. Li s-a propus ca de acum înainte să se descurce fără ele.

şi coridoarele secției sanitare, ar putrezi de vii, emanînd o duhoare infectă, şi doctorul Kolesnikov ar amputa zeci de mîini, picioare şi nasuri*. Izolarea ar fi atît de garantată, încît faimosul şef de regim disciplinar, căpitanul Vorobiov, şi acoliții lui mai întîi „au pedepsit-o" pe balerina maghiară cu carcera, apoi cu cătuşele, după care, încătuşată, au violat-o.
Regimul disciplinar fusese conceput pe îndelete ca să poată pătrunde în cele mai mici amănunte. Aşa, de pildă, era interzis să ai vreo fotografie, nici a ta proprie (evadare!), nici a celor dragi. Toate erau luate şi distruse. Starostele barăcii feminine din Spassk, o femeie în vîrstă, învățătoare, a aşezat pe o măsuță un mic portret al lui Ceaikovski, supraveghetorul i l-a confiscat şi i-a dat trei zile şi trei nopți de carceră. „Dar ăsta-i portretul lui Ceaikovski!" „Nu ştiu al cui este, dar femeile din lagăr nu au voie să țină portrete de bărbați." - În Kenghir era permis să primeşti arpacaş în pachete (de ce să nu primeşti?), dar la fel de strict era interzis să-l fierbi, şi dacă zekul ațința undeva un foc pe două cărămizi, supraveghetorul îi răsturna căldăruşa cu piciorul, iar pe vinovat îl punea să stingă focul cu mîinile. (Este adevărat că pe urmă au construit un mic şopron pentru gătit, dar peste două luni soba de gătit a fost damnată şi acolo au băgat porcii ofițerilor şi calul agentului operativ Beliaev.)
Totuşi, introducînd felurite noutăți, responsabilii regimului disciplinar nu uitau nici experiența valoroasă a ITL. În Oziorlag, căpitanul Mişin, şeful unui lagăr mai mic, pe cei care refuzau să meargă la lucru îi lega de o sanie şi aşa îi tîra pînă la locul de muncă.
În general, regimul disciplinar s-a dovedit într-atît de mulțumitor, încît ocnaşii mai vechi, cei de la început, erau ținuți acum în Lagărele speciale, avînd aceleaşi drepturi cu toți ceilalți, în zonele comune, şi se deosebeau de aceştia numai pentru că aveau alte litere pe cîrpele cu numere. (Da, poate cu deosebirea că atunci cînd nu le ajungeau barăcile, precum în Spassk, le repartizau, pentru locuințe, şoproane şi grajduri.)
Astfel, Lagărele speciale, care nu purtau oficial denumirea de ocnă, deveniseră succesorul şi moştenitorul ei de drept, s-au contopit cu ea.
Dar pentru ca regimul disciplinar să fie bine asimilat de puşcăriaşi, trebuie susținut şi printr-o muncă corectă şi o hrană corectă.
Munca pentru lagărele speciale era aleasă dintre cele mai grele care existau în împrejurimile respective. Cum bine a remarcat Cehov: „în societate şi, parțial, în literatură s-a instaurat părerea că adevărata ocnă, cea mai grea şi cea mai dezonorantă, poate fi doar în mine. Dacă în

*Acest doctor Kolesnikov a făcut parte dintre „experții" care cu puțin înainte de asta semnaseră concluziile mincinoase ale Comisiei Katynului (cum că nu noi i-am ucis acolo pe ofițerii polonezi). Pentru asta a fost trimis aici de Providența cea dreaptă. Dar de ce l-o fi trimis puterea? Ca să nu trăncănească. Mai departe, Maurul devenise inutil.

poemul lui Nekrasov Femeile ruse(5), eroul... ar pescui şi ar doborî copaci pentru închisoare, mulți dintre cititori ar rămîne nemulțumiți. (Numai că, Anton Pavlovici, de ce vă exprimați atît de disprețuitor despre doborîtul copacilor? Este o treabă bună, se potriveşte.) Primele secții al Steplag-ului, cu care el a început, au fost toate la extracția de cupru (secția întîi şi a doua - Rudnik, a treia - Kenghir, a patra - Djezkazgan). Forarea se făcea uscată, praful sterilului provoca silicoză galopantă şi tuberculoză*. Deținuții care se îmbolnăveau erau expediați să moară în faimosul Spassk (lîngă Karaganda), la „azilul unional al invalizilor" din Lagărele speciale.

Despre Spassk s-ar putea spune şi ceva special.

În Spassk erau trimişi invalizi, invalizi terminați, pe care refuzau să-i mai utilizeze în lagărele lor. Dar, uimitor, păşind în zona terapeutică din Spassk, invalizii se transformau dintr-o dată în muncitori de valoare deplină, precum cei de la muncile comune. Colonelului Cecev, şeful întregului Steplag, lagărul-secție din Spassk îi era cel mai drag. Venind cu avionul din Karaganda, punînd să i se lustruiască cizmele la postul de gardă, acest om rău, robust, umbla prin zonă şi cerceta atent să vadă cine nu munceşte. Îi plăcea să spună: „în tot Spasskul, invalid nu este decît cel fără două picioare. Dar şi el poate face o muncă uşoară – munca de curier. Cei ologi de un picior erau folosiți la munci care puteau fi executate şezînd: sfărîmat de piatră, sortarea aşchiilor. Nici cîrjele, nici faptul că erai ciung de o mînă nu te împiedicau să munceşti în Spassk. Iată ce a născocit Cecev: să pună la targa patru ciungi de o mînă (doi de mîna stîngă, doi de mîna dreaptă). Tot el i-a pus pe muncitori să învîrtă cu mîna strungurile din ateliere cînd nu este energie electrică. Lui Cecev i-a plăcut să aibă „profesorul lui" şi i-a îngăduit biofizicianului Cijevski să instaleze în Spassk un „laborator" (cu mese goale). Cînd însă Cijevski, din materiale neutilizabile, a confecționat o mască antisilicoză pentru muncitorii minelor din Djezkazgan, Cecev nu a îngăduit să fie pusă în fabricație. Lucrează şi fără mască, n-are rost să ne complicăm. Căci trebuie să ne reînoim contingentul.

La sfîrşitul anului 1948, în Spassk se aflau cincisprezece mii de zeki de ambele sexe. Era o zonă uriaşă, stîlpii ei cînd se ridicau pe coline, cînd se coborau în văi, şi turnulețele triunghiulare ale posturilor de observație nu se vedeau între ele. Treptat-treptat se desfăşura munca de auto izolare: zekii construiau ziduri interioare pentru despărțirea zonei femeilor, a zonei de munci şi a zonei invalizilor (aşa era mai stînjeaitor pentru relațiile din interiorul lagărului şi mai comod pentru stăpîni). Şase mii de oameni lucrau la construcția unui dig aflat la doisprezece kilome-

*După o lege din 1886, muncile dăunătoare sănătății nu erau îngăduite nici chiar la cererea deținuților.

tri. Cum toți erau totuşi invalizi, făceau peste două ore la dus şi peste două ore la întoarcere. La asta trebuie să mai adăugăm cele unsprezece ore ale zilei de muncă. (Rar cine rezista două luni la această muncă.) Următoarea muncă importantă era la cariere. Ele se aflau chiar în interiorul zonelor (pe insulă existau propriile zăcăminte!), şi în cea a femeilor şi în cea a bărbaților. În zona bărbaților, cariera se afla pe un munte. Acolo, după ora stingerii, dinamitau piatra cu amonal, iar în timpul zilei invalizii spărgeau blocurile cu ciocanele. În zona femeilor nu se folosea amonalul, femeile săpau cu tîrnăcoapele pînă ajungeau la straturi, pe urmă sfărîmau piatra cu nişte ciocane mari. Ciocanele scăpau din mînă, bineînțeles, cozile li se rupeau, iar pentru a le monta altele trebuiau duse în altă zonă. Cu toate acestea, fiecare femeie trebuia să realizeze o normă de 0,9 metri cubi pe zi şi, întrucît nu puteau s-o îndeplinească, primeau multă vreme o rație de pedeaspă - patru sute de grame, pînă cînd bărbații le-au învățat ca, înainte de recepție, să care piatra din stivele vechi, în cele noi. Să nu uităm că toată munca asta nu numai că era făcută doar de invalizi şi fără nici cel mai rudimentar mecanism, dar şi în condițiile cumplitelor ierni de stepă (pînă la minus 30-35° cu vînt), şi, în plus, purtînd îmbrăcăminte de vară, pentru că acelora care nu munceau (adică invalizilor) nu li se cuvenea îmbrăcăminte călduroasă pe timpul iernii. Estoniana P-r îşi aminteşte cum pe un astfel de ger, aproape despuiată, sfărîma piatra cu un ciocan uriaş. Cîştigul pe care această muncă îl aducea în folosul Patriei se va vedea în mod clar mai ales dacă vom spune că piatra din cariera femeilor, nu se ştie de ce, s-a dovedit a nu fi bună pentru construcții, şi în nu ştiu ce zi, un nu ştiu ce şef a dat ordin ca femeile să ducă acum înapoi în carieră piatra scoasă de ele în decurs de un an, să o acopere cu pămînt şi să amenajeze un parc (la parc, fireşte, nu au ajuns). În zona bărbaților, piatra era bună, iar transportul la locul construcției se realiza astfel: după apel, întreaga formație (dintr-o dată vreo opt mii de oameni, care mai erau vii în ziua aceea) era mînată în munte, şi nu aveau voie să se întoarcă decît cei cu pietre în spinare. În zilele libere, invalizii făceau această plimbare de două ori - dimineața şi seara.

După asta urmau şi astfel de lucrări: consolidarea zonei; construirea orăşelului pentru conducerea lagărului, pentru supraveghetori şi soldații din escortă (case de locuit, club, saună, şcoală); lucrul la cîmp şi în grădinile de zarzavat

Recolta din acele grădini revenea tot celor liberi, iar zekii se alegeau cu frunzele de sfeclă. Le cărau cu căruțele şi camioanele, le descărcau în grămezi lîngă bucătărie, acolo se înmuiau şi putrezeau, şi de acolo le luau muncitorii de la bucătărie cu furcile şi le cărau la cazane. (Seamănă întrucîtva cu hrănirea vitelor domestice?)

Din aceste frunze de sfeclă era fiartă neschimbata zămîrcă, la care se mai adăuga şi un polonic de caşă, o dată pe zi. Iată o scenă dintr-o gră-

dină de zarzavat din Spassk: vreo sută cincizeci de zeki, înțelegîndu-se între ei, au năvălit toți deodată într-o astfel de grădină, s-au culcat la pămînt şi au început să ronțăie legume din straturi. Paznicii sosesc în fugă, îi lovesc cu bîtele, dar ei stau lungiți şi mănîncă mai departe.
Invalizii care nu lucrau primeau 550 grame de pîine, cei care lucrau - 650.
În plus, Spasskul nu ştia ce sunt acelea medicamente (de unde să procuri pentru atîta mulțime de oameni? Şi oricum vor crăpa) şi lenjerie de pat. În unele barăci se alăturau vagonaşele şi pe scuturile alipite se culcau nu cîte doi, ci cîte patru, strînşi unul într-altul.
Şi mai era o muncă: în fiecare zi, o sută zece, o sută douăzeci de oameni ieşeau la săpat de morminte. Două Studebakere transportau cadavrele în nişte lădoaie, din care atîrnau mîinile şi picioarele. Chiar şi în lunile fericite din vara lui 1949 mureau cîte şaizeci-şaptezeci de oameni pe zi, iarna - cîte o sută (au numărat estonienii care lucrau la morgă).
(În alte Lagăre speciale mortalitatea nu era atît de mare, şi hrana era mai bună, dar se şi muncea vîrtos, căci nu erau invalizi, cititorul poate să aprecieze singur.)
Toate acestea se petreceau în anul 1949 (o mie nouă sute patruzeci şi nouă), în cel de al treizeci şi doilea an al revoluției din octombrie, la patru ani după ce s-a sfîrşit războiul şi necesitățile lui crunte, la trei ani după ce a luat sfîrşit procesul de la Numberg, şi întreaga omenire a aflat de grozăviile lagărelor fasciste şi a răsuflat uşurată: „Asta nu se va repeta!"...*
Dacă la tot acest regim disciplinar mai adăugăm şi faptul că, o dată cu transferarea în Lagărul special, aproape s-au întrerupt legăturile tale cu cei din libertate, cu soția care te aşteaptă, şi pe tine, şi scrisorile tale, cu copiii, pentru care te-ai transformat într-un mit (Două scrisori pe an, dar nici acestea nu erau expediate, în care ai pus tot ce ai strîns mai bun, mai important, în decurs de luni întregi. Cine îndrăzneşte să le controleze pe cenzorițele de la MGB? Deseori, ele îşi uşurau munca arzînd o parte din scrisori, ca să nu le mai controleze. Iar faptul că scrisoarea ta n-a ajuns poate fi trecut întotdeauna pe seama poştei. În Spassk au chemat într-o zi nişte deținuți să repare soba la serviciul de cenzură. Aceştia au găsit acolo sute de scrisori neexpediate, dar nici arse: uita-

*Prevăd îngrijorarea cititorului şi mă grăbesc să-l încredințez: toți aceşti Cecev, şi Mişin, şi Vorobiov, şi supraveghetorul Novgorodov trătesc bine. Cecev - la Karaganda, general în retragere. Nici unul dintre ei nu a fost judecat şi nu va fi. De ce să fie judecați? Ei doar nu au făcut altceva decît pur si simplu să îndeplinească ordinele. Ei nu pot fi comparați cu naziştii care au îndeplinit ordinele pur şi simplu. Iar dacă au făcut ceva care a depăşit, ordinele, asta numai din puritate ideologică, din sinceritate, pur şi simplu fiindcă n-au ştiut că Beria. „tovarăş credincios al marelui Stalin", a fost şi agent al imperialismului internațional.

seră cenzorii să le dea foc. Să vă daţi seama care era atmosfera într-un Lagăr special: sobarii s-au temut să povestească despre asta prietenilor! Ghebiştii puteau să se răfuiască una-două cu ei... Oare aceste cenzorițe de la MGB, care pentru comoditatea lor ardeau sufletul captivilor, oare erau ele mai umane decît acele SS-iste care colecționau pielea şi părul celor ucişi?) Cît despre vizitele rudelor în Lagărele speciale nici nu se pomenea, adresa lagărului era cifrată şi nimeni nu primea aprobare să vină în lagăr.

Se mai poate adăuga că întrebarea lui Hemingway a avea sau a nu avea aproape că nici nu se punea în Lagărele speciale. Încă de la începuturile lor ea a fost rezolvată în favoarea lui a nu avea. Să nu ai bani şi să nu primeşti salariu (în ITL încă mai puteai cîştiga cîteva parale, aici - nici o copeică). Să nu ai încălțăminte ori haine de schimb, nimic să îmbraci pe dedesubt, ca să țină cald sau uscat. Lenjeria de corp (şi ce mai lenjerie! mă îndoiesc că vreunul dintre calicii lui Hemingway ar consimți să îmbrace aşa ceva) se schimba de două ori pe lună, hainele şi încălțările - de două ori pe an, limpede ca cristalul! (Nu în primele luni de lagăr, dar mai tîrziu au amenajat camera „veşnică" de păstrare a bagajelor - pînă în ziua „eliberării", era o abatere gravă să nu predai vreunul dintre lucrurile ce le puteai purta asupra ta: asta ți se imputa ca pregătire de evadare, şi te alegeai cu carceră, cu anchetă.) Să nu ai nici un fel de alimente în noptieră (iar dimineața să stai la coadă la magazia de alimente ca să le predai, seara să le primeşti, şi în felul acesta erau folosite cu succes jumătatea de oră de dimineață şi cea de seară, singurele care mai rămîneau libere pentru minte şi suflet). Să nu ai nimic scris pe mînă, să nu ai cerneală, să nu ai creioane chimice ori colorate, să nu ai hîrtie albă mai mult decît un caiet de şcoală. În sfîrşit — să nu ai cărți, (În Spassk, cărțile proprii erau confiscate încă de la sosirea deținutului în lagăr. La început, nouă ni s-a permis să avem una, rareori două, dar, într-o zi, a apărut un ordin înțelept: toate cărțile personale să fie înregistrate la KVC, pe foaia de titlul să li se aplice: „Steplag. Lagărul Nr..." Toate cărțile fără ştampilă, de acum înainte, vor fi confiscate ca ilegale, iar cărțile cu ştampilă vor fi considerate ale bibliotecii şi nu mai aparțineau posesorului.)

Şi ne-am mai putea aminti că în Lagărele speciale se efectuau, mult mai stăruitor şi mai des decît în ITL, percheziții (zilnice, amănunțite, la plecare şi la sosire; perchezițiile planificate ale barăcilor, cu scoaterea pardoselii şi a grătarelor de la sobe, a scîndurilor din cerdac; apoi perchezițiile generale, ca la închisoare, cu dezbrăcare, pipăire, descoaserea căptuşelilor şi a pingelelor). Că mai tîrziu au început să dea foc la iarba din zonă, lăsînd pămîntul gol („să nu ascundă arme în iarbă"). Că zilele libere erau ocupate cu lucrări gospodăreşti în zonă.

Amintindu-ți de toate acestea poate nu te vei mai mira că purtarea numerelor nu era nici pe departe mijlocul cel mai sensibil ori cel mai

batjocoritor fel de a leza demnitatea deținutului. Cînd Ivan Denisovici spune că „numerele n-au nici o greutate", asta nu înseamnă nicidecum că şi-a pierdut simțul demnității, cum au reproşat nişte critici făloşi (care nu purtaseră numere şi nici nu suferiseră de foame), este doar o chestiune de bun-simț. Necazul pe care ni-l pricinuiau numerele nu era de ordin psihologic ori moral (cum scontau stăpînii GULAG-ului), era doar un necaz de ordin practic, că de groaza carcerei trebuia să-ți cheltuieşti timpul liber ca să-ți coşi o margine descusută, să-ți reînnoieşți cifrele la pictori, iar peticele rupte în timpul lucrului să le înlocuieşti pe de-antregul, să găseşti de unde-i şti altele noi.
Pentru unii, numerele erau, într-adevăr, cea mai diavolească invenție de aici. Aceştia erau credincioşii cei mai zeloşi, femeile care se aflau în lagărul de femei din apropierea gării Suslovo (Kamîşlag): femeile condamnate pentru religie, aici, constituiau o treime din întreg efectivul. Căci totul era prezis în Apocalipsa 13, 16:
''Să primească un semn pe mîna dreaptă sau pe frunte".
Şi aceste femei au refuzat să poarte numere, fiindcă socoteau că sunt semnul Satanei! Refuzau de asemena să dea semnătură (tot Satanei) pentru echipamentul statului. Administrația lagărului (şeful Direcției - generalul Grigoriev, şeful OLP-ului - maiorul Boguş) a dat dovadă de cea mai vrednică demnitate: a ordonat ca aceste femei să fie dezbrăcate, pînă la bluze, şi descălțate (supraveghetoarele-comsomoliste au făcut întocmai), pentru ca iarna să le ajute pe aceste fanatice absurde, obligîndu-le să accepte uniforma lagărului şi să-şi coasă numerele. Dar şi în ger femeile mergeau desculțe prin zonă şi doar în bluze, dar nu s-au învoit să-şi dea sufletul Satanei!
Şi în fața acestui spirit (fireşte, reacționar, căci noi, oameni luminați, nu am fi obiectat atîta împotriva numerelor) administrația a cedat, a înapoiat femeilor lucrurile lor de purtare, şi ele le-au îmbrăcat fără numere! (Elena Ivanovna Usova n-a purtat timp de zece ani decît lucrurile ei, hainele şi lenjeria putreziseră, îi cădeau de pe umeri, dar contabilitatea nu-i putea elibera nimic fără semnătură.)
Aceste numere ne mai deranjau şi prin faptul că, mari fiind, puteau fi distinse uşor, de departe, de către soldatul din escortă. Escorta nu ne vedea, altfel, decît de la distanța posibilă pentru a trage o rafală de automat. Pe nici unul dintre noi nu ne ştia, fireşte, după nume şi, fiind îmbrăcați la fel, nu ne-ar fi deosebit fără numerele noastre. Acum, însă, oamenii din escortă, observau cine vorbea în coloană, sau cine încurcase rîndurile de cinci, sau nu ținea manile la spate, sau lua ceva de jos - şi era de ajuns raportul şefului de escortă ca vinovatul să ajungă la carceră.
Escorta era încă o forță care se străduia ca viața noastră să fie un infern. Aceşti „epoleți roşii", soldați din armata regulată, aceşti băiețandri cu automate erau o forță obscură, care nu judeca, care nu ştia nimic

despre noi, care nu accepta niciodată explicații. De la noi spre ei nimic nu putea trece, de la ei spre noi - strigătele de apostrofare, lătratul cîinilor, zgomotul închizătoarelor de la automat şi gloanțele. Şi întotdeauna aveau dreptate ei, nu noi.
În Ekibastuz, la rambleierea unui terasament de cale ferată, unde nu exista zonă, dar exista cordonul escortei, un zek a făcut cîțiva paşi în perimetrul îngăduit ca să-şi ia pîinea din scurta aruncată la o parte, dar un soldat a ridicat arma, a tras şi l-a ucis. Şi, bineînțeles, el a avut dreptate. Şi nu putea primi decît mulțumiri. Şi, de bună seamă, nu se căieşte nici în ziua de azi. Iar noi nu ne-am exprimat prin nimic indignarea. Şi, fireşte, n-am scris nicăieri (oricum, nimeni n-ar fi expediat plîngerea noastră).
La 19 ianuarie 1951, coloana noastră de cinci sute de oameni se apropia de obiectivul de muncă, ARM. În partea cealaltă se afla zona, acolo nu erau soldați. Dintr-o clipă într-alta trebuia să se deschidă porțile, să intrăm. Brusc, deținutul Maloi [Micuțul] (în realitate - un zdrahon de flăcău lat în umeri), aşa, nitam-nisam a ieşit din formație şi parcă dus pe gînduri s-a îndreptat spre şeful escortei. Făcea impresia că nu era în apele lui, că nu-şi dă seama ce face. N-a ridicat mîinile, n-a schițat nici un gest amenințător, mergea pur şi simplu înainte gînditor. Şeful escortei, un nemernic de ofițer cu aspect de filfizon, s-a speriat şi a început să fugă cu spatele înainte din fața lui Maloi, strigînd ceva cu voce pițigăiată, neputînd în nici un chip să-şi scoată pistolul. Înspre Maloi s-a repezit un sergent cu automat şi de la cîțiva paşi l-a secerat cu o rafală peste piept, retrăgîndu-se şi el încet-încet. Iar Maloi, înainte de a cădea, şi-a continuat mişcarea înceată încă vreo doi paşi; din spatele lui, din pufoaică, pe urmele gloanțelor nevăzute, ieşiră smocuri de vată. Dar cu toate că Maloi căzuse, iar noi, tot restul coloanei, nici nu ne mişcaserăm, şeful escortei era atît de speriat, încît a strigat soldaților o comandă de luptă, şi din toate părtile au început să păcănească automatele, trăgînd un pic mai sus de capetele noastre. S-a pornit să latre şi o mitralieră, instalată dinainte pe poziție, şi pe mai multe glasuri, care mai de care mai isteric, ni se striga: „Culcat! Culcat! Culcat!" Şi gloanțele zburau mai jos şi mai jos, spre sîrma ghimpată a zonei. Noi, cinci sute de oameni, nu ne-am aruncat asupra trăgătorilor, nu i-am dat peste cap. Cu toții ne-am întins la pămînt, cu fața în zăpadă, rămînînd în această poziție ruşinoasă, neajutorată, în această dimineață de Bobotează, mai bine de un sfert de oră, ca oile. Pe toți ar fi putut să ne împuşte, glumind, fără să dea socoteală - doar a fost o încercare de revoltă!
Iată ce robi mişei eram noi în primul şi în cel de-al doilea an de Lagăre speciale. Despre această perioadă s-a spus destul în Ivan Denisovici.
Cum s-a putut întîmpla una ca asta? De ce multele mii de dobitoace ale acestui scîrnav Cincizeci şi Opt, totuşi politici, fir-ar să fie, iar acum

separaţi din grămadă şi reuniţi la un loc, s-ar putea spune adevăraţi politici, de ce dar s-au comportat atît de mizerabil, atît de obedient?
Aceste lagăre nici nu puteau începe altfel. Şi asupriţii şi asupritorii proveneau din lagărele ITL, şi zeci de ani de tradiţie atît a robilor, cît şi a stăpînilor îi apăsau şi pe unii şi pe alţii. Felul de viaţă şi felul de a gîndi s-a transmis o dată cu oamenii vii. Ei îl încălzeau şi îl întreţineau unii în ceilalţi, deoarece din aceeaşi secţie de lagăr plecau împreună cîteva sute de oameni. În locul cel nou ei aduceau cu sine convingerea generală, care li se insuflase, că în lumea lagărelor omul este pentru om şobolan şi canibal, şi altcumva nu poate fi. Ei au adus cu sine doar interesul pentru destinul lor şi o totală indiferenţă faţă de soarta comună. Ei veneau pregătiţi să dea o luptă necruţătoare pentru cucerirea funcţiilor de brigadieri, a locurilor călduţe, de „oploşiţi", la bucătărie, la tăiat de pîine, la contabilitate şi KVC.
Cînd însă într-un loc nou pleacă un solitar, în calculele sale de a se aranja acolo se poate bizui numai pe şansa şi pe lipsa lui de scrupule. Cînd faci parte dintr-un transport de lungă durată, călătoreşti două-trei-patru săptămîni în acelaşi vagon, te speli în aceleaşi închisori de tranzit, mergi în aceeaşi formaţie cu oameni care s-au frecat destul unii de alţii, care au apreciat bine, unul la altul, de multă vreme, pumnul de brigadier, ştiinţa de a intra în voile şefilor, de a o coti „la stînga", păcălindu-i pe truditorii de la muncile comune, aşa-zişii „pălmaşi", cînd în acelaşi convoi se află o şleahtă de oploşiţi, vînători de locuri călduţe, privilegiate, care au şi devenit complici - este firesc ca ei să nu se lase furaţi de visuri de libertate, ci să preia împreună ştafeta robiei, să se înţeleagă cum vor pune mîna pe posturile-cheie din noul lagăr, înlăturîndu-i pe oploşiţii din alte lagăre. Cît despre bieţii pălmaşi de la „comune", care s-au împăcat cu soarta lor neagră, nenorocită, se înţeleg între ei cum să alcătuiască la noul loc o brigadă mai bună şi să nimerească la un brigadier suportabil.
Toţi aceşti oameni au uitat cu desăvîrşire nu doar că fiecare dintre ei este om şi poarta în sine focul divin, şi este capabil de un destin mai înalt, dar au uitat pînă şi faptul că spinarea se poate îndrepta, că libertatea simplă constituie un drept al omului la fel ca aerul, că ei toţi sunt aşa-numiţii politici şi, iată, acum rămîn între ei.
Este adevărat că printre ei se mai afla, totuşi, o părticică de hoţi şi de bandiţi: neştiind ce să mai facă pentru a-i reţine pe favoriţii lor de la desele evadări (articolul 82 al Codului penal dădea pentru evadare doar doi ani, iar hoţii acumulaseră deja zeci şi sute, de ce să nu evadeze, dacă nu avea cine să-i oprească?), autorităţile s-au hotărît să-i blagoslovească pentru evadare cu 58-14, adică sabotaj economic.
Astfel de bandiţi, care să meargă în Lagărele speciale, în general erau foarte puţini în fiecare convoi - o mînă, dar, după codul lor, prea destui ca să se comporte cu insolenţă, să ocupe posturile de comandanţi cu

bîte (precum acei azerbaidjeni din Spassk, care pe urmă au fost măcelăriți) şi să ajute oploşiților să instaureze în noile insule ale Arhipelagului drapelul negru, dezgustător, al mîrşavelor lagăre de exterminare prin muncă(6).
Lagărul din Ekibastuz a fost creat cu un an înainte de sosirea noastră, în 1949. Şi totul aici s-a constituit după modelul a ceea ce a fost înainte, aşa cum a fost adus în minţile, deţinuţilor şi ale şefilor. Exista un comandant, un comandant adjunct şi responsabilii de barăci, care îi brutalizau pe subordonaţii lor fie cu pumnii, fie cu denunţurile. Exista o baracă separată a oploşiților, unde, pe vagonaşe, la un pahar de ceai, se hotăra, prieteneşte, soarta unor obiective de lucru şi a unor brigăzi întregi. În fiecare baracă existau (mulţumită construcției speciale a barăcilor finlandeze) nişte „cabine" separate, care erau ocupate, după rang, de unul sau doi zeki privilegiați. Şi dispecerii care te pocneau după ceafă, şi brigadierii care te plesneau peste faţă, iar supraveghetorii îţi administrau lovituri cu gîrbaciul. Şi fuseseră aleşi nişte bucătari botoşi şi obraznici. Şi toate magaziile de alimente au intrat în stăpînirea caucazienilor iubitori de libertate. Iar funcţiile de şefi de lucrări ori şantiere le-a acaparat o clică de escroci care se dădeau, toţi, drept ingineri. Iar turnătorii îşi duceau conştiincioşi denunţurile la secţia operativă, fără să fie pedepsiți de nimeni. Şi, cu un an în urmă, început cu nişte corturi, lagărul avea acum şi o închisoare de piatră - neisprăvită însă, şi din pricina asta - arhiplină: pentru carceră - cu ordin în regulă - trebuia să stai la rînd cîţe o lună sau chiar două! Asta-i ilegalitate, nici mai mult, nici mai puţin: să stai la coadă pentru carceră ! (Şi eu am fost osîndit la carceră, dar n-am mai apucat să-mi vină rîndul.)
Este drept că în acest an au mai scăzut acţiunile hoţilor (mai exact ale acelora numiți dini, în măsura în care nu desconsiderau posturile din lagăr). Se simţea că nu le mai mergea ca altădată, că treburile lor nu mai aveau anvergura de odinioară: le lipsea tineretul, nu mai aveau rezerve, nimeni nu le mai sărea înainte să-i linguşească. Ceva nu mai mergea. Comandantul Magheran, cînd şeful regimentului disciplinar l-a prezentat deţinuţilor din lagăr aliniați în front, încă mai încerca să lase impresia că ne priveşte cu o vioiciune sumbră; dar era stăpînit de nesiguranţă, şi curînd steaua lui a apus în mod ruşinos.
Convoiul nostru, ca orice convoi nou, a fost supus presiunii încă de la baia de sosire. Băieşii, frizerii şi dispecerii erau încordaţi şi se aruncau grămadă asupra tuturor celor care încercau să aducă o sfioasă obiecţie referitoare la lenjeria ruptă, sau apa rece, sau la sistemul de dezinfecţie. De-abia aşteptau astfel de obiecţii şi se repezeau numaidecît cîţiva, ca o haită de cîini, intenţionat, şi strigau cît îi ţinea gura: „Aici nu sunteţi la tranzitul din Kuibîşev!", şi îţi vîrau sub nas pumnii de oameni bine hrăniți. (Din punct de vedere psihologic avea efect. Un om despuiat este de zece ori mai vulnerabil în faţa celor îmbrăcați. Şi dacă un

convoi nou va fi speriat încă de la prima baie, acest lucra îl va marca pentru tot restul vieții din lagăr.)
Volodia Gherşuni, şcolarul acela care îşi propunea ca odată ajuns în lagăr, după ce va vedea ce şi cum, să decidă „cu cine să meargă", a fost pus chiar din prima zi să consolideze lagărul: să sape o groapă pentru stîlpii de iluminat. Dar era slab, nu şi-a făcut norma. Baturin, adjunctul cu materialele, care provenea dintre cîini, şi el în curs de potolire, dar fără să se fi potolit pe de-a-n-tregul, l-a numit „pirat" şi la pălmuit. Gherşuni a azvîrlit ranga şi a ieşit din groapă. S-a dus la comandament şi le-a zis: „Băgați-mă la carceră, eu nu mai lucrez cîtă vreme «piraţii» voştri lovesc oamenii" (nefiind obişnuit, cuvîntul „pirat" l-a ofensat în mod deosebit). Nu au refuzat să-l bage la carceră, şi a făcut, în două reprize, optsprezece zile (iată cum se procedează: mai întîi prescriu cinci sau zece zile, dar, cînd termenul a expirat, deținutul nu este eliberat, se aşteaptă ca el să înceapă să protesteze şi să înjure, după care, „în mod legal", îi altoiesc o nouă repriză de carceră). După carceră, pentru scandal, i-au mai dat încă două luni de BUR, adică să stea în aceeaşi închisoare, să primească hrană caldă, rația de pîine în funcție de randament şi să meargă la lucru la cuptoarele de var. Văzînd că se scufundă tot mai adînc, Gherşuni a încercat acum să se salveze prin infirmerie. El încă nu ştia cîte parale face şefa ei, madam Dubinskaia. Credea că le va arăta platfusul lui şi îl vor scuti de drumurile lungi la cuptoarele de var. Însă au refuzat să-l ducă la infirmerie. BUR-ul din Ekibastuz nu avea nevoie de consultații la dispensar. Totuşi, ca să ajungă acolo, Gherşuni, ascultînd o mulțime de sfaturi despre cum trebuie să protesteze, la apelul dinainte de plecarea la lucru, a rămas întins pe prici, numai în izmene. Supraveghetorii „Păzea" (un fost marinar, cam țicnit) şi Konenţov l-au tras de picioare de pe prici, şi aşa, în izmene, l-au tîrît la apel. Ei îl tîrau, iar el se agăța cu mîinile de pietrele depozitate pentru construcția unui zid. Gherşuni era acum de acord să meargă la cuptoare şi striga: „Lăsați-mă să-mi îmbrac pantalonii!", dar ei îl tîrau mai departe. La postul de gardă, întîrziind plecarea la muncă a patru mii de oameni, acest băiețel slab striga: „Gestapoviştilor! Fasciştilor!" şi se zbătea, şi nu se lăsa să-i pună cătuşele. Totuşi Păzea şi Konenţov i-au apăsat capul pînă la pămînt şi i-au pus cătuşele, iar acum îl împingeau să meargă. Ei şi şeful regimului disciplinar Macehovski nu erau cîtuşi de puțin tulburați, tulburat era, nu ştiu de ce, tot Gherşuni: cum să meargă el prin localitate numai în izmene? Şi a refuzat să meargă. Alături stătea un soldat din escortă cu nasul cîrn, care ținea în lesă un cîine. Volodia îşi aminteşte că l-a auzit cum i-a spus în şoaptă: „De ce faci atîta zarvă? Intră în coloană. O să stai lîngă foc, crezi că o să munceşti?" Şi a tras zdravăn de lesă. Cîinele se smucea din mîinile lui spre gîtul lui Volodia, căci văzuse cum acest puştan se împotrivea epoleților albaştri! Volodia a fost luat şi dus îndărăt la

BUR. Cătuşele care-i strîngeau mîinile la spate îi provocau o durere atroce, iar gardianul, un kazah, îl apucase de beregată şi îl izbea cu genunchiul în coaie. Pe urmă l-au trîntit pe pardoseală, cineva a spus pe un ton practic, de profesionist: „Să-l bateți pînă se cacă pe el!" Şi au început să-l buşească pe unde nimereau (l-au nimerit şi în tîmplă) cu cizmele pînă şi-a pierdut cunoştința. A doua zi l-au chemat la oper, la agentul operativ, care i-a pus pe rol un dosar penal pentru încercare de terorism: cînd l-au tîrît, s-a agățat cu mîinile de pietre! De ce?
La un alt apel de dimineață, tot aşa s-a împotrivit să meargă la muncă şi Tviordohleb, ba a declarat şi greva foamei: el nu va lucra pentru Satana! Greva lui fiind tratată cu dispreț, a fost scos cu forța, numai că dintr-o baracă simplă, şi Tviordohleb putea ajunge să spargă geamurile. Zăngănitul geamurilor sparte răsuna strident peste locul de adunare, acompaniind sumbru numărătoarea dispecerilor şi supraveghetorilor.
Acompaniind zvonul monoton al zilelor, săptămînilor, lunilor noastre, al anilor noştri.
Şi nu se întrevedea nici o geană de lumină. Nu fusese prevăzută în planul MVD-ului cînd au fost create aceste lagăre.
Noi, cei douăzeci şi cinci de nou-veniți, în cea mai mare parte ucraineni din Ucraina de Vest, ne-am strîns într-o singură brigadă şi am izbutit să ne înțelegem cu dispecerii să ne aprobe un brigadier dintre ai noştrii, pe acelaşi Pavel Baraniuk. Eram o brigadă liniştită, muncitoare (pe ucrainenii din vest, luați de curînd de lîngă pămîntul încă necolectivizat, nu era nevoie să-i îndemni cu biciul, ci, poate, mai degrabă, să-i struneşti. Vreo cîteva zile am fost socotiți muncitori necalificați, dar, curînd, printre noi s-au descoperit meşteri zidari. Ceilalți s-au angajat să învețe această meserie, şi astfel am devenit brigadă de zidari. Din mîna noastră ieşea lucru bun. Şefii au observat asta şi de pe un şantier de construcții de locuințe pentru cetățenii liberi ne-a mutat în zonă. I-au arătat brigadierului o grămadă de pietre lîngă BUR - exact acelea de care se agățase Gherşuni, şi au promis că vor aduce zilnic de la carieră. Apoi au explicat că acel BUR ce se vede este doar o jumătate de BUR, şi acum trebuie construită cea de a doua jumătate, şi asta o va face brigada zidarilor.
Astfel, spre ruşinea noastră, am început să ne construim propria închisoare!
Era o toamnă lungă, secetoasă. Toată luna septembrie şi jumătate din octombrie n-a picat nici un strop de ploaie. Dimineața vremea era calmă, pe urmă se pornea vîntul, spre amiază se întețea, spre seară se liniştea din nou. Uneori, acest vînt bătea necontenit, bătea subțire, apăsător şi te făcea mai ales să simți această stepă apăsătoare, monotonă, care ni se deschidea chiar de pe schelele BUR-ului - nici orăşelul cu cele dintîi clădiri ale cuptoarelor de var, nici cartierul de locuințe al militarilor din escortă, nici, cu atît mai mult, zona noastră împrejmuită de

sîrmă ghimpată nu ascundea de noi imensitatea, nemărginirea, uniformitatea perfectă şi disperarea acestei stepe, prin care doar primul rînd al stîlpilor de telegraf abia cojiți a pornit spre nord-est, spre Pavlodar. Uneori, vîntul bătea aprig, într-o oră aducea frigul din Siberia, te silea să îmbraci pufoaica, şi bătea, bătea întruna, biciuindu-te cu nisip şi pietricele mărunte, măturate din stepă. Dar cred că este mai simplu să reproduc poezia pe care am scris-o în acele zile la zidirea BUR-ului.

ZIDARUL

Şi iată-mă zidar! De la poet citire(7),
Din piatră dură clădesc o închisoare.
Nu vreun oraş, căci totu-i îngrădire.
Pe cer, atent, un uliu se roteşte.
Şuieră vîntu-n stepă! Şi nici un trecător
Ca să mă-ntrebe ce-i cu edificiul?
— Sîrmă ghimpată, cîini şi puşcă, biciul -
Da-i prea puțin! În puşcărie,
una mai nouă vor...
Şi folosesc mistria, domol, adormitor.
Şi lucrul merge parcă de la sine.
Vine ăl mare. Zidul creşte-ncet! . . -
Ni se promite
Că vom fi primii locatari în țintirim.
De-ar fi doar asta! Dar din limbuția sa
Aflu că sunt bifat într-un dosar.
După denunțul unui anonim
Numele meu, precum şi-al altuia
Sunt prinse-n acoladă, înlănțuiți să fim.
Ciocanele se-ntrec, sfărîmă, taie,
Zid după zid se-nalță, şi-ntre pereți - pereți...
Glumim, fumăm - mortaru-şi face cale –
Prinos de pîine vom primi şi terci.
Celulă de celulă-şi arată groapa sa,
Adîncul mut al suferinței tale.
Singur, automobilul de lume ne mai leagă
Şi sîrmele pe stîlpi, zbîrnîitoare.
În noi e, Doamne, neputința-ntreagă!
Robi şi nevolnici suntem, tîrîtoare!*

Robi! Nu pentru că ne era frică de amenințările maiorului Maximenko ne căzneam să zidim pietrele cît mai bine şi să nu facem economie de ciment, ca viitorii captivi să nu poată prea uşor să dărîme acest zid. Ci pentru că, într-adevăr, deşi nu îndeplineam norma sută la sută, brigada

*Versiunea românească a poemului aparține poetului Adi Cusin.

care clădea închisoarea primea supliment de hrană, iar noi n-o azvîrleam maiorului în față, ci o mîncam. Şi tovarăşul nostru Volodia Gherşuni zăcea în aripa deja construită a BUR-ului. Iar Ivan Spasski, fără să fi săvîrşit vreo abatere, Dumnezeu ştie pentru ce, zăcea la rejimka. Şi mulți dintre noi aveau să stea în acest BUR, în aceste celule pe care noi le construiam atît de trainic şi conştiincios. Iată că într-o zi, chiar în timpul lucrului, cînd noi îi dădeam zor cu mortarul şi cu pietrele, pe neaşteptate în stepă au răsunat nişte împuşcături.
Curînd, la postul de gardă al lagărului, aproape de noi, a oprit o dubă (dintre cele adevărate, aşa cum erau cele de la oraş, făcea parte din dotarea unității de escortă, doar că nu avea scris pe laturi, pentru proşti, „Beți şampanie sovietică!"). Din dubă au aruncat afară patru inşi - bătuți, însîngerați; doi se poticneau, unul era tîrît; doar primul, Ivan Vorobiov, mergea mîndru şi furios.
Astfel i-au condus pe fugari pe sub picioarele noastre, pe sub schelele noastre, şi i-au dus în aripa terminată a BUR-ului.
Iar noi zideam, punînd piatră peste piatră...
O evadare! Ce îndrăzneală disperată! Fără veşminte civile, fără hrană, cu mîinile goale, să traversezi zona sub gloanțe şi să fugi în stepa deschisă, nesfîrşită, goală, fără un strop de apă! Asta nici măcar nu se poate numi un proiect, asta e sfidare, un mijloc orgolios de sinucidere. Iată numai de ce împotrivire sunt capabili cei mai puternici şi cei mai curajoşi dintre noi.
Iar noi... punem piatră peste piatră.
Şi discutăm. Asta-i a doua evadare într-o lună. Nici prima n-a izbutit, dar aceea a fost o încercare prostească. Vasili Briuhin (poreclit „Blüher"(8)), inginerul Mutianov şi încă un fost ofițer polonez au săpat în atelierele mecanice, sub încăperea în care lucrau, o groapă de un metru cub, unde s-au ascuns, asigurîiidu-şi o rezervă de hrană. Naivi, credeau că seara, ca de obicei, din zona de lucra, garda va fi ridicată, apoi, ei vor ieşi din groapă şi vor pleca. Dar la încetarea lucrului, trei au fost lipsă la apel, iar sîrma ghimpată din jur era neatinsă, aşa că au pus pază cîteva zile şi nopți. În vremea asta, sus, veneau şi plecau oameni, au adus şi un cîine, dar cei ascunşi în groapă au pus în crăpături vată cu benzină şi au derutat cîinele. Trei zile şi trei nopți au stat acolo fără să discute, fără să se mişte, înghesuiți, ca vai de lume, căci trei inşi într-un metru cub... Pînă la urmă n-au mai rezistat şi au ieşit.
Cînd brigăzile se întorc în zonă, povestesc cum a evadat grupul lui Vorobiov: străpungînd zona cu un camion.
A mai trecut o săptămînă. Zidim, punem piatră peste piatră. Cea de-a doua aripă a BUR-ului se profilează foarte clar: iată micuțele şi confortabilele carcere, iată celulele individuale, iată tamburele, într-un volum destul de mic am îngrămădit o sumedenie de piatră, şi se aduce întruna de la carieră: piatra e pe gratis, mîna de lucru de asemenea,

numai cimentul este al statului.
Şi mai trece o săptămînă, destul timp pentru cei patru mii de puşcăriaşi ai Ekibastuzului să se convingă că evadarea este o nebunie şi nu duce la nimic. Şi, într-o zi la fel de însorită, din nou răsună împuşcături în stepă: evadare!!! Păi, asta-i un fel de epidemie: din nou apare duba celor de la escortă şi aduce doi (cel de-al treilea a fost ucis pe loc). Aceştia doi - Batanov şi încă unul foarte tînăr - plini de sînge, sunt conduşi pe lingă noi, pe sub schelele noastre, în aripa isprăvită, pentru ca acolo să le mai tragă o mamă de bătaie, şi, despuiați, să-i arunce pe pardoseala de piatra şi să nu le dea nici să mănînce, nici să bea. Ce simți tu, robule, privindu-i pe aceşti oameni omorîți în bătaie, şi mîndri? Nu cumva bucuria josnică, ticăloasă, că nu pe tine te-au prins, nu pe tine te-au snopit în bătăi, nu te-au sortit pieirii?
„Mai repede, trebuie să terminați mai repede aripa stîngă!" ne strigă burduhănosul maior Maximenko.
Zidim. Seara o să primim suplimentul de casă.
Căpitanul de rangul doi Burkovski cară tencuială. Tot ce se construieşte este în folosul Patriei.
Seara auzim cum s-a întîmplat: şi Batanov a încercat să răzbească tot cu o maşină. Gloanțele au atins maşina.
Acum ați înțeles, robilor, că a evada înseamnă sinucidere, că nimeni nu va izbuti să fugă mai departe de un kilometru, că ursita voastră este să munciți şi să muriți?!
Nici n-au trecut cinci zile, nimeni n-a mai auzit nici o împuşcătură, cînd dintr-o dată, ca şi cum cerul ar fi fost din metal şi cineva a izbit în el cu o rangă uriaşă, a răbufnit ştirea: evadare!! Din nou o evadare!!! Şi de data asta reuşită!
Evadarea de duminică 17 septembrie a fost atît de bine pusă la punct, încît apelul de seară a trecut cu bine, socotelile vertuhailor(9) s-au potrivit la ținc. Numai în dimineața lui 18 ceva începe să scîrțîie, fiindcă plecarea la lucru este anulată şi se organizează un apel general. Cîteva apeluri generale pe platforma de adunare, pe urmă - apeluri pe barăci, apeluri pe brigăzi, apel după dosare - căci dulăii se pricep numai să numere banii la casă. Mereu rezultatul era altul! Nu puteau să afle cîți au fugit? Cine anume? Cînd? Încotro? Cu ce?
Era luni seara, masa de prînz nu ni s-a servit (bucătarii au fost şi ei aduşi la locul de adunare ca să fie numărați), dar noi nu suntem supărați, într-un fel ne bucurăm! Orice evadare izbutită constituie o mare bucurie pentru deținuți. Nu contează că pe urmă oamenii din escortă se comportă ca nişte turbați, că regimul devine atroce, pentru noi toți este o sărbătoare! Pe chipurile noastre se citeşte semeția! Suntem mai inteligenți ca voi, domnilor dulăi! Iată, am evadat! (Şi, privindu-i pe şefi în ochi, zicem în gîndul nostru: numai de nu i-ar prinde! Numai de nu i-ar prinde!)

În plus, nici la muncă nu ne-au mai scos, şi ziua de luni a trecut pentru noi ca o a doua zi liberă. (E grozav că băieții n-au şters-o sîmbătă: s-au gîndit să nu ne strice duminica!)
Dar cine or fi?
Luni seara s-a aflat: Gheorghi Tenno şi Kolka Jdanok.
Zidul închisorii se înalță tot mai sus. Am făcut şi buiandrugii deasupra uşilor şi ferestruicilor, acum lăsăm lăcaşurile pentru căpriori.
Trei zile au trecut de la evadare. Şapte. Zece. Cincisprezece.
Nici o ştire!
Au reuşit!!

Capitolul 4

DE CE AȚI TOLERAT?

PRINTRE CITITORII MEI se află şi un Istoric-Marxist cultivat. Frunzărind, în fotoliul său moale, pînă în locul în care se arată cum construiam noi BUR-ul, el îşi scoate ochelarii, loveşte peste pagină cu ceva plat, cum ar fi o riglă, şi dă din cap aprobator:

— Da-da. Asta pot s-o cred. însă chestia cu nu ştiu ce zefir al revoluției mi se pare o gogoriță. Acolo, la voi, nu putea avea loc nici o revoluție, deoarece pentru aşa ceva este necesară o legitate istorică. Iată, ați fost aleşi cîteva mii de aşa-zişi „politici" - şi ce-i cu asta? Nemaiavînd înfățişare omenească, demnitate, familie, îmbrăcăminte, hrană, - ce-ați făcut? De ce nu v-ați răzvrătit?

— Ne cîştigam rația de pîine. După cum ați văzut - construiam o închisoare.

— Asta-i bine. Asta şi trebuia să faceți, să construiți. Este în folosul poporului. Asta a fost singura decizie corectă. Dar, dragii mei, numai pentru atît nu vă puteți numi revoluționari! Pentru revoluție trebuie să fii legat de singura clasă înaintată.

— Păi, atunci, eram cu toții muncitori...

— Asta n-are nimic de-a face. Ăsta-i un chițibuş obiectiv. Dumneata poți să-ți închipui ce este aceea o le-gi-ta-te?

La naiba, cred că pot. Pe cuvînt de onoare că pot. Îmi închipui că o dată ce lagărele cu multe milioane de oameni durează de patruzeci de ani, poftim - aceasta este o legitate istorică. Aici sunt prea multe milioane şi prea mulți ani pentru ca totul să poată fi explicat printr-un capriciu al lui Stalin, prin perfidia lui Beria, prin credulitatea şi naivitatea partidului conducător, luminat neîntrerupt de raza învățăturii înaintate. Dar n-o să îi fac reproşuri oponentului meu cu această legitate. El îmi va zîmbi cu drăgălăşenie şi îmi va spune că noi, în cazul respectiv, nu vorbim despre asta, eu mă abat de la subiect.

El vede că eu m-am încurcat, că îmi reprezint prost legitatea, şi îmi explică:

— Vezi dumneata, revoluționarii au venit şi au măturat țarismul cu mătura. Foarte simplu. Păi să fi încercat țarul Nicolae să-şi întemnițeze astfel revoluționarii! Să fi încercat să le agațe numere! Să fi încercat...

— Exact. El n-a-ncercat El n-a încercat, şi tocmai de aceea au scăpat teferi cei care au încercat după el.

— Păi, nici nu putea să încerce! Nu putea!

— Da, şi asta-i adevărat: nu numai că n-a vrut, dar nici n-a putut.

Conform interpretării cadeților (nu mai vorbesc de aceea a socialiştilor), toată istoria Rusiei este o succesiune de tiranii. Tirania tătarilor. Tirania cnejilor moscoviteni. Cinci secole de despotism național, de tip oriental,

şi de robie fățișă, adînc înrădăcinată. (Nici tu Zemski Sobor, nici comuna sătească, nici căzăcimea liberă ori țărănimea din nord(1).) Fie că vorbim de Ivan cel Groaznic(2), de Alexei cel Blajin(3), de Petru cel Crîncen(4) ori de Ecaterina de Catifea(5), ori chiar de Alexandru al Doilea(6), pînă la Marea Revoluție din Februarie, toți țarii n-au ştiut, chipurile, decît un singur lucru: să strivească. Să-şi strivească supuşii ca pe nişte cărăbuşi, ca pe nişte omizi. Regimul îi oprima pe supuşi, revoltele şi răscoalele erau înăbuşite, strivite.

Bine, bine! I-au strivit, dar nu de tot! I-au strivit, dar nu în sensul tehnic înalt din zilele noastre. De pildă, soldații care s-au aflat în careul decembriştilor, la numai patru zile au fost iertați toți pînă la unul. (Compară execuțiile soldaților noştri - care nu s-au răzvrătit, dar au refuzat să tragă în mulțimea neînarmată - la Berlin, în 1953, Budapesta 1956, Novocerkassk, 1962.) Iar dintre ofițerii decembrişti care au participat la răscoală, au fost executați doar cinci - poți să-ți închipui aşa ceva în epoca sovietică? Credeți că ar mai fi rămas măcar unul în viață?

Apoi - nici Puşkin, nici Lermontov nu au fost condamnați pentru literatura lor plină de temeritate. Pe Tolstoi, pentru subminarea fățişă a statului, nu l-au atins cu un deget. „Unde te-ai fi aflat la 14 decembrie în Petersburg?" l-a întrebat Nicolae I pe Puşkin. Puşkin a răspuns sincer: „în Piața Senatului". Şi a fost... lăsat să plece acasă. Apropo de asta, noi, cei care am încercat pe pielea noastră sistemul maşinii judiciare, precum şi amicii noştri, procurorii, înțelegem perfect cît valora răspunsul lui Puşkin: articolul 58, paragraful 2, insurecție armată, în cel mai bun caz cu referire la articolul 19 (intenție), şi să zicem că n-ar fi fost dus în fața plutonului de execuție, dar, oricum, cel puțin zece ani ar fi primit. Şi Puşkinii şi-ar fi primit fără să crîcnească pedepsele, ar fi fost trimişi în lagăre şi ar fi murit. (Gumiliov nici măcar n-a mai avut nevoie să meargă în lagăr, a fost izbăvit de un glonț cekist.)

Războiul Crimeii — dintre toate războaiele cel mai fericit pentru Rusia - n-a adus doar eliberarea țăranilor şi reformele lui Alexandru(7). O dată cu ele s-a născut în Rusia o puternică opinie publică.

Aparent încă mai supura şi chiar se extindea ocna siberiană, se organizau, parcă, închisorile de tranzit, se expediau convoaie, se întruneau tribunalele să judece procese. Dar ce înseamnă asta? Tribunalele judecă, judecă, dar Vera Zasulici, care l-a rănit grav pe şeful poliției capitalei (!), a fost achitată??... (Uşurința cu care au eliberat-o pe Zasulici poate fi comparată cu uşurința cu care a fost construită Casa cea Mare(8) din Leningrad, chiar pe locul acela...) Şi Vera Zasulici nu şi-a cumpărat singură revolverul pentru a trage în Trepov(9). I l-au cumpărat, pe urmă i l-au schimbat cu altul de un calibru mai mare, pentru urşi, iar tribunalul nici măcar n-a pus întrebarea: cine l-a cumpărat? Unde se află acel om? Un astfel de complice, după legile ruseşti nu era considerat criminal. (După cele sovietice i-ar fi dat numaidecît pedeapsa capitală.)

De şapte ori au atentat la viaţa lui Alexandru II (Karakozov*; Soloviov(10); aproape de Alexandrovsk; lîngă Kursk; explozia lui Halturin(11); bomba lui Tetiorka; Grineviţki). Alexandru II mergea (se înţelege - fără gardă) prin Petersburg, şi avea ochii plini de teamă, „ca o fiară hăituită" (mărturia lui Lev Tolstoi, care l-a întîlnit pe ţar pe scara unei locuinţe particulare**). Şi? Credeţi că a pustiit şi a deportat jumătate de Petersburg, cum s-a întîmplat după asasinarea lui Kirov? Cîtuşi de puţin, nici prin cap nu putea să-i treacă. A aplicat măsuri profilactice de teroare în masă? Teroarea generală, precum în 1918? A luat ostatici? Nici nu exista această noţiune. I-a arestat pe cei dubioşi? Cum ar fi putut face una ca asta?!... A executat mii de oameni? Au fost executaţi cinci. În această perioadă n-au fost judecaţi nici măcar trei sute. (Dacă ar fi fost un singur atentat la viaţa lui Stalin — cîte milioane de suflete ne-ar fi costat?)

Bolşevicul Olminski scrie că în 1891 el era unicul politic din toată închisoarea Krestî. Transferat la Moscova, era, de asemenea, unicul de la Taganka. Doar la Butîrki, înainte de pornirea convoiului, s-au adunat cjteva persoane!... (Iar peste un sfert de secol, revoluţia din februarie a descoperit în puşcăria din Odessa şapte politici, la Moghiliov - trei.)

Cu fiecare an de cultură şi literatură liberă, invizibila, dar redutabila pentru ţari opinie publică creştea, iar ţarii nu mai ţineau în mînă nici frîiele, nici coama, şi Nicolae II a avut parte să se ţină de crupa şi de coada calului.

El nu avea curajul acţiunii. Nici el, nici toţi guvernanţii lui nu mai aveau tăria să se lupte pentru puterea lor. Ei nu mai striveau, doar strîngeau uşor şi apoi slăbeau iar. Tot timpul priveau în jur şi trăgeau cu urechea: ce va spune opinia publică?

Nicolae II a interzis organizarea unei agenturi de informaţii în armată, considerînd că este o ofensă pentru militari. (Şi astfel, autorităţile habar n-aveau ce fel de propagandă se face în armată.) Şi printre revoluţionari infiltrau informatori slabi şi se hrăneau doar cu informaţiile lor sărace, deoarece guvernul se socotea constrîns de legalitate şi nu putea (ca în epoca sovietică) să se apuce pur şi simplu să aresteze pe toţi suspecţii, fără să se îngrijească să caute acuzaţii concrete.

Iată-l, de pildă, pe celebrul Miliukov(12), care şi după treizeci de ani de putere sovietică tot se mai fălea cum a dat el „semnalul de furtună al revoluţiei" (1 noiembrie 1916) - „prostie sau trădare?" Greşeala lui din

*Fiindcă veni vorba, Karakozov avea un frate. Fratele celui care a tras în ţar! Apreciaţi cu măsurile noastre. A fost pedepsit în felul următor: ..l se ordonă ca de acum înainte să poarte numele de Vladimirov". Şi nu a suferit nici un fel de constrîngeri nici în privinţa averii, nici a domiciliului.

**Lev Tolstoi v vospominaniiah sovremennikov (Lev Tolstoi în amintirea contemporanilor), GIHL. 1955. voi l, p. 180.

anul 1900 este neînsemnată: profesor fiind, în cuvîntul rostit la o întrunire studențească (un profesor la întrunire!) a dezvoltat ideea (printre auditori - studentul Savinkov) că dinamica mişcării revoluționare, din moment ce autoritățile nu-i cedează, duce în mod inevitabil la teroare. Asta însă nu-i instigare, nu-i aşa? Şi nici intenție, care duce... Asta-i slăbiciunea pentru terorism a liberalilor radicali (cîtă vreme nu era îndreptat împotriva lor). Şi Miliukov este închis în DPZ-ul de pe strada Şpalemaia. (Acasă i s-a confiscat proiectul unei noi constituții.) La închisoare i s-au trimis imediat multe flori, dulciuri, bucate de la simpatizanți. Şi, de bună seamă, îi este accesibilă orice carte de la Biblioteca Publică. O anchetă scurtă şi, ca un făcut, tocmai acum un student îl ucide pe ministrul învățămîntului (trecuseră două luni de la întrunirea aceea), dar asta nu-i agravează cîtuşi de puțin soarta lui Miliukov. Îşi va aştepta sentința în libertate, atîta doar că nu în Petersburg. Dar unde să locuiască? Păi la celălalt capăt al stației Udelnaia, care, chipurile, este în afara Petersburgului. Aproape în fiecare zi era la Petersburg: ba la Fondul Literar, ba la redacția revistei „Russkoe bogatstvo"(13). În aşteptarea verdictului a primit aprobarea să călătorească şi... în Anglia, în sfîrşit, sentința: şase luni la închisoarea Krestî. (Nici aici n-a rămas niciodată fără narcise şi cărți de la Biblioteca Publică. A executat însă doar trei luni: la demersurile lui Kliucevski („este necesar ştiinței"), țarul l-a eliberat (Pe acest țar, Miliukov îl va numi mai tîrziu „despot bătrîn" şi îl va acuza fără temei de trădare a Rusiei.) Şi, curînd, din nou i se dă voie să plece în Europa şi America: să creeze acolo un curent de opinie împotriva guvernului rus.

Ghimmer-Suhanov(14), una dintre figurile sinistre ale revoluției din februarie, a fost „surghiunit" astfel din Petersburg, în primăvara lui 1914, încît, sub propriul nume, a continuat să lucreze la ministerul agriculturii (nemaivorbind că deseori înnopta la el acasă).

Cum a fost ucis, în 1907, Maximovski, şeful Direcției generale a penitenciarelor? Sediul Direcției se afla într-o clădire cu locuințe particulare şi aproape că nu era păzită. Seara, după orele de program, Maximovski a primit cu încredere o femeie care ceruse audiență, şi aceasta l-a ucis.

Cînd Lopuhin, directorul departamentului poliției, a divulgat revoluționarilor secretul lui Azef(15), în codul penal nu s-a găsit nici măcar un articol după care să-l osîndească. Regimul nu era protejat nici împotriva divulgării secretelor de stat. (Totuşi s-a decis să-l condamne în virtutea unui articol asemănător, şi gurile aurite ale avocaților au ponegrit multă vreme pe urmă această judecată, considerind-o „o ruşine a regimului țarist". După opinia liberalilor, nu aveau motiv să-l judece.)

Puterea îi irita şi întărită pe adversari tocmai prin atitudinea ei temătoare şi şovăielnică.

Eroii acelei perioade nu se aşteptau la nimic serios din partea regimului penitenciar, astfel încît Bogrov, care n-a şovăit să-l ucidă pe Stolîpin,

creierul şi gloria Rusiei, cînd i s-au pus cătuşele a exclamat tare: „Mă doare!"
Cît era de slab regimul penitenciar se poate judeca după planul de evadare din 1907 al lui Iustin Juk(16), anarhist din Kiev (evadarea a eşuat din pricina unui denunț, probabil al lui Bogrov): în timpul pauzei tribunalului (politic!), Juk (teroristul) va ieşi la closetul din curte, unde, fireşte (!) escorta nu-l va urma (îndeaproape). Acolo îl va aştepta o bocceluță cu haine civile şi un instrument ca să-şi scoată lanțurile (aşa ceva era posibil în curtea tribunalului!)
Autoritățile îi persecutau pe revoluționari exact atît cît să aibă timp să se cunoască unul pe celălalt în puşcărie, să se călească şi să-şi creeze aureole în jurul capului. În prezent, avînd o riglă gradată autentică pentru a măsura proporțiile, putem afirma fără nici o teamă că guvernul țarist nu i-a persecutat pe revoluționari, ci i-a răsfățat grijuliu, spre propria lui pieire. Caracterul şovăielnic, slăbiciunea guvernului țarist sunt evidente pentru oricine a încercat pe pielea lui un sistem judiciar care funcționează perfect.
Să examinăm, de pildă, biografia lui Lenin, binecunoscută tuturor. În primăvara anului 1887, fratele lui a fost executat pentru atentat împotriva țarului Alexandru III*. Ca şi fratele lui Karakozov, Lenin este fratele unui asasin de țar. Ei şi? În toamna aceluiaşi au, Vladimir Uliauov intră la Universitatea imperială din Kazan, ba încă la Facultatea de drept. Nu este uimitor?
Este adevărat că, în cursul acceluiaşi an universitar, Vladimir Ulianov este exmatriculat din universitate. Dar este exmatriculat pentru organizarea unei întruniri studențeşti antiguvernamentale. Deci, fratele mai mic al regicidului instigă studenții la nesupunere? Ce pedeapsă ar fi primit în epoca noastră? În mod categoric moarte prin împuşcare (iar ceilalți cîte douăzeci şi cinci şi cîte zece ani)! Iar pe el îl exmatriculează din universitate. Cîtă cruzime! Ba îl mai şi exilează în... Sahalin?** Nu, la moşia familiei din Kokuşkino, unde oricum mergea pe timpul verii. Vrea să lucreze, i se dă posibilitatea să... doboare copaci în taiga? Nu, să facă practică juridică la Samara, prilej ca să ia parte la activitatea unor cercuri ilegale (şi să lupte împotriva ajutorului social pentru victimele

*În treacăt fie spus, în cursul anchetei judiciare s-a stabilit că Anna Ulianova a primit de la Vilna [Vilnius] o telegramă cifrată: ''Sora e grav bolnavă", ceea ce însemna: ..Armele sunt pe drum". Anna nu s-a mirat, deşi nu avea nici o soră la Vilna, şi, nu se ştie de ce, i-a arătat telegrama fratelui Alexandr. E clar că ea a fost complice. În vremea noastră ar fi avut asigurată o condamnare de zece ani. Dar Anna nici măcar n-a fost pusă sub cercetare! Legat de acelaşi caz, s-a stabilit că altă Anna (Serdiukova), o institutoare din Ekaterinodar, ştia sigur de atentatul împotriva țarului, dar a tăcut. Ce ar 11 aştepta-o în zilele noastre? Împuşcarea. Pe cînd atunci i-au dat... doi ani.
**Fiindcă veni vorba, în Sahalin au fost politici. Dar cum s-o fi nimerit că n-a fost acolo nici un bolşevic (nici măcar un menşevic) mai de seamă?

foametei din anul 1891). După asta să-şi dea examenele ca extern la Universitatea din Petersburg. (Cum rămîne însă cu chestionarele? Ce păzeşte Secţia specială?)

Şi iată că peste cîţiva ani acest revoluţionar foarte tînăr este arestat pentru că a creat în capitală „Uniunea de luptă pentru eliberare"(17) - nici mai mult, nici mai puţin! A ţinut de nenumărate ori în faţa muncitorilor discursuri „instigatoare", a scris manifeste. A fost torturat? Nu, i s-a creat un regim propice muncii intelectuale. La închisoarea pentru cei aflaţi sub urmărire penală din Petersburg, unde a stat un an şi unde i s-au adus zeci de cărţi de care avea nevoie, a scris cea mai mare parte a Dezvoltării capitalismului în Rusia. În plus, a trimis - legal, prin procuratură! - Studiile economice la revista marxistă „Novoe slovo" [„Cuvîntul nou"]. În detenţie primea masă plătită, cu dietă la comandă, lapte, apă minerală de la farmacie, de trei ori pe săptămînă — pachete de acasă. (La fel şi Troţki, la Petropavlovka(18), a putut să aştearnă pe hîrtie primul proiect al teoriei revoluţiei permanente.)

Pe urmă totuşi l-au împuşcat, conform sentinţei dată de troica(19)? Nu, nici măcar nu i-au dat închisoare, ci doar l-au exilat în lakuţia, pe viaţă?? Nu, în ţinutul binecuvîntat al Minusinskului, şi doar pentru trei ani. L-au dus acolo cu cătuşe, în vagon-zak? O, nu! El călătoreşte ca om liber. Încă trei zile umblă fără oprelişti prin Petersburg, pe urmă şi prin Moscova, trebuie să lase instrucţiuni conspirative, să stabilească legături, să ţină consfătuirea cu revoluţionarii rămaşi. Lui i s-a permis să meargă şi în exil pe cont propriu. Asta înseamnă: să călătorească laolaltă cu pasagerii liberi - Lenin n-a cunoscut niciodată nici convoi, nici închisorile de tranzit pînă în Siberia (fireşte, nici la întoarcere). Apoi, la Krasnoiarsk, el trebuie să mai lucreze două luni la bibliotecă, să isprăvească Dezvoltarea capitalismului... şi această carte, scrisă de un exilat, vede lumina tiparului fără nici un fel de oprelişti din partea cenzurii (comparaţi cu situaţia din zilele noastre)! Însă din ce mijloace o să trăiască el în acel sat îndepărtat, căci nu-şi va găsi de lucra? Păi a cerut să fie întreţinut pe spezele statului. I se plăteşte mai mult decît are nevoie (cu toate că şi mama lui este destul de înstărită şi îi trimite tot ce comandă). Nu se pot crea condiţii mai bune decît i s-au creat lui Lenin în unicul lui exil. Hrana sătioasă, extrem de ieftină, carnea din abundenţă (un berbec pe săptămînă), laptele, legumele, plăcerea neîngrădită de a merge la vînătoare (nemulţumit de cîinele său, ai lui sunt gata, în mod serios, să-i trimită un cîine din Petersburg; fiindcă la vînătoare muşcă ţînţarii - îşi comandă mănuşi din piele de căprioară), au făcut să se tămăduiască de stomac şi de alte boli ale tinereţii şi să se îngraşe destul de repede. Nici un fel de obligaţii, serviciu ori alte angarale, şi chiar soţia şi soacra nu se oboseau prea tare: pentru două ruble şi jumătate pe lună, o ţărăncuţă de cincisprezece ani făcea toate treburile casei. Lenin nu avea nevoie să cîştige bani din activitatea literară, a

refuzat propunerile din Petersburg de a se angaja într-o activitate literară plătită - scria şi tipărea numai ceea ce îi putea crea un nume literar. Şi-a executat exilul (putea să şi „evadeze" fără dificultate, însă din precauție n-a făcut-o). I l-au prelungit în mod automat? I l-au schimbat în exil pe viață? Nicidecum, aşa ceva era contrar legii. I s-a permis să locuiască la Pskov, însă nu avea voie să vină în capitală. Dar el merge la Riga, la Smolensk. Nu este urmărit. Atunci, împreună cu un prieten (Martov), duce un coş cu literatură ilegală în capitală, şi o duce chiar prin Țarskoe Selo, unde se făcea un control drastic (el şi Martov au făcut pe grozavii). În Petersburg este înhățat E drept că scăpase de coş, dar mai avea asupra lui o scrisoare către Plehanov, scrisă cu cerneală simpatică, dar nerevelată, care conținea planul de creare a ziarului „Iskra"(20). Însă jandarmii nu se deranjează pentru astfel de fleacuri; trei săptămîni de arest la celulă, iar scrisoarea rămîne în mîinile lor nerevelată.

Cum se sfîrşeşte această escapadă ilegală din Pskov la Petersburg? Cu douăzeci de ani de ocnă, ca la noi? Nu, cu aceste trei săptămîni de arest. După care este slobozit definitiv, acum poate să călătorească prin Rusia, să pregătească centrele de difuzare a „Iskrăi", pe urmă şi în străinătate, să aranjeze editarea („poliția nu vede nici un impediment" să-i elibereze paşaport pentru străinătate)!

Ce să mai vorbim. El şi din emigrație va trimite în Rusia pentru enciclopedie („Granat"(21)) un articol despre Marx! Care va fi chiar tipărit în ea*. Şi nu numai acesta.

În sfîrşit, desfăşoară o intensă activitate subversivă dintr-o mică localitate austriacă din vecinătatea frontierei cu Rusia. Şi vă închipuiți că n-a trimis nimeni nişte bravi agenți secreți să-l răpească şi să-l aducă în țară viu. N-ar fi fost deloc dificil.

Uite aşa se poate urmări slăbiciunea şi lipsa de fermitate a persecuțiilor țariste - prin exemplul oricărui social-democrat important (al lui Stalin în mod deosebit, dar aci se strecoară nişte suspiciuni suplimentare(22)). Lui Kamenev, la percheziția de la Moscova, din 1904, i-a fost confiscată „corespondența compromițătoare". La interogatoriu, el refuză să dea explicații. Şi cu asta, basta. Este exilat... la domiciliul părinților.

Este adevărat că eserii au fost persecutați mult mai aprig. Dar să vedem cum mai aprig? Oare era de mică importanță infracțiunea lui Gherşuni (arestat în 1903)? Sau a lui Savinkov (în 1906)? Ei au dirijat asasinatele celor mai importante personalități ale imperiului. Dar nu au fost executați. Cu atît mai mult nu s-au hotărît s-o execute pe Maria Spiridonova, care n-a ucis decît un consilier de stat, trăgînd în el de la cîțiva

* Închipuiți-vă că Marea Enciclopedie Sovietică ar publica un articol despre Berdiaev, scris de un emigrant!

metri (şi s-a stîrnit mare tărăboi în apărarea ei, în toată Europa), ci doar au trimis-o la ocnă*. Ce ar fi fost dacă la noi, în 1921, cel care a înăbuşit răscoala țăranilor din Tambov(23)- (din nou Tambov!) ar fi fost asasinat de o liceană de şaptesprezece ani? Oare cîte mii de liceeni şi intelectuali n-ar fi fost împuşcați numaidecît, fără judecată, în valul de „răspuns" al terorii roşii?

Pentru revolta de la o bază a flotei militare (Sveaborg), cînd au murit cîteva sute de soldați nevinovați - au fost împuşcați opt, din opt sute de condamnați pe diferite termene. (Pe cîțiva dintre ei revoluția din februarie i-a eliberat din legendarele ocne de la Zerentui, unde în timpul revoluției au fost descoperiți doar douăzeci şi doi de ocnaşi politici.)

Cum au fost pedepsiți studenții (pentru o mare demonstrație din Petersburg în anul 1901), ne povesteşte Ivanov-Razumnik, care îşi aminteşte: închisoarea din Petersburg semăna cu un picnic studențesc: hohote de rîs, coruri, deplasarea liberă dintr-o celulă într-alta. Ivanov-Razumnik a avut chiar neobrăzarea să-i ceară comandantului închisorii să-l lase la spectacolul Teatrului de Artă din Moscova, care se afla în turneu, căci pierdea biletul de pomană! Pe urmă a fost condamnat la „exil" în Simferopol - asta a fost alegerea lui - şi, cu rucsacul în spate, a colindat toată Crimeea.

Despre aceeaşi perioadă, Ariadna Tîrkova scrie: „Ancheta noastră era în curs de desfăşurare, dar regimul nu era prea sever". Ofițerii de jandarmi le propuneau să comande prînzul la cel mai bun restaurant, al lui Dodon. Potrivit mărturiei neobositului şi mereu curiosului Burțev, „închisorile din Petersburg erau cu mult mai umane decît cele europene".

Pe Leonid Andreev(24), fiindcă a scris apelul adresat muncitorilor din Mos-cova de a dezlănțui insurecția armată (!) pentru răsturnarea (!) autocrației... l-au ținut într-o celulă cincisprezece zile întregi! (Şi lui i se părea că e puțin şi adăuga: trei săptămîni.) Iată cîteva însemnări din jurnalul lui, referitoare la acele zile**:

„Celula! Mda, nu-i chiar aşa de rău. Instalez patul, apropii taburetul, lampa, îmi aşez țigările, o pară... Citesc, mănînc para - exact ca acasă... Şi mă simt vesel. Da, da, vesel." — „Stimate domn! Stimate domn!" îl strigă de la ghişeu gardianul. Au sosit multe cărți. Şi biletele din celulele vecine.

* A eliberat-o din ocnă revoluția din februarie. În schimb, începînd din anul 1918, M. Spiridonova a fost arestată de CEKA de cîteva ori. Ea a avut parte de îndelunga Marea Pasiență a socialiştilor, a fost deportată la Sarnarkand, Taşkent, Ufa. Mai departe urma ei se pierde într-un izolator politic. A fost împuşcată (după unele zvonuri - în Oriol). În Occident a fost publicată o carte despre Spiridonova, are şi fotografii: toți aceşti revoluționari fervenți în modesta sărăcie sovietică în timpul exilului din Samarkand - oare de ce nu fug acum?...

**După cartea lui V.L. Andreev - Detstvo (Copilăria), Moscova, „Sovetski pisatei", 1966.

În general, Andreev a recunoscut că, în ceea ce priveşte încăperea şi hrana, a dus-o mai bine în celulă decît pe vremea cînd era student.
Tot atunci, Gorki, în Bastionul Trubeţkoi-(25), a scris piesa Copiii soarelui.
După potolirea revoluţiei din 1905-1907, mulţi dintre activiştii ei, precum, bunăoară, un Diacikov-Tarasov, o Anna Rak, n-au aşteptat să fie arestaţi, ci au plecat pur şi simplu în străinătate. Şi iată-i, după Februarie, întorcîndu-se eroi, ca să cîrmuiască viaţa cea nouă. Şi erau multe sute dintre aceştia.
Vîrfurile conducătoare ale bolşevicilor au editat despre ele o autoreclamă cît se poate de deşănţată sub forma volumului al 41-lea al enciclopediei „Granat": Oamenii politici ai URSS şi ai Revoluţiei din Octombrie. - Autobiografii şi biografii. Ori pe care dintre acestea ai citi-o, rămîi uluit, comparînd cu măsurile din zilele noastre, cît de puţină pedeapsă au îndurat pentru activitatea lor revoluţionară. Şi, în special, cît de favorabile au fost condiţiile lor de detenţie. De pildă, Krasin-(26): „Şederea la Taganka şi-o amintea întotdeauna cu mare plăcere. După primele interogatorii, jandarmii l-au lăsat în pace (oare de ce? - A.S.), şi el îşi dedica involuntarul timp liber unei activităţi tenace: studia limba germană. A citit în original aproape toate scrierile lui Schiller şi Goethe, s-a iniţiat în opera lui Schopenhauer şi Kant, a studiat logica lui Mill(27), psihologia lui Wundt(28)... etc. Pentru exil, Krasin îşi alege Irkutsk, capitala Siberiei adică, oraş unde întîlneai civilizaţie şi cultură.
Radek în puşcăria din Varşovia, 1906: „Am stat şase luni la închisoare, pe care le-am petrecut excelent, studiind limba rusă, citindu-i pe Lenin, Plehanov, Marx. În detenţie am scris primul articol... şi am fost grozav de mîndru cînd am primit (în puşcărie) un număr din revista lui Kautsky(29) cu articolul meu".
Sau, dimpotrivă, Semaşko(30): „Detenţia (Moscova, 1895) a fost neobişnuit de grea": după trei luni de şedere în puşcărie - exilat pentru trei ani... în Eleţ, oraşul natal!
Faima de „cumplita Bastilie rusească" au creat-o în Occident oameni care sau înmuiat în puşcărie, precum Parvus(31), cu amintirile lui pompos-sentimentale înfrumuseţate, scrise pentru' a se răzbuna pe ţarism.
Aceeaşi linie poate fi urmărită şi la personalităţi mai mărunte, în mii de biografii aparte.
Iată, am la îndemînă o enciclopedie, e drept - nepotrivită, fiindcă e literară, şi mai e şi veche (anul 1932), „cu greşeli". Pînă cînd aceste „greşeli" vor fi corectate, să luăm la nimereală litera „K".
Karpenko-Karîi(32). Ca secretar la poliţia orăşenească (!) în Elizavetgrad, furniza revoluţionarilor carnete de identitate. (Să traducem pe limba noastră: un funcţionar al serviciului de evidenţă a populaţiei furniza carnete de identitate unei organizaţii clandestine.) Pentru asta a fost... spînzurat? Nu, exilat pentru... 5 (cinci) ani... în cătunul său de baştină,

cum s-ar zice - în vilegiatură. A devenit scriitor.
Kirillov V.T.(33) A participat la mişcarea revoluţionară a marinarilor din Marea Neagră. A fost împuşcat? Ocnă pe viaţă? Nu, trei ani de exil în Ust-Sîsolsk. A devenit scriitor.
Kasatkin I.M.(34) În puşcărie scria povestiri, şi ziarele i le publicau. (La noi nici cel care şi-a ispăşit pedeapsa nu e publicat.)
Lui Karpov Evtihi(35), după două (!) exiluri i-au încredinţat direcţia Teatrului imperial Alexandrinski şi a Teatrului Suvorin(36). (La noi, în primul rînd, nu i-ar fi admis domiciliul în capitală, iar în al doilea rînd, secţia specială nu l-ar fi primit nici măcar ca sufleor.)
Krjijanovsk(37), în plină „dezlănţuire a reacţiunii stolîpiniste", s-a întors din surghiun şi (rămînînd membru al comitetului central clandestin), fără nici un fel de oprelişti, a început să-şi practice meseria de inginer. (La noi ar fi fost fericit dacă s-ar fi angajat lăcătuş la MTS.)
Cu toate că Krîlenko nu figurează în Enciclopedia literară, totuşi la litera „K" este drept să ne amintim şi de el. Pe întreg parcursul clocotului său revoluţionar, el de trei ori „a evitat cu succes arestul"*, şi arestat de şase ori, a efectuat în total paisprezece luni de închisoare. În anul 1907 (să nu uităm-an de reacţiune) a fost acuzat: de propagandă şi agitaţie în rîndul trupelor şi de participare la o organizaţie militară, dar este achitat de tribunalul militar regional. În 1915 - „pentru că .s-a sustras obligaţiunilor militare" (iar el este ofiţer şi e vreme de război!), acest viitor comandant suprem al forţelor armate (şi ucigaş al altui comandant suprem(38)) a fost pedepsit, fiind... trimis într-o unitate de pe front (care nici măcar nu era disciplinară)! (Uite aşa guvernul ţarist presupunea că o să-i înfrîngă pe nemţi şi în acelaşi timp o să potolească revoluţia...) Şi la umbra aripilor lui de procuror neretezate au fost tîrîţi vreme de cincisprezece ani condamnaţii atîtor procese ca să-şi primească glonţul în ceafă.
În perioada aceleiaşi „reacţiuni stolîpiniste", V.A. Staroselsk(39), guvernatorul din Kutaisi, care furniza în mod deschis carnete de identitate şi arme revoluţionarilor, le punea la dispoziţie planurile poliţiei şi ale trupelor guvernamentale, a scăpat, mi se pare, doar cu două săptămîni de recluziune**.
Cine are destulă imaginaţie - să traducă pe limba noastră!
Tot în acest segment al „reacţiunii" apare în mod legal revista bolşevică, filosofică şi social-politică, „Mîsl" [„Gîndirea"]. Iar „reacţionara" „Vehi" [„Jaloane"](40) scrie deschis: „autocraţie vetustă", „răul despotismului şi al robiei" - nu-i nimic, daţi-i drumul, la noi se poate!

*Aici şi mai departe, citat după autobiografia lui din Dicţionarul Enciclopedic al Institutului Bibliografic Rus Granat, Mosco'va. voi. 41, partea 1. pp. 237-245.
**Tovarăşul guvernator, „Novîi mir", 1966, Jir. 2.

Măsurile drastice erau atunci insuportabile! Un retuşor de fotografii din lalta, V.K. lanovski, a desenat execuția marinarilor de pe nava „Oceakov''(41) şi a pus-o în vitrina sa (era ca şi cum astăzi ai pune într-o vitrină de pe strada Kuznețki Most din Moscova episoade cu înăbuşirea revoltei din Novo-cerkassk). Ce a făcut însă guvernatorul din lalta? Din pricină că Livadia(42) era foarte aproape, a procedat cu deosebită străşnicie: în primul rînd, a țipat la lanovski! În al doilea rînd, a distrus... nu, n-a distrus atelierul fotografic al lui lanovski şi nici desenul cu execuția, ci o copie a acestui desen. (Veți spune: şmecher lanovski. Dar să notăm că nici guvernatorul n-a ordonat ca vitrina să fie spartă în fața lui.) În cel de al treilea rînd, lanovski a primit una dintre cele mai cumplite pedepse: rămînînd în continuare la lalta, să nu apară pe stradă... cînd trece familia imperială!

Burțev, într-o revistă din emigrație, a terfelit pînă şi viața intimă a țarului, întorcîndu-se în patrie (1914 - avînt patriotic). A fost împuşcat? Un an, nici acela întreg, de temniță, cu privilegiul de a primi cărți şi a avea condiții de scris.

Abram Gotz(43), în timpul aceluiaşi război, era surghiunit în Irkutsk şi conducea un ziar care promova principiile Conferinței de la Zimmerwald(44), adică era împotriva războiului.

Toporul a fost lăsat slobod să taie. Şi el va tăia pînă la capăt

Cînd însă Şliapinkov, liderul „opoziției muncitoreşti", vechi metalurgist, a fost, în 1929, deportat pentru prima dată (la Astrahan), n-a avut „dreptul să întrețină legături cu muncitorii" şi chiar i s-a interzis să lucreze ca muncitor, cum şi-a dorit.

Menşevicul Zurabov, care a provocat scandal în cea de a Doua Dumă de Stat (a ponegrit armata rusă), nici măcar nu a fost dat afară din şedință, în schimb, fiul lui, din 1927 n-a mai ieşit din lagărele sovietice. Iată care sunt proporțiile celor două epoci!

Cînd Tuhacevski a fost, cum se zice, „represat", adică a căzut victimă terorii staliniste, nu doar întreaga lui familie a fost nimicită şi întemnițată (nu mai pun la socoteală că fiica lui a fost exclusă din facultate), dar au fost arestați şi cei doi frați ai lui cu soții cu tot, cele patru surori cu bărbații lor, iar toți nepoții şi nepoatele au fost împrăştiați pe la casele de copii, schimbîndu-li-se numele în Tomaşevici, Rostov ş.a. Soția lui a fost împuşcată într-un lagăr din Kazahstan, mama cerea de pomană pe străzile din Astrahan, apoi a murit*. Acelaşi lucru se poate spune despre rudele altor sute de împuşcați celebri. Aşadar, vedeți ce înseamnă persecuția!

*Am ales acest exemplu gîndindu-mă la rude, la rudele nevinovate. Tuhacevski însuşi începe să devină acum obiectul unui cult nou, pe care eu nu am de gînd să-l susțin. Conducînd reprimarea Kronstadtului şi a răscoalei țărăneşti din Tambov, el a cules ceea ce a semănat.

Particularitatea principală a persecuțiilor (nonpersecuțiilor) în epoca țaristă a fost, poate, tocmai aceea că nu sufereau în nici un fel rudele revoluționarilor. Natalia Sedova (soția lui Trotki), în 1907, cînd Trotki era un criminal condamnat, se întoarce în Rusia fără a întîmpina vreo oprelişte. Oricare dintre membrii familiei Ulianov (care, în perioade diferite, aproape toți au fost arestați) obține cînd vrea aprobarea să plece în străinătate. Cînd Lenin era considerat „criminal căutat de jandarmi" pentru că instiga la răscoală armată, sora lui, Anna, îi transfera în mod legal şi cu regularitate bani la Paris în contul lui de la „Creditul lyonez". Şi mama lui Lenin, şi mama Nadejdei Krupskaia(45), soția lui, primeau pensii destul de mari de la stat de pe urma soților decedați, şi ar fi absurd să creadă cineva că au avut neplăceri în această privință.
Tocmai în astfel de circumstanțe, Tolstoi şi-a format convingerea că nu este necesară libertatea politică, necesară e perfecționarea morală.
De bună seamă, libertatea nu-i este necesară celui care deja o are. Cu asta suntem şi noi de acord: la urma urmelor, da! fondul chestiunii nu constă în libertatea politică. Scopul evoluției omenirii nu este o libertate goală. Nici chiar o rînduială politică fără cusur a societății, da! Problema constă, desigur, în temeiurile morale ale societății! Doar că asta-i la sfîrşit, însă la început? La primul pas? În epocă, lasnaia Poliana(46) a fost un club de gîndire deschis. Însă dacă ar fi fost pusă sub blocadă, precum apartamentul Annei Ahmatova, cînd i se cereau actele fiecărui vizitator, sau dacă ar fi îndurat tirania de care noi am avut parte sub Stalin, cînd trei inşi nu îndrăzneau să se întîlnească sub acelaşi acoperiş - atunci şi Tolstoi ar fi cerut libertate politică.
În perioada cea mai cruntă a „terorii stolîpiniste", ziarul liberal „Ruşi" [„Rusia"] tipărea fără nici un impediment pe pagina întîi cu litere de-o şchioapă: „Cinci execuții!... Douăzeci de execuții la Herson!" Tolstoi bocea de mama focului, zicea că nu se mai poate trăi, că nu se poate închipui ceva mai cumplit*.
Iată cifrele amintite din revista „Bîloe": 950 de execuții în şase luni**.
Să examinăm acest număr din „Bîloe'". Să observăm ca a fost editat (februarie 1907) chiar în toiul „justiției militare" stolîpiniste - care a durat opt luni (19 august 1906 - 19 aprilie 1907) - şi a fost alcătuit după datele publicate de agențiile de presă ruseşti. Este ca şi cum la Moscova, în 1937, ziarele ar fi tipărit listele celor împuşcați şi ar fi apărut un buletin centralizat, iar NKVD-ul ar clipi din ochi ca vegetarienii.
În cel de-al doilea rînd, această perioadă de opt luni a „justiției militare", care nici înainte, nici după n-a mai existat în Rusia, nu putea fi continuată, deoarece „nevolnica", „obedienta" Dumă de Stat nu ar fi ratificat a-

*Lev Tolstoi în amintirea contemporanilor, GIHL, 1955. voi. 2, pp. 232-233.
** „Bîloe" (..Trecutul"), Nr. 2/14, februarie 1907.

ceastă justiție (Stolîpin nu s-a hotărît nici măcar s-o supună dezbaterii în Dumă).
În cel de-al treilea rînd, justificarea acestei „justiții militare" consta în faptul că: în cursul ultimelor şase luni au avut loc „nenumărate asasinate ale unor cadre polițieneşti din considerente politice", multe atacuri împotriva unor demnitari, că toată țara este potopită de jafuri, asasinate, acte teroriste politico-penale şi pur şi simplu penale, pînă la explozia de pe insula Aptekarski, unde luptătorii pentru libertate au ucis şi au rănit grav dintr-o dată şaizeci de oameni. Iar „dacă statul nu dă riposta cuvenită actelor teroriste, atunci statalitatea îşi pierde orice sens"*. Şi iată că guvernul lui Stolîpin, grăbit şi supărat pe curtea cu juri, cu circumlocuțiile ei domoale, cu puternicul ei corp de avocați, dispunînd de posibilități nelimitate (nu ca tribunalul nostru regional, sau cel de district, obedient la un simplu telefon), porneşte să-i înfrîneze pe revoluționari (şi pe simplii bandiți, care trăgeau în ferestrele trenurilor de pasageri şi ucideau oamenii pentru trei sau cinci ruble) prin laconicele curți marțiale. (De altfel, cu unele restricții: curtea marțială poate acționa doar în locul care se află în stare de război sau de pază extraordinară. Se convoacă în cel mai scurt timp de la săvîrşirea crimei, nu mai tîrziu de douăzeci şi patru de ore, şi numai în cazul evidenței faptei criminale.)
Dacă contemporanii erau atît de năuciți şi indignați, înseamnă că era un lucru neobişnuit pentru Rusia!
În situația anilor 1906-1907, ni se pare nouă, vina pentru perioada „terorii stolîpiniste" trebuie să şi-o asume revoluționarii terorişti.
După o sută de ani de la zămislirea terorismului revoluționar rus, putem spune fără să mai stăm la îndoială că gîndirea şi acțiunile teroriste au fost eroarea cumplită a revoluționarilor, au fost năpasta Rusiei şi nu i-au adus altceva decît haos, jale şi victime fără număr.
Să mai dăm cîteva pagini din acelaşi număr al revistei „Bîloe" . Iată una dintre proclamațiile lor de la început, din anul 1862, de la care a început totul:
„Ce vrem noi? Binele, fericirea Rusiei. Dobîndirea unei vieți noi, a unei vieți mai bune, este imposibilă fără victime, pentru că noi nu avem timp să zăbovim, noi avem nevoie de o reformă rapidă, imediată!"**
Ce cale eronată! Aceşti zeloşi purtători de grijă nu aveau timp să zăbovească, iată de ce au aprobat ca prosperitatea generală să fie apropiată prin victime. Ei nu aveau vreme să zăbovească, şi iată, noi, strănepoții lor, ne aflăm, după 115 ani, nu în acelaşi punct (eliberarea țăranilor), ci hăt! mult mai îndărăt.
Să recunoaştem că terorişti au fost partenerii, superiori însă, ai curților marțiale stolîpiniste.

*Acelaşi articol din „Bîloe", p. 45, nu neagă aceste fapte.
** Nr. 2/14, 1907, p. 82.

Ceea ce face ca epoca stolîpinistă şi cea stalinistă să nu poată fi comparate este faptul că în vremea noastră represiunea a fost unilaterală: se tăiau capete doar pentru un oftat şi chiar mai puțin decît un oftat*.
„Nu se poate închipui ceva mai cumplit!", a exclamat Tolstoi. Şi, totuşi, este atît de uşor să-ți reprezinți acest mai cumplit. Mai cumplit nu este atunci cînd execuțiile au loc din cînd în cînd într-un oraş cunoscut de toată lumea, ci cînd au loc pretutindeni şi în fiecare zi, şi nu douăzeci, ci două sute, iar ziarele nu scriu nimic despre asta, nici cu litere de-o şchioapă, nici mai mărunte, scriu doar că „viața a devenit mai bună, viața a devenit mai veselă".
După ce mutra ți-au slujit, ei îți spun că aşa te-ai născut
Nu, nu aşa! Nici nu poate fi vorba, deşi statul rus era socotit încă de pe atunci ca fiind cel mai opresiv din Europa.
Anii douăzeci şi treizeci ai secolului nostru au aprofundat reprezentarea oamenilor despre diferitele grade de comprimare. Acel prag pămîntesc, acea consistență pămîntească, care părea strămoşilor noştri comprimată la limită, este explicată în prezent de fizicieni ca o sită găurită. Un grăuncior în mijlocul a o sută de metri de vid - acesta este modelul atomului. A fost descoperit monstruosul „ambalaj nuclear": aceste grăuncioare-nucleu să fie strînse la un loc de pe toate sutele de metri de vid. Un degetar de grăuncioare astfel împachetate cîntăreşte cît o locomotivă terestră. Dar şi acest pachet pare ca un fulg: din pricina protonilor, nucleul nu poate fi comprimat aşa cum trebuie. Însă dacă ar fi comprimați doar neutronii, un timbru poştal de „neutroni împachetați" va cîntări cinci milioane de tone.
Uite aşa, fără măcar să se sprijine în vreun fel pe cuceririle fizicii, ne-au comprimat şi pe noi!
Stalin cu gura lui a îndemnat toată țara, o data pentru totdeauna, să renunțe la blîndețe! Iar Vladimir Dahl, în dicționarul său, defineşte blîndețea [blagoduşie] ca fiind „bunătatea sufletului, calitatea lui de a iubi, de a fi caritabil, simpatia pentru binele general". Iată, aşadar, la ce ne îndemnau bolşevicii să renunțăm, şi noi ne-am grăbit să renunțăm: la simpatia pentru binele general! Propria noastră troacă ne era de ajuns.
La începutul secolului, opinia publică rusă constituia vîntul de libertate al societății. Țarismul nu a fost înfrînt în februarie, cînd s-a dezlănțuit Petrogradul, ci mult mai înainte. El a fost răsturnat fără putință de redresare atunci cînd în literatura rusă s-a statornicit ideea că a prezenta figura unui jandarm ori a unui sergent de stradă fie şi numai cu un dram de simpatie înseamnă linguşire ultrareacționară. Cînd nu numai a le în-

*Declar cu tot curajul că şi în privința expedițiilor de represiune extrajudiciare (reprimarea țăranilor în 1918-1919. Tamhovul pînă în 1921. Siberia Occidentală pînă în 1922, Kuhanul şi Kazahstanul - 1930) epoca noastră a depăşit incomparabil anvergura şi tehnica represiunilor țariste.

tinde mîna, a te cunoaşte cu ei ori a-i saluta din cap, dar chiar şi a-i atinge cu mîneca pe trotuar părea mare ruşine.
În vreme ce la noi, călăii deveniți disponibili, primind însărcinare specială, conduc... literatura şi cultura. Ei poruncesc să fie proslăviți ca eroi legendari. Şi asta la noi, nu ştiu de ce, se cheamă patriotism.
Opinia publică. Nu ştiu cum o definesc sociologii, dar pentru mine este clar că ea poate fi alcătuită numai din opinii individuale care se influențează reciproc şi care sunt exprimate liber şi absolut independent de opinia guvernului sau a partidului, sau de vocea presei.
Şi cîtă vreme în țară nu va exista o opinie publică independentă, nu există nici o garanție că nimicirea nemotivată a milioane de oameni nu se va repeta din nou, că ea nu va începe în orice noapte, în fiecare noapte - poftim, chiar în noaptea asta, prima după ziua de azi.
Învățătura înaintată, cum am văzut, nu ne-a ferit de această molimă.
Dar bag de seamă că oponentul meu se strîmbă, clipeşte din ochi, clatină din cap: în primul rînd, ne aud duşmanii! În al doilea - de ce atît de extensiv? Căci întrebarea era mult mai restrînsă: nu - de ce ne-au întemnițat? Şi nici — de ce au suportat această ilegalitate cei rămaşi în libertate? Ei, cum se ştie, „nu aveau habar de nimic, pur şi simplu credeau în partid" (expresie foarte des folosită după congresul al XX-lea), că, din moment ce popoare întregi sunt deportate în douăzeci şi patru de ore, înseamnă că aceste popoare sunt vinovate. Dar întrebarea oponentului meu se referă la altceva: de ce, după ce am ajuns în lagăr, unde puteam să avem habar ce se petrece, de ce acolo am flămînzit, ne-am încovoiat spinările, am îndurat şi n-am luptat? Ei, care n-au mers sub escortă, care s-au bucurat de slobozenia mîinilor şi picioarelor, pot fi scuzați că n-au luptat: căci ei nu puteau să-si sacrifice familiile, situația, salariul, onorariile. În schimb, acum, scriu şi tipăresc considerente critice şi ne reproşează de ce noi, cînd nu mai aveam nimic de pierdut, de ce ne-am agățat de acea rație de pîine şi nu ne-am luptat?
De altfel, şi eu vreau să răspund la această întrebare. Am îndurat în lagăre pentru că în libertate nu exista opinie publică.
Căci, în general, care sunt mijloacele de rezistență la care s-ar putea gîndi un deținut față de regimul la care este supus? Evident:
1. Protestul;
2. Greva foamei;
3. Evadarea;
4. Revolta.
Aşadar, după expresia favorită a Răposatului(47), „este clar pentru toată lumea" (iar cui nu-i este clar i se poate explica) că primele două mijloace sunt eficiente (şi temnicerii se tem de ele) numai datorită opiniei publice! Fără asta, la toate protestele şi grevele noastre ni se va rîde în nas.
Este foarte impresionant, de pildă, să-ți sfîşii cămaşa de pe tine în fața

şefilor închisorii, precum Dzerjinski, şi să ţi se îndeplinească revendicările. Asta însă doar în cazul cînd există opinie publică. Dar fără ea - căluşul în gură şi va trebui să plăteşti pentru cămaşa statului.
Să ne amintim cazul celebru de la ocnele de pe rîul Kara de la sfîrşitul veacului trecut. Politicii au fost anunţaţi că, de la data de, vor fi supuşi pedepselor corporale. Nadejda Segheda (l-a pălmuit pe comandant... ca să-l silească să demisioneze!) trebuia biciuită prima. Ea înghite otravă şi moare, numai să nu fie bătută cu nuiaua. După ea se mai otrăvesc încă trei femei şi mor! În baraca bărbaţilor se oferă paisprezece voluntari să se sinucidă, dar nu au toţi prilejul să o facă*. Drept rezultat, pedepsele corporale sunt desfiinţate pentru totdeauna! Socoteala politicilor era să-i sperie pe şefii închisorii. Căci vestea despre tragedia de pe Kara va ajunge în Rusia, în toată lumea.
Dacă însă am transpune acest caz în condiţiile noastre, noi am vărsa doar lacrimi de dispreţ. Să pălmuieşti un comandant liber? Şi mai ales cînd nici măcar nu tu ai fost cel ofensat? Şi ce-i atît de cumplit dacă îţi tăbăcesc puţin şezutul? În schimb, rămîi în viaţă. De ce însă şi amicele se pun să înghită otravă? Şi de ce încă şi cei paisprezece bărbaţi? Căci viaţa ni se dă o singură dată! Şi important este rezultatul! Ni se dă să mîncăm, să bem - de ce să ne luăm adio de la viaţă? Apoi, poate că vor da vreo amnistie, vor face reduceri de pedeapsă?
Iată de la ce înălţime de puşcăriaş ne-am rostogolit. Iată cum am căzut.
Dar cum s-au ridicat temnicerii noştri! Nu, ăştia nu sunt nerozii de pe Kara. Nu, ei n-ar fi cerut unui deţinut să-i ancheteze! Chiar dacă astăzi ne-am scula brusc şi am reveni la înălţimea dinainte - şi cele patru femei, şi cei paisprezece bărbaţi - am fi cu toţii împuşcaţi înainte de a ne procura otrava. (Şi pe urmă, de unde iei otravă într-o puşcărie sovietică?) Şi cel care ar izbuti să se otrăvească n-ar face decît să uşureze misiunea şefului. Iar ceilalţi şi-ar primi porţia de nuiele pentru că n-au denunţat. Şi, de bună seamă, zvonul despre cele întîmplate n-ar fi trecut dincolo de zonă.
Iată care-i problema, iată în ce constă forţa lor: zvonul n-ar fi trecut dincolo de zonă. Şi chiar dacă ar fi trecut, n-ar fi ajuns prea departe, estompat, neconfirmat de ziare, adulmecat de turnători, cu alte cuvinte - tot nimic. Nu s-ar fi stîrnit nici un fel de indignare publică. Atunci de ce

*Apropo, cîteva amănunte care nu sunt lipsite de importanţă (E.N. Kovalskaia(48) , Ocna femeilor, Biblioteca de istorie a revoluţiei, Gosizdat, 1920, pp. 8-9; G.R. Osmolovski, Tragedia de pe Kara, Moscova, 1920). Segheda l-a lovit şi l-a scuipat pe ofiţer fără absolut nici un motiv, doar din pricina „atmosferei chimico-nervoase" care domnea printre ocnaşi. După aceasta, ofiţerul de jandarmi (Masiukov) l-a rugat pe un ocnaş politic (Osmolovski) să întreprindă o anchetă în cazul lui. Şeful închisorii (Bobrovski), înainte de moarte, s-a căit, cerînd ocnaşilor să-l ierte. (Eh, să fi avut şi noi astfel de temniceri scrupuloşi!)

să se teamă? De ce să-şi plece urechea la protestele noastre? Vreți să vă otrăviți? Otrăviți-vă!
Zădărnicia grevelor foamei a fost prezentată suficient în Partea întîi.
Şi evadările! Istoria ne-a păstrat cîteva povestiri despre nişte evadări serioase din temnițele țariste. Să notăm că toate aceste evadări erau conduse şi înfăptuite din exterior, din libertate, de către alți revoluționari, din acelaşi partid cu evadații, şi cu ajutorul, pentru amănunte, al multor simpatizanți. Ca şi în cazul evadării propriu-zise, şi în etapele ulterioare: tăinuirea şi transportarea evadaților, participau multe persoane. („Aha! exclamă Istoricul-Marxist, crezînd că m-a prins. Pentru că populația era pentru revoluționari, şi viitorul era al lor!" „Dar poate - obiectez eu modest - şi pentru că acesta era un joc amuzant, fără urmări judiciare? Să fluturi batista la fereastră, să-l laşi pe fugar să înnopteze în dormitorul tău, să-l machiezi? Pentru aşa ceva nu erai judecat. Cînd a fugit din exil Piotr Lavrov(49), guvernatorul din Vologda (Hominski) a eliberat soției lui o adeverință de călătorie, ca să-şi ajungă din urmă iubitul... Şi pentru a-şi confecționa acte de identitate erau exilați la propriul domiciliu. Oamenii nu se temeau - dumneavoastră, din experiență, ştiți ce înseamnă asta? Apropo, cum s-a întîmplat că pe dumneavoastră nu v-au luat!" „Ştiți, asta era o loterie..."*)
De altfel, există şi mărturii de alt gen. În şcoală, toată lumea era obligată să citească Marna de Gorki şi poate că cineva mai ține minte episodul despre obiceiurile închisorii din Nijni-Novgorod: revolverele gardienilor ruginiseră, băteau cu ele cuie în perete, nu era nici o dificultate să reazemi o scară de zidul închisorii şi să pleci liniştit în lumea liberă. Iată ce scrie un înalt funcționar de poliție, Rataev: „Surghiunul exista doar pe hîrtie. închisoarea nu exista defel. Cu regimul disciplinar de atunci, cel care ajungea la închisoare îşi continua fără oprelişti activitatea dinainte... Comitetul revoluționar din Kiev, care se afla în formație completă la închisoarea din Kiev, conducea greva din oraş şi redacta apeluri" *.

*Explicația lui I. Ehrenburg.
**Revista „Bîloe", Nr. 2/24, 1917, scrisoarea lui L.A. Rataev adresată lui N.P. Zuev. Mai departe se referă la întreaga situație din Rusia, din libertate: „Nicăieri (în afară de cele două capitale) nu exista o rețea de agenți secreți ori «iscoade» angajate dintre civili. În ultimă instanță urmărirea se realiza de către subofițeri de jandarmi, care, deghizîndu-se în haine civile, uitau uneori să-şi scoată pintenii... în astfel de condiții, revoluționarul nu avea decît să-şi mute cîmpul de activitate în afara capitalei, pentru ca... (acțiunile lui) să rămînă pentru departamentul poliției o taină de nepătruns. În felul acesta au fost create autentice cuiburi revoluționare şi răsadnițe de propagandişti şi agitatori..." Cititorii noştri vor sesiza uşor cît de diferit esle totul de epoca sovietică. Egor Sazonov(50) , deghizat în birjar, a stat o zi întreagă, cu bomba sub acoperişul birjei, lîngă poarta Departamentului de poliție. (!!), aşteptînd să-l ucidă pe ministrul Plelive(51) , şi nimeni nu i-a dat nici o atenție, nimeni nu l-a întrebat nimic! Kaliaev(52), şi mai neîndemânatic şi încordat, a aşteptat o zi întreagă lîngă casa lui Plelive de pe Fontanka, încredințat că va fi arestat, dar nu s-a atins nimeni de el!... O, vremuri de pe cînd trăia Krîlov!... în felul acesta - să tot faci revoluție.

Nu am acum posibilitatea să strîng date despre cum erau păzite locurile cele mai importante ale ocnei țariste, dar despre astfel de evadări disperate, cu şanse una la o sută de mii, cum erau cele din ocna noastră, eu n-am auzit. De bună seamă că ocnaşii nu simțeau nevoia să rişte: nu erau amenințați de moartea prematură prin epuizare la munci grele, nu erau amenințați că li se va mări pedeapsa fără să aibă vreo vină; cea de a doua jumătate a anilor de pedeapsă trebuiau să-i execute în surghiun, şi amînau pentru atunci evadarea.

Din surghiunul țarist se pare că doar leneşii nu fugeau. De bună seamă că vizele la poliție erau rare, supravegherea slabă, nici un post de control pe drum. Nici o obligație, cît de cît polițistă, de a te prezenta zilnic la locul de muncă; banii nu lipseau (sau puteau fi trimişi), locurile de surghiun nu erau foarte departe de fluvii şi de marile drumuri. Şi, repetăm, nimic nu-i amenința pe cei care îl ajutau pe evadat, şi chiar evadatul însuşi nu era amenințat, în caz că era prins, nici că va fi împuşcat ori bătut, nici că va primi douăzeci de ani muncă silnică, precum la noi. Cel prins, de obicei, era readus la vechiul loc, rămînîndu-i aceeaşi pedeapsă. Şi atît. Un joc fără pierderi. Plecarea lui Fastenko în străinătate (Partea întîi, cap. 5) este tipică pentru astfel de întreprinderi. Poate, însă, şi mai tipică este evadarea din ținutul Turuhanskului a anarhistului A. P. Ulanovski. În cursul evadării, la Kiev, i-a fost de ajuns să intre într-o sală de lectură studențească şi să ceară Ce este progresul de Mihailovski(53), că studenții l-au hrănit, i-au oferit culcuş şi bani pentru bilet. Iar ca să fugă în străinătate ce credeți că a făcut? Pur şi simplu a urcat pasarela unui vapor străin - căci acolo nu se afla nici o patrulă a MVD-ului! - şi s-a aciuat lîngă sala maşinilor. Dar şi mai ciudat este faptul că în 1914, în timpul războiului, s-a întors de bunăvoie în Rusia - în exilul din Turuhansk! Spion străin? Să fie împuşcat? Spune, canalie, cine te-a recrutat? Nu. Sentința judecătorului de pace: pentru absența de trei ani, petrecuți în străinătate - ori trei ruble amendă, ori o zi de arest! Trei ruble erau bani mulți, şi Ulanovski a preferat o zi de închisoare.

Helphand-Parvus, autorul nimicitorului Manifest financiar (decembrie 1905), conducătorul efectiv al Sovietului de Deputați ai Muncitorilor din Petersburg în 1905... a fost sfîşiat în patru? Nu, condamnat la 3 (trei) ani de surghiun în ținutul Turuhansk, şi putea să evadeze încă din Krasnoiarsk (deținuții erau învoiți în oraş „să-şi facă rezerve de alimente", Lev Deici(54) nu s-a mai întors, dar Parvus a mai zăbovit). A străbătut dramul pînă la Eniseisk şi doar acolo l-a îmbătat pe unicul soldat din escortă şi dus a fost. A trebuit să străbată, la întoarcere, o bucată de drum pe Enisei, deghizat în haine de țăran. Nu putea să sufere tovărăşia țăranilor, murdăria şi puricii. Pe urmă a trăit la Petersburg, de unde a plecat în străinătate.

Însă evadările noastre, începînd cu cele din Solovki, într-o barcă şubre-

dă peste mare, sau într-o cală plină cu buşteni, şi sfîrşind cu salturile sinucigaşe, disperate, nebune, din lagărele stalinismului tîrziu (cărora, în continuare, le vor fi dedicate cîteva capitole - aşadar, evadările noastre erau tentativele unor giganți, ale unor giganți sortiți pieirii. Atîta cutezanță, atîta ingeniozitate, atîta voință nu s-au cheltuit niciodată pentru evadările din anii prerevoluționari, dar acele evadări izbîndeau cu uşurință, ale noastre aproape niciodată.

— Pentru că evadările voastre, prin esența lor de clasă, erau reacționare.

Oare să fie reacționară dorința omului de a nu mai fi rob şi animal?...

N-au reuşit pentru că succesul unei evadări în stadiile finale depinde de starea de spirit a populației. Iar populația noastră se temea să ajute ori chiar îi vindea pe fugari - din interes ori din convingeri ideologice.

Poftim, aceasta-i opinia publică!...(55)

În ceea ce priveşte revoltele deținuților, aşa, de vreo trei, cinci, opt mii de oameni, istoria revoluțiilor noastre nu pare să fi cunoscut vreuna. Noi, însă, am cunoscut.

Dar, datorită aceluiaşi blestem, cele mai mari eforturi şi sacrificii duceau la cele mai neînsemnate rezultate.

Fiindcă societatea nu era pregătită. Pentru că fără opinia publică, revolta, chiar într-un lagăr uriaş, nu are nici o posibilitate de dezvoltare.

Astfel încît la întrebarea: „De ce ați tolerat?" a sosit vremea să răspundem: noi nu am tolerat! Veți citi şi veți vedea că n-am tolerat cîtuşi de puțin. În Lagărele speciale am înălțat stindardul politicilor şi am devenit politici!

Capitolul 5

POEZIA SUB LESPEDE, ADEVĂRUL SUB BOLOVAN

LA ÎNCEPUTUL VIEȚII mele de lagăr am dorit din tot sufletul să scap de muncile comune, dar n-am izbutit. Sosind la Ekibastuz în cel de al şaselea an de detenție, dimpotrivă, mi-am propus numaidecît să-mi purific mintea de feluritele supoziții, conexiuni şi combinații în legătură cu lagărul, care nu-i îngăduiau să se ocupe cu nimic altceva mai profund. Astfel n-am tărăgănat prea mult existența temporară de muncitor necalificat, cum, vrînd-nevrînd, fac oamenii cu carte, aşteptînd mereu o şansă şi trecerea în categoria oploşiților, în posturi privilegiate, dar aici, la ocnă, m-am hotărît să învăț o meserie manuală.

În brigada lui Baraniuk am avut ocazia (eu şi Oleg Ivanov) să deprindem o astfel de meserie - meseria de zidar. La una din cotiturile destinului meu am fost un timp şi muncitor turnător.

La început - teamă şi ezitări: oare fac bine? Voi rezista? Ființe cerebrale şi neadaptate, nouă şi la o cantitate de muncă egală ne este mai greu decît tovarăşilor de brigadă, însă tocmai din acea zi cînd în mod conştient m-am lăsat la fund şi l-am simțit zdravăn sub picioare - acel fund comun, tare, de cremene - au început anii cei mai importanți ai vieții mele, care au imprimat caracterului meu trăsăturile definitive. Astăzi, oricum m-ar purta viața - în sus ori în jos - eu rămîn fidel concepțiilor şi deprinderilor căpătate acolo.

Aveam nevoie ca mintea să-mi fie purificată de nelinişti, pentru că de doi ani scriam un poem. Acest poem mă recompensa nespus de mult, ajutîndu-mă să nu observ ce făceau cu trupul meu. Uneori în mijlocul coloanei abătute, în strigătele soldaților din escortă, simțeam cum mă năpădesc avalanşe de versuri şi imagini, care parcă mă purtau deasupra coloanei, prin văzduh -mai repede, acolo pe şantier, undeva, într-un colț, să scriu. În astfel de clipe eram şi liber, şi fericit*.

Dar cum să scrii într-un Lagăr special? Korolenko povesteşte că el scria şi în puşcărie, însă ce rînduieli domneau acolo? Scria cu creionul (de ce nu i-l vor fi confiscat, desfăcîndu-i cusăturile hainelor?), pe care îl ascundea în părul cîrlionțat (de ce nu-l tundeau la zero?), scria în zgomot (să zică mulțumesc că avea unde să se aşeze şi să-şi întindă picioare-

*Totul depinde de măsura cu care măsori! Iată. s-a scris despre Vasili Kurocikin(1) că nouă ani din viață, după interzicerea revistei ,,Iskra'' au fost pentru el „ani de adevărată agonie": a rămas fora organul său de presă! Iar noi, care nici nu îndrăznim să visam la un organ al nostru de presă, nu putem pricepe nici în ruptul capului: avea o cameră, linişte, masă. cerneală, hîrtie, si nu-l percheziționa nimeni, şi nimeni nu-i confisca ce a scris, — atunci de unde pînă unde agonie?

le). Şi mai era avantajat că putea să păstreze manuscrisele şi să le trimită în lumea liberă (vedeți? asta nu poate înțelege deloc un contemporan de-al nostru!).
La noi nu poți să scrii aşa, nici chiar în lagăre. (Chiar şi inventarul de nume pentru un viitor roman era foarte periculos: listele cu membrii organizației? Eu îmi notam doar rădăcinile lor în formă de substantive sau transformîndu-le în adjective.) Memoria - ea este unica tainiță unde poți să ții cele scrise, unde poți să le treci prin şiruri de percheziții şi să le porți prin călătorii în convoaie. La început nu prea credeam în posibilitățile memoriei şi, astfel, m-am decis să scriu în versuri. Asta însemna, de bună seamă, să violezi genul. Mai tîrziu am descoperit că şi proza poate fi destul de bine înregistrată în adîncimile secrete a ceea ce noi purtăm în cap. Eliberată de poverile unor cunoştințe deşarte, netrebuincioase, memoria deținutului impresionează prin volumul său şi poate să se extindă necontenit. Credem prea puțin în memoria noastră!
Dar înainte de a memora ceva, vrei să-l scrii, să-l aşterni pe hîrtie. În lagăr poți să ai creion şi hîrtie albă, dar nu poți să ai ceva scris (doar dacă nu este un poem despre Stalin*). Şi dacă nu te „aranjezi" la infirmerie sau ca lingău la KVC, dimineața şi seara trebuie să suporți percheziția de la postul de gardă. Hotărîsem să scriu fragmente mici, cîte douăsprezece-douăzeci de rînduri. După ce le-am finisat - să le memorez, şi să le ard. Îmi stabilisem ca principiu să nu mă încred în simpla rupere a hîrtiei în bucățele.
În puşcărie, compunerea şi cizelarea versurilor trebuia făcută în minte. Pe urmă luam bețe de chibrituri, le aranjam în portțigaret pe două rînduri - zece pentru unități şi zece pentru zeci, şi, rostind versurile în gînd, după fiecare rînd - mutam un chibrit la o parte. Cînd mutam zece unități, mutam apoi şi un chibrit de la zeci. (Dar şi această treabă trebuia s-o faci cu băgare de seamă: această mutare nevinovată de chibrituri, dacă mai era însoțită şi de mişcarea buzelor sau de o expresie deosebită a feței, ar fi putut atrage atenția turnătorilor. Mă căzneam să îmi deplasez chibriturile cu o expresie distrată.) Fiecare al cincizecilea vers şi al o sutălea le memoram în mod special, cu titlu de control. O dată pe lună repetam tot ce am scris. Dacă în timpul acestei operații pe locul cincizeci sau o sută nu ieşea versul special, repetam iarăşi şi iarăşi pînă ce prindeam versurile care îmi scăpau.
La închisoarea de tranzit din Kuibîşev am văzut cum catolicii (lituanienii) îşi confecționau mătănii. Le făceau din pîine înmuiată în apă şi apoi fră-

*Un caz de asemenea gen de „creație" descrie Diakov: Dinitrievski şi Celverikov expun şefilor subiectul unui roman şi primesc aprobare. Agentul operativ (operul) are grijă să nu fie trimişi la munci comune. Apoi sunt scoşi, în taină, din zonă („ca să nu-i sfîşie banderoviştii"). Acolo ei continuă. Şi acesta este un caz de poezie sub lespede. Dar unde este acest roman?

mîntată, după care le vopseau (în negru - cu cauciuc ars, în alb - cu pastă de dinți, în roşu - cu streptocid roşu), le înşirau în stare umedă pe fire de aţă răsucită şi dată prin săpun, apoi le puneau la fereastră să se usuce. M-am alăturat lor şi le-am spus că vreau şi eu să mă rog cu ajutorul mătăniilor, dar credința mea cere să am în şirag o sută de mărgeluțe (mai tîrziu mi-am dat seama că erau de ajuns douăzeci, ba e chiar mai comod, şi mi-am făcut singur din dopuri), fiecare a zecea trebuia să nu fie biluță, ci un cubuleț, apoi a cincizecea şi a o suta, trebuiau să se deosebească la pipăit. Lituanienii erau uimiți de zelul meu religios (cei mai evlavioşi dintre ei nu aveau mai mult de patruzeci de mărgele), dar m-au ajutat cu sinceră simpatie să-mi confecționez astfel de mătănii, pe cea de a o suta făcînd-o în formă de inimioară de culoare roşu-închis. De acest dar minunat nu m-am despărțit pe urmă niciodată, le număram şi le pipăiam în mănuşa mea de iarnă, largă, cu un singur deget: la apelul de plecare, în timp ce ne deplasam dintr-un loc într-altul, întotdeauna cînd aşteptam, stînd în picioare, şi nici gerul nu mă împiedica.
Şi prin percheziții le treceam tot cu mănuşa vătuită, căci nu se simțeau la pipăit. De cîteva ori le-au descoperit supraveghetorii, dar şi-au dat seama că sunt pentru rugăciune şi mi le-au înapoiat. Pînă la sfârşitul sorocului (cînd mi se strânseseră douăsprezece mii de versuri), apoi în exil, acest colier m-a ajutat să scriu şt să memorez.
Nici asta însă nu este un lucru atît de simplu. Pe măsură ce creşte cantitatea scrisă, în fiecare lună creşte, la fel, şi numărul de zile pe care ți le consumă repetițiile. Însă aceste repetiții sunt dăunătoare prin faptul că tot ce ai scris îți devine prea familiar şi nu mai poți deosebi ce este bun, viguros, de ceea ce e slab. Prima variantă, aprobată de tine în grabă, ca să arzi cît mai repede textul, rămîne unica. Nu poți să-ți permiți luxul să o laşi la o parte pentru cîteva luni, să o uiți, apoi să o revezi cu ochi proaspăt şi critic. Din pricina asta nu poți să scrii cu adevărat bine.
Cu peticile de hîrtie nearse nu puteai să tărăgănezi. De trei ori am fost prins cu ele şi am scăpat numai datorită faptului că, niciodată, cele mai periculoase cuvinte nu le scriam pe hîrtie, ci le înlocuiam cu liniuțe. Odată, stăteam întins pe iarbă, la o parte de ceilalți, foarte aproape de gardul de sîrmă ce împrejmuia zona (ca să am linişte), şi scriam, ascunzînd peticul de hîrtie într-o cărțulie. Supraveghetorul şef, Tătarul, s-a furişat din spate pe nesimțite şi a reuşit să remarce că nu citesc, ci scriu.
— Dă-o-ncoace! mi-a cerat el hîrtiuța.
Am înghețat. M-am sculat şi i-am dat hîrtia. Pe ea scria:
Tot ce-a fost al nostru se va reîntregi, Ni se vor înapoia toate drepturile. Țin minte că cinci zile-n şir, am mers Pe jos, din Osterode-n Brodnica,(2) Minați de/escorta/k/azahilor/şi t/ătarilor/.
Daca „escortă" şi „tătari" ar fi fost scrise întregi, Tătarul m-ar fi tîrît la oper, la agentul operativ, unde aş fi fost sfîşiat în bucăți. Dar liniuțele erau mute:

Mînați de — c— şi t—.
Fiecare om are un mod propriu de a gîndi. Eu eram îngrijorat pentru poem, iar el credea că eu schițam planul zonei împrejmuite şi pregătesc o evadare. Totuşi a citit şi ceea ce a găsit, încrețindu-şi fruntea. „Mînați de" parcă îi spunea ceva. Însă ceea ce a determinat creierul lui să lucreze cu toată intensitatea a fost „cinci zile-n şir". Eu nici nu mă gîndisem în ce asociație vor fi receptate: cinci zile — păi asta era o locuțiune standard, aşa se dădea ordinul pentru carceră.
— Pentru cine cinci zile? Despre cine-i asta? a început să mă descoasă posomorit
Cu greu l-am convins (cu denumirile Osterode şi Brodnica) că eu rememorez poezia cuiva de pe front, dar nu pot să-mi amintesc toate cuvintele.
— Păi de ce să-ți aminteşti? Nu-i voie să-ți aminteşti! m-a avertizat el morocănos. Dacă te mai culci vreodată aici - băgă de sea-amă!...
Acum cînd povesteşti, ți se pare o întîmplare lipsită de importanță. Atunci însă, pentru un rob neînsemnat ca mine, asta constituia un eveniment: am pierdut favoarea de a mă culca pe iarbă, departe de zgomot, şi dacă Tătarul mă mai prindea şi altă dată cu niscai versuri, puteau prea bine să-mi deschidă o anchetă şi să întărească supravegherea.
Şi să mă las de scris nu mai puteam!...
Altă dată mi-am schimbat regula şi am scris, la lucru, şaizeci de rînduri dintr-o piesă (Ospățul învingătorilor). Dar foaia asta n-am ascuns-o cum trebuie la intrarea în lagăr. E drept că şi aici multe cuvinte erau înlocuite cu liniuțe. Supraveghetorul, un flăcău cam naiv, cu nasul borcănat, îşi privea cu uimire prada:
— Scrisoare? a întrebat el.
(O scrisoare dusă la locul de muncă nu mirosea decît a carceră. Căci această „scrisoare" ar fi devenit foarte bizară, dacă ar fi fost predată agentului operativ!)
— Asta-i pentru spectacolul de amatori, am zis eu cu tupeu, îmi reamintesc o piesă. O să fie jucată la serbare, să veniți s-o vedeți.
S-a uitat flăcăul ce s-a uitat la hîrtia aceea apoi s-a uitat la mine şi a zis:
— Om în toată firea, dar prost de dă în gropi!
Şi a rupt hîrtiuța mea în două, în patru, în opt. M-am speriat că o va arunca jos - bucățelele erau încă destul de mari. Aici, lîngă postul de gardă, putea da peste ele comandantul, fireşte, mai vigilent, ba chiar şeful regimului disciplinar Macehovski, care, la cîțiva paşi mai încolo, supraveghea percheziția. Însă, pesemne, primiseră ordin să nu facă murdărie în fața postului de gardă, ca să nu trebuiască să măture ei, şi supraveghetorul mi-a pus bucățelele de hîrtie în palmă, ca într-o urnă. Am trecut de poartă şi m-am grăbit să le arunc în sobă.
A treia oară încă nu arsesem o bucată măricică dintr-un poem, dar,

lucrînd la construcția BUR-ului, nu m-am putut abține şi am scris Zidarul. Atunci nu ieşeam în afara zonei şi, prin urmare, nu ne percheziționau personal în fiecare zi. Zidarul împlinise trei zile, eu am ieşit afară, în noapte, chiar înainte de verificare, să-l repet pentru ultima dată şi apoi să-l ard numaidecît. Căutam linişte şi singurătate, deci aproape de marginea zonei, şi am uitat definitiv că mă aflam nu departe de locul unde, nu demult, Tenno trecuse pe sub sîrmă. Supraveghetorul probabil, stătea la pîndă, că m-a apucat pe neaşteptate de guler şi, prin întuneric, m-a dus în clădirea BUR-ului. Folosindu-mă de întuneric, am mototolit Zidarul cu prudență, în buzunar, şi l-am aruncat în spate, la nimereală. Bătea vîntul, şi supraveghetorul n-a auzit fîşîitul hîrtiei cînd am mototolit-o.
Însă uitasem cu totul că mai aveam o bucată de hîrtie. În BUR m-au percheziționat şi, spre norocul meu, au găsit un fragment de pe front (Nopțile prusiene), aproape deloc compromițător.
Şeful gărzii, un sergent-major cu bună ştiință de carte, a citit.
— Ce-i asta?
— Tvardovski! am răspuns eu ferm. Vasili Tiorkin(3).
(Astfel s-a intersectat drumul meu, pentru prima oară, cu drumul lui Tvardovski!)
— Tvardo-ovski! a făcut sergentul cu respect. Dar ce faci cu el?
— Păi, cum cărți nu există... Mi l-am adus aminte, citesc din cînd în cînd. Mi-au confiscat arma - o jumătate de lamă de ras, dar poemul mi l-au înapoiat. După asta mi-ar fi dat drumul şi aş fi tras o fugă să-mi caut Zidarul. Dar în vremea asta controlul se terminase, nu mai era voie să umbli prin zonă, şi supraveghetorul m-a condus chiar el la baracă şi m-a încuiat acolo.
Am dormit prost în noaptea aceea. Afară se dezlănțuise un vînt de uragan. Oare încotro putea să-mi rostogolească ghemotocul Zidarului meu? În pofida tuturor liniuțelor sensul poeziei rămînea evident. Şi din text reieşea clar, că autorul face parte din brigada care construieşte BUR-ul. Iar printre ucrainienii occidentali nu era o problemă să dea peste mine.
Şi astfel truda mea de mai mulți ani, săvîrşită, dar mai mult concepută, se zbuciuma prin stepă - un cocoloş de hîrtie neajutorat. Şi am început să mă rog. Cînd suntem la ananghie, nu ne este ruşine de Dumnezeu. Ne ruşinăm de El doar cînd ne este bine.
Dimineața, după deşteptare, la ora cinci, biciuit de rafalele de vînt, m-am dus în locul acela. Vîntul mătura pînă şi pietricele mărunte şi ți le arunca în față. N-avea nici un rost să caut, era zadarnic! Din locul acela vîntul bătea înspre baraca direcției, apoi înspre rejimka (unde, de asemenea, forfotesc adeseori supraveghetorii şi de jur-împrejur zac mormane de sîrmă ghimpată). Pe urmă dincolo de zonă, în ulița aşezării muncitoreşti. Un ceas întreg înainte de revărsatul zorilor am colindat

încovoiat, dar degeaba. Nu mai aveam nici o speranță. Însă cînd s-au ivit zorile, am zărit ghemotocul alb la trei paşi de locul unde îl aruncasem! Vîntul îl rostogolise într-o parte şi s-a înțepenit între nişte scînduri aruncate acolo.
Şi acum socotesc că asta a fost o minune.
Aşa scriam. Iarna - în camera de încălzit, primăvara şi vara pe schele, chiar pe zidul de piatră. În răstimpul care se scurgea de cînd isprăveam o targă de mortar şi pînă mi se aducea alta, aşezam hîrtia pe cărămidă şi cu nu crîmpei de creion (ferindu-mă de vecini) notam rîndurile zămislite în timp ce turnam mortarul din targa anterioară. Trăiam ca în vis, în sala de mese şedeam aplecat deasupra sfintei zămîrci şi nu-i simțeam întotdeauna gustul, nu-i auzeam pe cei din jur, eram într-un necontenit du-te-vino printre versurile mele, potrivindu-le aşa cum potriveşti cărămizile într-un zid. Mă percheziționau, mă numărau, mă mînau cu coloana prin stepă, dar eu aveam dinaintea ochilor o scenă din piesa mea, culoarea cortinelor, aranjamentul mobilierului, petele de lumină ale proiectoarelor şi toate mişcările şi gesturile actorilor.
Băieții au străpuns sîrma ghimpată cu o maşină, s-au tîrît pe sub ea, au răzbit prin nămeți pe timp de viscol, dar pentru mine gardul de sîrmă ghimpată parcă nu exista, tot timpul eu pluteam în lunga şi îndepărtata mea evadare, însă supraveghetorii nu puteau s-o descopere numărînd oamenii unul cîte unul.
Îmi dădeam seama că nu eram eu unicul care atinsese Taina cea mare, această taină care se coace ascunsă în nişte cutii toracice solitare identice, împrăştiate prin insulele Arhipelagului, pentru ca vreodată în anii ce or să vină, poate cînd noi nu vom mai fi, să fie descoperită şi să se verse în viitoarea literatură rusă. (În anul 1956, în Samizdat, care exista încă de pe atunci, am citit cel dintîi volumaş de versuri al lui Varlam Şalamov şi am tresărit, de parcă aş fi întîlnit un frate:

Eu ştiu că ăsta nu-i un joc,
Că asta-i moartea. Dar chiar de dragul vieții,
Ca Arhimede, nu voi scăpa condeiul,
Nu voi boți caietul în fața mea deschis.

Şi el tot despre lagăr scria! Ferindu-se de toți şi slobozind în bezna adîncă acel strigăt solitar, fără ecou:

Căci doar o amintire am:
Un lung şir de morminte,
Unde şi eu m-aş aşeza
Far' de veşminte, dar am jurat
Să cînt, să plîng pîn' la sfîrşit,
Cu orice preț, în orice chip, ..
De parcă-n viața unui mort
A fost şi-un început...

Cîți oameni de acest fel erau în Arhipelag? Sunt convins că mult mai

mulți decît au ieşit la suprafață în aceşti ani tranzitorii. Nu le-a fost dat tuturor să trăiască îndeajuns şi o dată cu ei a pierit tot ce creaseră şi păstraseră în minte. Unii au scris şi au ascuns sticla cu hîrtia în pămînt, fără să spună cuiva în ce loc anume. Alții au încredințat spre păstrare, dar uneori unor mîini neglijente, alteori prea prevăzătoare.
Şi chiar pe mica noastră insulă Ekibastuz, puteam noi oare să ne recunoaştem unul pe celălalt? Să ne îmbărbătăm? Să ne susținem? Căci ne ascundeam de toți, ca lupii, şi, prin urmare, şi unii de alții. Dar şi în astfel de condiții am avut prilejul să cunosc vreo cîțiva în Ekibastuz.
Pe neaşteptate, prin intermediul baptiştilor, am făcut cunoştință cu poetul religios Anatoli Vasilievici Silin. Pe atunci era trecut de patruzeci de ani. Fața lui nu părea prin nimic deosebită. Tot părul lui, şi cel de pe cap, şi cel din barbă, era roşcat, ba chiar şi sprîncenele băteau într-o nuanță roşcată. În fiecare zi era cu toată lumea îngăduitor, blînd, dar rezervat. Numai după ce am stat de vorbă temeinic şi în duminicile nelucrătoare ne-am plimbat ceasuri întregi prin zonă, şi el mi-a recitat lungile sale poeme religioase (le scria tot aici, în lagăr, ca şi mine), pentru a nu ştiu cîta oară m-am minunat cît de amăgitor sunt ascunse într-o figură ordinară sufletele cele mai extraordinare.
Copil părăsit, crescut la casa de copii, ateist, în captivitatea germană a descoperit cărțile religioase şi a fost cucerit de ele. De atunci a devenit nu numai credincios, dar şi filosof şi teolog! Şi cum tocmai „de atunci" el a stat fără întrerupere la închisoare ori în lagăr, a fost nevoit să parcurgă de unul singur acest drum teologic, descoperind încă o dată pentru sine, poate bîjbîind, ceea ce fusese descoperit mai înainte fără el, căci nici cărți, nici povățuitori „de atunci" n-a mai avut. Acum lucra ca muncitor necalificat şi săpător, se căznea să-şi îndeplinească norma cu neputință de îndeplinit, se întorcea de la lucru cu genunchii îndoiți, brațele îi tremurau, dar fie zi, fie noapte, în capul lui dănțuiau iambii poemelor, toți iambi cu patru picioare(4), cu aşezarea liberă a rimelor, totul compus de la un cap la altul în minte. Cred că pe atunci memorase aproape douăzeci de mii de versuri. Şi el folosea diferite modalități de a le memora, de a le spune altora.
Felul lui de a percepe lumea era foarte mult înfrumusețat şi încălzit de existența, de el simțită, a Palatului Naturii. Aplecîndu-se deasupra ierbii rare, care crescuse ilegal pe pămîntul sterp al zonei noastre, exclama:
— Ce frumoasă este iarba pămîntului! Chiar şi pe ea i-a dat-o Creatorul omului drept aşternut. De cîte ori ar trebui să fim noi mai frumoşi!
— Cum rămîne atunci cu: „Să nu iubiți lumea şi nici pe cine este în lume"? (O frază des repetată de sectanți.)
El surîdea în semn de scuză. Cu acest surîs ştia să aducă împăcarea:
— Păi, chiar şi în iubirea pămîntească, trupească se manifestă năzuința noastră supremă spre Unire!
Teodiceea, adică justificarea existenței răului în lume, era formulată de

el în felul următor:
Spiritul Perfecțiunii
Admite imperfecțiunea
Şi suferința sufletelor, :
Căci fără ele n-ar şti prețul fericirii.
E aspră legea, însă doar prin ea Muritorii pot să atingă Marea şi veşnica pace.
Suferințele lui Hristos în trup de om le explica temerar nu numai prin necesitatea de a ispăşi păcatele oamenilor, dar şi prin dorința lui Dumnezeu de a resimți suferințele pământeşti. Silin afirma cutezător:
—Dumnezeu a ştiut întotdeauna de aceste suferințe, dar înainte nu le-a simțit niciodată!
La fel şi despre Antihrist, care:
în sufletul liber al omului
A alterat năzuința spre lumină
Şi a limitat-o la lumina secolului,
Silin găsea cuvinte omeneşti, proaspete:
Marele înger a refuzat,
Fericirea care i-a fost dată,
Cînd precum oamenii n-a suferit.
Fără durere, nici chiar iubirea lui
N-a cunoscut perfecțiunea.
Avînd el însuşi o gîndire atît de liberă, Silin găsea în inima lui largă adăpost pentru toate nuanțele creştinismului:
...Esența lor constă în faptul,
Că şi-n a lui Hristos doctrină
Original e orice geniu.
Apropo de nedumerirea vehementă a materialiştilor în legătură cu întrebarea cum a putut spiritul să creeze materia, Silin nu făcea decît să surîdă:
— Ei nu vor să-şi pună întrebarea: dar cum a putut materia grosolană să zămislească Spiritul? În această ordine - oare nu este vorba de o minune? Asta ar fi o minune şi mai mare!
Creierul meu era arhiplin de propriile-mi versuri şi doar nişte mici fărîme am izbutit să rețin din poemele auzite de la Silin, temîndu-mă că el însuşi, poate, nu va reține nimic, într-unul dintre poeme, eroul lui îndrăgit, care purta un nume din Grecia Antică (l-am uitat), rostea un discurs închipuit în adunarea Organizației Națiunilor Unite: un program spiritual pentru întreaga omenire. Cu numărul său, cusut în patru locuri, un rob epuizat, sortit pieirii, acest poet avea în pieptul său multe de spus celor vii, mai multe decît întreaga turmă a celor ce s-au consolidat prin reviste, edituri, la radio (care în Uniune, care în Occident) şi care nu sunt necesari nimănui, ci numai propriilor persoane.
Înainte de război Anatoli Vasilievici Silin a absolvit facultatea de literatu-

ră de la un institut pedagogic. Acum, şi lui, ca şi mie, ne mai rămîneau în jur de trei ani pînă la „eliberarea" în exil. Unica lui specialitate era predarea literaturii în şcoală. Ni se părea puțin probabil că noi, foşti deținuți, vom fi lăsați să mai predăm în şcoală. Şi dacă, totuşi?

— N-am să mă apuc să spun copiilor minciuni! O să le spun adevărul despre Dumnezeu, despre viața Spiritului.

— Dar or să vă dea afară chiar de la prima lecție! Silin a lăsat capul în jos şi a răspuns încet:

— N-are importanță.

Şi se vedea că nu tremură. El nu-şi va călca pe conştiință pentru a ține în mînă catalogul clasei, în loc să țină tîrnăcopul.

Mă uitam cu milă şi încîntare la acest om roşcovan, atît de puțin chipeş, care nu şi-a cunoscut părinții, care n-a avut îndrumători, căruia viața i-a fost mereu povară, ca şi cum ai învîrti cu lopata în solul pietros al Ekibastuzului.

Silin mînca din aceeaşi gamelă cu baptiştii, împărțea cu ei pîinea şi zămîrca. Fireşte, el avea nevoie de ascultători recunoscători, avea nevoie de cineva împreună cu care să citească şi să comenteze Evanghelia, şi chiar să o ascundă. Însă pe pravoslavnicii propiu-zişi fie că nu i-a căutat (bănuind că o să-l respingă pentru erezie), fie că nu i-a găsit: în lagărul nostru, în afară de ucrainenii occidentali, aceştia erau puțini la număr ori nu se remarcau printr-un comportament consecvent. Baptiştii însă păreau că îl respectă pe Silin, îl ascultau, l-au inclus chiar în comunitatea lor. Dar nici lor nu le plăceau ereziile lui, sperau să-l transforme treptat într-unul de al lor. Cînd vorbea cu mine în prezența lor, Silin era palid, fără ei înflorea, devenea de nerecunoscut, îi venea greu să se dea după credința lor - prea îngustă ori sărăcită, deşi credința lor era foarte fermă, pură, ardentă. I-a ajutat să îndure ocna, să nu stea în cumpănă şi să nu-şi piardă sufletul. Toți sunt cinstiți, blînzi, harnici, miloşi, devotați lui Hristos.

Tocmai de aceea sunt exterminați cu atîta fermitate. În anii 1948-1950, numai pentru faptul de a aparține comunității baptiste, multe sute dintre ei au primit cîte douăzeci şi cinci de ani de închisoare şi au fost expediați în Lagărele speciale (căci comunitatea este o organizație!)*.

***

în lagăr nu este ca în libertate, în viața liberă fiecare se străduieşte în mod imprudent să se pună în evidență şi să se exprime exterior. Este mai uşor de remarcat cine şi la ce pretinde. În detenție, dimpotrivă, toți sunt depersonalizați: aceeaşi tunsoare, aceleaşi bărbi nerase, aceleaşi căciuli, aceleaşi scurte. Expresia spirituală este denaturată de vînt şi de

*În epoca lui Hruşciov, prigoana baptiştilor a mai slăbit doar în privința duratei pedepsei, dar nu şi în ceea ce priveşte esența problemei (vezi Partea a Şaptea).

soare, de murdărie şi de munca istovitoare. Pentru ca, prin înfăţişarea depersonalizată, umilă, să poţi desluşi lumina sufletului, îţi trebuie deprindere.
Însă luminiţele spiritului involuntar cutreieră şi îşi croiesc drum una către cealaltă. Se produce o apropiere, o întîlnire inconştientă, a celor ce se aseamănă.
Cel mai repede şi cel mai bine poţi să cunoşti un om dacă ai posibilitatea să afli un crîmpei din biografia lui. Iată, de pildă, nişte săpători. A început să ningă cu fulgi deşi şi mari. Poate şi pentru că se apropia pauza, brigada a intrat în bordei. Unul însă a rămas afară, în picioare. Sprijinindu-se în cazma, la marginea şanţului, stă absolut nemişcat, de parcă se simte bine aşa, ca o statuie. Şi exact ca pe o statuie, ninsoarea i se aşterne pe cap, pe umeri, pe mîini. Îi este indiferent? Sau îi place? Prin această vînzoleală a fulgilor de nea, el priveşte zona, priveşte stepa albă. Ciolănos, umeri largi, faţă mare, acoperită cu păr blond, aspru şi des. Întotdeauna este serios, domol, foarte calm. A rămas aici, în picioare, să contemple lumea şi să mediteze. El nu este aici, e în altă parte.
Eu nu-l cunosc, însă Redkin, prietenul lui, mi-a povestit despre el. Acest om este un tolstoian(5). El a crescut în ideea retrogradă că este oprit să ucizi (chiar şi în numele învăţăturii înaintate) şi în consecinţă este oprit să pui mîna pe armă. În 1941 a fost mobilizat. El a aruncat arma şi, lîngă Kuşka, unde fusese trimis, a trecut frontiera afgană. Aici nu erau nici un fel de nemţi şi nici nu erau aşteptaţi, şi ar fi putut să fie în serviciu tot timpul războiului fără să tragă într-o fiinţă vie, dar convingerile lui nu-i îngăduiau nici măcar să poarte în spate această bucată de fier. El se bizuia pe faptul că afganii îi vor respecta dreptul de a nu ucide oameni şi îl vor lăsa să treacă în toleranta Indie. Însă guvernul afgan, ca toate guvernele, s-a dovedit lipsit de scrupule. El se temea de mînia vecinului atotputernic şi l-a ferecat pe fugar în butuci. Şi exact aşa, în butucii care îi striveau picioarele, fără să se mişte, l-a ţinut trei ani în temniţă, aşteptînd să vadă de partea cui va fi biruinţa. Au cîştigat Sovietele, şi afganii le-au înapoiat servili dezertorul. Şi de-abia de aici începe sorocul condamnării lui.
Şi iată-l, stă nemişcat sub ninsoare, ca o părticică a acestei naturi. Oare statul să fie cel care l-a adus pe lume? Atunci de ce statul şi-a atribuit dreptul de a hotărî cum să trăiască acest om?
A fi compatriot cu Lev Tolstoi este un lucru pe care nu-l respinge nimeni la noi, este un lucru de marcă. Se poate emite şi o marcă poştală. Şi pe stră-ini putem să-i ducem în vizită la lasnaia Poliana. Şi înghiţim toate braşoavele despre cum s-a ridicat el împotriva ţarismului şi cum a fost anatemizat (aici crainicului chiar îi tremură vocea). Dacă însă cineva, vreun compatriot, l-a luat pe Tolstoi în serios, dacă la noi a crescut un tolstoian adevărat, atunci –păzea - să nu nimereşti sub şenilele noastre!

.. .Uneori, pe şantier, ți se întîmplă să ceri unui deținut cu condamnare de zece ani un metru pliant - trebuie să masori cît ai zidit. El ține tare mult la metrul ăsta, iar pe tine nu te cunoaşte după figură - aici sunt multe brigăzi -, dar, nu ştiu de ce, numaidecît, cu un gest dezarmant, îți întinde comoara lui (după uzanțele din lagăr, asta-i pur şi simplu o prostie). Iar cînd îi şi înapoiezi acest metru, el îți mulțumeşte foarte mult. Cum poate acest om ciudat să fie în lagăr cu o condamnare de zece ani? Vorbeşte cu accent. A, pare-se că e polonez, îl cheamă Iuri Vengherski (Jerzy Wiengierski). O să mai auzim de el.
... Uneori mergi în coloană şi vrei să prefiri mătăniile în mănuşă ori să te gîndeşti la strofele următoare, dar s-a nimerit să ai un vecin de rînd foarte interesant, un chip nou. O brigadă nouă a fost repartizată să lucreze pe şantierul vostru. Era un evreu în vîrstă, simpatic, cu figură de intelectual, cu o expresie inteligentă, ironică. Numele lui era Masamed, a absolvit Universitatea... care? Care? Din Bucureşti, facultatea de biopsihologie. Printre alte specialități, este şi fizionomist şi grafolog, în plus - este yoghin, şi e gata, chiar de mîine, să înceapă cu tine un curs de hatha-yoga. (Ce păcat însă că ni se dau soroace prea scurte în această universitate! Sunt copleşit! N-am timp să cuprind totul!)
Pe urmă îl observ în zona de lucru şi în cea de locuit. Compatrioții i-au propus să se aranjeze pentru o muncă de birou, dar n-a acceptat: pentru el este important să arate că şi un evreu poate să lucreze la comune. Şi la cei cincizeci de ani ai săi, loveşte zdravăn cu tîrnăcopul. Ce-i drept e drept, ca un yoghin veritabil, îşi stăpîneşte corpul: la zece grade Celsius, se dezbracă şi îi roagă pe tovarăşii lui să-l stropească bine cu furtunul de incendiu. El nu mănîncă aşa cum mîncăm noi, ceilalți: să înghițim totul cît mai repede, ci, întorcîndu-se, concentrat, încet, cu înghițituri mici, cu o linguriță mică, specială*.
...Astfel se întîmplă deseori, în timpul deplasării în marş, să legi o nouă şi interesantă cunoştință. Dar, în general, în coloană nu poți întotdea
una să te manifeşti: strigă escorta, te bodogăne vecinii („din cauza voastră... şi pe noi!..."), la lucru mergem moleşiți, iar cînd ne întoarcem - ne grăbim, şi vîntul ar putea să ne azvîrle ceva în față, aşa că nu prea vorbim. Cînd deodată... - ei, ăsta „nu-i un caz tipic", cum ar spune maeştrii realismului socialist. Un caz ieşit din comun.
În rîndul din margine merge un omuleț cu o barbă neagră şi deasă (ultima oară a fost arestat cu barbă şi, fiind fotografiat cu ea, în lagăr nu i-au ras-o). Păşeşte sprinten, avînd conştiința demnității lui. Sub braț duce un sul de hîrtie de desen, legat cu sfoară. Este vreo propunere de raționalizare sau vreo invenție, oricum o noutate, de care este mîndru.

*Cu toate acestea, în scurtă vreme, va sfîrşi ca un muritor de rînd dintr-un simplu atac de cord.

A făcut asta la locul de muncă, a adus-o în lagăr s-o arate cuiva, acum o duce iar la locul de muncă. Dar, brusc, vîntul păcătos îi smulge sulul de sub braț şi i-l rostogoleşte aiurea. În mod firesc, Amold Rappoport (cititorul îl cunoaşte) face, în direcția sulului, un pas, doi, trei, dar sulul se rostogoleşte mai departe printre doi soldați din escortă, trece dincolo de cordon! Aici Rappoport ar trebui să se oprească, fiindcă „un pas la dreapta, un pas la stînga... fără somație!", dar ruloul de hîrtie... iată-l! Rappoport aleargă după el încovoiat, cu brațele întinse înainte - crunta fatalitate voia să-i piardă invenția tehnică! Arnold a întins brațele, palmele ca o greblă - barbarele să nu te atingi de schițele mele! Coloana privea, a încetinit mersul, apoi s-a oprit de la sine. Automatele au fost ridicate în sus, s-a auzit zgomotul închizătoarelor. Deocamdată totul e tipic, iată însă că de aici începe atipicul: nu s-a găsit nici un neghiob! Nimeni nu trage! Barbarii au înțeles că nu-i vorba de o evadare! Chiar şi creierele lor greoaie au înțeles această imagine: un autor care aleargă după creația sa gonită de vînt. Alergînd încă vreo cincisprezece paşi dincolo de linia escortei, Rappoport prinde ruloul, se îndreaptă şi, foarte mulțumit, se întoarce în formație. Se întoarce de pe lumea cealaltă...

Deşi Rappoport a înghițit mai mult decît o porție medie de lagăr (după o condamnare de copil [cinci ani] şi după alta de zece ani, a urmat surghiunul, iar acum încă zece ani), este viu, sprinten, cu ochi strălucitori, iar ochii lui, deşi întotdeauna veseli, dar creați pentru suferință, sunt nişte ochi foarte expresivi. Se mîndreşte că anii de puşcărie nu l-au îmbătrînit cîtuşi de puțin, nu l-au frînt. De altfel, fiind inginer, el lucrează tot timpul ca „angajat" în producție şi poate să-şi dea curaj. Îşi face treaba cu însufleție, dar, totodată, este purtătorul unor creații pentru suflet.

Este genul de caracter plurivalent, care ar vrea să cuprindă totul. Cîndva intenționa să scrie o carte de genul celei ce o scriu eu acum: totul despre lagăre, dar nu s-a apucat niciodată de ea O altă lucrare a lui constituie obiectul glumelor noastre, ale prietenilor lui: Arnold lucrează de cîțiva ani, cu răbdare, la alcătuirea unul ghid tehnic universal, care cuprinde toate ramificațiile tehnicii contemporane şi ale ştiințelor naturii (şi feluritele tipuri de lămpi radio, şi greutatea medie a elefantului) şi care trebuie să fie... de buzunar. Avînd experiența glumelor noastre, o altă lucrare dragă sufletului său Rappoport mi-o arată în secret, într-un caiet cu coperți învelite în muşama neagră - un tratat Despre dragoste, un tratat nou, căci cel al lui Stendhal nu-l mai satisface absolut deloc. Deocamdată este vorba doar de nişte însemnări nedefinitivate şi fără legătură între ele. Însă pentru un om care şi-a petrecut jumătate de viață în lagăre - cîtă neprihănire! Iată cîteva pasaje*:

*De atunci au trecut mulți ani, Rappoport a abandonat tratatul său, şi eu profit de îngăduința lui.

— Să posezi o femeie pe care n-o iubeşti - este soarta nefericită a celor săraci cu trupul şi cu duhul. Şi bărbaţii se fălesc cu aşa ceva, ca şi cum ar fi o mare „izbîndă".
— Posedarea, nepregătită prin evoluția organică a sentimentului, nu aduce bucurie, ci ruşine, repulsie. Bărbaţii secolului nostru, care îşi cheltuiesc întreaga energie pentru realizarea de cîştiguri, pentru serviciu, pentru putere, au pierdut gena iubirii supreme. Dimpotrivă, pentru infailibilul instinct feminin, posedarea costituie doar treapta dintîi a adevăratei apropieri. Numai după ea femeia începe să-i spună „tu". Chiar o femeie care s-a dăruit întâmplător simte un aflux de tandrețe recunoscătoare.
— Gelozia este amorul propriu ofensat. O iubire adevărată,, care nu găseşte răspuns, nu va fi cuprinsă de gelozie, ea moare, amorțeşte.
— Alături de ştiință, artă şi religie stă dragostea, şi ea este un mijloc de cunoaştere a lumii.
Întrunind în sine atîtea interese contradictorii, Amold Lvovici cunoaşte tot felul de oameni. Îmi face cunoştință cu un om pe lîngă care aş fi trecut fără să-l observ: la prima vedere pare unul gata să dea ortul popii, un distrofic. Claviculele îi ieşeau în afară ca la un mort. La cît e de înalt, slăbiciunea lui impresionează în mod deosebit. Este oacheş şi de la natură, dar capul lui ras era pîrlit şi de soarele Kazahstanului. El încă se mai tîrăşte dincolo de zonă, încă se mai ține de targă, să nu cadă. Este un grec, şi poet! Încă unul! Volumul lui de versuri, în neogreacă, a fost editat la Atena. Dar întrucît el nu este captiv atenian, ci sovietic (şi supus sovietic), ziarele noastre nu varsă lacrimi după el.
Este de vîrstă medie, dar moartea îi este aproape. Încerc cu stîngăcie, lamentabil, să-i alung aceste gînduri. El surîde ca un înțelept şi nu în cea mai bună limbă rusă îmi explică mie că în moarte nu moartea este cea care te înspăimântă, nu, ci numai pregătirea morală pentru venirea ei. De acum el a trăit şi teama, şi amărăciunea, şi regretul, a isprăvit cu jelitul, şi iată a supraviețuit morții sale inevitabile, şi este pe deplin pregătit. Aşteaptă doar ca trupul să i se stingă încet-încet.
Ce de poeți exista printre oameni! Atît de mulți, că nici nu-ți vine să crezi. (Uneori, acest lucru mă descumpăneşte.) Grecul aşteaptă moartea, dar doi tineri, iată, nu aşteaptă decît sfîrşitul sorocului şi viitoarea celebritate literară. Ei sunt poeți-declarați, nu se ascund. Amândoi au ceva comun, un fel de luminozitate, de puritate. Amîndoi - studenți cu studiile neîncheiate. Kolia Borovikov - admiratorul lui Pisarev(6) (în consecință - duşmanul lui Puşkin), lucrează ca felcer la infirmerie. Iurocika Kireev, originar din Tver - admiratorul lui Blok(7) şi imitatorul lui, lucrează în afara zonei, la biroul atelierelor mecanice. Prietenii lui (şi ce mai prieteni - cu douăzeci de ani mai în vîrstă şi tați de familie) rîd de el, că într-un lagăr ITL din Nord, o romîncă accesibilă tuturor i s-a oferit, dar el n-a priceput şi i-a scris nişte sonete. Cînd te uiți la mutrişoara lui

neprihănită, nu poți să nu crezi povestea aceea. Blestemul virginității tinereşti, care acum trebuie târâtă prin lagăre.
.. .Pe unii oameni îi observi tu, alții te observă ei pe tine. În baraca asta mare, în care domneşte neorînduiala şi unde trăiesc, umblă de colo-colo şi stau întinşi patru sute de oameni, după cină şi în timpul anostului control de seară, eu citesc volumul al doilea al dicționarului lui Dahl(8) - singura carte pe care am izbutit s-o aduc pînă în Ekibastuz, unde am fost silit s-o sluțesc cu ştampila „Steplag. KVC". N-o răsfoiesc niciodată, pentru că în acea mică frîntură din seară de-abia izbutesc să citesc o jumătate de pagină. Astfel, după control, stau sau mă plimb cu privirea fixată într-un singur loc din carte. M-am obişnuit ca toți cei noi să mă întrebe ce carte e asta şi să se mire de ce dracu o citesc. - Este lectura cea mai inofensivă, glumesc eu. Cu ea nu capeți o condamnare nouă.
Dar ce nu e periculos să citeşti în Lagărul special? Alexandr Stotik, economist la secția din Djezkazgan, seara, citea pe ascuns Tăunul(9). Şi totuşi l-a pîrît cineva. La percheziție a venit însuşi şeful secției şi o şleahtă de ofițeri: „Îi aştepți pe americani?" L-au silit să citească englezeşte cu glas tare. „Cîți ani ți-au mai rămas din pedeapsă?" „Doi ani". „Or să fie douăzeci!" Ba i-au mai găsit şi versuri: „Te interesează dragostea?... Să-i creați astfel de condiții, încît nu numai engleza, dar şi rusa să-i zboare din cap!" (Robii-oploşiți murmurau împotriva lui Stotik: ,,O să ne bagi şi pe noi în belea! Or să ne dea pe toți afară!")
Însă multe cunoştințe interesante se înnoadă şi datorită acestei cărți. Iată, se apropie de mine un om mic de statură, care semăna cu un cocoş, cu un nas impetuos, cu o privire ascuțită, ironică, şi mă întreabă, cu felul lui specific, melodios, de a rosti accentuat toate sunetele „o"(10):
— Îmi permiteți să vă întreb ce carte este asta?
Cuvînt de cuvînt, apoi duminică de duminică, lună de lună, în acest om dinaintea mea se deschide un microunivers, unde este condensată istoria de o jumătate de veac a țării mele. Vasili Grigorievici Vlasov (da, chiar acela din procesul de la Kadîi(11), care deja lăsase în urmă paisprezece ani de lagăr din cei douăzeci) se consideră economist şi activist politic, dar habar n-are că el este artist al cuvîntului, al cuvîntului oral. Fie că îți vorbeşte de cositul fînului, de prăvălia unui negustor (unde a lucrat cînd era mic), despre un detaşament al Armatei Roşii, despre un conac vechi, despre un călău de la Serviciul gubernial de urmărire a dezertorilor ori despre o muiere nesățioasă dintr-o mahala - totul era atît de plastic modelat, încît mi s-a întipărit neobişnuit de durabil în minte, ca şi cum ar fi făcut parte din experiența mea. Îmi venea să notez totul imediat, dar era imposibil! Şi tot imposibil să-ți aminteşti vorbă cu vorbă peste zece ani!...
Bag de seamă că adeseori se uită la mine şi la cartea mea, dar nu îndrăzneşte să intre în vorbă un tînăr uscățiv, deşirat, cu nas lung, care

nu avea apucături de om trecut prin lagăr, ba era chiar sfios. Facem cunoştinţă. Vorbeşte cu voce scăzută, timidă, îşi găseşte cu greu cuvintele ruseşti şi face nişte greşeli - să te prăpădeşti de rîs, nu alta! - pe care le răscumpără cu un surîs. Aflu că este ungur şi îl cheamă Janos Rozsas. Îi arăt dicţionarul lui Dahl, şi el aprobă, înclinîndu-şi faţa uscată de epuizare cum au toţi deţinuţii din lagăr: „Da, da, trebuie să îţi îndrepţi atenţia spre lucruri de altă natură, să nu te gîndeşti doar la mîncare". Nu are decît douăzeci de ani, dar din obrajii lui a dispărut roşeaţa tinereţii; pielea sa fină, uscată de vînturi, parcă era trasă direct pe oasele înguste, alungite ale craniului. Îl dor încheieturile - reumatism articular căpătat în Nord la tăiatul pădurilor.

Aici, în lagăr, mai sunt doi-trei compatrioţi de-ai lui, dar care, zilnic, sunt preocupaţi de un singur lucru: cum să supravieţuiască? Cum să mănînce pe săturate. Janos însă mănîncă fără să cîrtească ceea ce i-a hărăzit birgadierul şi, mereu pe jumătate flămînd, nu-şi îngăduie să mai caute nimic altceva. El priveşte cu atenţie, ascultă, vrea să înţeleagă. Ce să înţeleagă?... Pe noi vrea să ne înţeleagă, pe noi, ruşii!

— Soartă al meu personal a devenit cenuşiu de tot cînd am cunoscut oamenii de aici. Eu extrem de uimit. Căci ei şi-au iubit poporul, şi pentru asta ei ajuns la ocnă. Dar eu cred că asta vine de la haos de după războiu, nu-i aşa? (El pune întrebarea asta în anul 1951 ! Dacă pînă acum e tot după războiu, nu cumva e după Primul Războiu Mondial?...)

În 1944, cînd ai noştri l-au înhăţat în Ungaria, nu avea decît optsprezece ani (şi nu era în armată). ,,Atunci încă nu izbutisem să fac la oameni nici bine, nici rău, zîmbeşte el. Nu fost la ei de folos, dar nici dăunător nu fost." Ancheta lui Janos s-a desfăşurat în felul următor: anchetatorul nu pricepea nici o boabă ungureşte, iar Janos nici una ruseşte. Uneori erau aduşi nişte huţuli care traduceau foarte prost. Janos a semnat şaisprezece pagini de procese-verbale fără să priceapă măcar despre ce era vorba în ele. Şi tot aşa, cînd un ofiţer necunoscut i-a citit ceva după o hîrtie, multă vreme după aceea n-a priceput că era vorba de verdictul OSO*. Şi l-au trimis în Nord, la tăiat de păduri, unde, din pricina hranei proaste şi a muncii grele, a ajuns în stare să dea ortul popii, şi astfel a nimerit la spital.

Pînă acum Rusia se întorsese către el doar cu o singură parte, aceea pe care se aşază, dar acum s-a întors cu cealaltă. În micul spital de lagăr al OLP-ului din Sîm, lîngă Solikamsk, lucra ca infirmieră Dusia în vîrstă de patruzeci şi cinci de ani. Era o infractoare de drept comun, cu o condamnare de cinci ani, posesoare a unui permis de liberă trecere.

*După moartea lui Stalin, cînd Janos a fost reabilitat, se zice că tare îl împingea curiozitatea să ceară o copie în ungureşte a verdictului, ca să afle de ce a făcut el nouă ani de lagăr? Dar n-a îndrăznit: „Or să creadă cine ştie ce, şi ce nevoie am eu de asta? Nu-mi este de cine ştie ce folos..." El a înţeles spiritul nostru: în fond, acum de ce să mai afle?...

În munca pe care o făcea, nu se gîndea numai la ea, cum să profite, şi să treacă mai repede sorocul (lucru obişnuit la noi, pe care însă candidul Janos n-avea de unde să-l ştie), ci chibzuia cum să-i îngrijească pe aceşti muribunzi, de care nu mai avea nimeni nevoie. Dar cu ceea ce le oferea spitalul de lagăr nu-i putea salva. Şi infirmiera Dusia lua raţia ei de dimineaţă - trei sute de grame de pîine - şi o schimba pe o jumătate de litru de lapte, şi cu acest lapte îl hrănea pe Janos (şi înainte de el pe altcineva) ca să-l pună pe picioare. * Pentru asta, Janos a îndrăgit-o pe tuşa Dusia şi ţara noastră, şi pe noi toţi. Şi a început să înveţe cu rîvna în lagăr limba escortei şi a gardienilor lui - marea, puternica limbă rusă(12). A stat nouă ani în lagărele noastre, a văzut Rusia doar din vagoanele puşcăriaşilor, din mici cărţi poştale ilustrate şi din lagăr. Şi a îndrăgit-o.

Janos făcea parte dintre aceia a căror sămînţă este tot mai rară în secolul nostru: cei care în copilărie nu cunosc altă pasiune decît cititul. Această înclinaţie nu l-a părăsit nici la maturitate, nici în lagăr, în lagărele din Nord, iar acum în Lagărul special din Ekibastuz, nu scăpa nici un prilej sa procure cărţi noi şi să le citească. În perioada cunoştinţei noastre, îi cunoştea şi îi iubea pe Puşkin, Nekrasov, Gogol. Eu i l-am prezentat pe Griboedov, însă mai mult decît pe oricare, poate chiar mai mult decît pe Petofi(13) sau Arany(14), l-a îndrăgit pe Lermontov, pe care îl citise de curînd pentru prima dată în captivitate. (Ştiu de la mai mulţi străini că Lermontov le este mai drag decît toţi poeţii ruşi.) Janos se contopise în special cu Mţîri(15), care era tot un captiv, la fel de tînăr şi sortit să piară. Învăţase multe versuri din acest poem, şi, ani în şir, mărşăluind cu mîinile la spate, într-o coloană de oameni străini, pe pămînt străin, el, într-o limbă străină, murmura pentru sine:

Şi, vag, am înţeles atunci
că niciodată-n ţara mea
N-o să mai calc...

Prietenos, blînd, cu ochii azurii lipsiţi de apărare - aşa era Janos Rozsas în lagărul nostru nemilos. Se aşeza lîngă mine pe vagonaş, uşurel, chiar pe margine, ca şi cum sacul meu cu rumeguş ar fi putut fi murdărit mai rău ori deformat sub greutatea lui - şi îmi spunea cu glas sincer, duios:

— Oare cui aş putea să-i spun tainele visurilor mele?...

Şi nu se plîngea niciodată de nimic**.

* Să-îmi explice mie cineva: în ce ideologie se înscrie acest comportament? (Comparaţi infirmeria comunistă, descrisă de Diakov: „Ce, te dor dinţii, javră banderovistă?")

**După moartea lui Stalin, toţi ungurii au fost eliberaţi şi trimişi acasă, iar Janos a evitat destinul lui Mţîri, pentru care era pe deplin pregătit.

Au trecut doisprezece ani, între ei - şi 1956. Janos este contabil în orăşelul Nagykanizsa, unde nimeni nu ştie rusa şi nu citeşte cărţi ruseşti. Ce-mi scrie el în prezent? „Acum, după

Printre deținuții lagărului te deplasezi ca pe un teren minat. Cu razele intuiției îi faci fiecăruia radiografia, ca să nu explodeze. Şi chiar cu această precauție generală, cîți oameni-poeți mi s-au desluşit sub cutia craniană rasă, sub scurta neagră a zekului?
Şi cîți s-au străpînit să nu fie descoperiți?
Şi pe cîți, de mii de ori, nici nu-i voi fi întîlnit vreodată?
Şi cîți nu vei fi sugrumat tu în aceste decenii, blestematule Leviathan?!?
***
În Ekibastuz exista şi un centru oficial de relații culturale, deşi era foarte periculos: secția cultural-educativă - KVC, unde se puneau ştampilele negre pe cărți şi ni se reînnoiau numerele.
O figură importantă şi foarte pitorească a KVC-ului nostru era pictorul, în trecut arhidiacon şi aproape secretar al patriarhului - Vladimir Rudciuk. Undeva, în regulile de funcționare a lagărelor, există un punct care nu a fost anulat: fețele bisericeşti să nu fie tunse. Fireşte, acest punct nu este făcut cunoscut în mod public şi preoții care nu ştiu de existența lui sunt tunşi. Dar Rudciuk îşi cunoştea drepturile şi astfel şi-a păstrat pletele blonzi, ondulate, puțin mai lungi decît se obişnuieşte la bărbați. Erau bine îngrijite, ca de altfel întreaga lui figură. Chipeş, înalt, bine clădit, cu o voce plăcută de bas, ți-l puteai închipui perfect la o slujbă solemnă într-o biserică impunătoare. Drozdov, un ctitor, care a venit o dată cu mine, l-a recunoscut imediat pe arhidiacon: slujise la catedrala din Odessa.
Felul cum arăta şi cum trăia el aici nu semăna cu al unui om din lumea noastră, a zekilor. El făcea parte din acea categorie de indivizi dubioşi, care au intrat sau au fost integrați în sînul ortodoxiei, de îndată ce ea a ieşit din starea de dizgrație. Ei au avut o contribuție însemnată la discreditarea Bisericii. Cum a ajuns Rudciuk la închisoare - era o poveste cam tenebroasă. Nu ştiu de ce tot arăta o fotografie (care iar nu

tote evenimente, afirm cu totă sinceritate că nu aş renunța la trecutul meu. Am cunoscut, cu totă duritate, ceea ce altor nu este accesibil...
Cînd fost eliberat, făgăduit tovarăşilor care rămas că n-am se uit niciodată poporul rus, şi nu pentru suferințe indurate, ci pentru inima lui bună... Oare de ce urmăresc cu interes ştiri despre fosta mea «patrie»?... Operă al clasicilor ruşi - un etajeră intreg in biblioteca mea şi in ruseşte patruzeci si unu de volum, iar in ucraineană patru (Şevcenko(16))... Alții citesc pe ruşi ca pe englezi, ca şi pe germani, dar eu citesc pe ruşi altfel. Mie Tolstoi mai aproape decît Thomas Mann, iar Lermontov mult mai aproape decît Goethe.
Nici nu-ți dai seama ce dor îmi e, in taină, de o mulțime de lucruri. Uneori sunt intrebat: Ce fel de om eşti tu? Ce văzut acolo bun? Ce te atrage la ruşi?... Cum se le explic că eu petrecut acolo toată tinerețe, iar viața nu este decît veşnic adio de la zilele care se duc... Cum se întorc spatele ca băiețel ofensat, cînd nouă ani soarta meu a fost identic cu al vostru? Cum se explic de ce tresare inima, cînd aud la radio melodie populară rusă? Ingîn şi eu cu jumătate voce: «Zboară ca vîntul troica semeață...» - şi me doare că n-am putere se cînt mai departe. Copiii roagă se-i invăț ruseşte. Aveți răbdare, copii, pentru cine adun eu cărți ruseşti?..."

se ştie de ce nu-i fusese confiscată) unde era el şi mitropolitul ortodocşilor din străinătate, Anastasie, pe o stradă din New York. În lagăr el locuia într-o „cabină" separată. Întorcîndu-se de la locul de adunare, se apuca să scrie în silă numerele noastre pe căciuli, pufoaice şi pantaloni, îşi petrecea ziua trîndăvind, uneori pictînd copii de pe tablouri vulgare. Avea un volum gros (nu-i fusese interzis!) cu reproduceri de la Galeria Tretiakov, pentru care, de fapt, m-am şi dus la el: voiam să le mai văd, poate pentru ultima oară în viaţă. El primea în lagăr „Buletinul Patriarhiei din Moscova" şi uneori povestea, plin de importanţă, despre marii mucenici ori îşi dădea cu părerea despre unele detalii ale liturghiei, însă totul părea artificial, nesincer. Mai avea şi o chitară, şi doar asta părea neprefăcut la el cînd cînta cu voce plăcută, acompaniindu-se singur:
„Sălbatică-i stepa baiacală...",
transmiţînd prin felul cum se legăna cît este el de cuprins de trista aureolă de ocnaş.
Cu cît omul trăieşte mai bine în lagăr, cu atît suferinţa lui este mai delicată. ..
În vremea aceea eram prudent la puterea a douăzeci şi treia. Nu l-am mai vizitat pe Rudciuk, nu i-am povestit nimic despre mine şi astfel eu, vierme neimportant şi inofensiv, am evitat chipul lui ager, de vultur. Iar ochiul lui Rudciuk era un ochi iscoditor. În general, care dintre vechii deţinuţi nu ştia că secţia cultural-educativă colcăia de turnători şi era, se pare, cel mai puţin potrivit pentru întîlniri şi contacte? Fireşte, în lagărele generale ITL erai atras să mergi la KVC, pentru că acolo se întîlneau bărbaţi cu femei. Dar într-un lagăr de ocnaşi de ce să te duci?
S-a dovedit însă că şi un KVC de ocnă, plin de denunţători, putea fi folosit în interesul libertăţii! Acest lucru m-au învăţat Gheorghi Tenno, Piotr Kişkin şi Jenia Nikişin.
La KVC m-am întîlnit cu Tenno şi am ţinut minte această unică întîlnire scurtă pentru că am reţinut figura lui Tenno. Era un bărbat chipeş, înalt, de constituţie sportivă. Nu ştiu de ce încă nu-l dezbrăcaseră de tunica şi pantalonii lui de marinar (la noi nu se obişnuia să-ţi porţi hainele proprii mai mult de o lună). Şi cu toate că în locul epoleţilor de căpitan de rangul doi avea prins ici-colo numărul SH-520, chiar acum dacă ar fi urcat de pe uscat pe navă n-ai fi zis că nu-i ofiţer de marină. Cînd făcea vreo mişcare, braţele, acoperite de păr roşcat, i se dezveleau pînă mai sus de palmă, şi pe unul dintre ele, în jurul unei ancore, avea tatuat: „Liberty!", iar pe celălalt - „Do or die"* . Tenno nu putea în nici un fel să îşi închidă ochii ori să-şi escamoteze privirea pentru a-şi ascunde mîndria şi agerimea. Nu putea să-şi ascundă zîmbetul care îi lumina buzele mari. (Atunci eu însă nu ştiam că acest zîmbet însemna: planul evadării

*Libertate! - Să făptuieşti ori să mori! (engl.).

a fost alcătuit!)
Iată lagărul nostru - un teren minat! Eu şi Tenno, amîndoi, eram şi nu eram aici, eu - pe drumurile Prusiei Orientale(17), el, în viitoarea, a nu ştiu cîta, lui evadare. Amîndoi purtam în noi potenţialul unor proiecte secrete, dar nici o scînteioară nu trebuia să licărească între palmele noastre cînd ne strîngeam mîna, în ochii noştri - cînd schimbam între noi cuvinte fără importanţă. După cîteva asemenea vorbe superficiale eu mă cufundam în cititul ziarului, iar el începea să discute despre activitatea artistică de amatori cu Tumarenko, un ocnaş cu cincisprezece ani, care, cu toate acestea, era şeful secţiei cultural-educative, un om destul de complicat, bănuit că ar fi denunţător. Însă poate degeaba, după felul cum se purta era posibilă şi o altă versiune psihologică, mai complexă.
Îţi vine să şi rîzi: pe lîngă acest KVC al lagărului funcţiona şi un cerc de artişti amatori, mai exact - de-abia se înfiinţase. Acest cerc era lipsit de privilegiile din lagărele ITL, nu se bucura de nici o favoare, încît doar nişte entuziaşti incorigibili puteau accepta să activeze în el. Unul dintre aceştia s-a dovedit a fi Tenno, deşi, după aspect, ai fi putut crede lucruri mai bune despre el. Mai mult, chiar din prima zi cînd a venit la noi în Ekibastuz a fost închis la rejimka, şi chiar de acolo s-a cerut la KVC! Conducerea a interpretat asta ca semn de îndreptare şi i-a permis să frecventeze secţia culturală.
În schimb, Petia Kişkin nu era deloc unul dintre susţinătorii KVC, dar, cu toate acestea, era omul cel mai cunoscut din lagăr. Întregul Ekibastuz îl cunoştea. Şantierul pe care lucra se mîndrea cu el, acolo nimeni nu se plictisea. Kişkin făcea pe smintitul, dar nu era deloc smintit; făcea pe prostul, dar la noi despre el se spunea: „Kişkin este mai deştept ca toţi!" Iar de prost nu era mai prost decît mezinul Ivanuşka din poveste(18). Kişkin era un fenomen rusesc, de-al nostru, străvechi: celor puternici şi răi le spunea adevărul în gura mare, poporului îi arăta cum este, şi totul într-o formă inofensivă, sub această mască de prostănac.
Unul dintre numerele lui preferate era să îmbrace o jiletcă de clovn şi să adune castroanele murdare de pe mese. Asta o făcea, în primul rînd, ca să arate că: iată, omul cel mai popular din lagăr adună castroanele ca să nu crape de foame. În al doilea rînd, făcea asta pentru că, adunînd castroanele, ţopăind, scălîmbăindu-se, tot timpul în centrul atenţiei, se învîrtea printre deţinuţi şi semăna idei rebele.
Uneori, pe neaşteptate, lua castronul cu caşa încă neatinsă din faţa unui deţinut care îşi mai soarbe zămîrca. Deţinutul tresare şi întinde mîna apucînd castronul, iar Kişkin se depărtează zîmbind (avea o faţă ca luna, dar nu lipsită de severitate):
— Pînă nu se atinge cineva de caşa voastră, nu puneţi mîna pe nimic.
Şi se îndepărta cu teancul de castronane în pas de dans.
Astăzi nu doar în brigada asta băieţii vor relua ultima glumă a lui Kişkin.
Altă dată se apleacă spre o masă, şi toţi îşi îndreaptă privirile spre el.

Rotindu-şi ochii ca un motan de catifea, cu o figură de idiot perfect, Kişkin întreabă:
— Băieţi! Dacă tatăl e un tîmpit, iar mama o prostituată, copiii vor fi sătui sau flămînzi?
Şi fără să mai aştepte răspunsul, destul de evident, arată cu degetul spre masa cu oase de peşte:
— Să-mi împărţiţi şapte-opt miliarde puduri pe an la două sute de milioane!
Şi a dispărut. Iar ideea este atît de simplă! Oare de ce n-am împărţit pînă acum? Demult s-a raportat că URSS recoltează opt miliarde de puduri de cereale pe an, deci, pe cap de locuitor, chiar şi pentru prunci, revin pe zi două kilograme de pîine coaptă! Dar unde or fi kilogramele noastre, că suntem bărbaţi sănătoşi, care săpăm pămîntul cît e ziulica de mare?
Kişkin diversifică formele. Uneori, tot această idee o începe de la celălalt capăt - „de la lecţia despre sporul la coacerea pîinii". Răstimpul cînd coloana staţionează la postul de gardă al lagărului ori al locului de muncă, cînd se poate sta de vorbă, el îl foloseşte pentru discursuri. Una dintre lozincile lui permanente: „Dezvoltaţi-vă feţele!" „Băieţi, cînd merg prin zonă, mă uit şi văd că toţi aveţi nişte feţe tare subdezvoltate. Nu vă gîndţi decît la budincă de arpacaş, la nimic altceva."
Alteori, pe neaşteptate, fără nici o legătură şi fără nici o explicaţie, strigă în faţa mulţimii zekilor: „Dardanel! Vînatul!" Parcă nu se înţelege nimic. Dar strigă o dată, de două ori, şi toţi încep brusc să înţeleagă cine este acest Dardanel, şi pare atît de amuzant şi de nimerit, încît vezi cum apar pe această faţă şi mustăţile lui Stalin: Dardanel!
Încercînd şi el, din partea lui, să-l ridiculizeze pe Kişkin, şeful îl întreabă cu glas tare lîngă postul de gardă: „Hei, Kişkin, de ce eşti aşa pleşuv? Probabil fiindcă eşti un malahist destoinic, nu-i aşa?" Fără să zăbovească nici o clipă, Kişkin îi răspunde tare, să audă toată mulţimea: „Da ce, Vladimir Ilici [Lenin] era şi el malahist, da?"
Cîteodată, Kişkin trece prin sala de mese şi anunţă că, astăzi, după strîngerea castroanelor, o să-i înveţe pe cei cu un picior în groapă să danseze charleston.
Într-o zi - minunea-minunilor: au adus cinematograful! Şi seara, în sala de mese, fără ecran, direct pe peretele alb au început să proiecteze filmul. Venise puhoi de lume, şedeau şi pe bănci, şi pe mese, şi unii peste alţii. Dar filmul nici nu începuse bine că au şi oprit aparatul. Fasciculul de lumină goală înţepeneşte pe perete şi noi putem vedea că au venit cîţiva supraveghetori care îşi căutau locuri cît mai comode. Au pus ochii pe o bancă şi ordonă deţinuţilor care şedeau pe ea s-o elibereze. Aceştia se hotărăsc să nu se ridice. Nu mai văzuseră un film de ani de zile şi tare mult doreau să vadă! Vocile supraveghetorilor devin tot mai ameninţătoare, unul dintre ei zice: „la notează-le numerele!" Totul e

pierdut. Vor trebui să cedeze. Deodată însă, în sala cufundată în beznă, răsună glasul ca de pisică, batjocoritoare, al lui Kişkin:
— Aşa e, băieţi, supraveghetorii nu mai au unde să vadă şi ei un film, haideţi, să plecăm!
O explozie de rîs general. O, rîsul ăsta! Ce forţă! Supraveghetorii aveau toată puterea în mînă, dar ei, fără să noteze vreun număr, se retrag ruşinaţi.
— Unde-i Kişkin? strigă ei.
Kişkin însă nu mai dă glas, a dispărut!
Supraveghetorii pleacă, filmul continuă.
A doua zi, Kişkin este chemat la şeful regimului disciplinar. O să încaseze negreşit cinci zile! Nu, s-a întors zîmbind. A scris următoarea notă explicativă: „În timpul discuţiei dintre supraveghetori şi deţinuţi pentru locuri la cinematograf, eu i-am îndemnat pe deţinuţi să cedeze, cum se cuvine, şi să plece". De ce să-l închidă la carceră?
Această pasiune absurdă a deţinuţilor pentru spectacole, cînd sunt în stare să uite de sine, de năpasta lor, de umilinţa lor pentru o bucăţică de film ori de spectacol, unde în bătaie de joc, toate sunt prezentate doar în culori trandafirii, este de asemenea ridiculizată cu pricepere de Kişkin. Înaintea unui astfel de concert sau film se adună întotdeauna o turmă de doritori să intre. Iată însă că multă vreme uşa rămîne încuiată, îl aşteaptă pe supraveghetorul şef, care va introduce, după listă, cele mai bune brigăzi, aşteaptă, şi, mai bine de jumătate de oră se înghesuie, lovindu-se unul de altul. În spatele mulţimii, Kişkin îşi dă jos încălţările şi, cu ajutorul vecinului, sare pe umerii celor din ultimul rînd, şi, desculţ, aleargă sprinten pe umerii celor din mulţime, iarăşi şi iarăşi, mereu, pînă ajunge la uşa mult dorită! Bate în ea şi îşi şerpuieşte tot trupul său scurt de Patachon, arătînd cît de mult îl mistuie dorinţa de a intra. Apoi, la fel de repede, din umăr în umăr, aleargă îndărăt şi sare jos. La început, mulţimea rîde. Dar numaidecît este cuprinsă de ruşine: într-adevăr, stăm aici ca nişte animale. Mare scofală! O să murim dacă nu vedem?
Şi se împrăştie. Cînd soseşte supraveghetorul cu lista, aproape că nu mai are pe cine băga înăuntru, nimeni nu mai dă năvală, doar dacă îi aduni cu băţul.
Altă dată în spaţioasa sală de mese începe un spectacol. Toţi sunt aşezaţi. Kişkin nu boicotează spectacolul, îmbrăcat în jiletca lui verde, cară scaune dintr-o parte într-alta, ajută să se tragă cortina. Fiecare apariţie a lui stîrneşte aplauze şi aprobări în sală. Brusc dă fuga în avanscenă, de parcă îl aleargă cineva şi, agitîndu-şi mîna în semn de avertisment, strigă: „Dardanel! Vînatul!" Hohote de rîs. Iată însă că spectacolul întîrzie: cortina e trasă, scena pustie, nimeni. Dar numaidecît Kişkin dă năvală în scenă. Apariţia lui stîrneşte rîsul, însă îndată se face linişte: figura lui nu mai este comică, ba mai mult - este înnebunită, ochii holbaţi,

ți-e teamă să te uiți la el. Începe să declame în ucraineană, tremurînd, aruncînd încolo şi-ncoace priviri confuze:
Mă uit şi ochii mei ce văd?
Jandarmii bat, sîngele curge prăpăd,
Cadavrele - grămezi laolaltă,
Fiul cade ucis alături de tată!
Asta o spusese pentru ucrainieni, care umpleau jumătate din sală! Pentru nişte oameni aduşi de curînd din vîrtejul luptelor de partizani - a fost precum sarea pe o rană proaspătă! Au început să urle! Un supraveghetor s-a repezit pe scenă spre Kişkin. Dar fața tragică a lui Kişkin s-a destins într-un zîmbet de clovn. El a început să strige, acum pe ruseşte:
— Este o poezie despre Nouă Ianuarie(19), am învățat-o cînd eram în clasa a patra!
Şi a fugit de pe scenă, şchiopătînd caraghios.
Jenia Nikişin era un flăcău simplu, plăcut şi sociabil, cu o față deschisă, plină de pistrui. (Astfel de băieți erau mulți la sate, înainte de distrugerea lor. Acum, acolo, predomină expresiile ostile.) Jenia avea o voce micuță, însă cînta cu plăcere pentru prieteni în baracă şi chiar pe scenă.
Şi, într-o zi, s-a anunțat:
— Umează Soție-soțioară! Muzica – Mokrousov(20), versurile - Isakovski(21). Interpretează Jenia Nikişin, cu acompaniament de chitară.
Din chitară s-a revărsat o melodie simplă şi tristă. Iar Jenia, în fața unei săli imense, a început să cînte duios, arătînd că sufletul nostru nu s-a abrutizat şi n-a înghețat de tot, că mai poartă în el căldură şi tandrețe:
Soție — soțioară,
Pe tine doar, mereu,
Te voi purta în sufletul meu!
Pe tine doar!
Deasupra scenei a pălit lozinca lungă, lipsită de har, despre planul de producție. În întunericul albăstriu al sălii s-au stins anii de lagăr -mulți trăiți, mulți rămaşi. Pe tine doar! Nu vina imaginară față de putere, nu socoteala noastră cu ea. Şi nici grijile noastre de lup... Pe tine doar!...
Scumpa mea, mîndra mea,
În orice colț de lume,
O alta n-aş găsi mai dragă ca tine.
Era un cîntec despre o despărțire fără sfîrşit. Despre ceva dispărut fără urmă, pierdut poate pentru totdeauna. Cît de bine se potrivea! Dar nici o aluzie directă la puşcărie. Totul putea fi raportat şi la anii lungi de război.
Şi simțul meu de poet clandestin m-a trădat: n-am înțeles atunci că de pe scenă răsunau versurile încă unui poet clandestin (oare cîți or fi?!), dar mult mai maleabil decît mine, mult mai adaptat ieşirii în public.
Şi ce puteau să-i facă? Să-i ceară partitura în lagăr, să verifice la Isa-

kovski şi Mokrousov? Ar fi spus, desigur, că a învățat cîntecul după ureche.
L-am văzut pe Tumarenko: stătea în spatele scenei, şi pe chipul lui strălucea reținut un surîs triumfător.
În întunericul albăstriu se aflau stînd jos, ori în picioare, vreo două mii de oameni. Neclintiți, neauziți, ca şi cum nici n-ar fi existat. Duri, cruzi, împietriți, au fost atinşi în inimă. Şi se pare că lacrimile încă şiroiau, nu uitaseră drumul. . . ,
Soție - soțioară!
Pe tine doar, mereu!
Te voi purta în sufletul meu!,..

Capitolul 6
UN EVADAT CONVINS

Cînd Gheorghi Pavlovici Tenno povesteşte despre evadările din trecut - ale sale, ale tovarăşilor lui ori cele pe care le ştie numai din auzite, despre cei mai înverşunaţi şi mai perseverenţi fugari: Ivan Vorobiov, Mihail Haidarov, Grigori Kudla, Hafiz Hafizov, el zice în semn de laudă: „Era un evadat convins!"

Un evadat convins!

Un evadat convins este acela care nu se îndoieşte nici o clipă că omul nu poate trăi după gratii! Nici chiar în calitate de cel mai privilegiat „oploşit", nici chiar la contabilitate, nici la KVC, nici ca tăietor de pîine! Este acela care, ajungînd în detenţie, cît e ziulica de mare se gîndeşte la evadare, şi noaptea în somn visează evadarea. Acela care a semnat să fie intransigent şi toate acţiunile sale sunt subordonate unui singur scop: evadarea! Care nici o singură zi nu stă în lagăr pur şi simplu: în fiecare zi ori se pregăteşte de evadare, ori tocmai evadează, ori este prins, bătut şi drept pedeapsă zace în puşcăria lagărului.

Un evadat convins este acela care ştie ce riscă! Acela care a văzut şi cadavrele fugarilor împuşcaţi, expuse pentru luare-aminte lîngă platforma de adunare. Care a văzut şi pe cei aduşi vii: vineţi, scuipînd sînge, purtaţi prin barăci şi obligaţi să strige: „Deţinuţi! Uitaţi-vă ce am păţit eu! Aşa veţi păţi şi voi!" Care ştie că foarte adesea cadavrul evadatului este prea greu pentru a fi cărat în lagăr. Şi din acest motiv îi aduc în lagăr doar capul sau (ceea ce-i mai sigur după regulament) şi mîna dreaptă, tăiată din cot, pentru ca Secţia specială să-i poată verifica amprentele degetelor şi să-l şteargă pe om din scripte.

Un evadat convins este acela împotriva căruia şefii lagărului zăbrelesc ferestrele; împotriva căruia împrejmuiesc zona cu zeci de fire de sîrmă ghimpată, înalţă turnuri de pază, garduri, palisade, aşază capcane, ambuscade, hrănesc cîini cenuşii cu carne purpurie.

Un evadat convins mai este şi acela care respinge reproşurile moleşitoare ale filistinilor din lagăr: din pricina celor care evadează, ceilalaţi o vor duce mai rău! Vor înăspri regimul disciplinar! Zece controale pe zi! Zămîrcă lungă! Care respinge nu doar şoaptele celorlalţi deţinuţi despre smerenie („şi în lagăr se poate trăi, mai ales cu pachete"), dar pînă şi cele despre proteste ori despre greva foamei, fiindcă asta nu-i luptă, ci autoamăgire. Dintre toate mijloacele de luptă, el nu vede decît unul singur, nu crede decît într-unul singur, nu se dedică decît unuia singur — evadarea!

Pur şi simplu nu poate altfel! Aşa este el creat. Precum pasărea nu poate să renunţe la migraţia sezonieră, tot astfel evadatul convins nu poate să nu fugă.

În răstimpul dintre două evadări eşuate, pe Gheorghi Tenno îl întrebau deţinuţii paşnici ai lagărului: „De ce n-ai astîmpăr şi nu poţi sta locului? De ce fugi mereu? Ce poţi găsi afară, mai ales acum?" „Cum ce? se mira Tenno. Libertate! Să stai o zi şi o noapte în taiga fără lanţuri – asta-i libertate!"
Astfel de oameni ca el, ca Vorobiov, GULAG-ul şi Organele n-au cunoscut în epoca lor de mijloc - epoca mieluşeilor. Asemenea deţinuţi n-au existat la începutul epocii sovietice, iar pe urmă — numai după război.
Aşa este Tenno. În fiecare lagăr nou (şi el a fost deseori transferat), la început, era abătut, trist, pînă cînd ticluia un nou plan de evadare. Cînd planul se închega, Tenno se lumina tot, şi pe buzele lui apărea un surîs triumfător.
Şi cînd, îşi aminteşte el, a început revizuirea generală a dosarelor şi reabilitările, s-a pierdut cu firea: simţea că speranţa în reabilitare îi submina voinţa de evadare.
***
Viaţa lui dificilă, complicată, nu ar încăpea în această carte. Insă fibra de fugar a avut-o din naştere. Copil fiind, a fugit din internatul din Briansk „în America", adică într-o barcă pe rîul Desna; de la Casa de copii din Piatigorsk, iarna, doar în lenjerie de corp, s-a căţărat peste poarta de fier şi a fugit la bunica. Însă iată ce este interesant: în viaţa lui, linia marinei se împleteşte cu linia circului. A absolvit o şcoală de navigaţie, a fost marinar pe un spărgător de gheaţă, şef de echipaj pe un trauler, navigator în flota comercială. Apoi a absolvit Institutul militar de limbi străine. Războiul l-a făcut în Flota de Nord, ca ofiţer de transmisiuni pe escortoare engleze. A călătorit în Islanda şi în Anglia, însă tot din copilărie s-a ocupat cu acrobaţia, a apărut în spectacole de circ în perioada NEP-ului şi mai tîrziu, în intervalele dintre călătoriile pe mare. A fost antrenor de haltere. S-a produs cu numere de „mnemotehnică", de „memorare" a numeroase cifre şi cuvinte, de „ghicire" a gîndurilor la distanţă. Circul şi viaţa porturilor l-au adus cît de cît în contact cu lumea hoţilor şi bandiţilor: prinsese ceva din limbajul lor, din spiritul lor de aventură, din dîrzenia şi temeritatea lor. Stînd apoi împreună cu ei prin diferite aresturi disciplinare, de fiecare dată mai preia cîte una, cîte alta de la ei. Totul prinde bine unui fugar convins.
Întreaga experienţă a omului se cristalizează în om, aşa ne formăm noi.
În anul 1948 a fost pe neaşteptate demobilizat. Acesta era un semnal venit din lumea cealaltă (ştie limbi străine, a navigat pe un vas englezesc, iar pe deasupra mai e şi estonian, ce-i drept - din Petersburg), dar toţi nutrim speranţe de mai bine. În ajunul Crăciunului din acel an, la Riga, unde Crăciunul este simţit ca o mare sărbătoare, a fost arestat şi dus într-un subsol de pe strada Amatu, alături de Conservator. Intrînd în prima sa celulă, nu s-a abţinut şi, nu se ştie de ce, s-a apucat să-i explice unui gardian nepăsător şi taciturn:

„Exact la ora aceasta eu şi soția aveam bilete la Contele de Monte Cristo. El a luptat pentru libertate, nici eu n-o să mă resemnez."
Însă era prea devreme să înceapă lupta. Căci întotdeauna suntem stăpîniți de ideea că totul este o eroare. Închisoarea? Pentru ce? Cu neputință! Îşi vor da seama! O să se clarifice totul! Înainte de a-l transfera la Moscova, a fost liniştit şi i s-au dat asigurări (asta se face pentru siguranța transportului), şeful serviciului de contrainformații, colonelul Morşcinin, a venit personal să-l conducă la gară, i-a strîns mîna şi i-a urat: „Drum bun!" Cu escorta specială erau patru şi călătoreau într-un compartiment separat de clasa întîi. Maiorul si locotenentul-major, după ce au discutat cît de vesel vor petrece la Moscova Anul Nou (poate pentru astfel de deplasări sunt născocite escortele speciale?), s-au culcat pe cuşetele de sus şi se pare că au adormit. Pe cealaltă cuşetă de jos se întinsese plutonierul. Se mişca ori de cîte ori cel arestat deschidea ochii. În plafon ardea un beculeț albastru. Sub capul lui Tenno se afla cel dintîi şi cel din urmă pachet de la soție: o buclă din părul ei şi un baton de ciocolată. El stătea întins şi se gîndea. Vagonul țăcănea plăcut. Suntem liberi să acordăm acestui țăcănit orice sens dorim, să-l umplem cu orice prezicere vrem. Tenno îl umplea cu speranța: „îşi vor da seama. O să se clarifice totul!" Din acest motiv nu s-a gîndit serios să fugă. Încerca să vadă cum ar fi posibil aşa ceva. (Pe urmă îşi va aminti de multe ori această noapte şi nu va face decît să scrîşnească din dinți de necaz. Niciodată nu va mai fi atît de uşor să fugă, niciodată libertatea nu va mai fi atît de aproape!)
În timpul nopții, Tenno a ieşit de două ori la toaletă pe coridorul pustiu, însoțit de plutonier. Pistolul acestuia atîrna de o curea lungă, cum se obişnuieşte la marinari. S-a înghesuit împreună cu arestatul în toaletă. Ca practicant de judo şi lupte, pentru Tenno ar fi fost o nimica toată să-l imobilizeze aici, să-i ia pistolul, să-i ordone să tacă şi să coboare liniştit la următoarea oprire.
A doua oară, plutonierul s-a temut să mai intre în acel loc strîmt şi a rămas la uşă. Uşa însă era închisă, putea să rămînă acolo cît timp voia. Putea să spargă geamul şi să sară pe terasament. Era noapte! Trenul nu mergea repede, era în 1948, făcea opriri dese. Este adevărat că era iarnă, Tenno nu avea palton, iar în buzunar - doar cinci ruble, dar încă nu-i luaseră ceasul.
Luxul escortei speciale a luat sfîrşit în Moscova, la gară. Au aşteptat pînă ce au coborît toți pasagerii, şi în vagon a urcat un plutonier cu epoleți albaştri, care ieşise dintr-o dubă: „Unde este?"
Primirea la închisoare, privarea de somn, boxele, mereu boxe. Solicitarea plină de naivitate de a fi chemat cît mai repede la anchetator. Gardianul i-a spus căscînd: „O să ai destul timp, o să te saturi".
Iată-l şi pe anchetator. „Hai, povesteşte despre activitatea ta criminală". „Eu nu sunt vinovat de nimic!" „Numai papa Pius nu e vinovat de nimic".

În celulă - numai cloşca. Acesta îşi dă de gol intenţiile prost mascate: dar ce a fost în realitate? Cîteva interogatorii şi totul devine limpede; nu îşi vor da seama de nimic, nu vor clarifica nimic, nu-l vor elibera. Prin urmare, trebuie să evadeze!
Faima universală a puşcăriei Lefortovo nu-l descurajează pe Tenno. Poate este precum un novice pe front, care, netrecînd încă prin nimic, nu se teme de nimic? Planul evadării i-l sugerează anchetatorul – Anatoli Levşin. l-l sugerează prin faptul că este tot mai plin de răutate şi de ură.
Şi oamenii, şi popoarele au criteriile lor de măsură. Cîte milioane n-au îndurat bătaia între aceste ziduri fără măcar să numească aşa ceva tortură. Pentru Tenno însă ideea că poate fi bătut nevinovat este insuportabilă. Asta-i batjocură, şi atunci mai bine să mori. Şi cînd Levşin, după ameninţări verbale, se apropie pentru prima oară şi ridică mîna să lovească, Tenno sare într-o parte şi-i răspunde, tremurînd de furie: „la seama, eu tot o să mor! Dar să ştii că un ochi sau doi îţi scot numaidecît! Mă pricep!"
Şi anchetatorul se retrage. Nu-i convine să schimbe ochiul lui cel bun pe viaţa prăpădită a unui arestat Acum îl chinuieşte pe Tenno cu carcerele ca să-l epuizeze. Pe urmă înscenează că femeia care urlă de durere în cabinetul vecin este soţia lui Tenno, şi dacă el nu mărturiseşte, ea va fi chinuită şi mai mult.
Din nou el n-a luat seama peste cine a dat. Precum lovitura cu pumnul, la fel şi interogatoriul soţiei Tenno nu-l putea îndura. Deţinutului îi era din ce în ce mai clar că va trebui să-l ucidă pe acest anchetator. Asta se lega cu planul de evadare! Maiorul Levşin purta şi el uniformă de marinar, era şi el de statură înaltă, şi tot blond. Pentru portarul de la intrarea în clădirea secţiei de anchetă, Tenno putea foarte uşor să treacă drept Levşin. E drept că acesta avea o faţă plină, cu pielea netedă, iar Tenno slăbise. (Deţinutului nu-i este uşor să se vadă în oglindă. Chiar dacă de la interogatoriu te ceri la toaletă, acolo oglinda este acoperită cu o perdea neagră. Doar dacă ai noroc să dai la o parte perdeaua dintr-o mişcare: o, ce istovit şi ce palid! Te apucă mila de tine însuţi!)
În vremea asta l-au luat din celulă pe turnătorul inutil. Tenno studiază patul acestuia. Bara metalică transversală, în locul unde era fixată de piciorul patului, era ruginită, rugina erodase o parte din grosime, nitul se ţinea prost. Lungimea barei era de vreo şaptezeci de centimetri. Cum să o rupi?
Mai întîi trebuie... să deprinzi numărătoarea ritmică a secundelor. Pe urmă să socoteşti la fiecare gardian care este intervalul ce se scurge între două uitături prin vizor. Este un interval de la patruzeci şi cinci de secunde la şaizeci de secunde.
Într-un astfel de interval, te opinteşti o dată, şi bara pîrîie la capătul ru-

ginit. Celălalt capăt este întreg, este mai dificil să-l rupi. Trebuie să te urci pe el cu amîndouă picioarele, însă va cădea cu zgomot pe pardoseală. Prin urmare, într-un interval trebuie să izbuteşti: să pui perna pe pardoseala de ciment, să te urci cu picioarele, să rupi bara, să pui perna la loc, iar bara s-o ascunzi, deocamdată în patul tău. Şi tot timpul să numeri secundele.

S-a rupt. Gata!

Asta însă nu-i o soluție: vor intra, vor găsi bara, vei pieri la carceră. Douăzeci de zile de carceră înseamnă pierdere de forțe nu numai pentru evadare, dar nu te vei mai putea apăra nici de anchetator. A, da: să descoşi cusătura saltelei. Din saltea să scoți puțină vată. Cu vata să înveleşti capetele barei şi să o fixezi la locul dinainte. Să numeri secundele. Gata, e la loc!

Nici asta însă nu ține multă vreme. O dată la zece zile este zi de baie şi în vremea asta se face percheziție în celulă. Şi stricăciunea ar putea fi descoperită, înseamnă că trebuie acționat mai repede. Cum să duci bara la interogatoriu?... La ieşirea din clădirea închisorii nu te percheziționează. Te pipăie doar la întoarcerea de la interogatoriu, şi atunci doar coapsele şi pieptul-părțile cu buzunarele. Caută lame, se tem de sinucideri.

Tenno, sub tunica de marinar, poartă flanela tradițională, care încălzeşte trupul şi sufletul. „Departe, pe mare, nu-s clipe amare!" A cerut gardianului un ac (din cînd în cînd gardianul îți dă pentru o vreme un ac), chipurile să coasă nişte nasturi făcuți din pîine. S-a descheiat la tunică şi la pantaloni, a scos marginea flanelei şi pe dinăuntru a cusut un tiv, care a ieşit ca un buzunar mic (pentru capătul de jos al barei). Încă dinainte rupsese un şnur de la izmene. Acum, prefăcîndu-se că prinde nasturele la tunică, a cusut acest şnur în dosul flanelei, la piept - acesta va fi ca un lat, care orientează bara.

Acum flanela se îmbracă de-a-ndoaselea, cu gura la spate, şi zi de zi încep antrenamentele. Varga metalică este fixată la spate, sub flanelă: este trecută prin latul de sus şi sprijinită în buzunăraşul de jos. Capătul de sus al vergii ajunge la nivelul gîtului, sub gulerul tunicii. Iată în ce consta antrenamentul: în intevalul dintre două uitături ale gardianului prin vizor să ducă mîna la ceafă, să apuce capătul barei, să-şi îndoaie trunchiul spre spate, să se îndrepte cu o aplecare înainte precum coarda unui arc, scoțînd concomitent bara şi cu o mişcare bruscă să-l lovească pe anchetator în cap. Şi din nou totul la loc! Privire prin vizor. Deținutul frunzăreşte o carte.

Mişcarea devenea din ce în ce mai rapidă, bara şuiera prin aer. Chiar dacă lovitura nu va fi mortală, anchetatorul se va prăbuşi fără cunoştință. Dacă ați arestat şi soția - nu mi-e milă de voi, de nici unul!

Se mai pregătesc două ghemotoace mici de vată, tot din saltea. Ele pot fi introduse în gură, după dinți, ca să te împlinească la față.

Fireşte, în ziua aceea trebuie să fii bărbierit, şi doar o dată pe săptămână vin să te radă cu un brici neascuțit. Care va să zică, alegerea zilei este importantă.
Dar cum să obții roşeața din obraji? Să-ți mînjeşti uşor obrajii cu sînge. Cu sîngele lui.
Un fugar care se pregăteşte de evadare nu poate să privească şi să asculte „pur şi simplu" ca ceilalți oameni. El trebuie să privească şi să asculte fără să scape din vedere scopul său - evadarea. Şi să nu treacă pe lîngă nici un amănunt fără să-i dea o interpretare. Fie că este dus la interogatoriu, la plimbare, la toaletă - picioarele lui numără paşii, picioarele lui numără treptele (nu va fi nevoie de toate astea, totuşi numără); trunchiul său notează cotiturile; ochii capului său aplecat la comandă examinează pardoseala: din ce e făcută, dacă e întreagă. Ei se rotesc pînă la limitele accesibile ale circumferințelor şi cercetează toate uşile, cele duble şi cele simple, ce clanțe şi ce încuietori au, în ce parte se deschid; capul apreciază destinația fiecărei uşi; urechile ascultă şi compară: acest sunet se aude şi din celula mea, iată dar ce înseamnă!
Celebra clădire în formă de „K" de la închisoarea Lefortovo, cu deschidere spre toate etajele, galerii metalice şi agent de circulație cu fanioane. Trecerea spre clădirea secției de anchetă. Interogatoriile se desfăşoară în cabinete diferite - cu atît mai bine! Asta îți dă posibilitatea să studiezi amplasarea tuturor coridoarelor şi uşilor pavilionului de anchetă. Oare cum ajung aici anchetatorii din exterior? Pe lîngă această uşă cu ferestruică pătrată. Verificarea principală a legitimațiilor nu se face, fireşte, aici, ci la postul de gardă de afară, dar sunt notați sau observați şi aici cumva. Atenție, iată unul care coboară şi îi spune altuia de sus: „Aşadar, eu am plecat la minister!" Perfect, această frază îi prinde bine unuia care evadează.
Cum ajung mai departe la postul de gardă - va trebui să ghiceşti, să porneşti corect, fără ezitări. Există probabil o cărăruie bătătorită prin zăpadă. Ori asfaltul trebuie să fie mai închis la culoare şi mai murdar. Şi cum trec pe la postul de gardă? Prezintă legitimația? Sau cînd intră, o lasă la portar, iar acum îşi spun numele şi o primesc înapoi? Sau îi cunosc pe toți după figură, şi va fi o greşeală să-ți spui numele, trebuie doar să întinzi mîna?
Poți afla multe răspunsuri, dacă nu vei adînci întrebările absurde ale anchetatorului, ci îl urmăreşti temeinic. Ca să-şi ascută creionul, el scoate o lamă de ras din nu ştiu ce legitimație din buzunarul de la piept Dintr-o dată apar întrebările:
— Ăsta nu-i permis de intrare. Permisul o fi la postul de gardă? — carnetul semăna foarte bine cu permisul de şofer. Deci, vine cu automobilul? Înseamnă că are cheia la el? Îşi parchează oare maşina în fața porții de la intrare? Va trebui aici, fără să iasă din cabinet, să citească numărul pe talonul tehnic, ca să nu se încurce afară.

Nu au garderobă. Mantaua marinărească şi căciula şi le agață aici, în cabinet. Cu atît mai bine.
Nu trebuie uitat nimic, nu trebuie scăpat din vedere nici un lucru important, şi să te încadrezi în patru-cinci minute. Cînd el va zăcea doborît la pămînt:
1. să dezbrace tunica şi să îmbrace tunica anchetatorului, mai nouă şi cu epoleți;
2. să scoată şireturile de la ghetele lui şi să le pună la ale sale, care îi scăpau din picioare — asta va lua cam mult timp;
3. să pună lama lui de ras într-un loc special, dinainte pregătit. În tocul de la gheată (dacă îl vor prinde şi îl vor arunca în prima celulă — să-şi taie venele);
4. să-i cerceteze actele, să ia pe cele necesare;
5. să memoreze numărul automobilului şi să găsească cheia;
6. în servieta groasă a anchetatorului să-şi vîre propriul dosar penal şi s-o ia cu sine;
7. să-i ia ceasul;
8. să-şi înroşească obrajii cu sînge;
9. corpul să-l tîrască în spatele biroului de scris sau după perdea, pentru ca persoanele care vor intra să creadă că a ieşit şi să nu pornească urmărirea;
10. să răsucească vata în ghemotoace şi s-o plaseze sub obraji;
11. să îmbrace mantaua şi să-şi pună căciula anchetatorului;
12. să taie firele de la comutator. Dacă la scurtă vreme o să intre cineva, găseşte întuneric, răsuceşte comutatorul şi o să creadă că s-a ars becul şi, probabil, anchetatorul s-a dus în alt cabinet. Şi chiar dacă vor schimba becul, n-or să-şi dea prea repede seama despre ce este vorba.
Uite aşa s-au strîns douăsprezece operații, cea de a treisprezecea fiind însăşi evadarea... Toate astea trebuie puse în aplicare la un interogatoriu de noapte. Va fi mai rău dacă se va dovedi că acel carnet nu este permis de conducere. Atunci, înseamnă că el vine şi pleacă de fiecare dată cu autobuzul anchetatorilor (sunt transportați special, căci este pe timp de noapte!), şi celorlalți anchetatori li se va părea ciudat că Levşin n-a aşteptat să se facă patru-cinci dimineața şi a plecat în plină noapte pe jos.
Încă un lucru: trecînd pe lîngă ferestruica pătrată, să-şi ducă batista la față, ca şi cînd şi-ar sufla nasul; şi concomitent să se uite la ceas; şi, pentru liniştirea santinelei, să strige în sus: „Perov! - (prietenul lui). Eu am plecat la minister! Vorbim mîine!"
Fireşte, sunt foarte puține şanse, deocamdată doar trei-cinci la sută. Nici o speranță, nici un element cunoscut în privința postului de gardă exterior. Dar nu poți să mori aici ca un rob! Să slăbeşti într-atît, încît să te laşi călcat în picioare! Dar lama de ras va fi în tocul ghetei!

Şi la unul dintre interogatoriile nocturne îndată după bărbierit, Tenno a venit cu bara de fier ascunsă la spate. Anchetatorul conducea interogatoriul, înjura, amenința, iar Tenno se uita la el şi se mira: oare cum de nu simte ca ceasurile-i sunt numărate?
Era ora unsprezece seara, Tenno conta că va fi ținut pînă la două din noapte. Pe la această oră anchetatorii, uneori, încep să plece, aranjîndu-şi „o noapte scurtă".
Trebuie ales momentul potrivit: fie cînd anchetatorul îi aduce filele procesului-verbal la semnat, cum face întotdeauna, să se prefacă brusc că se simte rău, să împrăştie filele pe jos, să-l facă să se aplece pentru o clipă şi... Sau, fără nici un proces-verbal - să se ridice şi, clătinîndu-se, să-i spună că se simte rău şi să-i ceară apă. Acela îi aduce o cănița emailată (paharul şi-l ține pentru el). Tenno bea şi o scapă pe jos. În acel moment va duce mîna dreaptă la ceafă, de parcă i se învîrte capul, asta va părea ceva firesc. Anchetatorul se va apleca negreşit să vadă ce-i cu cănită căzută şi...
Inima îi bătea să-i spargă pieptul. Era ajunul unei sărbători. Sau ajunul execuției.
Însă totul a luat o altă întorsătură. Pe la douăsprezece noaptea, în cabinet a intrat zorit un alt anchetator şi a început să-i şoptească lui Levşin ceva la ureche. Levşin a început să se grăbească, a apăsat pe buton, chemînd gardianul să vină după deținut.
Şi astfel s-a sfîrşit totul... Tenno s-a întors în celulă, a pus bara la locul ei.
Altă dată, anchetatorul l-a chemat nebărbierit (nu avea nici un sens să ia bara).
A urmat un interogatoriu de zi. Şi totul s-a desfăşurat într-un mod ciudat: anchetatorul n-a răcnit, l-a descurajat cu prezicerea că va primi între cinci şi şapte ani, n-are de ce să dispere. Şi parcă nu mai avea atîta ură ca să-i crape capul. Ura lui Tenno nu era statornică.
Punctul culminant trecuse. I se părea că există prea puține şanse, cu aşa ceva nu te poți juca.
Starea de spirit a unui viitor evadat este, poate, chiar mai capricioasă decît a unui artist.
Şi toată această pregătire îndelungată s-a dus pe apa sîmbetei...
Dar un fugar trebuie să fie pregătit şi pentru o astfel de eventualitate. El lovise de peste o sută de ori cu bara prin aer, omorîse peste o sută de anchetatori. De zece ori trăise propria evadare în cele mai mici amănunte: în cabinetul anchetatorului, lîngă ferestruica pătrată, înainte de postul de gardă, după postul de gardă! - Această evadare îl vlăguise, şi s-a dovedit că el nici n-o începuse!
Curînd i s-a schimbat anchetatorul, a fost transferat la Lubianka. Aici Tenno n-a mai pus la cale nici o evadare (cursul anchetei i s-a părut mai încurajator şi parcă îi lipsea tăria de a evada), însă el observa fără

contenire şi elabora planuri de antrenament.
Să evadezi de la Lubianka? Da', în general, oare e cu putinţă aşa ceva?... însă, dacă stai să te gîndeşti bine, poate este mai uşor decît de la Lefortovo. Curînd începi să te descurci printre aceste coridoare lungi-lungi pe care te duc la interogatoriu. Uneori, pe cîte un coridor, întîlneşti săgeţi: „Spre intrarea principală nr. 2", „Spre intrarea principală nr. 3". (Te apucă regretul că ai fost atît de nepăsător cînd erai liber şi n-ai făcut înconjurul Lubiankăi dinainte şi n-ai văzut unde se aflau intrările principale.) Însă ceea ce face ca lucrurile să fie mai simple este faptul că aici nu e teritoriul închisorii, ci ministerul, unde există o mulţime de anchetatori şi alţi funcţionari, pe care santinelele nu-i cunosc după figură. Şi, prin urmare, intrarea şi ieşirea se face numai pe bază de permis, iar permisul se află în buzunarul anchetatorului. Iar dacă anchetatorul nu este cunoscut după figură, atunci nici nu este important să semeni cu el leit, ci doar cît de cît. Noul anchetator nu are uniformă de marinar, ci una kaki. Care va să zică, ar trebui să te îmbraci în uniforma lui. Nu-i mare pagubă că n-ai bară metalică, important e să ai tărie, să fii hotărît. În cabinetul anchetatorului există multe alte obiecte, cum ar fi, de pildă, un prespapier de marmură. Şi apoi, nici nu-i obligatoriu să-l ucizi - să-l buimăceşti pentru vreo zece minute şi este de ajuns că să poţi pleca!
Însă raţiunea şi nişte speranţe vagi în mila nu ştiu cui fac ca voinţa lui Tenno să fie tulburată. Doar la Butîrki această povară dispare: prin peticul de hîrtie al OSO este înştiinţat că a primit douăzeci şi cinci de ani de lagăr! El semnează şi simte că i s-a luat o piatră de pe inimă, surîsul i-a înflorit pe buze şi cît de uşor îl poartă picioarele în celula celor condamnaţi la douăzeci şi cinci de ani. Acest verdict îl eliberează de umilinţă, de compromisuri, de supunere, de slugărnicie, de cei cinci-şapte ani prăpădiţi care îi fuseseră promişi: douăzeci şi cinci de ani, mama cui v-a făcut??? Deci nu am ce aştepta de la voi, deci - să fugim!!
Ori moartea. Dar oare moartea este mai rea decît un sfert de secol de robie. Simpla tunsoare la zero după judecată - o simplă tunsoare - pe cine deranja ea? - Tenno a trăit-o ca pe o insultă, ca pe un scuipat în plină faţă.
Acum trebuie să găsească aliaţi. Şi să studieze istoria altor evadări, în această lume, Tenno este un novice. Oare n-a evadat nimeni, niciodată?
De cîte ori am trecut toţi, în urma gardianului, prin aceşti pereţi despărţitori de fier care taie coridoarele de la Butîrki, dar oare mulţi dintre noi au observat ceea ce Tenno vede dintr-o ochire: că uşile acestor despărţituri au încuietori duble, însă gardianul descuie doar una, şi despărţitura se deschide. Iar cea de a doua încuietoare înseamnă că, deocamdată, nu funcţionează: trei drugi care pot ieşi din perete ca să intre în uşa de fier.

În celulă, fiecare se ocupă ba cu una, ba cu alta, Tenno însă caută povestiri despre evadări şi pe participanţii la aceste evadări. S-a găsit chiar unul care a avut de-a face cu aceşti trei drugi de fier: Manuel Garcia. Totul se întîmplase cu cîteva luni mai înainte. Deţinuţii dintr-o celulă au ieşit să meargă la budă, l-au înhăţat pe gardian (el era, în pofida regulamentului, singur, doar de ani de zile nu se întâmplase nimic, se obişnuiseră cu supuşenia), l-au dezbrăcat, l-au legat, l-au lăsat la toaletă, iar un deţinut a îmbrăcat uniforma lui. Băieţii au luat cheile şi au dat fuga să deschidă toate celulele de pe coridor (pe acest coridor se aflau şi condamnaţi la moarte, asta cădea nu se poate mai bine!) Au început să răsune strigăte, urlete de bucurie, chemări să meargă să slobozească şi alte coridoare şi să pună stăpînire pe întreaga închisoare. Au uitat de prudenţă! În loc să se pregătească în linişte de evadare, şi pe coridor să-l lase numai pe cel îmbrăcat în gardian, au năvălit cu toţii afară făcînd mare larmă. Auzind zgomotul, prin vizorul peretelui despărţitor (pereţii sunt instalaţi în ambele direcţii) s-a uitat gardianul din coridorul vecin şi a apăsat pe butonul de alarmă. La această alarmă, de la postul central de pază se blochează şi al doilea rînd de încuietori de la pereţii despărţitori, şi gardienii nu au în legăturile lor cheile respective. Coridorul rebel a fost izolat. Au fost aduşi mulţi gardieni. Aşezaţi pe două rînduri i-au pus pe răzvrătiţi să treacă printre ei, unul cîte unul, lovindu-i care mai de care; au aflat cine au fost instigatorii şi i-au ridicat. Aveau cîte douăzeci şi cinci. Li s-au mai adăugat încă pe atîta? Au fost împuşcaţi?

Expedierea în lagăr. „Căsuţa" de la gara Kazan cunoscută deţinuţilor, izolată, fireşte, ferită de ochii lumii. Deţinuţii aduşi cu dubele, încărcaţi în vagon-zakuri, înainte ca acestea să fie cuplate la trenuri. Soldaţii din escortă, încordaţi, înşiruiţi de o parte şi de alta. Cîinii care se smulg să sară la beregată. Comanda: „Escortă - gata de luptă!" - şi clănţănitul ce dă fiori de moarte al închizătoarelor. Aici nu se glumeşte. Peste linii sunt duşi tot cu cîinii. Să fugi? Cîinele te ajunge.

Dar un evadat convins, aruncat mereu pentru evadări din lagăr în lagăr, din puşcărie în puşcărie, va avea parte de multe asemenea gări şi de escortări peste linii ferate. Va fi escortat şi fără cîini. Dacă te prefaci şchiop, bolnav, de-abia te tîrăşti, de-abia îţi tîrăşti săculeţul cu merinde, scurta - escorta va fi liniştită. Şi dacă pe linii vor fi multe garnituri de trenuri, poţi uşor să-ţi pierzi urma printre ele! Aşadar: să-ţi arunci lucrurile, să te apleci şi s-o zbugheşti pe sub vagoane! Însă cînd te apleci, acolo, dincolo de garnitură, zăreşti cizmele în mişcare ale escortei de rezervă... Totul este prevăzut. Şi nu-ţi mai rămîne decît să te prefaci că ai căzut din pricina slăbiciunii şi ai scăpat lucrurile pe jos. Ce bine ar fi dacă ai avea norocul ca pe alături să treacă un alt tren în viteză! Să traversezi linia chiar pe sub nasul locomotivei: nici o escortă nu va alerga după tine! Tu rişti pentru libertate, dar el? Şi pînă trece trenul, tu

ai dispărut! Însă pentru asta îți trebuie un noroc dublu: un tren la momentul potrivit şi să nu-ți rămînă picioarele sub roți.
De la „tranzitul" din Kuibîşev, deținuții sunt duşi la gară cu camioanele: se formează un eşalon „roşu". În tranzit, de la un borfaş de prin partea locului, „cu mare respect pentru cei care evadează", Tenno primeşte două adrese la care poate apela pentru prim ajutor. El comunică aceste adrese celor doi amatori de evadare şi se înțelege cu ei: toți să se străduiască şi să se aşeze în ultimul rînd, iar cînd maşina va micşora viteza la cotitură (şi coastele lui Tenno n-au călătorit degeaba aici de la gară în duba întunecoasă, ele au marcat această cotitură, deşi, cu ochii, el nu ar recunoaşte-o), să sară toți trei deodată! - la dreapta, la stînga şi îndărăt! Pe lîngă soldații din escortă, chiar doborîndu-i! Vor trage, dar nu-i vor nimeri pe toți trei. Şi nu se ştie dacă vor trage, căci pe străzi sunt oameni. O să-i urmărească? Nu, nu-i pot părăsi pe cei din maşină. Deci vor striga, vor trage în aer. Cine ar putea să-i oprească? Oamenii, trecătorii, poporul nostru sovietic. Ar trebui speriați, să creadă că avem un cuțit în mînă! (N-aveau nici un cuțit.)
La percheziție, cei trei fac manevre şi fac în aşa fel să nu urce în maşină înainte de a se însera, ca să poată urca în ultima. Vine şi ultima, dar nu este un camion de trei tone cu marginile joase, ca şi celelalte, ci un Studebaker cu borduri înalte. Chiar şi Tenno, aşezat, este cu o jumătate de cap mai jos. Studebakerul merge repede. Cortina! Tenno se uită la tovarăşii lui — fețele lor sunt îngrozite. Nu, ei nu vor sări. Nu, ăştia nu sunt fugari convinşi. (Dar tu însuți ai devenit convins?...)
În bezna nopții, la lumina lanternelor, într-un amestec de lătrături, urlete, înjurături şi zăngănit de arme, are loc îmbarcarea în vagoanele de vite. Acum, Tenno nu-şi poate ține cuvîntul: nu izbuteşte să cerceteze exteriorul vagonului său (un fugar convins trebuie să vadă totul la timp, nu-i este permis să scape ceva!).
În timpul opririlor escorta „ascultă" vagoanele, lovindu-le cu ciocanele de lemn. Ascultă fiecare scîndură. Înseamnă că se tem de ceva? Să nu taie scîndurile cu ferăstrăul. Deci - trebuie să tăiem!
S-a găsit (la hoți) o bucățică de ferăstrău de mînă. Au hotărît să taie o scîndură din fundul vagonului de sub priciul de jos. Cînd trenul o să încetinească, se vor strecura prin gaură, îşi vor da dramul pe şine şi vor rămîne întinşi pînă va trece şi ultimul vagon. Este adevărat, cunoscătorii spun că la sfîrşitul trenului, de obicei, este ataşată o dragă - un fel de râzătoare metalică, ai cărei dinți coboară pînă deasupra traverselor, agață corpul evadatului, îl tîrăşte pe traverse, şi, curînd, evadatul moare.
Toată noaptea, vîrîndu-se pe rînd sub prici, ținînd acea bucățică de ferăstrău de cîțiva centimetri, învelită într-o cîrpă, taie tenace scîndura. E greu. Totuşi s-a făcut prima crăpătură. Scîndura începe să se mişte încetişor. Cînd au dat-o la o parte - se făcuse deja dimineață - au văzut

în spatele vagonului nişte scînduri albe, nerindeluite. De unde? A, da! Asta înseamnă că la vagonul lor au construit o platformă suplimentară pentru escortă. Aici, deasupra tăieturii se află o santinelă. Scîndura nu poate fi tăiată pînă la capăt.
Evadările captivilor, ca şi oricare altă activitate omenească, au o istorie a lor, precum şi o teorie a lor. Nu e rău să le cunoşti înainte de a încerca tu însuți.
Istoria - reprezintă evadările care au avut loc. Despre tehnologia lor, cekiştii de la secția operativă nu editează broşuri de popularizare, acumulează experiență doar pentru ei. Istoria o poți învăța de la alți evadați, care au fost prinşi. Experiența lor este foarte valoroasă, a fost dobîndită cu sînge, cu suferințe, uneori cu riscul vieții. Dar să descoşi un evadat, trei, cinci, să-i pui să-ți relateze amănunțit, pas cu pas, evadările lor, acesta nu-i un lucru nevinovat, este deosebit de primejdios. Nu este mai puțin periculos decît a întreba: care ştie prin cine se poate intra într-o organizație clandestină? Povestirile voastre îndelungi le pot asculta şi denunțătorii. Şi, lucru nu lipsit de importanță - povestitorii înşişi, cînd au fost schingiuiți după evadare şi au fost puşi să aleagă: moartea ori viața, puteau să cedeze, să se lase recrutați, şi acum să fie momeală, şi nu complice. Una dintre principalele sarcini ale cumetrilor era să stabilească dinainte cine priveşte cu simpatie evadările, cine se interesează de ele şi, devansîndu-l pe prezumtivul fugar, să-l noteze în dosar, ajungînd astfel într-o brigadă disciplinară, de unde îi va fi cu mult mai greu să evadeze.
Însă din puşcărie în puşcărie, din lagăr în lagăr, Tenno îi chestionează cu ardoare pe evadați. El însuşi săvîrşeşte evadări, este prins, iar în puşcăriile din lagăr este închis împreună cu alți fugari, pe care poate să-i iscodească în voie. (Nu însă fără erori. Stepan**, un erou al evadărilor, îl vinde oper-ului Beliaev, agentul operativ din Kenghir, care îi repetă lui Tenno toate întrebările puse de el.)
Cît despre teoria evadărilor - este foarte simplă: cum te pricepi. Ai evadat - înseamnă că ştii teoria. Ai fost prins — înseamnă că nu ți-ai însuşit-o îndeajuns. Iar principiile de bază sunt următoarele: se poate evada de la locul de muncă şi se poate evada din zona locativă. De la locul de muncă este mai uşor: sunt multe, iar garda nu este prea sigură de ea, şi cel care evadează dispune de o unealtă. Poți să evadezi de unul singur: este mai greu, dar nu te vinde nimeni. Se poate evada în grup, e mai uşor, dar totul depinde dacă vă potriviți unul cu altul. În teorie mai există un principiu: trebuie să cunoşti geografia în aşa fel, încît harta să-ți lumineze permanent dinaintea ochilor. Însă nici o hartă n-o să vezi în lagăr. (Fiindcă veni vorba, hoții habar n-au de geografie, ei socotesc că nordul este ultima închisoare de tranzit unde au suferit de frig.) Şi încă un principiu: să cunoşti oamenii de pe traseul evadării. Mai există şi o indicație metodologică: trebuie, clipă de clipă, să pregăteşti evadarea

după un plan, dar în orice moment să fii gata să evadezi cînd s-a ivit prilejul.
Iată, de pildă, ce înseamnă cînd s-a ivit prilejul. Într-o zi toți deținuții aflați la închisoarea din Kenghir au fost scoşi la făcut chirpici. Brusc s-a stîrnit o furtună de praf, cum se întîmplă adesea în Kazahstan: totul se întunecă, soarele dispare, valuri de praf şi pietricele mărunte îți biciuiesc dureros fața, şi nu poți să ții ochii deschişi. Nimeni nu era pregătit să evadeze atît de neprevăzut, însă Nikolai Krîkov a fugit înspre zonă, a aruncat pufoaica peste sîrma ghimpată, a sărit, zgîriindu-se tot, de partea cealaltă şi dus a fost. Furtuna a trecut. După pufoaica rămasă în sîrma ghimpată şi-au dat seama că a evadat. Au trimis o poteră călare: călăreții aveau şi cîini în zgardă. Însă furtuna rece a spulberat orice urmă. Cît timp a fost căutat de poteră, Krîkov s-a ascuns într-o grămadă de gunoi, însă a doua zi trebuia să plece! L-au prins maşinile împrăştiate prin stepă.
Cel dintîi lagăr al lui Tenno a fost Novorudnoe, lîngă Djezkazgan. Aici era principalul loc unde erai hărăzit pieirii. Tocmai de aici trebuia să fugi! Jur-împrejur deşert, cînd terenuri saline şi dune de nisip, cînd iarbă sălbatică şi ciulini. Prin unele locuri din această stepă pribegesc kazahii cu turmele lor, prin altele nu trece nimeni. Rîuri nu există, şi este aproape imposibil să dai peste o fîntînă. Perioada cea mai bună pentru evadări este aprilie şi mai, pe ici, pe colo se mai întîlnesc bălți de la zăpada topită. Dar acest lucru îl ştiu foarte bine şi paznicii. În această perioadă se înăspresc percheziţiile celor care ies la lucru, şi nu te lasă să iei cu tine nici o bucățică şi nici o cîrpă în plus.
În toamna anului 1949, trei evadați — Slobodianiuk, Bazicenko şi Kojin - au riscat s-o apuce spre sud: credeau că vor putea merge de-a lungul rîului Sarî-Su spre Kzîl-Orda. Dar rîul secase definitiv. I-au prins aproape morți de sete.
Ținînd seama de experiența lor, Tenno a hotărît că nu va evada toamna. El frecventează cu regularitate KVC, căci el nu este fugar, nu este rebel, el face parte dintre acei deținuți cu judecată, care nădăjduiesc că spre sfîrşitul condamnării lor de douăzeci şi cinci de ani se vor îndrepta. Ajută cu ce poate, promite să participe la spectacolele de amatori cu acrobații, mnemotehnică, dar pînă una-alta, răsfoind tot ce exista în KVC, dă peste o hartă prăpădită a Kazahstanului, pe care cumătrul o scăpase din vedere. Bun. Există un drum vechi de caravane spre Djusalî, trei sute cincizeci de kilometri. S-ar putea să întîlneşti şi vreo fîntînă. La nord, spre Işim - patru sute, e posibil să întîlneşti lunci. Iar spre lacul Balhaş - cinci sute de kilometri de pustiu-pustiu, Bet-Pak-Dala. Dar în această direcție este puțin probabil să trimită potere.
Acestea sunt distanțele. Acestea alternativele...
Cîte nu-i pot trece prin cap unui fugar iscoditor! Uneori, în lagăr, îşi face apariția o cisternă de vidanjare cu tulumbă. Orificiul tulumbei este foarte

gros, Tenno ar putea foarte bine să intre prin el în cisternă şi să stea încovoiat, şi după asta şoferul poate să adune murdării lichide, numai să nu umple cisterna pînă sus. Vei fi cufundat în necurățenii, pe drum se poate întîmpla să şi înghiți, să te îneci, să te sufoci, dar toate astea nu i se par lui Tenno a fi atît de dezgustătoare, precum ispăşirea pedepsei în robie. Se verifică pe sine: oare este pregătit? Este pregătit. Dar şoferul? Acesta e unul de drept comun, pe termen scurt, cu permis de liberă trecere. Tenno fumează cu el, îl studiază. Nu, nu este omul potrivit. El nu-şi va risca permisul ca să ajute pe altul. Are psihologia celor din lagărele de reeducare prin muncă: cine ajută pe alții este un prost.

În iarna asta, Tenno elaborează planul şi totodată îşi alege patru tovarăşi. Dar în vreme ce, conform teoriei, se desfăşoară cu răbdare pregătirile după plan, într-o zi, cu totul întîmplător este dus la un loc de lucru care doar ce fusese deschis: cariera de piatră. Cariera se afla într-un loc deluros, nu se vedea din lagăr. Acolo nu sunt încă nici turnuri de pază, nici zonă: doar nişte pari înfipți şi cîteva rînduri de sîrmă ghimpată. Într-un loc, sîrma este întreruptă, aici este „poarta". Şase soldați din escortă stau în afara acestei zone mici, dar pe nici o ridicătură.

Dincolo de ei, mai departe - stepa de aprilie, îmbrăcată încă în iarbă verde şi incendiată de lalele, puzderie de lalele! Inima unui fugar nu poate să suporte aceste lalele şi aerul de aprilie! Poate că acesta e Prilejul?... Cîtă vreme încă nu eşti suspectat, cîtă vreme nu eşti la rejimka - poate acum este momentul să evadezi!

În această perioadă, Tenno a cunoscut mulți oameni din lagăr, şi acum formează repede o echipă din patru: Misa Haidarov (a fost în infanteria marină sovietică din Coreea de Nord; ca să scape de tribunalul militar a trecut de partea cealaltă a paralelei 38. Dorind să-şi păstreze relațiile bune, trainice, în Coreea, americanii l-au trimis înapoi - douăzeci şi cinci de ani); Jazdik, un şofer polonez din armata lui Anders (îşi expune biografia în mod sugestiv, arătîndu-şi cele două cizme desperecheate: „cizmele mele - una de la Hitler, una de la Stalin") şi Serghei, muncitor la căile ferate din Kuibîşev.

Tocmai atunci a sosit un camion cu stîlpi adevărați şi bobine de sîrmă ghimpată pentru viitoarea zonă, exact la începutul pauzei de masă. Echipa lui Tenno, mare amatoare de muncă silnică, şi, mai ales, nerăbdătoare să consolideze zona, s-a oferit voluntară să descarce maşina în pauză. Au urcat în benă. Cum însă era totuşi vremea prînzului, de-abia se mişcau şi discutau între ei. Şoferul se îndepărtase. Toți deținuții erau întinşi care şi pe unde, se încălzeau la soare.

Evadăm sau nu? N-aveau nimic cu ei: nici cuțit, nici echipament, nici hrană, nici plan. De altfel, din moment ce vor merge cu maşina, Tenno ştie, după harta cea mică: trebuie să meargă spre Djezdî, apoi spre Ulutau. Băieții s-au înflăcărat: e un prilej! Un prilej!

De aici spre „poartă", spre santinelă, terenul coboară în pantă. Curînd drumul o coteşte după o colină. Dacă merg cu viteză, n-o să-i nimerească gloanțele. Iar santinele n-o să-şi părăsească postul!
Au descărcat, pauza încă nu se terminase. Camionul o să-l conducă Jazdik. A sărit jos şi a început să se plimbe pe lîngă maşină. În vremea asta, cei trei s-au lăsat alene pe fundul benei, nu se mai vedeau, poate că nu toate santinelele au băgat de seamă unde au dispărut. Jazdik s-a întors cu şoferul: nu te-am întîfziat cu descărcatul, poți să-mi dai şi mie o țigară. Şi-au aprins cîte o țigară. Porneşte motorul. Şoferul a urcat în maşină, dar motorul, parcă înadins, nu vrea să pornească. (Cei trei din camion nu ştiu planul lui Jazdik şi cred că totul a eşuat.) Jazdik s-a apucat să dea la manivelă. Nici aşa nu porneşte. Jazdik a obosit şi îi propune şoferului să facă schimb. Acum Jazdik este în cabină. Şi, brusc, motorul a început să huruie! Şi camionul a pornit pe pantă spre santinela de la poartă! (Mai tîrziu, Jazdik povestea că a întrerupt alimentarea cu benzină cît timp a fost el la manivelă) Şoferul nu s-a grăbit să urce în cabină, credea că Jazdik va opri. Dar maşina a trecut de „poartă" în viteză.
De două ori „stai"! Maşina nu se opreşte. Santinelele trag - mai întîi în aer, prea seamănă a greşeală. Poate şi în maşină - fugarii nu ştiu, ei stăteau culcați. Cotitură. După colină au scăpat de tirul santinelelor! Cei trei de sus nu se ridică în picioare. Camionul mergea cu viteză îi zdruncina puternic. Şi, brusc, se opreşte - Jazdik scoate un strigăt de disperare... n-a nimerit drumul! S-au trezit la poarta minei, unde era zona lor, cu turnurile ei de pază.
Împuşcături. Soldații din escortă vin în goană. Fugarii se rostogolesc la pămînt, cu fața în jos, şi îşi acoperă capul cu mîinile. Escorta îi loveşte cu piciorul, străduindu-se înadins să nimerească în cap, în ureche, în tîmplă şi, deasupra, în şira spinării.
Regula general umană de salvare - „nu loveşti în cel căzut la pămînt" - nu este valabilă în ocnele staliniste! La noi tocmai pe cel căzut îl lovesc. Iar pe cel care stă în picioare îl împuşcă.
Dar la interogatoriu s-a dovedit ca n-a avut loc nici o evadare! Da! Băieții susțin într-un glas că aținiseră în maşină, maşina a pornit şi, deodată, au început să răsune împuşcături, era prea tîrziu să mai sară jos, puteau fi nimeriți de gloanțe. Dar Jazdik? Lipsit de experiență, a scăpat maşina de sub control. Şi doar n-a condus înspre stepă, ci spre mina vecină. Aşa au scăpat numai cu bătaia!
Misa Haidarov va mai săvîrşi multe evadări. Chiar în perioada cea mai blîndă a lui Hrusciov, cînd cei ce vor să evadeze stau în banca lor, aşteptînd să fie eliberați legal, el şi amicii lui (care nu mai sperau să fie iertați) au încercat să evadeze din lagărul disciplinar unional Andzioba-307: complicii lor aruncă grenade artizanale sub turnurile de pază, pentru a distrage atenția. Pînă ce fugarii vor tăia cu topoarele sîrma

ghimpată de la zona interzisă. Vor fi însă opriți de tirul automatelor.
O evadare după plan se pregăteşte de la sine. Se confecționează o busolă: o cutie de plastic, pe care se pun carturile. O bucățică de andrea magnetizată se fixează pe un flotor de lemn. Apoi se toarnă apă. Asta-i busola. Apa de băut va fi mai comod să fie turnată într-o cameră de roată de automobil. În timpul evadării poate fi cărată ca mantaua în bandulieră. Toate aceste lucruri (şi alimentele, şi îmbrăcămintea) sunt cărate treptat la DOK (Combinatul de prelucrare a lemnului), de unde au de gînd să fugă, şi acolo sunt ascunse într-o groapă de lîngă joagăr. Un şofer dintre angajații liberi le vinde o cameră de cauciuc. Plină cu apă, se află şi ea în groapă. Uneori, noaptea, soseşte cîte o garnitură de tren. Pentru descărcat se lasă în zona de lucru deținuți pe timpul nopții. Acesta este momentul cînd trebuie să evadezi! Unul dintre angajații liberi, pentru un cearşaf adus din lagăr (prețurile noastre!), a tăiat deja două fire de sîrmă ghimpată vizavi de joagăr, şi era foarte aproape noaptea cu descărcatul buştenilor! S-a găsit însă un deținut kazah, care le-a descoperit groapa-ascunzătoare şi i-a denunțat.
Arestare, bătăi, interogatorii. Pentru Tenno prea multe coincidențe semănînd a evadare. Cînd i-au expediat la închisoarea din Kenghir, şi Tenno stătea cu fața la perete şi cu mîinile la spate, a trecut pe acolo şeful KVC, un căpitan. În dreptul lui Tenno s-a oprit, exclamînd:
— Grozav, n-am ce zice! Ba ai mai făcut parte şi din echipa artistică de amatori!
Cel mai mult îl miră faptul că un răspînditor de cultură s-a dovedit a fi un fugar! În ziua spectacolului a primit o porție suplimentară de caşă, iar el a evadat! Ce le-o mai fi trebuind?...
La 9 mai 1950, la cea de a cincea aniversare a Victoriei, Tenno, marinar combatant, a intrat într-o celulă din faimoasa puşcărie a Kenghiralui. În această încăpere aproape întunecată, cu o mică ferestruică în partea de sus, nu era aer, dar mişunau ploşnițele. Toți pereții erau mînjiți de sîngele celor strivite. În această vară s-a instalat o arşiță de 40-50 de grade. Toți stau întinşi despuiați. Sub prici e mai răcoare, dar, într-o noapte, doi au sărit de acolo, țipînd: fuseseră invadați de păianjeni.
În puşcăria din Kenghir se strînsese o societate aleasă, colectată din felurite lagăre. În toate celulele - evadați cu experiență, o colecție rară de vulturi. În sfîrşit, Tenno a nimerit printre evadați convinşi.
Se afla aici şi Ivan Vorobiov, căpitan, Erou al Uniunii Sovietice. În timpul războiului a luptat ca partizan în regiunea Pskov. Om hotărît, fire independentă. Are la activ cîteva evadări neizbutite, şi va mai avea. Spre nenorocirea lui, nu poate deprinde culoarea puşcăriaşului, felul de a fi, limbajul, legile şi tradițiile celor condamnați pentru hoție şi banditism, care ajută mult unui evadat. El şi-a păstrat simplitatea omului de pe front. Are un şef de stat-major. Împreună schițează planul terenului şi se consfătuiesc, stînd întinşi pe prici. Nu este în stare să se adapteze la

specificul lagărului: disimularea şi perfidia, şi este mereu vîndut de turnători.
Le-a trecut prin cap ideea: să-l imobilizeze pe gardianul care distribuie mîncarea de seară, dacă va fi singur. Cu cheile lui să deschidă toate celulele. Să năvălească la ieşirea din închisoare şi să pună stăpînire pe ea. Apoi, deschizînd uşa închisorii, să se repeadă ca o avalanşă spre postul de gardă al lagărului. Să atace prin surprindere santinele şi să iasă în afara zonei cînd se lasă întunericul.
Cînd i-au scos să lucreze la construcții de locuințe, a apărut planul să evadeze prin tuburile de canalizare.
Dar planurile n-au ajuns să fie înfăptuite. În aceeaşi vară, toată această societate aleasă a fost încătuşată şi dusă, Dumnezeu ştie de ce, în Spassk. Acolo au fost instalați într-o baracă separată, bine păzită. În cea de a patra noapte, evadații convinşi au scos grilajul de la fereastră, au ieşit în curtea cu materiale. Acolo au ucis fără zgomot un cîine şi de aci, pe acoperiş. Trebuiau să treacă în imensa zonă comună, însă acoperişul de tablă se îndoia sub tălpile lor, şi, în liniştea nopții, a început să bubuie ca tunetul. Supraveghetorii au dat alarma. Însă cînd au venit în baracă, toți dormeau liniştiți, şi grilajul era la locul său.
Supraveghetorilor li s-a năzărit, pur şi simplu!
Nu le-a fost sortit, nu le-a fost sortit să stea prea mult pe loc! Evadații convinşi, ca şi olandezii zburători, sunt mînați mai departe de ursita lor zbuciumată. Şi dacă n-au evadat, atunci sunt transferați. Acum, întreagă această companie sfredelitoare este transferată, cu cătuşe la mîini, la închisoarea lagărului din Ekibastuz. Aici le sunt alăturați evadații ghinionişti locali -Briuhin şi Mutianov.
Ca vinovați, ca beneficiari ai regimului disciplinar, ei sunt scoşi să lucreze la vărărie. Varul nestins îl descarcă din camioane pe vînt, şi varul se stinge în ochii lor, în gură, în trahee. La descărcatul cuptoarelor, trupurile lor goale, transpirate sunt îmbibate cu pulbere de var stins. Această otrăvire zilnică, inventată pentru îndreptarea lor, îi determină doar să dea zor cu evadarea.
Planul se impunea de la sine: varul este cărat cu camioanele, vor evada cu un camion. Vor străpunge zona, aici este făcută numai din sîrmă ghimpată. Trebuie să ia o maşină cu rezervorul de benzină cît mai plin. Printre fugari se află un şofer de elită - Kolia Jdanok, partenerul lui Tenno în evadarea eşuată de la joagăr. S-a convenit că va conduce maşina. S-a convenit, dar Vorobiov este un tip prea hotărît, este tot numai acțiune, ca să se lase pe mîna altuia. Şi cînd au făcut rost de maşină (în cabină, din ambele părți, urcă doi fugari cu cuțite, şoferul, palid de spaimă, rămîne între ei participant involuntar la evadare) — locul şoferului îl ocupă Vorobiov.
Minutele sunt numărate! Trebuie să sară toți în camion şi să pornească. Tenno îl roagă: „Ivan, cedează!" Dar Ivan Vorobiov nu poate să cedeze!

Neavînd încredere în priceperea lui, Tenno şi Jdanok rămîn. Acum sunt doar trei evadați: Vorobiov, Salopaev şi Martirosov. Deodată, ca din pămînt, vine în goană Redkin, matematician, intelectual, un om ciudat. El nu era un evadat, a ajuns la rejimka pentru altceva. Acum însă era pe aproape, a observat, şi-a dat seama şi, ținînd în mînă o bucată de săpun, nu de pîine, sare în camion:
— Spre libertate? Merg şi eu cu voi!
(Ca şi cum ar fi sărit într-un autobuz: „Ăsta merge la Razguliai?")
Virînd, maşina a pornit cu viteză mică pentru ca primele fire de sîrmă să le rupă cu bara de protecție, următoarele revenind motorului şi cabinei. În zona interzisă va trece printre stîlpi, dar pe linia principală a zonei va trebui să doboare stîlpii pentru că sunt aşezați în forma tablei de şah. Şi camionul, în viteza întîi, doboară un stîlp!
Santinelele din turnurile de pază au încremenit: cu cîteva zile mai înainte s-a întîmplat că pe un alt şantier, un şofer beat a doborit un stîlp din zona interzisă. Poate şi ăsta o fi beat?... Santinelele gîndesc astfel cincisprezece secunde. Dar în vremea asta a fost doborît stîlpul, camionul a intrat în viteza a doua şi, fără să-şi înțepe cauciucurile, a pornit peste sîrma ghimpată. Acum trebuie să tragă! Dar n-au în ce să tragă: protejînd santinelele de vînturile din Kazahstan, turnurile de pază au fost bătute în scînduri dinspre exterior.
Soldații nu pot să tragă decît în direcția zonei sau oblic. Camionul nu se mai vede, a ieşit în stepă, ridicînd nori de praf. Turnurile de pază trag neputincioase în aer.
Drumurile sunt toate libere, stepa este întinsă, peste cinci minute camionul lui Vorobiov ar fi ajuns la orizont! - dar absolut întâmplător trece pe aici duba divizionului de escortă, în drum spre autobază, pentru reparații. Soldații sunt îmbarcați numaidecît, şi duba porneşte în urmărirea lui Vorobiov. Şi evadarea a luat sfîrşit... la capătul a douăzeci de minute. Fugarii, bătuți, printre ei şi matematicianul Redkin, simțind cu toată gura însîngerată această umiditate cu gust sărat a libertății, se îndreaptă, clătinîndu-se, spre închisoarea lagărului.
În noiembrie 1951, Ivan Vorobiov mai evadează o dată de pe un şantier de lucru cu o basculantă, în total şase oameni. Peste cîteva zile au fost prinşi. Din auzite, în anul 1953, Vorobiov a fost unul dintre capii răzvrătiților din Norilsk, după care a fost închis în centrala din Alexandrovsk.
Probabil că viața acestui om remarcabil, începînd cu tinerețea lui antebelică şi lupta la partizani, ne-ar explica multe lucruri din epocă.
Totuşi, prin lagăr s-a răspîndit zvonul: au străpuns - extraordinar! I-au prins - întîmplător! Şi numai după zece zile, Batanov, fost cursant la şcoala de aviație, cu încă doi prieteni, repetă manevra: pe un alt şantier, ei străpung zona şi încep să gonească! Însă nu gonesc pe drumul cel bun. În graba mare au greşit şi nimeresc sub tirul turnului de pază de la vărărie. A fost nimerit un cauciuc şi camionul s-a oprit. Soldații,

înarmaţi cu automate, i-au înconjurat: „Afară!" Să iasă? Ori să aştepte pînă ce îi vor scoate de ceafă? Unul dintre cei trei - Pasecinik, a executat comanda, a ieşit din maşină şi numaidecît a fost secerat cu rafale furioase.
În vreo lună de zile, în Ekibastuz au avut loc trei evadări, dar Tenno nu evadează! El suferă. Imitaţia zeloasă îl roade. Din afară toate greşelile se văd mai bine şi întotdeauna ţi se pare că tu ai fi făcut mai bine. De pildă, dacă la volan ar fi fost Jdanok, nu Vorobiov, îşi zice Tenno, ar fi putut scăpa şi de dubă. Îndată ce camionul lui Vorobiov a fost oprit, Tenno şi Jdanok s-au apucat să discute cum trebuie să evadeze ei.
Jdanok este un tip oacheş, mic de statură, foarte sprinten, cu apucături de borfaş. Are douăzeci şi şase de ani, e bielorus, a fost dus în Germania. La nemţi a lucrat ca şofer. Pedeapsa lui - tot douăzeci şi cinci de ani. Cînd se înflăcărează este plin de energie, se consumă pe de-a-ntregul în muncă, într-un elan, într-o bătaie, într-o evadare. Îi lipseşte, de bună seamă, stăpînirea de sine, dar aşa ceva are, pentru doi, Tenno.
Totul le sugerează că trebuie să fugă de la vărărie. Dacă nu vor putea cu maşina, de maşină vor face rost în afara zonei, însă înainte ca acest proiect să fie zădărnicit de escortă ori de agentul operativ, Lioşka Ţiganul (Navruzov), brigadierul lor, un cîine, un slăbănog, dar care a băgat groaza în toţi şi a ucis în viaţa lui de lagăr zeci de oameni (ucidea cu uşurinţă pentru pachete cu alimente, chiar şi pentru un pachet de ţigări), îl trage deoparte pe Tenno şi îl avertizează:
— Eu sunt fugar şi îi iubesc pe fugari. Priveşte, corpul meu este ciuruit de gloanţe, asta-i evadarea din taiga. Ştiu că şi tu ai vrut să evadezi cu Vorobiov. Dar să nu evadezi de la locul de muncă: aici eu sunt răspunzător, mă vor condamna din nou.
Îi iubeşte pe fugari, dar pe sine de două ori mai mult! Lioşka Ţiganul este mulţumit de viaţa lui de cîine şi nu va lăsa pe nimeni să i-o strice. Iată ce înseamnă „dragostea de libertate" pentru un hoţ.
Poate că, într-adevăr, evadările din Ekibastuz au devenit prea monotone? Toţi evadează din zonele de lucru, nimeni din zona locativă. Să se încumete? Zona locativă este deocamdată împrejmuită tot numai cu sîrmă ghimpată, pînă acum nici un gard.
Într-o zi, la vărărie s-a stricat cablul de la malaxor. A fost chemat un electrician dintre angajaţii liberi. Tenno îl ajută la reparaţie. În vremea asta Jdanok îi fură din buzunar cleştele de tăiat sîrmă. Electricianul îşi dă seama că i-a dispărut cleştele! Să anunţe garda? Nu e bine, o să-l certe pentru neglijenţă. Să-i roage pe hoţi să i-l înapoieze? Hoţii vor zice că nu i l-au luat ei.
Tot acolo, la vărărie, fugarii îşi pregătesc două cuţite: le taie cu pilele din nişte lopeţi, le ascut la fierărie, le călesc. În nişte forme de lut le toarnă nişte plasele din cositor. Cuţitul lui Tenno este „turcesc", nu numai că este practic, dar, cu vîrful lui încovoiat, înspăimîntă, şi ăsta-i

lucrul cel mai important. Căci ei nu au de gînd să ucidă, ci doar să sperie.
Şi cleştele, şi cuțitele le-au trecut în zona locativă, în izmene, lîngă gleznе, apoi le-au vărît sub temelia barăcii.
Cheia principală a evadării trebuie să fie din nou KVC-ul. Cîtă vreme se confecționează şi se transportă armele, la rîndul său, Tenno anunță că el şi Jdanok doresc să ia parte la spectacolul artiştilor amatori. În Ekibastuz nu mai organizaseră nici unul. Acesta era primul, şi este grăbit, cu nerăbdare de conducere: trebuiau să bifeze un punct din lista de acțiuni menite să distragă deținuții de la răzvrătire. În plus era amuzant să vadă cum se vor schimonosi deținuții pe scenă după unsprezece ore de muncă de ocnaş. Şi iată că lui Tenno şi Jdanok li se permite să plece din baraca disciplinară după încuierea ei, cînd toată zona mai trăieşte şi se mai mişcă încă două ore. Ei hoinăresc prin zona din Ekibastuz, pe care n-o cunosc încă, observă cum şi cînd se schimbă escorta în turnurile de pază; care sunt locurile cele mai potrivite ca să te tîrăşti spre zonă. La KVC, Tenno citeşte cu atenție ziarul regional din Pavlodar, se străduieşte să memoreze denumirile raioanelor, sovhozurilor, colhozurilor, numele preşedinților, secretarilor şi fruntaşilor în producție. Mai departe el spune că numărul lor va fi un scheci şi pentru asta le trebuie costumele civile de la magazie şi o servietă. (O servietă la evadare? Asta-i ceva neobişnuit!) Aprobarea a fost obținută. Tunica de marinar este pe Tenno, el îşi mai ia şi costumul islandez, amintire de pe escortorul marin. Jdanok ia din geamantanul prietenului costumul belgian de culoare gri, atît de elegant, încît ți se pare ciudat să vezi aşa ceva în lagăr. Un leton a păstrat printre lucruri şi o servietă — o iau şi pe ea. Şi şepci adevărate, în locul caschetelor din lagăr.
Scheciul are nevoie de foarte multe repetiții, încît nu le ajunge timpul pînă sună stingerea generală. Astfel, o noapte, ba se pare chiar două, Tenno şi Jdanok nu se mai întorc deloc în baraca disciplinară, înnoptează în baraca unde se află KVC. Aşa îi obişnuiesc pe supraveghetorii de la rejimka. (La evadare trebuie să cîştige măcar o noapte.)
Care este momentul cel mai potrivit pentru evadare? Controlul de seară. Cînd în fața barăcilor se formează cozi, toți supraveghetorii sunt ocupați cu numărătoarea, iar zekii se uită la uşă cu gîndul să se culce mai repede. Nimeni nu urmăreşte partea cealaltă a zonei. Ziua se micşorează, şi trebuie să nimereşti cînd controlul se face după asfințitul soarelui, cînd amurgeşte, dar înainte de instalarea cîinilor în jurul zonei. Trebuie surprinse acele cinci-zece minute, pentru că este imposibil să te tîrăşti în prezența cîinilor.
Au ales ziua de duminică 17 septembrie. Era comod, va fi o duminică nelucrătoare, vor putea să acumuleze puteri pentru seara, să facă pe îndelete cele din urmă pregătiri.
Ultima noapte înainte de evadare! Cît o să poți dormi? Gînduri,gînduri...

Oare voi mai fi viu peste douăzeci şi patru de ore?... Poate că nu. Mai bine în lagăr? Moartea lentă a celor care de-abia se mai tîrăsc lîngă groapa de gunoi?... Nu, nu trebuie să-ți permiți nici măcar să te obişnuieşti cu gîndul că eşti un neputincios.
Problema se pune aşa: eşti pregătit de moarte? Pregătit, înseamnă că eşti pregătit şi pentru evadare.
Zi însorită de duminică. De dragul scheciului, amîndoi au fost sloboziți pentru toată ziua din rejimka. Cînd se aştepta mai puțin, Tenno găseşte la KVC o scrisoare de la mama lui. Da, tocmai în această zi. Cîte asemenea coincidențe fatale îşi pot aminti deținuții?... O scrisoare tristă, dar, poate, care te căleşte: soția este încă la închisoare, nici pînă acum n-au trimis-o în lagăr. Iar soția fratelui îi cere soțului să întrerupă orice legătură cu trădătorul de patrie.
Fugarii stau foarte prost cu mîncarea: ei sunt pe rație disciplinară, colectarea pîinii ar da de bănuit. Ei contează însă pe o deplasare rapidă, cu maşina pe care şi-o vor procura din orăşelul muncitoresc unde îşi au locuințele şefii şi militarii din escortă. Dar tot astăzi, Tenno a primit de la mama şi un pachet: binecuvîntarea maternă pentru evadare. Tablete de glucoză, macaroane, fulgi de ovăz - astea în servietă. Țigări - vor fi schimbate pe mahorcă. Un pachet - felcerului la infirmierie. Şi Jdanok este deja înscris pe lista celor scutiți pentru astăzi. Iată pentru ce. Tenno se duce la KVC: Jdanok al meu s-a îmbolnăvit, astă-seară nu vom face repetiție, nu venim. Iar la rejimka, supraveghetorului şi lui Lioşka Țiganul: astă-seară mergem la repetiție, nu ne întoarcem la baracă.
Trebuie să mai procure o „Katiuşa" - cremene cu fitil într-un tub. În timpul evadării este mai bună decît chibriturile. Mai trebuie să-i facă o ultimă vizită lui Hafiz la baracă. Un fugar cu experiență, tătarul Hafiz trebuia să evadeze împreună cu ei. Dar, chibzuind, a zis că el este bătrîn şi într-o astfel de evadare nu va fi decît o povară. Acum el este unicul om din lagăr care ştie de evadarea lor. Stă aşezat pe vagonaşul lui cu picioarele sub el. Şopteşte: „Să vă ajute Dumnezeu. O să mă rog pentru voi". Mai şopteşte ceva în tătară şi îşi trece palmele peste față.
În Ekibastuz, Temio mai are un fost coleg de celulă de la Lubianka - Ivan Kovercenko. El nu ştie de evadare, dar este un tovarăş bun. El face parte dintre „oploşiți", locuieşte într-o cabină separată. La el au adunat fugarii toate lucrurile pentru scheci. Fireşte, la el vor fierbe şi crupele sosite cu modestul pachet al mamei. Vor fierbe şi cifra.(1) Stau la masă în fața acestui mic ospăț doi musafiri bucuroşi şi emoționați de ceea ce îi aşteaptă şi gazda - pur şi simplu pentru că era o duminică frumoasă, şi deodată au zărit pe fereastră cum de la postul de control duceau spre morgă un sicriu din scînduri grosolan geluite.
Era pentru Pasecinik, împuşcat zilele trecute.
— Da, oftează Kovercenko, evadarea este inutilă... (Dacă ar şti el!...)

Parcă intuind ceva, Kovercenko se ridică, ia în mînă servieta lor plină-doldora, se plimbă cu o mină importantă prin cabină şi rosteşte cu severitate:
— Anchetatorul ştie tot! Voi vă pregătiți de evadare! Glumeşte. Vrea să joace rolul de anchetator... Bună glumă!
(Dar poate că el face o aluzie subtilă: eu bănuiesc, fraților. Dar nu vă sfătuiesc!?)
Cînd Kovercenko pleacă, fugarii îmbracă costumele pe sub hainele care le aveau pe ei. Apoi descos numerele şi le prind uşor ca să poată fi smulse dintr-o mişcare. Şepcile fără numere le vîră în servietă.
Duminica ia sfîrşit. Soarele auriu asfințeşte. Tenno cel voinic şi domol şi Jdanok cel micuț şi sprinten îşi mai aruncă şi pufoaicele pe umăr, îşi iau servieta (cei din lagăr se obişnuiseră cu înfățişarea lor ciudată) şi se îndreaptă spre platforma lor de plecare dintre barăci, pe iarbă, aproape de zonă, chiar vizavi de turnul de pază. Pentru celelalte două turnuri erau ascunşi de barăci. Nu este decît această singură santinelă dinaintea lor. Îşi aştern pufoaicele, se aşază pe ele şi joacă şah, ca să se obişnuiască santinela.
Amurgeşte. Semnalul pentru control. Zekii se îndreaptă spre barăci. S-a înserat de-a binelea, şi santinela din turn n-ar trebui să-i mai deslușească pe cei doi care au rămas întinşi pe iarbă. Schimbul lui se apropie de sfîrşit, acum nu mai este prea atent. Este întotdeauna mai uşor să fugi înainte de schimbarea santinelelor.
Au stabilit să taie sîrma ghimpată nu undeva în acest sector, ci chiar aici, lîngă turnul de pază. Cu siguranță că santinela priveşte mai mult dincolo de zonă, departe, decît la picioarele sale.
Capetele lor sunt chiar la nivelul ierbii. În plus, s-a înserat, nu mai văd traseul pe care se vor tîrî numaidecît. Dar el fusese bine reperat dinainte: imediat dincolo de zonă era săpată o groapă pentru un stîlp, în ea se vor putea ascunde cîteva clipe. Ceva mai departe — nişte movile de zgură; şi pe acolo trece drumul de la garnizoana escortei spre orăşelul muncitoresc.
Planul era următorul: numaidecît să facă rost de o maşină. S-o oprească şi să-i spună şoferului: vrei să cîştigi nişte bani? Trebuie să aducem din vechiul Ekibastuz două lăzi de vodcă. Care şofer nu e amator de băutură?! Poate se vor tîrgui: vrei o jumătate de litru? Un litru? Bine, dă-i drumul, dar - nimănui nici o vorbă! Apoi, pe drum, stînd cu el în cabină, să-l imobilizeze, să-l scoată în stepă şi să-l lase acolo legat. Iar ei să gonească toată noaptea pînă la Irtîş. Acolo să abandoneze maşina, să traverseze Irtîşul cu barca şi de acolo -spre Omsk.
S-a mai întunecat puțin, în turnurile de pază s-au aprins reflectoarele, ele luminează totul de-a lungul zonei, fugarii stau întinşi în sectorul de umbră. Acum e momentul! Curînd se va face schimbul, vor aduce şi vor instala cîinii pentru noapte.

În barăci se aprind becurile, se vede cum zekii sunt introduşi după control. E bine în baracă? E cald, plăcut... Iar pe tine, iată, acum te vor secera cu automatul, culcat, întins pe spate - şi asta e cel mai supărător!
Numai de nu l-ar apuca pe vreunul tuşea ori strănutul cînd vor ajunge sub turnul de pază.
Păziți, păziți, dulăi de pază! Treaba voastră e să păziți, a noastră să fugim!
Mai departe să povestească Tenno însuşi.

Capitolul 7

MOTĂNELUL ALB (Povestirea lui Gheorghi Tenno)

Eu sunt mai în vîrstă decît Kolia, deci eu voi porni primul. Cuțitul în teacă - la brîu, cleştele de sîrmă - în mînă. „Cînd voi tăia sîrma la zona interzisă, să mă ajungi din urmă!"

Mă tîrăsc lipit de pămînt. Aş vrea să fiu una cu pămîntul. Să mă uit ori să nu mă uit la santinelă? Dacă mă uit, înseamnă să văd primejdia sau chiar să atrag cu privirea mea privirea lui. Aşa mă împinge să mă uit! Nu, nu mă uit!

Mai aproape de turn. Mai aproape de moarte. Aştept să mă secere rafalele. Vor începe să țăcănească dintr-o clipă într-alta... Poate că mă vede perfect, dar stă şi se distrează, vrea să mă mai lase încă puțin, să mă mai tîrăsc?...

Iată şi zona interzisă! M-am întors, aşezîndu-mă în lungul ei. Tai primul fir. Eliberată din strînsoare, sîrma tăiată a zbîrnîit puternic. Acum rafala?... Nu. Poate că doar eu am auzit acest sunet. Totuşi foarte puternic. Tai al doilea fir. Tai al treilea. Trec un picior, al doilea. Mi s-au agățat pantalonii de mustățile firelor tăiate. I-am desfăcut.

Mă tîrăsc vreo cîțiva metri pe pămînt arat. În spate - un foşnet. Este Kolia, însă de ce aşa de tare? A, asta-i servieta care zgîrie pămîntul.

Iată şi micile taluzuri ghimpate ale zonei principale. Ele sunt încrucişate. Am tăiat vreo cîteva. Acum urmează spirala ghimpată. Am tăiat-o de două ori, am curățat drumul. Tai firele fîşiei principale. Noi, pesemne, nici nu mai respirăm. Santinela nu trage. Se gîndeşte la casa părintească? Sau astăzi se duce la dans?

M-am rostogolit de cealaltă parte a zonei. Acolo încă o spirală ghimpată în asta m-am încurcat. Tai. Să nu uit şi să nu mă încurc: aici trebuie să mai fie nişte fîşii exterioare înclinate. Iată-le.. Tai.

Acum mă tîrăsc spre groapă. Groapa nu ne-a amăgit, este aici. Mă las în ea. Se lasă şi Kolia. Ne tragem răsuflarea. Repede mai departe! Uite-acum se schimbă santinelele, uite-acum vin cu cîinii.

Ieşim din groapă, ne tîrîm spre movilele de zgură. Nici acum nu ne hotărîm să privim înapoi. Kolia e nerăbdător - mai repede! Se ridică în patru labe. Îl apăs din nou la pămînt.

Lipiți de pămînt, am depăşit prima movilă de zgură. Aşez cleştele sub o piatră.

Iată şi drumul. Lîngă el ne ridicăm.

Nu trage nimeni.

Am pornit clătinîndu-ne, fără grabă. Acum venise momentul să ne prefacem că suntem dintre cei „fără escortă"(1), baraca lor este aproape. Ne smulgem numerele de pe piept, de pe genunchi, şi, brusc, din întuneric, ne ies înainte doi inşi. Vin din garnizoană şi se îndreaptă spre

orăşelul muncitoresc. Sunt soldați. Şi noi avem încă numerele pe spate!! Zic tare:
— Vania! Ce-ai zice de-o juma' de vodcă?
Mergem încet, nu chiar pe drum, ci spre el. Mergem încet ca să treacă ei înainte, dar înspre ei, şi nu ne ferim fețele. Iată-i, trec la doi paşi de noi. Ca să nu ne întoarcem cu spatele spre ei, aproape ne oprim. Ei merg şi discută de-ale lor, iar noi ne smulgem unul altuia numerele din spate!
N-am fost observați?!... Suntem liberi?! Acum repede în orăşelul muncitorilor după maşină.
Dar ce-i asta?? Deasupra lagărului țîşneşte o rachetă! A doua! A treia!...
Ne-au descoperit! Acum o să înceapă urmărirea! Să fugim!
Şi noi nu ne gîndim să mai analizăm, să mai reflectăm, să mai chibzuim, excelentul nostru plan a fost complet dat peste cap. Ne repezim spre stepă, să fim pur şi simplu cît mai departe de lagăr! Ne sufocăm, ne poticnim şi cădem la denivelări, sărim, iar acolo rachetele țîşnesc întruna! După cum am procedat la celelalte evadări, noi suntem încredințați că acum vor organiza o poteră călare şi cu cîini de-a lungul şi de-a latul stepei. Şi toată mahorcă noastră prețioasă o presarăm pe urme şi facem salturi cît mai mari.
Întâmplarea! Întâmplarea ca şi duba de rîndul trecut! Întîmplarea imposibil de prevăzut! În viață, ne pîndesc la fiecare pas întîmplări favorabile şi ostile. Dar numai într-o evadare, numai pe creasta riscului, cunoaştem deplina lor greutate. Absolut întîmplător, la trei-cinci minute de la mersul tîrîş al lui Tenno şi Jdanok se stinge lumina în zonă şi numai din această cauză au început să tragă din turnuri cu rachete, mai cu seamă că în acel an aveau din belşug la Ekibastuz. Dacă fugarii ar fi început să se tîrască cinci minute mai tîrziu, santinelele, acum cu atenția, încordată, ar fi putut să-i observe şi să-i împuşte. Dacă fugarii ar fi putut, sub cerul puternic luminat, să se stăpînească, să examineze zona cu calm şi să vadă că s-au stins felinarele si reflectoarele din zonă, ei ar fi plecat liniştiți să caute maşina şi evadarea lor s-ar fi desfăşurat cu totul altfel. Dar în situația lor - de-abia terminaseră cu tîrîtul şi, brusc, rachete deasupra zonei — n-aveau cum să se îndoiască, să creadă că totul nu este pentru ei, pentru capetele lor. O scurtă întrerupere în rețeaua, de iluminat şi toată evadarea lor a fost dată peste cap, s-a ales praful de ea.
Acum trebuie să ocolim orăşelul muncitoresc, descriind un mare arc de cerc prin stepă. Asta ne ia multă vreme şi multă trudă. Kolia începe să se îndoaiscă, nu crede că am ales drumul cel bun. Îmi pare rău.
Iată însă şi terasamentul căii ferate spre Pavlodar. Ne-am bucurat. De aici, de pe terasament, Ekibastuzul uimeşte cu luminile sale împrăştiate şi pare atît de mare cum nu l-am văzut niciodată.

Am făcut rost de o bîtă. Ținîndu-ne de ea, am pornit unul pe o şină, celălalt pe cealaltă. O să treacă trenul, şi cîinii n-or să mai ia urma pe şine.
Am mers aşa vreo trei sute de metri, apoi am făcut cîteva salturi şi - în stepă!
Şi doar atunci am simțit că respirăm uşor, într-un fel cu totul nou! Ne venea să cîntăm, să strigăm! Ne-am îmbrățişat. Suntem într-adevăr liberi! Şi cît respect față de noi înşine că ne-am hotărît să evadăm, că am realizat evadarea şi am păcălit haita de crini!
Şi cu toate că încercările vieții în libertate de-abia încep, ai totuşi impresia că principalul a fost săvîrşit.
Cerul este senin. Albastru-întunecat şi plin de stele, cum din lagăr nu se vede niciodată din pricina becurilor. Călăuzindu-ne după Steaua Polară am apucat-o spre nord-nord-est. Pe urmă o s-o luăm mai spre dreapta şi vom ajunge la Irtîş. În prima noapte trebuie să ne căznim să ajungem cît mai departe. Asta va extinde la pătrat zona circulară pe care potera va trebui s-o țină sub control. Amintindu-ne cîntece vesele, pline de vioiciune, în diverse limbi, mergem repede, cam opt kilometri pe oră. Însă, pentru că luni în şir am zăcut în puşcărie, se pare că picioarele noastre s-au dezvățat să mai meargă şi obosesc. (Am prevăzut asta, dar noi credeam că vom merge cu maşina.) Începem să ne aşezăm cu picioarele în sus în formă de cort. Apoi iar pornim. Şi iar ne aşezăm. Ciudat de multă vreme rămîn nestinse în spatele nostru luminile Ekibastuzului. Mergem de cîteva ceasuri şi luminile continuă să se vadă pe cer.
Însă noaptea se isprăveşte, răsăritul începe să pălească. Ziua, în stepa netedă, deschisă, nu numai că nu putem merge, dar nici să ne ascundem nu ne este uşor: nici tufişuri, nici iarbă înaltă ca lumea, şi, e lucru ştiut, ne vor căuta şi cu avionul.
Şi iată, luăm cuțitele şi săpăm o groapă (pămîntul e tare, pietros, e greu de săpat). Iată de o jumătate de metru, adîncă de vreo treizeci de centimetri, ne culcăm în ea unul cu capul la picioarele celuilalt, acoperindu-ne cu ciulini galbeni şi uscați. Acum, e timpul să dormim, să ne refacem forțele! Este însă imposibil să adormi. Să stai culcat în această poziție neputincioasă, ziua, peste douăsprezece ore, este cu mult mai greu decît ai merge toată noaptea. Şi gîndurile te năpădesc întruna... Soarele fierbinte de septembrie te arde nemilos, şi n-ai ce bea şi nici nu vei avea. Noi am încălcat regula evadărilor din Kazahstan: trebuie să evadezi primăvara, nu toamna... Însă noi credeam că vom evada cu o maşină... Ne chinuim de la cinci dimineața pînă la opt seara. Ne-a amorțit corpul, dar nu putem să ne schimbăm poziția: dacă ne ridicăm puțin şi mişcăm ciulinii, un călăreț ne poate observa de la mare distanță. Îmbrăcați cu două costume, amîndoi murim de căldură. Răbdați.
Şi doar cînd se lasă întunericul - atunci e vremea evadaților!

Ne-am ridicat. De-abia ne ţinem pe picioare, ne dor toate mădularele. Am pornit încet, căznindu-ne să ne dezmorţim. Forţele sunt puţine: o zi întreagă am ronţăit macaroane şi tablete de glucoză. Ne era sete.
Chiar şi în bezna nopţii astăzi trebuie să fii pregătit pentru ambuscadă: căci, nu încape îndoială, au anunţat pretutineni la radio, au trimis maşini în toate părţile, mai ales înspre Omsk. Interesant: oare cum şi cînd au găsit pufoaicele noastre pe pămîut şi şahul? După numere vor şti numaidecît că noi suntem şi nu va mai fi nevoie să strige apelul după cartotecă.
Dar iată cum a fost: nişte deţinuţi de la munci comune au găsit pufoaicele reci, era clar că înnoptaseră afară. Au smuls numerele şi le-au şterpelit pentru ei — o pufoaică este lucru mare! Supraveghetorii nici nu le-au văzut. Iar firele de sîrmă ghimpată tăiate le-au observat de-abia luni către seară. O zi întreagă au încercat să afle, după cartotecă, cine a evadat. Fugarii puteau încă de dimineaţă să meargă deschis, fără să se ferească! Iată ce înseamnă să nu-şi dea seama de rostul rachetelor.
Dar cînd în lagăr au recompus treptat imaginea evadării din seara de duminică, şi-au adus aminte că s-a stins lumina si au exclamat: „Ce şmecheri! Ce dibaci! Cum or fi reuşit să stingă lumina?" Şi mulţi vor crede lungă vreme, că lumina stinsă i-a ajutat.
Nu mergem cu mai mult de patru kilometri la oră. Deseori ne întindem să ne odihnim. Apă, apă! Toată noaptea n-am făcut mai mult de douăzeci de kilometri. Şi din nou trebuie să căutăm unde să ne ascundem şi să ne culcăm pentru chinul de peste zi.
Ni s-a părut că zărim nişte construcţii. Ne-am tîrît prudenţi către ele. Ceva neobişnuit în stepă: stînci eratice. Oare n-o fi apă prin scobiturile lor? Nu... Sub una dintre stînci era o crăpătură. Or fi scobit-o şacalii. Era greu să te întinzi în ea. Şi dacă stînca se prăvăleşte? Te striveşte de te face lipie, şi nici nu mori imediat. S-a făcut frig. Pînă dimineaţă nu am putut dormi. Nici peste zi n-am dormit. Am scos cuţitele şi am început să le ascuţim pe piatră: se tociseră cînd am săpat groapa la popasul trecut.
Pe la jumătatea zilei, undeva aproape, se aude un zgomot de roţi. E rău, suntem lîngă drum. Chiar pe lîngă noi a trecut un kazah. A mormăit ceva. Să ieşim şi să-l ajungem din urmă? Poate are apă? Dar cum să te apropii de el fără să cercetezi împrejurimile: dacă ne văd niscai oameni?
Numai de n-ar trece pe acest drum şi potera în căutarea noastră. Am ieşit cu prudenţă, am cercetat totul din poziţia culcat. La vreo sută de metri se afla o construcţie năruită. Ne-am tîrît într-acolo. Nimeni. Un puţ!! Nu. Era părăsit, plin de gunoaie. Într-un colţ - nişte pleavă de grîu. Să ne culcăm aici? Ne-am întins. Nu ne ia somnul. E-ei, dar ne muşcă puricii! Puricii?! Da, nişte purici mari, şi mulţi! Sacoul belgian gri-deschis al lui Kolia devenise negru de purici. Ne scuturăm, ne curăţăm. Ne-am

tîrît îndărăt în gaura de şacal. Vremea trece, trec şi puterile noastre, dar nu ne mişcăm.
În amurg ne ridicăm. Suntem foarte slăbiți. Ne chinuieşte setea. Hotărîm s-o luăm mai spre dreapta, ca să ieşim mai repede la Irtîş. Noapte senină, cer negru-înstelat. Din constelațiile Pegas şi Perseu în ochii mei se profilează un taur cu capul aplecat, care merge plin de dîrzenie înainte, încurajîndu-ne. Mergem şi noi.
Deodată, în fața noastră țîşnesc nişte rachete! Acum sunt înainte! Încremenim. Observăm terasamentul căii ferate. Nu mai țîşnesc alte rachete, însă în lungul şinelor - lumina unui proiector, raza lui se apleacă într-o parte şi în alta. Este o drezină care cercetează stepa. Acum o să ne observe şi - gata. .. Stupidă neputință: să stai întins în fasciculul de lumină şi să aştepți să fii observat.
A trecut, nu ne-au observat. Ne ridicăm dintr-un salt. Nu puteam să fugim, dar ne îndepărtăm cît mai repede de calea ferată. Cerul se umple repede cu nori, iar noi, cu aruncările noastre la dreapta şi la stînga, am pierdut direcția cea bună. Facem puțini kilometri şi poate că nu sunt decît un zigzag inutil.
O noapte ratată!... Se luminează din nou. Din nou strîngem ciulini. Trebuie să săpăm iar o groapă, dar cuțitul meu turcesc, încovoiat - ia-l de unde nu-i! L-am pierdut cînd am stat culcat ori cînd am sărit brusc de lîngă terasament. Mare belea! Ce se face un fugar fără cuțit? Am săpat groapa cu cuțitul lui Kolia.
Un singur lucru bun: mi se prezisese cîndva că o să mor la treizeci şi opt de ani. Pentru un marinar este greu să nu fie superstițios. Dar în această dimineață de douăzeci septembrie este ziua mea de naştere. Astăzi împlinesc treizeci şi nouă. Prezicerea nu mă mai interesează. O să trăiesc!
Şi din nou stăm înghesuiți în groapă, fără nici o mişcare, fără apă... Ah, dacă am putea să adormim! Dar nu putem. Dacă ar ploua! Evadarea noastră durează prea mult. Nu e bine. Se sfîrşeşte cea de a treia zi de evadare, şi n-am pus o picătură de apă în gură, înghițim zilnic cîte cinci tablete de glucoza. Şi am înaintat puțin - poate doar o treime din drumul pînă la Irtîş. Iar prietenii din lagăr se bucură pentru noi, că am fost eliberați de procurorul verde(2)...
Amurg. Stele. Direcția nord-est. Ne tîrîm cu greu picioarele. Deodată auzim un strigăt în depărtare: „Va-va-va-va!" Ce-o fi asta? După cum povestea Kudla, un fugar cu experiență, aşa alungă kazahii lupii de la oi.
O oaie! Ne trebuie o oaie şi suntem salvați! În condiții de libertate nu ne-am fi gîndit vreodată să bem sînge. Aici însă — numai de-am avea!
Ne furişăm. Ne tîrîm. Nişte construcții. Nu se vede nici un puț. Să intrăm în casă este periculos, întîlnirea cu oamenii înseamnă să lăsăm o urmă. Ne furişăm spre un saivan de chirpici. Da, cea care striga să alunge lu-

pii era o kazahă. Sărim în saivan, unde zidul este mai puțin înalt, eu țin cuțitul între dinți. Tîrîş, începem vînătoarea oii. Iată, o aud, răsuflă alături. Dar oile se trag îndărăt, se feresc de noi! Ne tîrîm din nou, din două părți. Cum să fac s-o apuc de un picior? Fug! (Mai tîrziu mi se va explica în ce a constat greşeala noastră. Noi ne tîram, şi oile ne-au luat drept fiare. Trebuia să ne apropiem în picioare, ca gospodarul, şi oile s-ar fi lăsat cu uşurință.)
Kazaha simte ceva în neregulă, se apropie, scrutează întunericul. N-are nici o lumină cu ea, dar ridică bulgări de jos şi azvîrle cu ei, l-a nimerit pe Kolia. Vine drept spre mine, acum va călca peste ruine! M-a văzut ori m-a simțit, că a început să țipe: „Şeitanul! Şeitanul!" şi a zbughit-o de lîngă noi, şi noi de lîngă ea, peste zid, şi ne-am culcat la pămînt. Glasuri de bărbați. Calme. Probabil zic: i s-a năzărit muierii.
Înfrîngere. Ce să-i faci, ne tîrîm mai departe.
Silueta unui cal. Frumosule! Tocmai ce ne trebuia. Ne apropiem. Stă. L-am bătut cu palma pe greabăn, i-am petrecut cureaua după gît. L-am urcat pe Jdanok, dar eu, de slab ce sunt, n-am putere să mă cațăr. Mă agăț cu mîinile, apăs cu burta, dar nu pot să azvîrl picioarele. Calul se roteşte. A țîşnit cu Jdanok, l-a trîntit. Bine că i-a rămas cureaua în mînă, n-am lăsat o urmă, să rămînă totul pe seama şeitanului.
Ne-a scos sufletul calul ăsta. Acum ne e şi mai greu să mergem. Am dat peste pămînt arat, brazde. Ne împotmolim, abia ne mai tîrîm picioarele. Dar, pe de o parte, asta e şi bine: unde-i arătură - acolo sunt oameni, unde sunt oameni - acolo e apă.
Mergem, ne clătinam, ne tîrîm. Din nou nişte siluete. Din nou ne culcăm şi ne tîrîm. Stoguri de fin! Grozav - luncă? Irtîşul e aproape? (Vai, cît de departe este încă...) Cu ultimele puteri ne-am urcat în vîrful unui stog şi ne-am vîrît în fîn.
Abia acum am dormit şi noi toată ziua! Cu noaptea nedormită dinaintea evadării, aveam cinci nopți fără somn.
Ne trezim la sfîrşitul zilei. Auzim un tractor. Dăm cu grijă fînul la o parte, scoatem un pic capul. Se apropiau două tractoare. O izbă prăpădită. Se înserează.
O idee! Un tractor are apă pentru răcirea motorului! Cînd tractorişții se vor culca, noi o s-o bem.
S-a întunecat. Se împlineau patru zile şi patru nopți de la evadare. Ne tîrîm spre tractoare.
Bine că măcar nu e nici un cîine. Am ajuns încetişor la orificul de scurgere, am înghițit - nu, apa e cu gaz. Scuipăm, n-o putem bea.
Ei au de toate aici: şi apă, şi mîncare. N-ar trebui decît să batem la uşă şi să cerem pomană în numele Domnului nostru Iisus Hristos: „Fraților! Oameni buni! Ajutați-ne! Suntem puşcăriaşi, am evadat din închisoare!" Ca în secolul al nouăsprezecelea: la marginea cărărilor din taiga oamenii puneau oale cu caşă, haine, bănuți de aramă.

Tărăncile pîine mi-au dat,
Mahorcă - flăcăii din sat(3).
Pe dracu! S-au dus vremurile alea. Ne vor vinde. Fie din convingere, fie să nu dea ei de belea. Fiindcă pentru complicitate se pot pricopsi şi ei cu un sfertuleț. În secolul trecut nu le-a dat prin minte să emită un articol politic pentru nişte pîine şi apă.
Şi ne tîrîm mai departe. Ne tîrîm toată noaptea. Aşteptăm Irtîşul, adulmecăm semnele rîului. Dar degeaba. Ne mînăm fără întrerupere pe noi înşine, fără cruțare. Spre dimineață dăm iar peste o claie de fîn. Şi mai greu decît ieri ne cățărăm pe ea. Adormim. E bine şi atît.
Ne trezim spre seară. Oare cît poate îndura un om? Avem cinci zile şi cinci nopți de cînd am evadat. Nu departe de noi zărim o iurtă. Lîngă ea un fel de şopron. Ne furişăm încetişor într-acolo. O grămadă cu boabe de mei. Umplem servieta, încercăm să ronțăim, da nu putem să înghițim - atît de uscată ne este gura. Deodată, lîngă iurtă am zărit un samovar uriaş, de vreo două vedre. Ne-am tîrît înspre el. Am deschis robinetul - e gol blestematul! Cînd l-am înclinat, am obținut cîte două înghițituri.
Şi am pornit din nou. Abia ne mai tîram picioarele. Ne poticneam şi cădeam. Cînd stai întins parcă respiri mai uşor. Nu mai putem să ne ridicăm de pe spate. Ca să ne ridicăm, trebuie mai întîi să ne întoarcem pe burtă. Pe urmă să ne ridicăm în patru labe. Pe urmă, clătinîndu-ne, în picioare. Şi gîfîim din greu. Am slăbit atît de rău, încît burta parcă s-a lipit de şira spinării. Spre ziuă parcurgem fără oprire vreo două sute de metri, nu mai mult Şi ne întindem.
Dimineața nici măcar n-am mai dat peste un stog de fîn. O groapă săpată de un animal sălbatic. Am stat culcați în ea o zi întreagă, dar n-am putut închide ochii. În această zi s-a făcut frig, şi pămîntul era rece. Ori poate sîngele nu ne mai încălzeşte? Încercăm să ronțăim macaroane.
Şi deodată observ că spre noi se îndreaptă un lanț de soldați! Epoleți roşii? Ne înconjoară! Jdanok mă zgîlțîie: ți se pare, este o herghelie de cai.
Da, mi s-a năzărit. Iar ne întindem. Ziua parcă nu se mai sfîrşeşte. La un moment dat a apărat un şacal, venise la vizuina lui. I-am pus nişte macaroane şi ne-am dat la o parte, să-l ademenim, să-l prindem şi să-l mîncăm. Dar nu s-a lăsat ispitit. A plecat.
Ceva mai încolo, într-o parte, începea o pantă. La poalele ei - terenuri saline de la un lac secat, iar pe celălalt mal - o iurtă din care ieşea un fir de fum.
Trecuseră şase zile si şase nopți. Am ajuns la limită; mi s-au năzărit soldații cu epoleții roşii, limba nu se mai mişcă în gură, urinăm rar şi cu sînge. Nu! În noaptea asta, orice ar fi, trebuie să facem rost de hrană şi de apă, cu orice preț! Să mergem acolo, în iurtă. Dacă ne vor refuza — să luăm cu de-a sila. Mi-am adus aminte că bătrînul fugar Grigori Kudla

avea un strigăt: mahmadera! (Ceea ce înseamnă: s-a terminat cu înduplecările, pune mîna şi ia!) Aşa m-am înţeles cu Kolia: am să strig „mahmadera!"
Prin întuneric ne-am furişat uşor spre iurtă. Există un puţ! Dar n-are găleată. În apropiere se află un conovăţ, de el era legat un cal înşeuat. Ne-am uitat prin crăpătura uşii. Înăuntru, la lumina unei gazornițe - un kazah şi o kazahă, copii. Batem la uşă. Am intrat. Zic: „Salam!"(4) Şi totul se învîrte cu mine - de n-aş cădea. O masă rotundă joasă (şi mai joasă decît în stilul nostru modern) pentru beşbarmak(5). De jurîmprejurul iurtei - lavițe aşternute cu pîslă. Un cufăr mare ferecat în fier.
Kazahul mormăie ceva drept răspuns, se uită pe sub sprîncene. Nu e deloc bucuros. Pentru a-mi da importanță (dar trebuie să-mi păstrez şi puterile), m-am aşezat şi am pus servieta pe masă. „Sunt şeful unei expediții de prospecțiuni geologice, iar el este şoferul meu. Maşina a rămas în stepă cu oamenii, cam la cinci-şapte kilometri de aici: curge radiatorul, s-a scurs toată apa. Noi n-am mîncat nimic de trei zile, suntem flămînzi. Aksakal(6), dă-ne ceva de băut şi de mîncat. Şi ce ne sfătuieşti să facem?"
Kazahul ne scrutează cu ochii mijiți, dar nu ne pofteşte să mîncăm şi să bem. întreabă: „Da' care-i nume la şef?"
Aveam totul pregătit, da capul îmi vîjîia, am uitat. Răspund: „Ivanov. (E stupid, fireşte.) Hai, aksakal, vinde-ne ceva alimente!" „Nu. Du-te la vecin." „Stă departe?" „Doi kilometri." Eu stau demn, dar Kolia nu s-a putut abține, a luat de pe masă o lipie şi încearcă să rnămnce, dar se vede că îi vine greu. Şi deodată kazahul ia biciul — o coadă scurtă şi curea lungă de piele împletită - şi se repede să-l lovească pe Jdanok. Eu mă ridic: „Halal oameni! Asta-i ospitalitatea voastră?!" Iar kazahul, cu coada biciului, îl înghionteşte pe Jdanok în spate, îl alungă din jurtă. Dau comanda: „Mahmadera!" Scot cuțitul şi îl îndrept spre kazah: „În colț! Culcat!" Kazahul s-a repezit după un polog. Eu după el: poate că are vreo armă acolo şi acum o să tragă? Dar el se trîntise pe pat şi striga: „Ia totul, n-o să zic nimic!" Cîine spurcat! Ce-mi trebuie mie „totul" tău? De ce nu mi-ai dat mai înainte puținul care ți l-am cerut?
Îi strig lui Kolia: „Percheziție". Eu stau cu cuțitul în mînă lîngă uşă. Femeia kazahului țipa, copiii plîngeau. „Spune-i nevestei că nu ne vom atinge de nimeni. Noi vrem să mîncăm. Carne - bar? " „lok"(7). Şi îşi desface mîinile a neputință. Dar Kolia scotoceşte prin iurtă şi iată că scoate din cămară pastrama de berbec. „De ce ai mințit?!" Kolia scoate şi un lighean, iar în lighean-baursaki - bucăți de aluat prăjite în grăsime. Acum îmi dau seama: pe masă, în piale(8), se afla cumîs! Am băut împreună cu Kolia. Cu fiecare înghițitură parcă se întorcea viața în noi! Grozavă băutură! Capul a început să mi se învîrtă, dar amețeala face să ne fie mai uşor, puterile sporesc. Kolia îi prinsese gustul, îmi întinde banii. Erau vreo douăzeci şi opt de ruble. În ascunzătoarea lui sigur mai

are şi alţii. Pastrama o vîrîm într-un săculeţ, în altul punem baursaki, lipii, nişte bomboane, nişte pernuţe murdare. Kolia mai scoate şi un castron cu fripturi de berbec. Cuţitul! - da, ăsta ne trebuie. Ne străduim să nu uităm nimic: linguri de lemn, sare. Săculeţul îl duc eu. Mă întorc, iau găleata cu apă. Iau o pătură, un frîu de rezervă, biciul. (Kazahul mîrîie, nu-i place: se vede că avea de gînd să pornească pe urmele noastre.)
„Uite ce e, îi zic kazahului, ia aminte: trebuie să fii mai bun cu oamenii care îţi calcă pragul! Ţi-am căzut în genunchi pentru o găleată de apă şi zece baursaki. Noi nu facem rău oamenilor buni. Iată ultimele indicaţii: stai aici şi nu te mişca! Să ştii că nu suntem singuri."
Îl las pe Kolia lîugă uşă, afară, şi duc restul prăzii la cal. Ar trebui să ne grăbim, dar eu chibzuiesc liniştit. Am dus calul la puţ şi l-am adăpat. Că şi pe el îl aşteaptă treabă grea: să meargă toată noaptea supraîncărcat. Am mai băut şi eu apă. A băut şi Kolia. Tocmai atunci au apărut nişte gîşte. Kolia are o mare slăbiciune pentru păsări. Zice: „Hai să prindem gîştele! Le sucim capetele, ce spui?" „Fac multă larmă. Nu pierde timpul." Am lăsat în jos scările de la şa, am strîns chinga. Dincolo de şa, Jdanok a pus pătura şi, ajutîndu-se de ghizdul puţului, a urcat pe cal. A luat în braţe găleata cu apă. Am legat cele două săculeţe şi le-am trecut peste cal. Eu am urcat în şa. Apoi, călăuzindu-ne după stele, am pornit spre răsărit, ca să derutăm potera.
Calul este nemulţumit că l-au încălecat doi călăreţi, şi, pe deasupra, străini. Încearcă să se întoarcă acasă, îşi învîrteşte capul. Dar l-am stăpînit. A pornit la trap. Într-o parte se văd nişte luminiţe. Le ocolim. Kolia îmi cîntă la ureche:
Grozav e calare prin şesul nesfîrşit.
Să respiri aerul libertăţii.
Cal bun doar să aibă cow-boy-ul!(9)
„Eu, zice el, i-am văzut carnetul de identitate." „De ce nu i l-ai luat? Aşa ceva prinde bine întotdeauna.Chiar şi numai dacă îl arăţi de departe."
Pe drum, fără să coborîm de pe cal, foarte des mîncam şi beam apă. Altă dispoziţie! Acum, că suntem călare, să străbatem o distanţă cît mai mare!
Deodată am auzit strigăte de păsări. Un lac. Să-l ocolim - e prea mare distanţă, e păcat să pierdem vremea. Kolia a coborît şi a condus calul printr-un batardou mocirlos. Am trecut Dar am băgat de seamă că nu mai aveam pătura. Alunecase... Am lăsat o urmă...
Asta e foarte rău. De la kazah, în toate părţile, sunt numai drumuri, dar după pătura găsită, dacă acest punct se adaugă la iurta kazahului, vor ghici drumul nostru. Să ne întoarcem s-o căutăm? N-avem timp. Şi oricum îşi vor da seama că mergem spre nord
Am făcut un popas. Ţin calul de căpăstru. Mîncam şi beam fără oprire. Apă ne mai rămăsese puţină, pe fundul găleţii - ne şi mirăm.

Direcția - nord. La trap, calul nu va rezista, dar la pas iute poate să facă vreo opt-zece kilometri pe oră. Dacă timp de şase nopți am făcut cam o sută cincizeci de kilometri - în noaptea asta vom mai face şaptezeci. Dacă n-am făcut zigzaguri - ar trebui să fim aproape de Irtîş.
Se luminează de ziuă. Nu avem unde să ne adăpostim. Am mai mers puțin. De-acum este periculos să mai mergem. Am zărit o văgăună adîncă. Am coborît cu cal cu tot, am mai mîncat şi am mai băut. Deodată, foarte aproape, a răsunat păcănitul unei motociclete. E rău, înseamnă că drumul este aproape. Trebuie să ne ascundem undeva mai bine. Am ieşit din văgăună, ne-am uitat de jur-împrejur. Nu foarte departe se zărea un aul(10) mort, părăsit. Ne-am îndreptat într-acolo.Descărcăm totul între trei pereți ai unei case năruite. Am împiedicat calul şi i-am dat dramul să pască.
Dar în ziua asta nu ne-a furat deloc somnul: ne muncea gîndul că am lăsat urme - kazahul şi pătura.
Seară. Şapte zile şi şapte nopți. Calul păştea în depărtare. Ne-am dus după el, vrem să-l prindem - sare îndărăt şi se smulge. Kolia l-a prins de coamă, calul a zvîcnit şi l-a trîntit. S-a despiedicat, acum nu-l mai poți prinde. Am alergat trei ceasuri după el, ne-a scos sufletul, l-am abătut înspre ruine, am făcut un laț din curele, dar degeaba! Ne mușcăm buzele de ciudă şi părere de rău, dar a trebuit să renunțăm. Ne-a rămas frîul şi biciul.
Am mîncat şi am băut ultimele picături de apă. Am luat în spinare săculețele cu merinde şi găleata goală. Am pornit. Astăzi suntem în puteri.
Dimineața următoare ne-a surprins astfel, încît a trebuit să ne ascundem în nişte tufişuri nu departe de un drum. N-am dormit nici în ziua asta.
Cînd s-au împlinit opt zile am pornit din nou. Am mers noi ce am mers şi, deodată, simțim sub picioare pămînt moale: aici este arătură. Mergem mai departe - faruri de maşini pe drum. Atenție!
Printre nori - lună nouă. Din nou un aul kazah mort, distrus*. Mai departe - luminițele unui sat, şi dintr-acolo răzbate pînă la noi cîntecul
Deshămați, flăcăi, căluții!...
Săculețele le-am lăsat printre ruine, am luat găleata şi servieta şi am pornit spre sat. Cuțitele - în buzunar. Iată prima casă - guiță un purcel. De te-ai fi nimerit cu noi în stepă! În întîmpinarea noastră vine un flăcău pe bicicletă. „Ascultă, fecioraş, suntem cu o maşină, cărăm grîu, de unde să luăm nişte apă să turnăm în radiator?" Băiatul a coborît de pe bicicletă, ne-a condus şi ne-a arătat. La marginea satului se afla un re-

*Sunt multe asemenea aule în Kazahstan. rămase aşa din anii 1930-1933. Mai întîi a trecut peste ele Budionnîi cu cavaleria lui (pînă astăzi în Kazahstan nici un colhoz nu poartă numele lui, nicăieri nu întîlneşti portretele lui), pe urmă - foametea.

zervor, pesemne că vitele beau din el. Am umplut găleata si am plecat, n-am băut. Cînd ne-am despărțit de băiat, ne-am aşezat şi ne-am pus pe băut. O jumătate de găleată dintr-o dată! (astăzi ne era mai mult sete, fiindcă eram sătui).
Parcă se simte umezeală. Sub picioare - iarbă adevărată. Trebuie să fie un rîu! Trebuie să-l căutăm. Pornim să-l căutăm. Iarbă înaltă, tufişuri. O salcie! Salcia este întotdeauna lîngă un rîu. Trestii! Şi apă!!... Pesemne un golf al Irtîşului. Hei, acum să ne bălăcim, să ne spălăm! Trestii de doi metri! Rațele zboară de sub picioarele noastre. Aici să tot trăieşti! Aici n-ai cum să te prăpădeşti!
Şi iată de-abia cînd, după opt zile, stomacul a descoperit pentru întîia oară că funcționează. După opt zile de inacțiune — ce chinuri groaznice! Aşa sunt, probabil, şi chinurile facerii...
Ne-am întors din nou în aulul părăsit. Am făcut focul între ziduri, am fiert pastrama de oaie. Ar trebui să folosim noaptea pentru deplasare, dar ne este foame, mereu, nu ne putem sătura. Am mîncat atît de mult, că de-abia ne mai mişcăm. Şi, satisfăcuți, am pornit să căutăm Irtîşul. Ce n-am avut timp de opt zile, s-a întîmplat acum, la răscruce: o dispută. Eu zic la dreapta, Jdanok la stînga. Eu simt că trebuie, exact, la dreapta, dar el nu vrea să asculte. Iată ce primejdie îl mai paşte pe fugar – discordia. Într-o evadare, în mod obligatoriu, cineva trebuie să aibă ultimul cuvînt. Altfel este nenorocire. Ca să-mi impun punctul de vedere, am apucat-o la dreapta. Am mers vreo sută de metri, nu se aude nici un pas din urmă. Mă doare sufletul. Căci nu e bine să ne despărțim. M-am aşezat lîngă un stog de fîn, mă uit îndărăt... Vine Kolia! L-am îmbrățişat. Am pornit alături de parcă nu se întîmplase nimic.
Din ce în ce mai multe tufişuri, tot mai multă răcoare. Am ajuns pe malul povîrnit. Jos plescăie, susură, suflă umed spre noi Irtîşul... Bucuria se revarsă peste margini!
Găsim o claie de fîn şi ne vîrîm în el. Hei, cîinilor, unde sunteți, pe unde ne căutați? Au-u-u! Şi am adormit buştean.
Şi... ne-am trezit la un foc de armă. Şi lătrat de cîini la doi paşi!...
Cum? Gata? Ăsta-i sfîrşitul libertății?...
Ne-am strins unul într-altul, ne ținem respirația. Pe lîngă noi a trecut un om. Cu un cîine. Era un vînător... Am adormit şi mai şi, nu ne-am trezit toată ziua! Şi astfel am petrecut cea de a noua zi.
O dată cu întunericul am pornit de-a lungul rîului. Lăsasem urme acum trei zile. În prezent cîinii ne caută numai pe lîngă Irtîş. Ei îşi dau seama că noi ne tragem spre apă. Mergînd de-a lungul malului, e pe deplin posibil să cădem într-o ambuscadă. Şi este incomod să mergi astfel: trebuie să ocoleşti coturile, golfurile, stufărişurile. E nevoie de o barcă!
O luminiță. O căsuță pe mal. Plescăit de vîsle, pe urmă linişte. Ne-am ascuns şi aşteptăm îndelung. Luminița din căsuță s-a stins. Ne coborîm încetişor. Iată şi barca. Şi o pereche de vîsle. Grozav! (Stăpînul ar fi

putut să le ia acasă.)
„Departe, pe mare - viața nu-i amară!" Stihia dragă! La început încetişor, fără plescăit. Cînd am ieşit în mijloc, am apăsat cu toată puterea pe vîsle.
Plutim pe Irtîş în jos. De după o cotitură ne vine în întîmpinare un vapor luminat. Cîte lumini! Toate ferestrele sunt luminate, pe tot vaporul răsună muzică de dans. Pasagerii liberi şi fericiți, fără să-şi dea seama de fericirea lor şi fără măcar să-şi simtă libertatea, se plimbă pe punte, stau în restaurant. Şi ce plăcut este în cabinele lor!...
Şi coborîm astfel peste douăzeci de kilometri. Alimentele sunt pe terminate. Cît este încă noapte, ar fi înțelept să le completăm. Se aud nişte cocoşi, tragem la mal, şi urcăm încetişor. O căsuță. Nu este nici un cîine. Un staul. O vacă şi un vițel. Găini. Lui Jdanok îi plac păsările, dar eu zic: să luăm vițelul, îl dezlegăm. Jdanok îl duce spre barcă, iar eu, în sensul cel mai adevărat, şterg urmele: altfel, pentru poteră nu va fi greu să-şi dea seama că ne deplasăm pe rîu în jos.
Pînă la mal, vițelul a mers liniştit, dar n-a vrut să urce în barcă, se proptea pe picioarele dinainte. De-abia l-am suit şi l-am culcat Jdanok s-a lăsat peste el, acoperindu-l cu trupul lui, eu am început să vîslesc - ne desprindem, pe urmă o să-l tăiem. Dar asta a fost o greşeală, să-l ducem viu. Vițelul s-a ridicat, l-a răsturnat pe Jdanok şi a intrat în apă cu picioarele dinainte.
Tot echipajul pe punte! Jdanok ține de vițel, eu țin de Jdanok, şi cu toții ne-am aplecat într-o parte, iar barca ia apă. Asta mai lipsea - să ne înecăm în Irtîş. Totuşi am tras vițelul îndărăt! Dar barca se cufundase mult în apă, trebuie să scoatem apa. Însă mai întîi trebuie să tăiem vițelul. Iau cuțitul şi vreau să-i tai tendoanele la grumaz, pe undeva pe aici se află locul acela. Dar nu găsesc locul ori cuțitul nu taie. Vițelul tremură, se zbate, se agită - mă agit şi eu. Încerc să-i tai beregata - nici asta nu merge. Mugeşte, dă din picioare, acum sare din barcă sau ne răstoarnă în apă. El vrea să trăiască! Dar şi noi vrem să trăim!!
Tai - şi nu pot să-i vin de hac. Clatină barca încolo şi încoace, bezmeticul, şi acum o să se scufunde! Şi pentru că este atît de rău şi îndărătnic, mă cuprinde o ură cumplită, ca față de cel mai mare duşman al meu şi, mînat de o furie oarbă, încep să împlînt cuțitul în el la întîmplare!* Sîngele țîşneşte din el, ne stropeşte. Vițelul mugeşte, se zbate şi dă din picioare disperat. Jdanok îl strînge de bot, barca se clatină, iar eu îl lovesc întruna cu cuțitul. Înainte îmi era milă şi de un şoricel, şi de o gîză!
În sfîrşit, a încremenit. Ne-am apucat să scoatem apa din barcă - cu ispolul, cu nişte cutii, la patru mîini. Şi să vîslim.

*Oare nu sunt la fel şi prigonitorii noştri: nu-i destul că ne omoară, ne mai şi urăsc?!

Curentul apei ne-a dus pe un braț al rîului. Înainte — o insulă. Trebuie să ne ascundem acolo, curînd se luminează de ziuă. Am tras barca în adîncul stufărişului. Am tîrît vițelul pe mal şi toată avuția noastră, barca am acoperit-o cu trestii. N-a fost uşor să tîrîm vițelul de picioare pe panta abruptă. Sus-iarbă pînă la brîu şi pădure. Fantastic! De cîțiva ani trăim în pustiu. Am şi uitat cum arată pădurea, iarba, rîul...
Se luminează. Mi se pare că vițelul are o figură supărată. Dar mulțumită lui, bietului animal, o să putem rezista pe insulă. Ascuțim cuțitul cu cremenea de la „Katiuşa". Înainte n-am avut niciodată prilejul sa tai un animal, dar învăț. Am făcut o tăietură pe burtă, am jupuit pielea, am scos măruntaiele. În adîncul pădurii am făcut focul şi am pus la fiert carne de viței cu fulgi de ovăz. O găleată întreagă.
Un adevărat ospăț! Important e că suntem liniştiți. Şi suntem liniştiți pentru că suntem pe insulă. Insula ne desparte de oamenii răi. Printre oameni se află şi dintre cei buni, dar nu prea se nimeresc în calea fugarilor, numai dintre cei răi...
O zi însorită, călduroasă. Nu trebuie să ne chircim într-o vizuină de şacal. Iarba este deasă, suculentă. Cine o calcă zilnic în picioare nu-i cunoaşte prețul, nu ştie ce înseamnă să te cufunzi cu pieptul şi cu fața în ea.
Hoinărim prin insulă. Este plină de tufe de măceş, şi măceşele s-au copt. Nu ne mai saturăm mîncînd. Apoi mîncăm din nou supă. Şi fierbem iar carne de viței. Fierbem caşă cu rinichi.
Ne simțim extraodinar, sufletul e uşor. Ne amintim drumul nostru greu şi găsim destule lucruri de care să rîdem. Cum or fi aşteptat scheciul nostru. Cum or fi înjurat, cum or fi dat socoteală la Direcție. Ne închipuim figurile lor. Rîdem în hohote!...
Pe un trunchi gros, răzuind coaja, am ars cu o sîrmă înroşită în foc: „Aici, în drum spre libertate, în octombrie 1950, au găsit adăpost nişte oameni condamnați pe nedrept la ocnă pe viață". Să rămînă o urmă. În pustietatea asta nu va fi de folos poterei, dar oamenii o vor citi cîndva.
Am hotărît să nu ne grăbim. Lucrul pentru care am evadat îl avem: libertatea. (Cînd vom ajunge la Omsk ori la Moscova, este puțin probabil că ea va mai fi deplină.) Aici încă mai sunt zile însorite, aer curat, verdeață, timp liber. Şi carne îndeajuns. Doar pîine nu avem şi tare mult ne lipseşte.
Şi astfel am trăit pe insulă aproape o săptămînă: din ziua a zecea, şi am început-o pe cea de a şaisprezecea. În desişul pădurii am construit o colibă uscată. Noaptea este frig şi în ea, e drept, dar mai dormim şi ziua. În toate zilele astea am avut parte de soare. Bem multă apă, încercăm, precum cămila, să facem rezerve. Stăm liniştiți şi printre ramuri privim la viața de acolo, de pe mal. Acolo circulă maşini. Oamenii cosesc iarbă - a doua coasă. Pe noi nu ne deranjează nimeni.
Pe neaşteptate, într-o zi, cînd moțăiam în iarbă, încălziți de ultimele

raze de soare, auzim în insulă zgomot de topor. Ne ridicăm puțin şi vedem că nu departe un om tăia cioturi de lemn şi, încet-încet, se apropie de noi.
Într-o jumătate de lună îmi crescuse o barbă sălbatică, n-aveam cu ce ne rade, arătam a evadat tipic. Lui Jdanok nu-i creşte nimic, e ca un puştan.
Astfel eu mă prefac adormit şi pe el îl trimit să meargă degrabă, să ceară o țigară, să spună că noi suntem turişti din Omsk, să afle de unde este el. În caz de nevoie - eu sunt pregătit.
Kolia s-a dus, şi au stat de vorbă. Şi-au aprins cîte o țigară. Era un kazah dintr-un colhoz vecin. Puțin după aceea: a luat-o pe mal, s-a suit în barcă şi, fără să-şi ia cioturile tăiate, a început să vîslească.
Ce însemană asta? Se grăbeşte să dea ştire despre noi? (Sau poate, dimpotrivă, s-o fi speriat că îl denunțăm, fiindcă şi pentru tăiat lemne din pădure poți fi condamnat. Aşa-i viața acum: toată lumea se teme de toată lumea.) „Ce i-ai zis despre noi?" „Că suntem alpinişti." Şi de rîs şi de plîns -Jdanok încurcă întotdeauna cîte ceva. „Eu ți-am spus — turişti! De unde pînă unde alpinişti în stepă întinsă?"
Nu, nu mai putem rămîne aici! S-a isprăvit cu fericirea Am cărat totul în barcă şi am pornit. Deşi e încă ziuă, trebuie să pornim cît mai repede. Kolia s-a culcat pe fundul bărcii, nu poate fi văzut, şi astfel, de departe, pare un singur om în barcă. Vîslesc, ținîndu-mă pe mijlocul Irtîşului.
Prima problemă - să cumpărăm pîine. A doua - cum o să ajungem în locuri locuite de oameni, va trebui să mă bărbieresc neapărat. La Omsk socotim să vindem un costum, să plecăm cu trenul, urcîndu-ne în el cu cîteva stații mai departe.
Către seară am ajuns la căsuța unui supraveghetor de geamanduri. Am urcat. Acolo era o femeie singură. S-a speriat, a început să se agite: „îl chem îndată pe soțul meu!" Şi a plecat undeva. Eu după ea, o urmăresc. Deodată, Jdanok mă strigă îngrijorat: „Jora!(11) (Dracu să te ia, cu limba ta păcătoasă cu tot. Doar ne-am înțeles că eu sunt Viktor Alexandrovici.) Mă întorc. Doi bărbați - unul dintre ei cu armă de vînătoare. „Cine sunteți?" „Turişti din Omsk. Vrem să cumpărăm alimente. (Şi ca să risipim orice bănuială:) Da să intrăm în casă, de ce ne primiți atît de prost?" Şi, într-adevăr, ei se destind: „Noi nu avem nimic. Poate la sovhoz. Doi kilometri mai jos".
Mergem la barcă şi coborîm încă douăzeci de kilometri. Era o seară cu lună. Urcăm pe malul povîrnit. O căsuță. Nu arde nici o lumină. Batem la poartă. Iese un kazah. Şi acesta este primul om care ne vinde o jumătate de pîine, un sfert de sac de cartofi. Cumpărăm şi un ac cu ață (asta, probabil, a fost o imprudență), îl întrebăm şi de un brici de bărbiert, dar el nu se rade, lui nu-i creşte barba. Totuşi era cel dintîi om bun. Noi prindem gust şi îl întrebăm dacă n-are ceva peşte. S-a ridicat soția, ne aduce doi peşti şi zice: „Beş denga"(12). Asta-i peste orice

aşteptări, ne dă peştele fără bani. într-adevăr, nişte oameni tare buni! Eu bag peştele în săculeț, el îl trage înapoi. „Beş denga, cinci ruble", explică stăpînul. Ah, aşa stau lucrurile! Nu, nu-l luăm, e scump.
Vîslim tot restul nopții. A doua zi, cea de a şaptesprezecea zi de la evadare, ascundem barca în tufişuri, iar noi dormim în fîn. La fel şi în cea de a optsprezecea şi de a nouăsprezecea zi, căznindu-ne să nu ne întîlnim cu oameni. Avem de toate: apă, foc, carne, cartofi, sare, găleată. Pe malul drept, abrupt, sunt păduri de foioase, pe cel stîng - lunci şi mult fîn. Ziua facem focul în tufişuri, fierbem ciorbă, dormim.
Curînd însă vom ajunge la Omsk şi, inevitabil, vom ieşi în lume. Prin urmare, am nevoie de un brici de bărbierit. Neputință totală: fără brici şi fără foarfece nu poți născoci nimic care să te ajute să scapi de păr. Poate doar să-l smulgi fir cu fir.
Într-o noapte cu lună am zărit o movilă înaltă pe malul Irtîşului. Ne-am zis: să fie oare vreun turn de pază de pe vremea lui Ermak(13)? Ne-am urcat să vedem. Şi la lumina lunii am văzut un misterios oraş mort, cu case de chirpici. Probabil tot de la începutul anilor treizeci... Ce arde - au ars, casele de chirpici le-au darîmat, pe oameni i-au legat de cozile cailor. Aici, turiştii n-au ce căuta...
În aceste două săptămîni n-a plouat niciodată. Nopțile, însă, deveniseră foarte friguroase. Pentru viteză vîsleam mai mult eu, iar Jdanok şedea la cîrmă şi îngheța. Şi iată că în cea de a douăzecea noapte a început să mă roage să facem focul şi să se încălzească bînd apă fiartă. L-am pus să vîslească, dar el tremura scuturat de friguri şi mă ruga mereu să fac focul.
Tovarăşul de evadare nu putea să-i refuze acest foc - Kolia trebuia să înțeleagă şi să renunțe el. Dar Jdanok aşa era el, nu putea să lupte cu dorința lui: ca atunci cînd a luat lipia de pe masă; s-au cum l-au ispitit gîştele şi găinile...
Tremura şi cerea foc. Însă de-a lungul Irtîşului, pretutindeni, probabil că ne aşteptau cu atenția încordată. Este uimitor că pînă acum nu ne-am încrucişat cu soldații din escortă. Că în nopțile cu lună, în mijlocul Irtîşului, nu ne-au observat şi nu ne-au oprit.
La un moment dat am observat pe malul cel înalt o luminiță. Kolia, în loc de foc, a început să mă roage să intrăm şi să ne încălzim. Era şi mai primejdios. Nu puteam fi de acord. Să înduri atîta, să parcurgi atîta drum — şi pentru ce? Dar nu puteam să-l refuz, poate s-a îmbolnăvit. Iar el nu renunța de bună-voie.
La lumina unei gazomițe dormeau un kazah şi o kazahă. Au sărit în sus speriați. Eu le explic: „Vedeți, acest om s-a îmbolnăvit, lăsați-ne să ne încălzim. Noi suntem în delegație, de la Zagotzerno(14). Am trecut cu barca din partea cealaltă." Zice kazahul: „Culcați-vă." Kolia s-a culcat pe o pătură de pîslă, m-am aşezat şi eu, cum se zice, de ochii lumii. Era primul nostru acoperiş de la începutul evadării, dar nu aveam linişte din

pricina lui. Nu numai că nu puteam să dorm, dar nici să mă întind nu puteam. Aveam senzația că ne-am trădat singuri, că ne-am vîrît singuri într-o capcană.
Bătrînul a ieşit doar în cămaşă şi izmene (altfel m-aş fi dus după el) şi nu s-a întors multă vreme. De după polog se aud şoapte în kazahă. Ăştia sunt cei tineri, întreb: „Cine sunteți? Supraveghetori la gemanduri?" „Nu, noi suntem din sovhozul zootehnic Abai(15), primul pe Republică." Ah, ce locşor ne-am ales, mai rău nici că se poate! Unde-i sovhoz - acolo-s autoritățile şi miliția. Ba încă şi primul pe Republică! Înseamnă că se străduiesc...
Îi strîng mîna lui Kolia: „Mă duc la barcă, vino după mine. Cu servieta." Iar cu glas tare: „Degeaba am lăsat merindele pe mal". Ies în tindă, împing uşa care dă afară, dar este încuiată. Da, e clar. Mă întorc, îl zgîlțîi pe Kolia ca să-l fac atent şi mă duc iar la uşă. Uşa a fost făcută de nişte tîmplari proşti. Jos o scîndură e mai scurtă, pe acolo vîr mîna şi mă întind zdravăn... aha, e proptită cu un par pe dinafară, îl dobor.
Ies. Fuga spre mal. Barca e la locul ei. În lumina lunii pline stau şi aştept Dar Kolia nu se vede. Ah, ce năpastă! Înseamnă că n-are putere să se scoale. Se mai încălzeşte vreo cîteva clipe. Ori l-au prins. Trebuie să mă duc să-l ajut
Urc din nou povîrnişul. Din casă, spre mine, vin patru, printre ei - Jdanok. Foarte aproape unul de altul (sau îl țin?). Strigă: „Jora! (Din nou „Jora!") Vino încoace! Ne cer actele!" Dar servieta n-o are în mînă, cum îi poruncisem.
Mă apropii. Cel nou, cu accent kazah, zice: „Actele dumneavoastră!" Mă țin cît se poate de calm: „Dar dumneata cine eşti?" „Eu sunt comandantul." „Foarte bine, zic eu încurajator, să mergem. Actele pot fi oricînd verificate. Acolo în casă, e şi lumină mai multă." Am intrat în casă.
Ridic încet servieta de jos, mă aproapii de gazomiță şi chibzuiesc cum să mă apropii mai bine şi să sar, iar în vremea asta vorbesc întruna: „Actele, mă rog, întotdeauna... Actele trebuie verificate acolo unde este nevoie. Vigilența nu strică. La noi, la Zagotzerno, a fost un caz..." Apucasem încuietoarea ca să deschid servieta. Toți se strînseseră în jurul meu. Şi-i fac comandantului un vînt cu umărul spre stînga, el cade peste bătrîn şi amîndoi se prăvălesc la pămînt. Celui tînăr - o directă de dreapta în falcă. Țipete, strigăte! Eu: „Mahmadera!" şi cu servieta în mînă sar pe o uşă, pe a doua. Din tindă, Kolia mă strigă: „Jora! Mă țin, nu mă lasă!" Se apucase de tocul uşii, iar ei îl trăgeau înăuntru. L-au apucat de mînă, dar nu-l pot trage. Atunci m-am proptit cu piciorul în toc, şi l-am smucit cu atîta putere, încît Kolia a zburat peste mine, iar eu am căzut. Numaidecît peste mine s-au prăvălit doi. Nu înțeleg cum am ieşit de sub ei. Prețioasa noastră servietă a rămas acolo. Am fugit direct spre povîrniş, în salturi! Din spate aud în rusă: „Cu toporul! Cu toporul!" Probabil ca să mă sperie, altfel ar fi zis în kazahă. Simt că sunt gata să

mă apuce cu mîinile. Mă poticnesc, gata-gata să cad! Kolia ajunsese la barcă Strig: „împinge barca. Sări în ea!" El o împinge, iar eu intru pînă la genunchi în apă, apoi sar în barcă. Kazahii nu îndrăznesc să intre în apă, aleargă pe mal: „Gîr, gîr, gîr!" Le strig: „Hei? Ne-ați prins, ticăloşilor?"
Bine că n-au avut nici o armă. Am împins barca pe firul apei. Ei urlă şi aleargă pe mal, însă un mic golfuleț le stăvileşte drumul. Mi-am scos cele două perechi de pantaloni, cei marinăreşti şi cei de costum, îi storc, şi-mi clănțăne dinții în gură. „Ce zici, Kolia, ne-am încălzit?" Tace...
E limpede că trebuie acum să ne luăm adio de la Irtîş. În zori trebuie să ieşim la mal şi să ajungem la Omsk cu vreo maşină de ocazie. Nu mai avem mult. În servietă rămăsese „katiuşa" şi sarea. Unde să găsim un brici de ras, nu mai vorbesc unde să ne uscăm? Iată, lîngă mal, o barcă, o căsuță. E clar, un supraveghetor de geamanduri. Coborîm pe mal, batem la uşă. Nu se aprinde nici o lumină. O voce groasă de bărbat: „Cine-i acolo?" „Lăsați-ne să ne încălzim! Era să ne înecăm, ni s-a răsturnat barca." După multă zăbavă, în sfîrşit uşa se deschide. În tindă, în semiîntuneric, într-o parte a uşii - un bătrîn voinic, rus, cu mîinile amîndouă ridicase toporul asupra noastră. Dacă-l loveşte pe cel dintîi - nu-l mai opreşti! „Nu vă fie teamă, caut eu să-l înduplec. Noi suntem din Omsk. Am fost în delegație în sovhozul Abai. Am vrut să ajungem cu barca în raionul vecin, dar mai sus de dumneata sunt nişte praguri şi nişte plase, noi am făcut o mişcare greşită şi - ne-am răsturnat." Se uită la noi încă bănuitor, fără să lase toporul. Unde l-am mai văzut, în ce tablou? Un bătrîn din poveşti - coamă căruntă, capul cărunt. În sfîrşit, dă glas: „Care va să zică, vă duceți la Jelezianka?" Ce bine, am aflat şi unde suntem. „Sigur, la Jelezianka. Însă ce-i mai rău - ne-a căzut servieta în apă şi aveam în ea o sută cincizeci de ruble. Am cumpărat nişte carne de la sovhoz, acum nu ne mai arde de carne. Poate vrei s-o cumperi dumneata?" Jdanok s-a dus după carne. Bătrînul m-a lăsat să intru în odaia lui. Acolo ardea o lampă de gaz, pe perete - o puşcă de vînătoare. „Acum o să vă verificăm actele." Mă străduiesc să vorbesc cît mai firesc, convingător: „Actele le avem totdeauna cu noi, bine că le ținem în buzunarul de la piept şi nu s-au udat. Eu sunt Stoliarov Viktor Alexandrovici, împuternicitul direcției regionale zootehnice." Acum trebuie să iau cît mai repede inițiativa. „Dar dumneata cine eşti?" „Supraveghetorul geamandurilor." „Şi numele dumitale?" Tocmai atunci a intrat Kolia şi bătrînul n-a mai adus vorba de acte. A zis că n-are bani pentru carne, dar poate să ne ofere un ceai.
Am rămas la el cam un ceas. Ne-a încălzit ceai la flacără de aşchii, ne-a dat pîine şi chiar ne-a tăiat cîteva felii de slănină. Am vorbit despre şenalul Irtîşului, de prețul care l-am dat pe barcă, unde putem s-o vindem. Vorbea mai mult el. Se uita la noi cu o privire inteligentă de bătrîn,

şi mi s-a părut că înțelege totul acest om adevărat. La un moment dat chiar am vrut să mă destăinui. Dar asta nu ne-ar fi ajutat cu nimic: brici nu avea, era evident, părul lui crescuse cum creşte totul în pădure. Şi pentru el era mai bine să nu ştie, altfel - articolul „ai ştiut şi n-ai spus".
I-am lăsat din carnea noastră de viţel, şi el ne-a dat chibrituri, a venit să ne conducă şi ne-a explicat pe ce parte trebuie să vîslim. Ne-am desprins de mal, am început să vîslesc repede, să ne depărtăm cît mai mult în această ultimă noapte. Ne-au prins pe malul drept, acum ne ţineam mai mult pe lîngă cel stîng. Luna trecuse de malul nostru, dar cerul era senin, şi observam cum de-a lungul malului drept, povîrnit şi acoperit cu păduri, tot pe firul apei coboară o barcă, doar că noi suntem mai iuți.
Nu cumva o fi o grupă operativă?... Înaintăm paralel. Am hotarît să fiu obraznic, am apăsat pe vîsle şi m-am apropiat. „Hei, consătene! Încotro?" „La Omsk". „De unde?" „Din Pavlodar." „Ce cauți aşa departe?" „Mă mut acolo, definitiv".
Pentru un oper, graiul lui, rostind peste tot numai „o", părea cam simpluț, răspunde cu plăcere şi, evident, este chiar bucuros de întîlnire. Nevastă-sa doarme în barcă, iar el, cu vîslele, face noaptea mai scurtă. Scormonesc cu privirea: asta nu-i barcă, ci adevărată haraba, plină cu calabalîc, peste tot numai boccele.
Chibzuiesc cu repeziciune, în ultima noapte, în ultimele ore pe rîu - o astfel de întîlnire! Dacă se mută definitiv, înseamnă că au şi mîncare, şi bani, şi acte de identitate, şi haine, şi chiar brici de bărbierit. (Nimeni, nicăieri, n-o să observe dispariția lor. El este unul, noi suntem doi, nevasta n-o punem la socoteală. Eu voi călători cu carnetul lui de identitate, Kolia se va travesti şi se va da drept femeie: mic, spîn la față, îi vom confecționa o figură. Şi vom găsi, desigur, un geamantan - pentru înfățişarea noastră de călători. Şi orice şofer, chiar în dimineața asta ne duce pînă la Omsk.
Cînd nu s-a jefuit pe rîurile ruseşti? Cînd soarta ți-e potrivnică, oare ce poți să faci? După ce lăsasem urme pe rîu - asta era unica şansă şi ultima. Îmi pare rău să iau lucrurile creştinului, dar de noi cui i-a părut rău? Sau cui o să-i pară rău?
Toate astea ne trec fulgerător prin minte, şi mie, şi lui Jdanok. Şi doar îl întreb încet: „îhî-m-m?" Şi el încet de tot: „Mahmadera".
Mă apropii tot mai mult şi acum împing barca lor spre malul drept, spre pădurea întunecată, mă grăbesc să nu ajungem la cotul rîului. Acolo poate că pădurea ia sfîrşit îmi compun o voce de comandant şi ordon:
— Atenție! Suntem grupa operativă a ministerului de interne. Trageți barca la mal. Controlul actelor!
Vîslaşul a azvîrlit vîslele: ori se speriase, ori poate era chiar bucuros - nu sunt bandiți, ci o grupă operativă.
— Poftiți, rosteşte el în felu-i specific, puteți să le controlați şi aici, pe

apă.
— Am spus la mal - la mal să fie! Şi repede.
Am ajuns. Suntem aproape bord lîngă bord. Noi am sărit, el se strecoară cu greutate printre boccele, şchioapătă. Nevasta s-a trezit: „Mai este mult?" Flăcăul îmi întinde carnetul de identitate. „Şi livretul militar?" „Eu sunt invalid, am fost rănit, m-au reformat. Uite adeverința..." Bag de seamă că la prora bărcii lor luceşte ceva - un topor, îi fac semn lui Kolia - se confiscă. Kolia s-a repezit, prea brusc, şi a luat toporul. Femeia a început să bocească, simțea ceva. Eu, sever: „Ce-nseamnă asta. Gata cu plînsul. Noi căutăm nişte fugari. Criminali. Şi toporul este socotit armă," S-a mai liniştit. - îi ordon lui Kolia:
— Locotenent! Du-te la postul de observație. Acolo trebuie să fie căpitanul Vorobiov.
(Şi gradul, şi numele mi-au venit în minte de la sine, şi iată de ce: amicul nostru, căpitanul Vorobiov, şi el fugar, a rămas să zacă în BUR-ul din Ekibastiiz.)
Kolia a înțeles: să vadă sus dacă nu e cineva, dacă putem să acționăm. Şi a urcat coasta, în vremea asta eu pun întrebări şi cercetez cu privirea. Invalidul îmi luminează servil cu chibriurile lui. Citesc carnetele de identitate şi certificatele. Se potriveşte şi vîrsta - invalidul n-are încă patruzeci. A lucrat ca geamandurist Acum au vîndut casa, vaca. (Fireşte, are toți banii cu el.) Se duc să-şi caute norocul. Nu le ajungea o zi, au plecat noaptea.
Este o ocazie excepțională, o ocazie rară, tocmai pentru că nimeni, nicăieri, n-o să bage de seamă dispariția lor. Dar ce vrem noi? Avem nevoie de viețile lor? Nu, eu n-am ucis oameni şi nici nu vreau să ucid. Pe anchetator sau pe oper, cînd mă schingiuiesc, da, însă n-am să pot ridica mîna asupra unor oameni nevinovați. Să le luăm banii? Doar foarte puțini. Cum puțini?
Păi, pentru două bilete pînă la Moscova. Şi pentru mîncare. Şi poate cîte ceva din boarfe. Asta n-o să-i ruineze. Şi dacă nu le vom lua actele, nici barca şi ne vom înțelege să nu ne denunțe? E greu de crezut? Şi noi cum o să ne descurcăm fără acte?
Dar dacă o să luăm actele, nu le rămîne altceva de făcut decît să ne denunțe. Iar ca să nu ne denunțe, trebuie să-i legăm aici. Să-i legăm astfel, încît să avem o rezervă de două-trei zile.
Dar asta ar însemna pur şi simplu să...?
S-a întors Kolia, mi-a făcut semn că sus totul este în ordine. Aşteaptă de la mine „mahmadera!" Ce-i de făcut?
Ekibastuzul robilor, Ekibastuzul ocnaşilor îmi răsare dinaintea ochilor. Şi să ne întoarcem acolo?... Oare să nu avem dreptul?...
Şi deodată — deodată ceva foarte uşor mi-a atins picioarele. M-am uitat: ceva mic, alb. M-am aplecat, şi ce văd? Un motănel alb. A sărit din barcă, cu coada ridicată, toarce şi se freacă de picioarele mele.

El nu-mi ştie gîndurile.
Şi din pricina atingerii acestui pisoiaş, am simțit că voința mea s-a frînt. Încordată de douăzeci de zile, începînd cu tîrîtul pe sub sîrma ghimpată, acum parcă a plesnit. Am simțit că, orice mi-ar zice Kolia acum, eu n-aş putea să le iau - nu viața, dar nici banii lor cîştigați cu sudoarea frunții.
Păstrîndu-mi tonul sever:
— Aşteptați aici, o să ne dumirim îndată. Urcăm coasta malului, țin în mînă actele lor. Îi spun lui Kolia ce gîndesc. El tace. Nu este de acord, dar tace.
Uite-aşa sunt toate rînduite: ei pot să ne ia la toți libertatea, şi n-au mustrări de conştiință. Dacă vrem să ne luăm îndărăt libertatea noastră naturală, pentru asta ei ne cer viața, a noastră şi a tuturor celor pe care îi întîlnim în cale.
Ei îşi permit totul, noi - nu. Iată de ce ei sunt mai puternici decît noi. Fără să convenim ceva, coborîm. Lîngă barcă este doar şchiopul. „Unde îți este nevasta?" „S-a speriat şi a fugit în pădure."
— Luați-vă actele. Puteți să vă continuați drumul. Mulțumeşte. Strigă spre pădure:
— Ma-aria! Vino îndărăt! Sunt oameni buni. Hai să plecăm.
Ne desprindem de mal. Vîslesc din toate puterile. Şontorogul îşi aduce aminte şi îmi strigă din urmă:
— Tovarăşe şef! Ştiți, ieri am văzut doi - bandiți în toată regula! Dacă ştiam, îi țineam pe ticăloşi!
— Ți-a fost milă, nu? întreabă Kolia. Nu zic nimic.
***
Din noaptea asta - de cînd am intrat să ne încălzim, ori de la întîlnirea cu motănelul alb, evadarea noastră a început să meargă prost. Nu ştiu ce, dar parcă pierduserăm ceva: siguranța? Îndemînarea? Capacitatea de a chibzui? Unitatea opiniilor? Acum, cînd eram atît de aproape de Omsk, am început să facem greşeli şi să nu ne mai înțelegem. Astfel de fugari nu ajung prea departe.
Spre dimineață am abandonat barca. Ziua am dormit într-un stog, dar destul de agitați. S-a întunecat. Mi se făcuse foame. Ar trebui să fierbem nişte came, dar găleata am pierdut-o în timpul retragerii. Am hotărît s-o frigem. Am găsit un scaun de tractor - el va fi tigaia. Cartofii o să-i coacem.
Alături se afla o colibă înaltă de fîn - o făcuseră cosaşii. În acea eclipsă a minții în care intrasem astăzi, nu ştiu de ce am socotit că e mai bine să fac focul înlăuntrul colibei: n-o să fie văzut de nicăieri. Kolia nu vrea nici un fel de cină: „Să mergem mai departe!" A apărut disensiunea, nimic nu merge.
Am făcut totuşi focul în colibă, însă am pus prea multe vreascuri. A luat foc toată coliba, abia am izbutit să ies afară. Focul s-a întins la stog, cel

în care ne petrecusem toată ziua. Mi s-a făcut dintr-o dată milă de acest fîn înmiresmat, care fusese atît de bun cu noi. Am început să-l împrăştii, să mă rostogolesc pe pămînt, încercînd să sting focul, să nu se întindă mai departe. Kolia stă deoparte, e supărat, nu mă ajută.
Ce urmă am lăsat! Ce văpaie! Vizibilă de la mai mulți kilometri. Asta se mai cheamă şi diversiune. Pentru evadare or sa ne dea acelaşi sfertuleț, pe care îl mai avem. Dar pentru „diversiune" cu fînul colhozului, la dorință îți pot da şi pedeapsa capitală.
Mai grav este că fiecare greşeală creează posibilitatea apariției unor greşeli noi, îți pierzi siguranța, capacitatea de a aprecia situația.
Coliba a ars, dar cartofii s-au copt. Cenuşă în loc de sare. Am mîncat.
Am pornit la drum de noapte. Am ocolit un sat mare. Am găsit o lopată. Am luat-o pentru orice eventualitate. Ne-am dat mai aproape de Irtîş. Şi am nimerit într-un golf. Să ocolim din nou? E păcat Am căutat şi am găsit o barcă fără vîsle. Nu-i nimic, lopata în locul vîslelor. Am traversat golfulețul. Aici mi-am legat lopata cu cureaua în spate, cu coada în sus, să pară ca un pat de armă. În întuneric păream vînători.
Curînd ne-am întîlnit cu nişte oameni. Am sărit într-o parte. Unul zice: „Petro!" „Ai greşit, nu sunt Petro!"
Am mers toată noaptea. Din nou am dormit într-un stog. Ne-a trezit sirena unui vapor. Am scos capul — nu prea departe era un debarcader. Aici se cărau harbuji cu camioanele. Omskul este aproape, este aproape. E timpul să mă bărbieresc şi să facem rost de bani. Kolia mă sîcîie întruna: „Suntem pierduți. De ce trebuia să mai evadăm dacă ştiai că o să-ți fie milă? Era în joc soarta noastră, şi ție ți-a fost milă. Acum suntem pierduți."
Are dreptate. Acum totul pare extrem de absurd: n-avem brici, n-avem bani, şi totul a fost în mîinile noastre, dar nu am luat nimic. Trebuia să tînjeşti atîția ani după evadare, să pui în joc atîta şiretenie, să te tîrăşti pe sub sîrma ghimpată şi să aştepți rafala în spinare, să nu bei şase zile apă, să traversezi deşertul în două săptămîni - şi să nu iei ceea ce ai în mînă! Cum să intru în Omsk nebărbierit? Cu ce o să plecăm din Omsk mai departe?...
O zi întreagă stăm întinşi într-un stog de fîn. Fireşte, nu putem să dormim. Pe la cinci seara Jdanok zice: „Hai să mergem acum să ne orientăm pe lumină". Eu: „Pentru nimic în lume!" El: „Curînd o se se împlinească o lună!
Îți păzeşti pielea exagerat de mult! O să ies şi mă duc singur." Îl amenință: „la seama, cuțitul e făcut şi pentru tine!" Însă, fireşte, n-o să împlînt cuțitul în el.
S-a potolit. Stă culcat. Brusc se rostogoleşte din stog şi pleacă. Ce să fac? Să ne despărțim aşa? Am sărit şi eu, am pornit după el. Mergem la lumina zilei, pe un drum de-a lungul Irtîşului. Ne-am aşezat lîngă un stog şi chibzuim: dacă ne întîlnim acum cu cineva, va trebui să nu-i dăm

drumul pînă nu se face întuneric, ca să nu ne denunțe. Kolia a ieşit imprudent - o fi liber drumul? - şi numaidecît l-a văzut un flăcău. A trebuit să-l cheme: „Apropie-te, prietene, să aprindem o țigară de necaz!" „Da ce necaz ați pățit?" „Păi, uite, am plecat cu cumnatul meu în concediu cu barca. Eu sunt din Omsk, iar el din Pavlodar, este lăcătuş la şantierul de reparații navale. Într-o noapte, barca s-a desfăcut şi dusă a fost, am rămas doar cu ce am avut pe mal. Da tu ce eşti?" „Eu sunt geamandurist." „N-ai zărit pe nicăieri barca noastră? Poate prin stufăriş?" „Nu." „Şi unde-i postul tău? „Uite colo", zice, arătînd spre o căsuță. „Păi, hai să mergem la tine, fierbem nişte carne, ne bărbierim."
Mergem. Căsuța pe care o văzusem era a unui alt geamandurist, vecin, a geamanduristului nostru - la vreo trei sute de metri mai departe. Dar nu e singur. De-abia am intrat în casă, şi vecinul vine la noi pe bicicletă, cu armă de vînătoare. Se holbează la barba mea, mă întreabă despre viața la Omsk. Pe mine, un ocnaş, să mă întrebi de viața din libertate! Bălmăjesc ceva la nimereală, în general că stăm prost cu locuințele, cu alimentele, cu produsele industriale de asemenea, aici sigur nu dai greş. El se strîmbă, obiectează, se pare că este cadru de partid. Kolia fierbe supa, trebuie să mîncăm bine şi să facem şi rezerve, poate nu mai avem prilejul pînă la Omsk.
Chinuitor trece timpul pînă se lasă întunericul. Nu trebuie să-i lăsăm să plece nici pe unul, nici pe celălalt. Şi dacă va veni şi al treilea? Iată însă că amîndoi se pregătesc să plece să aprindă luminile la geamanduri. Ne oferim să-i ajutăm. Membrul de partid refuză: „Eu n-am decît două lumini de aprins şi trebuie să mă duc în sat, să duc nişte vreascuri acasă. Dar mai trec eu pe aici." Îi fac semn lui Kolia să nu-l scape din ochi pe membrul de partid. Dacă observă ceva - în tufiş. Îi arăt locul de întîlnire. Eu mă duc cu al nostru. Din barcă cercetez împrejurimile, întreb cîți kilometri sunt de colo pînă dincolo. Ne întoarcem în acelaşi timp cu vecinul. Asta mă linişteşte: n-a avut încă timp să ne denunțe. Curînd, într-adevăr, revine cu căruciorul lui cu vreascuri. Da nu pleacă mai departe, s-a aşezat să guste din supa lui Kolia. Nu pleacă. Ce-i de făcut? Să-i imobilizăm pe amîndoi? Unul în beci, celălalt în propriul pat?... Amîndoi au acte, celălalt are bicicletă şi armă? Asta-i viața de evadat: nu-ți este de ajuns simpla ospitalitate, trebuie să mai iei şi cu forța...
Deodată — zgomot de furcheți. Mă uit pe fereastră - într-o barcă trei. Asta înseamnă cinci la doi. Stăpînul nostru iese, dar se întoarce numaidecît după bidoane. Zice: „Şeful a adus gazul. Ciudat că a venit chiar el, că astăzi e duminică."
Duminică! Uitaserăm să ținem socoteala zilelor săptămînii, noi le distingeam altfel. Păi noi am fugit într-o duminică seara. Care va să zică, trei săptămîni de la evadare! Ce-o fi acolo, în lagăr? Potera este disperată că n-a pus mîna pe noi. În trei săptămîni, dacă o ştergeam cu maşina, am fi putut de mult să ne aranjăm undeva prin Karelia, prin Bielorusia,

să avem acte de identitate, să muncim. Cu puțin noroc, poate şi mai la vest... Şi nu e păcat să te predai acum, după trei săptămîni?!
„Ce zici, Kolia, după ce ne-am făcut plinul, n-ar fi cazul să ne şi uşurăm gospodăreşte?" Ieşim în tufişuri şi urmărim: gazda noastră ia gazul de la barca sosită, membrul de partid s-a apropiat şi el. Vorbesc ceva, dar noi nu auzim.
Au plecat. Pe Kolia, îl trimit rapid în casă, să nu-i lase pe geamandurişti să vorbească singuri despre noi. Eu mă duc încet la barca gazdei. Ca să nu fac zgomot cu lanțul, mă căznesc şi scot țăruşul cu totul. Socotesc timpul: dacă şeful geamauduriştilor s-a dus să raporteze despre noi, are şapte kilometri pînă în sat, deci - patruzeci de minute. Dacă epoleții roşii sunt în sat, pînă se adună, cu maşina, fac încă vreo cincisprezece minute.
Mă duc în casă. Vecinul tot nu pleacă, face conversație. Foarte ciudat, înseamnă că va trebui să-i luăm pe amîndoi deodată. „Ce zici, Kolia, mergem să ne spălăm înainte de culcare?" (trebuie să ne înțelegem.) Numai ce am ieşit, şi în liniştea serii auzim tropăit de cizme. Ne aplecăm şi la lumina cerului senin (luna încă nu răsărise) vedem cum pe lîngă tufişuri aleargă oameni unul după altul, înconjoară căsuța.
Îi şoptesc lui Kolia: „La barcă!" Fug spre rîu, pe pantă alunec, cad şi, iată, am ajuns la barcă. Viața se numără în secunde, dar Kolia nu apare! Unde-o fi dispărut? Nu pot să-l părăsesc.
În sfîrşit, de-a lungul malului, cineva fuge prin întuneric direct spre mine. „Kolia, tu eşti?" O flacără! Un foc de armă drept în față! Cu o săritură de cascador (cu mîinile înainte) sar în barcă. Dar pe coastă - rafale de automat. Strigă: „L-am terminat pe unul". Se apleacă: „Este rănit?" Gem. Mă scot din barcă, mă duc undeva. Şchiopătez (dacă sunt schilodit, mă vor bate mai puțin). În beznă, pe neobservate, arunc în iarbă două cuțite.
Sus, epoleții roşii mă întreabă numele. „Stoliarov." (Poate, cine ştie, mă descurc cumva. Nu-mi vine deloc să spun numele meu, asta înseamnă sfîrşitul libertății.) Mă lovesc peste față: „Numele!" „Stoliarov." Mă tîrăsc într-o izbă, mă dezbracă pînă la brîu, îmi leagă mîinile la spate cu sîrmă, sîrma îmi intră în piele, îmi proptesc baionetele în pîntece. De sub una țîşneşte o şuviță de sînge. Milițianul, locotenentul-major Sabotajnikov, care m-a prins, îmi vîră pistolul în față cu siguranța trasă. „Numele!" Este inutil să mă mai împotrivesc. Îi spun. „Unde-i al doilea?" îşi agită revolverul, baionetele se înfig şi mai adînc: „Unde-i al doilea?" Mă bucur pentru Kolia şi afirm: „Am fost împreună, probabil a fost ucis."
A venit operul cu găitane albastre, un kazah. M-a împins aşa legat pe pat şi pe jumătate aşezat a început să mă lovească ritmic peste față: cu dreapta, cu stînga, cu dreapta cu stînga, de parcă ar înota. La fiecare lovitură, capul mi se loveşte de perete. „Unde-i arma?" „Care armă?" „Ați avut o armă, ați fost văzuți într-o noapte." Ăsta a fost acel vînător de

noapte - şi el ne-a vîndut... „A fost o lopată, n-a fost nici o armă!" Nu crede şi loveşte. Brusc m-am simțit mai bine: leşinasem. Cînd mi-am revenit: „Ia seama, dacă unul de-ai noştri o să fie rănit, tu o să fii curățat pe loc!"
(Parcă simțiseră - Kolia a avut într-adevăr o armă! Asta s-a lămurit mai tîrziu - cînd i-am zis lui Kolia „La barcă!" el a fugit în direcție opusă, în tufişuri. Mi-a explicat că n-a înțeles... Dar nu, toată ziua tînjise să se despartă, iată dar că s-a despărțit. Nu uitase nici bicicleta. Auzind împuşcăturile, s-a depărtat cît mai mult de rîu şi s-a tîrît îndărăt, acolo de unde veniserăm aici. Se întunecase de-a binelea, şi cîtă vreme toată haita tăbărîse pe mine, el s-a ridicat în picioare şi a fugit. Fugea şi plîngea: credea că m-au ucis. Aşa a ajuns la cea de a doua căsuță, a vecinului. A spart fereastra cu piciorul şi a început să caute arma. Pipăind, a găsit-o atîrnată de perete, de asemenea - un săculeț cu cartuşe. A încărcat. Gîndul lui, zice, era următorul: „Să mă răzbun? Să trag în ei pentru Jora?" S-a răzgîndit însă. A găsit bicicleta şi toporul. Dinăuntru a spart cu toporul uşa, a pus nişte sare în săculeț (i s-a părut lucrul cel mai important sau n-a avut vreme să chibzuiască) - şi a plecat mai întîi pe un drum vicinal, apoi prin sat, chiar pe lîngă soldați. Lor nici nu le-a trecut prin minte că poate fi el.)
Pe mine, legat, m-au pus într-o căruță. Doi soldați s-au aşezat peste mine şi m-au dus aşa la sovhoz, vreo doi kilometri. Aici era telefonul de la care pădurarul (era în barcă împreună cu şeful geamanduriştilor) i-a chemat pe epoleții roşii. Iată de ce au venit ei aşa de repede, pentru că au fost anunțați prin telefon, nici nu m-am gîndit la asta.
Cu acest pădurar, aici, a avut loc o mică scenă, despre care, într-un fel, nu-mi face plăcere să povestesc, însă pentru unul care tocmai a fost prins este caracteristică: trebuia să merg la budă pentru o nevoie mică, dar cineva trebuia să mă ajute într-un fel foarte intim, pentru că mîinile mele erau răsucite la spate. Pentru a nu fi umiliți soldații, i-au ordonat pădurarului să iasă cu mine. În întuneric ne-am depărtat puțin de soldații cu automate şi el, asistîndu-mă, mi-a cerat iertare pentru că m-a trădat: „Aşa-i funcția mea. Nu puteam altfel."
Eu n-am răspuns. Cine poate judeca asta? Ne-au trădat şi oameni cu funcții şi fără funcții. Toți ne-au trădat pe drum, în afară de acel bătrîn antic cu coama căruntă.
Într-o izbă la drumul mare, eu stau dezbrăcat pînă la brîu, legat. Mi-e tare sete, dar nu-mi dau să beau. Epoleții roşii mă privesc ca nişte fiare. Fiecare face ce face ca să mă înghiontească una-două cu patul armei, însă aici nu ucid cu una, cu două: pot să ucidă numai cînd sunt puțini, cînd nu există martori. (Se poate înțelge de ce sunt atît de răi. Cîte zile, fără pic de odihnă, au mers unul după altul prin apă în stufăriş şi au mîncat doar coserve, fără nimic cald).
În izbă se află o familie întreagă. Copiii mici mă privesc cu curiozitate,

dar se tem să se apropie, chiar tremură. Locotenentul de miliție şade şi bea vodcă împreună cu stapînul, mulțumit de ispravă şi de răsplata ce va să vie. — „Tu ştii cine-i ăsta? se laudă el către stapînul izbei. Ăsta-i colonel, un cunoscut spion american, mare bandit. A fugit la ambasada americană. Aceştia, pe drum, ucideau oameni şi îi mîncau."
Poate chiar şi el crede. MVD-ul răspîndea astfel de zvonuri despre noi pentru a ne prinde mai uşor, ca toată lumea să ne denunțe. Nu le era destul avantajul puterii, al armelor, al vitezei de mişcare, aveau nevoie şi de sprijinul calomniei.
(În vremea asta pe drumul ce trecea pe lîngă izba noastră, ca şi cînd nu s-ar fi întîmplat nimic, trece Kolia pe bicicletă, cu arma peste umăr. El vede izba puternic luminată, în pridvor - soldații zgomotoşi fumînd, în fața ferestrei - pe mine despuiat. Şi învîrte din pedale spre Omsk. Iar acolo unde m-au prins pe mine, în jurul tufişurilor, toată noaptea, vor străjui soldații, iar dimineață vor pieptăna toate împrejurimile. Nimeni încă nu ştie că geamanduristului vecin i-a dispărut bicicleta şi arma, şi el, pesemne, s-a grăbit să meargă la băutură şi să se laude.)
Delectîndu-se cu succesul său, neobişnuit la scară locală, locotenentul de miliție dă ordin să fiu dus în sat. Din nou mă aruncă în căruță şi mă duc la KPZ: peste tot sunt, la fiecare soviet sătesc! Doi soldați cu automate fac de gardă în coridor, doi sub fereastră! Doar eram colonelul spion american! Mi-au dezlegat mîinile, dar mi-au poruncit să mă culc pe pardoseală, în mijloc, să nu mă rezem de nici un perete. Şi astfel, gol pînă la brîu, îmi petrec noaptea de octombrie.
Dimineața vine un căpitan, mă fulgeră cu privirea, îmi aruncă tunica (celelalte haine le şi băuseră). Încet şi uitîndu-se spre uşă, îmi pune o întrebare ciudată:
— De unde mă cunoşti?
— Nu vă cunosc.
— De unde ai ştiut atunci că eu, căpitanul Vorobiov, am fost însărcinat cu căutările? Ticălosule, îți dai seama în ce situație m-ai pus?
El este Vorobiov! Şi căpitan! Acolo, noaptea, cînd ne-am dat drept grupă operativă, l-am pomenit pe căpitanul Vorobiov: şchiopul pe care l-am cruțat a denunțat totul de-a fir a păr. Şi acum căpitanul are neplăceri. Dacă şeful poterei are legături cu evadatul, ce să ne mai mirăm că de trei săptămîni nu pot să-l prindă!...
Mai vine şi o haită de ofițeri, strigă la mine, mă întreabă şi de Vorobiov. Le spun că este o pură întîmplare.
Mi-au legat din nou mîinile cu sîrmă, mi-au scos şireturile de la bocanci şi ziua-n amiaza mare m-au plimbat prin sat. În cordon - vreo douăzeci de soldați cu automate. A dat năvală întregul sat, muierile dau din cap, copiii aleargă în urmă şi țipă:
— Au adus un bandit! Să-l împuşte!
Sîrma îmi taie mîinile, la fiece pas bocancii îmi ies din picioare, dar am

ridicat capul sus şi privesc deschis, mîndru, la oameni, să vadă că sunt un om cinstit.
Plimbarea asta a fost demonstrativă, ca muierile astea şi copiii să țină bine minte (vreme de douăzeci de ani se vor povesti legende). În capul satului mă aruncă într-un camion gol, cu caroseria din scînduri vechi, negeluite. Cinci soldați cu automate se aşază lîngă cabină ca să fie cu ochii pe mine.
Şi iată că toți kilometrii de care noi ne bucuram atît, toți kilometrii care ne depărtau de lagăr, trebuie acum să-i parcurg îndărăt. Pe traseul maşinilor, cu toate ocolişurile, se adunau cinci sute. Îmi pun cătuşele la mîini, sunt strînse la limită. Mîinile mi le-au răsucit la spate şi n-am cu ce să-mi apăr fața. Şi nu stau întins ca un om, ci ca un buştean. Ei chiar aşa ne şi spun-buşteni.
Şi drumul era stricat, plouă, plouă necontenit, maşina se hurducă prin hîr-toape. Fiecare zdruncinătură şterge cu capul meu, cu fața mea, podeaua caroseriei. Mă zgîrie, în piele mi se înfig aşchiuțe. Iar mîinile nu numai că nu pot veni în ajutorul feței, dar ele însele parcă sunt tăiate la cea mai mică zguduitură, parcă cineva îmi taie palmele cu cătuşele, precum cu ferăstrăul. Încerc să mă tîrăsc în genunchi spre un oblon şi să mă aşez, sprijinindu-mă de el cu spatele. Zadarnic! N-am de ce să mă țin şi cea dintîi scuturătură mai puternică mă zvîrle de colo-colo, şi eu mă tîrăsc cum dă Dumnezeu. Astfel, uneori mă aruncă şi mă izbeşte de scîndurile obloanelor, încît simt că zboară măruntaiele din mine. Pe spate nu pot să stau din pricina palmelor. Mă las pe o parte - e rău. Mă întorc pe burtă - rău. Mă căznesc să îndoi gîtul şi să ridic capul astfel, încît să-l feresc de lovituri. Dar gîtul oboseşte, capul cade şi se izbeşte cu fața de scîndura oblonului.
Şi cei cinci soldați din escortă privesc nepăsători la chinurile mele.
Această călătorie- intră în instrucția lor sufletească.
Locotenentul lakovlev, care merge în cabină, la popasuri coboară, se uită la mine şi mijeşte: „Ei, n-ai evadat încă?" Îl rog să mă lase să-mi fac nevoile, el slobozeşte un rîs strident: „Fă-ți-le în pantaloni, noi nu te împiedicăm!" Îl rog să-mi scoată cătuşele, el rîde: „Ai avut noroc că n-ai căzut în mîna acelui băiat pe sub turnul căruia te-ai tîrît. Acum n-ai mai fi în viață."
În ajun mă bucurasem că nu mă bătuseră încă „după merit". De ce să-şi strice însă pumnii, dacă totul poate să facă bena camionului? Pe tot corpul meu nu rămăsese un loc nelovit, care să nu mă doară. Mîinile parcă îmi sunt încontinuu retezate cu ferăstrăul. Capul îmi plesneşte de durere. Fața îmi este vînătă de izbituri, toată înțepată de scînduri, pielea zdrelită*.

*În plus, Tenno suferea de hemofilie. Accepta toate riscurile evadărilor cînd o singură zgîrietură l-ar fi putut costa viața.

Mergem o zi întreagă şi aproape toată noaptea.
Cînd am încetat să mă mai lupt cu bena camionului şi cu totul în nesimțire mă izbeam cu capul de scînduri, un ostaş din escortă n-a mai suportat - mi-a pus rucsacul sub cap, mi-a slăbit pe neobservate cătuşele şi, aplecîndu-se deasupra mea, mi-a şoptit: „Nu-i nimic, mai rabdă, o să ajungem curînd". (De unde o fi luat aşa ceva acest flăcău? Cine l-o fi crescut? Cine l-o fi educat? Putem spune cu siguranță că nu Maxim Gorki şi nici politrucul companiei sale.)
Ekibastuz. Lanț de trăgători cu automate. „Jos!" Nu pot să mă ridic. (Dacă m-as fi ridicat, m-ar fi luat toți cu bucurie la dezmorțit.) Au desfăcut oblonul din spate, m-au rostogolit pe pămînt. S-au strîns şi supraveghetorii - să privească, să se hlizească. „Aha, agresorul!" a strigat unul dintre ei.
M-au tîrît pe la postul de gardă în puşcărie. Nu m-au vîrît într-o boxă individuală, ci, dintr-o dată, într-o celulă comună, ca să mă vadă toți amatorii de libertate.
În celulă m-au ridicat cu grijă pe brațe şi m-au aşezat pe priciul de sus. Doar că n-aveau nimic de mîncare pînă la rația de dimineață.
Iar Kolia, în noaptea aceea, a mers mai departe spre Omsk. De fiecare maşină, observînd farurile, se depărta cu bicicleta în stepă şi acolo se culca la pămînt. Pe urmă, într-o gospodărie singuratică, a intrat în poiata păsărilor unde şi-a împlinit visul de evadat: a sucit gîtul la trei găini şi le-a băgat în traistă. Şi, cum celelalte începuseră să cîrîie şi să cotcodăcească, a pornit mai departe.
Acea nesiguranță, care ne clătinase pe noi după marile greşeli, acum, după ce pe mine mă prinseseră, pusese stăpînire şi mai tare pe Kolia. Nestatornic, emotiv, şi-a continuat evadarea mai mult de disperare, fără a-şi da prea bine seama ce trebuie să facă. El nu putea să înțeleagă lucrul cel mai simplu: că dispariția armei şi a bicicletei a fost, bineînțeles, descoperită şi ei nu mai fac un secret din asta, iar el trebuia să le arunce încă de dimineață, ca fiind prea săritoare în ochi. Şi că de Omsk nu trebuie să se apropie din partea asta, şi nu pe şosea, ci ocolind oraşul pe departe, prin locuri virane şi curți dosnice. Arma şi bicicleta ar fi trebuit să le vîndă numaidecît - iată cum ar fi făcut rost de bani. El însă a stat o jumătate de zi în tufişurile de lîngă Irtîş, dar, din nou, n-a avut răbdare pînă se înnopta şi a pornit de-a lungul rîului pe poteci. Era foarte posibil ca prin postul de radio local să-i fi transmis semnalmentele. În Siberia nu prea se jenează de asemenea lucruri, precum în partea europeană.
Cînd a trecut pe lîngă o căsuță, a intrat. Înăuntru era o femeie bătrînă şi fata ei de vreo treizeci de ani. În casă aveau un radio. Printr-o coincidență uimitoare, o voce cînta:
Din Sahalin fugit-a vagabondul Pe-a fiarelor cărare-ngustă...
Kolia s-a înduioşat, l-a podidit plînsul. „Care ți-e necazul?" l-au întrebat

femeile. Compasiunea lor l-a făcut să plîngă de-adevăratelea. Ele s-au repezit să-l liniştească. El le-a explicat: „Sunt singur pe lume. Toţi m-au părăsit" „Atunci însoară-te, mai în glumă, mai în serios, i-a zis bătrînă. Uite, nici fata mea nu e măritată." Kolia s-a înduioşat şi mai tare şi a început să-şi examineze mireasa. Aceasta a trecut la lucruri practice: „Bani de vodcă ai?" Kolia s-a scotocit, a scos ultimele rublişoare, nu erau de ajuns. „Completez eu." Şi a plecat. „Da, şi-a adus aminte Kolia, am vînat nişte potîrnichi. Mamă soacră, pregăteşte un ospăţ de sărbătoare." Bătrînă le-a luat: „D-apăi astea-s găini!" „Înseamnă că le-am încurcat pe întuneric, cînd le-am împuşcat." „Dar de ce au gîturile sucite?" Kolia a cerut o ţigară, baba îi cere ginerelui bani pe tutun. Kolia şi-a scos şapca, bătrîna s-a speriat: „Nu cumva eşti puşcăriaş, ai părul tuns? Pleacă, du-te cît mai eşti întreg. Dacă vine fiică-mea, te dăm pe mîna miliţiei!"

Şi tot timpul pe Kolia îl chinuia întrebarea: de ce pe Irtîş nouă ne-a fost milă de oamenii liberi, iar oamenii liberi n-au pic de milă faţă de noi? A luat dintr-un cui bătut în perete o scurtă modernă, ca la Moscova (afară se făcuse frig, iar el era doar în costum), a îmbrăcat-o - îi venea ca turnată. Baba strigă: „Te dau pe mîna miliţiei!" Iar Kolia vede pe fereastră că fata babei venea însoţită de cineva pe bicicletă. Deci a şi denunţat!

Prin urmare - „mahmadera!" A luat arma şi zice către babă: „În colţ! Culcat!" S-a tras lîngă perete, i-a lăsat pe cei doi să intre pe uşă şi ordonă: „Culcat!" Apoi bărbatului: „Ia să-mi faci cizmele tale cadou de nuntă! Scoate-le pe rînd!" Convins de arma îndreptată asupra lui, acela şi-a scos cizmele, Kolia le-a încălţat, arancînd scîlcieturile din lagăr, şi a ameninţat că de va ieşi cineva după el îl va împuşca.

Şi a pornit pe bicicletă. Dar bărbatul a pornit să-l ajungă cu bicicleta lui. Kolia a descălecat, a dus puşca la umăr: „Stai! Lasă bicicleta! Dă-te la o parte!" După ce acela s-a dat îndărăt, el s-a apropiat, a rupt spiţele de la bicicletă, i-a înţepat anvelopa cu cuţitul, apoi a plecat.

Curînd a ieşit la şosea. În faţă era Omskul. A pornit drept înainte. Iată şi staţia de autobuz. Prin grădini, femeile scoteau cartofi. În urma lui a apărut o motocicletă cu ataş. În ea - tineri muncitori îmbrăcaţi cu pufoaice. A mers ce a mers şi, deodată s-a repezit spre Kolia şi la doborît cu ataşul. Cei trei au sărit de pe motocicletă, s-au năpustit asupra lui şi au început să-l lovească în cap cu revolverul.

Femeile din grădini s-au pornit pe ţipat: „Ce-aveţi cu el? Ce v-a făcut?!" Într-adevăr - ce le-a făcut el?

Dar nu ai posibilitatea să explici oamenilor cine şi cui a făcut şi încă va mai face rău. Sub pufoaice, toţi cei trei aveau uniforme militare (grupa operativă a străjuit zi de zi la intrarea în oraş). Şi li s-a răspuns femeilor: „Este un ucigaş". Foarte simplu. Şi femeile, credincioase Legii, s-au dus la cartofii lor.

Primul lucru pe care l-a făcut grupa operativă a fost să-l întrebe pe sărmanul evadat dacă are bani. Kolia a răspuns cinstit că nu. L-au căutat şi, într-unul din buzunarele scurtei lui „moscovite", au găsit cincizeci de rable. Confiscîndu-i, au mers la un bufet unde au mîncat şi au băut. De altfel, i-au dat şi lui Kolia să mănînce.
Astfel am acostat în puşcărie pentru multă vreme. Procesul era fixat deabia în iulie anul viitor. Nouă luni am zăcut în puşcăria lagărului. Din cînd în cînd ne tîrau la anchetă. Ancheta era condusă de şeful regimului disciplinar Macehovski şi de agentul operativ Weinstein. Ancheta urmărea să stabilească: cine ne-a ajutat dintre deținuți? Care dintre cei liberi, „în înțelegere cu noi", a întrerupt lumina în momentul evadării? (Noi nu le-am explicat că planul era altul şi că stingerea luminii doar ne-a derutat) Unde se afla locul de întîlnire la Omsk? Ce frontieră urma să trecem în continuare? (Ei nu puteau să admită că oamenii voiau să rămînă în patrie.) „Voiam să mergem la Moscova, la Comitetul Central, să povestim despre arestările criminale, şi atît!" Nu ne cred.
Fără să obțină nimic interesant, ne-au blagoslovit cu obişnuitul buchet al evadaților: 58-14 (sabotaj contrarevoluționar); 59-3 (banditism); decretul „patru pe şase", articolul „unu-doi" (furt săvîrşit de o bandă de hoți); acelaşi decret, articolul „doi-doi" (tîlhărie combinată cu violență, primejdioasă pentru viața oamenilor); articolul 182 (confecționare şi port de arme albe).
Dar tot acest şirag fioros de articole nu ne amenința cu lanțuri mai grele decît cele pe care le aveam. Represiunea judiciară, care depăşise demult orice limită rațională, ne făgăduia după aceste articole aceiaşi două-âzeci şi cinci de ani, care i se puteau da şi unui baptist pentru rugăciunea lui şi pe care noi îi şi aveam fără nici o evadare. Numai că acum, la apel, noi va trebui să spunem că „sfîrşitul pedepsei" este în 1975, nu în 1973. Ca şi cînd în 1951 noi puteam simți această diferență!
În anchetă a fost o singură întorsătură amenințătoare: cînd ne-au făgăduit că ne vor judeca în calitate de indivizi care au torpilat economia. Acest cuvînt nevinovat era mai primejdios decît uzatele „sabotor, bandit, tîlhar, hoț". Acest cuvînt decidea calea pentru pedeapsa cu moartea, introdusă cu un an înainte.
Noi intram în această categorie de indivizi pentru că torpilaserăm economia statului. Cum ne-au explicat anchetatorii, prinderea noastră a costat o sută două mii de ruble; pe unele şantiere nu s-a lucrat cîteva zile (deținuții nu au fost scoşi la lucru pentru că escorta a fost mobilizată pentru poteră); douăzeci şi trei de maşini cu soldați au colindat zi şi noapte prin stepă şi în trei săptămîni au consumat plafonul anual de benzină; grupe operative au fost trimise în toate oraşele şi orăşelele muncitoreşti apropiate; s-a dat ordin să fim căutați în toată țara şi pentru asta au fost expediate în toate colțurile Uniunii patru sute de fotografii

cu chipul meu şi patru sute - cu chipul lui Kolia.
Toată această enumerare am ascultat-o cu mîndrie...
Aşadar, ne-au dat o pedeapsă de cîte douăzeci şi cinci de ani. Cînd cititorul va lua în mînă această carte, probabil, soroacele noastre încă nu se vor fi isprăvit...
Pînă cînd să ia cititorul această carte în mînă, Gheorghi Tenno, atlet si chiar teoretician al atletismului, a murit la 22 octombrie 1967, doborît pe neaşteptate de un cancer galopant. După ce a căzut la pat, de-abia i-au mai ajuns zilele să citească aceste capitole si să le îndrepte cu degetele deja înțepenite. Nu astfel şi-a închipuit şi a făgăduit prietenilor că va fi moartea sa! Precum odinioară, cînd făcea un plan de evadare, se înflăcăra atît de tare la gîndul că va muri în luptă. Zicea că, murind, va trage după sine vreo zece asasini, şi primul dintre ei va fi Viacik Karzubîi(16) (Molotov), şi, negreşit, Hvat (anchetatorul în cazul lui Vavilov). Ăştia nu trebuie omorîți, ăştia trebuie schingiuiți, dacă legile statului îi apără pe ucigaşi. „După ce ai tras primele focuri, viața ta este răscumpărată, zice Tenno, dar îți depăşeşti bucuros planul." Însă l-a doborît pe neaşteptate boala, fără să-i dea posibilitatea să caute o armă şi luîndu-i puterile. (Dar parcă putea el să ucidă? Precum în cazul cu motănelul alb?...) Bolnav deja, Tenno a distribuit, pe la diferite cutii poştale din Moscova, scrisorile mele adresate congresului scriitorilor. Şi-a exprimat dorința să fie îrmormîntat în Estonia. Pastorul era si el un vechi deținut — şi al lagărelor hitleriste, şi al celor staliniste.
Molotov a rămas să răsfoiască netulburat ziarele vechi si să-şi scrie memoriile de gîde. Iar Hvat — să-şi cheltuiască liniştit pensia în casa de la numărul 41 de pe strada Gorki.
În plus, după evadarea lui Tenno (pentru scheciul cu ghinion), activitatea artistică de amatori a KVC a fost interzisă pentru un an.
Deoarece cultura este un lucru bun. Însă cultura trebuie să servească oprimării, nu libertății.

Capitolul 8

EVADĂRI ÎNTÎMPLĂTOARE ŞI EVADĂRI PREGĂTITE INGINEREŞTE

EVADĂRILE DIN ITL, dacă nu țînteau cumva Viena sau ținuturile de dincolo de strîmtoarea Bering, erau privite, evident, de suveranii şi instrucțiunile GULAG-ului cu înțelegere. Ei le considerau un fenomen stihinic, rea gospodărire, inevitabilă într-o gospodărie prea mare, cum ar fi epizootia la vite, desfacerea plutelor pe rîu, jumătățile de cărămidă în locul cărămizilor întregi.

Nu se întîmpla acelaşi lucru şi în Lagărele speciale. Îndeplinind voința specială a Părintelui Popoarelor, aceste lagăre au fost înzestrate cu pază în repetate rînduri intensificată, cu armament la nivelul infanteriei motorizate (acele contingente care nu trebuie dezarmate chiar în cazul celei mai generale dezarmări). Aici nu mai țineau pe cei „socialmente apropiați", a căror evadare nu însemna mare pagubă. Aici nu mai încăpeau scuze că sunt chit. Chiar de la înființarea Lagărelor speciale s-a prevăzut în instrucțiunile lor de funcționare că din aceste lagăre în general nu pot exista evadări, fiindcă orice evadare a unui deținut de aici este considerată a fi totuna cu trecerea frontierei de stat de către un mare spion. Asta este considerată o pată politică pe obrazul administrației lagărului şi al comandametului trupelor de escortă.

Şi tocmai din acest moment, condamnații, în virutea lui Cincizeci şi Opt au început să nu mai primească decari, ci doar sferturi, adică plafonul maxim al codului penal. Astfel, această înăsprire uniformă şi absurdă purta în sine şi slăbiciunea ei: cum pe ucigaşi nu-i reținea nimic de la săvîrşirea unor noi omoruri (de fiecare dată decarul lor era doar uşor reînoit), la fel acum şi politicii nu mai erau reținuți de codul penal de la evadare.

Şi oamenii expediați în aceste lagăre nu mai erau dintre aceia care chibzuiau cum să justifice, în lumina Unicei Teorii Adevărate, arbitrarul conducerii lagărului, ci băieți zdraveni şi puternici, care au făcut tot războiul, ale căror degete nu s-au îndreptat cum trebuie după ce au ținut atîta vreme în mînă grenadele. Gheorghi Tenno, Ivan Vorobiov, Vasili Briuhin, tovarăşii lor şi mulți asemenea lor din alte lagăre s-au dovedit şi dezarmați demni de tehnica de infanterie motorizată a noilor trupe regulate aparținînd escortei.

Şi cu toate că evadările din Lagărele speciale erau ca număr mai puține decît cele din ITL (Lagărele speciale ființau totuşi de mai puțini ani), ele erau mai dure, mai grele, mai ireversibile, mai disperate şi, din această pricină, se bucurau de faimă mai mare.

Povestirile despre aceste evadări ne ajută să vedem cît de răbdător şi cît de supus a fost poporul nostru în aceşti ani.

Iată cîteva.
Una dintre ele a avut loc cu un an înainte de evadarea lui Tenno şi i-a servit de model. În septembrie 1949, din Secția I a Steplag-ului (Rudnik, Djezkazgan) au evadat doi ocnaşi: Grigori Kudla - un bătrîn viguros, cumpătat, om cu judecată, ucrainean (dar cînd se înfierbînta, se transforma în cazac zaporojean, se temeau de el pînă şi bandiții), şi Ivan Duşecikin, un bielorus blînd de vreo treizeci şi cinci de ani. În mina unde lucrau, într-o galerie veche au găsit un puț astupat, care, sus, în vîrf, era prevăzut cu un grătar. Acest grătar, cînd erau în schimbul de noapte, l-au zgîlțîit pînă l-au clintit, iar între timp au adus în puț pesmeți, cuțite, un termofor, furat de la infirmerie. În noaptea evadării, coborînd în mină, fiecare în parte a anunțat brigadierul că nu se simte bine, că nu poate să lucreze şi că se culcă. Noaptea, în subterană nu sunt supraveghetori, brigadierul are toată puterea. Dar el nu trebuie să strîngă şurubul prea tare, pentru că şi el poate fi găsit cu capul spart. Fugarii au turnat apă în termofor, şi-au luat rezervele şi s-au dus în puț. Au smuls grătarul şi au început să se tîrască. Ieşirea era aproape de turnurile de pază, dar dincolo de zonă. Au plecat neobservați.
Din Djezkazgan au luat-o prin deşert spre nord-vest. Ziua stăteau ascunşi, noaptea mergeau. Nicăieri n-au dat peste apă, şi, după o săptămînă, Duşecikin nu voia să se mai scoale. Kudla l-a ridicat cu speranța că după dealurile din fața lor s-ar putea să găsească apă. S-au tîrît, dar prin văgăunile de acolo n-au găsit decît noroi. Şi Duşecikin a spus: „Eu oricum nu mai merg. Înjunghie-mă şi bea sîngele meu".
Hei, moraliştilor! Care este decizia cea corectă? Şi Kudla vede negru înaintea ochilor. Căci Duşecikin va muri — de ce să piară şi Kudla?... Şi dacă va găsi curînd apă, cum îşi va aminti pe urmă de Duşecikin?...Kudla a hotărît aşa: încă mai merg înainte, dacă pînă dimineață nu mă întorc cu apă, îl eliberez de chinuri, de ce să piară doi? Kudla a mers cu greu pînă la un deluşor, a zărit o groapă şi, ca în cele mai neverosimile romane, în ea - apă! Kudla s-a rostogolit spre ea şi aşa, culcat, a început să bea şi să bea! (De-abia dimineața a observat în ea mormoloci şi alge.) S-a întors la Duşecikin cu termoforul plin: „Ți-am adus apă!" Duşecikin nu credea, bea şi nu credea (în decursul acestor ore i se năzărise de multe ori că bea apă...) S-au tîrît pînă la acea groapă şi au rămas acolo să bea.
După ce au băut li s-a făcut foame. În noaptea următoare însă au trecut peste o creastă şi au coborît într-o vale a făgăduinței: un rîu, iarbă, tufişuri, cai, viață. O dată cu întunericul, Kudla s-a furişat la cai, a ucis unul dintre ei, l-au băut sîngele direct din rană. (Partizani ai păcii!(1) în acel an ați avut întruniri zgomotoase la Viena sau Stockholm, iar cocteilul îl sorbiți din pahar cu paiul. Nu vă trecea prin cap că nişte compatrioți ai stihuitorului Tihonov(2) şi ai jurnalistului Ehrenburg(3) sug sînge de cal?

Ei nu v-au explicat că acesta este modul sovietic de a înțelege pacea?) Carnea calului au fript-o pe foc, au mîncat îndelung şi au plecat. Au ocolit Amangheldî pe Turgai, dar la drumul mare nişte kazahi dintr-un camion le-au cerut actele şi iau amenințat că-i dau pe mîna miliției.

Mai departe au întîlnit adesea pîraie şi lacuri. Kudla a prins şi a tăiat un berbec. Trecuse o lună de cînd evadaseră! Era sfîrşit de octombrie, se făcuse frig. În prima pădurice întîlnită au găsit un bordei şi s-au instalat în el: nu se îndurau să plece din acest ținut bogat. În această oprire, în faptul că nu simțeau chemarea meleagurilor natale, că ele nu le făgăduiau o viață mai liniştită, evadarea lor şi-a arătat lipsa de țintă, ceea ce o făcea să fie sortită eşecului.

Noaptea săvîrşeau incursiuni în satul din vecinătate de unde, odată, au şterpelit o căldare, altă dată, distrugînd lacătul de la o cămară - făină, sare, un topor, vase. (Evadatul, ca şi partizanul, înconjurat de viața paşnică a celorlalți oameni, în mod inevitabil devine repede hoț...) Altă dată au luat din sat o vacă şi au tăiat-o în pădure. Dar cînd se aşteptau mai puțin, a nins, şi ca să nu lase urme, trebuiau să stea nemişcați în bordei. Şi nici n-a ieşit bine Kudla să ia nişte vreascuri, că l-a şi văzut pădurarul, care a început să tragă numai-decît. „Voi sunteți hoții? Voi ați furat vaca?" Lîngă bordei au găsit urme de sînge. Au fost duşi în sat, şi închişi sub lacăt. Oamenii strigau: să fie ucişi pe loc, fără milă! Însă anchetatorul de la raion a venit cu fişa din care reieşea că prinşii erau căutați la nivel unional şi le-a spus sătenilor: „Bravo! N-ați prins nişte hoți, ci nişte mari bandiți politici!"

Şi totul a luat altă întorsătură. Nu mai striga nimeni. Stăpînul vacii - acesta era un cecen(4) - le-a adus arestaților pîine, pastramă de oaie şi chiar bani, strînşi de ceceni. „Eh, a zis el, să fi venit să-mi spui cine eşti, ți-aş fi dat singur de toate!... (Putem să nu ne îndoim de asta, căci o spune un cecen.) Şi Kudla a izbucnit în plîns. După atîția ani de înrăire, inima nu mai suportă compasiunea.

Arestații au fost duşi în Kustanai. Acolo, în KPZ-ul căilor ferate, nu numai că li s-a luat tot ce le dăduseră cecenii, dar nu li s-a dat nimic de mîncare! (Şi Korneiciuk(5) nu v-a povestit despre asta la Congresul Păcii?) Înainte de ai porni, pe peronul gării din Kustanai i-au pus în genunchi, cu mîinile la spate încătuşate. Şi i-au ținut aşa să-i vadă toată lumea.

Dacă asta s-ar fi petrecut pe un peron din Moscova, Leningrad, Kiev sau din oricare oraş prosper, pe lîngă acest bătrîn încătuşat şi îngenuncheat, coborît parcă dintr-un tablou de Repin, toți ar fi trecut fără să observe şi fără să se întoarcă: şi colaboratorii editurilor beletristice, şi regizori de filme progresiste, şi lectori de umanism, şi ofițeri de armată, nu mai vorbesc de activiştii sindicali şi de partid. Şi toți cetățenii de rînd, care nu se remarcau prin nimic, care nu ocupau nici un fel de posturi, s-ar fi străduit de asemenea să treacă, fără să observe, pentru ca es-

corta să nu-i întrebe şi să nu le noteze numele - pentru că tu, vezi Doamne, ai buletin de Moscova. La Moscova sunt magazine bune, nu poți risca... (Şi încă ai putea să înțelegi anul 1949 - dar parcă în 1956 ar fi fost altfel? Ori parcă tinerii voştri evoluați s-ar fi oprit să intervină pe lîngă escortă pentru bătrînul cărunt în genunchi şi cu cătuşe la mîini ?)
Dar locuitorii Kustanaiului n-aveau mare lucru de pierdut, toți erau fie afurisiți, fie deteriorați(6), fie exilați. Ei au început să se strîngă lîngă arestați, să le arunce mahorcă, țigări, pîine. Palmele lui Kudla erau înlănțuite la spate, şi el s-a aplecat să apuce pîinea cu gura de jos, dar soldatul din escortă i-a şutat pîinea din gură. Kudla s-a rostogolit, s-a tîrît din nou să muşte, dar escorta i-a şutat pîinea şi mai departe! (Voi, regizori de filme progresiste, poate veți ține minte cadrul cu acest bătrîn?) Lumea a început să se apropie şi mai mult şi să vocifereze: „Dați-le drumul! Lăsați-i!" A venit o patrulă de milițieni. Patrula era mai puternică decît oamenii, şi i-a împrăştiat. A sosit trenul, fugarii au fost îmbarcați pentru puşcăria din Kenghir.
Evadările din lagărele Kazahstauului sunt monotone ca şi stepa din această țară. Dar poate că tocmai în această monotonie poate fi înțeles mai lesne esențialul?
Tot dintr-o mină, tot din Djezkazgan, dar în anul 1951, printr-un puț vechi, trei inşi au ieşit la suprafață noaptea şi au mers cale de trei nopți. Setea i-a răzbit serios, şi văzînd cîteva iurte kazahe, doi dintre ei au propus să meargă şi să ceară apă la kazahi, iar cel de ai treilea, Stepan, a refuzat şi a privit de pe o colină. A văzut cum tovarăşii lui au intrat în iurtă, iar de acolo au ieşit fugind, urmăriți de mulți kazahi, care i-au prins numaidecît. Stepan, scund şi pirpiriu, a mers prin vîlcele şi şi-a continuat fuga de unul singur, neavînd cu el nimic, în afară de un cuțit. S-a străduit să țină drumul spre nord-vest, dar făcea întotdeauna ocoluri, ferindu-se de oameni, preferind fiarele. Şi-a confecționat un ciomag, vîna popîndăi şi şoareci-săritori: azvîrlea de departe cu ciomagul în ei, cînd stăteau pe labele dinapoi şi fluierau lîngă vizuină, şi astfel îi omora, încerca să le sugă sîngele, iar pe ei îi frigea pe foc.
Dar focul l-a trădat. Odată, Stepan a observat că spre el se îndreaptă un călăreț cu un malahac(7) mare, roşcat. El abia a avut timp să-şi ascundă şaşlîcul, să nu priceapă kazahul ce fel de mîncare era. Kazahul s-a apropiat, l-a întrebat cine şi de unde este. Stepan i-a explicat că a lucrat la mina de mangan din Djezak (acolo lucrau şi oameni liberi) şi se duce la sovhoz, unde se află soția lui, vreo sută cincizeci de kilometri de aici. Kazahul l-a întrebat cum se numeşte acel sovhoz. Stepan a ales numele cel mai probabil: „Stalin".
Fiu al stepelor! Mai bine ți-ai fi văzut de drumul tău! Ce rău ți-a făcut acest om nenorocit? Nu! Kazahul a spus amenințător: „Tu la puşcăria stăteam! Mergeam cu mine!" Stepan a tras o înjurătură şi a plecat în drumul său. Kazahul călărea alături şi îi ordona să meargă după el. Pe

urmă s-a depărtat puțin, a dat din mînă, chemîndu-i pe ai săi. Dar stepa era pustie. Fiu al stepelor! De ce nu-l laşi în pace? Nu vezi că n-are decît un ciomag şi merge cu el prin stepă cale de sute de verste, fără merinde? Oricum el va pieri. Sau tu ai nevoie de un kilogram de ceai?
În timpul acestei săptămîni, trăind în rînd cu fiarele, Stepan s-a obişnuit cu foşnetele şi zgomotele deşertului. Şi brusc, a simțit în aer un şuierat nou şi nu şi-a dat seama, dar lăuntrul său de animal a simțit primejdia şi a sărit înt.r-o parte. Asta l-a salvat! Căci kazahul aruncase arcanul, dar Stepan s-a eschivat.
Vînătoare de biped! Un om ori un kilogram de ceai. Înjurînd, kazahul şi-a tras arcanul îndărăt. Stepan a pornit mai departe, chibzuind şi căznindu-se să nu-l scape pe kazah din vedere. Acela a venit mai aproape, şi-a pregătit arcanul şi l-a aruncat din nou. Şi doar l-a aruncat, căci Stepan s-a repezit spre el şi, cu o lovitură de ciomag în cap, l-a doborît de pe cal. (Puterile lui erau puține, dar aici era vorba de viață şi de moarte.) „Primeşte-ți kalîmufi(8), babai!(9) - şi, nelăsîndu-l să se dezmeticească, Stepan a început să-l lovească cu toată furia, aşa cum un animal sfişie cu colții un alt animal, însă, văzînd sînge, s-a oprit. I-a luat kazahului arcanul şi biciul, şi a încălecat pe cal. Iar pe cal se afla o desagă cu de-ale gurii.
Evadarea lui a durat încă mult - vreo două săptămîni, dar Stepan a evitat pretutindeni cu strictețe pe inamicii săi principali — oamenii, compatrioții săi. S-a despărțit şi de cal şi a traversat nu ştiu ce rîu (nu ştia să înnoate, şi a făcut o plută din stuf, ceea ce, de asemenea, nu ştia), şi a vînat, şi a dispărut în întuneric din fața unui animal mare, parcă un urs. Şi odată îl chinuia atît de tare setea, foamea şi oboseala, dorința de a mînca o mîncare caldă, încît s-a hotărît să intre într-o iurtă izolată şi să ceară ceva. În fața iurtei se afla o curticică cu un gard de chirpici, şi prea tîrziu, tocmai cînd se apropia de gard, Stepan a zărit acolo doi cai înşeuați şi pe un tînăr kazah, îmbrăcat cu o tunică plină de decorații, cu pantaloni de călărie, care îi ieşise în întâmpinare. Era prea tîrziu să mai fugă, Stepan şi-a dat seama că e pierdut. Dar kazahul acesta ieşise să se uşureze. Era beat turtă şi s-a bucurat nespus de apariția lui Stepan, fără să observe parcă înfățişarea lui zdrențăroasă, aproape neomenească. „Intră, intră, eşti oaspetele nostru!" În iurtă se afla un bătrîn - tatăl şi încă un kazah la fel de tînăr şi cu decorații pe piept: erau doi frați foşti combatanți pe front, acum nişte oameni importanți la Alma-Ata, care veniseră să-şi omagieze părintele (de la colhoz luaseră doi cai şi cu ei ajunseseră la iurtă). Aceşti băieți gustaseră din plin războiul şi de aceea erau oameni, apoi mai erau şi foarte beți şi bunătatea de om beat îi făcea largi la inimă (acea bunătate pe care se angajase s-o stîrpească şi pînă la urmă n-a stîrpit-o Marele Stalin). Şi pentru ei era o mare bucurie că la ospățul lor mai lua parte un om, chit că era un muncitor simplu de la mină, care merge la Orsk, unde nevasta lui trebuie să

nască. Ei nu i-au cerut actele, ci i-au dat să bea şi să mănînce şi i-au făcut patul să se culce. Iată că se mai întîmplă şi de-alde astea... (Oare beția este mereu duşmanul omului? Chiar şi atunci cînd descoperă ce este mai bun în el?)
Stepan s-a trezit înaintea gazdelor. Temîndu-se totuşi de o capcană, a ieşit. Nu, caii stăteau cum stătuseră, şi pe unul dintre ei ar putea să dispară acum. Dar nici el nu putea să-i obijduiască pe aceşti oameni buni - şi a plecat pe jos.
A mai mers încă vreo cîteva zile, întîlnea acum maşini. De fiecare dată izbutea să se ferească, zbughind-o într-o parte. Şi iată că a ajuns la calea ferată, şi, mergînd de-a lungul ei, în aceeaşi noapte s-a apropiat de gara Orsk. Mai rămînea să se urce în tren! A biruit! A săvîrşit o minune: cu un cuțit confecționat de el însuşi şi cu un ciomag a traversat un deşert uriaş de unul singur, şi iată-l ajuns la țintă.
Însă la lumina felinarelor a văzut că printre liniile din gară se plimbă soldați. Atunci a pornit pe un drum de țară de-a lungul căii ferate. Dimineața nu s-a mai ascuns: acum era în Rusia, în Patrie! Din față venea o maşină, stîrnind nori de praf, şi pentru prima dată Stepan nu s-a mai ferit din calea ei. Din această maşină de-a noastră a sărit un milițian de-al nostru: „Cine eşti? Actele, te rog". Stepan i-a explicat: tractorist, caută de lucru. În maşină se întîmplase să fie şi un preşedinte de colhoz: „Lasă-l în pace, eu am mare nevoie de tractorişti! Cîți din sat au acte?!"
Au mers o zi întreagă, s-au tocmit, au băut şi au mîncat, dar, înainte de a se însera, Stepan nu s-a putut abține şi a fugit spre pădure, pînă unde nu erau decît vreo două sute de metri. Milițianul însă era un tip destoinic - a tras un foc, al doilea! A trebuit să se oprească. L-au legat.
Probabil că i se pierduse urma şi îl considerau mort, iar soldații din gara Orsk nu-l aşteptau pe el, pentru că milițianul înclina să-i dea drumul, iar la secția raională a MVD-ului, la început, mai că nu-i făceau temenele: i-au oferit ceai cu sandvişuri, țigări „Kazbek". L-a interogat însuşi comandantul (dracu-i ştie pe spionii ăştia, mîine îl duc la Moscova şi, mai ştii? Te pomeneşti că se plînge) şi i se adresa numai cu „dumneavoastră". „Unde este emițătorul dumneavoastră radio? Ce serviciu v-a paraşutat aici?" „Serviciu? s-a mirat Stepan. Eu n-am lucrat la prospecțiuni geologice(10), am lucrat mai mult la mină."
Însă evadarea asta s-a sfîrşit mai rău decît cu sandvişuri şi mai rău chiar decît cu capturarea corpului. La întoarcerea în lagăr l-au bătut îndelung şi necruțător. Şi epuizat de puteri, şi înfrînt, Stepan a căzut şi mai jos decît starea lui dinainte, şi-a dat semnătura, obligîndu-se față de operul din Kenghir, Beliaev, să-l ajute să-i descopere pe cei care pun la cale vreo evadare. Devenise ca momeala pentru rațele sălbatice. Toată această evadare el a relatat-o unui coleg de celulă, pe urmă altuia, aşteptînd ecouri. Şi dacă exista vreun ecou, dacă cineva îl ruga

să repete, Stepan raporta cumătrului.
Aceleaşi trăsături de cruzime care marchează fiecare evadare dificilă au luat proporţii neobişnuite în evadarea stupidă şi sîngeroasă tot din Djezkazgan, tot din vara anului 1951.
Cei şase fugari care plănuiseră să evadeze noaptea din mină l-au ucis pe cel de al şaptelea, considerat de ei turnător. Apoi, printr-un puţ, au ieşit la suprafaţă, în stepă. Cei şase deţinuţi erau oameni foarte diferiţi, astfel încît, de la început, n-au vrut să meargă împreună. Aşa ceva ar fi fost corect, dacă ar fi existat un plan inteligent.
Dar unul dintre ei s-a dus numaidecît în orăşelul muncitorilor liberi, care era chiar acolo, lîngă lagăr, şi a bătut la fereastra unei ibovnice. El nu avea de gînd să se ascundă la ea, să aştepte o vreme în beci ori în pod (ceea ce ar fi fost un lucru foarte înţelept), ci să petreacă împreună puţină vreme (recunoaştem aici profilul unui condamnat pentru banditism). A chefuit cu ea o noapte şi o zi, iar în seara următoare a îmbrăcat costumul fostului ei soţ şi s-au dus amîndoi la club, la cinematograf. Supraveghetorii din lagăr, care se aflau acolo, l-au recunoscut şi numaidecît l-au legat burduf.
Alţi doi, nişte georgieni nechibzuiţi şi înfumuraţi, s-au dus la gară şi au plecat cu trenul spre Karaganda. Însă din Djezkazgan spre lumea exterioară, în afară de potecile păstorilor şi cărările evadaţilor, nu există alte drumuri, numai cel spre Karaganda, cu trenul. Şi de-a lungul acestui drum se înşiruie lagărele, şi la fiecare gară se află posturi operative. Astfel, înainte de a ajunge la Karaganda, şi ei au fost legaţi burduf.
Ceilalţi trei au luat-o spre sud-vest - drumul cel mai greu. Pe aici nu există nici oameni, nu există nici apă. Un ucrainean în vîrstă, Prokopenko, fost combatant pe front, care poseda o hartă, i-a convins să aleagă acest drum şi le-a spus că el va găsi apă. Însoţitorii lui erau un tătar din Crimeea, bun cunoscător al felului de viaţă al hoţilor şi banditilor, şi un hoţ jigărit, din categoria cîinilor. Au petrecut fără mîncare şi fără apă patru zile şi patru nopţi. Nemaiputînd suporta, tătarul şi hoţul i-au zis lui Prokopenko: „Am hotărît s-o sfîrşim cu tine". El n-a înţeles: „Cum asta, fraţilor? Vreţi să ne despărţim?" „Nu, să-ţi luăm zilele. Toţi n-o să ajungem la capăt." Prokopenko a început să-i implore. Şi-a descusut şapca, a scos de acolo fotografia nevestei şi a copiilor, sperînd să-i înduioşeze. „Fraţilor! Fraţilor! Am plecat împreună spre libertate! Eu o să vă duc pînă la capăt. Curînd trebuie să găsim un puţ! Vom avea apă negreşit! Mai răbdaţi puţin! Fie-vă milă!"
Ei însă l-au înjunghiat, sperînd să-i bea sîngele. I-au tăiat venele, dar sîngele n-a curs, s-a închegat numaidecît!...
Încă un cadru de film. Doi în stepă, aplecaţi deasupra celui de al treilea. Sîngele nu vrea să curgă...
Uitîndu-se unul la celalalt cu ochi de lup, pentru că acum unul dintre ei urma să fie sacrificat, au pornit mai departe, în direcţia pe care le-o

arătase „nenea", şi peste două ore au găsit un puţ cu apă!...
A doua zi însă au fost reperaţi din avion şi înhăţaţi.
La interogatoriu au mărturisit, şi totul s-a aflat în lagăr. Deţinuţii au hotărît să-i înjunghie pe amîndoi pentru Prokopenko. Însă au fost ţinuţi într-o celulă separată, apoi luaţi şi judecaţi în alt loc.
Zici să nu crezi că totul depinde de steaua sub care a început evadarea! Cît de amănunţit şi de îndelung a fost calculat totul şi iată că în clipa fatală se stinge lumina în zonă şi cade punctul cu procurarea camionului. Iar altă evadare a început dintr-un elan, fără nici o pregătire, iar împrejurările parcă fuseseră alese — tot una şi una.
În vara anului 1948, în aceeaşi secţie nr. 1 din Djezkazgan (atunci încă nu era Lagăr special), într-o dimineaţă, o basculantă a fost trimisă la o carieră de nisip îndepărtată să încarce nisip şi să-l ducă la betonărie. Cariera de nisip nu făcea parte dintre obiectivele lagărului, adică nu era păzită, şi trebuiau să-i ducă în basculantă şi pe încărcători: trei condamnaţi pe termen lung - unul cu decar şi doi cu sferturi. Escorta era compusă dintr-un fruntaş şi doi soldaţi, şoferul era un drept comun neescortabil. O întâmplare! Dar trebuie să ştii să foloseşti întâmplarea, la fel de repede precum se iveşte. Ei trebuiau să se hotărască şi să se înţeleagă de faţă cu soldaţii din escortă, care stăteau alături în timp ce încărcau nisipul. Biografiile celor trei erau asemănătoare, cum pe atunci erau milioane: la început frontul, apoi lagărele germane, evadările din ele, capturarea, lagărele de concetrare disciplinare, eliberarea la sfîrşitul războiului şi, drept mulţumire pentru totul - închisoarea la ai noştri. Şi de ce să nu evadezi acum, în ţara ta, cînd nu ţi-a fost frică s-o faci în Germania? Au încărcat. Fruntaşul a urcat în cabină. Cei doi soldaţi cu automate s-au aşezat în partea din faţă a basculantei, cu spatele spre cabină şi cu automatele îndreptate spre zeki, care şedeau pe nisip în partea din urmă a basculantei. Îndată ce au pornit de la carieră, zekii, la un semn, au aruncat concomitent nisip în ochii soldaţilor şi s-au aruncat asupra lor. Le-au luat automatele şi prin geamul din spatele cabinei, cu patul armei, l-au năucit pe fruntaş. Maşina s-a oprit, şoferul tremura de spaimă. I-au spus: „Nu-ţi fie teamă, nu ne vom atinge de tine, tu doar nu eşti cîine! Descarcă!" Motorul a început să duduie, şi nisipul, nisipul preţios, mai preţios decît aurul, cel care le-a adus lor libertatea, s-a risipit pe pămînt.
Şi aici, ca aproape în toate evadările - istoria să nu uite asta! - robii s-au dovedit mai mărinimoşi decît păzitorii: ei nu i-au ucis, nu i-au bătut, doar le-au poruncit să se dezbrace, să se descalţe, şi le-au dat drumul desculţi şi numai în lenjerie de corp. „Tu, şoferule, cu cine eşti?" „Cu voi, cu cine altcineva", s-a hotărît şoferul.
Pentru a-i deruta pe străjerii desculţi (preţul clemenţei!), ei au apucat-o mai întîi spre apus (stepa este plată, cu maşina mergi în ce direcţie pofteşti). Acolo unul s-a îmbrăcat în fruntaş, ceilalţi în soldaţi şi au pornit-o

spre nord. Toți aveau arme, şoferul permis - nimic suspect! Totuşi intersectîndu-se cu liniile telefonice, le-au rupt pentru a întrerupe legăturile. (Le trăgeau în jos, mai aproape, cu o funie care avea la capăt o piatră, care era lansată ca un arcan, pe urmă le rupeau cu un cîrlig.) Pierdeau timp cu asta, dar cîştigul era mai mare. Au mers toată ziua cu toată viteza pînă ce kilometrajul a indicat vreo trei sute de kilometri, iar benzina era la zero. Au început să ia seama la maşinile ce veneau din sens opus. O „Pobeda". Au oprit-o. „Iertați-ne, tovarăşe, dar ăsta-i serviciul, permiteți să vă controlăm actele." S-a dovedit că erau nişte granguri! Conducerea raională de partid, care se duce fie să controleze(10), fie să-şi însufleţească propriile colhozuri, ori pur şi simplu aşa la un beşbarmak. „Ia poftim afară! Dezbrăcarea!" Grangurii îi imploră să nu-i împuşte. I-au dus în stepă doar în lenjerie de corp, i-au legat, le-au luat actele, banii, costumele şi au pornit cu „Pobeda". (Iar soldații, dezbrăcați în cursul dimineții, doar către seara au ajuns pînă la mina cea mai apropiată. Santinela din tumul de pază: „Stai pe loc!" „Suntem de-ai voştri, prieteni!" „Cum de-ai noştri doar în flanele şi izmene?")
„Pobeda" n-a avut rezervorul plin. Au parcurs vreo două sute de kilometri - gata benzina, şi încă o canistră întreagă. Au zărit nişte cai care păşteau si i-au prins uşor, fără căpestre, au încălecat fără şa - şi la drum! Însă şoferul a căzut de pe cal, vătămîndu-şi piciorul. I-au propus să încalece pe al doilea. El a refuzat: „Nu vă fie teamă, băieți, n-o să vă denunț!" I-au dat bani, carnetul de conducere de pe „Pobeda" şi au pornit la galop. Acest şofer a fost ultimul om care i-a văzut, nimeni nu i-a mai văzut de atunci! Nici în lagărul lor nu i-au mai adus vreodată. Astfel, băieții au lăsat în seiful secției speciale bancnotele lor de douăzeci şi cinci şi de zece fără rest. Procurorului verde îi plac cei cutezători!
Şi, într-adevăr, şoferul nu i-a denunțat. El s-a aranjat într-un colhoz de lîngă Petropavlovsk şi a trăit liniştit patru ani. Dar l-a nenorocit dragostea de artă. Cînta frumos la baian(11), a apărut în spectacole la clubul său, pe urmă a mers la concursul formațiilor de amatori pe raion, apoi pe regiune. Începuse să uite viața dinainte, însă din public l-a recunoscut un supraveghetor din Djezkazgan şi l-au arestat chiar acolo, în culise, şi acum i-au trîntit douăzeci şi cinci de ani în virtutea articolului 58. L-au dus din nou în Djezkazgan.
***
O categorie specială o formează evadările care nu sunt pornite nici din elan, nici din disperare, ci beneficiază de o bună pregătire tehnică şi de nişte mîini de aur.
În Kenghir a fost pusă la cale faimoasa evadare într-un vagon de cale ferată. La unul din şantiere aduceau mereu la descărcat o garnitură de tren cu ciment ori cu azbest. Trenul era descărcat în zonă, de unde pleca gol. Cinci zeki au pregătit următoarea evadare: au confecționat un perete fals din şipci de lemn pentru un vagon de marfă tip Pullmann.

Acest perete era pliant, prins în balamale ca un paravan, astfel încît atunci cînd îl vor duce spre vagon să pară că este doar o planşă mai mare, bună de cărat, în loc de roabă. Făcuseră următorul plan: cît timp se descărca vagonul, stăpînii lui erau zekii; să introducă paravanul în vagon şi să-l deplieze, să-l bată în cuie ca să-l transforme în perete fix. Toți cinci să se aşeze cu spatele la peretele vagonului şi cu ancore de sfoară să ridice şi să fixeze peretele-paravan. Tot vagonul este plin de pulbere de azbest, la fel şi peretele lor. Este greu să apreciezi din ochi diferența de adîncime a vagonului. Există însă o complicație în calcularea timpului. Descărcarea trenului trebuie efectuată pînă în momentul plecării. Cîtă vreme zekii sunt încă pe şantier, nu se pot urca dinainte. Trebuie să se convingă că vor pleca numaidecît. Şi doar atunci în ultima clipă s-au aruncat cu cuțitele şi cu alimentele. Dar pe neaşteptate, unul dintre fugari a călcat într-un macaz şi şi-a rupt piciorul. Asta i-a întîrziat - ei n-au izbutit pînă la controlul escortei să isprăvească montarea peretului. Astfel au fost descoperiți. Pentru această încercare de evadare s-a făcut proces*.

Aceeaşi idee, însă într-o evadare solitară, a folosit-o aviatorul-cursant Batanov. La DOK-ul (Combinatul de prelucrare a lemnului) din Ekibastuz se confecționau tocuri pentru uşi, care erau transportate pe şantierele de construcții. Dar la DOK se lucra non-stop, şi santinela nu cobora niciodată din turn. În vreme ce la sectoarele de constucție escorta păzea numai ziua. Cu ajutorul prietenilor, Batanov a fost ascuns într-un cadru de uşă - bătut în scînduri - a fost apoi încărcat în camion şi descărcat pe şantier. La DOK au încurcat socoteala schimburilor, şi în seara aceea n-au descoperit lipsa lui. La şantierul de construcții, el s-a eliberat din cutie, a ieşit şi... a luat-o la picior.

Însă în aceeaşi noapte a fost prins pe drumul spre Pavlodar. (Această evadare a lui a fost cu un an mai tîrziu după cea făcută cu camionul cînd le-au spart cauciucurile.)

Din pricina evadărilor eşuate, unele chiar de la început; din pricina altor evenimente de care nu ducea lipsă pămîntul zonei; datorită însemnărilor profunde ale agentului operativ; datorită refractarilor la muncă şi multor altor recalcitranți, în Ekibastuz creştea şi se umplea întruna Brigada cu regim disciplinar intensificat. Ea nu mai încăpea în cele două aripi de piatră ale închisorii, nici în rejimka (baraca nr. 2, de lîngă cea a conducerii). Au mai înființat o rejimka (baraca nr. 8), în special pentru banderovişti.

Cu fiecare evadare nouă şi cu fiecare eveniment care semăna a răzvră-

*Colegul meu de salon din pavilionul canceroşilor de la spitalul din Taşkent, un soldat de escortă uzbek, mi-a povestit despre această evadare, dimpotrivă, ca despre una reuşită şi, fără să vrea, pe un ton admirativ.

tire, regimul disciplinar din cele trei rejimki devenea tot mai dur. (Pentru istoria celor condamnați pentru banditism, să notăm că în BUR-ul din Ekibastuz cîinii bombăneau nemulțumiți: „Ticăloşilor! E timpul să sfîrşiți cu evadările. Din cauza evadărilor voastre or să ne sufoce cu regimul disciplinar... Pentru aşa ceva într-un lagăr de drept comun te burduşesc în bătaie". Adică spuneau cea ce îi interesa pe şefii lagărului.)
În vara anului 1951 baraca-rejimka nr. 8 a pus la cale o evadare în bloc. Ea se afla la vreo treizeci de metri depărtare de zonă si a hotărît să sape un tunel. Dar se vorbea prea mult despre asta, flăcăii ucraineni discutau aproape deschis între ei - ei considerau că un banderovist nu poate fi turnător, dar erau destui turnători printre ei. Însă n-au apucat să sape decît vreo cîțiva metri liniari, că au şi fost trădați.
Liderii barăcii-rejimka nr. 2 au fost foarte supărați din pricina acestei inițiative zgomotoase, nu pentru că s-ar fi temut de represalii, precum cîinii, ci pentru că şi ei se aflau tot la treizeci de metri de zonă, şi chiar înainte de baraca 8 s-au gîndit şi au început să sape un tunel de înaltă clasă. Acum ei se temeau că din moment ce aceeaşi idee le-a trecut prin cap deținuților din ambele rejimki putea fi ghicită şi apoi verificată şi de haita străjerilor. Dar patronii Ekibastuzului, speriați mai mult de evadările cu maşinile, şi-au propus ca scop principal să înconjoare toate şantierele de lucru şi zona locativă cu şanțuri adînci de un metru, care ar fi barat drumul oricărei maşini care ar fi vrut să iasă. Ca şi în evul mediu, zidurile nu erau de ajuns, erau necesare şi şanțurile.
Excavatorul săpa curat şi fără cusur şanț după şanț, împrejurul tuturor zonelor.
Baraca-rejimka nr. 2 era o zonă mică împrejmuită cu sîrmă ghimpată în interiorul zonei celei mari din Ekibastuz. Poarta ei era permanent încuiată cu lacăt. În afară de timpul petrecut la vărărie, locatarii barăcii aveau voie să se plimbe prin curticica din jurul barăcii doar douăzeci de minute. Tot restul timpului erau încuiați în baraca lor. Prin zona comună treceau doar cînd mergeau la locul de adunare şi înapoi. Ei nu erau admişi niciodată la cantina comună, bucătarii le aduceau mîncarea în bidoane.
Considerînd vărăria doar ca o posibilitate de a ieşi la soare şi a respira aer curat, deținuții din această rejimka nu dădeau în brînci să ia la cazma varul vătămător. Iar cînd la sfîrşitul lui august 1951, acolo a avut loc şi o crimă (banditul Aspanov l-a ucis cu ranga pe Anikin - un fugar care a trecut de sîrma ghimpată printr-un troian viscolit de viforniță, dar a fost prins după o zi, din pricina asta se afla la rejimka; tot despre el - vezi Partea a Treia, Capitolul 14), trustul a renunțat la asemenea „muncitori", şi toată luna septembrie rejimka nu a fost scoasă nicăieri, aflîndu-se în regim de închisoare.
Acolo se aflau mulți „evadați convinşi", şi peste vară, unul cîte unul, s-a înjghebat un grup de evadare din doisprezece oameni (Mahomet

Hagiev, căpetenia musulmanilor din Ekibastuz; Vasili Kustarnikov; Vasili Briuhin; Valentin Rîjkov; Mutianov; un ofițer polonez, amator de galerii subterane; şi alții). Acolo toți erau egali, dar Stepan Konovalov, un cazac din Kuban, era totuşi omul cel mai important. S-au legat prin jurămînt: cine va sufla o vorbă, chiar unei singure persoane, s-a zis cu el, trebuie să-şi pună capăt zilelor, sau îl vor înjunghia alții.
În perioada asta, zona Ekibastuzului era împrejmuită cu un gard compact înalt de patru metri. De-a lungul lui o fîşie arată, cu lățimea de patru metri -antezona - dincolo de gard, pe o rază de cincisprezece metri, fusese delimitată zona interzisă, care se sfîrşea cu o tranşee de un metru. S-a hotărît ca întreagă această fîşie de apărare să fie străbătută de un tunel, care însă trebuie să fie atît de sigur, încît, pentru nimic în lume, să nu fie descoperit dinainte.
Însă prima explorare a arătat că fundamentul nu era prea adînc, spațiul subteran al întregii barăci era atît de mic, încît nu vor avea unde să depună pămîntul săpat. Acesta părea un obstacol de netrecut. Deci - să nu mai evadeze?... Şi careva a făcut o propunere: podul este, în schimb, spațios, prin urmare, să urce pămîntul în pod! Asta părea însă de neconceput. Să urci pe furiş în pod, zi de zi, ceas de ceas, multe zeci de metri cubi de pămînt prin spațiul locuibil al barăcii, supravegheat şi controlat, şi pe deasupra să nu risipeşti nici un firicel, să nu laşi nici cea mai mică urmă!
Însă cînd au născocit cum să facă asta au jubilat şi evadarea a fost hotărîtă definitiv. Hotărîrea a venit o dată cu alegerea secției, adică a camerei. Această baracă finlandeză, destinată muncitorilor liberi, a fost asamblată din greşeală în zona lagărului. Alta la fel nu mai găseai în tot lagărul: aici erau camere mici, în care nu erau înghesuite şapte vagonaşe, ca peste tot, ci trei, adică pentru douăsprezece persoane. Şi au pus ochii pe o astfel de secție, unde locuiau deja cîțiva din duzina lor. Prin diferite mijloace, schimbînd locurile de bunăvoie şi debarasîndu-se prin rîs şi glume de cei care îi stinghereau (tu sforăi, tu... tragi cam multe vînturi), i-au mutat pe cei străini în alte secții şi i-au adus pe ai lor.
Cu cît deținuții cu regim disciplinar erau mai izolați de zonă, mai pedepsiți şi oprimați, cu atît devenea mai mare importanța lor morală în lagăr. O comandă din partea celor aflați la rejimka era prima lege a lagărului, şi acum dacă aveau nevoie de ceva de ordin tehnic - comandau, undeva, pe unul din şantierele de lucra, se confecționa, era trecut cu tot riscul prin percheziția din lagăr, şi cu cel de al doilea risc se transmitea destinatarilor: în zămîrcă, cu pîinea ori cu medicamentele.
Întîi şi-ntîi au fost comandate şi primite cuțitele şi pietrele de ascuțit. Pe urmă: cuie, şuruburi, chit, ciment, var stins, cablu electric, bandă izolatoare.
Cu ajutorul cuțitelor au tăiat cu grijă lambele a trei scînduri din pardoseală, au scos plinta care le ținea strivite, au scos cuiele de la capetele

acestor scînduri lîngă perete şi cuiele care le fixau de grinda de la mijlocul camerei. Cele trei scînduri eliberate au fost fixate într-un panou, pe partea de jos, cu o stinghie transversală, iar cuiul principal a fost bătut în această stinghie de sus în jos. Măciulia lui mare a fost acoperită cu chit de culoarea duşumelii si presărată cu praf. Panoul se îmbina perfect cu duşumeaua, nu aveai de ce să-l prinzi şi niciodată nu a fost ridicat introducînd toporul într-o crăpătură. Era ridicat în felul următor: se scotea plinta, se înfăşură o sîrmă pe micul rost lăsat sub măciulia cuiului şi se trăgea de ea. Ori de cîte ori se schimbau săpătorii scoteau şi puneau din nou la loc plinta. În fiecare zi „spălau duşumeaua": udau scîndurile cu apă, ca să se umfle şi să nu aibă crăpături. Problema intrării era una dintre problemele principale. În general, încăperea unde se desfăşurau lucrările la tunel era menținută într-o curățenie deosebită. Nimeni nu se culca pe vagonaş încălțat, nimeni nu fuma, obiectele nu erau împrăştiate, nici o firimitură în dulăpioare. Oricine venea în inspecție, întîrzia foarte puțin aici. „Civilizat!" Şi pleca mai departe.

Cea de a doua era problema ascensorului, de jos pînă în pod. În secția tunelului, ca şi în toate celelalte, exista o sobă. Între ea şi perete rămînea un spațiu îngust, unde abia ar fi putut să încapă un om. Descoperirea consta în faptul că acest spațiu trebuia astupat, zidit, să fie transformat din spațiu locuibil în spațiu afectat tunelului. Într-una din încăperile nelocuite au demontat definitiv un vagonaş. Cu scîndurile lui au astupat golul, şi numaidecît l-au bătut în şipci, l-au tencuit şi l-au vopsit în culoarea sobei. Puteau oare supraveghetorii regimului disciplinar să țină minte în care dintre cele douăzeci de cămăruțe ale barăcii soba se uneşte cu peretele şi în care este separată? De altfel, nici măcar n-au remarcat dispariția vagonaşului. Supraveghetorii ar fi putut observa doar tencuiala umedă în primele zile, dar pentru asta trebuiau să ocolească soba şi să se aplece peste vagonaş. În plus -aici era o secție model! Dar şi dacă i-ar fi prins, asta n-ar fi însemnat căderea tunelului, ci doar o muncă pentru înfrumusețarea camerei: gaura aceea mereu prăfuită o urîțea.

Numai cînd tencuiala şi zugrăveala s-au uscat, au fost tăiate duşumeaua şi tavanul în locul spațiului astupat. Acolo a fost pusă o scară, confecționată din acelaşi vagonaş demontat, şi astfel subsolul cel scund a fost unit cu vastele încăperi ale podului. Acesta era o mină, ascunsă privirilor supraveghetorilor şi prima mină, de mulți ani, în care aceşti bărbați tineri şi puternici ardeau de nerăbdare să lucreze!

Este oare posibil să existe în lagăr o muncă, o activitate care să se contopească cu visul, care să-ți cucerească tot sufletul, să-ți ia somnul? Da, una singură: munca în vederea evadării!

Problema următoare era săpatul. Să sapi cu ajutorai cuțitelor şi să le ascuți, este clar, dar aici există multe alte probleme. Calculele topogra-

fului miner (inginerul Mutianov): să sapi în adîncime pînă a fi în siguranța, dar nu mai mult decît trebuie; să alegi pentru lucrări calea cea mai scurtă; să determini secțiunea cea mai optimă pentru tunel; să ştii întotdeauna unde te afli; şi să stabileşti cu exactitate locul pentru ieşire. Organizarea schimburilor: să sapi cît mai multe ceasuri în douăzeci şi patru de ore, dar schimburile să nu fie prea dese, şi întotdeauna întregul efectiv să se prezinte ireproşabil la controlul de dimineață şi de seară. Apoi hainele de lucru şi spălatul: cel mînjit de pămînt nu poate ieşi astfel la suprafață! Apoi iluminatul: cum să execuți un tunel de şaizeci de metri în beznă? Au întins un fir în subsol şi în tunel (să mai şi izbuteşti să-l conectezi pe neobservate!), în sfîrşit, semnalizarea: cum să îi chemi pe săpători din fundul galeriei, dacă în baracă apar pe neaşteptate supraveghetorii? Ori cum pot ei înşişi să dea de ştire că trebuie sa iasă neîntîrziat?

Dar în duritatea regimului disciplinar se afla şi slăbiciunea lui. Supraveghetorii nu puteau să se furişeze şi să intre în baracă neobservați, ei trebuiau întotdeauna să meargă pe unul şi acelaşi drum, printre împletiturile ghimpate, spre poartă, să descuie lacătul, apoi să vină spre baracă, să descuie uşa, zăngănind cu zăvorul, şi toate acestea puteau fi uşor observate de la fereastră. E drept că nu din secția tunelului, ci din „cabina" goală de la intrare - trebuia doar să ai acolo un observator. Semnalele, în galerie, erau luminoase: două clipiri - atenție, pregăteşte-te pentru ieşire; clipiri intermitente -semnal de alarmă! repede înapoi!

Coborînd în subsol, se dezbrăcau la piele, toată îmbrăcămintea o aşezau sub perne, sub saltea. După trapă, treceau printr-o crăpătură îngustă, dincolo de care nici nu puteai să-ți închipui că există o încăpere largă, unde ardea permanent un bec şi se aflau scurtele şi pantalonii de lucru. Alți patru, murdari şi despuiați (schimbul), urcau în cameră şi se spălau minuțios (lutul se întărea în biluțe pe părul de pe corp, trebuia muiat ori smuls cu păr cu tot).

Toate aceste lucrări se desfăşurau cînd a fost descoperită galeria săpată cu neglijență de la baraca nr. 8. Este lesne de înțeles nu numai ciuda, dar şi ofensa simțită de creatori pentru născocirea lor. Însă totul s-a terminat cu bine.

La începutul lui septembrie, după o şedere de aproape un an în puşcărie, au fost transferați (reîntorşi) în această rejimka Tenno şi Jdanok. Nici n-a răsuflat bine aici, şi Tenno a început să fie cuprins de nelinişte: trebuie să pregătească o evadare! Dar nimeni dintre deținuții cu regim disciplinar, nici cei mai convinşi şi mai disperați fugari n-au răspuns la reproşurile lui, că trece vremea cea mai bună pentru evadări, că nu poți sta fără să faci nimic!(Tunelarii aveau trei schimburi a cîte patru oameni şi nu aveau nevoie de un al treisprezecelea.) Atunci Tenno le-a propus direct să sape o galerie! I-au răspuns însă că s-au gîndit şi ei, dar fundamentul este prea la suprafață. (Asta era, firește, o cruzime: să te uiți

la fața iscoditoare a unui evadat încercat şi să clatini alene din cap este totuna cu a interzice unui cîine inteligent şi antrenat să adulmece prada.) Tenno însă îi cunoştea prea bine pe aceşti băieți ca să creadă în indiferența lor generală. Ei nu puteau să se strice toți dintr-o dată!
Şi, împreună cu Jdanok, a instituit un regim de observație invidios şi competent, de care n-ar fi fost în stare supraveghetorii. Tenno a observat că băieții se duc deseori să fumeze în una şi aceeaşi „cabină" de la intrare şi întotdeauna doar cîte unul, fără companie (observatorul). Că ziua, uşa secției este închisă cu cîrligul. Cînd bați - nu-ți deschid numaidecît, şi întotdeauna cîțiva oameni dorm adînc, de parcă nu le ajungea noaptea. Ori Vaska Briuhin iese din încăperea cu hîrdăul ud tot. „Ce-i cu tine?" „Ce să fie, mi-a venit chef să mă spăl."
Sapă, nu începe nici o îndoială! Dar unde? De ce tac?... Şi Tenno se ducea de la unul la altul şi încerca să-i prindă: „Săpați imprudent, băieți, imprudent! Bine că am fost eu cel care a observat, dar dacă era un turnător?"
În sfîrşit, au organizat o adunare şi au hotărît să-l primească pe Tenno împreună cu încă trei fugari destoinici. I-au propus să cerceteze camera şi să găsească urme. Tenno a pipăit şi adulmecat fiecare scîndură şi, spre încîntarea lui şi a băieților, n-a găsit nimic. Tremurînd de bucurie, s-a vîrît sub duşumea să lucreze pentru sine!
Schimbul din subterană era repartizat astfel: unul, culcat, săpa pămîntul în galerie; altul, chircit în spatele lui, încărca pămîntul săpat în nişte săculețe cusute special din pînză de doc; cel de al treilea căra, tîrîş, sacii (cu chinga petrecută după umeri), înapoi prin tunel, apoi prin subsol îi ducea la puțul de mină şi, unul cîte unul, agăța aceste săculețe de un cîrlig coborît din pod. Cel de al patrulea stătea în pod. El arunca îndărăt săculețele golite, le ridica apoi pe cele pline, le căra, călcînd uşor, prin tot podul şi golea pămîntul, întinzîndu-l într-un strat subțire. Iar la sfîrşitul schimbului, peste acest pămînt presăra zgură, care se găsea din belşug în pod. Pe urmă, în cadrul aceleiaşi echipe, se schimbau între ei, dar nu întotdeauna, pentru că nu toți puteau să execute bine şi repede cele mai grele, pur şi simplu epuizante, munci: săpatul şi căratul.
La început cărau cîte două, pe urmă cîte patru săculețe deodată. Pentru asta au sustras de la bucătari o tavă de lemn pe care puneau săculețele şi o trăgeau cu chinga. Chinga venea dinapoi, era petrecută mai întîi pe după gît, apoi pe sub mîini. Pielea gîtului ți se rodea, umerii te dureau, genunchii îți înțepeneau. După o singură cursă, omul era tot numai spumă, după un schimb întreg putea să dea ortul popii.
Săpatul se făcea dintr-o poziție foarte incomodă. Aveau o lopată cu coada scurtă, pe care o ascuțeau în fiecare zi. Trebuiau tăiate nişte fante verticale adinci cît lopata, pe urmă culcat pe jumătate, sprijinindute cu spatele de pămîntul săpat să desprinzi bucăți de pămînt şi să le

arunci peste umăr. Solul era cînd de piatră, cînd numai de lut moale. Pietrele cele mai mari trebuiau ocolite, ceea ce crea curburi pe linia tunelului. În opt-zece ore cît ținea un schimb nu înaintau mai mult de doi metri, uneori chiar mai puțin de un metru.
Lucrul cel mai greu de suportat era lipsa de aer din tunel: aveau amețeli, leşinau, li se făcea greață. Au trebuit să rezolve şi problema ventilației. Orificiile de ventilație puteau fi forate numai în sus - în fîşia cea mai periculoasă, supravegheată în permanență - în apropierea zonei, însă fără ele nu se mai putea respira. Au comandat o plăcuță de oțel ca „elice", i-au ataşat o tijă transversală, au obținut ceva ca un sfredel, şi astfel au scos la lumină primul orificiu îngust. Numaidecît a apărut tirajul şi s-a putut respira mai uşor. (Cînd galeria a ajuns dincolo de gard, au făcut un al doilea orificiu.)
Se sfătuiau în permanență - cum să facă mai bine o anumită lucrare. Au calculat cît au înaintat.
Galeria sau tunelul se scufunda sub fundații, apoi se abătea de la direcție numai din pricina pietrelor mari ori din pricină că s-a săpat greşit. Avea o lățime de o jumătate de metru, înălțimea - nouăzeci de centimetri şi o boltă semicirculară. După calcule, plafonul se găsea la un metru treizeci-un metru patruzeci de la suprafața solului. Laturile tunelului erau consolidate cu scînduri. De-a lungul lui, pe măsură ce înaintau, cablul electric se lungea şi se instalau becuri noi.
Cînd te uitai de la celălalt capăt, ziceai că-i un metrou - metroul lagărului.
Tunelul înaintase cu cîteva zeci de metri, săpau acum dincolo de zonă. Deasupra se auzea clar tropotul gărzilor care se schimbau, ca şi lătratul şi scheunatul cîinilor.
Şi deodată... şi deodată, într-o zi, după controlul de dimineață, cînd schimbul de zi încă nu coborîse şi (conform legii severe a fugarilor) nimic criticabil nu se vedea din afară, au zărit o haită de supraveghetori care se îndreptau spre baracă în frunte cu micul şi impulsivul locotenent Macehovski, şeful regimului disciplinar. Inimile fugarilor s-au făcut cît un purice: au descoperit? Am fost trădați? Sau controlează la întîmplare?
A răsunat comanda:
— Strîngeți lucrurile personale! Toată lumea afară!
Comanda a fost executată. Toți deținuții au fost alungați în curticica de plimbare, unde s-au aşezat pe sacii cu lucrurile personale. Dinăuntrul barăcii se aud trosnete înăbuşite: aruncă scîndurile vagonaşelor. Macehovski strigă: „Aduceți încoace uneltele!" Şi supraveghetorii cară înăuntru răngi şi topoare!" Se aude scîrțîitul nefiresc ale scîndurilor smulse din cuie.
Asta-i soarta fugarilor! Atîta inteligență, atîta trudă, speranțe, însufleție -şi totul degeaba! Dar nu numai atît, din nou carcera, bătăi, interogatorii, noi condamnări...

Şi totuşi! Nici Macehovski, nici unul dintre supraveghetori nu dau fuga afară, agitîndu-şi braţele cu o bucurie plină de furie. Ies asudaţi, scuturîndu-se de murdărie şi de praf, pufnind nemulţumiţi că au transpirat de pomană. „Cîte unul v-apro-pi-i-aţi i" a răsunat o comandă dezamăgită. Începe percheziţia lucrurilor personale. Deţinuţii se întorc în baracă. Ce prăpăd! În cîteva locuri (acolo unde scîndurile erau prost bătute în cuie sau aveau crăpături între ele), duşumeaua fusese desfăcută, în camere totul era aruncat claie peste grămadă, şi chiar vagonaşele răsturnate cu duşmănie. Doar în secţia civilizată nu fusese atins nimic!
Cei care nu ştiau de evadare erau furioşi:
— De ce dracu nu şi-or fi găsind locul, ticăloşii?! Ce-or fi căutînd?
Fugarii acum îşi dau seama cît de înţelept au procedat că n-au depozitat pămîntul sub duşumea: ar fi putut fi descoperit cînd au desfăcut scîndurile din cuie. Dar în pod nu s-au urcat, din pod trebuie să ai aripi ca să zbori! De altfel, şi în pod totul fusese cu grijă acoperit de zgură.
N-a descoperit nimic haita de cîini, nu i-a dus capul! Ah, ce bucurie. Dacă munceşti cu rîvnă, dacă te supraveghezi cu severitate, nu poţi să nu obţii roade! Acum să terminăm de săpat! Au mai rămas doar vreo şase-opt metri pînă la tranşeea înconjurătoare. (Ultimii metri trebuie săpaţi cît mai exact posibil, pentru a ieşi pe fundul tranşeei, nici mai sus, nici mai jos.)
Şi ce va fi mai departe? Konovalov, Mutianov, Hagiev şi Tenno elaboraseră un plan, care fusese aprobat de toţi şaisprezece. Evadarea va avea loc seara, în jurul orei zece, cînd se va sfîrşi controlul de seară în tot lagărul, supraveghetorii vor pleca acasă ori se vor retrage în baraca şefilor, şi cînd gărzile se vor schimba în turnuri.
Toţi vor coborî unul cîte unul la intrarea subterană. „Ultimul va supraveghea zona din „cabină"; pe urmă, împreună cu penultimul, va fixa ermetic de scîndurile trapei partea, pînă atunci detaşabilă, a plintei, astfel încît, cînd vor coborî trapa, plinta va reveni la locul ei. Pironul cu măciulia mare va fi tras pînă la refuz în jos, şi, pe dedesubt, vor pregăti nişte zăvoare prin care trapa va fi fixată definitiv şi nu se va clinti chiar dacă ar trage de ea în sus.
Şi încă ceva: înainte de evadare vor scoate grilajul de la una din ferestrele coridorului. Descoperind la controlul de dimineaţă că lipsesc şaisprezece oameni, supraveghetorii nu-şi vor da seama numaidecît că este vorba de tunel şi de evadare, ci vor da fuga să caute prin zonă, crezînd că disciplinarii s-au dus la o răfuială cu turnătorii, îi vor căuta şi în alt lagpunkt, în altă filială a lagărului: nu cumva au sărit peste zid acolo? Lucrare îngrijită! Tunelul nu-i de găsit, sub fereastră nu există urme, şaisprezece oameni au fost luaţi de îngeri în cer!!
Apoi vor ieşi în tranşeea împrejmuitoare, pe urmă se vor tîrî cîte unul pe fundul tranşeei cît mai departe de turnul de pază (ieşirea din tunel este prea aproape de el); tot cîte unul vor ieşi la drum; între grupurile de

patru să facă pauză ca să nu stîrnească bănuieli şi să aibă timp să se orienteze. (Ultimul, iarăşi, avea de înfăptuit o măsură de precauţie: el va astupa gura galeriei din afară cu un capac de lemn pregătit dinainte, mînjit cu lut, îl va aşeza la capătul galeriei şi îl va propti cu spatele, apoi îl va acoperi cu pămînt, pentru ca dimineaţa nici din tranşee să nu fie descoperit tunelul!)
Prin orăşel să meargă în grup, spunînd fără fereală glume şi rîzînd tare. Dacă cineva încearcă să-i reţină - vor riposta cu toţii, folosind chiar si cuţitele.
Punctul de adunare - pasajul de nivel de la calea ferată, pe unde trec multe maşini. Pasajul se arcuieşte peste drum, toţi se vor culca la pămînt în apropiere şi nu vor fi văzuţi. Acest pasaj de nivel nu este în stare bună (au trecut peste el la lucru şi au văzut), scîndurile sunt aşezate ca vai de lume, camioanele cu cărbuni şi cele goale traversează cu viteză redusă. Doi trebuie să ridice mîinile, să oprească maşina imediat după trecerea de nivel, să se apropie de cabină din două părţi. Se vor ruga să fie luaţi în maşină. Noapte, şoferul este cu siguranţă singur. Apoi, numaidecît, vor scoate cuţitele, îl vor imobiliza pe şofer şi îl vor aşeza la mijloc. Valka Rîjkov se va aşeza la volan, toţi ceilalţi vor sări în camion şi gata - direcţia Pavlodar! O sută treizeci - o sută patruzeci de kilometri vor putea, probabil, să-i străbată în cîteva ceasuri, înainte de a ajunge la podul plutitor - s-o cotească spre cursul superior al rîului (cînd ne-au adus încoace, ochii noştri au reţinut cîte ceva), să-l lege pe şofer, să-l ascundă în tufişuri, să abandoneze maşina, să treacă Irtîşul cu barca, să se împartă în grupuri şi s-o apuce care încotro! Este perioada colectării cerealelor - toate drumurile sunt pline de maşini.
Lucrările trebuiau isprăvite pe 6 octombrie. Cu două zile înainte, pe 4 octombrie, doi participanţi, Tenno şi Volodka Krivoşein, un hoţ, au fost luaţi pentru a fi transferaţi cu convoiul în alt lagăr. Ei au vrut să-şi facă mostîrka(12), pentru a rămîne, cu orice preţ, însă operul s-a jurat că-i duce încătuşaţi chiar dacă ar fi pe moarte! Au hotărît să nu mai insiste, ca să nu dea de bănuit. Şi s-au supus, sacrificîndu-se pentru prieteni.
Astfel că Tenno nu a profitat de insistenţa lui a de a participa la săparea tunelului. Nu el a fost al treisprezecelea, ci protejatul lui, introdus de el, indisciplinatul şi prea hăituitul Jdanok. Stepan Konovalov şi prietenii lui au cedat şi s-au destăinuit lui Tenuo într-un ceas rău.
Au isprăvit de săpat, au ieşit cu galeria aşa cum şi-au propus, Mutianov n-a greşit. Dar a nins şi au amînat pînă se va topi zăpada.
Pe 9 octombrie, seara, au făcut totul exact cum plănuiseră. Primul cvartet a ieşit cu bine: Konovalov, Rîjkov, Mutianov şi polonezul, colaboratorul lui permanent la evadările cu pregătire inginerească.
Pe urmă a fost rîndul ghinionistului, micuţului Kolia Jdanok să iasă în tranşee. Fireşte, nu din vina lui, s-au auzit undeva aproape, deasupra, nişte paşi. El însă trebuia să se stăpînească, să stea culcat, să se facă

una cu pămîntul, iar cînd paşii se vor depărta să se tîrască mai departe. Dar, dintr-un exces de zburdălnicie, a ridicat capul. Voia să vadă cine trece!
Păduchele prea sprinten cade primul în pieptene! Dar acest păduche prost a nenorocit un grup de fugari deosebit de rar prin solidaritatea lui şi prin forța de concepție: paisprezece vieți lungi, complexe, ale căror linii s-au intersectat în această evadare. Pentru fiecare dintre ele evadarea avea o importanță foarte mare, care dădea un tîlc trecutului şi viitorului lor. De fiecare mai depindeau undeva nişte oameni, femei, copii şi prunci care nu s-au născut încă, iar păduchele a ridicat capul - şi totul s-a dus pe apa sîmbetei.
Cel care trecea era, se pare, comandantul adjunct al gărzilor, a văzut păduchele, a strigat şi a tras. Şi străjerii, care nu erau vrednici de acest proiect grandios, căci n-au putut să-l descopere, au devenit mari eroi. Iar cititorul meu, Istoricul-Marxist, lovind cu o riglă peste carte, îmi strecoară îngăduitor:
—Da-a-a... Da dumneata de ce n-ai evadat?... Dumneata de ce nu te-ai răzvrătit?...
Şi toți fugarii, care coborîseră în galerie, care scoseseră grilajul, care fixaseră plinta trapei, acum s-au tîrît îndărăt - îndărăt - îndărăt!
Cine a băut pînă la fund această disperare care te umple de ciudă? Acest dispreț față de propriile eforturi?
S-au întors, au stins lumina în tunel, au introdus la loc grilajul ferestrei din coridor.
Foarte curînd, rejimka a fost invadată de ofițerii lagărului, ofițerii diviziunului de gardă, de soldații din escortă, de supraveghetori. A început controlul după dosare şi toți au fost duşi în puşcăria de piatră, însă n-au descoperit intrarea din cameră în tunel! (Cît ar mai fi căutat, dacă totul reuşea conform planului?!) Lîngă locul unde îl rosese curiozitatea pe Jdanok au găsit o gaură pe jumătate dărîmată. Însă chiar dacă au ajuns prin tunel sub baracă, nu şi-au putut da seama de unde coborau oamenii şi ce au făcut cu pămîntul.
Doar că, iată, din camera „civilizată" lipseau patru oameni, şi pe cei opt acum îi snopeau în bătaie fără milă, singurul mijloc prin care tîmpiții puteau obține adevărul.
Dar acum ce rost avea să mai tăinuiască?...
În acest tunel, pe urmă, s-au organizat excursii cu toată garnizoana şi cu toți supraveghetorii. Maiorul Maximenko, şeful burduhănos al lagărului din Ekibastuz, se lăuda mai tîrziu la Direcție față de alți şefi de lagăre:
— Ştiți, la mine au săpat un tunel, da!! Metrou, nu altceva! Dar noi... vigilența noastră...
Cînd, în realitate, un păduche prăpădit...
Fireştre, s-a dat alarma, şi asta nu a permis nici primilor patru să ajungă

la trecerea de nivel de la calea ferată. De tot planul s-a ales praful. Ei au escaladat gardul unei zone de lucru pustii de partea cealaltă a drumului, au traversat zona, au sărit încă o dată gardul şi au apucat-o spre stepă. N-au mai îndrăznit să rămînă în orăşelul muncitoresc să prindă o maşină, pentru că orăşelul era deja înțesat de patrule.
Precum Tenno cu un an în urmă, ei au pierdut numaidecît rapiditatea şi probabilitatea de a scăpa.
Au pornit spre sud-est, spre Semipalatinsk. Nu aveau nici alimente pentru un drum pe jos, nu mai aveau nici puteri - şi le epuizaseră în ultimele zile, sfîrşind lucrul la tunel.
În ziua a cincea a evadării au intrat într-o iurtă şi au cerut unor kazahi de mîncare. Fireşte, vă puteți uşor închipui că aceştia au refuzat să le dea şi au tras în ei cu puşca de vînatoare. (Oare aceasta este în tradiția acestui popor de păstori din stepă? Şi dacă nu este în tradiție, atunci tradiția de unde vine?...)
Stepan Konovalov a sărit cu cuțitul împotriva puştii, l-a rănit pe kazah, i-a luat puşca şi mîncarea. Au pornit mai departe. Dar kazahii i-au urmărit călare, i-au descoperit aproape de Irtîş şi au chemat o grupă operativă.
Pe urmă au fost înconjurați, bătuți pînă i-a podidit sîngele, mai departe, totul, totul este cunoscut...
Dacă în prezent poate cineva să-mi menționeze nişte evadări ale revoluționarilor ruşi din secolul al XIX-lea ori al XX-lea, care să presupună atîtea dificultăți, lipsă de sprijin din afară, atitudine ostilă a mediului, pedeapsă ilegală pentru cei prinşi - să-mi spună care sunt acelea!
Şi după toate astea, să mai spună cineva că nu ne-am luptat.

Capitolul 9

BĂIEȚAŞII CU AUTOMATE

AU STRĂJUIT gardieni în mantale lungi cu manşete negre. Au străjuit ostaşi ai Armatei Roşii. Au străjuit membrii formațiunilor de autoapărare. Au străjuit bătrînii rezervişti. În sfîrşit, au venit băieții tineri şi voinici, născuți în primul cincinal, care n-au văzut războiul, au luat în mînă automatele noi şi s-au pus să ne străjuiască.

De două ori pe zi, cîte un ceas de fiecare dată, ne tîrîm uniți printr-o legătură tăcută, de moarte: oricare dintre ei este liber să-l ucidă pe oricare dintre noi. În fiecare dimineață, noi pe drum ei pe lîngă drum, ne tîrîm alene acolo unde nu avem treabă nici noi, nici ei. În fiecare seară, ne grăbim plini de rîvnă: noi în țarcul nostru, ei în țarcul lor. Şi întrucît nu avem o casă adevărată, aceste țarcuri ne servesc drept case.

Noi mergem şi nu ne uitam deloc la scurtele lor îmblănite, la automatele lor - ce ne trebuie nouă? Ei merg şi tot timpul se uită la rîndurile noastre negre. Conform regulamentului, ei trebuie să se uite tot timpul la noi, aşa li se ordonă, în asta constă serviciul lor. Ei trebuie să suprime cu o rafală orice mişcare a noastră şi orice pas.

Oare ce impresie le facem noi, în scurtele noastre negre, în căciulile noastre cenuşii din blană stalinistă(1), în pîslarii noştri hidoşi, la a treia folosință şi la a patra reparație, pătați cu toții de peticele numerelor, cum să poată ei să ne socotească oameni adevărați?

Oare trebuie să ne mirăm că aspectul nostru stîrneşte repulsie? Păi tocmai pentru asta este calculat. Locuitorii liberi ai aşezării, îndeosebi şcolarii şi institutoarele, privesc cu frică de pe cărările trotuarelor coloanele noastre conduse pe strada cea largă. Ni se relatează: ei se tem că noi, complici ai fascismului, pe neaşteptate ne vom arunca în toate părțile, vom nimici escorta şi ne vom năpusti să jefuim, să violăm, să ardem, să ucidem. Căci, pesemne, numai asemenea dorințe sunt accesibile unor făpturi atît de asemănătoare cu fiarele sălbatice. Şi escorta este aceea care îi apără pe locuitorii aşezării muncitoreşti de aceste fiare. Nobila escortă. La club, pe care noi l-am construit, un sergent din escortă se poate simți pe deplin cavaler invitînd o învățătoare la dans.

Aceşti băieți se uită tot timpul la noi şi din cordon, şi din turnurile de pază, dar nu le este dat să ştie nimic despre noi, le este dat doar un drept: să tragă fără somație.

O, dacă ar putea să vină seara la noi, în barăcile noastre, să se aşeze pe vagonaşele noastre şi să asculte: de ce se află în lagăr acest bătrîn ori acest bunicuț. Ar rămîne pustii aceste turnuri de pază şi n-ar mai trage automatele.

Însă toată perfidia şi forța sistemului constă în faptul că legătura de moarte care ne uneşte se bazează pe necunoaştere. Simpatia lor

pentru noi este pedepsită precum trădarea de patrie, dorința lor de a vorbi cu noi - ca încălcare a jurămîntului sfînt. Şi de ce să vorbească ei cu noi, cînd, la ora stabilită după grafic, va veni politrucul şi va discuta cu ei despre chipul moral şi politic al duşmanilor poporului pe care îi străjuiesc? Le va explica amănunțit şi le va repeta cît de dăunătoare şi ce povară pentru stat sunt aceste sperietori. (Este cu atît mai ispititor să fie verificate în calitate de ținte vii.) El va aduce la subsoară nişte mape şi va spune că de la secția specială a lagărului i s-au dat pentru o seară dosarele lor. El va scoate de acolo nişte hîrtii bătute la maşină şi va citi despre fărădelegile lor, pentru care sunt prea puține cuptoarele Auschwitzului, şi le va atribui acelui electrician, care repară lumina în vîrful unui stîlp, sau acelui tîmplar, căruia nişte tovarăşi de rînd, imprudenți, au vrut să-i comande o noptieră.
Politrucul nu se încurcă, nu greşeşte. El nu va povesti niciodată băieților că oamenii stau în lagăr pur şi simplu şi pentru credința în Dumnezeu, şi pentru setea de adevăr, şi pentru dragostea de dreptate. Precum şi pentru absolut nimic.
Toată forța sistemului constă în faptul că un om nu poate pur şi simplu să stea de vorbă cu alt om, ci doar prin intermediul unui ofițer şi al politrucului.
Toată forța acestor băieți rezidă în neştiința lor.
Toată forța acestor lagăre stă în aceşti băieți, în aceşti epoleți roşii. Ucigaşii din turnurile de pază şi vînătorii de evadați.
Iată un exemplu de o asemena discuție politică, cum şi-o aminteşte un soldat de escortă din acea perioadă (Nîroblag): „Locotenentul Samutin este un tip lung, cu umeri înguşti, cu capul turtit la tîmple. Seamănă cu un şarpe. Alb complet, aproape fără sprîncene. Ştim că înainte a împuşcat cu mîna lui. În prezent, la învățămîntul politic, ne vorbeşte monoton: «Duşmanii poporului pe care voi îi păziți sunt tot nişte fascişti, nişte lepădături. Noi reprezentăm forța şi paloşul răzbunător al Patriei şi trebuie să fim fermi. Nici un fel de sentimente, nici un pic de milă»."
Şi, iată, aşa se formează băieții, care pe evadatul căzut se străduiesc să-l lovească, desigur, cu piciorul şi neapărat în cap. Aceia care cu piciorul îi şutează pîinea de la gură bătrînului cărunt, cu cătuşe la mîini. Aceia care privesc nepăsători cum se izbeşte evadatul încătuşat de scîndurile aşchioase ale obloanelor camionului: fața îi sîngerează, capul aşişderea - ei privesc nepăsători. Căci doar sunt paloşul răzbunător al Patriei.
După moartea lui Stalin, exilat pe viață, zăceam într-o clinică obişnuită, „liberă", din Taşkent. Deodată aud cum un tînăr uzbek, bolnav, povesteşte vecinilor despre serviciul său în armată. Unitatea lor păzea călăi şi fiare sălbatice. Uzbekul a recunoscut că nici escorta nu mînca pe sătur ate, că îi apuca furia, fiindcă deținuții, ca mineri, primesc o rație de pîine (asta pentru 120 %, bineînțeles) cu puțin mai mică decît rația lor

soldățească stabilită. Şi îi mai înfuria faptul că ei, escorta, trebuie să înghețe iarna în turnurile de pază (e adevărat, în cojoace lungi pînă la călcîie), iar duşmanii poporului, intrînd în zona de lucru, chipurile, se risipesc prin încăperile de încălzit (din turn, el putea să vadă că nu era aşa) şi acolo dorm toată ziua (îşi închipuia cu toată seriozitatea că statul nu le făcea decît bine duşmanilor săi).
Ce prilej interesant! Să priveşti un Lagăr special prin ochii unui soldat din escortă! L-am întrebat ce fel de ticăloşi erau aceia şi dacă uzbekul meu a vorbit cu ei personal. Atunci el mi-a povestit că toate astea le ştia de la politruci, că le citeau chiar din „dosarele" lor la seminarele politice. Şi această furie nedesluşită a lui pentru faptul că deținuții dorm toată ziua s-a consolidat în el cu contribuția binevoitoare a ofițerilor.
O, voi, care i-ați ispitit pe aceşti copii!... Mai bine nu vă mai născteați!...
Uzbekul a mai povestit şi despre faptul că un soldat al MVD primeşte 230 de ruble pe lună (de 12 ori mai mult decît un soldat din armată! De unde această generozitate? Sau poate serviciul lui este de 12 ori mai greu?), iar dincolo de Cercul Polar chiar şi 400 de ruble, asta pentru serviciu în termen şi cu tot echipamentul gratuit.
A mai povestit fel de fel de cazuri. De pildă că unui camarad de-al lui care mergea în cordonul însoțitor i s-a năzărit că cineva vrea să fugă din coloană. A apăsat pe trăgaci şi cu o rafală a ucis cinci deținuți. Şi fiindcă pe urmă toată escorta a mărturisit că toată coloana mergea liniştită, soldatul a fost aspru pedepsit: pentru cinci morți i-au dat cincisprezece zile de arest (într-un arest încălzit, bineînțeles).
Şi cîte asemena cazuri nu cunosc şi nu povestesc toți indigenii Arhipelagului!... Cîte n-am cunoscut în ITL: la muncile unde nu există zonă, ci doar linia nevăzută a cordonului, răsună un foc de armă şi un deținut cade mort: a trecut linia, se spune. Poate că nu a trecut-o cîtuşi de puțin, căci doar linia este invizibilă, şi nimeni nu se duce acum s-o verifice, ca să nu fie culcat alături. Şi nici o comisie nu va veni să controleze unde se află picioarele celui ucis. Dar poate că o fi şi trecut, pentru că doar escorta supraveghează linia nevăzută, iar deținutul munceşte. Şi acest glonț îl primeşte tocmai acel deținut care munceşte cinstit şi se lasă furat de muncă. La gara Novociunka (Oziorlag), la strîns de fîn, deținutul vede că la doi-trei paşi mai este nişte fîn, şi inima de gospodar nu-l lasă — hai să-l strîng şi să-l arunc în căpiță şi -poc, un glonț! Şi soldatul primeşte o lună permisie.
Se întîmplă că uneori tocmai acel soldat din escortă poartă ură tocmai pe acel deținut (nu i-a îndeplinit o comandă, o rugăminte), şi atunci glonțul înseamnă răzbunare. Uneori intră în acțiune perfidia: soldatul îi ordonă deținutului să ia şi să aducă nu ştiu ce de dincolo de linie. Şi cînd acesta, încrezător, se duce — trage. Poate să-i arunce acolo o țigară: na, fumează! Deținutul se duce şi după o țigară, aşa este el, o ființă demnă de dispreț.

De ce trag? Nu poți să înțelegi întotdeauna. De pildă în Kenghir, în cadrul zonei, ziua-n amiaza mare, unde nu miroase nicidecum a evadare, o fată, Lida, din Ucraina de Vest, a izbutit să-şi spele şi ciorapii, cum se spune -printre picături, şi i-a pus la uscat pe taluzul antezonei. Soldatul din turn a luat-o la ochi şi a ucis-o pe loc. (Circula o poveste confuză că, pe urmă, el a vrut să-şi pună capăt zilelor.)
De ce? Omul cu arma! Puterea necontrolată a unui om de a-l ucide sau nu pe un altul.
Să nu mai punem la socoteală că este şi avantajos. Şefii sunt întotdeauna de partea ta. Nu pedepsesc niciodată pentru crimă. Dimpotrivă, te laudă, te recompensează, şi dacă i-ai făcut de petrecanie mai devreme, încă la jumătatea primului pas, vigilența ta este mai mare şi recompensa ta va fi mai mare! Primă - solda pe o lună. Permisie - o lună. (Puneți-vă în situația Comandamentului: dacă divizionul nu are la activ cazuri de manifestare a vigilenței - ce divizion mai este şi ăsta? Ce fel de comandanți are? Ori zekii sunt atît de paşnici că paza trebuie redusă? Sistemul de pază odată creat cere morți.)
Şi printre puşcaşii escortei apare chiar un spirit de întrecere: tu ai ucis, şi cu prima ți-ai cumpărat unt, dar o să ucid şi eu şi o să-mi cumpăr şi eu unt. Vrei să te duci acasă sa-ți pipăi iubita? Păi — împuşcă o ființa din asta cenuşie şi poți pleca pentru o lună.
Toate aceste cazuri le ştiam foarte bine în ITL. Dar în Lagărele speciale au apărut alte noutăți: să tragi în coloană, precum camaradul acestui uzbek. Ca la postul de gardă din Oziorlag la 8 septembrie 1952. Sau în zonă, din turnul de pază.
Aşadar, vedeți cum erau pregătiți. Aceasta era lucrarea politrucilor.
În mai 1953, în Kenghir, aceşti băieți cu automate au tras fără nici un motiv o rafală neaşteptată într-o coloană care ajunsese la poarta lagărului şi aştepta percheziția de intrare. Au fost şaisprezece răniți, însă de-ar fi fost răniți pur şi simplu! Au tras cu gloanțe explozive, interzise demult de toate convențiile capitaliştilor şi socialiştilor. Gloanțele ieşeau din corpuri formînd cratere, răscoleau măruntaiele, zdrobeau fălcile şi membrele.
De ce escortele Lagărelor speciale sunt înarmate tocmai cu gloanțe explozive? Cine a aprobat aşa ceva? Nu vom afla niciodată...
Şi totuşi ce supărată a fost lumea gărzilor şi escortelor cînd au citit în romanul meu că deținuții îi poreclesc „papagali". Iată, acum repet pentru lumea întreagă! Nu, deținuții trebuiau să-i iubească şi să-i numească îngeri păzitori!
Unul dintre aceşti băieți, este adevărat unul dintre cei buni, nu s-a supărat, dar vrea să apere adevărul: Vladilen Zadomîi, născut în anul 1933, care a făcut serviciul la VSO (Garda de infanterie militarizată) a MVD-ului în Nîroblag de la vîrsta optsprezece la douăzeci de ani. El mi-a scris cîteva scrisori:

„Băieții nu s-au dus acolo că au vrut ei, au fost convocați de comisariatul militar. Comisariatul i-a pus la dispoziția MVD-ului. Băieții au fost învățați să tragă şi să facă de gardă. Băieții înghețau şi plîngeau nopțile - ce mama dracului trebuință aveau ei de Nîroblag şi de tot ce conținea el! Băieții nu trebuie învinuiți, ei erau soldați, erau în serviciul Patriei şi, cu toate că în acest serviciu absurd şi cumplit nu totul era înțeles (dar ce era înțeles?... Ori totul, ori nimic - A.S.), ei depuseseră jurămîntul, şi serviciul nu era uşor."
Sincer, te pune pe gînduri. I-au împrejmuit cu pari pe bieții flăcăi: jurămîntul! Serviciul Patriei! Sunteți soldați!
Dar se vede treaba că fundamentul general uman era slab în ei, sau poate nu exista deloc, dacă n-au putut rezista în fața unui jurămînt şi a seminariilor de învățămîut politic. Nu din toate generațiile şi nici din toate popoarele se pot modela astfel de băieți.
Oare nu aceasta este problema principală a secolului al XX-lea: e admisibil să îndeplineşti ordinele, încredințînd altora propria conştiință? Este oare posibil să nu ai propriile-ți reprezentări despre bine şi rău şi să le culegi din instrucțiunile tipărite şi indicațiile orale ale şefilor? Jurămîntul! Aceste invocații solemne rostite cu tremur în glas şi ca sens destinate apărării poporului de răufăcători - cît de uşor este să le pui în slujba răufăcătorilor împotriva poporului!
Să ne amintim ce se pregătea Vasili Vlasov să-i spună călăului său încă în 1937: tu singur! Tu singur eşti vinovat că oamenii sunt ucişi! Moartea mea să apese doar pe conştiința ta, să trăieşti cu povara asta! Că de nu ar fi călăi, n-ar fi nici execuții.
N-ar mai fi nici trupe de escortă, n-ar mai fi nici lagăre.
Fireşte, nici contemporanii, nici istoria nu vor scăpa prilejul de a stabili o ierarhie a vinovăției. Fireşte, este clar pentru toată lumea că ofițerii lor sunt mai vinovați; agenții lor operativi - şi mai vinovați: cei care scriau ordinele şi instrucțiunile - şi mai vinovați; iar cei care dădeau indicații să fie scrise -mai vinovați decît toți.*
Dar cei care trăgeau, care străjuiau, care țineau automatele în cumpănire nu erau acei oameni, ci băieții! Totuşi băieții erau cei care îi izbeau cu cizmele în cap pe cei căzuți!...
Şi mai scrie Vladilen:
„Ne vîrau în cap, ne obligau să tocim USO-43 ss - regulamentul gardei de infanterie din anul 1943, strict secret**, un regulament drastic şi bar-

*Asta nu înseamnă că ei vor fi judecați. Important este să se verifice dacă sunt mulțumiți de pensiile şi de vilele lor.

** Apropo de asta, oare observăm noi îndeajuns şuierul lugubru în viața noastră al acestui „es-es", ba într-o abreviere, ba în alta, începînd cu KPSS şi deci cu kapesesiştii? Iată însă că a existat şi un regulament ,,es-es" (ca şi tot ce este prea secret este şi el „es-es"), deci, alcătuitorii lui i-au înțeles ticăloşia, i-au înțeles-o şi totuşi l-au elaborat. Şi în ce moment: tocmai îi respinseserăm pe nemți la Stalingrad! Încă unul din roadele acestei victorii naționale.

bar, în plus Jurămîntul. Apoi supravegherea pe care o exercitau agenții operativi şi loctiitorii politici. Pîrele, denunțurile. Acțiunile intentate infanteriştilor înşişi... Despărțiți de garduri şi sîrma ghimpată, oamenii în scurte negre şi oamenii în mantale erau în egală măsură deținuți — unii pentru douăzeci şi cinci de ani, alții pentru trei ani."
Este exprimat viguros că puşcaşii ar fi tot un fel de condamnați, doar că nu de un tribunal militar, ci de un comisariat militar. Dar egalitatea nu există! Pentru că oamenii în mantale îi secerau perfect din automate pe oamenii în scurte negre, şi chiar la grămadă, cum vom vedea curînd. Şi Vladilen ne mai explică:
„Băieții erau de toate felurile. Erau slujbaşi mărginiți, care îi urau orbeşte pe zeki. Cei mai zeloşi erau, apropo de asta, recruții din minoritățile naționale: başkirii, buriații, iakuții. Pe urmă veneau indiferenții, ei erau cei mai mulți, îşi făceau slujba liniştiți, fără să crîcnească. Cel mai mult le plăcea calendarul cu foi detaşabile şi cînd venea poşta. Şi, în sfîrşit, erau flăcăii de treabă, care îi compătimeau pe zeki, ca pe nişte oameni peste care s-a abătut năpasta. Şi majoritatea dintre noi îşi dădeau seama că serviciul nostru nu este prea popular printre oameni. Cînd plecam în permisie, nu purtam uniforma."
Cel mai bine însă Vladilen îşi susține ideea cu propria poveste. Deşi oameni ca el erau extrem de puțini.
Pe el l-au trecut la trupele de escortă din neatenția şi indolența secției speciale. Tatăl lui vitreg, Voinino, un vechi activist sindical, a fost arestat în 1937. Pentru asta - mama a fost exclusă din partid. Tatăl lui bun, comandant de brigadă la VCEKA, membru de partid din anul 1917, n-a întîrziat să se dezică şi de fosta soție, şi, concomitent, de fiul său (şi-a păstrat carnetul de partid, dar a pierdut totuşi un grad la NKVD)*. Mama lui şi-a spălat păcatele ca donator de sînge în timpul războiului. (Nu s-a întîmplat nimic că sîngele ei l-au primit atît membrii, cît şi nemembrii de partid.) Băiatul: „am detestat chipiele albastre încă din copilărie, şi s-a nimerit să-mi pună şi mie unul pe cap... S-a întipărit prea puternic în memoria mea de copil noaptea cumplită, cînd oameni în uniforma tatălui au răscolit fără pic de jenă pătuțul meu de copil."
„N-am fost un bun soldat de escortă: intram în vorbă cu zeki, le îndeplineam rugămințile. Lăsîndu-mi carabina lîngă foc, mă duceam să le cumpăr cîte ceva de la bufet sau să le pun scrisori la cutia poştală. Cred ca la OLP-urile Promejutocinaia, Mîsakort, Parma îşi mai aminteau de puşcaşul Volodia(2). Un brigadier zeka mi-a zis într-o zi: «Uită-te la oameni, ascultă-le necazul, atunci vei înțelege...» Dar eu şi aşa în

*Deşi demult ne-am obişnuit cu toate, uneori te mai cuprinde totuşi mirarea: a fost arestat al doilea soț al soției pe care ai părăsit-o, şi pentru asta trebuie să te lepezi de fiul de patru ani? Şi asta un comandant de brigadă VCEKA?

fiecare politic îi vedeam pe bunicul, pe unchiul, pe mătuşa... Pe comandanţii mei îi uram pur şi simplu. Cîrteam, mă revoltam, le spuneam puşcaşilor: «Aceştia sunt adevăraţii duşmani ai poporului!» Pentru asta, pentru nesupunere directă («sabotaj»), pentru legăturile cu ze-ka, mi s-a deschis anchetă... Deşiratul Samutin... mă plesnea peste obraji, mă lovea cu prespapierul peste degete pentru că n-am semnat mărturisirile despre scrisorile ze-ka. Limbricul ăsta ar fi fost un cadavru, eu am categoria a doua la box, îmi făceam semnul crucii cu o halteră de două puduri, dar doi supraveghetori mă ţineau de braţe... Însă anchetatorilor nu le ardea de mine: în 1953, MVD-ul începuse să fie bîntuit de şovăieli... Nu m-au condamnat, mi-au dat un carnet de identitate deteriorat - articolul 47-G: «Destituit din organele MVD-ului pentru indisciplină crasă şi încălcări grosolane ale regulamentului MVD». Şi de la arestul divizionului, burduşit în bătaie şi îngheţat de frig, m-au aruncat afară ca să plec acasă... Arsen, uu brigadier eliberat, m-a îngrijit pe drum."

Să ne imaginăm că ar fi vrut să-şi arate îngăduinţa faţă de deţinuţi un ofiţer de escortă. El însă n-ar fi putut face asta decît numai de faţă cu soldaţii şi prin intermediul soldaţilor. Deci, dată fiind înrăirea şi ura reciprocă, acest lucru i-ar fi fost imposibil, ba chiar şi „penibil". Apoi, cineva l-ar fi denunţat numaidecît.

Acesta era sistemul!

Capitolul 10
CÎND ÎN ZONĂ ARDE PĂMÎNTUL

NU, NU TREBUIE să ne mirăm că în lagăre n-au fost revolte şi răzmeriţe, ci, dimpotrivă, că totuşi ele au avut loc.
Ca tot ce este indezirabil în istoria noastră, adică trei sferturi din ceea ce s-a petrecut cu adevărat, aceste revolte au fost decupate cu grijă, cusute cu tiv dublu şi netezite, participanţii lor nimiciţi, martorii depărtaţi, speriaţi, rapoartele celor ce au condus represaliile au fost arse ori ascunse în seifuri cu douăzeci de pereţi, şi ele, toate aceste mişcări, chiar de acum s-au transformat în mituri, cînd n-au trecut de la unele decît cincisprezece, iar de la altele doar zece ani. (Oare mai trebuie să ne mirăm cînd se spune: nici Hristos, nici Buddha, nici Mahomed n-au existat? De atunci au trecut milenii...)
Cînd asta nu va mai deranja pe nimeni dintre cei vii, istoricii vor avea acces la restul de hîrtii, arheologii vor scormoni pe undeva cu lopata, vor arde ceva în laborator, şi se vor preciza date, locuri, contururile acestor răscoale şi numele căpeteniilor.
Atunci vor apărea şi cele dintîi răbufniri, cum este cea a lui Retiunin, din ianuarie 1942, de la misiunea Oş-Kuria, lîngă Ust-Usa. Se spune că Retiunin era un angajat liber, poate chiar şeful acestei misiuni. El a lansat un apel Cincizeci şi Opţilor şi celor socialmente dăunători (7-35), a strîns vreo două sute de voluntari, au dezarmat escorta formată din delincvenţi de drept comun şi membri ai formaţiunilor de autoapărare şi, încălecînd pe cai, s-au retras în pădure să lupte ca partizani. Au fost nimiciţi treptat. În primăvara lui 1945 încă mai arestau pentru „cazul Retiunin" oameni care nu fuseseră amestecaţi
Poate atunci vom afla - nu, nu vom fi noi aceia - despre legendara răscoală din anul 1948 de pe şantierul 501 de construcţie a căii ferate Sivaia Maska-Salehard. Legendară pentru că în lagăre toţi şuşotesc despre ea fără să ştie cineva ceva sigur. Legendară pentru că nu a izbucnit în Lagărele speciale, unde terenul şi starea de spirit erau pregătite, ci în lagărele ITL, unde oamenii sunt învrăjbiţi de turnători, sunt striviţi de hoţi şi de bandiţi, unde le este batjocorit pînă şi dreptul de a se numi politici şi unde nici prin cap nu i-ar fi putut trece cuiva că ar fi posibilă o revoltă a deţinuţilor.
După zvonuri, totul a fost opera foştilor (recenţi!) militari. Nici nu putea fi altfel. Fără ei, beneficiarii articolului Cincizeci şi Opt n-ar fi fost decît o turmă fără nici un adăpost şi fără nici o speranţă, însă aceşti băieţi (aproape nici unul nu era trecut de treizeci de ani), ofiţeri şi soldaţi din armata noastră combatantă. Şi tot ei, dar în chip de foşti prizonieri de război; şi încă din aceia care au fost la Vlasov ori Krasnov, sau în detaşamentele naţionale(1); care, acolo, au luptat unul împotriva altuia,

dar aici erau uniți de oropsirea comună. Acest tineret, care a trecut prin toate fronturile războiului mondial, care stăpînea la perfecție tehnica luptei moderne de infanterie, a camuflajului şi a capturării patrulelor - acest tineret, acolo unde nu fusese împrăştiat, în jurul anului 1948 îşi mai păstra încă inerția războiului şi încrederea în sine, şi în pieptul lui nu putea să încapă gîndul pentru care aceşti băieți, batalioane întregi, trebuie să moară fără să crîcnească? Chiar evadarea era pentru ei o jalnică jumătate de măsură, precum dezertarea solitară, în loc să accepte lupta toți laolaltă.
Totul a fost pus la cale şi s-a dezlănțuit într-una dintre brigăzi. Se spune că în fruntea lor era fostul colonel Voronin (sau Voronov), care îşi pierduse un ochi. Mai este pomenit şi locotenentul-major Sakurenko de la trupele blindate. Brigada a ucis escorta (pe atunci escorta, spre deosebire de mai tîrziu, era formată din rezervişti). Pe urmă s-au dus şi au mai eliberat o brigadă, apoi încă una. Au atacat locuințele gărzii, apoi, din exterior, propriul lagăr. Au capturat santinelele din turnurile de pază şi au deschis zona. (Aici, numaidecît, s-a produs dezbinarea obligatorie: porțile erau deschise, dar majoritatea zekilor n-au vrut să iasă. Aici erau condamnații pe termene scurte, care nu intenționau să se revolte. Aici se aflau şi condamnați la zece şi la cincisprezece ani în virtutea decretelor „şapte pe opt" şi „patru pe şase"(2), dar ei nu intenționau să primească articolul 58. Aici se aflau şi Cincizeci şi Opți, dar dintre aceia care preferau să moară ca supuşi, în genunchi, numai nu în picioare! Cît despre cei care au dat năvală pe poartă, nu era deloc obligatoriu să meargă şi să-i ajute pe răsculați: au fugit dincolo de zonă şi hoții, ca să jefuiască aşezările libere.)
Însuşindu-si armamentul celor din gardă (înmormîntați pe urmă în cimitirul din Kocimas), insurgenții s-au dus şi au ocupat lagărul vecin. Cu forțe reunite au hotărît să pornească asupra oraşului Vorkuta! Se afla doar la 60 kilometri distanță. Dar n-a fost să fie! Din avioane s-a paraşutat desant care le-a barat calea spre Vorkuta. Pe urmă au fost împrăştiați şi împuşcați din avioanele de vînătoare în zbor razant.
Pe urmă i-au judecat, au mai împuşcat dintre ei, i-au condamnat la cîte douăzeci şi cinci şi la cîte zece ani. (Totodată au mai „împrospătat" condamnările multora care n-au participat la operație, ci au rămas în zonă.)
Revolta lor nu avea evident, nici o şansă din punct de vedere militar. Dar cine va spune că ai mai multe şanse aşteptînd să te sfîrşeşti puțin cîte puțin?
Curînd după aceea au fost create Lagărele speciale şi au fost umplute cu cea mai mare parte dintre Cincizeci şi Opți. Şi?
În 1949, în Berlag, în secția Nijni Aturiah, a început aproape la fel: au dezarmat escorta, au pus mîna pe şase-opt automate; au atacat lagărul din exterior, au anihilat garda, au tăiat firele de telefon; au deschis lagărul. Acum, în lagăr erau numai oameni cu numere, stigmatizați, hărăziți

morții, care nu mai trăgeau nici o nădejde.
Şi?
Zekii n-au ieşit în poartă...
Cei care au început totul şi nu aveau ce pierde, au tranformat răzmerița în evadare: s-au îndreptat în grup spre Mîlga. La Elghen-Toskan, drumul le-a fost barat de trupe cu tanchete (operația a fost condusă de generalul Semionov).
Toți au fost uciși*.
Ce este cel mai iute pe lume? întreabă o ghicitoare. Răspuns: gîndul!
Este şi nu este aşa. Căci gîndul este şi încet, ah ce încet! Cu greu şi tîrziu omul, oamenii, societatea îşi dau seama ce s-a mtîmplat cu ei. Care este situația lor adevărată.
Adunîndu-i pe Cincizeci şi Opți în Lagărele speciale, Stalin aproape că se amuza cu puterea lui. Şi fără asta erau ținuți în destulă siguranță, dar el a vrut să se întreacă pe sine, ca totul să fie şi mai bine. Credea că astfel o să fie şi mai de temut. Dar a ieşit tocmai pe dos.
Întregul sistem de reprimare elaborat în timpul lui se baza pe despărțirea, pe izolarea celor nemulțumiți. Trebuia ca ei să nu se privească unul pe celălalt în ochi, să nu se poată număra, să ştie cîți sunt. Trebuia să li se insufle tuturor, chiar şi celor nemulțumiți, că nemulțumiți nu există de nici un fel, că există doar puțini furioşi izolați sortiți pierzaniei, cu sufletul pustiu.
Dar în Lagărele speciale nemulțumiții se întîlneau cu miile. Şi s-au numărat. Apoi şi-au dat seama că sufletul lor nu este deloc pustiu, ci e plin de concepții despre viață mult mai înalte decît ale temnicerilor; ale trădătorilor; ale teoreticienilor care veneau să le explice de ce trebuie să putrezească în lagăr.
La început, aproape nimeni n-a observat această noutate a Lagărului special. Aparent, totul mergea astfel, încît puteai zice că este o continuare a ITL. Doar că foarte repede şi-au pierdut curajul hoții şi bandiții, stîlpii regimului disciplinar şi ai conducerii lagărului. Însă cruzimea supraveghetorilor şi suprafața sporită a BUR-ului au înlocuit, se pare, această pierdere.
Dar să vedeți: hoții s-au dezumflat, iar în lagăr a dispărut hoția. Acum puteai să-ți laşi în noptieră rația de pîine. Puteai să nu-ți mai pui ghetele sub căpătîi pe timpul nopții, puteai să le arunci pe duşumea, şi dimineața le găseai acolo. Puteai să laşi peste noapte punga cu tutun în noptieră, să n-o mai freci toată noaptea în buzunar.
Toate astea par mărunțişuri? Nu, dimpotrivă! A dispărut hoția, şi oamenii au început să-şi privească vecinii cu simpatie, fără suspiciune.
Auziți, băieți, poate că, într-adevăr, noi suntem din ăştia... politici...

*Nu pretind că am expus exact povestea acestor răscoale. Voi fi recunoscător tuturor celor care mă vor corecta.

Păi, dacă suntem politici, atunci putem să vorbim ceva mai liber între două vagonaşe şi lîngă focul de brigadă. Să ne uităm şi să vedem cine se află alături. Căci, la urma urmelor, n-au decît să ne deschidă alte dosare, sfertul îl avem, ce pot să ne mai facă?
Începe să dispară şi psihologia de lagăr dinainte: „astăzi mori tu, mîine e rîndul meu". Oricum, nu ți se va face niciodată dreptate; aşa a fost, aşa va fi.„ Dar de ce să nu ți se facă?... Dar de ce „va fi"?...
În brigadă încep să se audă discuții domoale nu despre rația de pîine, nu despre casă, nicidecum, ci despre nişte treburi despre care nici în libertate nu auzi - şi din ce în ce mai liber, tot mai liber, mai liber!! Şi brusc, brigadierul încetează să mai simtă omnipotența pumnului său. Pumnul unor brigadieri încetează să se mai ridice, al altora se ridică mai rar şi este mai uşor. Brigadierul însuşi, în loc să se ridice în ochii celorlalți, se aşază să asculte, să discute. Şi membrii brigăzii încep să-l privească altfel, ca pe un camarad: e şi el tot de-al nostru.
Brigadierii vin la PPCE, la contabilitate, cu tot felul de probleme mărunte - cui să-i reducă rația de pîine şi cui nu, pe cine să excludă şi unde să-l trimită — „oploşiții", de asemenea, preiau de la ei această atmosferă nouă, acest spirit de seriozitate, de răspundere, de nu ştiu ce semnificație nouă.
Totul se transmite şi „oploşiților", deocamdată doar unora dintre ei. Au venit aici ahtiați de dorința de a ocupa posturi şi, iată, le-au ocupat, şi de ce să nu trăiască la fel de bine ca în ITL: să se încuie în cabina lor, să prăjească în tigaie cartofi cu slănină, să trăiască între ei, separîndu-se de „pălmaşi"? Nu! Se pare că nu ăsta e lucrul principal. Cum, dar ce este principal?... Devine indecent să te lauzi că trăieşti pe seama altora, ca vampirii, cum era în ITL. Şi „oploşiții" îşi găsesc prieteni printre lucrătorii de rînd şi, aşternînd pe pămînt pufoaicele lor noi alături de cele murdare ale acestora, stau cu ei şi discută cu plăcere toată duminica.
Şi împărțirea principală a oamenilor nu mai este atît de grosolană cum era în ITL: „oploşiții" - „pălmaşi", cei de drept comun - Cincizeci şi Opții, ci mai complexă şi mult mai interesantă: locul de baştină, grupuri religioase, oameni cu experiență, oameni de ştiință.
Conducerea lagărului nu va observa şi nu va înțelege prea curînd ceva din toate astea. Iar dispecerii nu mai poartă bîte şi nu mai răcnesc ca altădată. Se adresează amical brigadierilor: cred că e timpul să mergem la adunare, Komov. (Nu pentru că sufletul dispecerilor ar fi fost impresionat, ci fiindcă în aer se simțea ceva nou, neliniştitor.)
Toate astea se petrec însă încet. Luni, luni întregi trec pînă ce au loc aceste schimbări. Ele sunt mai lente decît schimbările anotimpurilor. Ele nu îi ating pe toți brigadierii, nici pe toți „oploşiții", doar pe aceia care în străfunduri, sub obroc şi cenunşă, mai păstrează nişte resturi de conştiință şi fraternitate. Iar cui îi place să rămînă canalie poate să rămînă cu deosebit succes. Dar o mutație adevărată de conştiință - mutație prin

zdruncinare, mutație eroică - nu s-a produs încă. Şi, ca mai înainte, lagărul rămîne lagăr, şi noi suntem oropsiți şi neputincioşi, şi nu ne rămîne altceva decît să ne tîrîm, iată, pe sub sîrma ghimpată şi să fugim în stepă, secerați de rafalele automatelor şi hăituiți de cîini.
Un gînd cutezător, un gînd disperat, un gînd de alt grad: cum să facem ca nu noi să fugim de ei, ci ei să fugă de noi?
Ar fi de ajuns să pui această întrebare unui anumit număr de oameni ca să cugete, să ajungă la o concluzie şi să o pui unui anumit număr de oameni care să asculte răspunsul lor, şi în lagăr ar lua sfîrşit epoca evadărilor. Şi ar începe epoca răscoalelor.
Dar cum s-o începi? De unde s-o începi. Căci noi suntem încătuşați, suntem imobilizați de tentacule, nu avem libertate de mişcare - de unde să începem?
În viață lucrul cel mai simplu este departe de a fi simplu. Se pare că şi în ITL unii au ajuns la concluzia că trebuie uciși turnătorii. Chiar şi acolo se putea aranja ca un buştean, rostogolindu-se din stivă, să doboare un turnător în apele umflate ale rîului. Nici aici nu e greu să ghiceşti care anume tentacule trebuie să le tai mai întîi. Se pare că era uşor de înțeles pentru toată lumea. Dar nimeni n-a înțeles.
Pe neaşteptate - o sinucidere. În baraca-rejimka nr. 2 au găsit un spînzurat. (Toate stadiile procesului le voi prezenta după exemplul Ekibastuzului. Dar, să luăm aminte: în alte Lagăre speciale toate stadiile erau identice!) Pentru şefi n-a fost mare nenorocire, l-au scos din ştreang şi l-au dus la groapa de gunoi.
Dar în brigadă a început să circule un zvon: ăsta era un turnător. Nu s-a spînzurat singur. A fost spînzurat.
De luat aminte!
În lagăr sunt mulți ticăloşi, însă, dintre toți, cel mai îmbuibat, cel mai brutal şi mai obraznic era şeful cantinei, Timofei S... (nu-i ascund numele, nu mi-l amintesc). Garda lui - bucătarii ghiftuiți, cu mutre rotofeie, şi o haită de călăi-plantoane, ținuți pe mîncare. El însuşi, precum şi toți aceşti slugoi îi lovesc pe zeki cu pumnii şi cu bîtele. Într-o zi, printre alții, cu totul pe nedrept, l-a lovit pe un „băiețel" oacheş. Dar el nici nu se uita pe cine bate. Însă băiețelul ăsta, după rînduielile actuale din Lagărele speciale, nu era un băiețel pur şi simplu, ci un musulman. Şi în lagăr erau destui musulmani. Ei nu pot fi comparați cu hoții şi bandiții, înainte de asfințit pot fi văzuți, în partea de vest a zonei, cum se roagă (în ITL ar fi rîs de ei, la noi - nu), ridicîndu-şi brațele sau atingînd pămîntul cu fruntea. Ei au şefi, şi, în noua atmosferă, au şi un fel de sfat. Şi iată hotărîrea lor: răzbunare!
Într-o duminică, dis-de-dimineață, victima şi un inguş(3) mai în vîrstă se strecoară în baraca „oploşiților" cînd aceia încă mai leneveau în pat, intră în camera în care se afla S..., şi din două lovituri de cuțit îi fac felul matahalei de şase puduri.

Dar cîtă lipsă de maturitate! Ei nu încearcă deloc să-şi ascundă feţele şi nici să fugă. De lîngă cadavru, cu cuţitele însîngerate, cu calmul datoriei împlinite, ei se duc direct la baraca supraveghetorilor şi se predau. Vor fi judecaţi.
Toate astea nu sunt decît căutări pe bîjbîite. Toate astea, probabil, se puteau întîmpla şi în ITL. Însă gîndirea civică lucrează mai departe: oare nu aceasta este veriga principală prin care trebuie să rupem lanţul?
„Moarte turnătorilor!" - asta-i veriga. Cuţitul în pieptul turnătorului! Să facem cuţite şi să-i spintecăm pe turnători! Asta e!
Acum, cînd scriu acest capitol, şiruri de cărţi umaniste atîrnă deasupra mea pe poliţele bibliotecii, cu cotoarele lor vechi, care scînteiază palid, licăresc dojenitor ca stelele printre nori: nimic în lume nu se poate ţine prin violenţă. Luînd în mînă sabia, cuţitul, carabina, devenim egalii călăilor şi opresorilor noştri. Şi nu va mai fi sfîrşit...
Nu va mai fi sfîrşit... Aici, la masa de lucru, avînd tot confortul, sunt întru totul de acord cu asta.
Dar trebuie să primeşti douăzeci şi cinci de ani pentru nimic, să prinzi pe hainele tale patru numere, să ţii mereu mîinile la spate, să fii percheziţionat dimineaţa şi seara, să fii epuizat de muncă, să fii tîrît la BUR în urma unui denunţ, să intri în pămînt definitiv, pentru ca de acolo, din această groapă, toate discursurile marilor umanişti să pară flecăreală de oameni liberi bine hrăniţi.
Nu va mai fi sfîrşit!... Dar oare un început va mai fi? Va mai fi ori nu va mai fi o rază de lumină în viaţa noastră?
Şi a dedus poporul împilat: cu milostivire nu vii de hac silniciei.
Turnătorii sunt şi ei oameni?... Supraveghetorii merg din baracă în baracă şi ne aduc la cunoştinţă, pentru intimidarea noastră, un ordin dat pe întregul lagăr zis al Nisipurilor: într-unul din lagărele de femei, două fete (după anii de naştere se vede cît erau de tinere) au purtat discuţii antisovietice. Tribunalul compus din...
Oare pe aceste fete, care şuşoteau pe vagonaş şi care aveau condamnări de cîte zece ani, ce scîrbă, ce canalie le-a turnat, căci şi ea era tot o condamnată?! Vedeţi ce turnători sunt oamenii?!
Nu era nici o îndoială. Şi totuşi primele lovituri n-au fost uşoare.
Nu ştiu cum s-a petrecut în altă parte (înjunghierile au început să apară în toate Lagărele speciale, chiar şi în Spasskul invalizilor!), dar la noi a început după venirea unui convoi din Dubovka, în cea mai mare parte OUNovişti, ucraineni din vest. Pentru toată această mişcare, ei au făcut foarte mult, pretutindeni, ei au urnit căruţa din loc. Convoiul din Dubovka ne-a adus microbul răzvrătirii.
Băieţi tineri, puternici, luaţi direct de pe cărările războiului de partizani, ei au privit în jurul lor şi s-au înspăimîntat de această amorţeală, de această robie, şi au pus mîna pe cuţit.

La Dubovka, totul s-a terminat repede: rebeliune, incendiu, dizolvare, însă patronii lagărului, încrezuți şi plini de orbire (vreme de treizeci de ani nu întîmpinaseră nici o împotrivire, se dezobişnuiseră), nici măcar nu au avut grijă să-i izoleze de noi pe insurgenții aduşi. I-au împrăştiat prin lagăr, prin brigăzi. Acesta era un procedeu folosit în ITL: acolo, împrăştierea înăbuşea protestele. Dar în mediul nostru purificat, împrăştierea nu făcea decît să ajute ca flacăra să cuprindă toată masa deținuților.

Nou-veniții ieşeau cu brigăzile la muncă, dar nu se atingeau de nimic, nici măcar nu se făceau că muncesc, ci stăteau tolăniți la soare (era vară) şi discutau încet între ei. Din afară, în asemenea momente, ei semănau cu hoții de mare autoritate, după lege(4), cu atît mai mult, cu cît erau la fel de tineri, bine hrăniți, lați în spate.

Da, ieşise la iveală si legea, dar o lege nouă, uimitoare: „în noaptea asta să moară cine nu are conştiința curată!"

Acum crimele au început să fie mai dese decît evadările în perioada lor cea mai bună. Ele erau săvîrşite cu siguranță şi autorii rămîneau anonimi: nimeni nu se ducea să se predea cu cuțitul însîngerat. Cuțitul şi stăpînul lui erau păstrați pentru altă treabă. În momentul preferat - ora cinci dimineața, cînd barăcile erau descuiate de cîte un singur supraveghetor, care mergea să descuie mai departe, iar deținuții, aproape toți, încă mai dormeau - răzbunătorii, mascați, intrau încet în camera destinată, se apropiau de vagonaşul destinat şi ucideau fără greş pe trădătorul care nu se trezise încă sau care se trezise şi țipa ca din gură de şarpe. Verificînd, ca să se convingă că a murit, ei se retrăgeau apoi cu îndemînare.

Erau mascați, şi numerele lor nu se vedeau, erau descusute sau acoperite, însă chiar dacă vecinii celui ucis îi recunoscuseră după alură, aceştia nu numai că nu se grăbeau să raporteze ei înşişi, dar nici la interogatorii, nici dacă erau amenințați de cumetri nu cedau, ci repetau: nu, nu, nu ştiu, n-am văzut. Şi acesta nu era pur şi simplu vechiul adevăr însuşit de toți cei oprimați: „Cine nu ştie nimic doarme liniştit, cine ştie prea multe nu sfîrşeşte bine", aceasta era propria salvare! Pentru că acela care vorbea era ucis la ora cinci în dimineața următoare, şi bunăvoința agentului operativ nu i-ar fi ajutat la nimic.

Iată că asasinatele (deşi deocamdată nu avuseseră loc nici zece) deveniseră o normă, un fenomen obişnuit. Cînd mergeau dimineața la spălat ori cînd îşi primeau rația de pîine, deținuții întrebau: astăzi au mai ucis pe careva? În acest sport sinistru, urechile deținuților surprindeau gongul subteran al dreptății.

Aceasta se făcea cu totul clandestin. Cineva (recunoscut ca autoritate), undeva, doar arăta cuiva: uite, pe acesta. Nu era grija lui cine îl va ucide, la ce dată, de unde vor lua cuțitele. Iar executanții, care aveau asta în grijă, nu-l cunoşteau pe judecătorul a cărui sentință trebuiau s-o

execute.
Trebuie să recunoaştem, deşi ne lipseşte confirmarea documentară a turnătorilor, că acest tribunal neconstituit, ilegal şi invizibil, judeca mult mai precis şi cu mult mai puține erori decît toate tribunalele, troicile, colegiile militare şi OSO pe care le cunoaştem.
Tocătoarea, cum era denumită la noi, care mergea fără cusur, a început să funcționeze fără întrerupere, şi ziua, devenind aproape publică. Pe „responsabilul unei barăci", mic şi pistruiat, un fost grangur enkavedist din Rostov, ticălos cunoscut, l-au ucis într-o duminică, ziua-n amiaza mare, în odaia cu hîrdăul. Temperamentele deveniseră atît de aprige, încît toți au dat năvală să privească cadavrul în sînge.
Altă dată, cînd au pornit vînătoarea trădătorului care i-a vîndut pe săpătorii galeriei ce pornea pe sub zona de la baraca disciplinară nr. 8 (conducerea lagărului, dîndu-şi seama, i-a strîns acolo pe deținuții importanți din Dubovka, dar tocătoarea funcționa perfect şi fără ei), răzbunătorii l-au hăituit cu cuțitele prin zonă în plină zi, turnătorul s-a refugiat în baraca şefilor, ei-după el. El în cabinetul şefului lagărului, grasul maior Maximenko-ei tot acolo. Tocmai atunci, frizerul lagărului îl bărbierea pe maior în fotoliul lui. Conform regulamentului, maiorul nu era înarmat, întrucît în zonă nu se cade să poarte armă. Zărindu-i pe asasini, maiorul, speriat, a sărit de sub briciul frizerului şi a început să-i implore, crezînd că o să-l spintece numaidecît. Dar a constatat cu uşurare că sub ochii lui este spintecat un turnător. (De maior nu s-a atins nimeni. Directiva mişcării care începuse era: să-i taie numai pe turnători, de supraveghetori şi şefi să nu se atingă.) Totuşi maiorul a sărit pe fereastră, numai pe jumătate bărbierit, cu cearşaful la gît, a început să alerge spre postul de gardă, strigînd ca disperatul: „Tumule, foc! Turnule, foc!" Dar turnurile de pază n-au tras nici un foc...
S-a întîmplat odată că turnătorul n-a murit, s-a smuls din mîinile lor şi, rănit, a fugit la spital. Acolo l-au operat şi l-au bandajat. Dar dacă maiorul s-a speriat de cuțite, putea oare să-l salveze pe turnător spitalul? Peste două-trei zile l-au tăiat definitiv pe patul de spital...
La cinci mii de oameni au fost uciși cam o duzină, dar cu fiece lovitură de cuțit cădeau întruna tentaculele care ne copleşiseră din toate părțile. Adia un aer extraordinar! Aparent eram ca şi mai înainte deținuți şi continuam să trăim în interiorul zonei lagărului, dar în realitate eram liberi, liberi, fiindcă pentru prima oară în toată viața noastră, de cînd o țineam minte, începuserăm să vorbim deschis, cu voce tare, tot ce gîndeam! Cel care n-a trecut prin transformarea asta - acela nu-şi poate imagina!
Iar turnătorii nu mai turnau...
Pînă nu demult, secția operativă putea să oprească pe oricine, ziua, în zonă, să discute ore întregi cu el: să primească denunțuri? Să dea noi misiuni? Să afle numele unor deținuți ieşiți din comun, care încă nu făcuseră nimic, dar puteau să facă? Sau să fie suspectați ca viitoare

centre de rezistență?
Seara venea brigada şi îi punea colegului întrebarea: „De ce te-au chemat?" Şi întotdeauna, spunînd adevărul sau ascunzîndu-se cu tupeu în spatele lui, acesta răspundea: „Mi-au arătat nişte fotografii..."
Într-adevăr, în anii postbelici, multor deținuți li se arătau fotografiile unor persoane pe care ei ar fi putut să le întîlnească în timpul războiului. Dar nu puteau, n-avea rost să le arate la toți. Însă toți apelau la ele - şi cei nevinovați şi trădătorii. Printre noi se insinuase suspiciunea şi ne obliga pe fiecare să ne închidem în noi.
Acum însă aerul era purificat de suspiciune. Acum, dacă cekiştii de la secția operativă ordonau cuiva să rămînă în zonă, să nu se prezinte la locul de adunare, acesta nu rămînea! De necrezut! Fără precedent în toți anii de existență ai CEKA-GPU-MVD! Cel convocat de ei, în loc să se tîrască cu inima bătînd, să dea fuga cu paşi mărunți şi cu mutră servilă, a refuzat mîndru să se ducă (căci toți tovarăşii de brigadă se uitau la el)! O balanță invizibilă se legăna în aer, deasupra locului de adunare. Pe unul dintre talere se îngrămădiseră fantomele cunoscute: cabinetele anchetatorilor, pumnii, bîtele, nopțile în picioare fără somn, boxele în picioare, carcerele umede şi reci, şobolanii, ploşnițele, tribunalele, a doua şi a treia condamnare. Dar toate astea nu s-au petrecut momentan, totul a fost o moară care macină oasele, care nu putea să-i înghită dintr-o dată pe toți şi să-i prelucreze într-o singură zi. Şi după această moară totuşi oamenii au continuat să trăiască, fiindcă toți care sunt aici au trecut prin ea.
Iar pe cel de al doilea taler al balanței se afla doar un cuțit, dar acest cuțit ți-a fost destinat ție, care ai cedat! A fost destinat să fie înfipt în pieptul tău, şi nu cîndva, ci mîine în zori, şi toate forțele CEKGB nu te pot scăpa de el. Nici nu era prea lung, dar tocmai atît cît să-ți intre sub coaste. Nu avea nici mîner adevărat, ci o bandă izolatoare înfăşurată în partea neascuțită, tocmai bună ca să nu alunece cuțitul din mînă.
Şi această amenințare înviorătoare a cîntărit mai greu! Ea dădea tuturor celor slabi forță să smulgă de pe sine lipitorile şi să treacă mai departe, în pas cu brigada. (Ea le dădea şi o justificare bună pe urmă: noi am fi rămas, cetățene şef! Dar ne-a fost teamă de cuțit... pe dumneavoastră nu vă amenință, nici nu vă puteți închipui...)
Ba mai mult decît atît. Nu doar că au încetat să răspundă la chemările agenților operativi şi ale altor stăpîni ai lagărului, dar acum se fereau să pună vreun plic ori vreo foaie scrisă în cutia poştală din zonă ori în cutiile pentru reclamații la instanțele superioare. Înainte de a pune scrisoarea sau cererea, rugau pe careva: „Na citeşte şi vezi că nu-i denunț. Hai împreună s-o aruncăm la cutie".
Şi acum conducerea era oarbă şi era surdă! Fireşte, si burtosul maior, şi adjunctul lui, tot burtos, şi toți supraveghetorii umblau liberi prin zonă, unde nu-i amenința nimic, circulau printre noi, ne priveau, dar nu

vedeau nimic! Pentru că, fără denunțători, omul în uniformă nu poate vedea şi auzi nimic. Înainte de apropierea lui toți tac, se întorc într-o parte, se ascund, pleacă. Undeva alături informatorii fideli ardeau de dorința de a-şi vinde tovarăşii, dar nici unul nu îndrăznea să facă nici măcar un semn secret.
Iată că încetase să mai funcționeze acel aparat informativ pe care decenii de-a rîndul se bizuise gloria atotputernicelor şi atotştiutoarelor Organe.
S-ar zice că aceleaşi brigăzi mergeau la lucru pe aceleaşi şantiere (în plus, ne-am înțeles între noi să ne împotrivim şi escortei, să nu le mai permitem să modifice rîndurile noastre de cinci sau să ne numere în marş şi am reuşit! Îndată ce n-am mai avut turnători printre noi, au fost cuprinşi de slăbiciune şi soldații din escortă cu automate). Munceam ca să ne achităm de corvoadă. Ne întorceam şi permiteam supraveghetorilor să ne percheziționeze, ca şi mai înainte (cuțitele nu erau descoperite niciodată!). Dar, în realitate, acum nu brigăzile, alcătuite în mod artificial de administrație, ci cu totul alte formații îi legau pe oameni, şi înainte de toate - națiunile. Au luat naştere şi s-au consolidat centrele naționale inaccesibile turnătorilor: ucrainean, musulman unificat, estonian, lituanian. Nimeni nu le-a ales, însă ele au fost constituite atît de just, ținîndu-se seama de vîrstă, de înțelepciune, de suferințele îndurate, încît autoritatea lor pentru națiunea respectivă nu era tăgăduită. A apărut şi un organ consultativ unificator, cum s-ar zice un „Soviet al naționalităților".(5)
Aici este momentul să facem nişte mențiuni. Nu totul a fost atît de curat şi de lin cum apare cînd expun curentul principal. Au existat grupuri rivale: „moderați" si „extremişti". S-au strecurat, desigur, şi simpatii şi antipatii personale, precum şi jocul amorului propriu la cei care ardeau de dorința de a fi „lideri". Tinerii tăuraşi-„executanți" erau departe de a avea o conştiință politică largă; unii dintre ei înclinau să ceară pentru „munca" lor hrană suplimentară. Pentru asta puteau să amenințe direct pe bucătarul de la cantina spitalului, adică să-i ceară să fie hrăniți pe seama rației bolnavilor, iar în caz de refuz - să-l ucidă pe bucătar fără acordul nici unui judecător moral: căci de deprindere nu duc lipsă, iar măştile şi cuțitele se află în mîinile lor. Într-un cuvînt, în acelaşi nucleu sănătos au început să apară cariile — particularitate imuabilă, deloc nouă, omniprezentă pe întregul parcurs al istoriei mişcărilor revoluționare!
Odată, pur şi simplu, s-a produs o greşeală: un turnător viclean l-a convins pe un om cumsecade dintre pălmaşi să schimbe paturile, si, spre dimineață, acesta a fost înjunghiat.
Dar cu toate aceste abateri, direcția generală era menținută cu toată precizia, imposibil să te încurci. Efectul produs asupra obştei era cel necesar.

Brigăzile rămăseseră aceleaşi, aceleaşi şi ca număr, dar iată ce era ciudat: în lagăr începuse să fie criză de brigadieri! Un fenomen nemaiîntâlnit în GULAG. La început, dispariția lor era normală: unul se internase în spital, altul trecuse la depozitul de materiale, celuilalt îi venise sorocul să se elibereze. Întotdeauna însă dispecerii aveau în rezervă o masă lacomă de amatori: în schimbul unei bucăți de slănină, în schimbul unui pulover - să obțină postul de brigadier. Acum nu doar că nu erau amatori, dar erau astfel de brigadieri care zilnic se perindau pe la PPCE cerînd să fie schimbați cît mai curînd.
Venise o perioadă cînd vechile metode folosite în brigăzi - trimiterea „pălmaşului" la groapă! - au căzut pentru totdeauna, iar pentru a născoci altele noi, nu oricine avea chemare. Şi, curînd, problema brigadierilor a devenit atît de acută, încît dispecerii veneau în baraca brigăzilor, fumau, trăncăneau, apoi îi rugau pur şi simplu pe lucrători: „Băieți, zău, nu se poate fără brigadier, este inadmisibil! Hai, alegeți voi pe cineva, noi o să-i dăm numaidecît numirea".
Asta a început mai cu seamă atunci cînd brigadierii au început să fugă în BUR, să se ascundă în puşcăria de piatră! Nu doar ei, ci şi şefii de şantier -vampirii, de felul lui Adaskin. Turnătorii, în ajunul demascării sau cum simțeau că urmează la rînd, tresăreau brusc şi - o luau la sănătoasa! Încă ieri se semețeau printre oameni, încă ieri se purtau şi vorbeau astfel de parcă aprobau ceea ce se petrecea (iar acum să încerci numai să vorbeşti printre zeki altfel!). Încă noaptea trecută ei au dormit în baraca brigăzii (au dormit ori au stat încordați, gata să se apere, jurîndu-se că asta-i ultima noapte de acest fel) - iar astăzi au dispărut! Şi plantonul primeşte dispoziție: lucrurile lui cutare să fie duse la BUR.
Asta era o epocă nouă, o epocă sinistră şi veselă în viața Lagărului special. Totuşi nu noi am fugit! Ei au fugit, purificîndu-ne pe noi de prezența lor! O perioadă fără precedent, imposibilă pe pămînt: omul care nu are conştiința curată nu poate dormi liniştit! Răzbunarea nu vine pe lumea cealaltă sau la judecata istoriei, răzbunarea vie, palpabilă, o săvîrşeşte asupra ta cuțitul în zori. Acest lucru poate fi imaginat doar într-un basm: sub picioarele celor cinstiți, pămîntul zonei este moale şi cald, sub picioarele trădătorilor - înțeapă şi arde. Aşa ceva ar fi de dorit spațiului de dincolo de zonă, spațiului care se află în libertate, care n-a cunoscut niciodată o astfel de perioadă şi poate că nici nu va cunoaşte.
Clădirea sumbră, de piatră, a BUR-ului, extinsă şi terminată demult, cu ferestruici mici, cu botnițe, umedă, rece şi întunecată, împrejmuită cu gard solid făcut din scînduri groase, bătute în caplama, acest BUR pregătit cu atîta drag de patronii lagărului pentru recalcitranții care nu voiau să iasă la lucru, pentru fugari, pentru îndărătnici, pentru protestatari, pentru toți oamenii curajoşi, a început brusc să se transforme în casă de odihnă pentru turnători, vampiri şi zbiri.

Nu poți să zici că n-a avut haz cel care s-a gîndit primul să dea fuga la cekişti şi, pentru îndelungata şi credincioasa slujbă, să le ceară să-i pună la adăpost de mînia maselor de deținuți în puşcăria de piatră. Să te duci şi să ceri să fii băgat într-o temniță solidă, să nu fugi din, ci în puşcărie, să consimți de bunăvoie să nu mai respiri aer curat, să nu mai vezi lumina soarelui - aşa ceva cred că nu s-a mai pomenit în istorie.
Şefilor şi agenților operativi le-a fost milă de cei dintîi şi i-au adăpostit: erau ai lor, totuşi. Le-au pus la dispoziție cea mai bună celulă a BUR-ului (mucaliții din lagăr au numit-o camera de bagaje(6)), le-au dat saltele, au poruncit să fie mai bine încălzită, le-au asigurat o oră de plimbare.
Însă după primii şugubeți au pornit şi alții, mai puțini spirituali, dar care, la fel, doreau cu ardoare să trăiască. (Unii dintre turnători care dădeau bir cu fugiții, voiau să-şi păstreze fața: cine ştie, poate va trebui cîndva să se întoarcă şi să trăiască printre zeki. Arhidiaconul Rudciuk şi-a înscenat fuga în BUR: după ora stingerii, supraveghetorii au venit în baracă, au jucat scena unei percheziții dure, cu scuturatul saltelei, „l-au arestat" pe Rudciuk şi l-au dus. De altfel, curînd, în lagăr s-a aflat, din sursă sigură că mîndrul arhidiacon, iubitor al penelului şi chitarei, stă în aceeaşi strîmtă „cameră de bagaje".) Iată că numărul lor a trecut de zece, de cincispreze, de douăzeci! (Au început să-i spună „brigada Macehovski" — după numele şefului regimului disciplinar.) Trebuie acum să le pregătească încă o celulă, reducînd suprafețele productive ale BUR-ului.
Însă turnătorii sunt necesari şi utili doar cîtă vreme circulă prin mulțime şi nu sunt demascați. Iar un turnător demascat nu mai face nici cît o ceapă degerată, el nu mai poate să-şi facă treaba în acest lagăr. Şi trebuie să-l mai ții şi pe hrană gratuită în BUR, iar el nu lucrează în producție, nu se justifică. Nu, filantropia MVD-ului trebuie să aibă şi ea limite!
Şi torentul celor ce implorau salvare a fost întrerupt. Cine a întîrziat trebuia să rămînă în blană de oaie şi să aştepte cuțitul.
Denunțătorul este ca barcagiul: e necesar un ceas şi apoi - bun rămas.
Grija conducerii erau contramăsurile ce trebuiau luate pentru a opri această mişcare amenințătoare şi a o înfrînge. Primul lucru, de care s-au apucat şi cu care erau obişnuiți, a fost să scrie ordine.
Deținătorii trupurilor şi sufletelor noastre mai puțin decît orice voiau să recunoască în mişcarea ce se pornise o mişcare politică. În ordinele lor amenințătoare (supraveghetorii mergeau prin barăci şi le citeau), tot ceea ce începuse era denumit banditism. Astfel le era mai simplu, mai uşor de înțeles, mai drag, la urma urmelor. Oare trecuse mult de cînd bandiții erau trimişi la noi sub eticheta de „politici"? Şi iată că acum politicii - pentru prima oară politici! - au devenit „bandiți". Destul de nesigur ni se anunța că bandiții vor fi descoperiți (deocamdată nici unul) şi (cu şi

mai multă nesiguranță) împuşcați. În acele ordine se făcea apel la masa deținuților să-i osîndească pe bandiți şi să lupte împotriva lor!...
Deținuții ascultau şi se împrăştiau rîzînd. În faptul că ofițerii regimului disciplinar se temeau să numească politicul politic (deşi de treizeci de ani sarcina oricărei anchete consta în atribuirea „politicii") noi am simțit slăbiciunea lor.
Şi era, într-adevăr, slăbiciune! A numi această mişcare banditism era stratagema lor: în felul acesta cădea răspunderea de pe umerii administrației lagărului - cum de a îngăduit o mişcare politică în lagăr? Acest avantaj şi această necesitate s-au exstins şi mai sus: la direcțiile regionale al MVD-ului, la GULag şi pînă la minister. Sistemul care se teme în permanență de informație se complace în a se autoamăgi. Dacă ar fi ucis personalul de supraveghere şi pe ofițerii regimului disciplinar le-ar fi venit greu să evite articolul 58-8, terorism, însă atunci le-ar fi fost uşor să recurgă şi la pedeapsa cu moartea, însă numaidecît ei au putut beneficia de posibilitatea seducătoare de a prezenta cele ce se petreceau în Lagărele speciale drept un război al cîinilor, care zguduia, tot în această perioadă, ITL-urile şi care fusese pus la cale de conducerea GULag-ului.
.,Războiul cîinilor" ar fi meritat un capitol separat în această carte, dar pentru asta ar fi trebuit să mai căutăm mult material. Trimitem cititorul la studiul lui Varlam Şalamov Schițe din lumea crimei, deşi nici el nu este complet.
Pe scurt. „Războiul cîinilor" s-a dezlănțuit aproximativ în anul 1949 (fără a mai pune la socoteală anumite cazuri permanente de măceluri între hoți — hoți care nu acceptau altă lege decît cea a lumii interlope - şi „cîini" - hoți care acceptă să colaboreze cu autoritățile). În anii 1951-1952 războiul era în toi. Lumea hoților era împărțită în numeroase fracțiuni: în afară de hoții şi „cîinii" propriu-zişi, mai erau hoții nelimitați sau „fără limită" (nu aparțineau nici unei fracțiuni de hoți); „mahnovistii"(7) (care nu recunoşteau legile lumii interlope); îndărătnicii (care perseverau în a aplica pînă la capăt legea lumii interlope): pivovaroviştii; „scufița roşie"; „rangă la cingătoare" şi încă altele.
În această perioadă, conducerea GULag-ului, dezamăgită de teoriile infailibile privind reeducarea hoților, a hotărît probabil să scape de această povară, jucîndu-se de-a diviziunea, susținînd cînd o grupare, cînd alta şi prin intermediul cuțitelor acestora distrugînd altele. Măcelurile aveau loc în mod deschis, masiv.
Pe urmă, hoții ucigaşi s-au adaptat: fie să nu ucidă cu mîinile lor, fie, în caz că ucideau, să oblige pe altul să ia vina asupra lui. Astfel, tinerii delincvenți de drept comun sau foşti soldați şi foşti ofițeri, amenințați cu moartea, luau asupra lor crima altora, primeau douăzeci şi cinci de ani pentru banditism, articolul 59-3, şi mai sunt şi astăzi în lagăr. Iar hoții-căpetenii de grupuri au ieşit curați ca lacrima datorită „amnistiei dată de

Voroşilov" în 1953 (dar nu trebuie să ne pierdem speranța: de atunci au mai fost închişi de vreo cîteva ori).
Cînd în zilele noastre au fost din nou la modă povestirile sentimentale pe tema „reeducării", în coloanele gazetelor a fost strecurată şi informația - fireşte foarte vagă şi falsă - privind masacrele din lagăre; cu acest prilej au fost confundate înadins (pentru ochii istoriei) „războiul cîinilor" cu „tocătoarea" din Lagărele speciale, şi în general orice fel de măcel, indiferent care. Tema lagărelor, interesează pe toată lumea, astfel de articole sunt citite cu lăcomie, dar nu poți înțelege nimic din ele (pentru asta şi sunt scrise). Iată, de pildă, un ziarist pe nume Galici a tipărit în iulie 1959 în „Izvestia" o nuvelă „documentară" suspectă despre un anume Kosîh, care, din lagăr, ar fi înduioşat Sovietul Suprem cu o scrisoare de optzeci de pagini dactilografiate (1. De unde a luat maşina de scris? De la agentul operativ? 2. Cine ar fi citit optzeci de pagini, acolo, la Sovietul Suprem, căci după o pagină îi apucă numaidecît căscatul). Acest Kosîh avea o pedeapsă de douăzeci şi cinci de ani, dintr-o a doua condamnare primită în lagăr. Ce fel de condamnare, pentru ce, în acest punct Galici - o trăsătură caracteristică, a ziaristului nostru-şi-a pierdut numaidecît limpezimea vorbirii. Nu poți să-ți dai seama dacă acest Kosîh a omorit un „cîine" sau un turnător, săvîrşind astfel o crimă politică. Dar, lucru caracteristic, dacă priveşti din punct de vedere istoric înapoi, totul este aruncat în aceeaşi grămadă si numit banditism. Iată cît de ştiințific este explicat acest lucru în ziarul central: „Acoliții lui Beria (dă vina pe mort, mortul suportă orice!) manipulau atunci (dar înainte? dar acum?) lagărele. Severitatea legii era înlocuită cu actele ilegale ale persoanelor (Cum? În pofida instrucțiunilor unice? Dar cine ar fi îndrăznit?) care trebuiau să le aplice în practică. Ei ațîțau în toate chipurile vrajba (sublinierea mea. Asta-i adevărat - A.S.) între diferitele grupuri de ze-ka ze-ka. (Folosirea turnătorilor se încadrează în această formulare...) O vrajbă sălbatică, stimulată artificial, fără milă".
Să opreşti asasinatele din lagăr cu condamnări de douăzeci şi cinci de ani, pe care oricum asasinii le aveau, s-a dovedit, bineînțeles, imposibil. Şi iată că în anul 1961 a fost emis decretul pedepsei cu moartea pentru asasinat în lagăr, inclusiv pentru, uciderea unui turnător, bineînțeles. Doar acest decret al lui Hruşciov mai lipsea Lagărelor speciale staliniste.
În felul acesta se dezvinovățeau. Dar în acelaşi timp erau privați de dreptul de a-i împuşca pe ucigaşii din lagăr, şi, deci, erau privați de contramăsuri eficiente. Şi nu erau în stare să anihileze mişcarea ce lua mereu amploare.
Ordinele nu ajutau. Masa deținuților n-a acceptat, în locul stăpînilor săi, să condamne şi să lupte. Şi următoarea măsură a fost: trecerea întregului lagăr pe regim disciplinar! Aceasta însemna: tot timpul liber din zilele de lucru, în afară de cele cînd lucram, şi toate duminicile fără

întrerupere, trebuia să stăm sub lacăt, ca la închisoare, să folosim hîrdăul şi chiar hrana s-o primim la baracă. Au început să ne aducă zămîrca şi caşa, în cazane mari, la baracă, cantina era pustie.
Era un regim greu, dar nu a durat mult. Am început să lucrăm fără tragere de inimă, şi trustul cărbunelui a început să ţipe. Dar mai important era că o povară de patru ori mai mare cădea pe umerii supraveghetorilor, care acum trebuiau, fără întrerupere, să alerge cu cheile ba să descuie ori să încuie după plantoanele ce cărau hîrdăul, ba să aducă mîncarea, ba să escorteze grupurile la infirmerie şi de la infirmerie.
Obiectivul conducerii era să ne facă viaţa cît mai grea, ca să ne revoltăm împotriva asasinatelor şi să-i trădăm pe asasini. Noi, însă, eram de acord cu toţii să suferim, să rezistăm, căci merita! Un alt obiectiv era să nu rămînă baraca deschisă, ca să nu poată veni ucigaşi din alte barăci, căci într-o baracă este mai uşor să găsească victima. Iată însă că din nou a avut loc o crimă, şi din nou n-au găsit pe nimeni, din nou toţi „nu au văzut" şi „nu ştiau". Mai mult, unuia i-au spart capul pe un şantier de lucru: de asta nu te poţi apăra nicicum încuind barăcile.
Regimul disciplinar a fost anulat. În locul lui şi-au pus în gînd să construiască „marele zid chinezesc". Ăsta era un zid gros cît două cărămizi de chirpici şi înalt de vreo patru metri, pe care îl ridicaseră în mijlocul zonei, de-a curmezişul, pregătindu-se să împartă lagărul în două părţi, lăsînd deocamdată o gaură. (Proiect comun pentru toate Lagărele speciale. O astfel de separare a zonelor mari în altele mai mici a avut loc în multe alte lagăre.) Dar întrucît trustul nu putea finanţa această lucrare - pentru orăşelul muncitoresc ea nu avea nici un sens, toată greutatea - şi pregătirea cărămizilor de chirpici, şi uscarea lor, şi căratul pînă la zid, şi chiar ziditul — cădea tot pe umerii noştri, pe duminicile şi serile noastre (de vară, luminoase) după venirea de la lucru. Nu puteam suferi zidul acela, era clar că şefii lagărului pregătesc vreo ticăloşie, dar am fost nevoiţi să-l construim. Ne eliberaserăm foarte puţin: capul şi gura, dar eram cufundaţi încă pînă la umeri, ca şi înainte, în mlaştina robiei.
Toate aceste măsuri: ordinele ameninţătoare, regimul disciplinar, zidul, erau brutale, cu totul în spiritul gîndirii penitenciare. Dar ce-i asta? Cînd nu se aştepta nimeni, o brigadă, două, trei sunt chemate în camera fotografului, la fotografiat, dar politicos, nu cu numărul-zgardă pe piept, nu cu capul într-o anumită poziţie, ci stai cum îţi este mai comod, cum îţi place. Şi din fraza imprudentă a şefului KVC-ului, deţinuţii vor afla că sunt „fotografiaţi pentru acte de identitate".
Pentru care acte? Ce acte de identitate pot să aibă deţinuţii?... Credulii sunt cuprinşi de emoţie: poate că pregătesc permise pentru a ne scoate de sub escortă? Sau poate... sau poate...
Într-o zi, un supraveghetor s-a întors din concediu şi-i povestea altuia cu glas tare (erau de faţă şi deţinuţii) că pe drum a văzut eşaloane întregi de deţinuţi eliberaţi: cu lozinci, cu ramuri verzi, se duceau acasă.

Doamne, cum îți bate inima! Păi de mult ar fi timpul! Cu asta ar fi trebuit să înceapă după război! Oare să fi început?
Se spune că unul a primit scrisoare de acasă: vecinii lui au fost eliberați, sunt la casele lor!
Într-o zi, una dintre brigăzile fotografiate este chemată la comisie. Sa intre cîte unul! La o masă cu învelitoare roşie, sub portretul lui Stalin, stau de-ai noştri, din lagăr, dar şi vreo doi necunoscuți: un kazah, un rus, care nu mai fuseseră văzuți prin lagărul nostru. Atmosferă de lucru, uşor veselă, completează un formular: numele, prenumele, patronimicul, anul naşterii, locul naşterii, iar mai departe, în locul ştiutelor articole, al duratei condamnării, al datei cînd ia sfîrşit condamnarea – situația familială, amănunțit: soția, părinții, dacă ai şi copii - ce vîrstă au, unde locuiesc, locuiesc împreună ori separat. Şi totul este notat!... (Cînd unul, cînd altul din comisie îi atrage atenția celui care scrie: notează şi asta, şi asta.)
Ciudate întrebări, dureroase şi plăcute totodată! Şi deținutul cu sufletul cel mai împietrit se simte înduioşat şi-l podidesc lacrimile. Ani de-a rîndul n-a auzit decît cuvinte sacadate, ca un lătrat: articolul? Ce pedeapsă? Cine te-a condamnat? Şi deodată, iată, ai în față nişte ofițeri cumsecade, serioşi, omenoşi, care fără grabă şi cu simpatie, da, cu simpatie, te întreabă nişte lucmri păstrate în străfunduri, că nici tu nu îndrăzneşti să le atingi. Uneori mai povesteşti cîte ceva vecinului de prici, sau nici atît... Şi aceşti ofițeri (ai uitat ori acum îl ierți pe acest locotenent-major, care, data trecută, în ajunul aniversării revoluției din octombrie - ți-a luat fotografia familiei şi a rupt-o...) - aceşti ofițeri, auzind că soția ta s-a măritat cu altul, iar tatăl e foarte bolnav, nu mai trage nădejde să-şi mai vadă fiul, plescăie trist din buze, se uită unul la celălalt, clatină din cap.
Da, nu sunt răi, şi ei sunt oameni, doar că au un serviciu de cîine... Şi, după ce au notat totul, pun tuturor următoarea întrebare:
— Şi unde ai vrea să locuieşti!... Acolo unde locuiesc părinții sau unde ai locuit înainte?...
— Poftim? zice zekul, holbînd ochii. Păi, eu... în baraca şapte...
— Ştim asta! rîd ofițerii. Te întrebăm unde ai vrea să locuieşti? Uite, să zicem că vei fi eliberat, în acest caz pentru ce localitate să-ți facă actele?
Şi lumea întreagă se învîrteşte în fața ochilor deținutului, crîmpeie de soare, raze de curcubeu... Cu capul el înțelege că ăsta-i un vis, un basm, că aşa ceva este imposibil, că pedeapsa lui este de douăzeci şi cinci sau de zece ani, că nu s-a schimbat nimic, el este plin de noroi şi mîine va merge tot acolo - dar cîțiva ofițeri, doi maiori, şed, fără să se grăbească şi insistă cu simpatie:
— Deci, unde, unde? Spune.
Şi cu inima bătînd să spargă pieptul, scăldat de valuri de căldură şi

recunoştinţă, roşu ca un băieţandru, deţinutul rosteşte numele fetei, trădînd taina inimii lui, unde ar vrea să-şi trăiască paşnic restul zilelor, dacă n-ar fi un ocnaş blestemat, stigmatizat de patru numere...
Şi ei notează! Şi îl roagă să-l cheme pe următorul. Iar primul sare ca un nebun în coridor la băieţi si le povesteşte cum a fost.
Deţinuţii din brigadă intră unul cîte unul şi răspund la întrebările ofiţerilor prietenoşi. Şi din cincizeci se găseşte unul care răspunde în derîdere:
— Aici, în Siberia, totul este grozav, doar clima este prea fierbinte. Nu s-ar putea dincolo de Cercul Polar?
Sau:
— Scrieţi aşa: în lagăr m-am născut, în lagăr voi muri, alt loc mai bun nu cunosc.
Au discutat astfel cu două-trei brigăzi (în lagăr sunt două sute). Lagărul a fost tulburat vreo cîteva zile, aveam ce vorbi, deşi jumătate dintre noi nu s-ar putea spune că ar fi crezut: trecuse de mult vremea celor credulii! Dar comisia, nu s-a mai întrunit. Fotografiatul nu-i costa scump: apăsau pe declanşator, însă aparatul era gol. Dar să stea aşa, cu toţii, şi să-i chestioneze atît de cordial pe aceşti mişei - n-au mai avut răbdare. Dacă n-au mai avut, nici n-a ieşit nimic din această iniţiativă sfruntată.
(Dar să recunoaştem totuşi - ce succes! În anul 1949 sunt create - fireşte pe vecie - lagăre cu regim crunt. Iar în 1951 stăpînii sunt nevoiţi să joace acest spectacol de cordialitate. Ce altă dovadă a succesului nostru vă mai trebuie? De ce în ITL n-au avut prilejul să dea asemenea spectacole?)
Şi din nou au strălucit lamele cuţitelor.
Şi patronii au hotărît să aresteze. Fără turnători, ei nu ştiau exact cine erau oamenii care le trebuiau, totuşi aveau unele bănuieli şi nişte idei (poate că cineva, în taină, restalibise calea de a denunţa).
Şi iată că, într-o zi, doi supraveghetori, au venit în baracă, seara, după lucru, cum o făceau deseori, şi au zis: „Pregăteşte-te, mergi cu noi".
Dar zekul s-a uitat la băieţi şi a zis:
— Nu merg!
Şi într-adevăr, în această simplă, obişnuită ridicare sau arestare, la care nu ne împotriveam niciodată şi pe care ne obişnuiserăm s-o acceptăm ca pe voia soartei, în ea, deci, există şi această posibilitate: nu merg! Capetele noastre eliberate acum înţelegeau asta!
— Cum nu mergi? l-au asaltat supraveghetorii.
— Uite-aşa, nu merg! a răspuns zekul ferm. Mi-e bine şi aici.
— Da unde trebuie să meargă?... Şi de ce trebuie să meargă?... Noi nu-l lăsăm să plece!... Nu vi-l dăm!... Plecaţi! au început să strige din toate părţile.
Supraveghetorii s-au sucit, s-au răsucit, şi au plecat.
Au încercat în altă baracă, şi tot aşa.

Şi au înțeles lupii că noi nu mai suntem oile dinainte. Că de acum pot să te aresteze ori prin înşelăciune, ori la postul de control, ori de unul singur cu un detaşament întreg. Din mulțime, acum nu mai iei pe nimeni.
Eliberați de scîrnă, izbăviți de ochii care ne supravegheau şi de urechile care ne ascultau, ne-am întors şi am văzut că noi suntem mii! Că noi suntem politici! Că noi putem să ne împotrivim!
Cît de bine a fost aleasă veriga de care trebuie să tragi lanțul ca să se rupă - turnătorii! pîrîtorii şi trădătorii! Frații noştri şi nu ne lăsau să trăim! Şi, precum pe altarele antichității, sîngele lor a fost vărsat ca să ne elibereze de blestemul care apăsa greu asupra noastră.
Revoluția se intensifica. Briza ei, care parcă încetase să mai adie, acum a năvălit ca un uragan în plămînii noştri!

Capitolul 11
LANȚURILE NI LE RUPEM PE DIBUITE

ACUM, cînd şănțulețul care ne despărțea de supraveghetori s-a prăvălit şi a devenit ditamai şanțul, şi ei, şi noi stăteam pe cele două margini abrupte şi ne măsurăm din priviri: ce va fi mai departe?...
Fireşte, „stăteam" este o imagine. Căci noi mergeam zilnic la lucru cu brigadierii cei noi (fie cu cei aleşi în secret, convinşi să lucreze pentru cauza comună, fie cu aceiaşi, dinainte, dar care deveniseră de nerecunoscut: săritori, binevoitori, grijulii). Nu întîrziam dimineața la adunare, nu ne trăgeam pe sfoară unii pe alții, nu aveam recalcitranți care refuzau să meargă la lucru şi aduceam de la locul de producție mărturii că s-a muncit destul de bine - şi, pare-se şefii lagărului puteau să fie pe deplin mulțumiți de noi. Noi, de asemenea, puteam fi mulțumiți de ei: se dezvățaseră de tot să mai strige, să amenințe, nu ne mai băgau la carceră pentru nimicuri şi nu observau că noi încetaserăm să mai scoatem căciulile în fața lor. Dimineața, maiorul Maximenko dormea cînd noi ne adunam pentru plecare, dar seara îi plăcea să întîmpine coloanele la postul de gardă şi, ceva vreme zăboveau aci, să spună cîte o glumă. Ne privea cu bunăvoință de om ghiftuit, precum, odinioară, un moşier ucrainean de prin Taurida putea să-şi privească turmele-i nenumărate întorcîndu-se din stepă. În cîte o duminică ne aduceau şi filme. Şi doar ca înainte - ne mîncau zilele cu construcția „marelui zid chinezesc".
Cu toate acestea, şi noi, şi ei ne gîndeam cu încordare: ce va fi mai departe? Căci nu se putea să rămînă aşa: ar fi fost insuficient şi pentru noi, şi pentru ei. Cineva trebuia să dea lovitura.
Dar ce puteam noi să obținem? Acum vorbeam în gura mare, fără să privim în jur, tot ce voiam, tot ce ne stătea pe suflet (să experimentezi libertatea cuvîntului chiar şi numai în această zonă, chiar şi atît de tîrziu în viață -era un lucru plăcut!) Puteam însă noi să sperăm să răspîndim această libertate dincolo de zona noastră sau să ne ducem noi cu ea acolo? Nu, desigur. Ce revendicări politice am fi putut să prezentăm? Nici măcar nu puteam sa le imaginăm. Fără să mai spunem că n-avea nici un rost, că totul era fără speranță - nici măcar nu puteam să le imaginăm! Nu puteam cere în lagărul nostru nici ca țara să se schimbe, nici ca ea să renunțe la lagăre: ar fi aruncat cu bombe din avioane peste noi.
Ar fi fost firesc să cerem să ni se revizuiască dosarele, cazurile noastre, sa ne scape de povara pedepselor date pe nedrept. Dar şi asta părea fără nici o speranță. În acea miasmă de teroare care plutea densă deasupra țării, majoritatea cazurilor şi sentințelor noastre părea pe deplin justă în ochii judecătorilor, dar se pare că şi pe noi ne convinseseră de acest lucru! Şi, apoi, revizuirea cazurilor nu este ceva material, pal-

pabil, pentru mulțime. La revizuire putem fi cel mai uşor înşelați: făgăduieli, amînări, anchete reluate -toate astea pot dura ani de zile. Şi chiar dacă pe careva l-au declarat eliberat şi l-au dus, de unde putem noi să ştim că nu l-au dus în fața plutonului de execuție, în altă puşcărie, să-i dea o altă condamnare?
Oare spectacolul Comisiei nu ne-a arătat cum toate aceste lucruri pot fi montate şi jucate ca pe scenă? Şi fără revizuire se pregătesc să ne dea drumul acasă...
Cu ce au căzut toți de acord şi nu puteau exista dubii — a fost să înlăture lucrurile cele mai umilitoare: să nu ne mai încuie noaptea în barăci şi să ne lipsească de hîrdaie; să nu ne mai oblige să purtăm numerele; munca noastră să nu fie total neplătită; să ni se permită să scriem douăsprezece scrisori pe an. (Dar toate astea, toate astea, şi chiar douăzeci şi patru de scrisori pe an le-am avut în ITL — dar parcă acolo se putea trăi?)
Iar în privința obținerii zilei de lucru de opt ore, aici nici măcar n-am avut unanimitate... Atît ne-am dezobişnuit de libertate, încît parcă nici nu mai năzuim la ea...
Am chibzuit şi la mijloacele care trebuie adoptate: cum să procedăm? ce să facem? Era limpede că numai cu mîinile goale nu avem nici o şansă împotriva unei armate moderne, astfel încît calea noastră nu este insurecția armată, ci greva. În timpul grevei am putea de pildă să ne smulgem singuri numerele.
Şi totuşi în noi încă mai curgea sînge de rob. Smulgerea generală a acestor numere mizerabile ni se părea un pas la fel de cutezător, de irevocabil, cum ar fi, să zicem, ieşirea cu mitraliera în stradă. Iar cuvîntul „grevă" suna atît de cumplit în urechile noastre, încît ne căutam sprijin în greva foamei: dacă începeam greva generală o dată cu greva foamei, asta parcă ne ridica drepturile morale de a intra.în grevă. S-ar părea că pentru greva foamei avem ceva drepturi, dar pentru o grevă obişnuită, de lucru? Generație după generație noi am crescut cu conştiința că acest cuvînt teribil de primejdios şi, desigur, contrarevoluționar: „grevă", la noi se află în acelaşi rînd cu „Antanta, Denikin, sabotaj chiaburesc, Hitler".
Astfel, acceptînd de bunăvoie greva foamei absolut inutilă, noi acceptam dinainte subminarea de bunăvoie a propriilor forțe fizice în luptă. (Din fericire, după noi, se pare, nici un alt lagăr n-a repetat greşeala celor din Ekibastuz.)
Ne-am gîndit şi la detaliile acestei asocieri posibile a grevei obişnuite cu greva foamei. Regimul disciplinar general, care nu se aplicase recent, ne învățase ca drept răspuns, de bună seamă ne vor încuia în barăci. Cum o să mai comunicăm între noi? Cum o să ne transmitem hotărîrile privind cursul ulterior al grevei? Cineva trebuie să inventeze şi să pună de acord între barăci un sistem de semnalizare, şi de la care anume

ferestre vor fi date şi receptate semnalele.
Despre toate acestea se vorbea ba ici, ba colo, într-un grup sau în altul. Ceea ce puneam la cale ni se părea inevitabil şi de dorit, dar totodată, din neobişnuință, şi întrucîtva imposibil. Nu ne puteam închipui ziua aceea cînd, pe neaşteptate, ne vom strînge, vom cădea de acord, ne vom hotărî şi...
Însă paznicii noştri, organizați deschis într-o ierarhie militară, obişnuiți mai mult să acționeze şi riscînd mai puțin să piardă în acțiune decît în inacțiune, deci paznicii au dat cei dintîi lovitura.
Apoi totul a pornit de la sine.
Am întîmpinat în pace şi destul de plăcut, pe vagonaşele noastre obişnuite, în brigăzile, barăcile, secțiile şi colțişoarele noastre obişnuite, anul nou 1952. Iar pe 6 ianuarie, în ajunul Crăciunului ortodox(1), cînd ucrainenii din Ucraina de Vest se pregăteau să-l sărbătorească toți cît mai plăcut, să fiarbă kutiia(2), să postească pînă la răsăritul stelelor şi pe urmă să cînte colinde - dimineața, după apel ne-au încuiat şi apoi nu au mai deschis uşile barăcilor.
Nimeni nu se aştepta! Totul fusese pregătit în secret, cu perfidie! De la fereastră am văzut că din baraca vecină au scos vreo sută de zeki şi îi mînă, cu lucruri cu tot, spre postul de gardă.
Un transfer?...
Iată-i că vin şi la noi. Supraveghetorii. Ofițerii cu fişele personale. Şi după fişe încep să strige... Afară cu lucruri cu tot... şi cu saltelele, aşa cum sunt, umplute!
A, deci asta era! O nouă sortare! La gaura din zidul chinezesc au pus o santinelă. Mîine va fi zidită. Pe noi ne scot dincolo de postul de gardă şi ne mînă cu sutele - cu saci şi cu saltele, ca pe nişte sinistrați, în jurul lagărului şi prin celălalt post de gardă - în zona cealaltă. Iar din zona cealaltă veneau alții în întîmpinarea noastră.
Toate mințile încep cu presupunerile: pe cine au luat? Pe cine au lăsat, ce rost are această redistribuire? Şi intenția patronilor se lămureşte foarte repede: într-o jumătate (filiala nr. 2 a lagărului) au rămas doar ucrainenii get-beget, vreo două mii de oameni, în jumătatea unde ne-au băgat pe noi şi care se va numi filiala nr. 1 a lagărului, erau vreo trei mii din celelalte națiuni: ruşi, estonieni, lituanieni, letoni, tătari, caucazieni, georgieni, armeni, evrei, polonezi, moldoveni, nemți şi cîteva exemplare din alte popoare, capturate de pe cîmpurile de luptă din Europa şi Asia. Într-un cuvînt: „Unică şi indivizibilă". (Curios. Ideea MVD-ului, care trebuia să fie luminată de învățătura socialistă şi extranațională, urmează aceeaşi veche cale: divizarea națiunilor.)
Vechile brigăzi au fost dezmembrate, se formează altele, ele vor merge pe alte şantiere de lucru, vor locui în barăci noi - un adevărat cadril! Ca să te descurci îți trebuie nu o duminică, ci o săptămînă întreagă. Multe legături au fost rupte. Oamenii au fost amestecați, şi greva, care, pare-

se, era coaptă a fost zădărnicită... Bine lucrat!
În lagărul ucrainenilor a rămas spitalul, cantina şi clubul. Nouă, în loc de toate astea, ne-a rămas BUR-ul. Ucrainenii, banderoviştii, cei mai periculoşi rebeli să fie izolați de BUR, cît mai departe. Dar de ce?
Curînd vom afla de ce. Prin lagăr circulă un zvon demn de crezare (transmis de lucrătorii care transportă zămîrca la BUR), că turnătorii, în „camera lor de bagaje'", se obrăzniciseră: împreună cu ei sunt băgați şi cei bănuiți a fi dintre răzbunători (au ridicat doi-trei de ici-de colo), şi turnătorii îi torturează în celula lor, îi strangulează, îi bat, îi silesc să mărturisească, să dezvăluie nume: cine sunt spintecătorii?? Iată cînd intenția a ieşit întreagă la iveală: torturează! Nu torturează haita cîinilor de pază (probabil, n-au aprobare, ar putea să aibă neplăceri), au încredințat această misiune turnătorilor: căutați-vă singuri asasinii! Nu este nevoie să le injectezi zel. Şi, astfel, trîntorii îşi justifică pîinea. Iar pe banderoviştii tocmai de aceea i-au depărtat de BUR, ca nu cumva să se strecoare în puşcărie. În noi au mai multă încredere: noi suntem oameni supuşi, din neamuri diferite, nu ne vom putea înțelege. Iar rebelii sunt acolo. Şi între cele două filiale de lagăr se înalță zidul de patru metri.
Există mulți istorici serioşi, multe cărți inteligente, dar această aprindere misterioasă a sufletelor oamenilor, această zămislire misterioasă a exploziilor sociale nimeni nu poate să le prezică, nici măcar să le explice ulterior.
Uneori sub o stivă de lemne vîri o grămadă de cîlți aprinşi; vîri întruna, dar stiva nu ia foc. Alteori, o singură scînteie zboară din horn spre cer şi un sat întreg arde pînă la temelii.
Cele trei mii de oameni din lagărul nostru nu se pregătiseră de nimic, nu erau pregătiți pentru nimic, dar, seara, cînd au venit de la muncă, brusc, în baraca de lîngă BUR, deținuții au început să-şi demonteze vagonaşele, au luat stinghiile mai lungi şi elementele în cruce şi, în semiîntuneric (dintr-o parte a BUR-ului, locul este în penumbră) au fugit şi au început să izbească în gardul solid dimprejurul puşcăriei cu stinghiile şi crucile aduse cu ei. Nu aveau nici topoare, nici răngi, pentru că nu se găsesc în zonă.
Loviturile semănau cu cele care se aud cînd lucrează o brigadă de dulgheri. Scîndurile au cedat cele dintîi. Atunci au început să tragă de ele - şi toată zona a început să răsune de scîrțîitul cuielor de doisprezece centimetri. Normal nu prea era ora de lucru a dulgherilor, dar zgomotele păreau zgomote de lucru şi nu le-au acordat numaidecît atenție nici santinelele din turnuri, nici supraveghetorii şi nici deținuții din alte barăci. Activitatea de seară îşi urma cursul: unele brigăzi mergeau la cină, altele ieşeau de la cină, răspîndindu-se care la infirmerie, care la magazie, care să-şi ridice pachetul.
Totuşi, supraveghetorii s-au alarmat, au dat fuga spre BUR, spre zidul aflat în penumbră, au văzut ce se petrece şi au rupt-o la fugă spre

baraca şefilor. Un deținut s-a luat cu o bîtă după un supraveghetor. Numaidecît, ca să fie tacîmul complet, cineva a început să azvîrle cu pietre ori să dea cu bîtele în geamurile de la baraca şefilor. Geamurile se spărgeau zăngănind vesel şi totodată amenințător!
Intenția băieților nu era să dezlănțuie o rebeliune şi nici să cucerească BUR-ul, asta nu era lucru uşor, ei nu voiau decît să toarne benzină pe fereastră în celula turnătorilor şi să dea foc: atenție, ăştia suntem noi, lăsați-o mai încet! O duzină de oameni pătrunseseră prin gaura din gardul BUR-ului. Au început să se agite: care celulă o fi, or fi nimerit fereastra, trebuie să dea jos botnița, să se aşeze în scară, să dea căldarea din mînă în mînă, dar au început să latre mitralierele din turn, aşa că n-au izbutit să dea foc.
Supraveghetorii din lagăr şi şeful regimului disciplinar Macehovski (şi după el au alergat cu cuțitul în mină, dar a fugit pe acoperişul magaziei de materiale spre turnul din colț strigînd: „Turnul! Nu trageți! Prieteni!" - şi a urcat prin antezonă)* au alarmat divizionul de escortă. Iar divizionul (unde să aflăm acum numele comandanților?!) a ordonat prin telefon turnurilor din colțuri să deschidă foc de mitralieră asupra celor trei mii de oameni neînarmați, care nu ştiau nimic de cele petrecute. (Brigada noastră, de pildă, era la cantină, şi aceste rafale le-am auzit de acolo complet nedumeriți.)
Ironia soartei a făcut că toate acestea să se petreacă pe data de 22 ianuarie stil nou, care pe stil vechi corespundea cu 9 ianuarie-(3), zi în care încă înainte de anul acela era marcată în calendarul aniversărilor funebre ca duminica sîngeroasă. La noi a ieşit marțea sîngeroasă, şi a fost mult mai spațioasă pentru călăi decît la Petersburg: aici nu era o piață, ci stepa largă, şi fără martori, fără ziarişti, fără străini.
În beznă, la nimereală, mitralierele au început să tragă în direcția zonei. E drept că n-au tras multă vreme, o mare parte din gloanțe poate că au trecut pe deasupra, însă au trecut destule şi pe jos, şi cîte trebuie pentru un om? Gloanțele au străpuns pereții subțiri ai barăcilor şi au rănit, cum se întîmpla întotdeauna, nu pe cei care au asaltat puşcăria, ci pe cei care n-au avut nici un amestec, dar acum ei trebuiau să-şi ascundă rănile, să nu meargă la infirmerie, ci să se vindece precum cîinii. După răni, puteau fi luați drept participanți la rebeliune, căci pe cineva trebuiau să rețină din această masă uniformă! În baraca nr. 9 a fost ucis pe patul său un bătrîn paşnic, care tocmai îşi încheiase condamnarea de zece ani: peste o lună trebuia să se elibereze. Fiii lui mai mari serveau în aceeaşi armată care ne împroşca din turnuri cu gloanțe.
Atacatorii au părăsit curticica închisorii şi s-au împrăştiat pe la barăcile

*Pînă la urmă a fost şi el înjunghiat, dar nu de noi, ci de hoții care ne-au luat locul la Ekibastuz, în anul 1954. Era dur, dar şi curajos, asta nu i-o poți contesta. .

lor (trebuiau să monteze la loc vagonaşele, ca să nu ofere nici un indiciu). Mulți alții, auzind împuşcăturile, au socotit că trebuie să stea în baracă. O a treia categorie, dimpotrivă, s-au năpustit afară agitați, umblînd de colo-colo prin zonă, căutînd să înțeleagă ce s-a întîmplat.
În acest timp nu mai rămăsese nici un supraveghetor îu zonă. Baraca în care se afla sediul conducerii rînjea înfricoşător cu geamurile sparte, părăsită de ofițeri. Turnurile amuțiseră. Prin zonă bîntuiau curioşii şi căutătorii de adevăr.
Şi numaidecît s-au deschis cît erau de largi porțile lagărului nostru şi puşcaşii din escortă au intrat, un pluton întreg, cu automatele în cumpănire, trăgînd rafale la nimereală. S-au desfăşurat în evantai, iar în urma lor veneau supraveghetorii înfuriați, cu țevi de fier în mînă, cu bîte, cu ce nimeriseră.
Se apropiau în valuri de toate barăcile scotocind zona. Pe urmă, automatele au tăcut, pistolarii s-au oprit, iar supraveghetorii au țîşnit înainte, prinzîndu-i pe cei care se ascundeau, răniți sau încă teferi, izbindu-i fără milă.
Toate acestea s-au limpezit pe urmă, dar la început am auzit doar rafalele dese din zonă, dar în semiîntuneric nu vedeam şi nu înțelegeam nimic.
La intrarea în baraca noastră s-a format o busculadă periculoasă: zekii voiau să intre cît mai repede şi din pricina asta nu putea să intre nimeni (nu pentru că scîndurile subțiri ale barăcii ne-ar fi salvat de gloanțe, ci pentru că înăuntru omul înceta să mai fie rebel). Eram şi eu acolo, lîngă pridvor. Țin bine minte starea mea de spirit: o nepăsare grețoasă față de soarta mea, o nepăsare momentană privind salvarea sau pieirea mea. Blestemați să fiți, de ce v-ați legat de noi. De ce suntem noi atît de vinovați față de voi că ne-am născut pe acest pămînt nenorocit şi trebuie să stăm veşnic în puşcăriile voastre? Toată greața acestei ocne îmi invadase pieptul cu linişte şi cu dezgust. Nici măcar frica mea permanentă pentru poemul şi piesa ce le purtam în mine, nescrise încă nicăieri, nici măcar pe ea n-o mai simțeam. Şi în fața morții, a acelei morți care se apropia de noi în mantale, nu m-am înghesuit cîtuşi de puțin la uşă. Iată dar care era starea de spirit dominantă a ocnaşului la care ne aduseseră.
Uşa s-a eliberat, am intrat printre ultimii. Şi numaidecît, amplificate de rezonanța încăperii, au bubuit cîteva împuşcături. Au tras trei gloanțe pe uşă în urma noastră, şi ele s-au înfipt unul lîngă altul în tocul uşii. Cel de al patrulea a nimerit mai sus şi a lăsat în geamul uşii o gaură mică, rotundă, într-un nimb de fisuri mărunte.
Urmăritorii n-au năvălit peste noi în barăci, îi prindeau şi îi băteau pe cei ce nu izbutiseră să fugă în baracă. Răniți şi bătuți erau vreo douăzeci. Unii au izbutit să se ascundă şi să-şi camufleze rănile, alții au fost trimişi deocamdată la infirmerie, iar mai departe îi aştepta închisoarea şi

ancheta pentru participare la rebeliune.
Toate acestea însă au fost aflate pe urmă. Noaptea barăcile au fost încuiate. În dimineața următoare, pe 23 ianuarie, n-au lăsat ca diferite barăci să se întîlnească la cantină şi să se lămurească în privința celor întîmplate. Şi unele barăci înşelate, în care nimeni n-a avut de suferit în mod vizibil, fără să ştie nimic de cei ucişi, au ieşit la lucru. Inclusiv a noastră.
Noi am ieşit, dar după noi n-au mai scos pe nimeni pe poarta lagărului: linia era pustie, nici urmă de adunare. Ne-au înşelat!
A fost mizerabil în ziua aceea la lucru, în atelierele noastre mecanice. Băieții mergeau de la o maşină la alta, şedeau şi discutau: ce s-a întîmplat ieri? şi pînă cînd ne vom speti muncind şi vom suporta? Dar oare se poate să nu suportăm? obiectau deținuții cu vechime în lagăr, care fuseseră înfrînți pe vecie. Oare cîndva a scăpat cineva să nu fie înfrînt? (Asta era filosofia contingentului 1937.(4))
Cînd ne-am întors de la lucru pe întuneric, zona lagărului nostru era pustie. Dar mesagerii au dat fuga la ferestrele celorlalte barăci. Şi am aflat că baraca nr. 9, în care se aflau doi ucişi şi trei răniți, şi cele vecine cu ea astăzi n-au ieşit la lucru. Stăpînii le-au vorbit despre noi şi sperau că mîine îi vor scoate şi pe ei. Dar acum totul era clar: mîine nu vom ieşi nici noi.
În legătură cu asta au fost aruncate cîteva bilețele peste zid. la ucraineni, ca să ne susțină.
Greva, asociată cu greva foamei, nepregătită, nici măcar în proiect definitivată cum trebuie, a început, acum la un semn din cap, fără un comitet, fără un sistem de semnalizare.
Ulterior, în alte lagăre, unde au pus stăpînire pe depozitele de alimente, dar n-au ieşit la lucru, au procedat, fireşte, mai inteligent. La noi, deşi nu a fost prea înțelept, a fost mai impresionant: trei mii de oameni au refuzat dintr-o dată să mănînce şi să lucreze.
Dimineața, nici o brigadă n-a trimis om să ridice rația de pîine. Nici o brigadă n-a mers la cantină să mănînce zămîrca şi caşa deja pregătite. Supraveghetorii nu înțelegeau nimic: au intrat a doua, a treia, a patra oară plini de însuflețire în barăci să ne cheme, apoi să ne amenințe, apoi să ne invite cu blîndețe: deocamdată la cantină să ridicăm pîinea, de adunare pentru a pleca la lucru - nici vorbă.
Dar nimeni nu s-a dus. Toți stăteau tolăniți, îmbrăcați, încălțați, fără să scoată o vorbă. Doar noi, brigadierii (în acest an fierbinte, devenisem brigadier), le mai răspundeam cîte ceva, pentru că ni se adresau numai nouă. Şi noi stăteam tolăniți şi, mormăiam morocănoşi:
— Geaba, şefule, n-o să iasă nimic...
Şi această paşnică şi unanimă nesupunere față de putere, puterea care niciodată n-a iertat nimănui nimic, nesupunere îndărătnică, prelungită în timp, părea mai cumplită decît să fugi şi să strigi cît te ține gura sub

gloanțe.
În sfîrşit, au încetat să ne mai convingă şi au încuiat barăcile.
În zilele care au urmat din barăci n-au ieşit decît plantoanele: scoteau hîrdaiele, aduceau apă de băut şi cărbuni. Doar celor care erau internați la infirmerie obştea le-a îngăduit să nu participe la greva foamei. Şi doar medicilor şi infirmierilor - să lucreze. Bucătăria a gătit o zi - a aruncat, a gătit încă o dată şi iar a aruncat, apoi a încetat să mai gătească.
„Oploşiții", în prima zi, s-au prezentat şefilor, au explicat că ei n-au cum să lucreze şi au plecat.
Şi mai mult stăpînii n-au putut să ne mai vadă, să privească în sufletele noastre, între supraveghetori şi robi s-a aşternut o prăpastie.
Nici unul dintre participanți n-o să uite niciodată aceste trei zile şi trei nopți din viața noastră. Nu i-am văzut pe tovarăşii noştri din celelalte barăci şi n-am văzut nici cadavrele care zăceau acolo neîngropate, însă toți eram uniți printr-o legătură de oțel care trecea prin zona pustie a lagărului.
Greva foamei n-o declaraseră nişte oameni sătui cu rezerve de grăsime sub piele, ci nişte oameni slabi, vlăguiți, ani de-a rîndul chinuiți de foame, care cu mare greutate au realizat un oarecare echilibru în corpul lor, şi dacă le lipsea chiar şi numai o sută de grame de pîine se simțeau deranjați. Intraseră în greva foamei, la rînd cu toți, şi cei ajunşi la limita puterilor, cei cu un picior în groapă, deşi trei zile de foame puteau să le grăbească iremediabil moartea. Mîncarea pe care acum o refuzaserăm, pe care o socoteam întotdeauna de mizerie, acum, în visele noastre aţîțate de foame, ni se părea mai mult decît îndestulătoare.
Declaraseră greva foamei oameni care decenii întregi fuseseră educați în legea lupească: „Mori tu astăzi, eu o să mor mîine!" Dar iată că au renăscut, au ieşit din mlaştina lor împuțită şi au acceptat să moară mai bine cu toții azi, decît să trăiască şi mîine tot aşa.
În camerele barăcilor, între deținuți se instauraseră nişte relații solemne, afectuoase. Dacă vreunuia îi rămînea ceva de mîncare, mai ales celor care primeau pachete, duceau totul într-un loc comun, pe o bucată de pînză, iar pe urmă, prin hotărîrea colectivă a camerei, o parte de hrană se împărțea, alta se punea deoparte pentru a doua zi. (La magazia cu alimente personale, cei care primeau pachete poate că mai aveau încă destulă mîncare, dar, în primul rînd, la magazie nu se putea ajunge prin zonă, iar, în al doilea rînd, nu toți erau dispuşi să-şi aducă aici rezervele: fiecare dintre ei conta să se restabilească după greva foamei. Iată de ce greva foamei era o încercare inegală. Ca de altfel în orice puşcărie, şi de adevărată bravură dădeau dovadă cei care nu aveau nimic în rezervă şi nici o speranță să se întremeze pe urmă.) Dacă aveau crupe, le fierbeau la gura sobei şi le împărțeau cu lingura. Pentru ca focul să fie mai iute băgau în sobă bucăți de scînduri de la vagonaşe. N-o să le pară rău de patul lagărului, cînd nu se ştie dacă

vor mai fi în viață pînă mîine!
Nimeni nu putea să prevadă ce vor face stăpînii. Se aşteptau să tragă din nou cu mitralierele din turnuri asupra barăcilor. Ne aşteptam cel mai puțin la concesii. Niciodată n-am obținut nimic de la ei, şi dinspre greva noastră adia amărăciunea disperării.
Dar în această disperare era şi o mulțumire. Da, au făcut un pas inutil, disperat, el nu se va sfîrşi bine - perfect! Burta noastră a flămînzit, inimile ne-au durut, dar ne-am satisfăcut o altă necesitate, o necesitate superioară. În aceste lungi zile, şi seri, şi nopți de foame, trei mii de oameni meditau la cele trei mii de condamnări ale lor, la cele trei mii de familii, ori nefamilii - cei care nu aveau, la tot ce s-a întîmplat cu fiecare, ce se va mai întîmpla; şi cu toate că în această multitudine de cutii toracice, sentimentele circulau în direcții diferite — unii regretau deschis, alții erau chiar disperați - totuşi, marea majoritate gîndea: aşa trebuie! Să le facem în ciudă! Este rău - foarte bine că e rău!
Iată încă o lege nestudiată, legea elanului comun al unui sentiment de masă, în pofida a ceea ce dictează rațiunea. Acest elan l-am trăit foarte clar pe pielea mea. Îmi mai rămăsese doar un an de pedeapsă. Ar fi trebuit să-mi pară rău, să sufăr că m-am băgat în această ciorbă din care îmi va fi greu să ies fără o nouă condamnare. Şi totuşi nu-mi părea rău de nimic. Degeaba, n-aveți decît să-mi mai dați o condamnare!...
A doua zi am văzut pe fereastră cum un grup de ofițeri trece de la o baracă la alta. Mai mulți supraveghetori au deschis uşa, au pornit pe coridor şi, băgînd capul pe uşa camerei chemau (dar într-un fel nou, nu ca înainte, cînd parcă se adresau unor dobitoace): „Brigadierii la raport!"
Au început discuțiile. Nu hotărau brigadierii, ci brigăzile. Mergeau din cameră în cameră şi se sfătuiau. Poziția tuturor era dublă: turnătorii fuseseră stîrpiți din mediul nostru, însă unii mai erau bănuiți, alții erau cu siguranță, ca de pildă alunecosul Mihail Gheneralov, brigadierul reparatorilor auto, care se ținea foarte semeț. Simpla experiență de viață ne sugera că mulți dintre greviştii de astăzi, care făceau foamea în numele libertății, mîine se vor scinda în numele răposatei robii. De aceea, cei care dirijau greva (ei existau, bineînțeles), nu s-au deconspirat, n-au ieşit din clandestinitate. Ei nu luau puterea în mod deschis, dar brigadierii renunțau pe față la a lor. În felul acesta părea că greva noastră pluteşte dusă de valuri, necondusă de nimeni.
În sfîrşit, undeva, în mod invizibil, s-a elaborat o hotărîre. Noi, brigadierii, vreo şase-şapte oameni, am ieşit în tindă la şefii care ne aşteptau răbdători (era tinda chiar acelei barăci nr. 2, pînă de curînd rejimka, de unde a început săparea tunelului-metrou, a cărui gură începea la cîțiva metri de locul întîlnrii noastre de acum). Ne-am rezemat de pereți, am lăsat ochii în jos şi am încremenit, parcă eram de piatră. Am lăsat ochii în jos pentru că nimeni nu mai voia să-i privească slugarnic pe stăpîni, iar să-i priveşti ca un răzvrătit, ar fi fost o nesocotință. Stăteam ca nişte

şcolari-huligani inveterați, convocați la consiliul pedagogic: ținută degajată, mîinile în buzunare, capetele aplecate într-o parte - needucabili, impenetrabili, irecuperabili.
În schimb din ambele coridoare, spre tindă, a dat năvală mulțimea zekilor, şi ascunzîndu-se după cei din față, cei din spate strigau tot ce voiau: şi revendicările noastre, şi răspunsurile noastre.
Ofițerii cu găitane albastre la epoleți (printre cei cunoscuți - şi alții noi, pe care nu-i mai văzuserăm) formal nu-i vedeau decît pe brigadieri şi nu le vorbeau decît lor. Se adresau reținut. Nu ne amenințau, dar nici nu adoptau un ton de egalitate. Ziceau că este în interesul nostru, chipurile, să încetăm cele două greve, în acest caz ni se va da nu doar rația de astăzi, ci şi — lucru nemaipomenit în GULAG - cea de ieri. (Cît erau de obişnuiți că pe cei flămînzi îi poți cumpăra!) Nu se spunea nimic nici de pedepse, nici de revendicările noastre, ca şi cînd n-ar fi existat.
Supraveghetorii stăteau pe margine, ținînd mîna dreaptă în buzunar.
Din coridor strigau:
— Să fie judecați cei vinovați că s-a tras!
— Jos lacătele de la barăci!
— Jos numerele!
În alte barăci au mai cerut şi revizuirea proceselor judecate de OSO în procese publice.
Iar noi stăteam precum şcolarii-huligani în fața directorului - oare cînd o să ne lase în pace?
Stăpînii au plecat, şi baraca a fost din nou încuiată.
Deşi foamea îi istovise pe mulți, capetele erau tulburi, grele. În baracă însă n-a crîcnit nici un glas că ar trebui să cedăm. Nimeni nu şi-a exprimat regretul cu voce tare.
Se făceau presupuneri cît de sus va ajunge ştirea despre rebeliunea noastră. Ministerul Afacerilor Interne, fireşte, ştia ori va afla astăzi, dar Mustafa?(5) Căci acest măcelar nu se va da înapoi să ne împuşte pe toți, cinci mii.
Spre seară, undeva în apropiere, s-a auzit vuietul unui avion. Deşi era vreme noroasă, timpul nu era bun de zbor. Presupuneam că a venit cineva şi mai de sus.
Un zek cu experiență, fiu al GULAG-ului, pe nume Nikolai Hlebunov, amic al brigăzilor noastre, care acum, după nouăsprezece ani ispăşiți, se aranjase undeva la bucătărie, trecea în ziua aceea prin zonă şi a izbutit (nu s-a temut să ne aducă şi să ne arunce pe fereastră o jumătate de pud de crupe de mei. L-am împărțit între cele şapte brigăzi şi, pe urmă, l-am fiert noaptea, ca să nu ne surprindă supraveghetorii.
Hlebunov ne-a transmis şi o veste cumplită: dincolo de zidul chinezesc, filiala nr. 2 a lagărului, ucrainenii, nu ne-au susținut. Şi ieri, şi astăzi, ucrainienii au ieşit la lucru ca şi cum nu se întîmplase nimic. Nu există nici o îndoială că primiseră bilețelele noastre şi auziseră tăcerea noas-

tră de două zile, iar din macaraua-turn de pe şantier pot să vadă pustietatea care domneşte în zona noastrtă de două zile. După tirul mitralierelor din noaptea trecută, au văzut că n-au întîlnit în cîmp coloanele noastre. Şi cu toate acestea - nu ne-au susținut... (Cum am aflat pe urmă, căpeteniile lor - băieți tineri, care încă nu erau inițiați în politica adevărată - au considerat că Ucraina are soarta ei, alta decît a muscalilor. Ei, care începuseră atît de aprig, acum se dădeau la o parte, ne lăsau singuri.) Prin urmare - nu eram cinci mii, ci doar trei.
Şi în a doua noapte, a treia dimineață şi a treia zi, foamea ne sfîşia stomacul cu ghearele.
Cînd însă a treia zi de dimineață cekiştii, şi mai numeroşi, i-au chemat din nou pe brigadieri în tindă, şi noi ne-am dus din nou fără tragere de inimă şi impenetrabili, strîmbînd din nas - hotărîrea comună era: nu cedăm!. îşi făcuse apariția inerția luptei.
Şi stăpînii n-au făcut decît să ne sporească forțele. Gradul nou venit ne-a spus aşa:
— Direcțiunea Lagărului Nisipurilor îi roagă pe deținuți să accepte mîncarea. Direcția va primi toate plîngerile. Ea va analiza şi va înlătura cauzele conflictului dintre administrație şi deținuți.
Oare n-am auzit bine? Ne roagă să acceptăm mîncarea! Şi despre lucru nici măcar o vorbă? Noi am atacat închisoarea, am spart geamurile şi felinarele, am alergat după supraveghetori cu cuțitele şi asta se pare că n-a fost cîtuşi de puțin rebeliune, ci un conflict între părți egale: administrație şi deținuți!
A fost de ajuns să ne unim doar două zile şi două nopți pentru ca proprietarii sufletelor noastre să schimbe tonul! Niciodată, în toată viața, nu numai ca deținuți, dar ca oameni liberi, ca membri de sindicat, n-am auzit din partea stăpînilor atîtea vorbe de tămîiere!
Însă, fără să scoatem o vorbă, am început să ne împrăştiem, căci nimeni nu putea hotărî aici. Şi nu putea nici măcar să promită că va hotărî. Brigadierii au plecat fără să ridice capetele, fără să se uite înapoi, deşi şeful OLP-ului ne spunea la toți pe nume.
Acesta a fost răspunsul nostru.
Şi baraca a fost încuiată.
Din afară, ea părea stăpînilor la fel de mută şi inaccesibilă. Dar înăuntru, în camere, au început discuții aprinse. Ispita era prea mare! Blîndețea tonului i-a înduioşat pe zekii nepretenționi şi mai mult decît orice amenințare. Au răsunat voci - să cedăm. La urma urmelor - mai mult ce voiam să obținem?...
Eram obosiți! Ne era foame! Acea lege misterioasă care sudase simțămintele noastre şi ne purtase în sus, acum începuse să bată încet din aripi şi să se lase în jos.
S-au deschis însă nişte guri care au stat închise decenii întregi, care au tăcut toată viața, şi, poate, ar fi tăcut pînă la moarte. Ele sunt, de bună

seamă, ascultate şi de către turnătorii care scăpaseră teferi. Aceste apeluri ale gurii care îşi recăpătase graiul pentru cîteva minute (în camera noastră - Dmitri Panin) vor trebui plătite pe urmă cu o nouă condamnare, cu un laț de gîtul care a tremurat de libertate. N-are importanță, coardele gîtului şi-au îndeplinit pentru prima oară misiunea pentru care au fost create.
Să cedăm acum? Asta înseamnă să ne predăm pe cuvînt de onoare. Pe al cui cuvînt de onoare? Al temnicerilor, al haitei de cîini a lagărului? Cîte puşcării există şi cîte lagăre există, oare cînd şi-au ținut — măcar o dată — cuvîntul?!
S-a ridicat pîcla veche a suferințelor, obidirilor, batjocurilor. Pentru prima dată am păşit pe calea cea dreaptă şi acum să şi cedăm? Pentru prima oară ne-am simțit oameni şi trebuie să capitulăm atît de repede? Un vîrtej zglobiu şi răutăcios a suflat peste noi şi ne-a înfiorat: să continuăm! Să continuăm! Or să stea altfel de vorbă cu noi! Or să cedeze! (Dar cînd şi cum vom putea avea încredere în ei? Asta, oricum rămînea neclar. Asta-i soarta celor oropsiți: este inevitabil să avem încredere şi să cedăm...)
Şi din nou, se pare, au fîlfîit aripile vulturului - vulturul a două sute de sentimente contopite într-unul! Şi a zburat i
Ne-am culcat, ca să ne păstrăm forțele, încercînd să ne mişcăm cît mai puțin şi să nu discutăm despre fleacuri. Ne rămăsese destulă treabă - să ne gîndim.
Nu mai aveam de mult nici o fărîmă de mîncare. Nimeni nu mai fierbea nimic şi nu mai împărțea nimic. În tăcerea şi nemişcarea generală se auzeau doar vocile tinerilor observatori, care se lipiseră de ferestre: ei ne relatau tot ce se petrecea prin zonă. Noi admiram acest tineret de douăzeci de ani, elanul lui aprig, luminos, hotărîrea lui de a muri în pragul unei vieți încă neîncepute - dar să nu se predea! Ne era ciudă că adevărul intrase cu întîrziere în capetele noastre, iar coloana noastră vertebrală începuse să se anchilozeze într-o atitudine arcuită.
Cred că acum pot să-i numesc pe Ianek Baranovski, pe Volodia Trofimov.
Şi, deodată, cînd începea amurgul zilei a treia, cînd soarele asfințea pe cerul senin, observatorii au strigat cu necaz:
— Baraca a noua!... A noua s-a predat!... A noua se duce la cantină!
Am sărit cu toții. Locatarii camerelor de pe partea cealaltă au venit în fugă la noi. Prin zăbrele, de pe paturile de jos şi de sus ale vagonaşelor. În patru labe, peste umerii celorlalți priveau încremeniți această procesiune dezolantă.
Două sute cincizeci de figuri jalnice, şi aşa întunecate, dar acum şi mai negre în lumina apusului de soare, se tîrau de-a curmezişul zonei într-un şir lung, supus, umilit. Mergeau, luminați de soare, în lanț întins, şovăitor, nesfîrşit, ca şi cînd cei din urmă regretau că primii, din față, au

pornit, de parcă n-ar fi vrut să-i urmeze. Pe unii, pe cei mai slăbiți, îi susțineau de braț sau îi țineau de mînă, şi cum mergeau aşa, clătinîndu-se, aveai impresia că multe călăuze conduc mulți orbi. Un mare număr dintre ei aveau în mîini gamele sau căni, şi aceste vase de lagăr mizerabile aduse în speranța unei cine prea îmbelşugate pentru a încăpea în stomacul lor contractat, aceste vase întinse înainte, cum fac cerşetorii cînd cer de pomană, erau ceva deosebit de jignitor, deosebit de umil şi deosebit de înduioşător.
Am simțit că mă podideşte plînsul. Ştergîndu-mi lacrimile, m-am uitat în jur: tovarăşii mei plîngeau.
Cuvîntul barăcii nr. 9 era hotărîtor. La ei zăceau cadavrele celor ucişi, de patru zile, din seara zilei de marți.
Mergeau la cantină, şi prin asta parcă voiau să spună că pentru rația de pîine şi caşă au hotărît să-i ierte pe asasini.
Baraca nr. 9 era o baracă înfometată. În ea erau numai brigăzi de salahori. Rareori cînd cineva dintre ei primea vreun pachet. Erau şi mulți dintre cei socotiți că se aflau cu un picior în groapă. Poate că au cedat tocmai pentru a nu mai avea şi alte cadavre?...
Am plecat de la ferestre tăcuți.
Şi atunci am înțeles eu ce înseamnă mîndria poloneză şi în ce a constat esența răscoalelor pline de abnegație ale polonezilor. Inginerul acela polonez, Jerzy Wiengierski, era acum în brigada noastră, îşi executa ultimul an, al zecelea. Chiar şi cînd era şef de şantier, nimeni nu l-a auzit să ridice vocea vreodată, întotdeauna era liniştit, politicos şi blînd.
Acum fața lui era schimonosită. A întors capul cu mînie, cu dispreț, cu durere, să nu mai vadă acest cortegiu de cerşetori, s-a îndreptat şi cu voce rea şi răsunătoare a strigat:
— Brigadiere! Să nu mă treziți la cină! Eu nu merg!
S-a cățărat pe patul de sus al vagonasului, s-a întors cu fața la perete şi - nu s-a sculat! El nu primea pachete, el era singur, întotdeauna flămînd - şi nu s-a sculat. Vederea caşei aburinde nu putea să-i ecraneze imateriala Libertate!
Dacă toți am fi fost la fel de mîndri şi de fermi - care tiran ar fi rezistat?
Ziua următoare, 27 ianuarie, era duminică. Dar nu ne-au scos la lucru - să recuperăm (cu toate că şefii erau îngrijorați pentru realizarea planului), ci doar ne-au dat să mîncăm, ne-au dat pîinea pentru zilele din urmă şi ne-au lăsat să hoinărim prin zonă. Ne-am dus cu toții de la o baracă la alta, ne-am povestit cum au trecut aceste zile, şi la unii, şi la alții, şi toți aveam o dispoziție sărbătorească de parcă noi cîştigaseram, nu pierduserăm. („Ospățul învingătorilor", a glumit Panin, care cunoştea piesa mea.) Iar blînzii stăpîni ne-au făgăduit încă o dată că toate cererile legitime (dar: cine ştia şi determina ce este legitim?...) vor fi satisfăcute.
Şi cu toate acestea - un amănunt fatal: un anume Volodka Ponomariov,

un cîine, care în toate zilele grevei a fost cu noi, a ascultat multe discuții şi a văzut mulți ochi, - a fugit la postul de gardă. Asta înseamnă că a fugit să trădeze şi să scape de cuțit dincolo de zonă.
Această fugă a lui Ponomariov exprimă esența lumii hoților şi bandiților. Aparenta lor noblețe a sufletului nu este decît o obligație a unuia față de celălalt în interiorul casei lor. Dar, nimerind în vîrtejul revoluției, ei se vor comporta negreşit ca nişte ticăloşi. Ei nu sunt în stare să înțeleagă nici un fel de principiu, numai forța.
Era neîndoios că vor pregăti arestarea instigatorilor. Ne-au anunțat însă că, dimpotrivă, au sosit comisii din Karaganda, din Alma-Ata, din Moscova şi vor analiza situația. Pe un ger puternic, au pus o masă în mijlocul lagărului, pe locul de adunare. La masă s-au aşezat nişte ofițeri în scurte îmblănite, albe, şi cu pîslari şi au propus să vină deținuții cu plîngerile. Mulți s-au dus, au vorbit. Au notat.
Marți, după stingere, i-au adunat pe brigadieri „pentru prezentarea plîngerilor". În realitate această consfătuire a fost încă o ticăloşie, o formă de anchetare: ştiau că deținuții aveau multe pe suflet şi i-au lăsat să-şi spună păsul, ca apoi să-i aresteze cu mai multă siguranță.
Asta a fost ultima mea zi de brigadier: aveam o tumoare neglijată care se dezvolta cu repeziciune. Amînasem operația pentru un moment, cum se spune în lagăr, „favorabil". În ianuarie şi mai ales în zilele fatale ale grevei foamei tumoarea a hotărît în locul meu că acum este momentul favorabil şi creştea văzînd cu ochii. Îndată ce au deschis barăcile, am fost la doctor, care m-a programat pentru operație. Acum m-am tîrît la această ultimă adunare.
O convocaseră în vestiarul băii, o încăpere spațioasă. De-a lungul scaunelor de frizerie au aşezat o masă încăpătoare pentru prezidiu. La ea s-au aşezat un colonel de la MVD, cîțiva locotenenți-colonei, ceilalți mai mărunți, iar şefii lagărului nostru se pierdeau undeva în rîndul al doilea, în spatele lor. Tot acolo, în spatele lor, şedeau cei ce notau - tot timpul adunării ei au scris fără întrerupere, iar cei din primul rînd le repetau numele celor care luau cuvîntul..
Se evidenția un locotenent-colonel de la secția specială sau din partea Organelor - un nelegiuit sprinten, inteligent, ager, cu cap prelung şi îngust, şi cu agerimea gîndirii, şi cu îngustimea feței parcă nu aparținea tagmei obtuze a funcționarilor.
Brigadierii luau cuvîntul în silă, aproape că trebuiau extraşi dintre rîndurile strînse ca să se ridice. Nici nu începeau bine să vorbească, că numaidecît erau întrerupți şi invitați să explice: de ce sunt înjunghiați oamenii! Ce scopuri urmărea greva? Şi dacă nefericitul brigadier încerca să răspundă cumva la aceste întrebări de ce sunt înjunghiați unii şi care sunt revendicările, asupra lui se năpustea haita întreagă: de unde aveți cunoştință de asta? Înseamnă că aveți legături cu bandiții? Atunci spuneți-le numele!!

Ca să vedeți cu cîtă eleganță şi în ce condiții de egalitate elucidau ei „legitimitatea" revendicărilor noastre...
Se străduia în mod deosebit să-i întrerupă pe cei care vorbeau nelegiuitul locotenent-colonel cu capul prelung. Era foarte bun de gură şi, față de noi, avea avantajul că el nu putea fi sancționat. Cu întreruperile lui categorice i-a dat gata pe toți vorbitorii şi începea să se creeze impresia că pe noi ne învinuiau de toate, iar noi ne justificam.
Simțeam cum se ridică în mine dorința de a răsturna toate acestea. Am cerut cuvîntul, mi-am spus numele (ca un ecou, l-au repetat pentru cel care scria). M-am ridicat de pe bancă, ştiind că, dintre oamenii strînşi aici, nu există, cu siguranță, altul capabil să scoată repede din gură o frază încheiată din punct de vedere gramatical. Un singur lucru mă neliniştea: nu aveam habar despre ce aş putea să le vorbesc. Să le povestesc tot ce am consemnat în aceste pagini, tot ce am trăit şi am gîndit în toți anii de ocnă şi în zilele grevei foamei - ar fi fost ca şi cum aş fi vorbit unor urangutani. Ei se socoteau încă ruşi şi încă mai puteau înțelege unele fraze mai simple, ca, de pildă, „permiteți să intru!", „permiteți să vă întreb!" Însă cînd şedeau uite-aşa, la o masă lungă, unul lîngă altul, expunîndu-şi fizionomiile uniforme, albe, prospere, pe care nu puteai citi vreodată expresia vreunui gînd, devenea atît de clar că degeneraseră demult într-un alt tip biologic, şi ultima legătură verbală dintre noi se rupe definitiv şi nu rămîne decît cea a gloanțelor.
Numai cap-lung nu se transformase încă în urangutan, el auzea şi înțelegea perfect. Chiar de la primele vorbe a încercat să mă întrerupă, începuse, în liniştea generală, un schimb de replici fulgerătoare:
— Da unde lucrați? (Te întrebi: are vreo importanță unde lucrez?)
— La atelierele mecanice! îi arunc eu peste umăr şi-mi continuu cu şi mai mare viteză fraza principală.
— Acolo unde se fac cuțitele! mă pocneşte el direct.
— Nu, i-o retez eu din voleu, acolo unde se repară escavatoarele mobile! (Nu-mi dau seama de unde-mi vine ideea atît de limpede şi atît de clară.)
Şi-i dau drumul mai departe, mai departe, ca să se învețe să tacă şi să asculte.
Dar limbutul se pitise la masa lui şi, deodată, ca dintr-un salt, muşcă de jos în sus:
— Ai venit aici delegat de bandiții
— Nu, invitat de dumneavoastră! i-o retez eu triumfător, peste umăr, şi îmi continuu discursul.
Mai sare în sus de vreo două ori şi amuțeşte definitiv, respins de fiecare dată. Am învins.
Am învins, dar pentru ce! Un an! Un an mi-a mai rămas şi mă apasă. Şi limba mea nu cutează să le spună ce ar merita. Puteam să rostesc azi un discurs nemuritor, şi să fiu împuşcat mîine. Şi l-aş fi rostit oricum

dacă ar fi fost transmis în toată lumea! Nu, auditoriul era prea mic.
Şi nu le spun că lagărele noastre sunt lagăre de tip fascist, ba chiar le întrec în unele privinţe. Mă mulţumesc să le trec pe la nasurile etalate miros de gaz. Aflasem că se află aici, la masă, şeful trupelor de escortă, şi, iată, eu deplîng comportarea soldaţilor din escortă, care şi-au pierdut ţinuta de ostaşi sovietici, care sunt complici la furturile din producţie şi pe deasupra bădărani şi asasini. Apoi îi prezint pe supraveghetori: o şleahtă de profitori hrăpăreţi, care îi silesc pe zeki să fure pentru ei de pe şantierele de construcţii (aşa este, doar că trebuia început cu ofiţerii care şed aici, la masă). Şi ce acţiune educativă poate avea asta asupra deţinuţilor care doresc să se îndrepte?
Nu-mi place deloc discursul meu, întregul lui avantaj constă în cîştigarea ritmului.
În liniştea instalată se ridică brigadierul T. Şi rar, aproape ca un bîlbîit (din pricina emoţiei puternice sau din născare), începe să vorbească:
— Înainte... cînd au vorbit ceilalţi deţinuţi... am fost de acord că noi trăim ca nişte cîini...
Limbutul din prezidiu a ciulit urechile. T. îşi frămîntă căciula în mîini, un ocnaş tuns, urît, cu faţa înăsprită, strîmbă, îi este tare greu să găsească vorbele potrivite...
— ...Dar acum observ că n-am avut dreptate.
Limbutul se înseninează.
— Noi trăim mult mai rău decît cîinii! o întoarce T. cu vigoare şi repeziciune, şi toţi brigadierii din sală îşi încordează atenţia. Cîinele are un singur număr pe zgardă, noi avem patru. Cîinele este hrănit cu carne, noi cu oase de peşte. Cîinele nu este băgat la carceră! În cîine nu trage nimeni din turn! Cîinele nu încasează douăzeci şi cinci de ani!
Acum n-au decît să-l întrerupă, ce era important a spus.
Se ridică Ciomogorov, se recomandă ca fost erou al Uniunii Sovietice, se mai ridică un brigadier, vorbeşte cu îndrăzneală şi înflăcărare. În prezidiu este repetat insistent şi apăsat numele lor.
Poate că asta va însemna pieirea noastră, băieţi... Poate că numai aceste lovituri cu capul vor dărîma zidul blestemat.
Adunarea se termină remiză.
Cîteva zile este linişte. Comisia n-a mai fost văzută, şi în lagăr totul este atît de liniştit, de parcă nu se întîmplase nimic.
Sunt condus sub escortă la spital, în filiala ucraineană a lagărului. Eu sunt primul dus acolo după greva foamei, primul mesager. Chirurgul Iancenko, care trebuie să mă opereze, mă cheamă la consultaţie, dar întrebările lui şi răspunsurile mele nu se referă la tumoare. El nu dă atenţie tumorii mele şi eu sunt bucuros că o să am un medic atît de destoinic. El mă chestionează întruna. Suferinţa noastră comună îi întunecă faţa.
O, cum unul şi acelaşi lucru, în alte vieţi însă, le percepeam la dimen-

siuni diferite! Iată, de pildă, tumoarea asta, probabil canceroasă - ce lovitură ar fi însemnat ea în libertate, cît zbucium, lacrimi din partea celor apropiați. Aici însă, cînd capetele sunt despărțire atît de uşor de trunchiuri, această tumoare nu este decît un prilej de a sta culcat, mă gîndesc foarte puțin la ea.
În spital, eu zac alături de cei răniți şi schilodiți în noaptea aceea sîngeroasă. Unii deținuți au fost bătuți cu atîta sălbăticie de către supraveghetori, încît trupul lor este tot numai rană, ei n-au pe ce să se aşeze, totul e făcut ferfeniță. A bătut cu deosebită sălbăticie un supraveghetor înalt şi voinic, lovea cu o țeava de fier (Ah, memoria! Nu-mi mai amintesc numele). Unul a murit din pricina rănilor.
Noutățile vin una după alta: în filiala ,,rusească" a lagărului a început răfuiala. Au fost arestați patruzeci de oameni. Temîndu-se de o nouă rebeliune, au procedat astfel: pînă în ultima zi totul a fost blînd ca şi mai înainte. Asta trebuia să dea de gîndit că stăpînii analizează să vadă cine sunt vinovații. În ziua fixată, cînd brigăzile trecuseră de poartă, au băgat de seamă că sunt preluați de escorte duble şi triple. A fost gîndit ca victimele să fie luate astfel încît nimic să nu le poată ajuta, să nu se poată ajuta unul pe celălalt şi nici pereții barăcilor sau ai altor construcții să nu le fie de vreun ajutor. Scoțînd brigăzile din lagăr şi conducîndu-le în stepă, înainte de a ajunge la locul de muncă, şefii escortelor au dat comanda: „Stai! De luptă pregătiți arm! Deținuți - aşezat! Număr pînă la trei, apoi deschid focul! Jos! Toată lumea!"
Şi din nou, ca şi anul trecut de Bobotează, robii neputincioşi şi înşelați sunt imobilizați în zăpadă. Apoi, ofițerul a desfăcut o hîrtie şi a început să citească numele şi numerele celor care trebuiau să se ridice şi să iasă din turma neputincioasă dincolo de cordon. Şi acest grup de cîțiva rebeli, era dus înapoi cu escortă separată, sau venea după ei o dubă. Iar turma, eliberată de germenii fermentației, au ridicat-o şi au mînat-o la muncă.
Aşa ne-au explicat educatorii noştri, oare vom putea cîndva crede ceva din cele spuse de ei?
I-au scos ca să-i ducă în puşcărie şi în mijlocul zonei, pustie în timpul zilei, a lagărului. Şi peste zidul de patru metri, peste care greva n-a izbutit să se rostogolească, arestările au sărit uşor şi au început să ciugulească în lagărul ucrainean. Ca un făcut, în ajunul operației mele, l-au arestat şi pe chirurgul lancenko şi l-au dus tot la închisoare.
Arestările sau luările pentru transfer - era greu de făcut deosebirea – continuau acum fără precauțiunile inițiale. Au expediat undeva vreo cîteva convoaie mici, de douăzeci-treizeci de oameni. Şi brusc, pe 19 februarie, au adunat un convoi uriaş de vreo şapte sute de oameni. Convoi cu regim special: la ieşirea din lagăr, deținuților li se puneau cătuşe la mîini. Răzbunarea destinului! Ucrainenii, care se feriseră să dea ajutor muscalilor, fuseseră luați în acest convoi în număr mult mai mare

decît noi.
Este adevărat, înainte de plecarea lor, au salutat greva noastră eşuată. Noul combinat de prelucrare a lemnului, nu ştiu de ce construit şi el cu totul din lemn (în Kazahstan, unde păduri nu există, dar există piatră din belşug!), din cauze neelucidate (ştiu sigur că s-a pus foc), s-a aprins deodată din mai multe locuri, şi în două ceasuri au ars trei milioane de ruble. Pentru cei pe care îi duceau în faţa plutonului de execuţie a fost, într-un fel, o înmormîntare cum se făcea pe vremea vikingilor: conform unui vechi obicei scandinav, împreună cu eroul era arsă şi luntrea lui.
Eu zac în sala postoperatorie. Sunt singur în toată încăperea: este o harababură atît de mare, încît n-au mai internat pe nimeni, spitalul era mort. În continuarea camerei mele, care ocupă latura mică a barăcii, se află căsuţa morgii, în care zace ucis, de cît timp oare? doctorul Komfeld: nimeni nu are timp să-l îngroape. (Dimineaţa şi seara, supraveghetorul, ajungînd la sfîrşit cu controlul, se opreşte în faţa salonului meu şi, ca să simplifice socoteala, cu un gest cuprinzător din mînă dinspre salon spre morgă zice: „Şi aici doi". Şi scrie pe planşetă.)
În acel convoi mare fusesem inclus şi eu. Şefa secţiei sanitare, Dubinskaia, şi-a dat acordul să fiu trimis cu acest convoi, cînd cusăturile încă nu mi se vindecaseră. Eram pregătit şi aşteptam, cînd vor veni - voi refuza să plec: împuşcaţi-mă pe loc! Totuşi nu m-au luat.
Pavel Baraniuk, luat şi el în convoiul celor transferaţi, îşi face loc prin toate cordoanele şi vine să mă îmbrăţişeze de rămas-bun. Nu numai lagărul nostru, ci întreg universul ni se pare zguduit de furtună. Aruncaţi dintr-o parte în alta, noi nu putem asculta ce se petrece dincolo de zonă, că totul este ca înainte, liniştit. Ne simţim duşi de nişte valuri gigantice. Ceva se îneacă sub picioarele noastre, şi dacă ne vom mai vedea vreodată, asta se va întîmpla într-o cu totul altă ţară. Dar pentru orice eventualitate: adio prietene! Adio prieteni!
***
Epuizant şi searbăd s-a scurs acest an, ultimul meu an la Ekibastuz şi ultimul an stalinist al Arhipelagului. Dar puţini, după ce au fost ţinuţi la închisoare fără să li se găsească probe, au fost readuşi în zonă. Dar pe mulţi, pe foarte mulţi, pe care în aceşti ani noi i-am cunoscut şi i-am îndrăgit, i-au dus: pe unii la o nouă anchetă şi judecată; pe alţii la izolare, căci aveau un semn ce nu se ştergea din dosar (deşi deţinutul devenise demult un înger); o altă categorie - la minele din Djezkazgan; ba a fost transferat şi un convoi cu „deficienţe psihice": l-au aruncat aici pe Kişkin - clovnul, iar medicii l-au aranjat şi pe Volodia Gherşuni.
În schimbul celor plecaţi, s-au strecurat de la „camera de bagaje", unul cîte unul, turnătorii: la început privind temători în toate părţile, apoi din ce în ce mai obraznici. A revenit în zonă „cîinele vîndut" Volodka Ponomariov şi în loc de simplu strungar a devenit şeful magaziei de pachete. Distribuirea firimiturilor preţioase, adunate de familiile năpăstuite, a fost

încredințată de vechiul cekist Maximenko unui hoț inveterat.
Agenții operativi chemau din nou în cabinetele lor cîți voiau şi pe cine voiau. Era o primăvară înăbuşitoare. Cine avea coarne sau urechile ieşeau prea în afară, se grăbeau să se aplece ca să le ascundă. Nu m-am mai întors la funcția de brigadier (din nou brigadierii erau de ajuns). Am început să lucrez ca auxiliar la turnătorie. În anul acela a trebuit să muncim mult şi iată de ce: ca singură concesie după nimicirea revendicărilor şi speranțelor noastre, Direcția lagărului ne-a acordat hozrasciotul, adică un sistem conform căruia munca efectuată de noi nu mai era înghițită pur şi simplu de gîtlejul insațiabil al GULag-ului, ci era estimată, şi 45 % din ea era socotită salariul nostru (restul mergea la stat). Din acest „salariu", 70 % lua lagărul pentru întreținerea escortei, a cîinilor, a sîrmei ghimpate, a BUR-ului, a agenților operativi, a ofițerilor - disciplinari, cenzori şi educatori, toate cele fără de care noi n-am putea trăi. În schimb restul între treizeci si zece la sută erau totuşi înregistrate în contul personal al deținutului şi chiar dacă nu toți aceşti bani, o parte din ei (dacă n-ai greşit nimic, n-ai întîrziat, n-ai fost bădăran, nu ți-ai dezamăgit şefii) puteai, făcînd cerere cu o lună înainte, să-i converteşti în noua valută a lagărului - bonurile, iar aceste bonuri să le cheltuieşti. Şi sistemul era astfel conceput, încît, cu cît asudai mai mult şi vărsai sînge, ajungeai foarte aproape de cei 30 %, iar dacă nu-ți încovoiai spinarea îndeajuns, toată munca ta intra în contul lagărului, iar tu nu te alegeai cu nici o para chioară.
Şi majoritatea - o, această majoritate a istoriei noastre, mai ales cînd este pregătită în spiritul confiscărilor! - majoritatea a fost teribil de bucuroasă de această concesie a stăpînilor şi acum îşi zdruncina sănătatea la muncă doar ca să-şi cumpere de la bufet lapte condensat, margarină, nişte bomboane scîrboase, iar de la cantina „comercială", încă o cină. Şi cum calculul muncii se făcea pe brigăzi, cine nu voia să-şi zdruncine sănătatea pentru margarină trebuia să şi-o pericliteze pentru ca tovarăşii de brigadă să cîştige.
Mult mai des decît înainte, în zonă au început să aducă filme. Cum se proceda întotdeauna în lagăre, la sate, în cătune uitate de lume, din dispreț față de spectatori, nu se anunța dinainte titlul filmului - doar nici porcilor nu li se spune dinainte ce li se va turna în troacă. Oricum, deținuții - oare erau aceiaşi care în iarnă susținuseră în mod eroic greva foamei?! - acum se înghesuiau şi ocupau locuri cu un ceas înainte de a se acoperi ferestrele, fără să se întrebe dacă filmul merită asta.
Pîine şi jocuri de circ! Formulă atît de veche, încît este jenant s-o mai repeți...
Nu puteai să le reproşezi oamenilor că, după atîția ani de foame, acum vor să mănînce pe săturate. Dar în vreme ce noi ne săturam burțile aici, acei tovarăşi ai noştri care au născocit lupta, sau care în zilele din ianuarie strigau în barăci: „Nu ne predăm!", sau care nu fuseseră

amestecați în nimic, acum erau judecați undeva. Unii erau împuşcați, alții erau duşi ca să-şi înceapă o nouă condamnare în izolatoare închise, în vreme ce o a treia categorie este chinuită cu noi şi noi anchete şi, pentru impresionare, introdusă în celulele împestrițate cu cruci ale celor condamnați la moarte, şi vreun şarpe de maior, intrînd în celula lor, zîmbea promițător: „A, Panin! Da, da, îmi amintesc. Figurați în acțiunea noastră, figurați! O să vă facem formalitățile!"
Minunat cuvînt - formalități! Formalități pot fi făcute ca să fii trimis pe lumea cealaltă, sau pentru douăzeci şi patru de ore la carceră, sau pentru eliberarea unei perechi de pantaloni ponosiți tot trebuie făcute formalități! Dar uşa s-a închis, balaurul a plecat zîmbind misterios, iar tu trebuie să stai şi să ghiceşti, să nu dormi o lună de zile, o lună de zile să te dai cu capul de pietre - să-ți dai seama ce formalități se pregătesc să-ți facă?...
Aceste lucruri sunt uşor doar de povestit.
Într-o zi, în Ekibastuz au alcătuit încă un mic convoi - vreo douăzeci de oameni. Un convoi cam ciudat. L-au alcătuit pe îndelete, fără duritați, fără izolare - aproape ca atunci cînd sunt adunați cei care se eliberează. Dar nici unuia dintre ei nu-i venise sorocul. Şi printre ei nu se afla nici un zek înrăit, pe care stăpînii să-l îmblînzească prin intermediul carcerelor şi barăcilor disciplinare. Nu, toți erau nişte deținuți buni, bine văzuți de conducere: acelaşi Mihail Mihailovici Gheneralov, brigadier alunecos şi plin de el, şi şmecheraşul simpluț Belousov, brigadierul de la maşini-unelte, şi inginerul tehnolog Gultiaev, şi foarte pozitivul şi cumpătatul Leonid Raikov, fost constructor din Moscova, cu figură de om de stat; şi prea simpaticul strungar „al tău pînă la moarte" Jenka Miliukov, cu fața lucitoare ca o clătită; şi încă un strungar, georgianul Kokki Kocerava, mare iubitor de adevăr, apărător înflăcărat al dreptății în fața mulțimilor.
Unde vor să-i ducă? După componență este clar că nu într-un lagăr disciplinar. „O să vă ducă într-un loc bun! O să vă scoată de sub escortă!" li se spunea. Dar nici unuia dintre ei nici măcar pentru o clipă nu i-a strălucit bucuria în ochi. Ei dădeau trist din cap, îşi strîngeau lucrurile în silă, parcă erau gata să le lase aici, ce mai! Aveau o înfățişare de cîine bătut, prăpădit. Este posibil să fi îndrăgit atît de mult agitatul Ekibastuz? Şi cînd şi-au luat rămas-bun parcă au făcut-o cu nişte buze lipsite de viață, cu nişte intonații neverosimile.
I-au dus.
Dar nu ne-au lăsat timp să-i uităm. Peste trei săptămîni un zvon - i-au adus înapoi! Înapoi? Da. Pe toți? Da... Numai că ei stau în baraca şefilor şi nu vor să se ducă la barăcile lor.
Doar această liniuță mai lipsea pentru ca greva celor trei mii din Ekibastuz să fie încheiată - greva trădătorilor. Iată de ce nu voiau ei să plece! În cabinetele anchetatorilor, cînd îi vindeau pe prietenii noştri şi semnau

procesele verbale ale lui Iuda, ei sperau că totul o să rămînă în secret. Căci aşa este la noi de zeci de ani: denunţul politic este considerat document indiscutabil, şi persoana colaboratorului secret nu este niciodată dezvăluită. Însă a fost ceva în greva noastră - necesitatea de a se justifica în faţa superiorilor? — ceva, care i-a determinat pe stăpîni să organizeze tocmai la Karaganda un mare proces juridic. Şi, iată, pe aceşti flăcăi i-au adunat într-o singură zi, şi, privindu-se unul pe celălalt în ochii neliniştiţi, au aflat despre sine şi despre alţii că merg ca martori la proces. Dar procesul nu era o problemă, însă ei cunoşteau o dispoziţie gulagovistă de după război: deţinutul care a fost convocat undeva din necesităţi temporare trebuie readus în lagărul dinainte. Lor însă, ca o excepţie, li s-a promis că vor fi lăsaţi la Karaganda. Şi li s-a eliberat un ordin, dar nu cel care trebuia, şi Karaganda a refuzat să-i primească. Au călătorit trei săptămîni. Din vagon-zak în puşcării de tranzit, din ele - îndărăt în vagon-zak. Li s-a strigat „culcat la pămînt!", au fost percheziţionaţi, li s-au luat lucrurile, au fost mînaţi la baie, li s-a dat să mănînce scrumbie sărată şi nu li s-a dat apă - tot tacîmul pentru istovirea zekilor de rînd, nu a celor bine dispuşi. Pe urmă au fost duşi la proces sub escortă, i-au privit încă o dată în faţă pe cei pe care i-au denunţat. Acolo au bătut cuiele la sicriele lor, au atîrnat lacăte la celulele lor de izolare, au adăugat kilometri întregi de ani pe noile lor bobine(6), apoi, din nou, prin toate puşcăriile de tranzit, au fost aduşi şi, demascaţi, au fost aruncaţi în lagărul dinainte.

Acum nu mai aveau nevoie de ei. Denunţătorul este ca luntraşul...

Dar oare lagărul n-a fost potolit? N-au fost duşi de aici aproape o mie de oameni? Oare îi mai împiedică cineva să meargă în cabinetul cumătruluil Ei însă nu vor să plece din baraca direcţiei. Au declarat grevă, nu vor să meargă în zonă. Singur Kocerava îndrăzneşte să joace cu impertinenţă pe iubitorul de adevăr dinainte. Vine la brigadă şi zice cu accentul lui caucazian:

— Nu ştim de ce ne-au dus! Ne-au dus pînă acolo şi ne-au adus îndărăt...

Dar impertinenţa i-a ajuns doar pentru o noapte, pînă în zori. A doua zi a fugit în camera de la direcţie, la ai lui.

E-e, înseamnă că nu degeaba s-a întîmplat, ce s-a întîmplat, şi nu degeaba au căzut şi au fost închişi tovarăşii noştri. Aerul lagărului nu mai poate fi readus în starea apăsătoare dinainte. Ticăloşia a fost restaurată, dar destul de precar. În barăci se vorbeşte liber despre politică. Şi nici un dispecer, şi nici un brigadier nu îndrăzneşte să bată din picior ori să ridice mîna asupra unui zek. Fiindcă acum toţi au aflat cît de uşor se confecţionează cuţitele şi cît de uşor se înfig sub coastă.

Insuliţa noastră s-a cutremurat şi s-a desprins de Arhipelag...

Dar asta se simţea la Ekibastuz, puţin probabil şi la Karaganda. La Moscova însă cu siguranţă nu se simţea, începuse prăbuşirea siste-

mului Lagărelor speciale - într-unul, două, trei locuri - însă Părintele şi învățătorul habar n-avea de toate astea. Fireşte, lui nu i-au raportat (de altfel n-ar fi fost în stare să renunțe la ceva, şi la ocnă nu ar fi renunțat pînă ce scaunul de sub el n-ar fi luat foc). Dimpotrivă, probabil în vederea unui nou război, în anul 1953 el plănuia un nou şi mare val de arestări, şi în acest scop, în 1952 a extins sistemul Lagărelor speciale. Şi s-a hotărît ca lagărul din Ekibastuz, secție a Steplag-ului [Lagărul Stepelor] ori a Pesceanlag-ului [Lagărul Nisipurilor], să fie transformat în secția principală a marelui Lagăr special din bazinul Irtîşului (deocamdată denumit convențional — Dallag - Lagărul îndepărtat). Şi astfel, pe lîngă numeroşii stăpînitori de sclavi existenți, în Ekibastuz şi-a făcut apariția o nouă Direcție de trîntori, a căror întreținere trebuia, de asemenea, s-o acoperim prin munca noastră.
Noii deținuți promiteau să nu se lase nici ei aşteptați.
***
în vremea asta, molima libertății se răspîndea, unde putea să dispară din Arhipelag? Precum cîndva cei din Dubovka ne-o aduseseră nouă, acum ai noştri au dus-o mai departe. În primăvara aceea, în toate closetele închisorilor de tranzit din Kazahstan era scris, zgîriat, cioplit: „Salut luptătorilor din Ekibastuz!"
Şi cea dintîi prelevare dintre „şefii rebeliunii", vreo patruzeci de oameni, şi din marele convoi din februarie, două sute cincizeci - cei mai „înrăiți", au fost expediați la Kenghir (orăşelul Kenghir, dar gara Djezkazgan), secția nr. 3 a Steplag-ului, unde se afla şi Direcția Steplag-ului şi însuşi burduhănosul colonel Cecev. Ceilalți deținuți din Ekibastuz au fost împărțiți între secțiile nr. 1 şi nr. 2 ale Steplag-ului (Rudnik).
Pentru intimidarea celor opt sute mii de zeki ai Kenghirului s-a anunțat că au fost aduşi bandiți. De la gară şi pînă la noua clădire a puşcăriei din Kenghir au fost duşi în cătuşe. Astfel, încătuşată de legendă, mişcarea noastră a intrat în Kenghirul înrobit, ca să-l trezească şi pe el. Precum în Ekibastuz cu un an în urmă, aici încă mai domneau pumnul şi denunțul.
După ce un sfert de mie dintre ai noştri au fost ținuți la închisoare, şeful lagărului din Kenghir, sublocotenentul Fedotov, a socotit că au fost intimidați îndeajuns şi a dat ordin să fie scoşi la muncă. În dotare, ei aveau o sută douăzeci şi cinci de perechi de cătuşe nichelate, nou-noute – ultimul model comunist - şi, dacă încătuşau cîte doi de o mînă, ajungeau exact pentru două sute cincizeci de oameni (probabil că acesta a fost factorul care a determinat porția primită de Kenghir).
Cu o mînă liberă se poate trăi! În coloană se aflau mulți băieți cu experiența închisorilor de lagăr. Aici se aflau şi fugari versați (aici era şi Tenno, ataşat acestui convoi), care cunoşteau toate chițibuşurile cătuşelor, şi ei le-au explicat vecinilor de coloană că, avînd o mînă liberă, este o nimica toată să-ți scoți aceste cătuşe - cu un ac sau chiar fără

ac.
Cînd au sosit la zona de lucru, supraveghetorii au început să scoată cătuşele deținuților din mai multe locuri ale coloanei, ca să înceapă cît mai grabnic ziua de lucru. Şi meşterii cei iscusiți au profitat de prilej, scoțînd la iuțeală cătuşele lor şi ale vecinilor şi ascunzîndu-le sub pulpana hainelor: „Nouă ni le-a scos alt supraveghetor!" Supraveghetorilor nu le-a trecut prin cap să numere cătuşele înainte ca deținuții să rupă rîndurile, şi la intrarea în şantierul de lucru nu erau percheziționați niciodată.
Astfel, chiar în prima dimineață, băieții noştri au sustras douăzeci şi trei de perechi de cătuşe din o sută două zeci şi cinci! Aici, în zona de lucru, s-au pus să le distrugă cu pietre şi ciocane, însă, repede, le-a venit o idee mai năstruşnică: le-au învelit în hîrtie unsuroasă, ca să se păstreze mai bine, şi le-au zidit în temeliile şi în pereții clădirilor la care lucrau în ziua aceea (cvartalul de locuințe nr. 20, vizavi de Palatul Culturii din Kenghir), însoțindu-le cu bilețele necenzurate din punct de vedere ideologic: „Urmaşi! Aceste case au fost construite de robi sovietici Priviți ce cătuşe purtau!"
Supraveghetorii i-au blestemat, i-au înjurat pe bandiți, dar pentru întoarcere au adus totuşi nişte cătuşe vechi, ruginite: la intrarea în zona locativă băieții au şterpelit încă şase. Şi încă la două ieşiri la muncă - au mai dispărut cîteva. Şi fiecare pereche valora 93 de ruble.
Şi stăpînii Kenghirului au renunțat să-i mai ducă pe băieți în cătuşe.
În luptă îți dobîndeşti drepturile!
Pe la începutul lui mai, deținuții aduşi din Ekibastuz au început să fie transferați din închisoare în zona comună.
Acum venise timpul să-i învețe minte pe cei din Kenghir. Pentru început au făcut următoarea demonstrație: pe un oploşit, care a vrut să cumpere ceva de la chioşc fără să stea la coadă - el avea dreptul! - l-au înghesuit şi l-au sufocat într-atît, în cît erau cît pe ce să-l omoare. Asta a fost de ajuns ca să se răspîndească zvonul: o să fie ceva nou! Cei nousosiți sunt altfel decît noi! (Nu se poate spune că înainte de asta în cuibul lagărelor din Djezkazgan nu s-au atins cîtuşi de puțin de turnători, dar asta n-a devenit o tendință. În 1951, în puşcăria din Rudnik, într-o zi, i-au smuls cheile gardianului, au deschis celula care le trebuia şi l-au ucis pe Kozlauskas.)
Acum au fost create şi în Kenghir Centre clandestine: ucrainean şi „panrus". Au fost pregătite cuțite şi măşti pentru tocătoare şi toată povestea a început din nou.
Voinilovici „s-a spînzurat" de zăbrele în celulă. Au fost ucişi brigadierul Belokopît şi turnătorul conformist Lifschitz, membru al consiliului militar revoluționar în timpul războiului civil pe frontul împotriva lui Dutov(7). (Lifschitz era bibliotecarul reputat al KVC-ului secției-lagăr Rudnik, dar faima i-o luase înainte, şi în Kenghir a fost înjunghiat chiar în ziua în care a venit.) Un ungur - comandant - a fost tăiat cu toporul lîngă baie.

Şi, deschizînd calea spre „camera de bagaje", cel dintîi s-a adăpostit acolo Sauer, fost ministru al Estoniei sovietice.
Dar şi stăpînii lagărului ştiau ce să facă. Ziduri între cele patru filiale ale lagărului construiseră demult aici. Iar acum s-au gîndit să înconjoare fiecare baracă, una cîte una, cu zidurile ei, şi opt mii de oameni, în timpul lor liber, s-au apucat să transpună în practică această inițiativă. Şi au separat fiecare baracă în patru secții fără comunicare între ele. Şi toate aceste mici zone şi fiecare secție erau încuiate. (Totuşi, ideal era să despartă lumea întreagă în celule individuale!)
Şeful închisorii din Kenghir, un plutonier, fusese boxer profesionist şi îşi exersa pumnii pe deținuți ca pe un sac de antrenament, în puşcăria lui se inventase bătaia cu ciocanul prin placaj, ca să nu lase urme. (Oameni practici lucrătorii MVD-ului, ei ştiau că fără bătaie şi fără omoruri reeducarea nu este posibilă; şi orice procuror cu spirit practic ar fi fost de acord cu ei. Dar putea să dea peste ei un teoretician! Şi din pricina venirii puțin probabile; a acestui teoretician au trebuit să introducă placajul.) Un ucrainean din Ucraina de Vest, epuizat de torturi şi temîndu-se să nu-şi trădeze prietenii - s-a spînzurat. Alții se comportau şi mai rău. Şi ambele Centre s-au dus pe copcă!
În plus, printre „executanți" se aflau şi escroci, care nu doreau izbînda mişcării, ci doar binele lor. Cereau să li se aducă suplimente de la bucătărie şi să li se facă parte „din pachete". Şi asta a contribuit la defăimarea şi curmarea mişcării.
Acest lucru, probabil, este inevitabil printre cei ce au ales calea violenței. Cred că spărgătorii lui Kamo(7), predînd casieriei partidului banii je-fuiți de la bănci, nu rămîneau nici ei cu buzunarele goale. Ori Koba, care era conducătorul lor, să rămînă fără bani pentru vin? Cînd pe vremea comunismului de război pe întreg teritoriul Rusiei Sovietice fusese interzis consumul de băuturi, el ținea, pentru sine, la Kremlin, o pivniță, de vinuri, fără să se jeneze cîtuşi de puțin.
Şi parcă au curmat-o. Dar de la această primă repetiție s-au astîmpărat şi turnătorii. Totuşi atmosfera Kenghirului s-a limpezit. Sămînța fusese aruncată. Dar nu i-a fost dat să răsară şi să crească dintr-o dată, ci puțin mai tîrziu şi altfel.
***
Deşi ni se explică mereu că personalitatea, chipurile, nu este făuritoare de istorie, mai cu seamă dacă ea se opune evoluției progresiste, iată însă că o astfel de personalitate ne-a făcut să jucăm cum ne-a cîntat ea, iar noi n-am îndrăznit să zicem nici pîs. În prezent se spune: nimeni nu înțelegea nimic - nici coada nu înțelegea, nici avangarda, ci doar garda cea mai veche, dar ea a preferat să se otrăvească într-un colț, să-şi tragă un glonț în cap acasă, să-şi sfîrşească liniştită zilele la pensie, numai să nu strige pentru noi de la tribună.
Şi acest destin eliberator ne-a revenit nouă celor mai tineri.

Iată, la Ekibastuz, de pildă, vîrînd cinci mii de umeri sub aceste bolte şi opintindu-ne, am izbutit totuşi să producem o fisură. N-are importanță că este mică şi că de departe nu poate fi observată, şi că noi ne-am sleit de puteri, căci de la fisuri începe prăbuşirea peşterii.
Au existat tulburări şi fără noi, fără Lagărele speciale, dar tot acel trecut sîngeros a fost atît de netezit, de estompat şi atît de frecat de mături, încît acum nu-mi este cu putință sa fac nici măcar o enumerare sărăcăcioasă, incompletă a acelor tulburări. Am aflat întîmplător că în 1951, în lagărul ITL Vahruşevo din Sahalin a avut loc o grevă a foamei declarată de cinci sute de oameni, care a stîrnit mare agitație şi a dus la arestări, numai pentru că trei evadați au fost spintecați cu baionetele la postul de gardă. Este cunoscută puternica revoltă de la Oziorlag după uciderea unui deținut în coloană lîngă postul de gardă la 8 septembrie 1952.
Este evident că la începutul anilor '50 sistemul stalinist al lagărelor, şi mai ales al Lagărelor speciale, întrunea toate condițiile unei crize. Încă din timpul vieții Atotputernicului, indigenii lagărelor au început să-şi rupă lanțurile.
Greu de spus cum ar fi evoluat lucrurile dacă el mai trăia, însă, brusc - nu în virtutea legilor economiei ori societății - a încetat să mai curgă sîngele gros, bătrîn şi murdar în vinele personalității de statură mică şi pistruiate.
Şi potrivit Teoriei înaintate asta nu trebuia să producă nici cea mai mica schimbare; chipiele albastre nu se temeau de asta, deşi au plîns la 5 martie(9) dincolo de posturile de gardă; iar pufoaicele negre nu îndrăzneau să spere, cu toate că au zdrăngănit la balalaică, aflînd (în ziua aceea nu i-au scos afară din zonă) că se transmit marşuri funebre şi au fost arborate drapele în doliu; şi totuşi ceva necunoscut a început să se zguduie, să se mişte în subterană.
Este adevărat că amnistia de la sfîrşitul lui martie 1953, numită „amnistia lui Voroşilov"(10), prin spiritul ei, era întru totul fidelă răposatului: îi menaja pe hoți şi îi sugruma pe politici. Căutîndu-şi popularitatea la pleava societății, ea a împrăştiat-o ca pe şobolani prin întreaga țară, propunînd locuitorilor să sufere, să pună gratii ferestrelor libere, iar miliției - să-i înhațe din nou pe toți, pe cei pe care îi mai înhățase şi înainte. Pe Cincizeci şi Opți însă i-a eliberat în proporția obişnuită: în fliliala nr. 2 a lagărului din Kenghir, din trei mii de oameni au fost eliberați... trei.
Această amnistie putea să-i convingă pe ocnaşi de un singur lucru: moartea lui Stalin nu schimba nimic. Ei n-au aflat şi nici nu vor afla îndurare. Şi dacă vor să trăiască pe pămînt trebuie să lupte!
Şi în anul 1953 tulburările din lagăre au continuat în diferite locuri: revolte mai puțin importante, ca, de pildă, cea de la secția nr. 12 a Karlagului; şi marea răscoală din Gorlag (Norilsk), despre care am fi scris un capitol separat, dacă am fi avut cît de cît material. Dar nu avem. De nici

un fel.
Totuşi moartea tiranului n-a fost degeaba. Nu se ştie de ce şi cum, ceva ascuns undeva s-a pus în mişcare şi, înaintând cu iuţeală, brusc, cu mare zgomot, ca de găleată goală de tinichea, a doborît încă o personalitate(11), care s-a rostogolit din chiar vîrful scării pînă în mlaştina plină de scîrboşenii.
Şi acum toţi - şi avangarda, şi coada, chiar şi băştinaşii Arhipelagului, care nu mai sperau nimic, au înţeles că au venit vremuri noi.
Aici, în Arhipelag, ştirea căderii lui Beria s-a abătut ca un trăsnet: el era marele Patron şi Viceregele Arhipelagului! Ofiţerii MVD erau îngrijoraţi, tulburaţi, descumpăniţi. Cînd vestea s-a transmis la radio, şi nu mai aveai cum să introduci îndărăt în difuzor această grozăvie, ci trebuia să profanezi şi să dai jos portretele acestui Ocrotitor de pe pereţii Direcţiei Steplag-ului, colonelul Cecev a rostit cu buze tremurînde: „Totul s-a sfîrşit". (Dar a greşit Credea că a doua zi vor fi cu toţii judecaţi*.) Ofiţerii şi supraveghetorii au început să manifeste nesiguranţă, erau chiar dezorientaţi, ceea ce n-a scăpat ochiului ager al deţinuţilor. Şeful regimului disciplinar al filialei nr. 3 a lagărului din Kenghir, la care zekii nu văzuseră vreodată o privire de om cumsecade, a venit pe neaşteptate în zona de lucru a brigăzii disciplinare, s-a aşezat şi a început să ofere ţigări celor pedepsiţi. (El trebuia să observe ce fel de scîntei ţîşnesc în această stihie tulbure şi la ce pericol te poţi aştepta de la ei.) „Cum e? l-au întrebat în zeflemea. Şeful dumneavoastră cel mare a fost duşmanul poporului?" „Da, aşa se vede treaba", a răspuns amărît ofiţerul. „Păi doar era mîna dreaptă a lui Stalin! rînjeau deţinuţii pedepsiţi, înseamnă că nici Stalin n-a observat nimic?" „Da-a-a... a îngăimat amical ofiţerul. Păi, acum, s-ar putea să vă elibereze, băieţi, aşteptaţi..."
Beria a căzut, dar pata berianismului a lăsat-o moştenire Organelor lui fidele. Dacă pînă în prezent nici un deţinut, nici un om liber nu cuteza, fără riscul morţii, nici măcar cu gîndul să se îndoiască de puritatea de cristal a oricărui ofiţer MVD. Acum era de ajuns să-i lipeşti nemernicului eticheta de „berianist" şi era pierdut!
În Recilag (Vorkuta), marea agitaţie produsă de înlocuirea lui Beria a coincis cu sosirea convoaielor de răzvrătiţi din Karaganda şi Taişet (în cea mai mare parte ucraineni din Ucraina de Vest). În perioada asta, Vorkuta era încă rău înrobită, şi zekii nou-veniţi i-au uimit pe cei localnici cu înverşunarea şi cutezanţa lor.
Şi întregul drum pe care noi l-am parcurs în luni nesfîrşite, aici a fost străbătut într-o lună. La 22 iulie au intrat în grevă fabrica de ciment, şantierul TEŢ-2, minele nr. 7, nr. 29 şi nr. 6. De la un loc de muncă la

*Cum a remarcat Kliucevski, a doua zi după eliberarea nobililor (Ucazul privind privilegiile, din 18 februarie 1762) i-au eliberat şi pe ţărani (19 februarie 1861), dar numai după 99 de ani!

altul se vedea cum se întrerup lucrările, cum se opresc roțile turnurilor de extracție. N-au mai repetat greşelile celor din Ekibastuz - au renunțat la greva foamei. Supraveghetorii au fugit numaidecît din zone, totuşi - dă-ne rația şefuțule! - în fiecare zi aduceau în zone alimente şi le aruncau peste poartă. (Cred că numai căderea lui Beria i-a făcut atît de conştiincioşi, altul i-ar fi lăsat să-i învingă prin foame!) În zonele aflate în grevă s-au format comitete de grevă, s-a instaurat „ordine revoluționară", cantina a încetat numaidecît să fure şi, din aceeaşi rație, mîncarea s-a îmbunătățit simțitor. La mina nr. 7 au arborat steagul roşu, la nr. 29, în partea aproape de calea ferată... au atîrnat portretele membrilor Biroului Politic. Ce puteau să atîrne?... Şi ce să revendice?... Au cerut să li se scoată numerele, zăbrelele şi lacătele, dar singuri nu le scoteau, nu le smulgeau. Au cerut corespondență liberă cu cei de acasă, vizite libere, revizuirea dosarelor.

Au încercat să-i înduplece pe grevişti doar în prima zi. Pe urmă, o săptămînă n-a mai venit nimeni, dar în turnurile de pază au instalat mitraliere şi au înconjurat zonele greviste cu avanposturi. Probabil că şefii au făcut un drum la Moscova şi îndărăt. Nu le era uşor, în noile circumstanțe, să ştie cum e mai bine. Peste o săptămînă au început să dea ocol zonelor generalul Maslenni(12) şeful Recilag-ului generalul Derevianko, procurorul general Rudenko(13)-însoțiți de numeroşi ofițeri (în jur de patruzeci). Pentru a întîmpina acest alai strălucitor toată lumea a fost adunată pe platforma lagărului. Deținuții erau aşezați pe jos, generalii stăteau în picioare şi îi admonestau pentru sabotaj şi pentru „fără-delegi". Dar au făcut şi mențiunea că „unele revendicări nu sunt lipsite de temei" („numerele puteți sa le scoateți", în privința zăbrelelor - „s-a dat ordin"). Dar să se înceapă neîntîrziat lucrul: „Țara are nevoie de cărbune!" La mina nr. 7, cineva, din spate a strigat: „Iar noi avem nevoie de libertate, du-te-u...!" — şi deținuții au început să se ridice şi să se împrăştie, lăsîndu-i singuri pe generali*.

Numaidecît şi-au smuls numerele şi au început să scoată zăbrelele. Dar s-a produs sciziunea, le-a scăzut entuziasmul: poate este de ajuns? Poate mai mult nu vom obține. Schimbul de noapte a ieşit la lucru parțial, cel de dimineață - integral. Roțile turnurilor de extracție au început să se învîrtească şi, urmînd exemplul unul altuia, toate obiectivele au reluat lucrul.

Însă mina 29 se află după un munte şi ea nu le vedea pe celelalte. I s-a dat de ştire că toate celelalte au reluat lucrul, dar mina 29 n-a crezut. Fireşte, nu constituie cine ştie ce greutate să ia nişte delegați de aici şi

*După alte relatări, undeva au atîrnat chiar un afiş: „Libertate pentru noi, cărbune pentru patrie!" „Libertate pentru noi!" înseamnă răzvrătire, dar se grăbesc să adauge pentru a fi scuzați: „cărbune pentru Patrie".

să-i ducă pe la celelalte mine. Însă asta ar fi fost umilitor, însemna să le caute deținuților prea mult în coarne, apoi şi generalii ardeau de nerăbdare să verse sînge: fără sînge nu există victorie, fără sînge aceste vite n-or să aibă învățare de minte.
La 1 august, unsprezece camioane cu soldați s-au dus la mina 29. Deținuții au fost convocați pe platformă, cu fața la poartă. De cealaltă parte a porții au fost comasați soldații. „Ieşiți la lucru ori vom lua măsuri drastice!"
Fără să mai dea explicații - ce fel. Priviți automatele. Tăcere. Mişcare a moleculelor umane în mulțime. De ce să murim? Mai ales cei cu termene scurte... Cei care nu mai au decît un an-doi se împing înainte. Dar mai iute decît ei se strecoară alții, şi în rîndul din față, apucîndu-se de mîini, formează un cordon împotriva spărgătorilor de grevă. Mulțimea şovăie. Un ofițer încearcă să rupă cordonul, dar este lovit cu o vargă de fier. Generalul Derevianko se dă la o parte şi comandă „foc!" Asupra mulțimii.
Trei salve, între ele - rafale de mitralieră. Au fost ucişi şaizeci şi şase de oameni. (Cine sunt cei ucişi? Cei din primele rînduri: cei mai neînfricați şi cei care s-au speriat primii. Aceasta-i o lege cu un cîmp larg de aplicare, se întîlneşte şi în proverbe.) Ceilalți fug. Garda se aruncă pe urmele lor, lovindu-i cu bastoane şi cu bîte, şi îi alungă din zonă.
Trei zile (1-3 august) se fac arestări în toate cele trei secții ale lagărului. Dar ce să facă acum cu ei? Organele se simțeau slăbite după pierderea susținătorului lor, nu se mai lansează în anchetă. Din nou convoaie, din nou să-i trimită undeva, să împrăştie molima mai departe. Arhipelagul devine neîncăpător.
Pentru cei rămaşi - regim disciplinar.
Pe acoperişurile barăcilor minei 29 au apărat multe petice de şindrilă: au fost astupate găurile făcute de gloanțele soldaților, trase pe deasupra mulțimii. Soldați anonimi care n-au vrut să devină asasini.
Dar au fost destui şi cei care au tras în țintă.
Lîngă halda minei 29, cineva, în vremea lui Hruşciov, a pus o cruce pe mormîntul comun, înaltă cît un stîlp de telegraf. Pe urmă au doborît-o. Cineva a ridicat-o din nou.
Nu ştiu dacă mai este şi astăzi. Probabil nu.

Capitolul 12

CELE PATRUZECI DE ZILE ALE KENGHIRULUI

DAR CĂDEREA lui Beria a mai însemnat şi altceva pentru Lagărele speciale: a dat speranţe şi prin asta a derutat, a tulburat şi a slăbit ocna. Au înmugurit speranţele în schimbări neîntîrziate, şi ocnaşilor le-a scăzut pofta să mai vîneze turnători, să şadă pentru ei la puşcărie, să facă grevă, să se revolte. Le trecuse înverşunarea. Şi fără asta, pare-se, totul mergea spre bine, trebuia chiar să mai aştepte.

Şi a mai însemnat ceva: epoleţii cu găitane albastre (dar fără păsărica aviatorilor(1)), pînă acum cei mai onoraţi, cei mai siguri din toate Forţele Armate, s-au văzut dintr-o dată marcaţi parcă de pecetea unui defect, şi nu doar în ochii deţinuţilor ori ai rudelor acestora (naiba să-i ia), dar, pare-se, şi ai guvernului!

În acel an fatal 1953, ofiţerilor MVD li s-a retras cel de al doilea salariu („pentru steluţe"), adică au început să nu mai primească decît o singură leafă, cu sporul de vechime şi pentru condiţii climaterice dificile, şi bine-înţeles - primele. Asta a fost o lovitură puternică pentru buzunar, dar şi mai mare pentru viitor: care va să zică, devenim inutili.

Tocmai pentru că a căzut Beria, ministerul securităţii trebuia grabnic şi concret să-şi dovedească devotamentul şi utilitatea. Dar cum?

Şi acele rebeliuni, care pînă acum li se păruseră celor de la securitate o ameninţare, acum licăreau ca o lumină salvatoare: mai multe tulburări, dezordini, ca să fie nevoie să se ia măsuri. Şi nu vor mai fi reduceri nici de personal, nici de salariu.

În mai puţin de un an, escortele din Kenghir* au tras de cîteva ori în oameni nevinovaţi. Cazurile prea au venit unul după altul, nu puteau să fie fără premeditare .

Au împuşcat-o pe fata aceea, Lida, de la betonieră, care şi-a pus ciorapii la uscat în antezonă.

Au tras într-un chinez bătrîn - nimeni în Kenghir nu-i ştia numele, aproape că nu ştia o boabă ruseşte. Toată lumea îi cunoştea figura cu mersul legănat, cu pipa între dinţi şi cu faţă de duh al pădurilor. Santinela l-a chemat spre turn, i-a aruncat un pachet de mahorcă chiar lîngă antezonă şi, cînd chinezul s-a întins să-l ia, a tras şi l-a rănit.

Un caz asemănător cu o santinelă care a aruncat din turn nişte cartuşe: i-a ordonat unui deţinut să le adune şi l-a împuşcat.

Apoi cazul cunoscut cînd s-a tras cu gloanţe explozive asupra coloanei care se întorcea de la fabrica de îmbogăţire a minereurilor, cînd au fost şaisprezece răniţi, (Şi încă vreo douăzeci cu răni uşoare, care s-au ferit

*Evident, aceeaşi viteză sporită au imprimat evenimentelor şi conducerile din alte lagăre, de pildă cea din Norilsk.

să fie înregistrați, căci puteau fi pedepsiți.)
Aici zekii n-au tăcut, s-a repetat povestea din Ekibastuz: filiala 3 a Kenghirului n-a ieşit trei zile la lucru (dar a acceptat mîncarea), cerînd să fie judecați vinovații.
A venit o comisie şi i-a convins că vinovații vor fi judecați (ca şi cînd zekii ar fi chemați la judecată şi ar putea verifica!...). Şi au ieşit la lucru.
Dar în februarie 1954, la Combinatul de prelucrare a lemnului, a mai fost împuşcat unul - „evanghelistul", cum îl ştia întregul Kenghir (se pare: Alexandr Sîsoev). Acest om executase din pedeapsa lui de zece ani - nouă ani şi nouă luni. Munca lui consta în ungerea electrozilor de sudură, treabă pe care o făcea într-o gheretă din apropierea antezonei. A ieşit să-şi facă nevoile lîngă gheretă şi a fost împuşcat din turn. De la postul de gardă au venit în fugă soldați şi au vrut să-l tragă pe cel ucis spre antezonă, ca şi cum el ar fi fost vinovat. Zekii n-au mai suportat, au apucat tîrnăcoape, lopeți, şi i-au alungat pe ucigaşi de lîngă victimă, (în tot acest timp, lîngă zona Combinatului de prelucrare a lemnului s-a aflat calul înşeuat al agentului operativ Beliaev-„Negel", poreclit astfel pentru negul de pe obrazul stîng. Căpitanul Beliaev era un sadic energic şi era perfect în spiritul lui să pună la cale o astfel de crimă.)
Toată lumea din zonă a fost tulburată. Deținuții au spus că-l vor duce pe cel ucis în lagăr pe umeri. Ofițerii lagărului n-au permis. „De ce l-ați ucis?" li s-a strigat. Stăpînii aveau explicația pregătită: vinovat este cel ucis, el a început primul să arunce cu pietre în turn. (Oare avuseseră timp să citească măcar fişa personală a victimei? Că îi mai rămăseseră trei luni şi că era evanghelist?...)
Întoarcerea în zonă a fost sumbră şi parcă voia să spună că nu e de glumă. Ici-colo, prin zăpadă erau întinşi mitraliorii pregătiți să tragă (deținuții din Kenghir ştiau că erau mai mult decît pregătiți...). Mitraliorii făceau de gardă şi pe acoperişurile clădirilor din orăşelul trupelor de escortă.
Totul se întîmpla la aceeaşi secție nr. 3 a lagărului, care mai avusese şaisprezece răniți dintr-o dată. Şi cu toate că acum nu era decît un mort, sentimentul de a fi fără apărare, sortiți pieirii, într-o situație fără ieşire, luase amploare: trecuse aproape un an de la moartea lui Stalin, iar dulăii lui nu s-au schimbat defel. Şi în general nu s-a schimbat nimic.
Seara, după cină, au procedat în felul următor: într-una din încăperile barăcii s-a stins lumina, şi, din uşa de la intrare, cineva nevăzut a început să vorbească: „Fraților! Pînă cînd o să construim ca să primim doar gloanțe în schimb? Mîine nu ieşim la lucru!" Şi tot aşa cameră după cameră, baracă după baracă.
A fost aruncat un bilet şi în celălalt lagpunkt, cea de a doua filială a lagărului. Aveau deja experiență, şi înainte chibzuiseră de multe ori, izbutiseră să anunțe şi acolo. În filiala nr. 2, multinațională, predominau cei cu zece ani şi mulți se apropiau de sfîrşitul pedepsei. Totuşi s-au

alăturat şi ei.
Dimineața, filialele 3 şi 2 de bărbați n-au ieşit la lucru.
Obiceiul de a face grevă, dar de a nu renunța la rația de pîine şi la zămîrcă, începea să fie tot mai mult pe înțelesul deținuților, dar tot mai puțin pe înțelesul stăpînilor. Aceştia ce-au făcut? Au trimis supraveghetorii şi soldații din escortă, fără arme, în lagărele greviştilor, în barăci şi, în echipe de cîte doi, apucau un zek, îl trăgeau şi-l îmbrînceau afară din baracă. (Sistemul este prea uman, aşa obişnuiau să-i dădăcească pe hoți, nu pe duşmanii poporului, însă, după executarea lui Beria, nici un general şi nici un colonel nu se încumeta să dea primul ordinul să tragă cu mitralierele asupra zonei.) Aceste eforturi, însă, nu se justificau: deținuții se duceau la toaletă, hoinăreau prin zonă, numai la muncă nu.
Au rezistat astfel două zile.
Ideea simplă de a-l pedepsi pe acel soldat care l-a ucis pe evanghelist nu li se părea stăpînilor cîtuşi de puțin simplă şi nici corectă. În loc de asta, în noaptea dintre cea de a doua şi a treia zi de grevă, un colonel din Karaganda, cu o suită numeroasă, a pornit din baracă în baracă, încredințat că nu va păți nimic, şi a început să-i trezească pe toți fără prea multe fasoane: „Hei, cînd aveți de gînd să terminați cu trîndăveala?"* Şi, la întîmplare, fără să cunoască pe cineva, a început să arate cu degetul: „Tu! Afară!... Tu! Afară!... Tu! Afară!" Şi destoinicul comandant i-a trimis pe aceşti oameni la închisoare, considerînd că este cel mai rațional răspuns la „trîndăveala". Will Rosenberg, un leton, văzînd această răfuială absurdă, i-a zis colonelului: „Mă duc şi eu!" „Du-te!" a consimțit numaidecît colonelul. El nici măcar n-a priceput, probabil, că ăsta era un protest, împotriva cui puteai să protestezi aici?
În aceeaşi noapte s-a comunicat că democrația cu hrana a luat sfîrsit, şi cei care nu ies la lucru vor primi rație disciplinară. Dimineața, filiala 2 a ieşit la lucru. Filiala 3 n-a ieşit nici în a treia dimineață. Au aplicat şi la ei tactica îmbrîncelii, dar cu forțe sporite: au fost mobilizați toți ofițerii care îşi aveau serviciul în Kenghir sau care veniseră aici să dea o mînă de ajutor ori cu diverse comisii. Ofițerii intrau cu grămada în baraca indicată, orbindu-i pe deținuți cu reflexele căciulilor caucaziene şi cu strălucirea epoleților, se strecurau, aplecîndu-se, printre vagonaşe şi, fără să le fie silă, se aşezau cu pantalonii lor curați pe pernele umplute cu talaş ale deținuților: „Hai, dă-te mai încolo, doar vezi, eu sunt locotenent-colonel!" Şi mai departe tot aşa, avansînd puțin cîte puțin, cu mîinile în şolduri, îl împingeau pe posesorul saltelei în culoarul de trecere, unde îl prindeau de mînecă supraveghetorii şi îl îmbrînceau mai depar-

*Cuvîntul „trîndăveală" a început să fie foarte des folosit în limbajul oficial după tulburările de la Berlin din iunie 1953(2). Dacă nişte oameni simpli, undeva în Belgia, obțin un spor de salariu, asta se cheamă „mînia justă a poporului", dacă nişte oameni simpli de la noi încearcă să-şi obțină pîinea lor neagră - asta-i „trîndăveala".

departe pînă pe platforma de adunare, iar pe cei care şi aici se în contrau - la puşcărie. (Volumul limitat al celor două închisori îi încurca mult pe şefii lagărului - nu încăpeau mai mult de cinci sute de oameni.)
Astfel, greva a fost înfrîntă fără să fie cruțate onoarea şi privilegiile ofițereşti. Acest sacrificiu a fost determinat de ambiguitatea vremurilor. Nimeni nu ştia cum e mai bine, şi exista pericolul să greşească! Făcînd exces de zel şi trâgînd în mulțime, se puteau trezi că sunt acoliți ai lui Beria. Dar şi dacă nu se străduiau şi nu-i determinau în mod energic să iasă la lucru, riscau să fie considerați acoliți ai aceluiaşi*. În plus, prin participarea personală masivă la înăbuşirea grevei, ofițerii MVD, ca niciodată, au demonstrat atît utilitatea epoleților cu găitane albastre pentru apărarea ordinii sfinte, şi inviolabilitatea statelor de personal şi bărbăție individuală.
Au fost aplicate şi toate mijloacele verificate mai înainte. În martie-aprilie au expediat cîteva convoaie în alte lagăre. (Molima s-a întins mai departe!) Vreo şaptezeci de persoane (printre aceştia şi Tenno) au fost expediați în puşcării închise cu formula clasică: „Toate măsurile de reeducare au fost epuizate, influență demoralizatoare asupra deținuților, nu este potrivit pentru viața de lagăr". Listele celor trimişi în puşcării închise, au fost afişate în lagăr pentru intimidare. Şi pentru ca hozrasciotul, ca un NEP de lagăr, să înlocuiască şi mai bine libertatea şi dreptatea deținuților, la chioşcuri - pînă atunci destul de sărace - au introdus un sortiment larg de produse. Şi chiar - o, asta nu se poate! - le-au dat deținuților un avans, ca să-şi poată cumpăra acele produse. (GULag-ul dădea cu împrumut deținutului! Aşa ceva nu s-a mai văzut!)
Astfel, pentru a doua oară, ceea ce crescuse aici, în Kenghir, dădea înapoi, fără să ajungă la maturizare.
Însă, aici, stăpînii au sărit peste cal. Au întins mîna după bîta lor de nădejde împotriva Cincizeci şi Opților, adică după hoți şi bandiți, (într-adevăr, de ce să-şi mînjească mîinile şi epoleții, cînd există cei social-mente apropiați?)
În ajunul sărbătorilor de întîi mai, renunțînd singuri la principiile Lagărelor speciale, recunoscînd că este imposibil să-i ții pe politici neamestecați şi lăsîndu-i sa se înțeleagă ei înşişi, stăpînii au adus şi au instalat, în filiala rebelă nr. 3, 650 de hoți. O parte erau şi de drept comun (inclusiv mulți minori). „Soseşte un contingent sănătos i-au prevenit ei pe Cincizeci şi Opți cu o bucurie răutăcioasă. Acum n-o să mai sufle unul!''

*Colonelul Cecev, de pildă, n-a rezistat la această bătaie de cap. După evenimentele din februarie care au avut loc în Kenghir, a plecat în concediu, apoi i se pierde urma, şi îi descoperim pensionar, cu pensie personală, la Karaganda. Nu ştim cît de repede a plecat din Oziorlag şeful lui, colonelul Evstigneev. ..Conducător remarcabil... tovarăş modest", el a devenit adjunctul directorului Hidrocentralei de la Bratsk, (Evtuşenko [în poemul Hidrocentrala Bratsk, 1965] nu se referă deloc la trecutul lui.

mai sufle unul!" Iar hoților nou-sosiți: „O să faceți puțină ordine aici, la noi!"
Şi stăpînii ştiau bine de unde trebuiau hoții să înceapă această ordine: să fure, să trăiască pe seama altora, şi astfel se instaura o dezbinare generală. Şi zîmbeau şefii prietenos, cum ştiu să zîmbească numai hoților, cînd aceştia, auzind că alături este un lagăr de femei, au şi început să se milogească în stilul lor degajat: „Arată-ne şi nouă muierile, şefuleţule!"
Dar ca să vezi cum este cursul greu de prevăzut al sentimentelor umane şi al mişcărilor sociale. Injectînd în lagărul nr. 3 din Kenghir o doză de cal din această otravă cadaverică încercată, stăpînii n-au obținut un lagăr cuminţit, ci revolta cea mai mare din toată istoria Arhipelagului GULAG!
***
Oricît de izolate, oricît de risipite, aparent, ar fi insulițele Arhipelagului, prin închisorile de tranzit ele respiră acelaşi aer şi prin vinele lor curge aceeaşi vlagă. Astfel că măcelărirea turnătorilor, greva foamei, grevele de lucru, tulburările din Lagărele speciale nu au rămas necunoscute pentru hoți. Şi, iată, se spune că prin anul 1954 în puşcăriile de tranzit s-a putut observa că hoții au început să-i respecte pe ocnaşi.
Dacă-i aşa, ce ne-a împiedicat să obținem „respectul" hoților mai înainte? Întreaga perioadă a anilor douăzeci, treizeci, patruzeci, noi, alde Mărar Pătrunjelovici şi Naiv Naivovici, atît de preocupați de propria valoare universală şi de conținutul traistei noastre de merinde, şi de bocancii sau de pantalonii noştri încă neconfiscați, am adoptat față de hoți o atitudine de personaje umoristice: cînd aceştia îi jefuiau pe vecinii noştri, şi ei intelectuali de marcă universală, noi întorceam privirea ruşinați şi ne strîngeam în colțişorul nostru; iar cînd aceşti suboameni începeau răfuiala cu noi, bineînțeles că nu aşteptam, la rîndul nostru, ajutor de la vecini, dădeam îndatoritori acestor dihănii totul, numai să nu ne muşte de cap. Da, mințile noastre erau preocupate de alte lucruri, inimile noastre erau pregătite pentru altceva! Noi nu ne aşteptam şi la acest duşman josnic şi feroce. Pe noi ne frămîntau meandrele istoriei ruse, şi nu eram pregătiți decît pentru o moarte publică, frumoasă, în fața lumii întregi şi doar spre a salva întreaga omenire. Cînd, de fapt, poate că pentru înțelepciunea noastră ar fi fost de ajuns cel mai simplu dintre toate lucrurile simple. Poate că de la primul pas în prima celulă din prima puşcărie de tranzit ar fi trebuit, toți, cîți eram acolo, să fim pregătiți să primim lovitura de cuțit între coaste şi să ne prăvălim în colțul umed, în mîzga din jurul hîrdăului igienic, în încăierarea cu aceşti guzganooameni, cărora Albaştrii ne-au aruncat ca să ne rontăie. Şi atunci poate ca am fi avut mult mai puține pierderi şi ne-am fi ridicat mult mai devreme, mai sus, şi, de mînă chiar cu aceşti hoți, am fi prefăcut în țăndări lagărele staliniste?! Într-adevăr, de ce ar fi trebuit, hoții să ne respecte!...

De bună seamă, hoții sosiți în Kenghir auziseră multe şi se aşteptau să găsească la ocnaşi spirit combativ. Dar înainte ca ei să ia seama, să vadă cum stau lucrurile, şi înainte de a se linge cu stăpînii, la vătafi au venit nişte băieți serioşi, cu umeri lați, s-au aşezat să discute de-ale vieții şi le-au spus aşa: „Noi suntem reprezentanții. Ați auzit ce tocătoare funcționează în Lagărele speciale. Dacă n-ați auzit - vă povestim noi. Acum ne pricepem şi noi să facem cuțite, la fel de bune ca şi ale voastre. Voi sunteți şase sute de oameni, noi două mii şase sute. Gîndiți-vă şi alegeți. Dacă nu ne dați pace - vă tăiem beregata."
Da, acesta era un pas plin de înțelepciune şi trebuia făcut demult: să se întoarcă împotriva hoților şi bandiților cu toată fermitatea! Să vadă în ei pe principalii lor inamici!
Fireşte, Albaştrii doar atît aşteptau, să înceapă încăierarea. Dar hoții au cumpănit şi au tras concluzia că nu merită să meargă - unu la patru - împotriva Cincizeci şi Opților, care prinseseră curaj. Protectorii sunt totuşi dincolo de zonă, şi la ce te poți aştepta de la aceşti protectori? Oare i-au respectat hoții vreodată? Iar alianța pe care le-o propuneau băieții părea o aventură veselă, nemaiîntâlnită, şi pare-se le deschidea şi calea, peste gard, în zona femeilor.
Şi au răspuns hoții: „Nu, noi ne-am făcut mai deştepți. Noi vom fi la un loc cu bărbații!"
Această conferință n-a fost înregistrată de istorie, şi numele participanților nu s-au păstrat în procesele-verbale. Păcat. Băieții erau inteligenți.
Încă din primele zile, în barăcile de carantină, contingentul sănătos şi-a marcat mutarea în locuință nouă, făcînd focuri pe pardoseala de ciment cu scînduri din noptiere şi vagonase; fumul ieşea pe fereastră. Iar dezacordul cu încuierea barăcilor şi l-au exprimat astupînd cu aşchii orificiile încuietorilor.
Două săptămîni hoții s-au comportat de parcă se aflau într-o stațiune balneară: ieşeau la lucru, se bronzau, nu lucrau nimic. Fireşte, stăpînii nu se gîndeau să le introducă rația disciplinară, dar, în pofida speranțelor ce şi le puseseră în ei, nu aveau din ce să le asigure salariile. Cu toate acestea, hoții îşi procuraseră bonuri, veneau la chioşc şi făceau cumpărături. Şefii au început să tragă nădejde că hoții vor începe totuşi să fure. Dar, fiind prost informați, ei greşeau: politicii au făcut o chetă pentru întrajutorarea hoților (asta era, probabil, o parte din convenție, altfel pentru ei nu era interesant), de unde şi bonurile. Era un caz nemaiîntâlnit pentru ca stăpînii să-şi poată da seama!
Pesemne că noutatea şi caracterul neobişnuit al jocului îi amuza mult pe bandiți, mai ales pe minori: aşa, pe neaşteptate, să fie politicoşi cu „fasciştii", să nu intre fără permisiune în camerele lor, să nu se aşeze pe vagonaşe fără a fi invitați.
Parisul din secolul trecut îi numea pe hoții lui (şi, probabil, avea destui),

- reuniți într-o gardă - mobili. Foarte potrivit! Această nație este atît de mobilă, încît rupe învelişul searbăd al vieții de zi cu zi. Ea nu poate să se integreze în această viață în liniște. S-a stabilit să nu mai fure, să muncească scrupulos pentru lagăr - nu era etic, totuşi ceva trebuiau să facă! Tineretul hoților se distra smulgînd chipiele supraveghetorilor în timpul apelului de seară, făceau acrobații pe acoperişurile barăcilor şi peste zidul înalt din filiala 3 în 2, încurcau numărătoarea, fluierau, huiduiau. Noaptea speriau santinelele din turnuri. Ar fi trecut şi mai departe în lagărul femeilor, însă li se inter-puneau în cale clădirile intendenței, care erau păzite.

Cînd ofițerii regimului disciplinar, sau educatorii, sau agenții operativi veneau în vizită în barăcile hoților pentru o convorbire prietenească, micii pungaşi îi jigneau în sentimentele lor cele mai bune, căci, profitînd de discuții, le sustrăgeau din buzunare carnețelele de însemnări, portmoneele, ori, de pe paturile de sus, întorceau chipiul cumătrului cu cozorocul la ceafă - atitudine nemaiîntîlnită în GULAG! - dar şi conjunctura era neobişnuită. Şi înainte hoții îi socoteau pe părinții lor din GULAG idioți, întotdeauna îi disprețuiau cu atît mai mult, cu cît aceştia credeau cu tărie în succesele reeducării, îi disprețuiau pînă la bătaie de joc cînd ieşeau la o tribună sau luau microfonul închipuit şi începeau să povestească despre începutul unei vieți noi cu roaba în mîini. Însă pînă acum nu trebuiau să se certe cu ei. Acum, convenția cu politicii orienta forțele eliberate ale hoților împotriva stăpînilor.

Astfel, înzestrați cu slabă judecată administrativă şi lipsiți de rațiune umană superioară, autoritățile gulagoviste au pregătit ele însele explozia din Kenghir: mai întîi, prin faptul că au pus să se tragă fără nici un sens în deținuți, apoi prin vărsarea gazului hoților în această atmosferă supraîncinsă.

Evenimentele se apropiau inevitabil. Politicii nu puteau să nu propună hoților război sau alianță. Hoții nu puteau să refuze alianța. Iar alianța încheiată nu putea să stagneze - s-ar fi destrămat şi apoi s-ar fi dezlănțuit un război intestin.

Trebuia să înceapă ceva, dar să înceapă! Însă, întrucît inițiatorii, dacă sunt Cincizeci şi Opți, vor sfîrşi pe urmă cu ştreangul de gît, iar dacă sunt hoți -vor fi doar dojeniți la discuțiile politice, hoții au propus aşa: noi începem, iar voi ne susțineți!

Să reținem ca întregul lagăr din Kenghir reprezenta un dreptunghi unic cu zonă exterioară comună, înlăuntrul căreia, transversal, au fost parcelate zonele interioare: întîi filiala nr. 1 (lagărul pentru femei), pe urmă intendența (de puterea ei industrială am vorbit(3)), apoi filialele nr. 2 şi 3, iar la urmă-zona penitenciară, unde se aflau două închisori: cea veche şi cea nouă, care adăposteau nu numai deținuți din lagăr, dar şi oameni liberi din orăşel.

Primul obiectiv firesc era ocuparea intendenței, unde se aflau toate

magaziile de alimente ale lagărului. Operația a început ziua, în duminica nelucrătoare din 16 mai 1954. Mai întîi, toți mobilii s-au cățărat pe acoperişurile barăcilor lor şi au umplut zidul- dintre lagărele 3 şi 2. Pe urmă, la comanda vătafilor, care au rămas pe înălțimi, au sărit, cu bîte în mîini, în lagărul 2. Acolo s-au încolonat şi astfel, în formație, au pornit în lungul liniei. Iar linia ducea prin axa lagărului 2 spre poarta de fier a intendenței în care se sfîrşea.
Toate aceste acțiuni, executate deschis, au luat ceva timp, în care supraveghetorii au izbutit să se organizeze şi să primească instrucțiuni. Şi iată lucrul cel mai interesant! Supraveghetorii au început să alerge prin barăcile politicilor cu Cincizeci şi Opt şi să-i implore pe ei, care de treizeci de ani erau striviți ca cei din urmă oameni: „Băieți! Priviți! Hoții se duc să atace zona femeilor! Se duc să violeze femeile şi fiicele voastre! Săriți în ajutor! Să-i respingem!" Dar convenția e convenție, iar cei care s-au repezit, neştiind de ea, au fost opriți. Deşi era destul de probabil că, la vederea cotletelor, cotoii nu vor mai respecta condițiile convenției, supraveghetorii nu şi-au găsit susținători la Cincizeci şi Opți.
Nu se ştie cum ar fi apărat supraveghetorii zona femeilor, însă ei trebuiau să apere, în primul rînd, de favoriții lor depozitele intendenței. Şi poarta intendenței s-a deschis, şi în întâmpinarea atacatorilor a ieşit un pluton de soldați fără arme, pe care-i comanda din spate Beliaev-Negel, care, fie din exces de zel, fie că era de serviciu, se nimerise să fie duminică în zonă. Soldații au început să-i împingă pe mobili, le-au stricat coloana. Fără să facă uz de bîte, hoții au început să se retragă spre lagărul lor, nr. 3, şi să se cațere pe zid, iar de pe zid, rezervele lor azvîrleau în soldați cu pietre şi chirpici, acoperindu-le retragerea.
Bineînțeles, în rîndul hoților nu s-a operat nici o arestare. Continuînd să vadă în asta doar o ştrengărie zburdalnică, şefii au lăsat duminica lagărului să curgă liniştită pînă la semnalul de stingere. Prînzul a fost distribuit fără peripeții, iar seara, o dată cu întunericul, lîngă cantina lagărului 2, ca într-o grădină de vară, au început să ruleze filmul Rimski-Korsakov(4).
Însă bravul compozitor nici n-a izbutit să-şi dea demisia de la conservator, protestând împotriva prigonirii libertății, că au început să zăngăne felinarele din zonă: mobilii trăgeau în ele cu praştia, stingînd lumina din zonă. Lagărul nr. 2 era plin de hoți, ei forfoteau încolo şi-ncoace prin întuneric, şi fluierăturile lor mlădioase, şfichiuiau aerul necontenit. Cu o bîrnă, au forțat poarta intendenței şi au năvălit cu toții, iar de acolo, cu o şină de cale ferată au făcut o spărtură spre zona femeilor. (Se aflau cu ei şi tineri Cincizeci şi Opți.)
La lumina rachetelor de luptă, lansate din turnurile de pază, acelaşi oper, căpitanul Beliaev, a pătruns la intendență din afară, pe la postul de gardă, cu un pluton de puşcaşi cu automate şi - pentru prima oară în istoria GULAG-ului!-a deschis focul asupra celor socialmente apropiați.

Au fost morți şi cîteva zeci de răniți. Din spate veneau în fugă epoleții roşii care îi terminau pe răniți cu baionetele. Iar şi mai din urmă, conform metodei diviziunii muncii de pedepsire, aplicată la Ekibastuz, şi la Norilsk, şi la Vorkuta, veneau în fugă supraveghetorii cu răngi de fier lovindu-i mortal pe cei răniți. (În noaptea aceea la spitalul lagărului 2 a ars tot timpul lumina în sala de operații, unde opera chirurgul-deținut, spaniolul Fuster.)
Intendența era acum ocupată temeinic de forțele de pedeapsă, mitraliorii s-au instalat şi ei. Lagărul nr. 2 (mobilii şi-au cîntat uvertura, acum intrau în scenă politicii) a ridicat spre intendență o baricadă. Lagărele 2 şi 3 comunică între ele printr-o spărtură în zid, şi în ele nu mai existau supraveghetori, nu mai exista puterea MVD-ului.
Ce s-a întâmplat însă cu cei care au izbutit să se strecoare în lagărul femeilor şi acum se aflau izolați acolo? Evenimentele au aruncat peste margini acel dispreț dezinvolt cu care hoții tratează muierile. Cînd la intendență au răsunat împuşcăturile, cei care au răzbătut la femei nu mai erau vînători lacomi, ci tovarăşi de destin. Femeile i-au ascuns. În căutarea lor au venit soldați neînarmați, pe urmă şi cu arme. Femeile îi împiedicau să caute şi îi respingeau. Soldații le loveau pe femei cu pumnii şi cu patul armelor, le tîrau la închisoare (în zona femeilor exista, pentru orice eventualitate, o închisoare proprie), iar în unii bărbați trăgeau.
Simțind că efectivul de pedeapsă nu este suficient, comandamentul a introdus în zona femeilor, „epoleții negri" - soldați din batalionul de construcții, care staționa în Kenghir. Dar soldații de la construcții au refuzat să îndeplinească o misiune nesoldățească! Au trebuit să-i ducă de acolo.
Însă tocmai aici, în zona femeilor se găsea principala justificare politică, prin care pedepsitorii se puteau apăra în fața superiorilor. Ei nu erau deloc nişte prostănaci. Fie că au citit undeva, fie că au născocit ei, dar luni au introdus în zona femeilor fotografi şi vreo două-trei namile dintre oamenii lor, deghizați în deținuți. Mutrele false au început să chinuie femeile, iar fotografii să fotografieze. Vedeți la ce samavolnicii au fost supuse bietele femei? Noroc cu căpitanul Beliaev, care a fost nevoit să deschidă focul ca să le salveze!
În ceasurile dimineții de luni deasupra baricadei şi deasupra porții sparte a intendenței tensiunea devenise foarte încordată. În curtea intendenței zăceau cadavrele neridicate. Mitraliorii stăteau lungiți în spatele mitralierelor îndreptate spre aceeaşi poartă. În zonele eliberate ale bărbaților, deținuții rupeau vagonaşele ca să-şi facă arme, din scînduri şi din saltele confecționau scuturi. Pe deasupra baricadei strigau către călăi, iar aceia răspundeau. Ceva trebuia să se urnească, situația era prea instabilă. Zekii de pe baricadă erau gata să pornească ei atacul. Cîțiva slabi ca moartea şi-au scos cămăşile, s-au suit pe baricadă şi, arătîndu-se mitraliorilor, strigau: „Hai, trageți, ce mai stați! Trageți în pă-

rinții voştri! Omorîți-i!"
La un moment dat, un ostaş a adus ofițerului de la intendență un bilețel. Ofițerul a ordonat să fie ridicate cadavrele şi, o dată cu ele, epoleții roşii au părăsit intendența.
Vreo cinci minute pe baricadă a domnit tăcerea şi neîncrederea. Pe urmă, lekii din față s-au ridicat şi, prudenți, s-au uitat în curtea intendenței. Era pustie, doar ici-colo se vedeau şepcile negre de lagăr ale celor ucişi, cu peticele numerelor.
(Mai tîrziu au aflat că ordinul să curețe curtea intendenței l-a dat ministrul afacerilor interne al Kazahstanului, care tocmai sosise cu avionul de la Alma-Ata. Cadavrele au fost duse în stepă şi îngropate, ca să înlăture posibilitatea unei expertize, dacă va cere cineva.)
Cu strigăte de „Ura-a-a!... Ura-a-a..." au dat năvală în zona intendenței şi, mai departe, în zona femeilor. Au mărit spărtura. Acolo au eliberat închisoarea, şi totul a fost unit! Totul era liber în interiorul zonei principale! Numai filiala nr. 4, penitenciară, a lagărului a rămas închisoare.
În toate turnurile urcaseră cîte patru soldați cu epoleți roşii. Avea acum cine să asculte insultele. În fața turnurilor s-au strîns deținuți şi au început să strige (iar femeile mai abitir): „Sunteți mai răi ca fasciştii!... Vampirilor!... Asasinilor..."
Fireşte, în lagăr a fost descoperit şi un preot, ba chiar vreo cîțiva, şi la morgă au ținut o slujbă de îngropăciune pentru cei ucişi şi pentru cei morți din cauza rănilor.
Ce fel de sentimente pot să fie acelea care sfîşie pieptul a opt mii de oameni ce au fost robi despărțiți dintotdeauna, pînă de curînd şi, iată, acum s-au unit şi s-au eliberat, chiar dacă nu de-adevăratelea, dar măcar în dreptunghiul acestor pereți din privirile acestor santinele al căror număr s-a împătrit?! Chiar şi greva foamei din Ekibastuz, zăcînd în barăcile încuiate, se simțea ca atingere a libertății. Dar aici era revoluție în toată regula! Atît de mult reprimată, iată, fraternitatea oamenilor țîşneşte! Şi noi îi iubim pe hoți, şi hoții ne iubesc pe noi!! (Orice ai zice, alianța au pecetluit-o cu sînge. Şi s-au abătut şi de la legea lor!) Dar şi mai mult le iubim pe femei, care, iată, sunt din nou alături de noi, aşa cum se cuvine în viață, şi surorile noastre întru ale destinului.
La cantină - proclamații: „înarmează-te cu ce poți şi atacă cel dintîi trupele!" Pe bucăți de ziare (altă hîrtie nu există). Cu litere negre sau colorate, cei mai înfierbîntați şi-au zugrăvit lozincile lor: „Băieți, loviți-i pe cekişti!", „Moarte turnătorilor, slugoii cekiştilor!" Într-un loc, două, trei din lagăr - încearcă să ajungi peste tot - se organizaseră mitinguri, apăruseră oratorii! Şi fiecare vine cu propunerile sale! Gîndeşte-te, acum îți este permis să gîndeşti — cu cine eşti? Ce revendicări să pretindem? Ce vrem noi? Beliaev să fie judecat! Fireşte. Ucigaşii să fie judecați! Bineînțeles. Dar mai departe?... Să nu se mai încuie barăcile, să fie scoase numerele! Şi mai departe ?

Mai departe - cel mai cumplit: de ce au început toate astea şi ce vrem noi? Noi vrem, fireşte, libertate, doar libertate! Dar cine ne-o va da? Căci tribunalele care ne-au condamnat se află la Moscova. Şi cîtă vreme suntem nemulțumiți de Steplag ori de Karaganda, cu noi mai stau de vorbă, însă dacă vom spune că suntem nemulțumiți de Moscova... ne vor îngropa în stepa asta pe toți.
Dar atunci ce vrem? Să dărîmăm zidurile? Să ne răspîndim în stepă?...
Ore de libertate! Puduri de lanțuri au căzut de pe mîinile şi de pe umerii noştri. Nu, oricum, n-are de ce să-ți pară rău! Ziua aceasta merita!
La sfîrşitul zilei de luni, în lagărul dezlănțuit soseşte o delegație din partea conducerii. Delegația este foarte binevoitoare, membrii ei nu arată a fiare sălbatice, sunt fără automate, dar trebuie să spunem că ei nu mai sunt acoliții sîngerosului Beria. Aflăm că din Moscova au sosit cu avionul nişte generali: unul gulagovist - Bocikov, şi procurorul general adjunct Vavilov. (Ei fuseseră şi sub Beria, însă de ce să răscolim trecutul?) Acum consideră că revendicările noastre sunt pe deplin îndreptățite. (Noi exclamăm surprinşi: îndreptățite? Atunci nu suntem răzvrătiți? Nu-nu, pe deplin îndreptățite.) „Cei vinovați că s-a tras în deținuți vor fi traşi la răspundere." „Dar de ce le-au bătut pe femei?" „Le-au bătut pe femei? se arată uimită delegația. Asta nu se poate." Ania Mihalevici aduce un şir de femei bătute. Comisia este impresionată: „Vom cerceta, vom clarifica". „Fiarelor!" strigă către general Liuba Berşadskaia. Alții strigă: „Să nu se mai încuie barăcile!" „N-o să le mai încuiem." „Să fie scoase numerele!" „Le vom scoate negreşit", ne încredințează un general, pe care nu-l văzuserăm niciodată la față (şi nici nu-l vom mai vedea). „Spărturile dintre zone să rămînă aşa! ne obrăznicim noi. Avem nevoie de comunicare!" „Bine, bine, comunicați între voi! consimte generalul. Spărturile să rămînă aşa." Aşadar, fraților, ce ne mai trebuie? Căci am învins, nu-i aşa?! O singură zi ne-am dezlănțuit, ne-am bucurat, ne-am agitat - şi am învins! Şi cu toate că printre noi sunt unii care clatină din cap şi zic - minciună, minciună! - noi credem, îi credem pe şefii noştri, care în general nu sunt răi. Credem, fiindcă astfel ne este mai uşor să ieşim din această situație...
Dar ce altceva le mai rămîne celor oropsiți decît să creadă? Să fie înşelați şi apoi din nou să creadă.
Şi în ziua de marți 18 mai toate filialele lagărului din Kenghir au ieşit la lucru, împăcîndu-se cu morții lor.
Şi încă în dimineața asta totul se putea sfîrşi în linişte. Dar importanții generali, care s-au adunat în Kenghir, ar fi considerat acest sfîrşit o înfrîngere, căci nu puteau să recunoască în mod serios că deținuții aveau dreptate! Nu puteau în mod serios să-i pedepsească pe militarii MVD! Judecata lor de nivel inferior n-a tras din aceste evenimente decît o singură învățătură: n-au fost îndeajuns de bine Consolidate zidurile dintre zone. Acolo trebuie instalate puncte de foc!

Şi în această zi, conducerea zeloasă a înhămat la muncă pe aceia care de ani şi zeci de ani se dezobişnuiseră să mai muncească: ofiţerii şi supraveghetorii şi-au pus şorţuri: cine ştia cum s-o facă a pus mîna pe mistrie; soldaţii eliberaţi din turnuri cărau cu roaba şi cu targa; invalizii rămaşi în zonă aduceau şi ridicau chirpici. Spre seară, spărturile au fost astupate, au fost reparate felinarele sparte, de-a lungul zidurilor ulterioare au fost trasate fîşii interzise şi la capete - puse santinele, care primiseră comanda să deschidă foc!
Şi seara, cînd coloanele deţinuţilor, care dăruiseră statului ziua lor de muncă, intrau din nou în lagăr, au fost trimişi degrabă la cină, ca să nu aibă timp să-şi dea seama şi să fie cît mai repede încuiaţi. Conform dispoziţiilor înalţilor generali, trebuia câştigată această primă seară – seara înşelăciunii prea evidente după promisiunile de ieri, apoi se vor obişnui cumva şi lucrurile vor intra pe făgaşul lor.
Dar înainte de a se însera, au început să răsune aceleaşi fluierături mlădioase, tîlhăreşti, ca si duminică. Erau semnalele de comunicare între zona 3 şi 2. Parcă te aflai la o mare petrecere huligănească (aceste fluierături au fost încă o contribuţie reuşită a hoţilor la cauza comună). Şi supraveghetorii s-au înfiorat, nu şi-au mai isprăvit obligaţiile şi au fugit din zone. Un singur ofiţer a scrîntit-o (locotenentul-major de la serviciul de intendenţă - Medvejonok): reţinut de treburi, a fost luat prizonier pînă dimineaţă.
Lagărul era în mîinile zekilor, însă ei erau despărţiţi. Turnurile deschideau foc de mitralieră asupra celor care se apropiau de zidurile interioare. Pe cîţiva i-au omorît, pe cîţiva i-au rănit. Lampadarele au fost din nou sparte cu praştia, dar turnurile luminau cu rachetele. Aici, lagărului nr. 3 i-a prins bine ofiţerul de la intendenţă. Cu un epolet rupt, l-au legat de capătul unei mese şi l-au împins spre zid (dinspre latura lor nu făcuseră antezonă), şi el ţipa din întuneric către ai săi: „Nu trageţi, sunt eu, Medvejonok! Sunt eu, nu trageţi!" Cei din turnuri îi răspundeau cu înjurături: altă dată să nu mai cazi pe mîna duşmanilor. Pînă la urmă, zekii s-au milostivit de el şi l-au slobozit, cu necaz.
Cu nişte mese lungi izbeau în sîrma ghimpată, în ţăruşii proaspeţi ai ante-zonei. Dar sub tirul turnurilor nu puteau nici să dărîme zidul, nici să sară peste el: prin urmare trebuiau să sape pe dedesubt. Ca întotdeauna, în zonă nu existau lopeţi, în afară de cele de incendiu. Atunci au intrat în funcţiune cuţitele de bucătărie şi castroanele de metal.
În noaptea aceea de 18 spre 19 mai, oameni neînarmaţi, sub tirul mitralierelor, au străpuns cu galerii şi spărturi toate zidurile şi au reunit din nou toate filialele lagărului şi intendenţa. Acum turnurile încetaseră să mai tragă. La intendenţă aveau unelte din plin. De toată munca de peste zi a zidarilor cu epoleţi s-a ales praful şi pulberea. La adăpostul nopţii au străpuns antezonele, au lărgit spărturile din ziduri ca să nu devină capcană (în celelalte zile le-au lărgit cam de douăzeci de metri).

Tot în aceeaşi noapte au străpuns zidul în filiala nr. 4, penitenciară. Efectivele gardienilor care păzeau închisorile au rupt-o la goană care spre postul de gardă, care spre turnurile de pază, de unde le-au fost coborîte scări. Deținuții închisorilor au distrus cabinetele de anchetă. Au fost eliberați din închisoare şi cei care, mîine urmau să se pună în fruntea răscoalei: Kapiton Kuznețov, fost colonel în Armata Roşie (absolvent al Academiei Frunze(5), om trecut de vîrsta tinereții. După război, comanda un regiment în Germania şi unul dintre ai lui a fugit în cea Occidentală: pentru asta a şi fost condamnat. În puşcăria lagărului şedea „pentru defăimarea realității din lagăr". În scrisorile expediate prin muncitorii liberi); Gleb Slucenkov, fost locotenent-major în Armata Roşie (el a fost prizonier la nemți, după spusele unora - chiar vlasovist).
În puşcăria „cea nouă" îşi ispăşeau pedeapsa locuitorii orăşelului Kenghir, condamnați de drept comun. La început ei au înțeles că în țară avea loc o revoluție generală, şi au primit cu entuziasm libertatea neaşteptată. Dar, aflînd repede că revoluția are un caracter prea local, s-au întors loiali în celulele lor şi, fără nici o gardă, au rămas cinstit acolo pe toată durata răscoalei. Se duceau doar după mîncare la cantina zekilor răzvrătiți.
Zekilor răzvrătiți! Care de trei ori se căzniseră să respingă şi această revoltă, şi această libertate. Ei nu ştiau cum să manevreze aceste daruri şi mai mult se temeau de ele decît le doreau. Dar aşa cum valurile mării se izbesc fără contenire de țărm, şi ei erau azvîrliți neîncetat în această revoltă.
Ce le mai rămăsese? Să creadă în promisiuni? O să-i înşele din nou, asta au dovedit-o proprietarii de robi ieri, dar şi mai înainte. Să îngenuncheze? Dar toți anii aceştia n-au stat decît în genunchi şi tot n-au aflat milă. Să ceară chiar astăzi să fie pedepsiți? Dar pedeapsa astăzi, ca şi după o lună de viață liberă, va fi la fel de necruțătoare din partea acelora ale căror tribunale funcționează automat: dacă e să fie sferturi, atunci să fie pentru toți, fără excepție.
Evadatul fuge ca să guste măcar o zi de viață în libertate. Astfel şi aceşti opt mii de oameni au stîrnit nu atît revoltă, cît mai ales au fugit spre libertate, chit că nu pentru multă vreme! Opt mii de oameni din robi au devenit brusc oameni liberi, aveau posibilitatea să trăiască! Fețele de obicei îndîrjite, se îmblînziseră într-atît, încît puteai citi pe ele şi un zîmbet de bunătat . Femeile au văzut bărbații, şi bărbații le-au luat de mînă. Cei care corespondaseră pe căi secrete, subtile, şi nu se văzuseră niciodată unul cu celălalt, acum s-au cunoscut. Acele lituaniene, ale căror căsătorii fuseseră oficiate de preoții catolici prin perete, acum şi-au văzut soții consfințiți de pravila bisericii: căsătoria lor a coborît de la Dumnezeu pe pămînt! Pe cei credincioşi pentru prima dată în viața lor nimeni nu-i împiedica să se adune şi să se roage. Risipiți prin toate zonele, străinii solitari se găseau unii pe alții şi vorbeau în limba lor

despre această ciudată revoluție asiatică Toate rezervele alimentare ale lagărului se aflau în mîinile deținuților. Nimeni nu-i mîna pe platforma de adunare şi apoi să muncească unsprezece ore pe zi.
Deasupra lagărului tulburat, care nu dormise toată noaptea şi îşi smulsese numerele mizerabile, răsăriseră zorile zilei de 19 mai. De sîrma ghimpată atârnau stîlpii cu felinarele sparte. Zekii circulau liber din zonă în zonă, folosindu-se de trecerile prin tranşee sau prin alte spărturi. Mulți îşi îmbrăcaseră hainele din libertate, luate de la magazie. Unii dintre flăcăi şi-au pus pe cap căciulile caucaziene sau cele căzăceşti, din Kuban. (Curînd vor apărea şi cămăşile brodate, asiaticii îşi vor pune halatele şi turbanele colorate, lagărul cenuşiu şi negru va înflori.)
Din baracă în baracă treceau plantoanele şi chemau deținuții în cantina cea mare pentru alegerea Comisiei: comisia pentru tratativele cu şefii lagărului şi pentru autoconducere (vedeți cît de modest şi de temător era numele pe care şi l-a dat).
Poate că o alegeau doar pentru cîteva ceasuri*, dar i-a fost hărăzit să devină pentru patruzeci de zile guvernul lagărului din Kenghir.
***
Dacă toate acestea s-ar fi petrecut cu doi ani mai înainte, numai din teama ca Jupînul să nu afle, stăpînii Steplag-ului n-ar fi tărăgănat nici o clipă, ci ar fi tras din turnuri în această mulțime îngrămădită între ziduri. Şi dacă ar fi trebuit să-i răpună pe toți opt mii sau numai patru mii, nimic n-ar fi tresărit în ei, pentru că pe ei nimic nu-i face să tresară.
Însă complexitatea conjuncturii din anul 1954 i-a obligat să şovăie. Acelaşi Vavilov şi acelaşi Bocikov simțeau că la Moscova se manifestau unele tendințe noi... Aici au fost împuşcați destul de mulți, şi acum ei se străduiau să găsească pentru cele săvîrşite o aparență legală. Şi astfel s-a creat o pauză, prin urmare - timp pentru rebeli să-şi înceapă noua viață independentă.
Chiar din primele ore trebuia definită linia politică a revoltei, care va să zică a existenței sau nonexistenței ei. Oare trebuia să pornească încotro chemau acele inocente manifeste scrise deasupra coloanelor de ziar: „Băieți, loviți-i pe cekişti"?
Abia ieşit din închisoare şi numaidecît — prin forța împrejurărilor, prin perspicacitatea-i de militar, prin sfaturile prietenilor ori dintr-o pornire interioară - ajungînd să ia conducerea, Kapiton Ivanovici Kuznețov a luat de la început partea şi a adoptat modul de a vedea lucrurile al puțin numeroşilor comuniști-ortodocşi, izolați la Kenghir: „Să se pună capăt acestor plăsmuiri (manifestele), să se pună capăt spiritului antisovietic şi contrarevoluționar al celor care vor să profite de evenimentele noastre!" (Citez aceste expresii după însemnările unui alt membru al Comisi-

*Acest lucru a fost remarcat de răuvoitorul Makeev.

ei - A. F. Makeev, referitoare la o convorbire restrînsă desfăşurată în magazia de îmbrăcăminte a lui Piotr Akoev. Ortodocşii îi făceau semne lui Kuznețov. „Pentru aceste manifeste o să ne alegem toți cu noi condamnări".)

Chiar din primele ceasuri, era încă noapte, făcînd ocolul tuturor barăcilor şi vorbind pînă a răguşit, pe urmă, dimineața, la adunarea de la cantină şi mai tîrziu încă de vreo cîteva ori, colonelul Kuznețov, întîlnind stări de spirit extreme şi îndîrjirea unor existențe într-atît călcate în picioare, încît păreau că nu mai au nimic de pierdut, repeta şi tot repeta neobosit:

— Antisovietismul ar fi moartea noastră. Dacă noi, acum, ieşim înainte cu lozinci antisovietice, ne vor strivi neîntîrziat. Ei doar atîta aşteaptă - un pretext ca să ne strivească. Aceste manifeste le vor da justificarea deplină ca sa deschidă focul asupra noastră. Salvarea noastră constă în loialitate. Trebuie să stăm de vorbă cu reprezentanții de la Moscova aşa cum se cuvine unor cetățeni sovietici!

Şi pe urmă ceva mai tare: „Nu voi admite o astfel de atitudine din partea anumitor provocatori!" (De altminteri, în vreme ce el ținea aceste discursuri, pe vagonaşe destule perechi se sărutau zgomotos. Nu prea ascultau cu atenție discursurile lui.)

Asta este ca şi cînd trenul nu te-ar duce în direcția în care doreşti şi te-ai decis să sari din el - trebuie să sari în direcția mersului, nu în direcția opusă, în aceasta constă inerția istoriei. Nici pe departe nu voiau toți aşa ceva, dar rațiunea acestei lumi a fost numaidecît înțeleasă şi a biruit. Foarte repede prin lagăr au fost atîrnate lozinci de mari dimensiuni, care puteau fi citite cu uşurință din turnuri şi de la posturile de gardă:

„Trăiască Constituția Sovietică!"

„Trăiască Prezidiul Comitetului Central!"

„Trăiască puterea sovietică!"

„Cerem venirea unui membru al Comiterului Central şi revizuirea dosarelor noastre!"

„Jos cu acoliții lui Beria!"

„Soții ale ofițerilor din Steplag! Nu vă este ruşine să fiți soțiile unor asasini?"

Deşi pentru majoritatea deținuților din Kenghir era absolut limpede că milioanele de acțiuni represive, mai îndepărtate sau mai apropiate, au avut loc sub soarele mlăştinos al acestei consitituții şi aprobate de acest Birou Politic, lor nu le mai rămăsese altceva decît să scrie - trăiască această constituție şi acest Birou Politic. Iar acum, recitind lozincile, deținuții rebeli au simțit sub picioare tăria legalității şi au început să se liniştească: mişcarea lor nu era lipsită de orice speranță.

Deasupra cantinei, unde tocmai avuseseră loc alegerile, a fost înălțat un drapel, care putea fi văzut de întregul orăşel. A fluturat acolo multă

vreme: fond alb, bordură neagră, în mijloc - o cruce roşie. Conform codului maritim internațional acest cod semnifica:
„Naufragiu. Femei şi copii la bord."
În Comisie au fost aleşi vreo doisprezece oameni în frunte cu Kuznețov. Comisia s-a specializat numaidecît şi a creat subcomisii:
— agitație şi propagandă (condusă de lituanianul Knopkus, un pedepsit disciplinar venit din Norilsk după revolta care a avut loc acolo),
— viața cotidiană şi gospodărire,
— alimentație,
— securitate internă (Gleb Slucenkov),
— militară şi
— tehnică, pesemne cea mai uimitoare în acest guvern de lagăr.
Fostului maior Makeev i s-au încredințat contactele cu conducerea lagărului. Din componența comisiei făcea parte şi un vătaf de hoți, conducea şi el ceva. Erau şi femei (evident: Şahnovskaia, economist, membră de partid, deja căruntă; Suprim, o învățătoare din teritoriile subcarpatice, Liuba Berşadskaia).
Or fi intrat oare în această Comisie principalii şi adevărații inspiratori ai răscoalei? Fără îndoială - nu. Centrele, mai cu seamă cel ucrainean (în tot lagărul, ruşii nu erau mai mulți de un sfert), continuau de bună seamă să existe de sine stătător. Mihail Keller, un partizan ucrainean, care din 1941 a luptat cînd împotriva nemților, cînd împotriva sovieticilor, iar în Kenghir a înjunghiat public un turnător, participa la şedințe ca observator tăcut din partea celuilalt stat-major.
Comisia lucra deschis în cancelaria lagărului femeilor, dar subcomisia militară şi-a stabilit comandamentul (statul-major de campanie) în baia lagărului nr. 2. Subcomisiile s-au apucat de lucru. Primele zile au fost, în special, pline de însuflețire: totul trebuia născocit şi pus la punct.
Întîi şi-ntîi, trebuiau să se consolideze. (Makeev, care se aştepta la o inevitabilă intervenție militară, era împotriva creării oricărei apărări. O susțineau insistent Slucenkov şi Knopkus.) Se adunaseră multe cărămizi de chirpici de la spărturile largi efectuate în zidurile interioare. Din aceşti chirpici au construit baricade vizavi de toate posturile de gardă, toate ieşirile în afară (şi intrările din afară), care rămăseseră în puterea trupelor de gardă şi indiferent care, în orice clipă, putea să se deschidă şi să lase să intre detaşamentele de pedeapsă. La intendență s-au găsit din belşug bobine de sîrmă ghimpată. Din ea au confecționat spirale şi le-au aruncat în direcțiile amenințate. N-au scăpat din vedere să pună din loc în loc tăblițe cu inscripții: „Atenție! Minat!"
Asta a fost una dintre primele inițiative ale Subcomisiei tehnice. În junii lucrărilor subcomisiei s-a creat o atmosferă de mare mister. La intendență, Subcomisia tehnică a amenajat nişte încăperi secrete, deasupra intrărilor cărora au desenat un craniu, două oase încrucişate şi au scris: „Tensiune 100 000 de volți". În aceste încăperi aveau acces doar cîțiva

oameni care lucrau acolo. Nici măcar deținuții nu ştiau cu ce se ocupă Subcomisia tehnică. Foarte curînd s-a răspîndit zvonul că pregăteşte o armă secretă în domeniul chimiei. Cum şi zekii, şi stăpînii ştiau prea bine ce ingineri valoroşi se aflau aici, în lagăr, n-a fost greu să se împrăştie convingerea superstițioasă că ei pot orice, şi chiar să inventeze o astfel de armă care nici la Moscova n-a fost inventată. Atunci de ce să nu facă nişte prăpădite de mine, folosind reactivii găsiți în magaziile intendenței? Aşa că tăblițele „Minat" erau luate în serios.
A mai fost născocită încă o armă: lăzi cu sticlă pisată la intrare în fiecare baracă (ca să arunce trăgătorilor cu automate în ochi).
Toate brigăzile s-au postat aşa cum au fost, dar au început să se numească plutoane, barăcile - detaşamente, şi au fost desemnați comandanții de detaşamente, subordonați Subcomisiei militare. Comandantul gărzilor a devenit Mihail Keller. Conform unui grafic exact, toate locurile amenințate erau ocupate de pichete, întărite pe timp de noapte. Luînd în considerație acea trăsătură a psihologiei bărbăteşti că de față cu o femeie bărbatul n-o să dea bir cu fugiții şi, în general, toți se vor arăta mai viteji, au fost alcătuite pichete mixte. Iar în Kenghir erau multe femei care erau nu doar bune de gură, dar şi curajoase, în special printre ucrainence, care în lagărul femeilor constituiau majoritatea.
Fără să mai aştepte bunul plac al stăpînului, au început să scoată zăbrelele de la ferestrele barăcilor. Primele două zile pînă ce patronii şi-au dat seama şi au deconectat rețeaua electrică a lagărului, la intendență încă au funcționat maşinile, şi din barele zăbrelelor au confecționat o mulțime de lănci, rotunjindu-le şi ascuțindu-le la capete. În general fierăria şi strungarii, în aceste prime zile, au confecționat fără întrerupere arme: cuțite, halebarde — baltage şi săbii, care erau îndrăgite în special de hoți (la mînere atîrnaseră ciucuri din piele colorată). Unii au fost văzuți purtînd ghioage.
Cu lăncile pe umăr, pichetele se duceau să-şi ocupe posturile de noapte. Şi plutoanele de femei, care veneau pe timpul nopții în zona bărbaților, în camerele repartizate lor, pentru ca la cea dintîi alarmă să iasă buluc înaintea atacatorilor (exista presupunerea naivă că ucigaşii se vor jena să atace femeile), mergeau cu lăncile ridicate, semănînd cu nişte arici.
Toate acestea n-ar fi fost posibile, totul s-ar fi năruit sub povara bătăii de joc sau a desfrîului, dacă n-ar fi fost învăluit în aerul sever şi pur al revoltei. Lăncile şi săbiile erau pentru secolul nostru nişte jucării, dar pentru aceşti oameni închisoarea din trecut şi închisoarea din viitor nu erau o jucărie. Lăncile erau nişte jucării, dar ele fuseseră trimise de soartă: cea dintîi posibilitate de a-ți apăra libertatea. În aerul puritan de la începutul unei revoluții, cînd prezența femeii pe baricadă devine, de asemenea, o armă, bărbații şi femeile de aici au rămas demni, şi-au purtat cu demnitate lăncile îndreptate cu vîrful spre cer.

Dacă în aceste zile cineva se bizuia pe senzualitatea primară, aceştia erau stăpînii cu epoleți albaştri de dincolo de zonă. Ei socoteau că, lăsați de capul lor o săptămînă, deținuții se vor sufoca în desfrîu. Şi chiar aşa prezentau locuitorilor orăşelului, că deținuții s-au revoltat pentru dezmăț. (Fireşte, ce altceva putea să le lipsească deținuților, care de altfel duceau o viață îndestulată?)*
Conducerea lagărului conta mai ales pe faptul că hoții vor încerca să violeze femeile, politicii vor sări în ajutorul lor, şi astfel va începe măcelul. Dar şi aici s-au înşelat psihologii MVD! Şi asta merită uimirea noastră. Toți atestă că hoții s-au comportat ca oamenii, dar nu în sensul lor, tradițional, al cuvîntului, ci în al nostru. Drept răspuns - politicii şi femeile înseşi se purtau față de ei evident prietenos, cu încredere. Iar ce era ascuns dincolo de asta -nu ne priveşte. Poate că hoții aveau tot timpul dinaintea ochilor victimele lor însîngerate din prima duminică.
Dacă rebeliunii din Kenghir i se poate atribui o anumită forță, această forță era aceea oferită de unitate.
Hoții nu s-au atins nici de magazia de alimente, ceea ce pentru cunoscători nu este mai puțin uluitor. Deşi în magazie erau alimente pentru mai multe luni, Comisia, consfătuindu-se, a hotărit să mențină normele de mai înainte la pîine şi la merinde. Teama supuşilor de a mînca prea mult din proviziile statului, ca să nu fie apoi acuzați de risipă şi delapidare! Ca şi cum statul nu era dator deținuților pentru atîția ani de înfometare! Şi să vedeți ce întorsătură, aproape comică: toată conducerea lagărului, rămasă în afara zonei, trebuia să fie aprovizionată de la intendență, cum altfel! - şi, la rugămintea lor, Comisia permitea intrarea la intendență a locotenentului-major Boltuşkin (era inofensiv, fost combatant pe front), care încărca cu regularitate alimente pentru conducere, de pildă fructe uscate, din normele calculate pentru angajații liberi.
Contabilitatea lagărului elibera alimente în cadrul normelor dinainte, bucătăria le primea, le gătea, dar în noua atmosferă revoluționară, ea nu mai fura şi nu se mai prezenta solul hoților cu indicația de a pune deoparte pentru oameni. Astfel încît „oploşiții" nu mai primeau un polonic în plus. Şi s-a văzut că, din aceeaşi normă, mîncarea era considerabil mai multă!
Şi dacă hoții vindeau lucruri (adică din cele jefuite înainte şi în altă parte), nu veneau imediat, după obiceiul lor, să le ia îndărăt. „Acum nu-i vremea pentru asta", ziceau ei.
Chiar şi chioşcurile ORS-ului local continuau să vîndă în zone. Încasatoarei, statul-major i-a făgăduit că-i asigură securitatea. Era lăsată să

*După rebeliune, stăpînii nu s-au sfiit să efectueze un control medical general femeilor. Şi, descoperind multe fete virgine, se arătau mirați: Cum? Ce-ai păzit? Atîta vreme împreună!...
Ei judecau evenimentele la nivelul lor.

intre în zonă fără supraveghetori şi aici, însoţită de două fete, dădea ocol tuturor chioşcurilor şi strîngea încasările - bonurile. (Dar bonurile, fireşte, s-au terminat, şi nici stăpînii n-au mai permis aducerea altor mărfuri în zonă.)
În mîinile stăpînilor rămăseseră încă electricitatea, apa, medicamentele. De aer, cum se ştie, nu dispuneau ei. Medicamente, timp de patruzeci de zile, n-au dat în zonă de nici un fel, nici o picătură de iod, nici o pilulă. Electricitatea au deconectat-o peste vreo două-trei zile. Conducta de apă au lăsat-o în pace.
Subcomisia tehnică a început bătălia pentru lumină. Mai întîi s-au gîndit să arunce cu putere peste linia de înaltă tensiune din exteriorul zidului lagărului nişte cîrlige agăţate de un cablu foarte fin — şi astfel au furat curent cîteva zile, pînă ce cîrligele-tentacule au fost descoperite şi tăiate. În vremea asta Subcomisia tehnică a izbutit să experimenteze un motor eolian şi să renunţe la el, apoi s-a apucat să monteze la intendenţă (într-un loc care să nu poată fi observat din turnuri sau din avioanele U-2, care zburau jos) o centrală hidroelectrică, ce funcţiona cu apă de la... un robinet. Un motor de la intendenţă a fost transformat în generator şi astfel au început să alimenteze reţeaua telefonică a lagărului, corpurile de iluminat ale statului-major şi... radio-emiţătorul! În barăci luminau cu facle... Această centrală hidroelectrică unică a funcţionat pînă în ultima zi a rebeliunii.
La începutul revoltei, generalii veneau în zonă ca stăpînii (fireşte, nu erau prea dezinvolţi în zona propriu-zisă, se fereau). Este adevărat, nu s-a pierdut cu firea nici Kuznețov. La cele dintîi tratative a ordonat să fie aduşi de la morgă cei ucişi şi a comandat cu glas tare: „Toată lumea - capul descoperit!" Zekii şi-au descoperit capul, şi generalii, de asemenea, au trebuit să-şi scoată caschetele militare în faţa victimelor proprii. Dar iniţiativa a rămas de partea generalului gulagovist Bocikov. Aprobînd alegerea comisiei („nu se poate să discuţi cu toţi deodată"), el a cerut ca delegaţii la tratative să-şi prezinte mai întîi propriul caz penal (şi Kuznețov a început să şi-l expună pe al său îndelung şi, poate, cu plăcere); cînd iau cuvîntul, zekii să se ridice negreşit în picioare. Cînd cineva a spus: „Deţinuţii cer...", Bocikov a obiectat cu sensibilitate: „Deţinuţii nu pot decît să roage, nu sa ceară!" Şi s-a stabilit această formulă: „Deţinuţii roagă".
La rugăminţile deţinuţilor, Bocikov a răspuns printr-o lecţie despre construcţia socialismului, despre avîntul nemaiîntîlnit al economiei naţionale, despre succesele revoluţiei chineze. Această înfigere oblică, plină de sine, a şurubului în creier, din care cauză slăbim întotdeauna si amuţim... A venit în zonă să explice de ce folosirea armelor de către gardă a fost corectă (curînd vor declara că de fapt nu s-a tras asupra zonei, asta-i o minciună de-a bandiţilor, şi nici bătăi n-au fost). El s-a arătat pur şi simplu uimit că ei îndrăznesc să-l roage să încalce „instrucţiunile

privind detenția în locuri diferite a ze-ka ze-ka". (Aşa vorbesc ei de instrucțiunile lor, ca şi cum acestea ar fi nişte legi care există dintotdeauna, dinaintea începutului începuturilor.)
Curînd au aterizat cu nişte „Douglas"-uri nişte generali noi şi mai importanți: Dolghin (pe atunci parcă şeful GULag-ului) şi Egorov (ministru adjunct al MVD al URSS). A fost convocată o adunare la cantină, unde s-au adunat aproape două mii de deținuți. Kuznețov a dat comanda: „Atenție! Ridicați-vă! Drepți!" Şi, cu respect, i-a invitat pe generali să ia loc în prezidiu, iar el, ca subordonat, a rămas deoparte, în picioare. (Cu totul altfel s-a comportat Slucenkov. Cînd careva dintre generali s-a scăpat, pomenind de duşmanii de aici, Slucenkov le-a răspuns tare cu vocea lui sonoră: „Dar care dintre voi nu s-a dovedit duşman? Iagoda - duşman, Ejov - duşman, Abakumov - duşman, Beria - duşman. De unde ştim noi că Kruglov este mai bun?)
Makeev, judecînd după însemnările lui, a redactat un proiect de acord, conform căruia conducerea lagărului ar fi promis să nu transfere pe nimeni şi să nu aplice nimănui represalii, să nu deschidă anchete. În schimb zekii consimțeau să iasă neîntîrziat la lucru, însă cînd el şi adepții lui au pornit din baracă în baracă şi au propus să fie acceptat proiectul, zekii i-au ocărît, numindu-i „comsomolişti chelboşi", „dăbilari" şi „slugoi ai cekiştilor". Deosebit de ostil au fost primiți în lagărul femeilor. Pentru zeki era mai mult decît inacceptabil să consimtă acum la separarea zonei femeilor de zona bărbaților, (înfuriat, Makeev le răspundea astfel celor ce îi obiectau: „Dacă ai ciupit-o pe Paraska de țîțe, crezi că s-a isprăvit cu puterea sovietică? Puterea sovietică, oricum, îşi impune punctul de vedere!")
Zilele se scurgeau. Fără să-şi ia ochii de la zonă - ochii soldaților din turnurile de pază, ai supraveghetorilor - tot de acolo (supraveghetorii, fiindcă îi cunoşteau pe zeki la față, trebuiau să-i recunoască şi să memoreze ce face fiecare) - generalii au trebuit să conchidă cu amărăciune că în zonă nu există nici masacre, nici progromuri, nici violențe, lagărul nu se prăbuşeşte, şi nu există nici un motiv să ceară ajutorul trupelor.
Lagărul era în picioare, şi tratativele şi-au schimbat caracterul. Epoleții aurii continuau să meargă, în diverse combinații, în zonă pentru a discuta şi a convinge. Îi lăsau pe toți să intre, dar pentru asta toți trebuiau să țină în mînă un steag alb, iar după postul de gardă al intendenței, acum intrarea principală în lagăr, înainte de baricadă, să suporte o percheziție, timp în care o fetişcană ucraineancă în pufoaică pipăia buzunarele generalilor, să se convingă că n-au pistoale sau grenade. În schimb, statul-major al rebelilor le garanta securitatea personală!...
Generalii erau conduşi acolo unde se putea (fireşte, nu prin zona secretă a intendenței), şi îi lăsau să discute cu zekii şi convocau adunări mari în filialele lagărului. Cu epoleții lor strălucitori, stăpînii se aşezau şi aici

în prezidiu ca şi înainte, ca şi cum nimic nu s-ar fi întîmplat.
Deținuții îşi desemnau oratorii lor. Dar cît de greu le era să vorbească! Nu doar pentru că prin acest cuvînt fiecare îşi scria viitoarea sentință, ci şi pentru că prea erau diferite cunoştințele şi reprezentările despre adevăr ale cenuşiilor şi ale albaştrilor, şi aproape cu nimic nu puteai să răzbeşti şi să luminezi aceste matahale burduhănoase şi prospere, aceste capete lucioase ca nişte pepeni. Se pare că i-a supărat foarte tare un bătrîn muncitor din Leningrad, comunist şi participant la revoluție. El i-a întrebat ce fel de comunism va fi ăsta, dacă ofițerii pasc la intendență, din plumbul furat de la fabrica de îmbogățire a minereurilor, pun să li se facă alice pentru braconaj; dacă grădinile lor de zarzavat sunt lucrate de puşcăriaşi; dacă pentru şeful lagărului, cînd se spală la baie, se aştern covoare şi cîntă orchestra?
Pentru a stîrni mai puține asemenea strigăte ilogice, aceste convorbiri luau şi forma unor tratative directe după cel mai înalt model diplomatic. În iunie, în zona femeilor, într-o zi, a fost adusă de la cantină o masă lungă de o parte a căreia, pe bancă, s-au aşezat epoleții aurii, iar în spatele lor, în picioare, soldații cu automate, admişi pentru a-i păzi. De cealaltă parte a mesei s-au aşezat membrii Comisiei, şi aveau şi ei gardă: stătea foarte serios, înarmată cu săbii, lănci şi praştii. Mai departe se îmbulzeau zekii, să asculte ce se discuta la consfătuire, şi să strige în semn de aprobare sau nu. (Pe masă se aflau pentru tratație castraveți proaspeți, aduşi de la sera intendenței, şi cvas - de la bucătărie. Epoleții aurii rontăiau castraveți fără să se jeneze...)
Şi a mai avut loc o consfătuire, s-ar zice secretă, a Comisiei lagărului cu cinci generali MVD în căsuța de la postul de gardă al filialei 3.
Revendicările-rugăminți ale rebelilor fuseseră formulate încă din primele două zile şi acum erau repetate la nesfîrşit:
— să fie pedepsit ucigaşul evanghelistului;
— să fie pedepsiți toți cei vinovați de crimele săvîrşite de duminică pînă luni la intendență;
— să fie pedepsiți cei ce au bătut femei;
— să fie readuşi în lagăr acei camarazi care, pentru grevă, au fost trimişi ilegal în puşcării închise.
— să nu se mai aplice numerele, să nu se mai pună zăbrele la barăci, să nu se mai încuie barăcile;
— să nu se mai refacă zidurile interioare între filialele lagărului;
— ziua de lucru de opt ore, precum muncitorii liberi;
— sporirea retribuției pentru muncă (nu s-a pus problema egalității cu muncitorii liberi);
— corespondență liberă cu rudele şi uneori vizite;
— revizuirea dosarelor judiciare.
Şi cu toate că nici una dintre revendicări nu zguduia orînduirea din temelii şi nu contravenea constituției (iar multe nu ar fi fost decît o reveni-

re la vechea situație), stăpînilor le era imposibil să accepte chiar şi pe cea mai mică dintre ele, fiindcă aceste cefe grase şi tunse, aceste chelii şi chipie se dezvățaseră demult să-şi recunoască greşeala sau vina. Şi adevărul era pentru ei dezgustător şi de nerecunoscut dacă nu se manifesta în instrucțiunile secrete ale instanțelor superioare, ci ieşea din gura norodului prost.

Totuşi acest asediu prelungit al celor opt mii de oameni arunca o pată asupra reputației generalilor, putea să dăuneze carierei lor, astfel încît ei făgăduiau. Făgăduiau că aceste revendicări, aproape toate, pot fi îndeplinite, doar că, iată (pentru verosimilitate) va fi greu să lase deschisă zona femeilor, asta nu se cuvine (de parcă în ITL, douăzeci de ani, a fost altfel), dar că vom mai vedea, vom reflecta, s-ar putea organiza nişte întîlniri. Iată însă că generalii au fost numaidecît de acord să înceapă în zonă activitatea comisiei de anchetă (privind circumstanțele în care s-a deschis focul asupra deținuților). (Dar Slucenkov şi-a dat seama de intențiile lor şi a insistat să nu se întîmple ca sub pretextul mărturiilor, turnătorii să profite şi să-şi facă denunțurile despre tot ce se petrece în zonă.) Revizuirea dosarelor? Desigur, şi dosarele vor fi revizuite, doar că trebuie să mai aştepte, însă ce nu mai suportă cîtuşi de puțin amînare - este ieşirea la lucru: trebuie să ieşiți la lucru, la lucru, la lucru!!!

Dar zekii cunoşteau asta: împărțirea pe coloane, apoi aşezarea la pămînt sub amenințarea armelor şi arestarea instigatorilor!

Nu, au răspuns ei din partea cealaltă a mesei şi de la tribună. Nu! au răspuns din mulțime. Direcția Steplag-ului a avut o atitudine provocatoare! Nu avem încredere în conducerea Steplag-ului! Nu avem încredere în MVD!

— Nici în MVD nu aveți încredere? a întrebat ministrul adjunct, ştergîndu-şi fruntea uluit că aude asemenea vorbe rebele. Da cine v-a inspirat atîta ură față de MVD?

Mister.

— Un membru al Prezidiului CC! Să vină un membru al Prezidiului CC! Atunci vom avea încredere! strigau zekii.

— Luați seama! amenințau generalii. O să fie mai rău.

Atunci s-a ridicat Kuznețov. El vorbea curgător, uşor, şi avea o ținută demnă, mîndră.

— Dacă veți intra în zonă cu arme, i-a prevenit el, nu uitați că jumătate dintre oamenii care se află aici au luat Berlinul. Or să le vină de hac şi armelor voastre!

Kapiton Kuznețov! Un viitor istoric al revoltei din Kenghir ni-l va explica pe acest om. Cum a considerat el şi cum a îndurat propria arestare? În ce situație îşi reprezenta el propriul dosar judiciar? De multă vreme ceruse revizuirea, dacă tocmai în zilele rebeliunii îi sosise de la Moscova eliberarea (se pare şi reabilitarea)? Era oare doar mîndria de militar profesionist care îl făcea să țină lagărul răsculat într-o asemenea-ordi-

ne? A luat conducerea mişcării doar pentru că a fost cucerit de ea? (Eu resping această presupunere.) Ori, cunoscîndu-si talentul de comandant, pentru a o modera, a o aduce pe făgaş (şi să prevină răfuielile reciproce, temperîndu-l pe Slucenkov) şi, precum un val îmblînzit, să o pună sub cizma conducerii lagărului? (Aşa cred.) La întîlniri, la tratative şi prin intermediul unor persoane secundare avea posibilitatea să transmită călăilor tot ce voia şi să audă tot ce voiau ei să-i spună. De pildă, a avut un prilej în iunie, cînd l-au trimis în afara zonei pentru tratative pe descurcărețul Markosian cu un mesaj din partea Comisiei. Oare folosea Kuznețov astfel de prilejuri? înclin să cred că nu. Poziția lui putea fi independentă, mîndră.
Două gărzi de corp - doi ucraineni voinici — îl însoțeau tot timpul pe Kuznețov, avînd cuțitele la îndemînă.
Să-l protejeze? Să-l pedepsească?
(Makeev afirmă că în zilele rebeliunii Kuziiețov a avut o nevastă temporară - o banderovistă.)
Gleb Slucenkov avea treizeci de ani. Asta înseamnă că nu avea decît nouăsprezece cînd a căzut prizonier la nemți. Ca şi Kuznețov, acum purta vechea uniformă militară, păstrată la magazie, arătînd prin asta şi subliniind că are fibră de militar. Şchiopăta uşor, dar acest cusur era compensat de o mare mobilitate.
La tratative era categoric şi dur. Conducerea lagărului a venit cu ideea să-i scoată din zonă pe „foştii minori" (condamnați înainte de optsprezece ani, care acum, unii dintre ei, aveau douăzeci-douăzeci şi unu de ani) ca să-i elibereze. Poate că nu era minciună. În perioada aceea, într-adevăr, aceştia erau peste tot eliberați sau li se reduceau anii de pedeapsă. Slucenkov a răspuns: „Dar pe foştii minori i-ați întrebat dacă doresc să treacă dintr-o zonă într-alta şi să-şi lase tovarăşii în belea?" (Iar în fața Comisiei insista: „Minorii sunt garda noastră, nu putem să-i cedăm!" Acesta era, pentru generali, sensul particular al eliberării acestor tineri în zilele insurecției din Kenghir. Nu putem şti dacă dincolo de zonă nu ar fi fost băgați la carceră!) Makeev, supusul legilor, a început totuşi să-i strîngă pe foştii minori la „judecata eliberării" şi mărturiseşte că din patru sute nouă, care trebuiau eliberați, a izbutit să adune doar treisprezece amatori să iasă. Luînd în considerație simpatia lui Makeev pentru conducerea lagărului şi ostilitatea față de rebeliune, această mărturie are de ce să ne mire: patru sute de tineri în floarea vîrstei, care în majoritatea lor nici nu erau politici, au refuzat nu numai libertatea, dar şi salvarea! Şi au rămas de partea revoltei sortită pierzaniei...
La amenințarea că revolta va fi reprimată pe calea armelor, Slucenkov le-a răspuns generalilor aşa: „Trimiteți! Trimiteți cît mai mulți trăgători în zonă! O să le aruncăm cu sticlă pisată în ochi şi o să le luăm automatele! O să distrugem garnizoana voastră din Kenghir! Pe ofițerii voştri crăcănați o să-i fugărim pînă la Karaganda! Iar acolo e plin cu de-alde

noi! "*
Putem crede şi alte mărturii despre el. „Cine o să fugă va primi o lovitură de cuțit în piept!" a zis, agitînd cuțitul în aer. Într-o baracă a declarat: „Cine nu va ieşi la apărare, acela va primi o lovitură de cuțit!" Logica inevitabilă a oricărei puteri militare şi a oricărei situații militare...
Guvernul nou-născut al lagărului, ca oricare guvern de cînd e lumea, nu putea să existe fără serviciul securității, şi Slucenkov a trecut în fruntea acestui serviciu (a ocupat cabinetul agentului operativ din lagărul femeilor). Şi întrucît de o victorie asupra forțelor din exterior nici nu putea fi vorba, Slucenkov îşi dădea seama că acest post însemna execuția lui inevitabilă. În cursul rebeliunii a povestit în lagăr că stăpînii i-au făcut propunerea secretă să provoace în lagăr un masacru interetnic (epoleții aurii contau foarte mult pe el, şi este de mirare că nu s-a dezlănțuit! Ar fi fost un bun prototip pentru viitorul nostru) şi să creeze, astfel, un pretext verosimil pentru a intra cu trupele în lagăr. Pentru aşa ceva, stăpînii îi promiseseră lui Slucenkov viața. El a respins această propunere, (însă cui şi ce or mai fi propus? N-a mai povestit nimeni.) Mai mult, cînd în lagăr a fost lansat zvonul că se aşteaptă un pogrom al evreilor, Slucenkov i-a prevenit pe toți că pe colportorii acestui zvon îi va biciui în public. Zvonul a încetat.
Pe Slucenkov îl aştepta conflictul inevitabil cu loialiştii sau conformiştii. Chiar a şi avut loc. Trebuie spus că în toți aceşti ani, în toate lagărele de ocnaşi, comuniştii-ortodocşi, chiar fără să se înțeleagă între ei, condamnau în unanimitate măcelărirea turnătorilor şi orice fel de luptă a deținuților pentru drepturile lor. Fără să atribuim în mod expres aceasta unor considerente josnice (nu puțini dintre ortodocşi erau legați prin slujba la cumătru), putem să explicăm acest lucru prin concepțiile lor teoretice. Ei admiteau orice formă de represiune şi distrugere, chiar şi în masă, dar de sus în jos, ca manifestare a dictaturii proletariatului. Aceleaşi acțiuni, izbucnite dintr-un elan, izolate, dar de jos în sus, însemnau pentru ei banditism, şi încă în formă „banderovistă" (printre conformişti n-a existat niciodată vreunul care să admită dreptul Ucrainei la separare, pentru că aşa ceva ar fi însemnat naționalism burghez). Faptul că ocnaşii refuzau munca de rob, erau indignați de zăbrele şi de rafalele trase asupra lor, îi mîhnea, îi deprima şi îi speria pe comuniştii supuşi din lagăr.
Aşa a fost şi în Kenghir, întregul cuib al conformiştilor (Ghenkin, Apfelzweig, Talalaevski, evident Akoev, de alte nume nu mai dispunem. Pe urmă, încă un simulant, care a zăcut cu anii în spital, prefăcîndu-se că îi „circulă un picior" - asemenea mijloace intelectuale de luptă admiteau şi ei; iar în comisie - clar, Makeev, probabil şi Berşadskaia – toți, chiar de

*Poate că tocmai aceste amenințări au influențat conducerea lagărului cînd a ales arma de reprimare.

la început reproşau că „nu trebuia să se înceapă"; şi cînd spărturile din zid au fost astupate - că nu trebuia săpat pe dedesubt; că totul a fost pus la cale de drojdia banderovistă, iar acum trebuie neapărat să renunțe, să cedeze cît mai degrabă. (Cei şaisprezece ucişi nu erau din lagărul lor, iar de evanghelist este chiar ridicol să-ți pară rău!) În notele lui Makeev se simte toată această iritare sectantă a lor. Totul în jur este rău, toți sunt răi, din toate părțile-numai pericole: de la conducere-o nouă condamnare, de la banderovişti-un cuțit în spinare. „Vor să ne sperie cu bucățile lor de fier ruginit şi să ne forțeze să murim." Makeev numeşte revolta din Kenghir „joc sîngeros", „atu fals", „activitate artistică de amatori" a banderovişti1or, ba chiar mai des -„nuntă". El consideră că scopurile căpeteniilor rebeliunii nu erau decît desfrîul, să se eschiveze de la muncă şi să întîrzie momentul represaliilor. (Şi se subînțelege că represaliile aşteptate sunt îndreptățite.)

Aceasta reflectă foarte exact atitudinea conformiştilor față de întreaga mişcare de eliberare din lagărele anilor '50. Dar Makeev era foarte precaut, s-a strecurat chiar printre conducătorii revoluției, în vreme ce Talalaevski colporta aceste reproşuri în gura mare, şi serviciul de securitate al lui Slucenkov l-a închis într-o celulă a închisorii din Kenghir pentru propagandă ostilă insurgenților.

Da, tocmai aşa. Deținuții, care s-au răsculat şi au eliberat închisoarea, acum au înființat închisoarea lor! Veşnica ironie. Este adevărat că în total au fost închişi din motive diverse (relații cu stăpînii) vreo patru oameni, şi nici unul dintre ei n-a fost împuşcat (ci, dimpotrivă, au căpătat toți cel mai bun alibi pentru Conducere).

În general, închisoarea, în special închisoarea cea veche şi întunecoasă, construită în anii '30, era acum foarte vizitată: celulele individuale fără ferestre, cu un mic chepeng deasupra paturilor de lemn fără picioare, adică pur şi simplu nişte panouri de lemn puse jos, pe pardoseala de ciment, unde este şi mai frig, şi mai umed decît în toată celula foarte friguroasă; lîngă acest pat mizerabil, adică pe pardoseală, ca pentru un cîine - o strachină rudimentară de lut.

Subcomisia de propagandă organiza aici excursii pentru deținuții din lagăr care n-au avut prilejul să stea la închisoare şi poate nici n-o să mai aibă. I-au dus acolo şi pe generalii de la Moscova (nu s-au arătat prea impresionați). Au rugat să se organizeze şi o excursie pentru locuitorii liberi din orăşel, căci, oricum, fără deținuți nu lucrează nici ei. Generalii au admis chiar şi o astfel de excursie-alcătuită, fireşte-nu din muncitori de rînd, ci din personal ales care n-a găsit nici un motiv de indignare.

La rîhdul ei, conducerea lagărului a propus să se organizeze o excursie cu deținuți în Rudnik (secțiile nr. 1 şi 2 ale Steplag-ului), unde, potrivit zvonurilor din lagăr, de asemenea izbucnise o revoltă (apropo - acest cuvînt revoltă ori, şi mai rău, răscoală, era evitat din considerente proprii şi de către robi, şi de către proprietarii de robi, fiind înlocuit de

cuvîntul mai pudic şi mai îndulcit sabantufi)(6). Delegaţii s-au dus şi s-au convins că acolo, într-adevăr, totul este ca înainte, deţinuţii merg la lucru.
Multe speranţe se legaseră de răspîndirea unor asemenea greve! Delegaţii s-au întors din excursie destul de abătuţi.
(I-au dus în excursia asta tocmai la timp. Fireşte, Rudnikul era agitat, de la muncitorii liberi auziseră tot felul de poveşti despre revolta din Kenghir. Tot în luna iunie s-a nimerit că multora le-au respins cererile de revizuire a dosarelor. Şi un puştan, pe jumătate smintit, a fost rănit în zona interzisă. Şi în Rudnik a început, de asemenea o grevă, au doborît porţile dintre filialele lagărului, au năvălit pe platforma de adunare, în turnuri au apărut mitraliere. Cineva a atîrnat o placardă cu lozinci antisovietice şi cu chemarea „Libertate sau moarte!" A fost însă luată şi înlocuită cu placardă care conţinea revendicările legale şi angajamentul de a recupera pierderile pe de-a-ntregul, îndată ce revendicările vor fi satisfăcute. Au sosit camioanele să ia făină de la magazie-nu le-au dat. Greva a durat cam o săptămînă, dar nu avem nici un fel de informaţii despre ea. Tot ce am expus aici este din a treia mînă şi, probabil, mult exagerat.
În general, au fost săptămîni cînd întregul război se transforma în război de propagandă. Radioul exterior nu tăcea o clipă: prin cîteva difuzoare, aşezate de jur-împrejurul lagărului, erau alternate apeluri către deţinuţi cu informaţii, dezinformaţii şi vreo două discuri uzate, plictisitoare şi enervante.
În vale, pe cîmpie, o mîndră fată trece, De-a ei cosiţă blondă m-am îndrăgostit.
(De altminteri, pentru a merita chiar şi această neînsemnată onoare–ascultarea acestor discuri - deţinuţii trebuiau să se revolte. Celor îngenuncheaţi nici măcar această porcărie nu le-au cîntat.) Absolut în spiritul veacului, aceste discuri jucau şi rolul de bruiaj. Bruiau emisiunile transmise din lagăr şi adresate trupelor de escortă.
La emisiunile de radio din exterior, fie că ponegreau întreaga mişcare, asigurînd că a fost declanşată numai pentru a viola femeile şi a jefui (în lagăr zekii rîdeau, dar difuzoarele erau ascultate şi de oamenii liberi din orăşel. De altfel, stăpînii de sclavi nu puteau să se ridice la nici o altă explicaţie, pentru ei ar fi însemnat să atingă o înălţime inaccesibilă, recunoscînd faptul că această gloată este capabilă să caute dreptate). Fie că încercau să povestească cine ştie ce ticăloşie despre membrii Comisiei (chiar şi despre un vătaf: chipurile, în timp ce era transportat spre Kolîma cu şlepul, a făcut o gaură în cală şi a scufundat şlepul cu trei sute de ze-ka. Se insista asupra faptului că anume pe sărmanii ze-ka - şi toţi, sau aproape toţi, erau Cincizeci şi Opţi - i-a înecat el, nu escorta; nu se ştie însă cum a scăpat el însuşi). Fie că îl chinuiau pe Kuznețov, făcîndu-i cunoscut că i-a sosit ordinul de eliberare, dar că

acum a fost anulat. Şi din nou apeluri: la muncă! La muncă! La muncă! De ce Patria trebuie să vă întreţină? Prin faptul că nu ieşiţi la lucru, aduceţi un mare prejudiciu statului! (Asta trebuia să străpungă inimile condamnate la ocnă pe viaţă.) Garnituri întregi cu cărbuni staţionează şi nu are cine să le descarce! (N-au decît să stea! rîdeau zekii. Aşa veţi ceda mai repede! Nici lor însă nu le-a trecut prin cap ideea ca epoleţii aurii să descarce singuri, dacă îi doare atît de mult inima.)
Însă n-a rămas datoare nici Subcomisia tehnică. La intendenţă au găsit două instalaţii de cinematograf mobil. Amplificatoarele lor au fost folosite ca difuzoare, bineînţeles, de putere mult mai mică. Amplificatoarele erau alimentate de la hidrocentrala secretă. (Faptul că insurgenţii aveau curent electric şi post de radio îi mira şi îi neliniştea în acelaşi timp pe stăpîni. Se temeau ca rebelii să nu fi pus la punct un emiţător radio şi să transmită în străinătate informaţii despre revolta lor. Asemenea zvonuri fuseseră lansate în lagăr.)
Lagărul avea şi crainicii lui (este cunoscută Slava Iarimovskaia). Se difuzau ultimele ştiri, radiojurnalul (exista şi o gazetă de perete zilnică şi cu caricaturi). Lacrimi de crocodil se intitula emisiunea în care erau ironizaţi gardienii care sunt îngrijoraţi de soarta femeilor, tocmai de ei bătute mai înainte. Existau emisiuni şi pentru escortă. În afară de asta, noaptea, se apropiau de turnuri şi strigau soldaţilor prin portavoce.
Însă capacitatea nu era îndeajuns de mare ca să emită pentru unicii simpatizanţi care puteau fi găsiţi în Kenghir - pentru locuitorii liberi ai orăşelului, mulţi dintre ei provenind din exilaţi căci tocmai lor, nu prin radio, ci undeva, acolo, într-un loc inaccesibil zekilor, autorităţile orăşelului le împuiau capul cu zvonuri. Că în lagăr taie şi spînzură bandiţii sîngeroşi şi prostituatele neruşinate (această variantă avea succes printre femei)*; că aici schingiuiesc oamenii nevinovaţi şi îi ard de vii în cuptoare (dar rămînea de neînţeles: de ce nu intervenea Conducerea?!...)
Cum să le strigi peste ziduri la un kilometru, şi la doi, şi la trei: „Fraţilor! Noi nu vrem decît dreptate! Ne omoară fără nici o vină, ne ţin mai rău ca pe nişte cîini! Iată care sunt revendicările noastre..."?
Gîndirea Subcomisiei tehnice, neavînd posibilitatea să ţină pasul cu ştiinţa contemporană, s-a aciuat, dimpotrivă, pe lîngă ştiinţa veacurilor trecute. Din foiţă de ţigară (ce nu găseai la intendenţă? Am scris despre ea**: ani de-a rîndul ea a înlocuit pentru ofiţerii din Djezkazgan şi atelierele din capitală, şi tot felul de magazine de larg consum) au lipit, după

*Cînd totul s-a terminat şi o coloană de femei trecea prin orăşel în drum spre locul de muncă, de-a lungul uliţei s-au adunat rusoaicele măritate şi au început să strige: „Prostituatelor! Tîrfelor! Vi s-a făcut poftă de...?" şi altele mult mai expresive. A doua zi scena s-a repetat, dar deţinutele luaseră pietre din zonă şi au aruncat în cele ce le insultau. Soldaţii din escortă rîdeau.
**Partea a Treia. Capitolul 22.

exemplul fraților Montgolfier, un balon uriaş. De el au legat un pachet de manifeste, iar dedesubt - un vas cu cărbuni aprinşi, care furniza un curent de aer cald spre interiorul bolonului, deschis în partea de jos. Spre marea satisfacție a mulțimii deținuților care se strînsese acolo (deținuții — dacă se bucură - se bucură precum copiii), acest grozav aparat aeronautic s-a ridicat şi a zburat. Dar vai! Vîntul era mai iute decît putea balonul să se înalțe şi, cînd să treacă peste gard, sobița s-a agățat de sîrmă. Lipsit de curentul de aer fierbinte, balonul a căzut şi a ars o dată cu manifestele.

După acest eşec, au început să umfle baloanele cu fum. Acestea, dacă sufla un vînt favorabil, zburau binişor, arătînd celor din orăşel nişte placarde scrise cu litere mari:

— Salvați femeile şi bătrînii de bătaie!

— Cerem să vină un membru al Prezidiului Comitetului Central!

Garda a început să tragă în aceste baloane.

Atunci, la Subcomisia tehnică s-au prezentat nişte zeki ceceni şi au propus să facă zmeie (ei sunt mari meşteri în zmeie). Au confecționat cu succes zmeiele şi le-au înălțat departe, deasupra orăşelului. Pe corpul zmeului era fixat un dispozitiv percutant. Cînd zmeul ajungea într-o poziție favorabilă, el împrăştia pachetul cu manifeste, fixat lîngă dispozitiv. Cei ce înălțaseră zmeiele stăteau pe acoperişul unei barăci şi se uitau să vadă ce-o să fie mai departe. Dacă manifestele cădeau aproape de lagăr, supraveghetorii alergau în fuga mare să le adune, dacă locul unde cădeau era prea departe, se duceau cu motocicletele sau călare pe cai. De fiecare dată se străduiau să nu dea posibilitatea cetățenilor liberi să citească adevărul independent. (Manifestele se încheiau cu rugămintea, către cei care le găseau, să fie trimise la Comitetul Central.)

Trăgeau şi asupra zmeielor, dar ele nu erau atît de vulnerabile la găuri ca baloanele. Adversarul a descoperit repede că, în loc să pună să alerge o mulțime de supraveghetori, îl costă mai ieftin dacă lansează contra-zmeie, ca să le vîneze pe celelalte şi să le încîlcească.

Un război al zmeielor în cea de a doua jumătate a secolului al XX-lea! Şi totul - împotriva adevărului...

(Poate că pentru cititori va fi interesant, pentru fixarea în timp a evenimentelor din Kenghir, dacă ne vom aminti ce se petrecea - în timpul revoltei din Kenghir - în lumea liberă? Conferința de la Geneva pentru Indochina. Lui Pierre Cot(7) i s-a înmînat premiul Stalin pentru pace. Un alt scriitor francez progresist, Sartre(8), a venit la Moscova să se împărtăşească din viața noastră progresistă. Cu mare pompă s-a sărbătorit cea de a 300-a aniversare a unirii Ucrainei cu Rusia*. La 31 mai - o ma-

*Ucrainenii din Kenghir au declarat ziua aceea zi de doliu.

re paradă în Piața Roşie. Republica Socialistă Sovietică Ucraineană şi Republica Socialistă Federativă Sovietică Rusă au fost decorate cu ordinul Lenin. La 6 iunie, la Moscova, a fost dezvelit monumentul lui Iuri Dolgoruki(9). La 8 iunie a început congresul sindicatelor (despre Kenghir însă nu s-a vorbit nimic). Pe 10 este lansat împrumutul. Pe 20 a fost ziua Flotei aeriene, o frumoasă paradă la Tuşino(10). În plus, aceste luni ale anului 1954 au fost marcate de o ofensivă puternică pe. Frontul, cum s-ar zice, literar: Surkov(11), Kocetov(12) şi Ermilov(13) au fost prezenți în presă cu articole foarte categorice de atenționare şi punere la punct. Kocetov mai şi întreba: Ce epocă este aceasta? Şi nimeni nu-i răspundea: Epoca răscoalelor din lagăre! Multe piese şi cărți incorecte au fost aspru criticate în această perioadă. Iar în Guatemala, imperialiştii din Statele Unite au întîmpinat o ripostă binemeritată.)
În orăşel trăiau exilați ceceni, dar este puțin probabil să fi confecționat ei acele zmeie. Pe ceceni nu-i poți acuza că ar fi slujit vreodată asupritorilor. Ei au înțeles perfect sensul revoltei din Kenghir şi, într-o zi, au adus lîngă zonă un camion cu pîine. Bineînțeles, trupele i-au alungat.
(Se pot spune multe despre ceceni. Ei sunt dificili pentru locuitorii din jurul lor, mă refer la cei din Kazahstan. Grosolani şi obraznici, pe ruşi nu-i iubesc cîtuşi de puțin. Dar îndată ce deținuții din Kenghir şi-au manifestat dragostea de libertate şi bărbăția, simpatia cecenilor a fost numaidecît cucerită! Cînd ni se pare că suntem prea puțin respectați, trebuie să verificăm dacă merităm asta prin felul nostru de a trăi.)
Între timp, Subcomisia tehnică isprăvise lucrul la faimoasa armă „secretă". Era vorba despre nişte triunghiuri de aluminiu pentru adăpători de vaci, rămase din producția anterioară, care erau umplute cu pucioasă de chibrituri în amestesc cu carbid de calciu (toate lăzile cu chibrituri au fost adăpostite după uşa „100 000 de volți"). Cînd sulful era aprins şi triunghiurile aruncate, ele se dezmembrau în bucăți, şuierînd.
Dar nu acestor inventatori nefericiți şi nici statului-major de campanie cu sediul la baie le era dat să aleagă ora, locul şi forma atacului. La vreo două săptămîni de la începutul mişcării, într-o noapte întunecată, de nimic luminată, au răsunat, deodată, nişte lovituri surde în mai multe locuri din zidul lagărului. De data asta însă nu evadații şi nici rebelii erau cei care loveau în el: dărîmau zidul chiar trupele de escortă! În lagăr se stîmise mare zăpăceală, se agitau încoace şi-ncolo cu lănci şi cu săbii, nu puteau pricepe ce se întîmplă, aşteptau să înceapă atacul. Dar trupele n-au atacat.
Spre dimineață s-au lămurit că în diverse locuri ale zonei, în afară de porțile existente şi baricadate, adversarul exterior a făcut vreo zece spărturi. (De partea cealaltă a spărturilor, pentru ca zekii să nu năvălească prin ele, au fost instalate posturi cu mitraliere*. Fireşte era vorba

*Se zice că spărturile au fost mai întîi experimentate în Norilsk: aici au fost făcute pentru

de pregătirea unui asalt prin spărturi, şi în furnicarul lagărului au început să clocotească lucrările de apărare. Statul-major al rebelilor a hotărît: să fie dărâmate toate zidurile interioare, anexele din chirpici şi să se clădească un al doilea zid împrejmuitor, al lor, consolidat în mod special cu grămezi de chirpici în dreptul spărturilor, pentru a se apăra de mitraliere.

Totul se întorsese pe dos! Escorta dărîma zona, iar deţinuţii din interiorul lagărului o refăceau. Şi hoţii cu conştiinţa curată făceau acelaşi lucru fără să-şi încalce legea lor.

Acum trebuia să instaleze posturile de gardă suplimenatare în dreptul spărturilor; să desemneze fiecărui pluton spărtura spre care trebuia să alerge precis noaptea, cînd se va da semnalul de alarmă, şi să ocupe poziţia de apărare. Ca semnale de alarmă au stabilit: lovituri într-un tampon de vagon şi fluierăturile tîlhăreşti.

Zekii se pregăteau serios să iasă cu lăncile împotriva mitralierelor. Cine nu era pregătit - din timiditate, se obişnuia.

Vorba ceea: O fi vai şi o fi jale, dar nu ai decît o cale.

Şi odată a avut loc un atac de zi. Într-una din spărturile din faţa balconului Direcţiei Steplag-ului, în care se înghesuiau tot felul de gradaţi, cu tot felul de epoleţi — laţi, de trupă, şi înguşti, de procuror — şi cu camere de filmat şi aparate de fotografiat în mînă - în spărtură, deci, au fost împinşi puşcaşi cu automate. Ei nu se grăbeau. Au intrat doar atît cît să fie dat semnalul de alarmă şi spre spărtură să dea năvală plutoanele desemnate, care, agitîndu-şi lăncile şi mîinile cu pietre şi chirpici, să ocupe baricada. Atunci, din balcon (scoţîndu-i pe puşcaşi din cîmpul de filmare), au început să zumzăie camerele de filmat şi aparatele de fotografiat să ţăcăne. Şi ofiţerii regimului disciplinar, procurorii şi activiştii politici, şi cine mai erau acolo, fireşte - toţi membri de partid, rîdeau de spectacolul sălbatic al acestor primitivi înflăcăraţi, înarmaţi cu lănci. Ghiftuiţi, nesimţiţi, persoane sus-puse, ei îşi băteau joc de la balcon de concetăţenii lor flămînzi şi înşelaţi. Pentru ei era foarte hazliu*.

De spărturi se apropiau pe furiş şi supraveghetori şi, precum asupra fiarelor sălbatice ori asupra omului zăpezilor, încercau să arunce arcane cu cîrlige ca să captureze o „limbă".

Însă ei contau acum mai mult pe „dezertori", pe cei care îşi pierduseră curajul. Radioul bubuia întruna: treziţi-vă! Treceţi dincolo de zonă prin spărturi! În aceste locuri nu se va trage! Cei care vor trece nu vor fi judecaţi pentru rebeliune!

a-i momi pe cei ce şi-au pierdut curajul, pentru a-i asmuţi pe hoţi şi pentru a introduce trupele sub pretextul restabilirii ordinii.

* Aceste fotografii, în prezent, sunt de bună seamă ataşate la rapoartele privind operaţiunile de pedeapsă. Şi poate că nu se vor găsi unii atît de abili să le distrugă în faţa viitorului.

Postul de radio al lagărului a transmis răspunsul Comisiei: Cine vrea să-şi salveze pielea - ducă-se, chiar pe la intrarea principală, noi nu oprim pe nimeni.
Aşa a procedat... chiar unul dintre membrii Comisiei, fostul maior Makeev, care s-a apropiat de postul principal de gardă ca şi cum ar fi avut treabă. (Ca şi cum - nu pentru că l-ar fi reținut cineva sau ar fi avut cu ce să-l împuşte din spate, ci pentru că este aproape imposibil să fii trădător sub ochii tovarăşilor care te huiduiesc!* Timp de trei săptămîni el s-a prefăcut, şi numai în acest moment a putut da frîu liber setei lui de înfrîngere şi furiei pe insurgenți, fiindcă ei doresc acea libertate pe care el, Makeev, nu o doreşte. Acum, ca să-şi spele păcatele față de stăpîni, vorbea la radio, chemîndu-i pe rebeli să se predea şi ponegrindu-i pe toți cei care propuneau să reziste în continuare. Iată cîteva fraze extrase din varianta scrisă a acelui discurs radiofonic: „Cineva a hotărît că libertatea poate fi obținută cu ajutorul săbiilor şi lăncilor... Vor să pună la zid pe cei care nu vor să ia în mînă acele bucăți de fier ruginit... Ni se promite revizuirea dosarelor. Generalii poartă răbdători tratative cu noi, iar Slucenkov consideră acest lucru drept o slăbiciune a lor. Comisia este un paravan pentru dezmăț banditesc... Purtați tratative demne de deținuții politici, nu (!!) vă pregătiți pentru o apărare absurdă."
Spărturile au rămas căscate multă vreme, chiar mai multă decît perioada cînd zidul a fost întreg. Şi în toate aceste săptămîni au trecut dincolo de zonă doar în jur de doisprezece oameni.
De ce? Oare credeau în victorie? Nu. Oare nu erau apăsați, copleşiți de gîndul la iminenta pedeapsă? Erau. Oare oamenii nu voiau să se salveze pentru familiilor lor? Voiau! Şi se chinuiau, şi poate că la această posibilitate se gîndeau mii dintre ei. Iar pe foştii minori i-au chemat să plece pe temeiurile cele mai legale. Dar temperatura generală pe această bucată de pămînt era atît de ridicată, încît sufletele, chiar dacă nu au fost definitiv retopite, au fost cel puțin transformate prin contopire, şi legile meschine potrivit cărora „viața ni se dă o singură dată", şi existența determină conştiința, şi propria piele îl face pe om prizonierul laşității - toate nu au acționat în acest scurt răstimp în acest loc restrîns. Legile existenței şi ale rațiunii dictau oamenilor să se predea împreună ori să fugă separat, dar ei nu s-au predat şi nu au fugit! Ei s-au înălțat pe acea treaptă spirituală, de unde li se strigă călăilor:
— Alege-s-ar praful de voi! Poftim - striviți-mă! Mîncați-mă!
Şi operația, atît de bine chibzuită, că deținuții vor da bir cu fugiții prin spărturi ca nişte şobolani şi vor rămîne doar cei mai îndîrjiți, care vor trebui striviți, operația aceasta a eşuat pentru că a fost pusă la cale de

*Chiar şi după zece ani este ruşinos că el, în memoriile sale, scrise probabil pentru justificare, spune că întîmplător, chipurile, a băgat capul la postul de control, iar acolo s-au năpustit asupra lui şi i-au legat mîinile.

nişte canalii.
Şi la gazeta de perete a insurgenților, alături de un desen: o femeie îi arată copilului său nişte cătuşe sub un capac de sticlă: „Iată ce-i dădeau să poarte tatălui tău", a apărut o caricatură: Ultimul transfug (un motan negru care se aruncă printr-o spărtură).
Caricaturile rîd întotdeauna, însă oamenilor din zonă le ardea prea puțin de rîs. Au trecut două, trei, patru, cinci săptămîni... Ceea ce, după legile GULag-ului, nu putea să dureze nici un ceas, a existat şi a durat neverosimil de mult, chiar chinuitor de mult timp: jumătate din mai şi pe urmă aproape iunie întreg. La început oamenii erau amețiți de victorie, de libertate, de întîlniri şi proiecte, apoi au dat crezare zvonurilor că s-a ridicat Rudnikul: poate, după el, se vor ridica Ciurbai-Nura, Spassk, întregul Steplag! Apoi, de ce nu, şi Karaganda! Apoi întregul Arhipelag va începe să erupă şi se va împrăştia în cele patru colțuri ale lumii! Însă Rudnikul, punîndu-şi mîinile la spate şi lăsînd capul în jos, ca şi înainte, ieşea la unsprezece ore de muncă să se îmbolnăvească de silicoză, şi nu avea nici o treabă cu Kenghirul, nici cu sine însuşi.
Nimeni nu a susținut insula Kenghir. Acum nu mai era cu putință nici să fugi în deşert: sosiseră trupele, trăiau în corturi sub cerul stepei, întregul lagăr fusese împrejmuit pe dinafară cu încă o centură dublă de sîrmă ghimpată. Exista o singură dîră roz: va veni boierul (îl aşteptau pe Malenkov(14)) şi el va hotărî totul(15). Va veni, bunul de el, va exclama şi va plesni din palme ridicîndu-le spre cer: da cum au trăit ei aici? Da cum i-ați ținut aici? Să fie judecați asasinii! Să fie împuşcați Cecev şi Belia-ev! Să fie degradați ceilalți... însă dîra era prea dîră, şi prea roză.
Nu putea fi vorba de îndurare. Nu-ți mai rămînea decît să-ți trăieşti ultimele zile în libertate, apoi să te supui represiunilor Steplag-ului, MVD-ului.
Şi întotdeauna există suflete care nu rezistă încordării. Şi unii, acolo, înăuntrul lor erau încă de pe acum reprimați şi doar sufereau că reprimarea naturală se amînă de atîta vreme. Unii remarcă încetişor că ei nu sunt amestecați în nimic şi, dacă în continuare vor avea grijă să nu se compromită cu nimic, vor rămîne aşa. Alții erau tineri căsătoriți (de-adevăratelea, cu tot ritualul de cununie religioasă, căci o ucraineancă din vest tot aşa se mărită, iar prin grija GULag-ului în lagăr se găseau preoți de toate religiile). Pentru aceşti tineri căsătoriți amărăciunea şi desfătarea se îmbinau într-o alternanță de straturi pe care oamenii nu o cunosc în lenta lor existență. Fiecare zi o socoteau ultima din viața lor şi, deoarece pedeapsa întîrzia, fiecare dimineață era pentru ei un dar de la Dumnezeu.
Iar credincioşii se rugau şi, trecînd în grija lui Dumnezeu sfîrşitul răscoalei din Kenghir, erau, ca întotdeauna, cei mai liniştiți oameni. În cantina cea mare, conform unui grafic, se făceau slujbe de toate religiile. Martorii lui lehova au dat curs liber normelor lor si au refuzat să pună

mîna pe armă, să lucreze la consolidări, să stea de pază. Ei şedeau îndelung cu capetele apropiate şi tăceau. (I-au pus să spele vasele.) Prin lagăr umbla un proroc. Nu se ştie dacă era sincer ori fariseu. Făcea cruci pe vagonaşe şi prezicea sfîrşitul lumii. În sprijinul celor spuse de el, vremea s-a răcit puternic, cum se întîmplă uneori în Kazahstan chiar şi în zilele de vară. Băbuţele adunate de el, care nu erau îmbrăcate în haine călduroase, şedeau pe pămîntul rece, tremurau şi ridicau braţele spre cer. Cui mai puteau să se roage...

Iar alţii ştiau că sunt compromişi fără putinţă de tăgadă şi că le-a mai rămas de trăit doar pînă intră trupele. Pînă atunci trebuie să gîndeşti şi să faci totul ca să te menţii cît mai îndelung. Şi aceşti oameni nu erau cei mai nefericiţi. (Cei mai nefericiţi erau cei care nu erau compromişi şi se rugau să se sfîrşească odată.)

Însă cînd toţi aceşti oameni se strîngeau la adunări ca să hotărască dacă vor capitula sau vor rezista, ei nimereau din nou în acea temperatură colectivă în care opiniile lor personale erau retopite, încetau să mai existe chiar pentru ei înşişi. Ori se temeau să nu se facă de rîs mai mult decît de moartea ce va să vie...

— Tovarăşi! zicea sigur pe el chipeşul Kuznețov, ca şi cum ar fi cunoscut multe secrete şi toate aceste secrete erau în favoarea deţinuţilor. Avem mijloace de apărare cu arme de foc, şi cincizeci la sută din pierderile noastre vor fi şi ale adversarului!

Şi mai spunea:

— Moartea noastră nu va fi în zadar!

(Aici avea perfectă dreptate. Şi asupra lui acţiona acea temperatură colectivă.)

Şi cînd au votat - dacă să reziste sau nu - majoritatea a votat pentru. Atunci, Slucenkov i-a ameninţat semnificativ:

— Luaţi seama! Cu cei ce rămîn printre noi şi vor vrea să capituleze ne vom încheia socotelile cu cinci minute înainte de a se preda!

Într-o zi, postul de radio din afară a difuzat un „ordin de zi pe GULag": pentru refuzul de a ieşi la muncă, pentru sabotaj, pentru... pentru... pentru... secţia din Kenghir a Steplag-ului va fi desfiinţată şi toţi deţinuţii vor fi expediaţi în Magadan. (În mod vădit, GULag-ul nu mai avea loc de ajuns pe planetă. Dar cu cei care şi fără asta fuseseră expediaţi în Magadan - cu ei ce se va întîmplă?) Ultimul termen pentru a ieşi la lucru...

Dar a trecut şi acest ultim termen, şi totul a rămas la fel.

Totul a rămas la fel, şi întregul fantastic, întregul caracter de vis al acestei vieţi imposibile, nemaiîntîlnite, suspendate în neant, a celor opt mii de oameni săreau şi mai mult în ochi prin viaţa ordonată a lagărului: mîncare de trei ori pe zi; baia la sorocul potrivit; spălătoria; schimbarea lenjeriei; frizeria; atelierele de croitorie şi cizmărie. Chiar şi comisiile de împăciuire pentru cei care se certau. Şi chiar... eliberarea din lagăr!

Da. Postul de radio din exterior îi chema uneori pe cei care se eliberau;

aceştia erau ori străinii de aceeaşi naţie, a căror ţară a meritat să-şi strîngă prizonierii laolaltă, ori deţinuţi cărora li se împlinise (ori, chipurile, li se împlinise) sorocul. Poate că în felul acesta Direcţia îşi procura „limbile", fără să mai recurgă la funiile cu cîrlige ale supraveghetorilor? Comisia nu avea posibilitatea să verifice şi îi lăsa pe toţi să plece.
De ce tărăgănau atît? Ce mai aşteptau stăpînii? Să se sfîrşească alimentele? Dar ei ştiau că nu se vor isprăvi curînd. Oare ţineau seama de opinia celor din orăşel? N-aveau nevoie. Pregăteau un plan de reprimare? Puteau s-o facă mai repede. (Este adevărat, au aflat pe urmă, că în vremea asta de lîngă Kuibîşev au transferat un regiment „cu destinaţie specială", adică pentru represalii. Aşa ceva nu obţine oricine.) Coordonau reprimarea la vîrf? Şi cît de înalt era vîrful? Nu vom şti niciodată ce instanţă şi la ce dată a luat această hotărîre.
De cîteva ori, pe neaşteptate, s-au deschis porţile din exterior ale intendenţei: oare doar ca să verifice pregătirea apărătorilor? Pichetul de gardă a sunat alarma, şi plutoanele au dat năvală pe poziţie. Dar n-a intrat nimeni în zonă.
Tot serviciul de informaţii al apărătorilor era alcătuit din observatorii instalaţi pe acoperişurile barăcilor. Şi doar ceea ce era accesibil vederii de pe acoperişuri peste gard constituia temei pentru calcule şi previziuni.
Pe la mijlocul lui iunie, în orăşel au apărut multe tractoare. Erau doar motoarele pornite sau cărau ceva pe lîngă zonă? Începuseră să funcţioneze şi noaptea. Această activitate nocturnă a tractoarelor era o enigmă. Pentru orice eventualitate au început să mai sape nişte gropi lîngă spărturi (de altfel, fotografiate ori schiţate din U-2).
Acest duduit supărător sporea misterul şi îngrijorarea.
Şi, pe neaşteptate, scepticii au fost făcuţi de ruşine! Au fost făcuţi de ruşine cei care îşi pierduseră orice speranţă. Au fost făcuţi de ruşine toţi care spuneau că nu va exista cruţare şi că nu au ce să ceară. Numai ortodocşii puteau să triumfe. La 22 iunie, radioul din exterior a anunţat: revendicările deţinuţilor au fost acceptate! În Kenghir soseşte un membru al Prezidiului Comitetului Central!
Dîra roză s-a transformat într-un soare roz, într-un cer roz! Prin urmare se poate! Prin urmare există dreptate în ţara noastră! Ei ne vor face concesii, şi noi vom face concesii. La urma urmei putem să purtăm şi numerele, şi nici zăbrelele de la ferestre nu ne deranjează, doar nu intrăm pe fereastră. Ne înşeală iar? Dar nu ne cer să ieşim înainte la lucru!
Aşa cum atingerea unei baghete descarcă un electroscop şi foile lui neliniştite se lasă în jos uşurate, tot aşa şi anunţul postului de radio exterior i-a eliberat pe toţi de tensiunea apăsătoare din ultima săptămînă.
Şi chiar detestabilele tractoare, care duduiau din seara de 24 iunie, au tăcut.

Ce uşor a fost somnul în cea de a patruzecea noapte a rebeliunii. Probabil că el va veni mîine, poate că a şi venit...* Ah, aceste nopți de iunie scurte, cînd nu izbuteşti să dormi îndeajuns, cînd somnul din zori este atît de profund! Ca şi cu treisprezece ani în urmă.(16)

Vineri, 25 iunie, cînd se crăpa de ziuă, pe cer au fost lansate rachete cu paraşuta, dar şi din turnurile de pază, şi observatorii de pe acoperişurile barăcilor nici n-au apucat să crîcnească, doborîți de gloanțele lunetiştilor. Salve de tunuri! Pe deasupra lagărului au trecut avioane în zbor razant, stîrnind groază. Vestitele tancuri T-34, care ocupaseră pozițiile de plecare mascate de urletul tractoarelor, acum se îndreptau din toate părțile spre spărturi. (Unul dintre ele, totuşi, a nimerit într-o groapă.) Unele tancuri tîrau după ele şiruri de sîrmă ghimpată pe capre pentru ca să divizeze numaidecît zona. În urma celorlalte veneau în fugă detaşamentele de asalt cu automate şi căşti. (Şi puşcaşii, şi tanchiştii primiseră vodcă înainte de începerea atacului. Oricît ar fi fost ele trupe speciale, este totuşi mai uşor să striveşti nişte oameni neînarmați în stare de beție.) O dată cu cordoanele trupelor de asalt veneau radiotelegrafiştii cu emițătoare. Generalii au urcat în turnurile de pază şi de acolo, la lumina diurnă a rachetelor (unul dintre turnuri ardea, zekii îi dăduseră foc cu triunghiurile lor) dădeau comenzi: „Luați baraca cutare! Kuznețov se află acolo!..." Ei nu se ascundeau ca de obicei la postul de observație, pentru că nu erau amenințați de gloanțe**.

De departe, de la şantierele de construcții, reprimarea era urmărită de muncitorii liberi.

Lagărul s-a trezit în plină nebunie. Unii rămîneau în barăci, pe locuri, se culcau pe duşumea, crezînd că astfel vor scăpa şi socotind că rezistența nu are nici un rost. Alții îi împingeau să meargă să se împotrivească. Cei din a treia categorie fugeau care-încotro printre gloanțe, la luptă sau pur şi simplu căutînd o moarte rapidă.

Filiala nr. 3 a lagărului a intrat în luptă. Ea era aceea care şi începuse (aici erau concentrați cei cu douăzeci şi cinci de ani, iar banderoviştii aveau o mare pondere). Ei... aruncau cu pietre în puşcaşii cu automate şi în supraveghetori, probabil şi cu triunghiuri cu pucioasă în tancuri... De sticla pisată nu şi-a amintit nimeni. Una dintre barăci, cu strigăte de „ura" a trecut de doua ori la contraatac...

Tancurile striveau pe oricine se nimerea în calea lor (Allei Presman din Kiev i-au trecut cu şenila peste pîntece). Tancurile intrau pînă în cerdacurile barăcilor şi striveau pe cine prindeau din urmă (pe estoniencele

*Dar poate că a venit într-adevăr? Poate că el a dat dispoziții?

**Ei se ascundeau numai de istorie. Cine erau aceşti abili comandanți de oşti? De ce țara nu le-a dat onorul pentru glorioasa lor biruință din Kenghir? Cu greu mai putem afla astăzi numele nu doar ale principalilor, dar nici ale celor din urmă: colonelul Riazanțev, şeful secției cekiste operative a Steplag-ului; Siomuşkin, şeful secției politice a Steplag-ului... Ajutor, ajutați-mă să continuu lista!

Ingrid Kivi şi Mahlapa)*. Tancurile se lipeau de pereții barăcilor şi îi striveau pe cei ce se refugiau acolo ca să scape de şenile.
Tancurile străpungeau pereții de scînduri ai barăcilor şi chiar trăgeau înăuntru cu obuze oarbe, îşi aminteşte Faina Epstein. Ca într-un vis, colțul barăcii s-a prăbuşit, şi de-a curmezişul lui, peste trupuri vii, a trecut un tanc; femeile săreau şi se zbăteau. În urma tancului venea un camion, şi femeile aproape despuiate erau aruncate în el.
Tancurile trăgeau cu obuze oarbe, dar automatele aveau gloanțe şi carabinele baionete de luptă. Femeile se aruncau peste bărbați să-i apere cu trupurile lor - şi femeile erau străpunse cu baionetele! În această dimineață, operul Beliaev a împuşcat cu mîna lui aproape douăzeci de oameni. După luptă, a fost văzut cum punea în mîinile celor uciși cuțite, iar un fotograf îi fotografia pe bandiții uciși. A murit, rănită în plămîn, Suprun, membră a comisiei, bunică. Unii s-au ascuns în toalete, dar şi acolo au fost ciuruiți cu rafale de automate.
Pe Kuznețov l-au arestat la postul său de comandă, la baie, l-au pus în genunchi. Pe Slucenkov, cu mîinile ferecate, l-au ridicat în aer şi l-au trîntit de pămînt (un procedeu al hoților).
Pe urmă împuşcăturile s-au potolit. Au început să strige: „Ieşiți din barăci, nu mai tragem!" într-adevăr, doar loveau cu patul armelor.
Pe măsură ce capturau cîte un grup de prizonieri îl scoteau în stepă prin spărturi, prin cordonul exterior format din soldații de escortă ai Kenghirului, îi percheziționau şi îi aşezau cu fața la pămînt, cu mîinile ridicate deasupra capului. Şi printre cei ce zăceau astfel, de parcă erau răstigniți, umblau încoace şi-ncolo aviatorii MVD şi supraveghetorii care triau, căutînd să-i recunoască pe cei ce îi văzuseră bine înainte din aer sau din turnuri.
(Cu această grijă pe cap, nimeni n-a avut timp să deschidă ziarul „Pravda" din ziua aceea. Era un număr tematic - ziua patriei noastre: succesele metalurgiştilor, extinderea mecanizării lucrărilor de recoltare. Istoricului nu-i va fi greu să facă un bilanț al evenimentelor petrecute în patria noastră în ziua aceea.)
Ofițerii curioşi puteau acum să cerceteze tainele de la intendență: de unde provenea curentul şi care era „arma secretă".
Generalii biruitori s-au coborît din turnuri şi s-au dus să ia micul dejun. Fără să-l cunosc pe vreunul, am curaj să afirm că în acea dimineață de iunie pofta lor de mîncare era ireproşabilă şi cred că au şi băut cîteva păhărele. Aburii băuturii n-au deranjat cîtuşi de puțin armonia ideologică din capul lor. Iar ceea ce se afla în pieptul lor fusese înşurubat din afară.

*Într-unul din tancuri se afla, beată, Naghibina, medicul lagărului. Nu ca să acorde primul ajutor, ci să contemple acest spectacol interesant.

Morți şi răniți au fost: după povestiri - în jur de şase sute. După materialele serviciului de producție şi planificare al secției din Keughir, cu care prietenii mei au făcut cunoştință după cîteva luni - peste şapte sute*. Răniții au umplut spitalul lagărului şi pe cei care n-au încăput i-au dus în spitalul orăşelului. (Cetățenilor liberi li s-a explicat că trupele au tras doar cu gloanțe oarbe, dar deținuții s-au ucis între ei.)
Era ispititor să-i pună să sape mormintele pe cei rămaşi în viață, însă, pentru păstrarea secretului, această treabă a fost încredințată trupelor: vreo trei sute au fost îngropați în colțul zonei, pe ceilalți - undeva în stepă.
Toată ziua de 25 iunie, deținuții au zăcut în stepă cu fața la pământ, în soare (toate aceste zile - necruțător de toride), iar în lagăr s-a executat o percheziție generală, cu spargeri şi scuturări. Pe urmă, în stepă au adus apă şi pîine. Ofițerii au venit cu listele pregătite, îi strigau după nume, făceau un semn că sunt în viață, le dădeau rația şi erau imediat repartizați după liste.
Membrii Comisiei şi alți suspecți au fost închişi în puşcăria lagărului, care a încetat să mai fie folosită în scopuri turistice. Peste o mie de oameni au fost selecționați pentru a fi trimişi - unii în puşcării închise, alții pe Kolîma. (Ca întotdeauna, aceste liste au fost alcătuite - s-ar putea zice - pe orbeşte: în ele au fost incluşi oameni care nu fuseseră amestecați în nimic.)
Fie ca tabloul represaliilor să pogoare pacea în sufletele celor ce au fost scîrbiți de ultimele capitole. De acum, - să ne ferească Sfîntul! - nimeni nu va mai trebui să se adune la „camera de bagaje", şi călăii nu vor cunoaşte niciodată răzbunarea.
Pe 26 iunie, toată ziua, au fost puşi să desfacă baricadele şi să astupe spărturile.
Pe 27 iunie i-au scos la lucru. În sfîrşit, iată că s-a găsit mînă de lucru pentru garniturile de tren.
Tancurile care au înăbuşit Kenghirul s-au deplasat singure spre Rudnik şi acolo au defilat prin fața zekilor. Pentru luare-aminte...
Procesul căpeteniilor a avut loc în toamna anului 1955, bineînțeles - cu uşile închise. Dar nu ştiu nimic exact despre el... Se spune că Kuznețov s-a prezentat sigur pe el, a demonstrat că el s-a comportat ireproşabil, nici că se putea imagina mai bine. Nu cunoaştem verdictele. Probabil că Slucenkov, Mihail Keller şi Knopkus au fost împuşcați. Adică i-ar fi împuşcat negreşit, dar poate că anul 1955 a fost mai blînd?
În Kenghir s-a pus la punct un regim de lucru cinstit. N-au scăpat din vedere să creeze din recenții insurgenți brigăzi de şoc. Hozrasciotul era

**La 9 ianuarie 1905 au fost ucişi circa 100 de oameni, în anul 1912. Cînd s-a tras la minele de pe Lena şi a vuit toată Rusia, au fost ucişi 270 de oameni, răniți - 250.

în floare. Chioşcurile funcționau fără întrerupere, se prezentau filme execrabile. Supraveghetorii şi ofițerii au început din nou să întindă mîna la intendență, să mai meştereascâ una-alta pentru acasă: o undiță, o casetă, să repare închizătoarea la o poşetă de damă. Cizmarii şi croitorii rebeli (lituanieni şi ucraineni de vest) le confecționau cizme uşoare şi toalete pentru neveste. Şi la fel ca înainte ordonau deținuților de la fabrica de îmbogățire a minereurilor să desprindă de pe cablu stratul de plumb, să-l ducă în lagăr şi să toarne din el alice, ca tovarăşii ofițeri să meargă la vînătoare de saigale(17).
Confuzia generală care domnea în Arhipelag a ajuns pînă în Kenghir: nu au reinstalat zăbrelele la ferestre, barăcile n-au mai fost încuiate. Au introdus eliberarea anticipată condiționată la „două treimi" şi chiar o „instrumentare" nemaiîntâlnită a articolului Cinzeci şi Opt: eliberarea muribunzilor.
Pe morminte creşte mai cu seamă iarbă deasă şi verde.
În anul 1956 zona aceea a fost lichidată, şi atunci, localnicii, foşti exilați care au rămas aici, au aflat totuşi unde au fost îngropați aceia şi au adus lalele de stepă.
Revolta nu poate sfîrşi prin izbîndă. Cînd ea va izbîndi - alt nume va purta...
(Burns)
De cîte ori veți trece pe lingă monumentul lui Dolgoruki din Moscova, să vă amintiți că el a fost dezvelit în zilele revoltei din Kenghir, şi astfel va apărea ca un monument înălțat Kenghirului.

Sfîrşitul Părții a Cincea

Partea a ŞASEA
EXILUL

Şi oasele plîng după patrie.
Zicală rusească

Capitolul 1

EXILUL ÎN PRIMII ANI DE LIBERTATE

DE BUNĂ SEAMĂ că omenirea a născocit exilul înaintea închisorii, căci alungarea din trib era tot un fel de exil. Oamenii şi-au dat destul de curînd seama cît de greu îi este unui individ să trăiască rupt de mediul şi de locurile familiare. Nimic nu este cum trebuie, nimic nu merge bine, totul este provizoriu, lipsit de autenticitate, chiar dacă în jur nu-i decît verdeaţă şi nu pămînturile veşnic îngheţate.

Nici în Imperiul rus n-au întîrziat prea mult cu exilul: el a fost reglementat legal sub Alexei Mihailovici prin Codicele Sobornicesc din anul 1648. Dar şi mai înainte, la sfîrşitul secolului al XVI-lea, au exilat fără nici un Sobor: pe locuitorii în dizgraţie ai Kargopolului; pe urmă pe cei din Uglici, martori ai uciderii ţareviciului Dmitri. Spaţiul permitea - Siberia era de pe acum a noastră. Astfel, în jurul anului 1645 se adunaseră vreo mie cinci sute de surghiuniţi. Petru expedia în surghiun cu sutele. Am mai spus că Elizaveta a înlocuit pedeapsa cu moartea prin surghiun pe viaţă în Siberia. Dar s-a făcut o substituire, şi prin surghiun au început să înţeleagă nu numai stabilirea liberă a domiciliului, ci şi ocna, munca silnică, ceea ce nu mai este surghiun. Regulamentul lui Alexandru I privind exilaţii din anul 1822 a întărit această substituire. Iată de ce, probabil, în cifrele privind exilul din secolul al XIX-lea trebuie socotită inclusă şi ocna. La începutul veacului al XIX-lea erau exilaţi în fiecare an de la două la şase mii de oameni. Începînd din anul 1820 au început să exileze şi vagabonzi (în limbajul nostru - paraziţi) şi în felul acesta, în cîte un an se strîngeau pînă la zece mii. În 1863, au preferat şi au amenajat pentru surghiun insula Sahalin, izolată de continent şi pustie, şi astfel posibilităţile s-au lărgit. În toţi anii, în tot secolul al XIX-lea au exilat o jumătate de milion. La sfirşit de veac, numărul celor aflaţi concomitent în exiluri se ridica la trei sute de mii*.

În Rusia, exilul a cunoscut o răspîndire atît de mare tocmai pentru că existau puţine puşcării închise, nu intraseră în obişnuinţă.

Spre sfîrşitul veacului, regulamentul exilului a cunoscut o mai mare diversificare. Au apărut şi forme mai uşoare: „deportarea la distanţă de două gubernii", chiar „expulzarea din ţară" (care nu era considerată o pedeapsă atît de cumplită ca după revoluţia din octombrie)**. A fost

*Toate aceste date sunt luate din volumul XVI (Siberia occidentală) al cunoscutei cărţi Rusia a lui Semionov-Tian-Şanski(1). Atît celebrul geograf, cît şi fraţii lui au fost militanţi liberali perseverenţi şi plini de abnegaţie. Ei au contribuit mult la clarificarea ideii de libertate în ţara noastră. În timpul revoluţiei toată familia lor a fost nimicită. Unul dintre fraţi - împuşcat la conacul confortabil de la moşia lor de pe rîul Ranov, care a fost ars o dată cu tăierea parcului imens şi a aleii de tei şi plopi.

** P. F. Iakubovici, În lumea celor oropsiţi, Moscova. Ed. „Hudojestvennaia literatura", 1964.

introdus şi exilul administrativ, care completa exilul judiciar, însă sorocul exilului era exprimat în cifre clare, exacte, şi chiar exilul pe viață, nu era propriu-zis pe viață. Cehov scrie în Salwlin că după zece ani de exil (iar dacă avea o „comportare demnă de laudă" - criteriu incert, dar care, după mărturia lui Cehov, era folosit pe scară destul de largă -, chiar şi după şase ani) cel condamnat era trecut la starea de țăran şi putea să se întoarcă unde poftea, în afară de locul său natal.

O particularitate subînțeleasă, pe atunci firească pentru toți, iar pentru noi uimitoare, a exilului din ultimul secol al țarilor era caracterul lui individual: fie că era acordat pe cale judiciară, fie pe cale administrativă, exilul era stabilit fiecăruia separat, niciodată ca o consecință a apartenenței la un grup.

De la un deceniu la altul, condițiile şi gradul de duritate ale exilului s-au schimbat, şi diferitele generații de surghiuniți ne-au lăsat mărturii diferite. Transportul convoaielor de exilați era dificil, însă aflăm şi de la P. F. lakubovici, şi de la Lev Tolstoi că drumul politicilor era destul de suportabil. F. Kon(2) adaugă că atunci cînd în convoi se aflau şi politici, escorta se purta bine chiar şi cu deportații de drept comun, drept care aceştia îi prețuiau foarte mult pe politici. Multe decenii în şir, populația siberiană îi întîmpina cu ostilitate pe exilați: lor li se repartizau cele mai proaste parcele de pămînt, lor le revenea munca cea mai grea şi cea mai prost plătită, țăranii nu-şi măritau fetele cu ei. Fără nici un rost, prost îmbrăcați, stigmatizați şi flămînzi, ei se strângeau în bande, jefuiau şi astfel îi îndîrjeau şi mai mult pe locuitori. Însă asta nu se referea la politici, al căror val începe să fie observat din anii '70. Acelaşi F. Kon scrie că iakuții îi întîmpinau pe politici prietenos, cu speranță, văzînd în ei pe medicii, învățătorii şi consilierii lor juridici, care îi ajutau să se apere în fața autorităților. În orice caz, politicii, în exil, aveau astfel de condiții de viață, încît dintre ei au putut ieşi mulți oameni de ştiință (a căror ştiință s-a format în exil): etnografi regionali, etnografi, lingvişti, naturalişti, precum şi publicişti şi literați*. În Sahalin, Cehov n-a întîlnit politici şi nu ni i-a descris**.

Însă, de pildă, F. Kon, deportat în Irkutsk, a lucrat în redacția ziarului progresist „Vostocinoe obozrenie" [„Foaia răsăritului"], unde colaborau narodnicii, membri ai mişcării Narodnaia volia şi marxiştii (Krasin). Acesta nu era un oraş siberian de rînd, ci reşedința guvernatorului general, unde, potrivit Regulamentului privind surghiuniții, politicii nu

* Tan-Bogoraz(3) , V. I. Lohelson(4) , L. I. Sternberg(5).

** Prin naivitatea sa juridică sau mai degrabă în spiritul epocii sale, Cehov nu s-a înarmat cu nici un document oficial pentru deplasarea în Sahalin. Cu toate acestea nimeni nu l-a împiedicat să realizeze reccnsămîntul exilaților şi ocnaşilor pe care îl proiectase, ba chiar a avut acces şi la documentele închisorilor! (Comparați cu situația de la noi. Mergeți să inspectați cuibul lagărelor fără permis de la NKVD!) Doar cu politicii nu i s-a permis să se întîlnească.

aveau voie să intre, ceea ce însă nu-i împiedica să lucreze ca funcționari la bănci, în întreprinderi comerciale, ca institutori, să se întîlnească în saloane, la serate, cu intelectualitatea locală. Iar în ziarul „Stepnoi krai" [„Ținutul stepelor"] din Omsk, exilații publicau asemenea articole pe care cenzura nu le-ar fi îngăduit nicăieri în Rusia. Exilații din Omsk au pus ziarul lor la dispoziția grevi̧tilor din Zlataust. Şi Krasnoiarskul a devenit un oraş radical tot datorită exilaților. Iar în Minusinsk, în junii muzeului Martianov(6) s-a strîns un grup de exilați atît de respectați şi care nu cunoşteau nici un fel de restricții administrative, încît nu numai că au creat rețeaua pe întreaga Rusie a adăposturilor secrete pentru evadați (despre facilitatea evadărilor din vremea aceea am mai scris), dar dirija chiar activitatea oficială a „comitetului Witte"(7) din Minusinsk*. Şi dacă despre regimul dreptului comun din Sahalin Cehov exclamă că este redus „în modul cel mai trivial la iobăgism", acest lucru nu se poate spune despre exilul rusesc pentru politici din cele mai vechi timpuri pînă în cele mai recente. Pe la începutul secolului al XX-lea, exilul administrativ pentru politici în Rusia nu mai însemna pedeapsă. El nu mai era decît „un grocedeu perimat", formal şi vid, „care şi-a dovedit inutilitatea" (Gucikov(8)). Începînd din 1906, Stolîpin a luat măsuri pentru desființarea lui totală.

Dar ce a însemnat exilul lui Radişcev? El a cumpărat (apropo - cu numai zece ruble) o casă de lemn cu un etaj în orăşelul Ust-Ilimski Ostrog, unde a locuit cu copiii cei mici şi cu cumnată-sa, care îi ținea locul soției. Nimeni nici măcar nu se gîndea să-l pună să muncească, trăia cum credea de cuviință şi era liber să se deplaseze prin tot districtul Ilimsk. Ce a însemnat exilul lui Puşkin la Mihailovskoe(9), în prezent mulți îşi dau seama mergînd acolo ca excursioniști. Asemănător a fost şi exilul multor scriitori şi militanți: Turgheniev la Spasskoe-Lutovinovo(10), Axakov la Varvarino(11) (aceasta a fost opțiunea lui). În celula sa din puşcăria din Nercinsk, decembristul Trubeţkoi trăia cu soția (i s-a născut un fiu), iar cînd peste cîțiva ani a fost trimis în exilul din Irkutsk, acolo avea o casă mare, boierească, trăsură cu cai, lachei, guvernori francezi pentru copii (gîndirea juridică de atunci, încă nematurizată, nu ajunsese la conceptul de „duşman al poporului" şi „confiscarea întregii averi"). Iar Herzen, deportat la Novgorod, prin poziția sa în gubernie, primea rapoartele şefului poliției.

Această formă blîndă de exil au cunoscut-o nu doar numele mari, oamenii celebri. Ea a fost încercată şi în secolul a XX-lea de către mulți revoluționari şi frondişti, mai ales de către bolşevici-de ei nu se temeau. Stalin, avînd patru evadări în spate, a fost pentru a cincea oară deportat în... oraşul Vologda. Vadim Podbelski(12) pentru vehementele-i articole

*Felix Kon, În cincizeci de ani, vol. 2, În surghiun. Moscova. 1933.

antiguvernamentale a fost exilat... din Tambov la Saratov(13). Ce cruzime! Şi, bineînțeles, nimeni nu-l mîna acolo cu forța la muncă *.
Însă chiar şi un astfel de exil, care nouă ni se pare acum privilegiat, exil în care nu erai amenințat că mori de foame, era uneori foarte greu suportat de exilați. Mulți revoluționari îşi amintesc cît de dureros era pentru ei transferul din închisoare, unde aveau asigurate pîinea, căldura, adăpostul şi timpul liber pentru studiu şi gîlcevile de partid, în exil, unde trebuia singur, printre străini, să te îngrijeşti de pîine şi de adăpost Iar cînd nu trebuie să le cauți, atunci, explică ei (F. Kon), este şi mai rău: „groaza lipsei de activitate... Cel mai cumplit este că oamenii sunt condamnați la inactivitate" - şi iată unii se cufundă în ştiință, alții în comerț, atraşi de cîştiguri, iar alții, de disperare, dau în darul beției.
De ce însă - lipsă de activitate? Căci localnicii nu se plîng de aşa ceva, ei de-abia izbutesc să-şi îndrepte spinarea către seară. Mai exact, este vorba de schimbarea solului, de întreruperea modului de viață obişnuit, de dezrădăcinare, de pierderea legăturilor vitale.
Numai doi ani de exil i-au trebuit jurnalistului Nikolai Nadejdin(15) ca să îi piară pofta de a mai face pe iubitorul de libertate şi să se transforme în slujitor cinstit al tronului. Năvalnicul şi petrecărețul Menşikov, exilat în 1727 în Beriozov, a construit acolo o biserică, a discutat cu localnicii despre deşertăciunea lumii, şi-a lăsat barbă, a umblat într-un halat simplu şi în doi ani a murit. Te întrebi: prin ce fusese atît de istovitor, atît de insuportabil exilul nestingherit al lui Radişcev, în cît, pe urmă, în Rusia, cînd era amenințat să fie surghiunit din nou, de frică — el s-a sinucis? Iar Puşkin, din satul Mihailovskoe, din acest rai pe pămînt, în octombrie 1824 îi scria lui Jukovski(16): „Salvează-mă [adică de exil - A.S.] chiar cu fortăreața, chiar cu mînăstirea din Solovki!" Şi asta nu era o frază goală, pentru că i-a scris şi guvernatorului, rugîndu-l să-i schimbe exilul cu fortăreața.
Pe noi, care ştim ce înseamnă Solovki, astăzi ne uluieşte acest lucru: ce pornire, ce disperare şi ce ignoranță îl bîntuiau pe poet ca să azvîrle Mihailovskoe şi să ceară insulele Solovki?...
Iată care este acea forță sumbră a exilului — această pură deplasare şi instalare cu picioarele legate, de care şi-au dat seama chiar şi suveranii din antichitate, pe care a îndurat-o şi Ovidiu.
Pustiu. Senzația că eşti pierdut. O viață care nu seamănă cîtuşi de puțin cu viața...
***
În lista instrumentelor de oprimare pe care trebuia să le spulbere pentru totdeauna luminoasa revoluție, undeva, pe locul al patrulea, figura,

*Acest revoluționar, al cărui nume a fost dat străzilor Poştelor din multe oraşe ruseşti, era atît de puțin obişnuit cu munca fizică, încît chiar de la primul subotnic(14) a făcut o bătătură, şi de la această bătătură... a murit.

desigur, şi exilul.
Dar abia a făcut revoluția primii paşi pe picioruşele-i rahitice, încă nematurizată, şi a priceput numaidecît că nu se poate fără exil! Poate un an, să zicem vreo trei, în Rusia n-a existat exil şi foarte curînd au început, cum li se spune astăzi, deportările: îndepărtarea celor indezirabili. Iată cuvintele autentice ale unui erou național, pe urmă şi mareşal, despre anul 1921 în gubernia Tambov: „S-a hotărît să se organizeze o amplă deportare a familiilor de bandiți (citeşte - „partizani" - A.S.). Au fost organizate vaste lagăre de concentrare, unde aceste familii au fost închise în prealabil" (sublinierile mele-A.S.)*.
Numai comoditatea de a-i împuşca pe oameni imediat, în loc de a-i duce undeva şi de a-i apăra şi a-i hrăni pe drum, apoi de a-i instala şi din nou de a-i apăra - numai această comoditate a întîrziat introducerea exilului regulat pînă la finele comunismului de război, însă la 16 octombrie 1922, pe lîngă NKVD a fost creată comisia permanentă pentru deportarea „persoanelor social-primejdioase şi a membrilor partidelor antisovietice", adică toate, în afară de cel bolşevic, iar pedeapsa cea mai frecventă era trei ani**. În felul acesta, chiar din zorii anilor '20 instituția exilului funcționa obişnuit şi în ritm normal.
Este adevărat că nu s-a restabilit exilul pentru delincvenții de drept comun: fuseseră inventate lagărele de reeducare prin muncă şi ele înghițeau totul. Dar exilul politic a devenit mai comod ca niciodată: în absența ziarelor de opoziție, deportarea a devenit neştiută de nimeni, iar pentru cei ce erau alături, cei care îi cunoşteau bine pe cei deportați, după execuțiile comunismului de război, cei trei ani de exil blînd, nezorit, păreau o măsură educativă lirică.
Totuşi, din acest exil insinuant, profilactic, nu se mai întorcea nimeni în locurile natale, iar dacă izbuteau să se întoarcă, curînd erau luați din nou. Cei prinşi în vîrtej îşi începeau cercurile prin Arhipelag, şi ultimul arc de cerc rupt cobora negreşit în groapă.
Blîndețea oamenilor a făcut ca intențiile puterii să nu fie prea curînd desluşite: pur şi simplu puterea nu se întărise îndeajuns ca pe toți cei indezirabili să-i stăpînească dintr-o dată. Şi iată că pe cei hărăziți pierzaniei îi smulgeau deocamdată nu din viață, ci din memoria oamenilor.
Exilul a fost restabilit cu atît mai uşor, cu cît drumurile convoaielor de odinioară nu se sălbăticiseră, nu dispăruseră, şi nici chiar ținuturile siberiene, din Arhanghelsk ori Vologda, nu s-au schimbat deloc şi n-au fost cuprinse de mirare cîtuşi de puțin. (De altfel, gîndirea oamenilor de stat nu se va opri aici, degetul nu ştiu cui se va mai plimba pe harta celei de a şasea părți a uscatului, şi vastul Kazahstan, care de-abia se alăturase

*Tuhacevski, Borba s kontrrevoliutionnuni vostaniiami (Lupta cu răscoalele contrarevoluționare), revista „Voina i revoliuția" („Războiul şi revoluția"), 1926, 7/8, p. 10.
** Sobranie Uzakonenii RSFSR (Culegere de legi al RSFSR). 1922, Nr. 65, p. 844.

Uniunii Republicilor(17), va pune la dispoziția exilului întinderile sale, ba chiar în Siberia cîte locuri uitate de lume vor mai fi descoperite.)
Însă tradiția exilului a mai păstrat şi un impediment: concepția exilaților că statul este obligat să-i întrețină. Guvernul țarist nu îndrăznea să-i oblige pe surghiuniți să sporească produsul național. Iar revoluționarii de profesie considerau că este înjositor pentru ei să muncească. În lakutia, un colonist-deportat avea dreptul la 15 deseatine de pămînt (de şaizeci şi cinci de ori mai mult decît un colhoznic astăzi). Nu că revoluționarii s-ar fi îngrămădit să lucreze pămîntul, dar iakuții țineau foarte mult la pămînt şi plăteau revoluționarilor „filodormă", arendă, pe care o achitau în alimente şi ceai. Astfel, venind aici cu mîinie goale, revoluționarul se trezea deodată creditorul iakuților (F. Kon). Şi, pe lîngă aceasta, statul țarist îi mai plătea duşmanului său politic în exil: 12 ruble pe lună pentru hrană şi 22 ruble pentru îmbrăcăminte. Lepeşinski(18) scrie* că Lenin în exilul din Şuşenskoe primea (n-a refuzat) 12 ruble pe lună, iar el, Lepeşinski, 16 ruble, fiindcă el nu era un exilat pur şi simplu, ci un exilat funcționar. F. Kon ne asigură că aceşti bani erau extrem de puțini. Dar este ştiut faptul că prețurile din Siberia erau de două-trei ori mai mici decît cele din Rusia, iată de ce alocația de stat pentru un exilat era chiar prea suficientă. De pildă lui V. I. Lenin i-a dat posibilitatea să se ocupe, îndestulat, de teoria revoluției, fără a se îngriji de mijloacele de existență. Iar Maitov scrie că pentru 5 ruble pe lună avea locuință şi masă completă, iar restul banilor îi cheltuia pe cărți sau îi strîngea pentru evadare. Anarhistul A. P. Ulanovski spune că numai în exil (în ținutul Turuhansk, unde se afla împreună cu Stalin) a avut pentru prima dată în viață un surplus de bani şi i-a expediat unei fete din libertate, pe care o cunoscuse pe drum, şi pentru prima oară a putut să-şi cumpere şi să vadă ce este aceea cacao. La ei, acolo, carnea de ren şi cega costau o nimica toată, o casă bună, solidă, costa 12 ruble (întreținerea pe o lună!) Nici unul dintre politici nu ducea lipsă de nimic, bani pentru întreținere primeau toți exilații pe cale administrativă. Toți erau bine îmbrăcați (de fapt aşa şi veneau).
Este adevărat că exilații pe viață, în limbajul nostru - „delincvenții de drept comun", nu primeau bani pentru întreținere, dar li se dădeau gratuit şube, toată îmbrăcămintea şi încălțămintea. În Sahalin, asta ne-o spune Cehov, toți deportații primeau, vreme de doi-trei ani, iar femeile pe toată durata detenției, întreținere gratuită în natură, inclusiv carne 40 de zolotnici (adică 200 g), iar pîine 3 funți (adică „un kilogram două sute", precum stahanoviştii minelor noastre din Vorkuta cînd îndeplineau norma cu 150%. Este drept, consideră Cehov, pîinea aceasta nu

*P. N. Lepeşinski, Na povoroie (La cotitură) (De la sfîrşitul anilor '80 la 1905). însemnări fugitive ale unui participant la lupta revoluționară, Petrograd, Gosizdat, 1922.

era bine coaptă şi era făcută din făină proastă, dar nici în lagăre nu este mai bună!). Anual primeau cîte o scurtă îmblănită, cîte o manta de postav şi cîteva perechi de încălțări. Şi mai era următorul procedeu: vistieria țaristă plătea intenționat exilaților prețuri mari pentru obiectele confecționate de ei tocmai pentru a susține producția lor. (Cehov a ajuns la convingerea că nu Sahalinul - colonia - este avantajos pentru Rusia, ci Rusia este cea care hrăneşte această colonie.)
Bineînțeles, regimul politic sovietic nu se putea bizui pe asemenea temeiuri nesănătoase. În 1928 cel de al doilea congres panrus al lucrătorilor din administrație a recunoscut sistemul de deportare existent nesatisfăcător şi a stăruit pentru „organizarea exilului sub formă de colonii în localități îndepărtate, izolate, precum şi pentru introducerea sistemului condamnărilor incerte" (adică pe termen nedefinit)*.
Începînd din 1929 au început să pună la punct un sistem de exil în combinație cu munca forțată .
„Cine nu munceşte nu mănîncă", acesta e principiul socialismului. Şi numai pe acest principiu socialist putea fi edificat exilul sovietic, însă tocmai socialiştii s-au obişnuit să primească în exil hrană gratuit! Neîndrăznind să rupă dintr-o dată această tradiție, vistieria sovietică a început şi ea să plătească exilaților ei politici, însă, fireşte, nu tuturor, şi bineînțeles - nici kaerilor, nici politicilor, făcînd şi între ei diferențieri: de pildă, în Cimkent, în anul 1927, eserii şi esdekii primeau cîte 6 ruble pe lună, iar troțkiştii 30 (erau totuşi de-ai lor - bolşevici)**. Doar că aceste ruble nu erau ruble țariste, pentru o cămăruță foarte mică trebuia să plăteşti 10 ruble pe lună, iar cu 20 de copeici pe zi să mănînci foarte modest. În continuare - din ce în ce mai rău. În anul 1933 „politicii" primeau alocație 6 ruble şi 25 de copeici pe lună. Iar în acel an, îmi amintesc perfect, un kilogram de pîine neagră de secară „la liber" (nu pe cartelă) costa 3 ruble. Aşadar, socialiştii nu mai puteau să învețe limbi străine şi să scrie lucrări teoretice, nu le mai rămînea decît să se cocoşeze muncind. Celor care ieşeau la lucru GPU-ul le tăia şi ultima, infima alocație.
Însă chiar dacă doreau să muncească, exilaților nu le era uşor să obțină un cîştig. Căci sfîrşitul anilor '20 a fost marcat la noi de un şomaj rar întîlnit. Să găseşti ceva de lucru constituia privilegiul oamenilor cu dosarul imaculat şi al membrilor de sindicat, iar exilații nu puteau să concureze, oferind studiile şi experiența lor. Exilații mai trebuiau să țină cont şi de comenduire, fără acordul căreia nici o instituție n-ar fi îndrăznit să primească un exilat. (Dar chiar şi un fost exilat avea slabe speranțe să obțină o slujbă bună: de vină era semnul din actul de identitate.)

* ȚGAOR, fond 4042, inv. 38, dosar 8, filele 34-35.
**ȚGAOR, fond 393. înv. 84, dosar 4, fila 97.

În anul 1934, în Kazan, cum îşi aminteşte P. S-va, un grup de exilaţi culţi s-a angajat la pavat de străzi. La comenduire i-au dojenit: la ce bun această demonstraţie? Dar nu i-au ajutat să găsească altceva de lucru, şi Grigori B. i-a zis agentului operativ: „Da dumneavoastră nu pregătiţi nici un proces? Ne-am fi angajat martori plătiţi".
Erau nevoiţi să adune firimituri de la masă şi să le arunce în gură...
Iată cum decăzuse exilul politic rusesc. Nu mai rămînea timp de discuţii, nici de a scrie proteste împotriva „Credo"-ului oficial. Şi nu cunoşteau necazul că nu ştiau cum s-o scoată la capăt cu inactivitatea lipsită de sens... Acum grija era cum să nu moară de foame. Şi să nu decadă, devenind turnători.
În primii ani ai puterii sovietice, în ţara noastră, eliberată, în sfîrşit, de robia seculară, mîndria şi independenţa exilaţilor politici au decăzut, s-au dezumflat precum un balon înţepat. S-a dovedit că era iluzorie acea forţă a exilaţilor politici de care se temea atîta puterea anterioară. Că această forţă a fost creată şi susţinută numai de opinia publică a ţării, însă îndată ce opinia publică a fost înlocuită cu o opinie organizată, exilaţii, împreună cu protestele şi drepturile lor, au fost azvîrliţi arbitrarului ghepeiişnicilor(19) năuci şi obtuzi şi necruţătoarelor instrucţiuni secrete (cele dintîi asemenea instrucţiuni au izbutit să poarte amprenta mîinii şi inteligenţei lui Dzerjinski, ministrul afacerilor interne). Acum a devenit imposibil să lansezi de acolo, spre lumea liberă, măcar un strigăt rugăşit, măcar un cuvîntel. Dacă un muncitor exilat a trimis o scrisoare la fosta lui uzină, cel care i-a dat citire de faţă cu toţi ceilalţi (Leningrad, Vasili Kirillovici Egoşin), a fost şi el exilat fără întîrziere. Exilaţii au pierdut nu doar alocaţia în bani, mijloacele de trai, dar şi orice drept în general. Reţinerea lor în continuare, arestarea, expedierea cu convoiul erau mult mai accesibile pentru GPU decît atunci cînd aceşti oameni erau socotiţi liberi. Acum nu mai erau stingherite de nimic şi parcă erau operate asupra unor păpuşi de gutapercă, nu asupra unor oameni . Era cît se poate de simplu să le tragă o scuturătură cum a fost la Cimkent: au anunţat pe neaşteptate că exilul de aici trebuie lichidat în douăzeci si patru de ore. În douăzeci şi patru de ore trebuia: să predea totul la locul de muncă, să-şi golească locuinţa, să scape de tot calabalîcul, să se pregătească de drum şi să pornească pe traseul indicat. Nu cu mult mai blînd decît expedierea unui convoi de deţinuţi! Nu este deloc mai asigurată ziua de mîine a exilatului...
Însă tăcerea societăţii şi presiunea GPU-ului nu era totul: cine erau ei, aceşti exilaţi? Aceşti imaginari membri de partid fără partide? Nu ne referim la cadeţi: toţi cadeţii din ţară au fost stîrpiţi, dar ce însemna în jurul anului 1927 sau în jurul anului 1930 să te socoteşti eser sau menşevic? Nicăieri în ţară nu exista nici un grup de personaje care să răspundă la aceste nume. La începutul anilor '20, tuturor socialiştilor li s-a propus să renunţe la convingerile lor de partid, şi în majoritatea lor au fost de

acord şi s-au desprins de partidele respective. Doar o mică minoritate a declarat că rămîne fidelă acestor convingeri. (Deşi pentru noi, într-o apreciere istorică, aceste convingeri sunt acum puțin înțelese, întrucît toate partidele socialiste* efectiv n-au făcut decît să-i ajute pe bolşevici să se consolideze. Demult, chiar de la revoluție, după zece ani tumultuoşi, programele acestor partide nu au fost revizuite, şi chiar dacă aceste partide ar fi reînviat pe neaşteptate nu se ştie cum ar fi apreciat evenimentele şi ce ar fi propus. Toată presa le pomenea demult numai la timpul trecut, şi acei membri ai lor care au scăpat teferi trăiau în familiile lor, lucrau în specialitățile lor şi uitaseră să se mai gîndească la partidele lor de odinioară. Dar listele din tablele legii GPU-ului sunt de neşters. Şi la un semnal nocturn neaşteptat aceşti mieluşei distrați erau înhățați şi dintr-o puşcărie într-alta erau expediați, de pildă, la Buhara.
Aşa a sosit acolo I. V. Stoliarov în 1930 şi a întîlnit aici eseri şi esdeki îmbătrîniți, adunați din toate colțurile țării. Smulşi din viața lor obişnuită, nu le mai rămînea acum decît să se lanseze în discuții, să aprecize momentul politic, să propună soluții şi să presupună care ar fi fost cursul istoriei dacă... dacă...
În felul acesta au înjghebat din ei-nu partide, ci ținte pentru scufundare.
Cei mai numeroşi în exil erau social-democrații georgieni, daşnacii(20) armeni, deportați în număr mare în locuri îndepărtate după cucerirea republicilor lor de către comunişti. Unii îşi amintesc că un partid viu şi combativ în anii '20 au fost sioniştii-socialişti cu energica lor organizație de tineret „Hashemer" şi organizația legală „Hehalutz", care a creat comunele agricole evreieşti din Crimeea. În 1926 au băgat la puşcărie întregul lor comitet central, iar în 1927, pe băieții şi fetele pînă la 15-16 ani i-au luat din Crimeea şi i-au dus în exil. Le-au dat oraşul Turtkul şi alte locuri aspre. Acesta era într-adevăr un partid: sudat, tenace, sigur de dreptatea lui. Însă ei nu urmăreau un țel general, ci doar țelul lor particular să trăiască precum o națiune, să trăiască într-o Palestina a lor. Bineînțeles, partidul comunist, care a renunțat benevol la noțiunea de patrie, nu putea să tolereze la alții manifestări de naționalism îngust**.
În locurile de exil, socialiştii se găseau unii pe alții, şi apăreau, reînviau

*Acei socialişti occidentali, ca Daniel Meyer, care numai în 1967 au simțit că „este o ruşine să fie socialişti laolaltă cu URSS", puteau să ajungă la această convingere şi cu vreo 40-45 de ani mai devreme. Căci comuniştii sovietici încă de pe atunci i-au stîrpit din rădăcină pe socialiştii sovietici, dar: pe noi nu ne doare dintele din gura altuia.

**Părea că această pornire firească şi nobilă a sioniştilor de a reface pămîntul strămoşilor, de a întări credința strămbunilor şi de a se aduna acolo după o dispersare de două milenii, ar fi trebuit să atragă măcar sprijinul şi ajutorul popoarelor europene. Este adevărat. Crimeea în locul Palestinei nu era deloc o idee sionistă pură, şi oare n-a fost o bătaie de joc din partea lui Stalin propunerea făcută acestui popor mediteranean să-şi aleagă drept a doua Palestina oraşul Birobidjan din vecinătatea taigalei? Mare meşter în arta de a-şi ascunde îndelung gîndurile, prin această invitație blîndă, el făcea, poate, prima probă a acelei deportări pe care o plănuia pentru anul 1953.

fracțiunile lor, apăreau case de ajutor reciproc (dar toate strict fracționare-doar ai lor pentru ai lor). Din locurile unde nu erau probleme cu lucrul, de pildă din Cimkent, trimiteau ajutor tovarăşilor de partid „din nord", care nu aveau de lucru şi celor care stăteau în izolatoare. S-a pus din nou pe tapet ideea luptei pentru „statutul politicilor" (în toată perioada sovietică socialiştii nu şi-au dat seama cîtuşi de puțin cît este de nepoliticos să nu lupți pentru drepturile tuturor zekilor, ci doar pentru ale tale şi alor tăi). În anumite locuri organizaseră pregătirea bucatelor, îngrijirea copiilor în comun şi reuniuni fireşti în asemenea cazuri, şi vizite reciproce. De asemenea sărbătoreau împreună, în exil, 1 Mai (fără să aniverseze, în mod demonstrativ 7 noiembrie).
Exilații erau foarte slăbiți din pricina relațiilor necordiale dintre partide, ce s-au complicat în perioada sovietică şi s-au înăsprit de pe la mijlocul anilor '20, cînd în exil au apărut numeroşi troțkişti, care, în afară de sine, nu recunoşteau pe nimeni drept politici.
„Politicilor" le-a rămas şi în exil posibilitatea să-şi renege convingerile şi prin asta să se elibereze, însă aici, sub ochii fracțiunilor, astfel de cazuri erau rare. Apoi, în anul 1936, numeroşi social-democrați şi eseri oricum au fost eliberați de exil (nu înseamnă că numele lor au fost uitate): acum, ochiul de vultur al sectorului operativ veghează şi mai vigilent asupra celor rămaşi. În 1937, toți au fost transferați în puşcării.
Însă nu numai socialiştii erau ținuți în exilul anilor '20 şi '30: în primul rînd (şi cu fiecare an devenea tot mai evident) veneau cei care nu erau deloc socialişti. Se revărsau pur şi simplu şi intelectuali fără de partid, acei oameni independenți din punct de vedere spiritual, care împiedicau noul regim să se statornicească. Şi foşti, care nu fuseseră exterminați în timpul războiului civil. Chiar şi băiețandri pentru „foxtrot".* Şi spiritişti. Şi ocultişti. Şi preoți - la început avînd încă dreptul de a sluji în exil. Şi pur şi simplu credincioşi, pur şi simplu creştini (hristiane), sau țărani (krestiane (21)), cum au modificat ruşii cu multe veacuri în urmă. Şi țărani pur şi simplu.
Şi ei toți nimereau sub ochiul aceluiaşi sector operativ, toți se separau şi înțepeneau. Cu anii, ei se vor feri şi mai mult unul de celălat, ca nu cumva NKVD-ul să-i suspecteze de „organizație" şi să o ia de la început. (Şi tocmai această soartă îi aşteaptă pe mulți.) Astfel, înlăuntrul exilului de stat, ei se vor adînci într-un al doilea exil benevol - singurătatea. (Iar lui Stalin tocmai asta îi trebuie.)
Exilații mai erau slăbiți şi de răceala cu care erau priviți de către localnici: localnicii erau persecutați dacă manifestau vreun semn de apropiere față de exilați, cei vinovați erau deportați la rîndul lor, iar tinerii erau excluşi din comsomol.

*Anul 1926. Siberia. Mărturia lui D. P. Vitkovski.

Epuizaţi de indiferenţa ţării, exilaţii sovietici îşi pierduseră şi voinţa de a mai evada. Evadările exilaţilor din epoca ţaristă erau un sport vesel: cinci evadări Stalin, şase evadări Noghin(22). Pentru asta nu îi ameninţa nici glonţul, nici ocna, ci simpla reîntoarcere la vechiul loc după o călătorie distractivă. Dar GPU-ul, din ce în ce mai înţepenit, din ce în ce mai greoi, începînd de pe la mijlocul deceniului al treilea a instituit un sistem de răspundere solidară: toţi membri unui partid poartă răspunderea pentru un evadat de-al lor. Şi aerul era deja insuficient, şi jugul era atît de apăsător, încît socialiştii, pînă de curînd mîndri şi impetuoşi, au acceptat acest sistem! Acum ei înşişi, prin hotărîrea lor de partid, îşi interziceau să evadeze!
Şi, la urma urmelor, unde să evadeze? La cine să fugă?...
Specialişti pricepuţi ai justificărilor teoretice au şi potrivit una: nu este vremea de evadat, trebuie să aşteptăm. Şi în general nu e vremea de luptat, de asemenea trebuie să aşteptăm. La începutul anilor '30, N. I. Mandelstam(23) remarcă la deportaţii socialişti din Cerdîn că au renunţat definitiv să mai opună rezistenţă. Şi chiar sentimentul sfîrşitului inevitabil. Şi o singură speranţă practică: cînd le vor adăuga o nouă condamnare - să o facă fără o altă arestare, să le dea să semneze acolo, pe loc, astfel nu li se va distruge modesta lor agoniseală. Şi un singur obiectiv moral: în faţa morţii să-şi păstreze demnitatea umană.
Nouă, după ce am trecut prin lagărul de muncă silnică, unde, la început -indivizi separaţi, striviţi, am început să ne unim pe neaşteptate, ne vine greu să pomenim acest proces de dezmembrare generală. Dar în deceniile noastre, viaţa societăţii ia amploare, tinde spre plenitudine (inspiraţie), atunci, ea mergea spre oprimare şi contracţie (expiraţie).
Aşa că nu se cuvine ca epoca noastră să judece epoca aceea.
Exilul mai avea şi numeroase gradaţii, ceea ce, de asemenea, contribuia la dezbinarea şi slăbirea exilaţilor. Existau diferite termene de schimbare a actelor de identitate (unii în fiecare lună, şi cu proceduri istovitoare). Nevrînd să ajungă într-o categorie mai proastă, fiecare trebuia să respecte regulile.
Pînă la începutul anilor '30 s-a păstrat şi cea mai blîndă formă: acesta nu era exil, ci minus, în acest caz, prigonitului nu-i indicau un domiciliu exact, ci îl puneau să aleagă dintr-un număr de oraşe minus atîtea. Dar, după ce a ales, el era legat de acel loc tot pe un termen de trei ani. Minusistul nu trebuia să meargă pentru verificare la GPU, dar nici să iasă din localitate nu avea voie. În anii şomajului bursa locurilor de muncă nu dădea de lucru minusiştilor; dacă, totuşi, el izbutea să-şi găsească - se făceau presiuni asupra administraţiei să-l concedieze.
Minusul era acul care fixa insecta dăunătoare, şi astfel, aceasta aşteaptă supusă pînă îi venea rîndul să fie arestată de-adevăratelea.
Şi mai exista credinţa în această orînduire înaintată, care nu poate, nu trebuie să aibă nevoie de exil! Credinţa în amnistie, mai cu seamă cu

prilejul strălucitei celei de a 10-a aniversări a lui Octombrie!...
Şi amnistia a venit, amnistia a trăsnit. Exilaţii, dar nu toţi, au fost scutiţi de un sfert din pedeapsă (din trei ani - nouă luni). Dar întrucît se derula Marea Pasienţă, şi după trei ani de exil urmau în continuare trei ani de izolator politic şi apoi din nou trei ani de exil, această accelerare cu nouă luni nu făcea deloc viaţa mai frumoasă.
După asta venea timpul unei alte judecăţi. Anarhistul Dmitri Venediktov, spre sfîrşitul exilului de trei ani la Tobolsk (1937) a fost arestat sub acuzarea precisă şi categorică: „colportare de zvonuri referitoare la împrumuturi"(24) (oare ce zvonuri puteau să existe despre împrumuturi, care apăreau în fiecare an ca florile din luna mai?...) „şi nemulţumire de puterea sovietică" (fiindcă exilatul trebuie să fie mulţumit de soarta lui). Şi ce i-au dat pentru aceste crime odioase? Moartea prin împuşcare în şaptezeci şi două de ore fără drept de apel! (Fiica sa Galina a mai apărut în paginile acestei căiţi.)
Astfel a fost exilul în primii ani de libertate cîştigată, şi acesta era drumul pentru eliberarea definitivă din exil.
Exilul era un fel de ţarc pentru toate oile destinate cuţitului. Exilaţii din primele decenii sovietice nu erau oameni care trăiau, ci care aşteptau chemarea acolo. (Erau oameni inteligenţi - dintre foşti, ba chiar şi ţărani simpli, care încă din deceniul al treilea au înţeles ce îi aştepta înainte. Şi, încheindu-şi primul exil de trei ani, pentru orice eventualitate, rămîneau tot acolo, de pildă la Arhanghelsk. Uneori asta îi ajuta să scape de greblă.)
Iată dar ce întorsătură a luat pentru noi paşnicul exil din Şuşenskoe şi cel din Turuhansk cu cacao.
Iată ce povară nouă s-a adăugat tristeţii lui Ovidiu.

Capitolul 2

CIUMA ȚĂRĂNEASCĂ

ÎN ACEST CAPITOL va fi vorba de puține lucruri. Despre cincisprezece milioane de suflete. Despre cincisprezece milioane de vieți.

Fireşte, nu erau oameni culți. Oameni care să ştie să cînte la vioară. Care să ştie cine este Meyerhold(1) ori cît este de interesant să te ocupi cu fizica atomică.

În primul război mondial noi am avut ceva mai puțin de două milioane de morți şi dispăruți fără urmă. În cel de al doilea - douăzeci de milioane (asta după Hruşciov, după Stalin - doar şapte. Să fi greşit losif socoteala? Şi cîte ode! Cîte obeliscuri, focuri veşnice! Romane şi poeme! Un sfert de veac literatura sovietică s-a adăpat doar cu acest sînge!

Însă despre ciuma aceea tăcută şi trădătoare, care a devorat cincisprezece milioane de țărani - şi asta după un calcul foarte sumar şi doar sfîrşind cu anul 1932*! - dar nu luați la rînd, ci pe alese, coloana vertebrală a poporului rus: despre Ciuma aceea nu există cărți. Iar despre cele şase milioane de morti ca urmare a foametei artificiale provocate de bolşevici - despre asta nu vorbeşte nici patria noastră, nici Europa vecină. În bogatul ținut al Poltavei, în sate, pe drumuri şi pe cîmp zăceau cadavre neîngropate. De boscheții din apropierea gărilor nu te puteai apropia - puțeau cadavrele în descompunere, printre ele şi prunci. „Edem din lipsă de albumină", scriau pe certificatele celor ce se tîrau să moară pe pragul spitalelor. În Kuban era aproape chiar mai cumplit. Iar în Bielorusia, în multe locuri morții erau ridicați de echipe speciale, dintre rude nu mai avea cine să-i îngroape.

Şi trîmbițele nu ne trezesc să ne înfiorăm. Şi la răscrucile de drumuri vicinale, unde scîrțîiau convoaie încărcate cu osîndiți nu au fost puşi nici măcar trei bolovani! Şi cei mai buni umanişti ai noştri, atît de condescendenți la nedreptățile din ziua de azi, în anii aceia doar dădeau din cap aprobator: totul este corect! Aşa le trebuie!

Şi totul a fost făcut într-o tăcere atît de desăvîrşită, şi locul răzuit cu atîta migală, şi fiece şoaptă înăbuşită cu atîta zor, încît, astăzi, nu pot decît să-i refuz pe cei amatori să-mi povestească despre lagăr: „Lăsați, fraților, am teancuri de asemenea povestiri, nu mai am unde să le pun", însă despre deportarea țăranilor nu-mi aduce nimeni nimic. Oare unde am putea găsi pe cineva care să ne povestească?...

*Această cifră este diminuată, dacă judecăm după discursul lui Stalin la primul congres al colhoznicilor fruntaşi (Opere, Moscova, 1951, vol. 13, p. 246). El a precizat: la fiecare 100 de gospodării - 4-5 erau de chiaburi, 8-10 - țărani înstăriți. Adunînd, obținem procentul gospodăriilor ce trebuiau distruse: de la 12 la 15. Iar în 1929 erau în jur de 26 milioane de gospodării țărăneşti; pe atunci o familie țărănească avea în medie peste 5 membri, iar una înstărită şi peste 6.

Ştiu că aici nu este de ajuns un capitol şi nici o carte a unui singur om. Iar eu nici măcar un capitol temeinic nu sunt în stare să alcătuiesc.
Şi totuşi încep. Vreau să pun acest capitol ca un semn, ca un reper, în locul acelor bolovani, ca să marchez locul unde poate, cîndva, se va ridica o nouă biserică a lui Hristos Mîntuitorul.
De la ce a început totul? Oare de la dogma că ţărănimea este „mică burghezie"? (Dar cine nu este la ei mică burghezie? Potrivit schemei lor extraordinar de exacte, în afară de muncitorii din fabrici, pe de o parte, - excluzîndu-i pe cei calificaţi - şi de magnaţii-patroni, pe de alta, toţi ceilalţi, de fapt tot poporul: şi ţăranii, şi funcţionarii, şi artiştii, şi aviatorii, şi profesorii, şi studenţii, şi medicii, nu sunt altceva decît „mică burghezie".) Ori de la calculul tîlhăresc al cîrmuitorilor: pe unii să-i jefuiască şi pe alţii să-i înspăimînte?
Din ultimele scrisori pe care Korolenko le-a adresat lui Gorki în 1921, înainte ca primul să moară, iar cel de al doilea să emigreze, aflăm că acest atac banditesc asupra ţărănimii a început încă de pe atunci şi a fost realizat aproape în aceeaşi formă ca şi în anul 1930. (Pe măsură ce trec anii, apar tot mai multe materiale în legătură cu asta.) Dar puterea lor nu era pe măsura cutezanţei şi au renunţat, au dat înapoi.
Totuşi proiectul le-a rămas în cap, şi pe parcursul întregului deceniu al treilea s-a fluturat acest cuvînt cu intenţii de mustrare, de vină: chiabur! chiabur! chiabur! În conştiinţa orăşenilor se insinua ideea că n-au loc să trăiască alături de „chiabur" pe pămînt.
Nimicitoarea ciumă ţărănească se pregătea, pe cît se poate judeca, încă din noiembrie 1928, cînd, după raportul secretarului comitetului de partid al ţinutului Caucazul de Nord, Andreev, CC al VKP/b/ a interzis să fie primiţi în colhozuri ţăranii înstăriţi („chiaburii"): iată, erau separaţi pentru exterminare. Această hotărîre a fost ratificată în iulie 1929, şi de pe acum, erau pregătite listele criminale, şi au început confiscările şi deportarea. Iar la începutul anului 1930, ceea ce urma să se înfăptuiască (după ce avusese loc o repetiţie şi totul fusese pus la punct) a fost anunţat public de către hotărîrea Comitetului Central al VKP/b/ din 5 ianuarie privind accelerarea colectivizării (partidul are „deplina justificare să treacă în activitatea sa practică de la politica de limitare a tendinţelor exploatatoare ale chiaburimii la politica de lichidare a chiaburimii ca clasă").
După Comitetul Central, n-au întîrziat prea mult nici preasupusele ŢIK şi SNK: la 1 februarie 1930 au dezvoltat voinţa partidului, dîndu-i formă legislativă. Comitetelor de partid regionale şi de ţinut li se da libertatea „să adopte toate măsurile necesare în lupta cu chiaburimea pînă la (nici n-a fost altfel) confiscarea totală a averii chiaburilor şi deportarea lor din limitele raioanelor şi ţinuturilor".
Doar cînd să spună ultimul cuvînt, pe Măcelar l-a cuprins ruşinea. Din care limite a spus. Dar n-a spus - în care. Unii naivi puteau sa înţeleagă

că undeva aproape, la treizeci de verste depărtare...
Cît despre coada de topor, se pare că nici nu figura în Teoria înaintată. Însă, după anvergura cositorii, a devenit clar că fără ea nu se poate. Am vorbit de valoarea acestui cuvînt. De pildă, s-a inițiat o „colectă de ambalaje", şi pionierii au pornit din casă în casă să adune de la țărani saci în folosul statului sărac, dar tu nu ai dat, ți-a părut rău, fiindcă ai nevoie (l-a magazin nu sunt de vînzare)-gata, eşti coadă de topor. Numai bun pentru deportare.
Şi aceste denumiri şi-au pornit marşul voios prin Rusia Sovietică, ale cărei nări nu se răciseră încă de aburii sîngelui vărsat în războiul civil! Cuvintele au fost lansate şi, cu toate că nu explicau nimic, erau înțelese, simplificau foarte mult, nu trebuia să gîndeşti cîtuşi de puțin. A fost repusă în vigoare o lege din timpul războiului civil (după opinia mea nu a fost o lege rusească; unde s-a mai pomenit în istoria Rusiei aşa ceva?): zece pentru unul! O sută pentru unul! Pentru un activist omorît (şi cel mai adesea - un leneş, un palavragiu; toată lumea îşi aminteşte că deschiaburirea era condusă de hoți şi bețivi) erau exterminați sute de țărani dintre cei mai harnici, buni organizatori, inteligenți, cei care purtau în ei stabilitatea națiunii rase.
Cum? Cum! ni se strigă. Dar ciocoii? Asupritorii vecinilor? Care dau cu împrumut şi iau camătă?
Just, într-o mică măsură au nimerit acolo şi ciocoii. (Toți oare?) Numai că întrebăm şi noi: ciocoi - fiindcă aveau aceasta în sînge? Fiindcă aceasta era esența lor? Ori pentru că acesta este specificul oricărei bogății (şi al oricărei puteri), să-l strice pe om? O, dacă ar fi atît de simplă „purificarea" omenirii sau a unei clase! Dar dacă au purificat într-atît țărănimea, cu pieptene des de fier, deci, dacă au purificat-o de ciocoii cei nemiloşi, încît n-au cruțat cincisprezece milioane pentru asta, de unde atunci în satul colhoznic de astăzi aceşti burtoşi, răi, cu mutre îmbuibate, care se află în fruntea lui (şi a comitetului raional)? Aceşti prigonitori nemiloşi ai bătrînelor singure şi ai tuturor celor fără de apărare? Cum de a scăpat rădăcina lor de fiară hrăpăreață la „deschiaburire"? Doamne, dar oare nu sunt sămînță de activişti?...
Cel care a crescut jefuind bănci(2), nu putea să aprecieze țărănimea nici ca un frate, nici ca un stăpîn. El nu putea decît să fluiere precum Solovei-tîlharul(3) - şi în taiga şi tundră au fost tîrîți milioane de truditori, plugari cu mîini bătătorite, tocmai aceia care au instaurat puterea sovietică, numai ca să primească pămînt, si după ce l-au primit, şi-au înfipt repede rădăcinile în el („pămîntul aparține celor care îl muncesc").
Despre ce ciocoi mai poate fi vorba, dacă stanițele din Kuban, de pildă Urupinskaia, au fost deportate în bloc, de la mic la mare (au fost aduşi în schimb demobilizați)? Iată unde este clar „principiul de clasă, nu-i aşa? (Să ne amintim că tocmai Kubanul aproape că nu i-a sprijinit pe albi în războiul civil şi cel dintîi a distrus spatele frontului armatei lui

Denikin, a căutat să se înțeleagă cu roşii. Şi brusc a apărut „sabotajul din Kuban"!) Dar satul Dolinka, centrul agriculturii din Arhipelag, de unde a apărut? În anul 1929, toți locuitorii lui (nemți) au fost „deschiaburiți" şi deportați. Cine pe cine exploata acolo - greu de înțeles.
Principiul „deschiaburirii" este şi mai uşor de înțeles prin destinul copiilor. Iată-l, de pildă, pe Şurka Dmitriev din satul Masleno (Selişcenskie Kazarmî de lîngă Volhov). În anul 1925, cînd a murit tatăl lui, Fiodor, el avea treisprezece ani şi era unicul băiat, în rest - numai fete. Cine să conducă gospodăria tatălui? El, cine altul? Surorile şi mama îl ascultau supuse. Acum, pe uliță, se saluta ca un om mare cu cetățenii mai în vîrstă din sat. A izbutit să continue cu vrednicie munca tatălui, şi în anul 1929 avea hambarele pline. Chiabur, bineînțeles. Au deportat toată familia.
Adamova-Sliozberg povesteşte înduioşător despre întîlnirea ei cu o fetiță pe nume Motia, băgată la închisoare în 1936 pentru că a plecat de capul ei -pe jos, două mii de kilometri! Ar fi trebuit să i se dea o medalie olimpică pentru asta-din exilul din Ural ca să se ducă în satul natal Svetlovidovo, lîngă Tarasa. În anul 1929, cînd a fost deportată cu părinții, era şcolăriță. Pe urmă n-a mai putut să învețe. Învățătoarea, alintînd-o, o poreclise „Motia -Micul Edison". Fetița nu numai că învăța excelent, dar avea şi o minte grozav de inventivă şi făcuse tot felul de invenții pentru şcoală. După şapte ani a cuprins-o dorul, a vrut să mai vadă o dată măcar bîrnele acelei şcoli inaccesibile-şi „Micul Edison" a primit pentru asta puşcărie şi lagăr.
Arătați-mi un asemenea destin de copil în secolul al XIX-lea!
La deschiaburiți intrau neapărat toți morarii. Dar, cum se ştie, morarul şi fierarul erau tehnicienii satului. Iată-l, de pildă, pe morarul Prokop Ivanovici Laktiunkin din satul Penki, gubernia Riazan (lîngă Petelino). Îndată ce „l-au deschiaburit", fără el au strîns prea tare şurubul pietrelor şi moara a luat foc. După război l-au iertat şi s-a întors în sat. Dar n-avea linişte că nu era moară. Laktiunkin a cerut aprobare, a turnat chiar el pietrele şi, în acelaşi loc (negreşit în acelaşi loc), a ridicat moara. Fireşte nu pentru folosul lui, ci pentru colhoz, dar mai degrabă pentru întregirea şi înfrumusețarea peisajului.
Iată însă şi un fierar sătesc, să vedem ce fel de chiabur este el. Să începem, aşa cum le place la serviciul de cadre, cu tatăl. Tatăl lui, Gordei Vasilievici, a slujit douăzeci şi cinci de ani la fortăreața din Varşovia şi în urma anilor serviți s-a ales cu praful de pe tobă: ca soldat pentru douăzeci şi cinci de ani şi-a pierdut bucata de pămînt. Însurat cu o fată de soldat de pe lîngă fortăreață, după ce şi-a încheiat slujba în armată, s-a dus în satul nevestei, Barsuki, din județul Krasnenski, Aici, sătenii l-au îmbătat şi cu jumătate din banii strînşi de el, a plătit pentru tot satul restanțele dărilor. Cu cealaltă jumătate a luat de la moşier o moară în arendă, dar curînd, pe această arendă, a pierdut şi restul de bani. Şi,

astfel, şi-a petrecut lunga-i bătrîneţe ca cioban şi ca paznic. A avut şase fete - pe toate le-a dat după oameni săraci-şi un singur băiat, Trifon (numele lor de familie era Tvardovski). Trifon a fost dat ca băiat de prăvălie la un magazin de galanterie, dar de acolo a fugit îndărăt la Barsuki şi s-a tocmit la fierarii Molceanov: un an argat fără simbrie, patru ani ucenic, după alți patru a devenit meşter, şi-a construit o izbă în satul Zagorie, apoi s-a însurat. I s-au născut şapte copii (printre ei şi poetul Alexandr) şi nu poți face avere dintr-o fierărie. Pe tată îl ajuta fiul cel mare, Konstantin. Din zori şi pînă în noapte forjau, căleau şi făureau cinci excelente topoare oțelite, dar fierarii din Roslavl, cu prese şi muncitori salariați le stricau prețurile. Pînă în anul 1929 fierăria lor era într-o clădire de lemn, aveau un cal, uneori o vacă şi o viţică, alteori nici vacă, nici viţică, şi opt meri. Iată ce mai ciocoi. Banca Funciară țărănească vindea în rate moşiile ipotecate. Trifon Tvardovski a cumpărat 11 deseatine de teren necultivat, năpădit pe de-a-ntregul de tufişuri, şi chiar înainte de anul Ciumei au defrişat prin munca lor 5 deseatine, restul lăsîndu-l aşa, sălbăticit. Şi l-au pus pe listă să-i deschiaburească. În tot satul nu erau decît cincisprezece gospodării şi cineva trebuia deschiaburit! Le-au calculat un venit fantastic de la fierărie, le-au pus un impozit peste puterile lor şi, neplătindu-l la timp-pregăteşte-te de călătorie, chiabur blestemat!
Cine avea o casă de cărămidă în rînd cu cele de lemn ori cu etaj în rînd cu cele fără etaj, acela era evident chiabur - pregăteşte-te, canalie, în şaizeci de minute! În satul rusesc nu trebuie să existe case de cărămidă, case cu etaj! Îndărăt la cavernă! Încălziți-vă ca în comuna primitivă! Acesta este marele nostru proiect de transformare, aşa ceva n-a mai existat de-a lungul istoriei.
Însă marele secret nu constă nici în asta. Uneori, cei care trăiau mai bine, dacă intrau repede în colhoz, rămîneau acasă. Dar un sărac încăpățînat, care nu voia să scrie cererea de intrare în colhoz, era deportat.
Acest lucru este foarte important, cel mai important! Nu interesa pe nimeni nici o deschiaburire, ci doar băgarea forțată în colhoz. Nu puteau prin alte mijloace, ci doar înspăimîntîndu-i (de moarte), să le ia țăranilor pămîntul făgăduit de revoluție, şi tot pe ei să-i pună să-l lucreze ca iobagi.
Şi, iată, prin satele curățate de mai multe ori de grîne, au pornit din nou groaznicii activişti înarmați. Străpungeau pămîntul din curți cu baionetele, băteau cu ciocanele în pereții izbelor, uneori dărîmau pereții, şi de acolo curgea grîu. Uneori, mai mult pentru a băga în sperieți, sfîşiau şi pernele cu cuțitele. Fetița mică a gospodarului a înțepat unul din sacii confiscați, luîndu-şi puțin grîu: „Hoțoaico!" a strigat la ea activista şi i-a împrăştiat grîul din poală. Şi nu a lăsat-o să adune nici un bob.
Acesta era cel de al doilea război civil, acum împotriva țăranilor. Era Marea (Cotitură) Ruptură, da, numai că nu spuneau - a cui ruptură?
A coloanei vertebrale a poporului rus.

***

Nu, noi am păcătuit față de literatura realismului socialist, ei au descris deschiaburirea, au descris-o într-un stil foarte curgător şi cu mare simpatie, ca pe o vînătoare de lupi fioroşi.

Numai că n-au descris cum la toate casele dintr-un sat ferestrele erau bătute în scînduri. Cum mergi prin sat, şi pe o prispă zăreşti o femeie moartă cu un prunc mort pe genunchi. Sau un bătrîn aşezat lîngă un gard, el îți cere o bucată de pîine, dar cînd te întorci - zace răsturnat pe spate, mort.

Nici următorul tablou nu-l vom citi la ei; preşedintele sovietului sătesc, împreună cu învățătoarea, luată ca martor, intră într-o izbă unde, pe laviță, zac un bătrîn şi o bătrînă (bătrînul acela ținea înainte o ceainărie, cum să nu fie ciocoi? Căci nimeni de pe drum nu vrea o ceaşcă de ceai fierbinte) şi îşi agită revolverul: „Scoală-te, lup de Tambov!" Bătrîna a început să țipe, şi preşedintele, pentru a-i înspăimînta şi mai tare, a tras cîteva gloanțe în tavan (răsună foarte tare în izbă). Pe drum, acei bătrîni au murit amîndoi.

Cu atît mai mult nu vom citi despre următorul procedeu de deschiaburire: pe toți cazacii (dintr-o staniță de pe Don) i-au convocat „la o adunare". Acolo i-au înconjurat cu mitralierele, i-au luat şi i-au dus. Pe urmă, deportarea femeilor nu constituia o problemă.

Ne sunt descrise şi chiar arătate la cinematograf hambare întregi ori gropi pline cu grîu, ascuns de chiaburi. Nu ne arată însă acea modestă agoniseală, dragă ca lumina ochilor: o vită, curtea şi obiectele de bucătărie, pe care o femeie plîngînd a primit ordin să le abandoneze. (Presupunînd că unul dintre membrii familiei scapă şi izbuteşte să se descurce, şi Moscova „va hotărî" că acea familie este de mijlocaşi, întorcîndu-se în sat, ei nu-şi mai găsesc gospodăria lor mijlocie: totul a fost sfeterisit de activişti şi de muierile lor.)

Nu ne arată nici acele bocceluțe cu care o familie este lăsată să urce în căruța statului. N-o să aflăm, de pildă, că în casa Tvardovski nu se găsea nici slănină, nici măcar pîine - i-a salvat Kuzma, vecinul lor cu mulți copii, pe care, de asemenea nu-l dădea bogăția afară din casă, le-a dat cîte ceva să aibă pe drum.

Care izbutea, fugea de ciumă la oraş. Uneori şi cu calul, dar în vremurile astea nu aveau cui vinde un cal: acel cal devenise şi el un fel de ciumă, era semnul sigur al chiaburului. Şi la tîrgul de cai, stăpînul lega calul de conovăț, îl bătea uşor cu palma peste bot pentru ultima oară, şi se făcea nevăzut pînă nu-l observa cineva.

În general, se considera că Ciuma aceea a bîntuit în anii 1929-1930. Însă duhoarea ei de hoit a dăinuit multă vreme după aceea deasupra satului. Cînd în Kuban, în 1932, tot grîul, pînă la ultimul bob, a fost luat de stat chiar din treierătoare, iar colhoznicilor li s-a dat mîncare doar cît a ținut recoltatul şi treieratul, pe urmă s-a isprăvit şi hrana caldă, şi nici

măcar un bobuleț pentru ziua-muncă - cum să le închidă gura femeilor care boceau? Cine a mai rămas pe aici nedeschiaburit? întrebau. Cine vrea să fie deportat? (în ce stare se afla satul la începutul colectivizării, eliberat de chiaburi, se poate judeca după mărturia Skripnikovei: în 1930 a fost de față cînd nişte țărănci din Solovki trimiteau pachetele cu pesmeți din pîine neagră în satul natal!)
Iată povestea lui Timofei Pavlovici Ovcinnikov, născut în 1886, din satul Kişkino, plasa Mihnevo (nu departe de Gorki Leninskie(4), aproape de şosea). A făcut războiul cu Germania, a făcut războiul civil. Cînd a isprăvit de luptat, s-a întors la pămîntul promis de decret(5), apoi s-a însurat. Era inteligent, ştiutor de carte, avea multă experiență şi mîini de aur-se pricepea la orice. Avea şi cunoştințe veterinare, pe care le dobîndise ca autodidact, avea căutare în tot ținutul. Muncind fără preget, şi-a construit o casă frumoasă, a sădit o livadă. Dintr-un mînzuleț a crescut un cal grozav. Dar l-a amețit NEP-ul. Timofei Pavlovici a avut ghinionul să creadă şi în NEP, cum a crezut în decretul cu pămîntul: în asociație cu un alt țăran, a deschis o cîrnățărie. (În prezent, după ce la sate timp de patruzeci de ani n-au ştiut ce-s aceia cîrnați, unii s-ar scărpina la ceafă, nepricepînd: ce era rău în cîrnățăria aceea?) Lucrau singuri, n-aveau nici un angajat, iar cîrnații îi vindeau prin cooperație. Şi în total au lucrat doar doi ani, din 1925 pînă în 1927, cînd au început să-i sufoce cu impozitele, atribuindu-le cîstiguri mari, imaginare (scornite de inspectorii financiari, fiindcă asta le era slujba, ori suflate la urechile secției financiare de către zavistnicii leneşi din sat, care nu erau buni de nimic în afară de a se face activişti). Şi cei doi asociați au închis cîmățăria. În 1929, Timofei a intrat în colhoz printre cei dintîi, a dus acolo calul său cel bun, şi vaca, şi întregul inventar. Muncind din răsputeri la cîmp, în plus a mai crescut şi doi tauri de rasă pentru colhoz. De colhoz se alegea praful, şi mulți fugeau pur şi simplu din el, dar Timofei avea deja cinci copii, nu se putea mişca. Din ranchiună, cei de la secția financiară îl socoteau în continuare înstărit (şi pentru ajutorul veterinar pe care îl oferea oamenilor) şi, acum chiar pe colhoznic, îl sufocau întruna cu impozite excesive. Nu avea cu ce plăti, i-au luat totul din casă; ultimele trei oi, pe care băiatul de unsprezece ani izbutise să le sustragă de la inventar, acum i-au fost luate şi acelea. Cînd au venit încă o dată să facă inventarul averii, biata familie nu mai avea nimic, şi nerușinații de la secția financiară au înregistrat pe listele lor ficuşii din hîrdaie. Timofei n-a mai răbdat, a luat toporul şi, sub ochii lor, i-a tăiat pe toți. Ce înseamnă că a făcut el? 1. A distrus bunuri care aparțineau de pe acum statului; 2. A ridicat toporul împotriva puterii sovietice; 3. A discreditat sistemul colhoznic.
Iar în satul Kiskino, sistemul colhoznic tocmai trosnea din toate încheieturile, nimeni nu mai voia să lucreze, nu mai credea, plecaseră jumătate şi cineva trebuia pedepsit în mod exemplar. Timofei Ovcinuikov, nept-

nan inveterat, care s-a strecurat în colhoz ca să-l distrugă, a fost acum deschiaburit prin hotărîrea preşedintelui sovietului sătesc Şokolov. Era în anul 1932, deportările în masă luaseră sfîrşit, şi nevasta cu cei şase copii (unul sugar) n-au fost deportați, ci doar aruncați în drum, căci li s-a luat casa. Peste un an, pe banii lor, au ajuns la Arhanghelsk, la părintele lor. Toți cei din neamul Ovcinnikovilor trăiau pînă la 80 de ani, dar Timofei, din pricina unei astfel de vieți, s-a frînt la 53* .

Chiar şi în anul 1935, şefii unui colhoz mergeau de Paşti beți prin satul ajuns ca vai de el şi cereau de la țăranii cu gospodărie individuală bani pentru vodcă. Dacă nu dai-„te deschiaburim, te deportăm!" Şi te deportează! Doar eşti cu gospodărie individuală, în asta constă Marea Ruptură, Marea Cotitură(6).

Însă drumul ca atare, acest drum al crucii țăranilor, realiştii-socialişti nu ni-l descriu cîtuşi de puțin. I-au încărcat, i-au pornit şi, gata, povestea s-a sfîrşit, urmează trei asteriscuri după acest episod.

Era bine dacă îi încărcau cînd afară era cald, întrucît călătoreau în căruțe, altfel - în sănii, pe un ger cumplit, cu sugari, copii mici, adolescenți. Prin satul Kocenevo (regiunea Novosibirsk), în februarie 1931, cînd gerurile alternau cu viscolele, treceau, şi treceau, şi treceau nesfîrşite aceste convoaie, înconjurate de escortă. Apăreau din stepa troienită şi tot în ea dispăreau. Să se încălzească în izbe, puteau să intre doar cu permisiunea escortei şi pentru cîteva minute scurte, ca să nu rețină convoiul. (Soldații din aceste trupe de escortă ale GPU-ului trăiesc încă! Sunt pensionari! Îşi mai amintesc, poate! Dar poate nu-şi mai amintesc...) Toți se tîrau spre mlaştinile Narîmului, şi în aceste mlaştini nesățioase au rămas cu toții. Dar mai înainte, drumul cumplit i-a prăpădit pe copii.

Intenția era aceasta - ca toți cei mici din familia țăranului să moară o dată cu cei mari. De la moartea lui Irod, doar învățătura înaintată a fost în stare să ne explice: cum se poate extermina pînă la prunci. Hitler era un învățăcel, dar el a avut noroc: abatoarele lui au fost mult popularizate, au devenit faimoase, ale noastre însă nu interesează pe nimeni.

Țăranii ştiau ce îi aşteaptă. Şi dacă aveau norocul ca trenul în care se aflau să treacă prin locuri populate, pe copiii lor mici, dar care puteau să se cațăre, îi coborau, în gări, pe ferestre: trăiți printre străini, cerşiți!

*Cele de mai jos nu au legătură cu tema noastră, dar ajută la înțelegerea epocii. Cu timpul, Timofei s-a aranjat şi la Arhanghelsk să lucreze într-o mezelărie închisă, tot cu doi meşteri, dar cu un şef peste ei. A lui fusese închisă ca dăunătoare pentru muncitori, aceasta era închisă ca să nu ştie muncitorii de ea. Ei prelucrau sorturi de salamuri scumpe pentru aprovizionarea personală a cîrmuitorilor acestui ținut nordic. Deseori chiar Timofei era trimis să ducă produsele la casa mare, fără etaj, aflată după un gard înalt, a secretarului comitetului regional de partid, tovarăşul Austrin (la colțul străzilor Liebknecht şi Ciumbarov-Lucmski) şi a şefului NKVD-ului regional, tovarăşul Şeiron.

Numai să nu muriți cu noi!
(La Arhanghelsk, în anii de foamete 1932-1933, copiii coloniştilor speciali nu primeau masă gratuită la şcoală şi nici bonuri de îmbrăcăminte ca alți copii nevoiaşi.)
În eşalonul de pe Don, în care femeile au fost expediate separat de cazacii care fuseseră prinşi la „adunare", o femeie a născut pe drum. Şi li se dădea cîte un pahar de apă pe zi şi nu în fiecare zi - 300 grame de pîine. Felcer? Nici pomeneală. Mama şi-a pierdut laptele şi pruncul a murit. Unde să-l îngroape? Doi soldați din escortă au urcat în vagonul lor pentru o stație, au deschis uşa din mers şi au azvîrlit cadavrul micuțului.
(Acest tren avea ca destinație marele şantier din Magnitogorsk. Şi pe bărbați tot aici i-au adus, i-au pus să sape bordeie! Începînd cu Magnitogorskul, barzii noştri au avut grijă şi au reflectat viața nouă de pe şantier.)
Familia Tvardovski a fost dusă cu căruțele doar pînă la Elnia şi, din fericire, era aprilie. Acolo i-au încărcat în nişte vagoane de marfă şi i-au încuiat, dar găleți, ori găuri în duşumele ca să-şi facă nevoile nu existau. Şi riscînd o pedeapsă ori o nouă condamnare pentru încercare de evadare, Konstantin Trifonovici, în timp ce trenul mergea şi zgomotul era mai mare, a scobit o gaură în podea. Erau hrăniți o dată la trei zile în gările-nod de cale ferată: li se aducea supă în găleți. Este adevărat, călătoria (pînă la stația Lialia, Uralul de Nord) n-a durat decît zece zile. Acolo era încă iarnă, eşalonul a fost întîmpinat cu sute de sănii, şi pe gheața rîului au pornit spre pădure. La un moment dat, spre seară, au ajuns la o baracă pentru plutaşi în care încăpeau vreo douăzeci de oameni. Nou-sosiții erau peste cinci sute. Comandantul, unul Sorokin, din Perm, comsomolist, umbla cu paşi mari prin zăpadă şi arăta unde să se bată țăruşi: aici o să fie o stradă, aici or să fie case. Aşa a luat ființă aşezarea Parcea.
Este greu să crezi că există atîta cruzime: să spui, într-o seară de iarnă, în taiga-aici! Oare sunt oamenii în stare de aşa ceva? Căci ei călătoresc în timpul zilei şi, iată, ajung la destinație noaptea. Sute, sute de mii au fost aduşi exact aşa şi abandonați, cu bătrîni, femei şi copii, în peninsula Kola (Appatitî), au petrecut toată întunecata iarna polară în corturi simple, acoperite de zăpadă. De altminteri, cu cît a fost mai caritabil dacă pe nemții din ținutul Volgăi i-au adus - eşaloane întregi - în timpul verii (anul 1931- 1931, nu 1941, să nu greşiți!) în stepele fără apă ale Karagandei, şi acolo le-au ordonat să sape şi să construiască, şi le-au dat apă cu porția? Apoi iarna vine şi acolo. (Către primăvara lui 1932, bătrînii şi copiii au murit pe capete: dizenterie, distrofic.) Chiar în Karaganda, ca şi în Magnitogorsk, au fost construite nişte bordeie-cămine, lungi şi joase, asemănătoare cu depozitele de legume. La Belomorkanal(7), nou-sosiții au fost instalați în barăcile goale ale lagă-

rului. Iar la Valgokanal(8) - îndată după Himki, i-au adus înainte de a instala lagărul, imediat după ce s-au încheiat cercetările hidrografice, i-au descărcat şi le-au ordonat să sape pămîntul cu tîrnăcopul şi să-l care cu roabele (în ziare scriau: „la canal au fost aduse maşini"). Pîine nu aveau. Bordeiele lor - să le sape în timpul liber, (în prezent, acolo, şalupe şi nave de agrement îi plimbă pe moscoviți. Pe fundul canalului - oase, în pămînt -oase, în beton - oase.)
Cînd se apropia Ciuma, în 1929, la Arhanghelsk au închis toate bisericile: oricum erau sortite să fie închise, dar acum s-a potrivit să răspundă nevoii adevărate de a-i adăposti pe „deschiaburiți". Valuri mari de țărani deportați se scurgeau prin Arhanghelsk, şi pentru o vreme întregul oraş devenise ca o mare închisoare de tranzit. În biserici au instalat priciuri cu mai multe etaje, doar că nu aveau cu ce să încălzească, în gară se descărcau fără întrerupere garnituri de transportat animale, şi, însoțiți de lătratul clinilor, treceau opincarii posomoriți spre priciurile lor de la biserică. (Un băiețel, pe nume Ş., a ținut minte cum un țăran mergea cu hamul în jurul gîtului: în zorul deportării nu şi-a dat seama ce ar fi mai util să ia cu el. Un altul ducea un gramofon cu pîlnie. Operatori de filme, cîte lucruri interesante pentru voi!... În biserica Vvednie, priciul de opt etaje, nefiind fixat de perete, s-a prăbuşit într-o noapte, şi multe familii au fost strivite sub dărâmături. Auzind țipetele, trupele s-au strîns în jurul bisericii.
Aşa au trăit în iarna aceea a ciumii. Nu se spălau. Aveau corpurile pline de bube. A apărut tifosul. Moartea îi secera cu nemiluita. Locuitorii din Arhanghelsk au primit un ordin categoric: să nu-i ajute în nici un fel pe coloniştii speciali (aşa erau numiți țăranii deportați)!! Plugarii colindau prin oraş mai mult morți decît vii, dar nimeni nu putea primi pe nici unul în casă să-i dea să mănînce ori să-i întindă o cană de ceai la poartă. Pentru aşa ceva, localnicii erau chemați la miliție unde li se lua carnetul de indentitate. Pe stradă trece, tîrîndu-şi cu greu picioarele. Un flămînd, se poticneşte, cade şi - gata, e mort. Dar nici aceştia nu puteau fi ridicați (pe străzi circulau agenți şi urmăreau să vadă cine sunt miloşii care acordă ajutoare).
Tot în vremea asta erau, de asemenea, deportate sate întregi de grădinari şi crescători de vite din apropierea oraşelor, nu scăpa unul (iarăşi: cine pe cine exploata în aceste sate?), iar locuitorii Arhanghelskului tremurau şi ei să nu fie la rîndul lor deportați. Se temeau să se oprească şi să se aplece deasupra unui cadavru. (Unul zăcea în apropiere de GPU, nu-l ridica nimeni.)
Erau înmormîntați în mod organizat de către un serviciu al municipalității. Fără sicrie, fireşte, în gropi comune, alături de vechiul cimitir al oraşului, pe strada Vologodskaia – în cîmp deschis. Şi nu le puneau nici un semn de pomenire.
Şi toate astea nu erau pentru truditorii ogoarelor decît un tranzit. Mai

exista un lagăr mare şi al lor dincolo de satul Talaghi, şi pe unii i-au luat la încărcat de cherestea însă unul dintre ei a prins un moment prielenic şi a scris pe un buştean o scrisoare în străinătate (poftim, să-i mai înveți carte pe țărani!), astfel că au fost retraşi de la munca aceasta. Drumul lor a continuat mai departe: pe Onega, pe Pinega şi în sus pe Dvina.
În lagăr, noi glumeam: „Mai departe de soare nu ne vor trimite". Totuşi pe acei țărani i-au trimis mai departe, unde multă vreme nu vor avea un acoperiş sub care să aprindă o făclie.
Ceea ce deosebea deportarea țăranilor de toate deportările sovietice anterioare şi ulterioare era faptul că ei nu erau deportați în vreo localitate, în vreun loc amenajat pentru locuit, ei erau trimişi spre fiarele sălbatice, ca pradă, să trăiască într-o stare primitivă. Nu, mai rău: chiar şi în starea primitivă, strămoşii noştri îşi instalau aşezările lîngă apă. De cînd e lumea şi pămîntul, nimeni nu şi-a clădit locuința altfel. Dar pentru aşezările speciale cekiştii alegeau locuri (țăranii înşişi nu aveau voie să aleagă) pe povîrnişuri pietroase (deasupra rîului Pinega, la 100 metri înălțime, unde nu poți da de apă şi nu creşte nimic pe pămînt). La vreo trei-patru kilometri se afla o luncă prielnică. Instrucțiunile sunau că este interzis să ridice o aşezare în apropierea ei! Se întîmpla ca fînețele să se afle la zeci de kilometri de sătuc şi finul îl aduceau cu bărcile... Uneori li se interzicea pur şi simplu să cultive grîu. (Profilul economic îl stabileau tot cekiştii.) Noi, orăşenii, nu ştim încă un lucru: ce înseamnă viața cînd ai în grijă vite. Fără vite viața țăranului nu e viață, şi iată, pentru mulți ani ei sunt osîndiți să nu audă un nechezat de cal, un muget de vacă, un behăit de oaie; să nu înşeueze, să nu mulgă, să nu dea nutreț vitelor.
Pe rîul Ciulîm din Siberia, aşezarea specială a cazacilor din Kuban a fost împrejmuită cu sîrmă ghimpată şi supravegheată din turnuri, ca în lagăr. (Am mai scris că, în felul acesta, în multe locuri, aşezările deportaților au fost transformate în lagăre.)
Se pare că totul a fost făcut pentru ca aceşti truditori detestabili să crape mai repede, să elibereze țara noastră de ei înşişi, precum şi de grîne. Şi, într-adevăr, multe asemenea aşezări speciale au fost pustiite de moarte. Iar astăzi, oameni care trec întîmplător prin locurile acelea ard încet-încet lemnele barăcilor şi lovesc cu piciorul cîte un craniu ce li s-a nimerit în cale.
Nici un Genghis-han nu a ucis atîția țărani, cîți au ucis bravele noastre Organe sub conducerea Partidului.
Iată acum tragedia din Vasiugan. În anul 1930, zece mii de familii (deci, cincizeci-şaizeci şi cinci de mii de oameni, după cîți membri aveau, în medie, familiile atunci) au trecut prin Tomsk, şi mai departe i-au expediat pe jos, în miez de iarnă: mai întîi în josul rîului Torni, apoi pe Obi, pe urmă în sus, pe Vasiugan, încă înghețat, (Locuitorii satelor întîlnite în cale, au fost scoşi pe urmă să adune cadavrele de adulți şi de copii.) În

bazinul superior al Vasiuganului şi al Tarei i-au abandonat pe un fel de grinduri (ridicaturi de pămînt tare printre mlaştini). Nu le-au lăsat nici alimente, nici unelte de lucru. A venit dezgheţul, şi ca drum spre lumea exterioară nu mai aveau decît două podeţe de bîrne: unul spre Tobolsk, celălalt spre Obi. La capătul ambelor podeţe au fost instalate posturi de gardă cu mitraliere, care nu lăsau pe nimeni să iasă din acest infern. S-au pornit molimele. Ieşeau disperaţi la posturile de gardă, implorau - îi împuşcau pe loc. Tîrziu, cînd s-au dezgheţat apele, de la Integralsoiuz (cooperaţia meşteşugărească şi de consum) au trimis şlepuri cu făină şi sare, dar nici acestea n-au putut urca pe Varsiugan. (Conducea acest transport delegatul de la Integralsoiuz, Stanislavov. El mi-a relatat totul.) Au murit toţi.

Se spune că totuşi s-ar fi făcut o anchetă în acest caz şi chiar ar fi fost împuşcat unul dintre vinovaţi. Eu unul nu prea cred. Dar chiar dacă-i aşa-proporţia este admisibilă! Cunoscuta proporţie a războiului civil: pentru unul de-al nostru - o mie de-ai voştri! Pentru şaizeci de mii ai voştri - unul de-al nostru.

Fără asta nu vei construi Societatea Nouă.

***

Şi totuşi deportaţii trăiau! După condiţiile pe care le aveau este de necrezut, dar trăiau.

În aşezarea Parcea ziua o începeau, lovind şi ameninţînd cu bastoanele, şefii de echipă komi-zîriani(9). Toată viaţa lor, aceşti ţărani îşi începeau ziua singuri. Acum îi mînau cu bîtele la tăiat de lemne şi la plutărit. Luni de-a rîndul hainele erau tot ude pe ei, nu-i lăsau să şi le usuce, le micşorau mereu porţia de făină şi le cereau în schimb să aibă randament, apoi seara, puteau să lucreze la construcţia caselor proprii. Hainele lor se prefăcuseră în zdrenţe, îmbrăcau saci în chip de fuste, apoi îi coseau ca pantaloni.

De altminteri, dacă ar fi murit toţi, n-ar mai fi existat multe dintre oraşele de astăzi, nici chiar acel Igarka. Cine a construit Igarka începînd din anul 1929? Poate trustul Forestier al Nordului Polar? Nu ţăranii deschiaburiţi? Care la minus cincisprezece grade locuiau în corturi, dar în 1930 au dat primul transport de cherestea pentru export.

Deschiaburiţii trăiau în aşezările lor speciale ca zekii în lagărele cu regim disciplinar. Cu toate că nu aveau zonă de jur-împrejur, în sat se afla permanent un puşcaş, care era stăpînul tuturor interdicţiilor şi permisiunilor şi care avea dreptul să împuşte personal şi necondiţionat pe oricare recalcitrant.

Unii erau de rasă puternică. Galina Osipovna Riabokon de lîngă regiunea Vologda şi un grup de ţărani ieşiseră să culeagă fructe de pădure. S. în casă. Stăpînii acesteia i-au întrebat pe copii. Acesta i-a făcut formele. Dar în 1937, familia aceea cu cizme de box si broboadă de lînă, a fost, bineînţeles, şi ea deportată pentru că au izbutit să fugă din

trei aşezări de exilaţi. Kupiansk s-a scos dintr-un astfel de sat. Ea mergea înainte, cînta cîntece. Chipurile s-a dus la Harkov, la o verişoară. A întrebat la casa unui mare ştab dacă nu vrea o îngrijitoare. A angajat-o, era foarte mulţumit. Şi Galina nu s-a putut abţine: s-a dus în satul ei să se grozăvească. Au arestat-o, doua oară. Dar a fugit şi a doua oară!

Categoria cetăţenească în care intrau aşezările speciale, înrudirea apropiată cu Arhipelagul ies lesne în evidenţă dacă apelăm la principiul vaselor comunicante: cînd Vorkuta ducea lipsă de forţă de muncă, atunci îi transferau (fără să-i judece din nou ori să le schimbe porecla!) pe coloniştii speciali din aşezările lor în zonele lagărelor. Şi ei trăiau foarte liniştiţi în zone, mergeau la lucru chiar în zone, mîncau zămîrca lagărului, doar că plăteau pentru ea (şi pentru pază, şi pentru baracă) din salariul lor. Şi nimeni nu se mira de nimic.

Şi despărţiţi de familie, ţăranii speciali erau transferaţi dintr-o aşezare în alta, precum zekii dintr-un lagăr în altul.

Într-una din oscilaţiile de care dă uneori dovadă legislaţia noastră, la 3 iulie 1931, Comitetul Central Executiv al URSS a emis hotărîrea care permitea repunerea deschiaburiţilor în drepturi peste cinci ani, „dacă au efectuat (asta într-o aşezare cu regim disciplinar!) o muncă social-utilă şi au manifestat loialitate faţă de puterea sovietică" (adică dacă au ajutat unui puşcaş, unui comandant sau agentului operativ). Hotărîrea asta însă a fost dată aiurea, ca efect al unei adieri de o clipă. Căci acei cinci ani luau sfîrşit tocmai în anii cînd Arhipelagul a început să se pietrifice(10).

Au urmat tot ani în care nu era posibil să se slăbească regimul disciplinar: ba după asasinarea lui Kirov; ba 1937-1938; ba că din 1939 a început războiul în Europa; ba că din 1941 - la noi. Aşa că mai sigur era altceva: începînd din 1937 s-au pus să-i scoată pe mulţi dintre aceşti nenorociţi de „chiaburi" şi pe fiii lor din satele speciale, să le aplice articolul 58 şi să-i bage în lagăre.

Este adevărat, în timpul războiului, cînd pe front era lipsă de forţă năvalnică rusească au apelat şi la chiaburi: căci conştiinţa lor rusească trebuia să fie superioară celei de chiaburi! Ici-colo, multora din satele speciale disciplinare şi din lagăre li se propunea să meargă pe front ca să apere patria sfîntă!

Şi se duceau...

Totuşi - nu întotdeauna. Lui Nikolai H-v, fiu de „chiabur", a cărui biografie în prima ei parte am folosit-o pentru Tiurm din Ivan Denisovici, iar în cea de a doua n-am îndrăznit s-o dezvălui, i s-a făcut în lagăr propunerea - refuzată troţkiştilor şi comuniştilor, oricît de arzătoare ar fi fost dorinţa lor: să meargă să-şi apere patria. H-v n-a şovăit nici o clipă, i-a trîntit-o numaidecît celui de la URCE: „E patria voastră, apăraţi-o singuri, mîncătorilor de căcat! Proletariatul nu are patrie!!"

Totul părea exact ca la Marx, căci, într-adevăr, orice deţinut în lagăr

este şi mai sărac, mai năpăstuit şi mai lipsit de drepturi decît un proletar, dar iată, colegiul lagărului nu băgase la cap asta şi l-a condamnat pe H-v la moarte. Vreo două săptămîni, el a stat sub ameninţarea pedepsei capitale, dar nu a făcut cerere de graţiere, atît de mult îi ura. Şi tot ei i-au adus comutarea în alţi zece ani de lagăr.
Uneori se întîmpla că îi duceau pe deschiaburiţi în tundră sau în taiga, îi lăsau acolo şi uitau de ei: doar îi duceau la moarte, de ce să-i mai ţină în evidenţă? Fiindcă locurile erau îndepărtate, uitate de lume, nu le mai lăsau nici soldat de pază. Şi, în sfîrşit, eliberaţi de conducerea înţeleaptă — fără cal şi fără plug, fără unelte de pescuit, fără armă, acest neam de oameni harnici şi tenaci, poate cu puţine topoare şi cîteva lopeţi, a început o luptă disperată pentru viaţă în condiţii puţin mai uşoare decît în Epoca de piatră. Şi în pofida legilor economice ale socialismului aceste aşezări nu doar că au supravieţuit, dar au devenit puternice şi bogate!
Într-un asemenea sătuc, undeva pe Obi, dar nu în zona navigabilă, ci pe un braţ lăturalnic, a crescut Burov, venit aici copilandru. El povesteşte cum, într-o zi, înainte de război, trecea pe lîngă ei o şalupă şi, observîndu-i, a oprit. În şalupă se aflau ştabi de la raion. I-au întrebat cine sunt, de unde, de cînd. Tare s-au mirat şefii de bogăţia şi prosperitatea lor pe care n-o mai întîlniseră pe meleagurile lor kolhoznice. Au plecat. Peste cîteva zile însă au venit nişte împuterniciţi cu trăgători NKVD şi din nou, ca în anul Ciumei, le-au ordonat ca într-o oră să abandoneze toată agoniseala, această aşezare atît de primitoare, şi goi, doar cu nişte boccele, i-au expediat şi mai departe în tundră.
Oare nu este suficientă această povestire pentru a înţelege atît esenţa „chiaburilor", cît şi esenţa „deschiaburirii"?
Oare ce nu se putea face cu acest popor dacă ar fi fost lăsat să trăiască liber, să se dezvolte în voie!!
Credincioşii de rit vechi! Veşnic prigoniţi, veşnic exilaţi(11)! Iată cine cu trei secole mai înainte a desluşit esenţa cruntă a Autorităţilor! În anul 1950, un avion zbura peste întinderile ce aparţineau de Podkamennaia Tunguska. După război, şcoala de zbor se perfecţionase considerabil, şi sîrguinciosul aviator a observat ce n-au observat alţii vreme de douăzeci de ani înaintea lui: o localitate necunoscută în taiga. A notat coordonatele. A raportat. Era departe, un loc uitat de lume, dar pentru MVD nu există nimic imposibil, şi după o jumătate de an au ajuns acolo. Erau credincioşii de rit vechi din laruevo. Cînd a început marea şi multdorita Ciumă, cu alte cuvinte - colectivizarea, ei au fugit de această binefacere adînc în taiga, cu tot satul. Şi au trăit acolo fără să scoată capul undeva. Doar pe staroste îl trimiteau la laruevo după sare, unelte metalice de pescuit şi de vînat şi după fier pentru alte feluri de scule. În rest îşi făceau singuri de toate, iar în loc de bani îl încărcau pe staroste cu blănuri. Isprăvindu-şi treburile, se făcea nevăzut din tîrg ca un crimi-

nal aflat sub urmărire, uitîndu-se încoace şi-ncolo să nu fie urmărit de cineva. Şi astfel, credincioşii de rit vechi din laraevo au cîştigat douăzeci de ani de viaţă! Douăzeci de ani de viaţă de om liber printre fiare sălbatice în loc de douăzeci de ani de jale colhoznică. Toţi purtau veşminte făcute în casă şi încălţări la fel, şi erau voinici ca uriaşii din poveste.
Aşadar, aceşti mîrşavi dezertori de pe frontul colhoznic au fost acum arestaţi şi condamnaţi în virtutea articolului... ce părere aveţi, care anume?... Legături cu burghezia mondială? Diversiune? Nu, 58-10, propagandă antiso-vietică (!?!?) şi 58-11, organizaţie antisovietică. (Numeroşi dintre ei au ajuns pe urmă în grupul din Diezkazkan al Steplag-ului, unde am avut posibilitatea să aflu acesta poveste.)
Iar în anul 1946, alţi credincioşi de rit vechi, care au fost scoşi din nu ştiu ce mînăstire uitată de lume prin asaltul vajnicelor noastre trupe (cu aruncătoare de mine, cu experienţa războiului de apărare a patriei), au fost încărcaţi urcaţi pe plute şi coborîţi pe Enisei. Prizonieri neîmblînziţi - aceeiaşi sub Stalin cel Mare ca şi sub Petru cel Mare! - săreau de pe plute în apa Emiseiului, şi trăgătorii noştri îi curăţau cu rafale de automate.
Ostaşi ai Armatei sovietice! Să vă îmbunătăţiţi necontenit pregătirea de luptă!
Nu, rasa condamnată nu s-a stins! Chiar şi în exil ea a continuat să nască prunci, care, ereditar, erau ataşaţi aceleiaşi aşezări speciale. („Fiul nu răspunde pentru tatăl său", vă amintiţi?(12)) Dacă o fată liberă se mărita cu un colonist special, era inclusă în aceeşi categorie de iobagi, îşi pierdea drepturile cetăţeneşti. Dacă un bărbat se însura cu una dintre acelea, devenea şi el un exilat. Dacă o fată venea să-şi viziteze tatăl, o înscriau şi pe ea în rîndul coloniştilor speciali, îşi îndreptau greşeala că nu o făcuseră mai înainte. Cu aceste adăugiri se compensau pierderile celor transferaţi în lagăre.
Coloniştii speciali erau foarte numeroşi în Karaganda şi în împrejurimi. Precum strămoşii lor la minele din Ural şi Altai, aşa şi ei au fost legaţi pe vecie de minele din Karaganda. Proprietarul minelor putea să nu se jeneze de cît le cerea să lucreze şi cît le plătea. Se spune că îi invidiau mult pe deţinuţii din lagărele agricole.
Pîna în anii '50, în unele părţi chiar pînă la moartea lui Stalin, coloniştii speciali nu aveau carnete de identitate. Şi doar din timpul războiului au început să aplice celor din Igarka coeficientul polar de salarizare(13).
Dar iată - după ce au îndurat douăzeci de ani exilul Ciumei, eliberaţi de sub controlul comenduirii, după ce au primit mîndreţea de carnete de identitate, cine şi ce sunt ei din punct de vedere interior şi exterior? Ei bine... da, cetăţeni sovietici standard, model! Da, exact precum cei educaţi paralel în orăşelele muncitoreşti, în adunările de sindicat şi în cadrul serviciului efectuat în armata sovietică. Ei îşi cheltuiesc la fel

surplusul de energie bătînd pietrele de domino (bineînțeles, nu creştinii de rit vechi). Şi ei dau din cap aprobator la fiece secvență de pe ecranul televizorului. La momentul potrivit, înfierează la fel de mînioşi Republica Sud-Africană sau îşi dau şi ei obolul pentru a ajuta Cuba.
Aşadar, să ne înclinăm înaintea Marelui Măcelar, să ne plecăm capetele şi să ne gîrbovim umerii în fata enigmei pe care o supune inteligenței; deci, a avut dreptate el, acest cunoscător al sufletului omenesc, cînd a pus în mişcare acest malaxor cumplit, alimentîndu-l an de an?
A avut dreptate din punct de vedere moral: oamenii nu sunt supărați pe el! În vremea lui, spune norodul, a fost „mai bine decît pe vremea lui Hruşci"(14): căci în fiecare an, de 1 aprilie, ziua păcălelilor, țigările se ieftineau cu o copeică, iar articolele de galanterie cu zece copeici. Pînă în ziua cînd a murit i s-au înălțat elogii şi imnuri, şi nici chiar astăzi nu ni se îngăduie să-l demascam: căci nu doar cenzorii îți vor opri cu toții pana, dar chiar şi cineva care stă la coadă într-un magazin, ori cineva care merge în acelaşi compartiment se va grăbi să oprească hula pe buzele tale.
Fiindcă noi îi respectăm pe Marii Nelegiuiți. Noi îi venerăm pe Marii Asasini.
Şi cu atît mai mult a avut dreptate din punct de vedere politic: acest sînge a constituit liantul care i-a întocmit colhozuri supuse. N-are importanță că peste un sfert de secol satul va atinge culmea mizeriei şi poporul va degenera din punct de vedere spiritual, în schimb vor fi lansate rachete în cosmos şi Occidentul înaintat şi luminat se va ploconi înaintea puterii noastre.

Capitolul 3
EXILĂRILE SE ÎNDESESC

UN EXIL atît de crunt, în locuri atît de sălbatice, cu un scop atît de puțin mascat - exterminarea, cum a fost exilul țăranilor, n-a mai existat nici înainte, nici după el. Totuşi, avînd alte proporții şi urmînd rînduieli proprii, exilările se îndeseau an de an. Erau deportați tot mai mulți oameni, concentrați tot mai mulți în acelaşi loc, iar rînduielile exilului deveneau tot mai aspre.

Se poate propune următoarea periodizare aproximativă. În anii '20, exilul era, într-un fel, o stare prealabilă, de tranziție înainte de lagăr. Erau puțini cei care îşi sfîrşeau pedeapsa în exil, aproape toți erau expediați ulterior în lagăr.

Pe la sfîrşitul anilor '30, poate pentru că rîndurile exilului se îngroşaseră prea mult, acesta a căpătat importanță de sine stătătoare ca formă pe deplin satisfăcătoare pentru limitarea libertăților şi pentru izolare. Şi în anii dinainte şi de după război, volumul lui şi poziția lui față de lagăre nu a încetat să crească şi să se întărească: el nu pretindea cheltuieli pentru construcția de barăci şi zone, pentru gardă, însă avea o mare capacite de absorbție, cuprindea contingente foarte mari, mai cu seamă de femei şi copii, (în toate marile închisori de tranzit fuseseră rezervate celule permanente pentru femeile cu copii, celule care nu erau niciodată goale.)* Exilul asigura, într-un termen scurt, o curățire sigură şi irevocabilă a oricărui raion important al metropolei. Şi el şi-a întărit atît de mult poziția, încît din 1948 a căpătat o importanță noua în viața statului. Aceea de groapă de gunoi - rezervorul unde sunt aruncate rezidurile Arhipelagului, ca să nu se mai întoarcă niciodată în metropolă. În primăvara lui 1948, lagărele au primit următoarea instrucțiune: Cincizeci şi Opții, la încheierea sorocului, cu puține excepții, să fie eliberați în exil. Adică să nu fie împrăştiați cu uşurință prin țara căreia nu-i aparțin, ci fiecare individ să fie dus sub escortă de la postul de gardă al lagărului pînă la comenduirea exilului, de la un țăruş la alt țăruş. Şi cum exilul cuprinde raioane strict delimitate, acestea toate alcătuiau la rîndul lor încă o țară separată (chit că îmbucătățită) între URSS şi Arhipelag - nu un purgatoriu, ci mai degrabă o gunoişte, din care se poate trece în Arhipelag, dar nu în metropolă.

Anii 1944-1945 au adus exilului o completare deosebit de densă din teritoriile ocupat-eliberate, 1947-1949 - din republicile occidentale. Şi toate valurile la un loc, chiar fără exilul țărănesc, au depăşit de multe, de

*Bărbații lor, chiar dacă erau deportați, nu călătoreau împreună cu ele: existau instrucțiuni care prevedeau că membrii familiilor condamnate să fie deportați în locuri diferite. Astfel, dacă avocatul I. H. Gornik din Chişinău a fost deportat pentru sionism în ținutul Krasnoiarsk, familia lui - în Salehard.

de nenumărte ori cifra de o jumătate de milion de exilați pe care a adunat-o pe parcursul întregului secol al XIX-lea Rusia țaristă, puşcăria popoarelor.
Care erau oare crimele pentru care un cetățean al țării noastre în anii '30-'40 era condamnat la exil ori deportare? (Din nu ştiu ce plăcere administrativă, în toți anii, această deosebire dacă nu se respecta, măcar tot se pomenea. Lui M. I. Brodovski, care s-a mirat că a fost deportat fără judecată, locotenent-colonelul Ivanov i-a explicat cu mărinimie: ,,Nu ați fost judecat pentru că acesta nu-i exil, ci doar o deportare, noi nu vă considerăm ca fiind judecat, iată, nici măcar nu vă lipsim de dreptul de vot". Adică elementul cel mai important al libertății cetățeneşti!...)
Crimele cele mai frecvente sunt uşor de menționat:
1. Aparteneța la o naționalitate criminală(despre care vom vorbi în capitolul următor);
2. Ispăşirea anilor de lagăr;
3. Existența într-un mediu criminal (Leningradul rebel; zona mişcării de partizani, cum ar fi Ucraina de Vest ori Țările Baltice).
Apoi, multe dintre acele valuri, enumerate chiar la începutul acestei cărți, s-au scurs, în afară de lagăre, şi în exiluri. Permanent aruncau o anumită parte şi în exil. Pe cine? În general, cel mai adesea, familiile celor care erau condamnați să-şi execute pedeapsa în lagăr. Dar nu întotdeauna, nici pe departe, nu absorbeau familii şi nici pe departe în exil nu se scurgeau numai familii. Aşa cum explicarea curenților care se formează într-un lichid cere cunoştințe solide de hidrodinamică, altfel renunți şi te mulțumeşti doar să observi stihia care vuieşte şi se învîrteşte, tot astfel şi aici: noi nu avem putința să studiem şi să descriem acele impulsuri diferențiale care în diferiți ani au expediat, brusc, diferiți oameni în exil şi nu în lagăr. Noi doar observăm cum s-au amestecat aici tot felul de strămutați din Manciuria, indivizi izolați proveniți din diferite țări (cărora nici în exil legea sovietică nu le îngăduia căsătoria cu sovietici, chiar şi exilați); oameni din Caucaz şi din Asia Centrală, care pentru că au fost prizonieri n-au primit cîte zece ani de lagăr, ci doar şase ani deportare; şi chiar siberieni, foşti prizonieri, care au fost aduşi în raioanele lor de baştină, unde trăiau ca oameni liberi, fără să se prezinte periodic la comenduire, dar li se interzicea să părăsească teritoriul raionului respectiv.
Nu putem să analizăm diferitele tipuri şi cazuri de exil, deoarece cunoştințele noastre au ca sursă unică doar nişte povestiri şi scrisori întîmplătoare. Dacă A. M. Ar-v nu mi-ar fi scris, cititorul n-ar fi cunoscut, de pildă, următoarea poveste. În anul 1943, într-un sat din regiunea Viatka s-a primit ştirea că unul dintre colhoznici, Kojurin, soldat la infanterie, a fost trimis într-un batalion disciplinar sau a fost împuşcat pe loc, nu se ştia clar. Şi numaidecît la nevasta lui cu şase copii (cea mai mare-zece

ani, cel mai mic - şase luni, iar, pe deasupra, cu ea mai locuiau două surori, două fete bătrîne cam de cincizeci de ani), s-au prezentat executorii (cititorul înțelege acest cuvînt, este un eufemism pentru călău). Şi fără să permită familiei să vîndă ceva (izba, vaca, oile, fînul, lemnele - totul a fost lăsat jafului), i-au aruncat pe toți nouă, cu puținele lucruri, într-o sanie, pe un ger cumplit, i-au dus la şaizeci de kilometri, în oraşul Viatka-Kirov. Numai Dumnezeu ştie cum n-au înghețat pe drum. O lună şi jumătate i-au ținut în puşcăria de tranzit din Kirov, pe urmă i-au deportat la o mică fabrică de ceramică de lîngă Uhta. Acolo, surorile-fecioare au început să scotocească pe la gropile de gunoi, au înnebunit amîndouă şi amîndouă au murit. Iar mama şi copiii au supraviețuit numai cu ajutorul (neprincipial, antipatriotic şi poate chiar antisovietic) al localnicilor. Cînd băieții au crescut, toți au mers la armată şi, cum se spune, au fost „printre cei mai buni la pregătirea militară şi politică". În 1960, mama s-a întors în satul natal, şi pe locul unde odinioară se afla izba ei n-a mai găsit nici măcar o bîrnă, ori o cărămidă de la sobă.

Frumos subiect. Oare el nu se încadrează în colierul Marii Victorii a Patriei? Nu, nu-l ia nimeni, nu e tipic.

Dar în ce colier poate fi introdusă, în ce categorie poate fi inclusă deportarea schilozilor războiului de apărare a patriei? Nu ştim aproape nimic despre ea (şi sunt puțini cei care ştiu ceva). Dar scormoniți prin memorie şi aduceți-vă aminte cîți asemenea infirmi, şi încă tineri, mişunau prin piețele noastre pe lîngă ceainării şi prin trenurile electrice extraurbane la sfîrşitul războiului? Şi cît de repede au dispărut şi pe neobservate. Şi acesta a fost tot un val, o campanie. Şi i-au exilat pe o insulă din nord. I-au exilat pentru faptul că, spre gloria patriei, s-au lăsat să fie sluțiți în război, şi, de asemenea, pentru a arăta cît este de sănătoasă națiunea care a obținut atîtea victorii în toate ramurile atletismului şi în jocurile cu mingea. Acolo, pe o insulă necunoscută, aceşti ghinionişti eroi ai războiului sunt ținuți, fireşte, fără drept de corespondență cu continentul (puține sunt scrisorile care se strecoară, aşa am aflat despre ei) şi, bineînțeles, sunt hrăniți mizerabil, căci prin munca lor nu pot justifica o rație mai bogată(1).

Se pare că şi astăzi îşi duc zilele tot acolo.

Marea gunoişte, țara exilului, situată între URSS şi Arhipelag, includea în sine şi oraşe mari, şi mici, şi aşezări, şi în general locuri îndepărtate, uitate de lume. Exilații se străduiau să obțină aprobarea să rămînă în oraş, toți credeau că aici este mai uşor, mai ales cu locul de muncă. Şi, în general, viața aici semăna mai mult cu viața normală a oamenilor.

După toate probabilitățile, marea capitală a pămînturilor exilului, în orice caz una dintre perlele lui, era Karaganda. Am văzut-o înainte de sfîrşitul exilului general, în anul 1955 (ca exilat, am avut o permisiune scurtă de la comenduire să merg acolo: mă pregăteam să mă căsătoresc, fireşte, tot cu o exilată). La intrarea în acest oraş, în care pe vremea aceea era

mare sărăcie, lîngă baraca plină de ploşniţe a gării, de care nu se apropiau tramvaiele (să nu se prăbuşească în golurile săpate sub pămînt), se afla lîngă capătul liniei de tramvai, o casa de cărămidă absolut simbolică, al cărei zid era proptit cu bulumaci de lemn ca să nu se prăbuşească, în centrul Oraşului nou, pe un zid de piatră era săpată inscripţia: „Cărbunele înseamnă pîine" (pentru industrie). Şi, într-adevăr, pîinea neagră se vindea în fiecare zi în magazine, şi acesta era unul dintre avantajele exilului la oraş. Şi muncă necalificată, şi nu doar necalificată, aici găseai întotdeauna. În rest, magazinele alimentare erau mai mult goale. Iar tarabele pieţelor erau inaccesibile, negustorii cereau nişte preţuri inimaginabile. Dacă nu trei sferturi din populaţia oraşului, cel puţin o treime locuia atunci fără acte de identitate. Doar se înregistra la comenduire; pe uliţă mereu eram strigat şi salutat - mă recunoşteau foşti zeki, mai cu seamă cei din Ekibastuz. Ce fel de viaţă ducea exilatul aici? La locul de muncă avea o situaţie umilitoare şi un salariu de nimic, pentru că nu oricine după catastrofa arestare-puşcărie-lagăr mai putea să-şi adeverească studiile, iar vechime - nici atît. Sau, precum negrii, nu primeai salariu egal cu al albilor, şi gata, poţi să nu te angajezi. Şi era cumplit cu locuinţele, exilaţii locuiau în colţuri de coridoare care nu erau izolate nici măcar printr-o perdea, în cămări întunecoase, în şoproane, şi plăteau nişte preţuri fantastice. Toate acestea erau închiriate de la particulari. Femei îmbătrînite şi istovite de viaţa în lagăr, cu dinţi de metal, visau să aibă şi ele măcar o bluză de crepdeşin ori o pereche de pantofi „de sărbătoare".

În plus, la Karaganda, distanţele sunt foarte mari, mulţi dintre ei trebuiau să străbată drum lung de acasă pînă la locul de muncă. Tramvaiul din centru pînă la periferie zdrăngănea un ceas întreg. Într-o zi, în tramvai, vizavi de mine şedea o femeie tînără istovită, într-o fustă murdară şi nişte sandale rupte. Ţinea în braţe un copil învelit cu nişte scutece murdare, aţipea tot timpul, iar copilul din braţele-i relaxate îi aluneca pe marginea genunchilor şi, cînd tocmai sta să cadă, cineva îi striga: „Fii atentă, cade copilul!" Ea izbutea să-l prindă, dar peste cîteva clipe aţipea din nou. Lucra la castelul de apă în schimbul de noapte, iar ziua umblase prin oraş după pantofi, dar nu găsise nicăieri.

Aşa era exilul la Karaganda.

După cîte ştiu, era cu mult mai uşor în oraşul Djambul: fîşia de sud, îmbelşugată, a Kazahstanului, unde alimentele erau mai ieftine, însă cu cît oraşul este mai mic, cu atît este mai dificil să găseşti de lucru.

Iată, de pildă, orăşelul Eniseisk. În 1948, G. S. Mitrovici şi alţi cîţiva au fost duşi acolo de la închisoarea de tranzit din Krasnoiarsk. Şi în timpul călătoriei, locotenentul care comanda escorta răspundea plin de optimism la întrebările lor: „De lucru? Se găse-eşte". „Dar locuinţă?" „Se găse-eşte". După ce i-a predat la comenduire, şi-a văzut de treaba lui. Iar nou-sosiţii au fost nevoiţi să doarmă sub nişte bărci întoarse ori sub

acoperişurile tarabelor din piaţă. Pîine ei nu puteau să cumpere: pîinea se vindea pe listele cu locatarii caselor, iar nou-sosiţii nu erau înscrişi nicăieri. Ca să locuieşti undeva trebuie sa plăteşti. Mitrovici, acum invalid, a cerut serviciu în specialitate, el era zootehnician. Comandantul emvedist şi-a dat seama că de aici se poate alege cu ceva şi a sunat la secţia agricolă a raionului: „Alo, îmi dai o sticlă şi îţi dau un zootehnician".

Acela era exilul în care ameninţarea: „Pentru sabotaj o să vă încadrăm la 58-14 şi vă băgăm din nou în lagăr!" nu speria pe nimeni. Din acelaşi Eniseisk există o mărturie din anul 1952. În ziua cînd s-au prezentat pentru înregistrare, exilaţii disperaţi i-au cerut şefului comenduirii să-i aresteze şi să-i trimită îndărăt în lagăr. Bărbaţi adulţi, ei nu-şi puteau cîştiga pîinea! Comandantul i-a luat la goană: „MVD-ul nu este bursa locurilor de muncă!"*

Iată un loc şi mai îndepărtat şi neştiut de nimeni: Taseevo, din ţinutul Krasnoiarsk, la 250 kilometri de Kansk. Acolo erau exilaţi nemţi, ceceni, inguşi şi foşti zeki. Acesta nu este un loc nou, nu este născocit, acolo, în vecinătate, se află satul Kandalî(2) unde ocnaşilor li se schimbau lanţurile. Nou acolo era un oraş întreg format din bordeie, cu pardoseala de pămînt, fireşte. În anul 1949 au adus aici un grup de recidivişti, spre seară, i-au descărcat la şcoală. Tîrziu, în noapte, s-a întrunit o comisie ca să primească forţa de muncă: şeful MVD-ului raional, cineva de la trustul de exploatare forestieră, preşedinţi de colhozuri. Şi prin faţa comisiei au început să defileze: bolnavi, bătrîni, epuizaţi de cei zece ani de lagăr, şi, printre ei, foarte multe femei - iată pe cine statul cel înţelept a scos din oraşele primejdioase şi i-a aruncat într-o zonă aspră ca să valorifice taigaua. Toţi au refuzat această „forţă de muncă", dar MVD-ul i-a silit să-i ia. Pe cei mai prăpădiţi, care erau deja cu un picior în groapă, i-au vîrît pe gît fabricii de sare, al cărei director a lipsit, n-a fost de faţă. Fabrica de sare se află pe rîul Usolka în satul Troiţkoe (şi el un vechi loc de exil, încă de pe vremea ţarului Alexei Mihailovici, cînd îi alungau aici pe credincioşii de rit vechi). La mijlocul secolului al XX-lea, tehnica era următoarea: puneau caii să alerge în cerc şi astfel sarea azvîrlită în sus de copite cădea în nişte tăvi, după care era uscată prin încălzire (lemne tăiau din pădure, la asta le puneau pe femeile bătrîne). Un mare şi cunoscut constructor de nave a nimerit în această partidă şi l-au pus să facă un lucru apropiat de specialitatea lui: să împacheteze sarea în lăzi.

A nimerit la Taseevo şi Kniazev, un muncitor de şaizeci de ani din Kolo-

*Căci el nu era obligat, iar deţinuţii nu aveau posibilitatea să cunoască legile Ţării Sovietelor, nici măcar Codul penal, de pildă paragraful 35: „Exilaţii trebuie împroprietăriţi cu pămînt ori să li se asigure o muncă plătită".

mua. El nu mai putea să muncească, trăia din cerşit. Uneori îl luau oamenii să doarmă la ei acasă, alteori adormea în uliță. Pentru el nu se găsea loc la azilul invalizilor, la spital nu-l țineau multă vreme. Odată, iarna, s-a urcat în pridvorul comitetului raional de partid, partidul muncitorilor, şi a înghețat acolo.

Cînd plecau din lagăr în exilul din taiga (şi plecau pe un ger de minus douăzeci de grade, în camioane deschise, prost îmbrăcați, cum erau cînd s-au eliberat, în cizme din pînză impermeabilă care demult îşi trăiseră traiul, în timp ce soldații din escortă purtau scurte îmblănite şi pîslari călduroşi), zekii nici nu puteau să-şi dea seama în ce consta eliberarea lor. În lagăr aveau barăci încălzite, iar aici un bordei al tăietorilor de lemne, neîncălzit de un an de zile. În lagăr pîrîiau ferestraiele cu motor pe benzină, aici — la fel. Şi doar cu acest ferăstrău, şi acolo, şi aici, puteai să-ți cîştigi rația de pîine necoaptă cum trebuie.

Însă noii exilați greşeau în această, privință, şi cînd (în anul 1953) a venit (în Kuzeevo, raionul Suhobuzimskoe, Enisei) directorul adjunct al trustului de exploatare a lemnului Leibovici, frumos, curat, ei s-au uitat la haina lui de piele, la fața albă de om bine hrănit şi, înclinîndu-se, au zis din greşeală:

— Bună ziua, cetățene director!

Acela a clătinat mustrător din cap:

— Nu, nu, nici un „cetățean"! De acum pentru voi eu sunt tovarăş, voi nu mai sunteți deținuți.

I-au adunat pe deținuți în acel unic bordei, şi la lumina slabă a unei gazornițe, directorul adjunct încerca să-i convingă, şi vorbele lui erau ca nişte cuie bătute în sicriu:

— Să nu credeți că asta nu-i decît pentru o vreme. Va trebui să trăiți aici veşnic. Pentru asta trebuie să vă apucați numaidecît de treabă! Dacă aveți familie-chemați-o aici, dacă nu-căsătoriți-vă aici, nu mai amînați. Face-ți-vă case. Faceți copii. Pentru casă şi pentru vacă veți primi credite. La muncă, la muncă, tovarăşi. Țara aşteaptă lemnul vostru!

Şi a plecat tovarăşul în automobilul său.

Că le-au permis să se căsătorească - era un avantaj. După amintirile lui Retz, în aşezările mizere de pe Kolîma, de pildă, lîngă lagodnoe, erau şi femei, care nu erau lăsate pe continent, dar MVD-ul interzicea căsătoriile: celor căsătoriți trebuie să le dai locuință!

Dar şi faptul că nu-i lăsau să se căsătorească era o indulgență. In Kazahstanul de Nord, în anii 1950-1952, unele comenduiri, dimpotrivă, pentru a-l lega şi mai abitir pe exilat, îi puneau, încă de la sosire condiția: în două săptămîni te căsătoreşti ori te trimitem la dracu-n praznic, în deşert!

Este curios că în multe locuri de exil se folosea în mod serios termenul „munci comune", specific lagărului. Pentru că muncile aici erau la fel ca în lagăr: acele munci inevitabile şi istovitoare, care îți zdruncinau sănă-

tatea şi nu îţi asigurau hrana. Şi dacă acum exilaţii, ca oameni liberi, beneficiau de mai puţine ore de muncă, cu două ore de drum la dus (la mină, ori la pădure), şi cu două ore la întoarcere, ziua de lucru atingea norma celei din lagăr.
Bătrînul muncitor Berezovski, care în anii '20 a fost lider sindical, a făcut zece ani de exil, începînd din 1938, iar în 1949 a primit zece ani de lagăr. În faţa mea a sărutat înduioşat raţia de pîine, zicînd bucuros numaidecît că în lagăr nu va muri de foame, aici pîinea i se cuvine. Dar în exil, te duci cu bani la prăvălie, vezi ditamai pîinea în raft, dar ţi se răspunde cu obrăznicie că nu au pîine! Şi, numaidecît, unui localnic i se vinde. La fel şi cu combustibilul.
Cam în aceiaşi termeni se exprima şi un bătrîn muncitor din Piter(3) pe nume Ţivilko (oameni care nu erau năzuroşi din fire). El spunea (1951) că după exil, în Lagărul special de ocnaş se simte om: şi-a muncit cele douăsprezece ore, apoi merge la zonă. Dar în exil, orice nulitate liberă putea să-i ordone (a lucrat în contabilitate) să muncească suplimentar fără plată - şi seara, şi în zilele libere, şi să efectueze acea muncă personal pentru acel individ liber, şi exilatul nu îndrăzneşte să refuze, ca mîine să nu fie dat afară din slujbă.
Nu era dulce nici viaţa exilatului care a devenit exilat „oploşit". Mitrovici, cînd a fost transferat în Kok-Terek(4), regiunea Djambul [din Kazahstan] (aici, viaţa lui a început astfel: lui şi unui tovarăş i-au repartizat un grajd de măgari - fără ferestre şi plin de bălegar. Au măturat bălegarul de lîngă perete, au aşternut pelin şi s-au culcat), a primit postul de zoothenician al secţiei agricole raionale. El a încercat să-şi facă treaba cinstit, dar numaidecît şi-a atras antipatia şefilor de la partid. Micii şefi ai raionului îşi însuşeau din cireada raionului vacile la primul viţel, înlocuindu-le cu junci, şi îi cereau lui Mitrovici să înregistreze pe cele de doi ani ca avînd patru ani. Efectuînd un recensămînt atent, Mitrovici a descoperit cirezi întregi păscute şi îngrijite de colhozuri, dar care nu le aparţineau lor. Închipuiţi-vă că aceste cirezi aparţineau personal primului-secretar al comitetului raional de partid, şefului secţiei financiare şi comandantului miliţiei. (Cît de abil a intrat Kazahstanul în socialism!) „Să nu le înregistrezi!" i-au ordonat ei. Dar el le-a înregistrat. Manifestînd o sete de legalitate sovietică bizară pentru un zek în exil, el a mai cutezat să protesteze că preşedintele comitetului executiv şi-a însuşit dintr-un colhoz o pielicică de miel brumăriu, şi a fost dat afară (şi aceasta a fost doar începutul războiului lor).
Dar nici un centru raional nu este un loc rău pentru exil. Adevăratele dificultăţi ale exilului începeau acolo unde nu exista nici măcar un semn de aşezare urbană liberă, nu se putea vorbi nici măcar de marginea civilizaţiei.
Acelaşi A. Ţivilko povesteşte despre colhozul „Jana Turmîs" („Viaţa nouă") din regiunea Kazahstanului de Vest, unde se afla el în anul

1937. Înainte de sosirea exilaților, secția politică a MTS-ului i-a atenționat şi i-a instruit pe localnici: vor fi aduşi troţkişti, contrarevoluționari. Locuitorii speriați, temîndu-se că vor fi acuzați de relații cu duşmanii poporului, n-au împrumutat nici măcar puțină sare nou-veniților. În timpul războiului, exilații nu aveau cartele de pîine. Lucrînd în fierăria colhozului, povestitorul a primit pentru opt luni un pud de mei... Grăunțele primite le-au măcinat cu nişte pietre tăiate dintr-un monument funerar kazah. Şi s-au dus la NKVD: ori ne băgați la puşcărie, ori ne dați voie să ne mutăm la centrul raional! (întrebare: Dar localnicii? Păi-uite aşa... S-au obişnuit... Ei, şi pe urmă, faptul că ai o oaie acolo, o capră, o vacă, o iurtă, vase de bucătărie - toate îți sunt de ajutor.)
În colhozuri, peste tot e la fel: exilații nu primesc nici îmbrăcăminte, nici rația de pîine ca în lagăr. Colhozul este cel mai cumplit loc pentru exil. Asta-i ca o întrebare dintr-o lucrare de control la şcoală: unde-i mai greu - în lagăr sau în colhoz?
Iată, sunt vînduți nişte novici, printre ei şi S. A. Lipsit, la puşcăria de tranzit din Krasnoiarsk. Cumpărătorii solicită dulgheri, tranzitul răspunde: dacă mai luați un jurist şi un inginer electrician (Lipsit), atunci vă dăm şi dulgher. Drept completare li se mai dau femei bătrîne şi bolnave. Pe urmă, pe un ger blînd de minus douăzeci şi cinci de grade, în camioane deschise, sunt duşi unde şi-a înțărcat dracul copii, într-un sat care numără în total vreo treizeci de gospodării. Ce să facă acolo un jurist şi un electrician (nu există nici urmă de curent electric)? Deocamdată să primească un avans: un sac de cartofi, ceapă şi făină (este şi acesta un avans bun!). Iar banii vor veni în anul următor, dacă veți munci îndeajuns ca să-i cîştigați. Pînă una-alta, iată ce aveau de făcut: să strîngă nişte cînepă troienită de zăpadă. La început n-au nici măcar un sac pe care să-l umple cu paie în loc de saltea. Prima pornire: lăsați-ne să plecăm din colhoz! Nu, nu se poate: pentru fiecare cap, colhozul a plătit Direcției Penitenciarelor cîte 120 ruble (anul 1952).
O, dacă ne-am putea reîntoarce în lagăr!...
Dar cititorul va săvîrşi o greşeală dacă va crede că exilații o duceau mai bine în sovhoz, decît în colhoz. Iată, de pildă, un sovhoz din raionul Suhobuzimskoe, satul Minderla. Barăci, este adevărat, fără zonă, ca un lagăr de deținuți fără escortă. Deşi este un sovhoz, aici oamenii nu ştiu ce sunt aceia bani, nu există în circulație. Aici doar se scriu cifre: 9 ruble (staliniste(5)) de om pe zi. Şi se mai scrie: cîtă caşă a mîncat acel om, cît se scade pentru pufoiacă, pentru locuință. Totul se scade, se scade, şi iată minune: la plată reiese că exilatul n-a cîştigat nimic, ba a mai rămas şi dator sovhozului. La acest sovhoz, îşi aminteşte A. Stotik, doi oameni s-au spînzurat de disperare. (Însuşi acest Stotik, un tip cu imaginație bogată, n-a învățat nimic din experiența nefericită cu studierea limbii engleze în Steplag*. Cînd s-a obişnuit cu acest exil, el şi-a

*Partea a Cincea, Capitolul 5.

pus în gînd să realizeze dreptul, garantat de constituție, al unui cetățean al URSS la... învățămînt! Şi a făcut cerere, rugînd să fie lăsat să meargă la Krasnoiarsk la studii! Pe această cerere impertinentă, cum alta poate n-a mai cunoscut toată țara exilului, directorul sovhozului (un fost secretar al comitetului raional de partid) a pus nu doar o rezoluție negativă, aceasta era în acelaşi timp şi o declarație de principiu: „Nimeni şi niciodată nu va permite lui Stotik să meargă la studii". Dar iată că s-a ivit un prilej prielnic: închisoarea de tranzit din Krasnoiarsk recruta de prin raioane dulgheri dintre exilați. Stotik, care nu era deloc dulgher, s-a oferit. A plecat, la Krasnoiarsk a locuit într-un cămin printre beți şi hoți şi acolo a început să se pregătească pentru examenele de admitere la Institutul de medicină. Le-a trecut cu note foarte mari. Pînă la comisia de validare nimeni nu s-a uitat mai atent în dosarul lui. La comisie: „Am fost pe front... Apoi m-am întors..." şi a simțit că i s-a uscat gîtlejul. „Şi mai departe?" „Apoi... m-au... băgat la închisoare..." a rostit pînă la urmă Stotik, şi comisia a arborat o mină amenințătoare. „Dar mi-am ispăşit pedeapsa! Am ieşit! Am luat note mari! a insistat Stotik. Zadarnic. Şi era anul cînd a căzut Beria!)

Şi cu cît locul era mai îndepărtat şi mai uitat de lume, cu atît era mai rău, erai şi mai lipsit de drepturi. A. E. Makeev, în amintitele însemnări despre Kenghir, redă povestirea „robului din Turgai", pe nume Alexandr Vladimirovici Poliakov, despre exilul lui, între două lagăre, într-un loc de păşunat pierdut în deşertul Turgaiului. Singura autoritate, acolo, era preşedintele colhozului, un kazah, şi nici chiar de la părintească lui comenduire, n-a trecut niciodată nimeni să-l vadă. Locuința lui Poliakov era într-o şură, la un loc cu oile, unde dormea pe un aşternut de paie. obligațiile lui: să fie robul celor patru soții ale preşedintelui, să rezolve cu fiecare treburile gospodăriei [fiecăreia], inclusiv golirea oalelor de noapte. Ce putea Poliakov să facă? Să plece de acolo şi să se plîngă? Nu numai că nu avea cu ce, dar asta ar fi însemnat evadare şi douăzeci de ani de ocnă. În satul acela nu se mai afla nici un rus. Şi au trecut cîteva luni pînă a venit un inspector financiar rus. Acesta a rămas uimit de povestirea lui Poliakov şi a acceptat să depună plîngerea lui la raion. Pentru această plîngere socotită o calomnie mîrşavă împotriva puterii sovietice, Poliakov a primit o nouă condamnare pentru lagăr, şi prin anii '50 o ispăşea fericit în Kenghir. Aci i se părea că aproape se eliberase... Şi încă nu suntem siguri dacă „robul din Turgai" a fost cel mai năpăstuit dintre toți exilații.

Că exilul are asupra lagărului avantajul de a oferi o viață stabilă, un fel de „ca acasă" (bine, rău, trăieşti aici, şi vei trăi în continuare fără să mai fii transferat dintr-un loc într-altul), de asemenea, nu poți afirma fără rezerve. Chiar dacă nu e vorba de transfer, dar se poate întîmpla o strămutare inexplicabilă şi implacabilă hotărîtă de comenduire. O închidere neaşteptată a unui centru de exil sau a unui raion întreg se poate de-

clanşa întotdeauna. Astfel de cazuri, după amintirile multora, s-au întîmplat în diferiți ani şi în locuri diferite. În special în timpul războiului-vigilența! Toți exilații din raionul Taipak să se pregătească în douăsprezece ore şi-fuga în raionul Djembet! Şi viața ta mizeră, şi agoniseala mizeră, dar atît de necesară, şi acoperişul care curge, dar aproape reparat - lasă totul, abandonează totul! Înainte, marş, oaste descălțată! Dacă n-o să dați ortul popii, o să vă pricopsiți!

În general, deşi pare o viață dezordonată, lipsită de disciplină (nu merg încolonați, ci frecare încotro vrea, nu se adună pe platformă înainte de a pleca la muncă, nu-şi scot căciula, nu mai sunt încuiați cu lacăt pe dinafară), exilul îşi are şi el regimul său. Într-un loc mai blînd, într-altul mai aspru, dar pretutindeni s-a făcut simțit înainte de anul 1953, cînd a început îmblînzirea generală.

De pildă, în multe locuri exilații nu aveau dreptul să depună la instituțiile sovietice nici un fel de plîngeri pe probleme cetățeneşti decît prin comenduire, şi numai ea hotăra daca merită să dea curs acelei plîngeri ori să o stingă pe loc.

La chemarea ofițerilor de la comenduire, exilatul trebuia sa abandoneze orice fel de muncă, orice fel de treabă şi să se prezinte. Cei ce cunosc viața din Uniunea Sovietică vor înțelege că exilatul nu putea să nu îndeplinească o rugăminte personală (interesată) a ofițerului de la comenduire.

Ofițerii comenduirilor, ca situație şi drepturi, nu erau mai prejos decît cei din lagăre. Dimpotrivă, ei aveau mai puține griji: nici zone, nici santinele, nici potere după evadați, nici să hrănească şi să îmbrace această gloată. Era de ajuns să-i înregistreze de două ori pe lună şi uneori să facă formele, conform Legii, celor ce săvîrsiseră vreun delict. Aceşti ofițeri erau nişte indivizi autoritari, leneşi, îmbuibați (un sublocotenent de comenduire primea 2000 de ruble pe lună), şi din această pricină, în majoritatea lor, erau ființe pline de răutate.

Se cunosc puține evadări, în adevăratul sens al cuvîntului, din exilul sovietic. Cîştigul pe care l-ar fi avut un evadat norocos prin libertatea civilă era infim: căci localnicii liberi, aici, în jurul lui, care era în exil, aveau aproape aceleaşi drepturi. Aceasta nu era epoca țaristă, cînd evadarea din exil se transforma uşor în emigrație. Iar pedeapsa pentru evadare era considerabilă. Pentru evadare judeca OSO. Pînă în 1937, cifra maximă pe care o acorda era cinci ani de lagăr, după 1937- zece. Iar după război, o nouă lege, care nu a fost publicată nicăieri, a devenit cunoscută şi a început să fie aplicată neabătut: pentru evadare de la locul de exil - douăzeci de ani de ocnă! Pedeapsă disproporționat de cumplită!

Comenduirile aveau puncte de vedere proprii în legătură cu ce trebuie şi ce nu trebuie socotit evadare, cu locul unde anume se află acea linie interzisă peste care exilatul nu îndrăzneşte să treacă, cu distanța la

care poate să se depărteze cînd se duce după lemne ori după ciuperci. În Hakassia, de pildă, în aşezarea minieră Ordjonikidzevski, funcționa următoarea dispoziție: plecarea prea departe în sus (în munți) era considerată doar încălcare a regimului şi se lăsa cu cinci ani de lagăr; plecarea prea departe în jos (spre calea ferată) era socotită evadare, ceea ce însemna douăzeci de ani de ocnă. Şi această blîndețe de neiertat se înrădăcinase într-atît, încît atunci cînd un grup de exilați armeni, aduşi la disperare de samavolnicia comenduirii minei, s-a dus să se plîngă la centrul raional - fireşte, nu aveau pentru asta aprobarea comenduirii - pentru această evadare au primit doar cîte şase ani.
Cel mai adesea, astfel de plecări mai îndepărtate din cauza unei confuzii erau calificate drept evadări. Precum şi hotărîrile naive ale unor oameni bătrîni care nu erau în stare să sesizeze şi să asimileze sistemul nostru canibalic.
O grecoaică, trecută de optzeci de ani, la sfîrşitul războiului a fost exilată din Simferopol în Ural. Cînd războiul s-a sfîrşit, şi fiul ei s-a întors în Simferopol, fireşte, ea s-a întors şi a locuit la el clandestin. În 1949 - (avea acum optzeci şi şapte de ani —, a fost prinsă, condamnată la douăzeci de ani muncă silnică (87+20=?) şi expediată în Oziorlag. O altă bătrînă, tot grecoaică, a fost cunoscută în regiunea Djambul. Cînd grecii au fost deportați din Kuban, ea a fost luată împreună cu două fiice mari, cea de a treia, măritată cu un rus, a rămas în Kuban. A stat bătrîna ce a stat în exil şi a decis să se ducă la acea fiică, să moară la ea. „Evadare", ocnă, douăzeci de ani! În Kok-Terek, aveam un fiziolog, Alexei Ivanovici Bogoslovski. El a beneficiat de amnistia „Adenauer"(6) din anul 1955, dar nu pe de-a-ntregul: i-au mai lăsat exilul, ceea ce nu trebuia. A început să trimită cereri şi memorii, dar toate astea durau, iar în vremea asta, în Perm, mama lui orbea încet-încet, şi nu-l mai văzuse de paisprezece ani, de cînd a plecat la război şi a căzut prizonier, şi visa să-l mai vadă o dată înainte de a-şi pierde pentru totdeauna vederea. Şi, riscînd să fie condamnat la ocnă, Bogoslovski a hotărît să meargă la ea într-o săptămînă şi să se şi întoarcă. Şi-a născocit o deplasare la centrele de creştere a vitelor din deşert, dar a urcat în trenul de Novosibirsk. La raion n-au observat plecarea lui, dar la Novosibirsk, un taximetrist vigilent l-a denunțat agenților operativi de la MVD. Aceia au venit să-i ceară actele, nu le avea, bineînțeles, şi a trebuit să mărturisească. L-au trimis îndărăt în puşcăria noastră de pămînt din Kok-Terek, au început ancheta şi, pe neaşteptate, s-a primit o notă explicativă că el nu este exilat. Îndată ce a scăpat, a plecat spre mama lui. Dar a ajuns prea tîrziu.
Am sărăci considerabil tabloul exilului sovietic dacă am uita să menționăm că în fiecare raion destinat sa primească exilați, veghea fără preget o secție cekistă operativă, care îi chema pe exilați la convorbiri, recruta colaboratori, aduna denunțuri şi le folosea pentru a aranja noi

condamnări. Căci, cîndva, sosea vremea ca părticica umană aflată în exil să schimbe imobilitatea monotonă a exilului cu îngrămădeala voioasă a lagărului. Cea de a doua prelungire-o nouă anchetă şi o nouă condamnare, constituia sfîrşitul firesc al exilului pentru mulți.
A trebuit ca Piotr Viksne să dezerteze în 1922 din armata letonă burgheză, să fugă în Uniunea Sovietică, pentru ca în 1934, pentru corespondență cu rudele din Letonia (rudele din Letonia n-au suferit cîtuşi de puțin), să fie deportat în Kazahstan, să nu-şi piardă curajul şi ca neobosit mecanic în exil la depoul din Aiaguza să devină stahanovist, pentru ca la 3 decembrie 1937 în depou să fie atîrnată placarda: „Luați exemplu de la tov. Viksne!", iar la 4 decembrie tovarăşul Viksne să fie condamnat pentru a doua prelungire, din care nu i-a mai fost sortit să se întoarcă.
Cea de a doua condamnare în exil, ca şi cele din lagăre, nu se opreau niciodată, pentru a demonstra celor de sus vigilența cekiştilor operativi. Ca pretudindeni. se aplicau metode întărite, care ajutau deținutului să-şi înțeleagă mai iute destinul şi să i se supună fără sa cîrtească (Țivilko în Uralsk, 1937): treizeci şi două de zile de carceră şi şase dinți scoşi). Însă erau şi perioade speciale, ca în anul 1948, cînd peste toate centrele de exil se arunca un năvod des şi îi prindeau pentru lagăre fie pe toți pînă la unul, precum în Vorkuta („Vorkuta devine un centru de producție, tovarăşul Stalin a dat indicații să fie curățat"), fie pe toți bărbații, ca în alte locuri.
Dar şi pentru cei care nu se nimeriseră printre cei cu a doua prelungire, „sfîrşitul exilului" era foarte nebulos. Aşa pe Kolîma, de pildă, unde şi „eliberarea" din lagăr consta doar în drumul de la postul de gardă al lagărului pînă la comenduirea specială, de fapt exilul nu avea sfîrşit pentru că din Kolîma nu exista ieşire. Iar cei care izbuteau totuşi să se smulgă de acolo şi să ajungă „pe continent" în scurtele perioade cînd era permis, probabil că nu numai o dată şi-au blestemat soarta: pe continent toți au primit a doua condamnare pentru lagăr.
Umbra secției cekiste operative întuneca permanent cerul exilului, care şi aşa nu era lipsit de griji. Sub ochiul de argus al agentului operativ, înconjurat de zumzetul turnătorilor, muncind întruna pe brînci pentru a cîştiga pîinea pentru copii, exilații trăiau mereu cu teamă, închişi în ei, foarte izolați. Nici vorbă de discuțiile lungi din închisori şi lagăre, nici vorbă de confesiuni din toate cele trăite.
Iată de ce este greu să aduni relatări despre viața în exil.
Exilații noştri nu ne-au lăsat, s-ar putea spune, nici fotografii: chiar dacă existau fotografi, ei fotografiau numai pentru acte de identitate - pentru serviciile de cadre şi secțiile speciale. Să se fotografieze un grup de exilați împreună ? Ferit-a Sfîntul! Asta ar fi însemnat un denunț la GB: priviți, aceasta e organizația noastră antisovietică clandestină. După fotografie toți vor fi înhățați.

Odată însă au făcut o fotografie modestă (care a şi apărut într-o ediție occidentală*): strînşi unul într-altul, îmbrăcați în zdrențele sovietice, veştejiți, deprimați, cîndva însă aprigi - celebrii Maria Spiridonova, Izmailovici, Maiorov, Kahovskaia. Dar unde este impetuozitatea lor de altă dată? De ce nu pornesc conspirativ spre capitală? De ce nu trag în asupritorii poporului? De ce nu aruncă bombe?...
Nu, exilații noştri nu au lăsat fotografii, din acelea, ştiți, de grup şi destul de vesele: al treilea din stînga - Ulianov, al doilea din dreapta Krjijanovski. Toți sunt bine hrăniți, îmbrăcați curat, nu ştiu ce-i munca şi nevoile, dacă au bărbuță - este îngrijită, dacă au căciulă - e din blană de calitate.
Căci pe atunci, copii, erau nişte vremuri tare sumbre...

*I. Strinberg, Spiridotwva, Mcthuen & Co Ltd., London, 1935.

Capitolul 4
SURGHIUNUL POPOARELOR

ISTORICII pot să ne corecteze, însă memoria noastră, care este aceea a oamenilor de mijloc, n-a reținut nici din secolul XIX, nici din XVIII, nici din XVII vreo strămutare masivă, forțată a popoarelor. Au existat cuceririle coloniale: în insulele oceanelor, în Africa, în Asia, în Turkestan, învingătorii au dobîndit puterea asupra populației băştinaşe, dar, nu ştiu cum, colonizatorilor neevoluați nu le-a trecut prin cap să despartă această populație de pămîntul ei strămoşesc, de casele străbunilor. Poate numai transportul negrilor pentru plantațiile americane ne furnizează o asemănare şi un precedent, însă acolo n-a existat un sistem de stat maturizat: acolo nu erau decît nişte creştini-negustori de sclavi, care acționau izolat, în pieptul cărora s-a aprins brusc focul pasiunii pentru cîştig, şi ei au pornit, fiecare pe cont propriu, să prindă, să înşele şi să cumpere negri, unul cîte unul ori cu zecile.

A trebuit să se ivească speranța umanității civilizate - secolul al XX-lea, a trebuit ca, pe baza Unicei învățături Adevărate, Problema Națională să se dezvolte grandios, pentru ca specialistul cel mai mare în această problemă să ia patentul exterminării în masă a popoarelor pe calea deportării lor în patruzeci şi opt, în douăzeci şi patru şi chiar într-o oră şi jumătate.

Fireşte, nici Lui însuşi nu i-a fost clar de la început. O dată chiar s-a exprimat imprudent: „N-a existat şi nici nu poate să existe vreun caz de oameni care ar putea deveni, în URSS, obiect al persecuțiilor din pricina originii lor naționale" *.

În anii '20, toate aceste limbi naționale erau încurajate, Crimeii i se repeta la nesfîrşit că e tătărasca, tătărască, aveau chiar şi alfabetul arab, şi toate inscripțiile - în tătară.

S-a dovedit a f i o greşeală...

Chiar după ce a plăsmuit marea deportare țărănească, marele Cîrmaci nu şi-a dat seama numaidecît cît de comod va fi să aplice acelaşi procedeu naționilor. Şi totuşi, experiența fratelui Hitler, de exterminare a evreilor şi țiganilor, era tîrzie, după începutul celui de al doilea război mondial. Tătucul Stalin chibzuise la această problemă mai dinainte.

În afară de Ciuma Țărănească şi înainte de a începe deportarea popoarelor, exilul nostru sovietic, deşi număra cîteva sute de mii de persoane, nu se putea compara cu lagărele, nu era atît de glorios şi abundent pentru ca mersul Istoriei să lase vreo urmă în el. Existau surghiuniți-deportați (judecați), existau surghiuniți administrativi (fără judecată), dar

*Stalin, Op. cit., vol. 13, p. 258.

şi unii şi ceilalţi, toţi, nişte unităţi ce puteau fi numărate, cu numele lor, anii de naştere, articolele de condamnare, cu fotografii din faţă şi profil. Şi doar înţeleptele şi răbdătoarele Organe, cărora nu le era silă cîtuşi de puţin, se pricepeau să împletească funii din aceste grăuncioare de nisip, din aceste familii minate să alcătuiască blocurile monolite ale raioanelor deţinătoare ale unor centre de exil.

Dar ce amploare şi ce avînt a căpătat exilul cînd au fost deportaţi spepereselenţii, strămutaţii speciali! Primii doi termeni au fost moşteniţi de la ţar, ultimul este autentic sovietic. Oare nu cu acest adjectiv — special - sunt alcătuite o serie de denumiri ce ne sunt deosebit de dragi (secţie specială, misiune specială, legătură specială, raţie specială, sanatoriu special)? În anul Marii Cotituri au fost numiţi strămutaţi speciali „deschiaburiţii", ceea ce era mult mai exact şi mai simplu, şi nu oferă motiv de contestaţie, fiindcă au fost „deschiaburiţi" nu doar chiaburii, or, noţiunea de „strămutat special" este invulnerabilă.

Şi iată că Marele Părinte a indicat să se aplice această denumire naţiunilor deportate.

Nici El n-a făcut descoperirea dintr-o dată. Prima experienţă a fost făcută cu foarte multă prudenţă: în 1937, vreo cîteva zeci de mii de coreeni - ce încredere se putea acorda acestor oameni măslinii cu ochii înguşti înainte de Halhin-Gol(1), în faţa imperialismului japonez?-au fost discret şi rapid, de la mic la mare, cu o părticică din calabalîcul mizer, aruncaţi din Extremul Orient în Kazahstan. Atît de rapid, încît prima iarnă şi-au petrecut-o in case din chirpici, fără ferestre (de unde să procure geamuri?!). Şi atît de discret, încît nimeni, în afară de kazahii din vecinătate, n-a aflat de această strămutare, şi nici o gură din ţară n-a scos o singură vorbă, şi nici un corespondent străin nici măcar n-a crîcnit. (Iată de ce toată presa trebuie să se afle în mîinile proletariatului.)

Procedeul a plăcut şi a fost reţinut. Şi în 1940 a fost aplicat în împrejurimile oraşului-leagăn(2) Leningrad, însă deportaţii n-au fost luaţi noaptea şi nici sub ameninţarea baionetelor. Această acţiune s-a numit „petrecerea solemnă" în Republica numită Karelo-Finică (recent cucerită). Cînd soarele era la amiază, sub drapele fluturînde şi în sunet de fanfară, finlandezii şi estonienii din împrejurimile Leningradului erau trimişi să cucerească noile pămînturi natale. După ce i-au dus ceva mai departe (despre soarta unui grup de şase sute de persoane povesteşte V.A.M.), le-au ridicat la toţi actele de identitate, i-au înconjurat cu ostaşi din escortă şi i-au expediat mai departe în vagoane roşii de animale, pe urmă cu şlepul. De la debarcaderul de destinaţie din adîncul Kareliei au început să-i expedieze încolo şi-ncoace „pentru întărirea colhozurilor". Şi acei oameni absolut liberi, care au fost petrecuţi atît de solemn, s-au supus. Numai douăzeci şi şase de rebeli, printre ei şi povestitorul, au refuzat să se supună. Mai mult - n-au vrut să predea carnetele de identitate! „Vor fi victime!" i-a prevenit reprezentantul puterii sovietice - al

Şovnarkomului RSS Karelo-Finice. „O să trageți cu mitralierele?" i-au strigat ei. Ce nechibzuiți, de ce cu mitralierele? Cum stăteau grămadă, încercuiți de escortă, era de ajuns şi una singură (şi nimeni n-ar fi compus uu poem despre aceşti douăzeci şi şase(3) de finlandezi), însă o moliciune ciudată, o neîndemînare ori lipsă de operativitate au împiedicat aplicarea acestei măsuri înțelepte. Au încercat să-i despartă, au invitat cîte unul la agentul operativ. De fiecare dată se duceau toți douăzeci şi şase. Şi îndărătnicia lor plină de curaj şi fără sens a biruit! Le-au lăsat actele de identitate şi nu i-au mai ținut înconjurați de escortă. Aşa au scăpat de soarta de colhoznic ori exilat. Dar acesta este un caz excepțional, totuşi marea masă a predat actele de identitate.

Toate acestea au fost probe. Doar în iulie 1941 a venit sorocul să experimenteze metoda în toată amploarea: trebuia ca republica autonomă şi, desigur, trădătoare a Nemților din bazinul Volgăi (cu capitalele ei Engels şi Marxstadt) să fie definitiv curățată şi azvîrlită în cîteva zile undeva mai departe spre răsărit. Aici a fost pentru prima dată aplicată în toată puritatea ei metoda dinamică a deportării unor popoare întregi, şi atunci s-a văzut cît de uşor şi cît de fructuos a fost să folosească una şi aceeaşi cheie - paragraful privind naționalitatea - în locul tuturor acelor anchete judiciare şi hotărîri nominale pentru fiecare individ în parte. Şi pentru nemții pe care îi prindeau în alte părți ale Rusiei (îi înhățau pe toți), nu era nevoie ca NKVD-ul local să aibă studii superioare ca să-şi dea seama dacă sunt sau nu duşmani. Are nume nemțesc — înhață-l!

Sistemul a fost încercat, pus la punct şi de acum încolo va înşfăca fiecare națiune desemnată, condamnată ca trădătoare, şi mereu cu tot mai multă îndemînare: cecenii; inguşii; karaceaenii(4); balkarii(5); kalmucii; kurzii; tătarii din Crimeea; în sfîrşit, grecii caucazieni. Sistemul este deosebit de dinamic prin faptul că poporului i se anunță decizia Părintelui Popoarelor nu sub forma unui proces judiciar limbut, ci sub forma unei operații de luptă a infanteriei motorizate moderne: divizii înarmate intră noaptea pe teritoriul poporului sortit pieirii şi ocupă pozițiile cheie. Națiunea criminală se trezeşte şi vede că fiecare sat este înconjurat de mitraliere şi automate. Şi li se dau douăsprezece ore (dar este prea mult, asta-i vreme pierdută pentru roțile infanteriei motorizate, iar în Crimeea s-au dat numai două şi chiar numai o oră şi jumătate), ca fiecare să-şi ia doar ceea ce poate duce în brațe. Şi, imediat, toți se aşază ca un arestat, cu picioarele încrucişate, în camion (babe, femei cu sugari - aşezați-vă, s-a dat comanda!). Şi camioanele păzite de gărzi pornesc spre gară. De acolo - în garnituri de vagoane pentru transportul vitelor - pînă la destinație. Iar de acolo va mai trebui (aşa au făcut tătarii din Crimeea pe rîul Uuja - li se potriveau de minune aceste mlaştini din nord), precum edecarii, să tragă cu odgoanele împotriva curentului, cale de 150-200 kilometri în adîncul pădurilor sălbatice (mai sus de Kolovrig), plutele pe care stau întinşi bătrînii cu barba albă.

Pesemne că din văzduh, de pe vîrful munţilor, priveliştea arăta sublim: toată peninsula Crimeea (numai ce fusese eliberată, aprilie 1944) a început să zumzăie concomitent, şi balaurii coloanelor auto se tîrau, se tîrau într-una pe drumuri drepte şi pe dramuri întortocheate. Era vremea pomilor în floare. Tătăroaicele cărau din răsadniţă la grădină răsadul de ceapă dulce, începuse săditul tutunului. (Şi cu asta s-a terminat. Pentru ani şi ani de zile, pe urmă, tutunul a dispărut din Crimeea.) Coloanele auto nu veneau foarte aproape de sat, ele rămîneau la răscrucea drumurilor, aulele erau înconjurate de detaşamente speciale. Ordinul dădea un ceas şi jumătate pentru pregătire, dar instructorii au redus acest timp uneori la patruzeci de minute - să fie gata mai repede, să nu întîrzie la punctul de adunare, şi pentru ca în aul să rămînă cît mai multe lucruri pentru sonder-kommatido-ul pe care detaşamentele speciale îl lăsau după ele. Aulele înverşunate, precum Ozenbaş din apropierea lacului Biuik, au trebuit să fie incendiate şi arse din temelii. Coloanele auto îi duceau pe tătari la gară, iar acolo, în vagoane, mai aşteptau zile întregi, şi se jeleau şi cîntau cîntece triste de rămas-bun*.

Uniformitate armonioasă! - acesta este avantajul de a deporta dintr-o dată naţiuni întregi. Fără cazuri particulare! Fără excepţii, fără proteste individuale! Toţi pleacă supuşi pentru că se află în aceeaşi situaţie. Pleacă nu numai toate vîrstele şi amîndouă sexele: pleacă şi cei ce se află în pîntecele mamei, şi ei sunt deportaţi de acelaşi Decret. Pleacă şi cei ce n-au fost încă zămisliţi: pentru că le-a fost hărăzit să fie concepuţi sub semnul aceluiaşi Decret şi chiar din ziua naşterii, în pofida învechitului, neinteresantului articol 35 al Codului penal („exilul nu poate fi aplicat persoanelor sub şaisprezece ani"). Îndată ce au scos capul pe lume, ei vor fi strămutaţi speciali, vor fi deportaţi pe vecie. Iar majoratul lor, vîrsta de şaisprezece ani, va fi marcat prin faptul că vor începe să meargă să se înregistreze la comenduire.

Şi ceea ce a rămas în urmă: casele cu uşile larg deschise, calde încă, şi tot avutul întors pe dos, truda a zece şi chiar douăzeci de generaţii, revine cu aceeaşi uniformitate agenţilor operativi ai organelor represive, statului, vecinilor aparţinînd unor naţiuni mai fericite, şi nimeni nu va scrie plîngeri pentru vacă, mobilă ori vasele de bucătărie.

Şi această uniformitate este încununată de un ultim lucru: faptul că acel Decret secret nu i-a cruţat nici chiar pe membrii partidului comunist aparţinînd acestor naţiuni netrebnice. Deci nu va mai fi nevoie să le controleze carnetele de partid - o corvoadă mai puţin. Iar comuniştii, în exil, să fie obligaţi să tragă cît doi - şi pentru toţi cei din jur va fi bine**.

*În anii '60 ai secolului al XIX-lea, moşierii şi administraţia guberniei Taurida au făcut demersuri pentru strămutarea tuturor tătarilor din Crimeea în Turcia; Alexandru al II-lea a refuzat, în 1943, aceleaşi demersuri le-a făcut gauleiterul Crimeii; Hitler a refuzat.

**Fireşte, nici Cîrmaciul cel înţelept nu putea să prevadă toate întorsăturile. În 1929 au

O fisură în uniformitate o constituiau numai căsătoriile mixte (nu degeaba statul nostru socialist a fost împotriva lor). Cînd au fost deportaţi nemţii şi apoi grecii, astfel de cupluri au rămas pe loc. Dar acest lucru crea mare confuzie şi lăsa în locuri, chipurile, purificate, focare de infecţie. (Precum acele bătrîne grecoaice, care se întorceau să moară la copii.)

Unde erau deportate naţiunile? Multe şi cu plăcere erau aduse în Kazahstan, unde, împreună cu exilaţii obişnuiţi au alcătuit o jumătate bună din republică, încît astăzi poate fi cu succes numită KaZEKstan, însă nu au fost nedreptăţite nici Asia Centrală, nici Siberia (o mulţime de calmuci au murit pe Enisei), n-a fost uitat nici Uralul de Nord şi nici Nordul părţii Europene.

Oare trebuie ori nu trebuie să considerăm exil al popoarelor deportarea balticilor? Ea nu îndeplineşte condiţiile normale: nu i-au deportat pe toţi pînă la unul, popoarele parcă au rămas pe loc (erau prea aproape de Europa, altfel ce le-ar mai fi deportat!). Parcă au rămas, dar i-au rărit clasa-ntîi!

Curăţirea lor a început mai înainte: încă din anul 1940, îndată ce trupele noastre au intrat acolo, şi înainte ca popoarele să voteze încîntate în majoritate pentru intrarea în Uniunea Sovietică. Epurarea a început cu ofiţerii. Închipuiţi-vă ce a însemnat pentru aceste state tinere prima (şi ultima) lor generaţie de ofiţeri: ei reprezentau toată seriozitatea, responsabilitatea şi energia naţiunii. Încă liceeni în zăpezile de lîngă Narva(6), ei au învăţat cum să apere cu pieptul lor fragil o ţară care încă nu prinsese puteri. Acum această experienţă şi energie concentrate au fost doborîte dintr-o lovitură, asta a fost cea mai importantă pregătire pentru plebiscit. Era o reţetă verificată: oare nu tot aşa au făcut şi în Uniunea de bază? Să fie nimiciţi discret şi rapid aceia care pot să se pună în fruntea rezistenţei, şi încă aceia care ar putea să agite prin idei, discursuri, cărţi - şi poporul este parcă tot la locul lui, cînd de fapt el nu mai există. Un dinte mort, privit din afară, la început seamănă perfect cu unul nou.

Dar în 1940, pentru Ţările Baltice n-a fost deportare, au fost lagăre, iar pentru mulţi - moarte prin împuşcare în curţile de piatră ale puşcăriilor. Şi în 1941, în timpul retragerii, au înhăţat cîţi au putut: oameni înstăriţi, oameni de seamă, oameni de vază. I-au tîrît după ei ca pe nişte trofee scumpe, apoi i-au aruncat ca pe bălegar pe pămîntul îngheţat al Arhi-

alungat din Crimeea pe prinţii tătari şi toate persoanele de vază. Cu ei au procedat mai blînd decît cu nobilii ruşi: nu au fost arestaţi, au plecat de bunăvoie în Asia Centrală. Aici, printre populaţia musulmană înrudită, ei s-au acomodat încet-încet, şi-au aranjat o situaţie prosperă. Şi iată că după cincisprezece ani tot acolo i-au adus-pînă la unul-pe toţi tătarii care aparţineau clasei muncitoare! Vechile cunoştinţe s-au întîlnit. Numai că muncitorii erau trădători şi deportaţi, iar foştii prinţi ocupau posturi solide în aparatul sovietic, mulţi în partid.

pelagului (îi ridicau neapărat noaptea, o sută de kilograme bagaj pentru întreaga familie, şi pe capii de familie, chiar de la îmbarcare, îi separau pentru puşcărie şi exterminare). Apoi, mereu, în timpul războiului (la radio Leningrad), Țările Baltice erau amenințate cu răzbunarea necruțătoare. În 1944, întorcîndu-se, şi-au împlinit amenințările. Au arestat din belşug, cu nemiluita. Dar nici asta încă nu se putea numi deportare în masă a poporului.

Deportarea principală a balticilor s-a declanşat în anul 1948 (lituanienii nesupuşi), în 1949 (toate cele trei națiuni) şi în 1951 (încă o dată lituanienii). În aceiaşi ani, care coincid, au pieptănat şi Ucraina de Vest, şi ultima deportare s-a efectuat de acolo tot în anul 1951.

Pe cine se pregătea Generalisimul să deporteze în 1953? Pe evrei? Şi pe mai cine? Acest proiect n-o să-l cunoaştem niciodată. Eu, de pildă, bănuiesc că Stalin dorea cu ardoare să deporteze întreaga Finlandă undeva prin pustiurile din vecinătatea Chinei, dar n-a izbutit nici în 1940, nici în 1947 (încercarea de lovitură de stat a lui Leino). Ar fi găsit el un locşor dincolo de Ural chiar şi sîrbilor, chiar şi grecilor din Pelopones.

Dacă acest al Patrulea Stîlp(7) al învățăturii înaintate ar mai fi trăit încă vreo zece ani, harta etnică a Eurasiei ar fi fost de nerecunoscut, s-ar fi produs o mare Migrație în sens invers.

Cîte națiuni au fost deportate, tot atîtea epopei se vor scrie cîndva: despre despărțirea de pămîntul natal şi despre exterminarea din Siberia.

Totuşi, pentru ca lectorul să se convingă că este vorba de aceeaşi țară a exilului, de care are cunoştință, de aceeaşi gunoişte din acelaşi Arhipelag, să urmărim puțin deportarea balticilor.

Deportarea balticilor nu numai că s-a produs fără violentarea voinței supreme a poporului, ci s-a dovedit a fi tocmai împlinirea acelei voințe. În fiecare dintre cele trei republici s-a adoptat o hotărîre liberă a Consiliului de Miniştri (în Estonia la 25 noiembrie 1948) privind deportarea anumitor categorii dintre compatrioții lor în străina şi îndepărtata Siberie, şi asta pe vecie, ca să nu se mai întoarcă niciodată pe pămîntul natal. (Aici se vede limpede atît independența guvernelor din Țările Baltice, cît şi starea de exasperare extremă în care le-au adus netrebnicii de compatrioți, nişte oameni de nimic.) Iată care erau acele categorii:

a. Familiile celor deja condamnați (nu era de ajuns că părinții erau exterminați în lagăre, trebuia distrusă toată familia);

b. Țăranii înstăriți (asta grăbea foarte mult colectivizarea, care devenise o chestiune ce nu mai putea fi amînată în Țările Baltice) şi toți membrii familiilor acestora (studenții din Riga au fost luați în aceeaşi noapte, cînd au fost ridicați părinții din gospodăriile lor);

c. Oameni importanți, de vază, care nu se ştie cum scăpaseră filtrelor din anii 1940, 1941 şi 1944;

d. Pur şi simplu cetățenii ostili regimului, care n-au izbutit să fugă în Scandinavia, sau familii pe care activiştii aveau pică personal.

Această hotărîre, pentru a nu aduce prejudicii demnității marii noastre Patrii comune şi pentru a nu procura bucurie duşmanilor noştri occidentali, nu a fost publicată în ziare, nu a fost făcută publică în republici şi nici deportaților nu li se făcea cunoscută de la început, ci doar cînd soseau la destinație, în comenduirile siberiene.
Organizarea deportării se perfecționase într-atît în anii care au trecut de la deportările coreenilor şi chiar ale tătarilor din Crimeea, experiența valoroasă a fost generalizată şi însuşită într-atît, încît acum nu se mai număra cu zilele, nici cu orele, ci doar cu minutele. S-a stabilit şi s-a verificat că sunt prea de ajuns douăzeci-treizeci de minute de la prima bătaie în uşă, noaptea, pînă la ultimul pas pe care stăpînul îl face peste pragul casei spre bezna nopții şi în camion. În aceste minute, familia trezită din somn izbutea să se îmbrace, să realizeze că va fi deportată pentru totdeauna, să semneze o hîrtie că nu are nici o pretenție în privința bunurilor, să-şi pregătească bătrînele şi copiii, să strîngă boccelele şi, la comandă, să iasă. (Nu erau probleme cu bunurile care rămîneau. După plecarea escortei, veneau reprezentanții secției financiare şi făceau un inventar de confiscare, după care apoi toată averea era vîndută în folosul statului prin magazinele de consignație. Nu avem temeiuri să le reproşăm că în timpul acestei operații mai vîrau cîte ceva şi în sînul lor. Nici nu prea era nevoie de aşa ceva, era de ajuns o chitanță de la magazinul de consignație, şi orice reprezentant al puterii populare putea să ducă acasă cu totul legal lucrul cumpărat pe un preț de nimic.
La ce poți să te gîndeşti în aceste douăzeci-treizeci de minute? Cum să cumpăneşti şi să alegi ce este mai necesar? Un locotenent care a deportat o familie (bunica - 75 de ani, mama - 50, fiica - 18 şi fiul - 20), i-a sfătuit: „Să luați neapărat maşina de cusut!" Cum să ghiceşti? Această maşină de cusut a hrănit pe urmă toată familia*.
De altfel, această viteză mare a operațiunii de exilare era uneori şi în folosul celor osîndiți. O vijelie! A trecut, şi cu asta, basta. Chiar şi cea mai bună mătură mai lasă puțin praf. Cineva dintr-o familie, care n-a înnoptat acasă atunci, a stat departe trei zile şi trei nopți, apoi s-a prezentat la secția financiară, a cerut să i se ia sigiliul de la casă, şi ce credeți? L-au luat! Să te ia naiba, stai acolo pînă la următorul Decret!
În acele vagoane mici de transportat animale, în care de regulă încap opt cai sau treizeci şi doi de soldați, sau patruzeci de puşcăriaşi, băgau cîte cincizeci, chiar şi mai mulți, deportați din Tallin. Din graba mare vagoanele n-au fost echipate cu toate cele trebuincioase, şi n-au îngăduit

*Aceşti militari din escortă - ce înțelegeau ei din ceea ce făceau? Pe Maria Sumberg a deportat-o un soldat din Siberia, de pe rîul Ciulîm. Curînd a fost lăsat la vatră, a venit acasă şi acolo a înulnit-o. Pe fața lui s-a aşternut un surîs larg. şi a exclamat bucuros şi cu totul înduioşat: „Tanti! Mă mai ții minte?..."

prea repede să se perforeze o gaură. Căldarea pentru nevoi era veche şi neîncăpătoare, se umplea numaidecît, se vărsa şi stropea lucrurile. Mamifere cu două picioare -oamenii au fost siliți din prima clipă să uite că femeile şi bărbații nu sunt la fel. O zi şi jumătate au stat închişi fără apă şi fără mîncare, a murit un copil. (Parcă toate astea le-am mai citit undeva, nu-i aşa? Cu două capitole în urmă, cu douăzeci de ani în urmă, acelaşi lucru...) Au stat multă vreme în gara Julemiste, afară, oameni alergau şi băteau în vagoane, întrebau de nume, încercau zadarnic să transmită cuiva alimente şi lucruri. Dar au fost alungați. Iar cei încuiați erau flămînzi. Iar pe cei neîmbrăcați îi aştepta Siberia.

Pe drum au început să le dea pîine, în unele gări - ciorbă. Drumul tuturor trenurilor cu deportați era lung: regiunile Novosibirsk, Irkutsk, ținutul Krasnoiarsk. Numai în Barabinsk au sosit cincizeci şi două de vagoane cu estonieni. Pînă la Acinsk au mers paisprezece zile şi paisprezece nopți.

Oare ce-i poate susține pe oameni în această călătorie disperată? Speranța pe care le-o dă nu credința, ci ura: „Curînd o să se termine cu ei! Anul acesta o să fie război, la toamnă o să ne întoarcem acasă".

Nici un om cu viață normală, fericită, fie el din lumea occidentală ori din lumea orientală, nu va înțelege, nu va împărtăşi şi poate nici nu va ierta această stare de spirit care domnea dincolo de zăbrele. Am mai scris că şi noi aveam aceeaşi speranță şi aceeaşi dorință arzătoare în anii aceia: 1949, 1950. În anii aceia, nedreptatea acestei orînduiri, a acestor condamnări la douăzeci şi cinci de ani, a acestor întoarceri pentru a doua oară în Arhipelag, a țîşnit cu toată puterea, atingînd punctul culminant, punctul de explozie, pe care nimeni nu-l mai poate suporta şi nici o gardă nu-l mai poate apăra. (Să generalizăm: dacă regimul este imoral, supusul este eliberat de orice obligație față de el.) Cît de abominabilă trebuie să faci viața oamenilor, pentru ca mii de mii, în celule, în dube, în vagoane, să se roage pentru venirea unui război atomic exterminator, ca singură soluție de salvare?!... Dar nu plîngea nimeni. Ura usucă lacrimile.

Şi iată la ce se mai gîndeau estonienii pe drum: cum îi va întîmpina populația Siberiei? În anul 1940, i-au jupuit de piele pe balticii deportați. Le luau şi hainele de pe ei, pentru o haină de blană le dădeau o jumătate de găleată de cartofi. (Dacă ținem seama cît eram de dezbrăcați în perioada aceea, într-adevăr, în ochii noştri balticii arătau ca nişte burghezi...)

De data asta, în anul 1949, siberienilor li s-a împuiat capul că li se vor aduce nişte chiaburi înrăiți. Dar aceşti chiaburi care au coborît din vagoane erau complet istoviți şi numai zdrențe. La vizita medicală, infirmierele rusoaice se mirau cît de slabe sunt aceste femei şi cît de jerpelite, şi nu aveau o cîrpă curată pentru copiii mici. Pe cei veniți i-au împrăştiat prin colhozurile depopulate, şi acolo, pe ascuns de autorități,

colhoznicele siberiene le duceau ce puteau şi ele: care o jumătate de litru de lapte, care lipii de sfeclă ori din făină foarte proastă.
Şi, iată, acum, estoniencele au izbucnit în plîns.
Dar mai era, fireşte, şi activul de comsomol.
Aceştia au crezut în mod sincer că au sosit otrepe fasciste („ar trebui să fiţi înecaţi!" exclamau ei), şi nici nu vor să muncească, nerecunoscătorii, pentru ţara care i-a eliberat din robia burgheză. Aceşti comsomolisti au devenit supraveghetori ai deportaţilor, ai muncii lor. Şi au mai fost preveniţi că la primul foc de aimă trebuie să organizeze o poteră.
În gara Acinsk s-a produs o încurcătură hazlie: mai-marii raionului Biriliussk au cumpărat de la escortă zece vagoane de exilaţi - cinci sute de oameni, pentru colhozurile sale de pe rîul Ciulîm şi i-a expediat grabnic la o sută de kilometri la nord de Acinsk. Ei fuseseră destinaţi (dar, fireşte, nu ştiau de asta) direcţiei minelor Saralinsk, din Hakassia. Aceştia îşi aşteptau contingentul, iar contingentul a fost împrăştiat în colhozurile care, anul trecut primiseră cîte 200 grame de grîu pentra ziua-muncă. Către primăvară, nu le mai rămăsese nici grîu, nici cartofi, şi deasupra satelor se înălţa mugetul vacilor, care se repezeau ca turbate la paiele pe jumătate putrezite. Aşa că nu din răutate şi zgîrcenie şi nici pentru că ar fi vrut să-i oprime pe deportaţi, colhozul le-a dat noilor veniţi cîte un kilogram de făină pe săptămînă pe cap de om. Acesta era un avans onorabil, aproape egal cu tot viitorul cîştig! Şi estonienii au oftat amarnic după Estonia lor... (Este adevărat că în aşezarea Polevoi, aproape de ei, se aflau nişte hambare uriaşe pline cu cereale: fuseseră adunate acolo an de an pentru că nu se învredniciseră să-l expedieze. Dar grînele acestea erau de acum ale statului, nu mai figurau în evidenţa colhozului. În jur murea lumea de foame, dar nimeni nu se atingea de grîul din hambare: era al statului. Paşkov, preşedintele colhozului, cu de la sine putere a distribuit cîte cinci kilograme pentru fiecare colhoznic încă în viaţă, şi pentru asta a fost condamnat la lagăr. Grîul acela era al statului, restul-treaba colhozului, dar nu e locul să discutăm despre asta aici.)
Vreo trei luni s-au zbuciumat estonienii pe acest Ciulîm, asimilînd cu uimire o lege nouă: ori furi, ori mori! Şi credeau că aşa va fi pentru totdeauna, cînd, deodată, au fost luaţi şi expediaţi în raionul Saralinsk, din Hakassia (stăpânii îşi găsiseră contingentul). Hakassienii băştinaşi - ca şi cînd n-ar fi fost, fiecare aşezare era alcătuită din exilaţi şi în fiecare se afla o comenduire. Peste tot - mine de aur, peste tot foraj şi silicoză. (Aceste întinderi vaste reprezentau nu atît Hakassia ori ţinutul Krasnoiarsk, cît mai degrabă trustul Hakzototo [Aurul Hakassiei] sau Eniseistroi [Amenajarea cursului Eniseiului], care nu aparţineau sovietelor raionale şi nici comitetelor raionale de partid, ci generalilor trupelor MVD, iar secretarii comitetelor raionale de partid se închinau în faţa şefilor comenduirilor raionale.)

Însă nu era o prea mare nenorocire pentru cei trimişi să lucreze în mine pur şi simplu. Nenorocirea mare cădea pe capul celor incluşi cu forța în „artelurile căutătorilor de aur". Căutătorii de aur! Sună atît de ademenitor. Aceste cuvinte parcă strălucesc aşternute cu pulbere de aur. Dar în țara noastră oamenii se pricep foarte bine să denatureze orice noțiune pămîntească. În aceste „arteluri" erau băgați strămutații speciali, pentru că nu îndrăzneau să riposteze. Ei erau trimişi la exploatarea minelor abandonate de stat ca nerentabile. În aceste mine nu se pomenea de nici un fel de securitate a muncii, apa curgea necontenit, ca si cum ar fi plouat torențial. Acolo era imposibil să-ți justifici munca şi să cîştigi acceptabil; pur şi simplu aceşti oameni pe care îi păştea moartea erau trimişi să lingă resturile de aur, pe care statul nu se îndura să le abandoneze. Artelurile erau subordonate „sectorului căutătorilor de aur" al direcției minelor, care nu ştia decît să întocmească şi să transmită planul, fără nici o altă obligație. „Libertatea" artelurilor nu depindea de stat, ci de legislația statului: lor nu li se cuvenea concediu plătit, duminica liberă nu era obligatorie (regimul zekilor), te puteai trezi că se declară o „lună stahanovistă", fără nici o duminică. Iar statului îi revenea dreptul de a te judeca dacă lipseai de la lucru. O dată la două luni sosea un tribunal popular şi pe mulți îi condamna la 25% muncă forțată(8). Cauze se găseau întotdeauna destule. Aceşti „căutători de aur" cîştigau pe lună trei-patru ruble „de aur" (o sută cincizeci-două sute de ruble staliniste, un sfert din minimul de existență).

La unele mine de lîngă Kopiovo, exilații nu primeau salariul în bani, ci în bonuri: într-adevăr, ce să facă ei cu banii care circulau în toată Uniunea, dacă, oricum, nu se pot deplasa, iar la magazinul minei li se vinde (din belşug) şi pe bonuri.

În această carte am efectuat o comparație amănunțită a deținuților cu țăranii iobagi. Să nu uităm însă, din istoria Rusiei, că starea cea mai grea nu era a țăranilor iobagi, ci a muncitorilor din uzine. Aceste bonuri valabile doar în prăvălia minei ne readuc în amintire, în avalanşă, minele şi uzinele din Altai. Populația afectată lor, în secolele XVIII şi XIX, săvîrşea intenționat crime numai ca să ajungă la ocnă si să ducă o viață mai uşoară. În minele de aur din Altai nici la sfîrşitul veacului trecut „muncitorii nu aveau dreptul să refuze munca în zilele de duminică", plăteau amenzi (cf. munca forțată), şi încă existau prăvăliile cu produse de calitate proastă, unde li se dădea să bea şi erau înşelați la cîntar. „Aceste prăvălioare, nu extracția de aur prost organizată, erau principala sursă de venituri" a proprietarilor minelor de aur (Semionov-Tian-Şanski, Rusia, voi. XVI) sau, citeşte, a trustului.

În anul 1952, micuța şi fragila H. S. într-o zi cu ger năprasnic nu s-a dus la lucru pentru că nu avea pîslari. Pentru asta, şeful artelului de prelucrare a lemnului a trimis-o pentru trei luni la doborît buşteni - tot fără pîslari. Cu cîteva luni înainte de a naşte a rugat să i se dea ceva mai

uşor de lucru. I s-a răspuns: dacă nu-ţi place, dă-ţi demisia. Iar o doctoriţă ignorantă a greşit cu o lună durata sarcinii şi i-a dat concediul legal de maternitate cu două-trei zile înainte de a naşte. Acolo, în taigaua MVD-ului nu ai prea multe de discutat

Dar nici aceasta încă nu era cu adevărat sfîrşitul lumii. Sfîrşitul lumii îl cunoşteau numai. acei deportaţi speciali pe care îi trimiteau în colhozuri. Astăzi unii pun în discuţie (şi nu în van) următoarea problemă: oare colhozul este mai uşor decît lagărul? Răspundem: şi dacă s-ar lua colhozul şi lagărul şi s-ar combina laolaltă? Aceasta ar fi adevărata situaţie a exilatului special în colhoz. Din colhoz putem nota faptul că nu beneficiezi de raţia de pîine. Doar în perioada semănatului primeşti şapte sute de grame de pîine, şi aceea din boabe pe jumătate putrezite, cu nisip, de culoare pămîntie (probabil au măturat pardoseala hambarelor). Din lagăr - faptul că te bagă la KPZ: dacă brigadierul se plînge de tine la conducere, iar conducerea sună la comenduire, iar comenduirea dispune. În privinţa salariului - îţi ajunge s-o duci de azi pe mîine: pentru primul an de muncă în colhoz, Maria Sumberg a primit pentru ziua-muncă douăzeci de grame de grîu (păsările Domnului ciugulesc mai mult de-a lungul drumului) şi cincisprezece copeici staliniste (o copeică şi jumătate după reforma lui Hruşciov). Cu salariul pe un an întreg, ea şi-a cumpărat... un lighean de aluminiu.

Atunci, ei din ce trăiau?! Păi din pachetele primite din Ţările Baltice. Căci doar poporul lor n-a fost deportat în întregime.

Dar calmucilor cine le-o fi trimis pachete? Dar tătarilor din Crimeea?...

Treceţi printre morminte şi întrebaţi...

Oare datorită aceleiaşi hotărîri a dragelor Consilii de Miniştri ale Ţărilor Baltice ori datorită principialităţii siberiene li s-a aplicat deportaţilor speciali din Ţările Baltice pînă în anul 1953, cînd Tătucul şi-a dat obştescul sfîrşit, directiva specială: nici un fel de muncă, în afară de cele mai grele! Numai tîniăcopul, lopata şi ferăstrăul! „Aici trebuie să învăţaţi să deveniţi oameni!" Şi dacă producţia ridica pe vreunul mai sus, comenduirea intervenea şi îl arunca la muncile comune. Deportaţii speciali nu aveau voie nici măcar să sape pămîntul în grădina casei de odihnă a direcţiei minelor, pentru a nu-i insulta pe stahanoviştii veniţi la odihnă. Şeful comenduirii a alungat-o pe M. Sumberg chiar şi din postul de îngrijitoare de vaci: „N-ai fost trimisă la casa de odihnă, du-te la întors de fîn!" Cu greu i-a obţinut preşedintele colhozului aprobarea să rămînă. (Ea i-a salvat viţeii de bruceloză. Iubea vacile siberiene, găsindu-le mai bune decît cele estoniene, şi, vacile, neobişnuite cu mîngîiatul, îi lingeau mîinile.)

Odată a fost nevoie să se încarce de urgenţă un şlep cu grîu, şi deportaţii speciali lucrează fără plată ori altă recompensă treizeci şi şase de ore în şir (pe rîul Ciulîm). În acest răstimp au avut două pauze de masă a cîte douăzeci de minute şi o dată - trei ore de odihnă. „Dacă refuzaţi -

vă trimitem mai departe în nord!" Un bătrîn a căzut sub greutatea sacului, comsomoliştii-supraveghetori l-au izbit cu picioarele.
Viza la comenduire - săptămînal. Pînă la comenduire sunt cîțiva kilometri! Aveți o bătrînă de optzeci de ani? Luați un cal şi aduceți-o! La fiece viză tuturor li se aminteşte: evadarea - douăzeci de ani muncă silnică.
Alături - camera agentului operativ. Te cheamă şi acolo. Acolo eşti ademenit cu o muncă mai bună. Şi te ameninţă că o să-ți deporteze pe unica fiică dincolo de Cercul Polar, separînd-o de familie.
Da' ce nu sunt ei în stare? Oare mîna lor a fost vreodată oprită de vreun fior de conştiinţă?...
Iată misiunile: să-l urmăreşti pe cutare. Să aduni material pentru arestarea lui cutare.
Dacă în izbă intră orice sergent de la comenduire, toți strămutații speciali, chiar şi femeile în vîrstă, trebuie să se ridice şi să nu se aşeze fără permisiune.
Sper că cititorul n-a înțeles cumva că deportații speciali erau lipsiți de drepturi cetăţeneşti?
O, nu, nu! Ei şi-au păstrat toate drepturile cetăţeneşti. Lor nu li s-au ridicat actele de identitate. Ei şi-au exercitat dreptul de vot universal, egal, secret şi direct. Acest moment sublim - din cîțiva candidați să-i taie pe toți în afară de alesul lor - li s-a păstrat cu sfinţenie. Nici dreptul de a subscrie pentru împrumut nu li s-a interzis (să ne amintim de chinurile din lagăr ale comunistului Diakov, lipsit de această posibilitate). Cînd colhoznicii liberi, bombănind şi drăcuind, de-abia dădeau cîte cincizeci de ruble, estonienilor li se storceau cîte patru sute: „Voi sunteți bogați. Celor care nu semnează n-o să le dăm pachetele, îi vom trimite şi mai departe spre nord."
Şi îi vor trimite, de ce nu?...
Ah, cît este de plictisitor! Din nou, mereu, acelaşi lucru. Dar mi se pare că partea aceasta am început-o prin ceva nou: nu lagăr, ci exil. Şi mi se pare că acest capitol l-am început cu ceva proaspăt: nu exilați pe cale administrativă, ci strămutați speciali.
Şi iată-ne ajunşi în acelaşi loc.
Şi oare mai trebuie, şi cît mai trebuie acum să mai povestesc iarăşi şi iarăşi despre alte şi alte raioane de exil? Nu despre acelaşi locuri? Despre alți ani? Despre alte națiuni?
Despre care?...
***
Colonizate în straturi învecinate, văzîndu-se bine unele pe altele, națiunile şi-au evidențiat trăsăturile caracteristice, modul de viață, gusturile, înclinațiile.
Dintre toți, cei mai harnici erau nemții. Ei au fost cei dintîi care au rupt-o definitiv cu viața lor trecută (şi ce patrie au avut ei pe Volga şi pe Maniei?). Precum odinioară pe loturile roditoare cu care i-a înzestrat Ecateri-

na(9), tot aşa şi acum. Ei şi-au împlîntat rădăcinile în pămînturile aride, nefertile ale lui Stalin, s-au dăruit noului pămînt al exilului ca şi cînd ar fi fost al lor pentru totdeauna. Ei au început să se instaleze nu pînă la prima amnistie, nu pînă la prima milostivire a ţarului, ci pentru totdeauna. Deportaţi în anul 1941 fără să ia nimic cu ei, dar harnici şi neobosiţi, ei nu şi-au pierdut curajul, ci s-au apucat şi aici să muncească la fel de metodic şi chibzuit.
Există oare pe pămînt vreun pustiu pe care nemţii să nu poată să-l prefacă într-un rai înfloritor? Nu degeaba în vechea Rusie era o vorbă: neamţul este ca salcia, oriunde îl înfigi, prinde rădăcini. Fie că munceau în mine, în MTS ori în sovhozuri, şefii nu mai pridideau lăudîndu-i: lucrători mai buni ca nemţii ei n-au mai avut. Spre deceniul al şaselea, nemţii, în comparaţie cu ceilalţi deportaţi, adesea chiar şi în comparaţie cu localnicii, aveau casele cele mai trainice, spaţioase şi curate; cei mai mari porci; cele mai bune vaci. Iar fetele lor creşteau de îţi era mai mare dragul, nu numai pentru că părinţii erau îndestulaţi, ci şi pentru că îşi păstraseră puritatea şi severitatea moravurilor în acest mediu de destrăbălare specific lagărelor.
Munceau cu ardoare şi grecii. Nu abandonaseră visul despre Kuban, dar nici aici nu-şi cruţau puterile. Nu trăiau chiar aşa ca nemţii, dar în privinţa grădinilor de zarzavat şi a vacilor au ajuns repede să concureze cu ei. La piepele din Kazahstan, grecii vindeau cea mai bună brînză de vaci, cel mai bun unt, cele mai bune legume.
În Kazahstan reuşiseră şi mai bine coreenii, dar ei fuseseră deportaţi mai înainte, iar către anii '50 erau dezrobiţi binişor: scăpaseră de viză, circulau liberi din regiune în regiune, doar dincolo de frontierele republicii nu aveau voie. Nu stăteau prea bine în privinţa gospodăriilor şi caselor (şi unele şi altele erau neconfortabile şi chiar primitive, pînă ce tineretul n-a trecut la modul de viaţă european), însă, cu foarte multă aplecare spre învăţătură, au umplut repede instituţiile de învăţămînt din Kazahstan (încă din anii războiului nu mai erau stînjeniţi în această privinţă) şi au devenit avangarda păturii culte a republicii.
Alte naţiuni, nutrind în taină visul întoarcerii, erau dedublate în intenţii, ca şi în viaţă. Dar în general se supuneau regimului şi nu puneau mari probleme comenduirilor.
Calmucii nu rezistau, mureau de tristeţe. (De fapt, n-am avut prilejul să-i observ.)
A existat însă o naţiune care nu s-a lăsat influenţată de psihologia supunerii, nu indivizi izolaţi, nu rebeli, ci toată naţia în ansamblul ei. Aceştia au fost cecenii.
Am văzut mai înainte cum se purtau cu evadaţii din lagăre. Cum doar ei, dintre toţi deportaţii din Djezkazgan, au încercat să susţină revolta din Kenghir.
Aş spune că dintre toţi deportaţii speciali singuri cecenii s-au manifestat

ca nişte zeki în spirit. După ce o dată i-au smuls din locul lor în mod perfid, ei nu mai credeau în nimic, îşi construiau case ca la ei în Caucaz: joase, întunecoase, atît de prăpădite, încît ziceai că le poți dărîma cu o lovitură de picior. La fel era toată gospodăria lor de exilați: ei nu trăiau decît pentru ziua de azi, pentru luna asta, anul ăsta, fără a pune ceva deoparte, fără rezerve, fără nici o intenție pentru viitor. Mîncau, beau, cei tineri se mai şi îmbrăcau. Anii treceau şi ei tot nu aveau nimic, ca la început. Nici un cecen, nicăieri, nu încerca să fie pe placul şefilor, se purtau întotdeauna față de ei cu semeție şi chiar cu ostilitate nemascată. Disprețuind legile privind învățămîntul obligatoriu şi acele ştiințe pe care statul le promova în şcoală, ei nu-şi lăsau fetele să meargă la învățătură, ca să nu se strice, nici chiar băieții nu mergeau toți. Pe femei nu le trimiteau să muncească la colhoz. Şi nici ei nu prea se speteau muncind pe ogoarele colhozului. Cei mai mulți încercau să se aranjeze ca şoferi: să îngrijeşti un motor nu este umilitor, mişcarea permanentă a automobilului le satisfăcea pasiunea lor de djighiți(10), iar ocaziile şi posibilitățile care i se ofereau unui şofer - pasiunea lor pentru hoție. De altminteri această pasiune şi-o satisfăceau şi în mod direct. Ei au adus în paşnicul şi cinstitul Kazahstan noțiunea: „a fura", „a despuia". Ei puteau să fure vite, să jefuiască o casă, iar uneori să ia pur şi simplu cu forța. Pentru ei, localnicii şi acei exilați care se supuneau cu uşurință şefilor făceau parte din aceeaşi rasă. Ei nu-i respectau decît pe cei rebeli.

Şi era uimitor că toți se temeau de ei. Nimeni nu-i putea împiedica să trăiască aşa. Şi puterea care stăpînea de treizeci de ani această țară nu putea să-i determine să-i respecte legile.

De unde veneau toate astea? Iată un caz în care, poate, se află concentrată explicația. În şcoala din Kok-Terek, cînd eram eu acolo, învăța în clasa a 9-a un băiat cecen - Abdul Hudaev. El nu stîrnea simpatie şi nici nu se străduia, parcă se temea să nu se umilească vrînd să fie plăcut, întotdeauna era neprietenos, şi o făcea intenționat, era mîndru şi chiar violent. Dar nu puteai să nu-i apreciezi mintea limpede, precisă. La matematică şi la fizică nu se oprea niciodată la nivelul colegilor lui, ci mergea întotdeauna în profunzime şi punea întrebări zămislite din necesitatea neobosită de a căuta esențialul. Ca toți copiii de exilați, în şcoală el a fost inevitabil prins de aşa-numita activitate obştească, adică mai întîi organizația de pionieri, pe urmă cea de comsomol, comitetele de elevi, gazeta de perete, lecțiile de educație morală, discuții - plătind pentru instruire cu acea plată spirituală pe care cecenii o plăteau cu neplăcere.

Abdul locuia cu bătrîna lui mamă. Nici una dintre rudele lor apropiate nu mai era în viață, în afară de fratele mai mare al lui Abdul, care demult trecuse în tagma hoților şi nu o dată a fost băgat în lagăr pentru hoție şi omor, dar mereu ieşise prin amnistii sau prin cumul. Într-o zi şi-a făcut

apariția în Kok-Terek, a băut două zile fără să se trezească, s-a luat la harță cu un cecen din localitate, a scos cuțitul şi a pornit după el să-l taie. I-a stăvilit calea o cecencă bătrînă: a ridicat mîinile în sus să-l oprească. Dacă ar fi respectat legea cecena, ar fi trebuit să arunce cuțitul şi să înceteze urmărirea. Dar el era acum mai mult bandit decît cecen, a lovit cu cuțitul şi a înjunghiat-o pe bătrînă nevinovată. Abia atunci şi-a dat seama, prin aburii beției, ce îl aşteaptă după legea cecenă. A alergat degrabă la MVD, şi-a mărturisit crima şi aceia l-au băgat bucuroşi la zdup.

El s-a pus la adăpost, dar a rămas fratele mai mic Abdul, mama lui şi un cecen bătrîn din neamul lor, un unchi al lui Abdul. Vestea despre crimă a făcut fulgerător înconjurul taberei cecene din Kok-Terek, şi cei trei, care mai rămăseseră din neamul lui Hudaev s-au strîns toți în casă, au făcut rezerve de mîncare şi apă, au astupat fereastra, au baricadat uşa, ascunzîndu-se ca într-o cetate. Cecenii din neamul femeii ucise trebuiau acum să se răzbune pe careva din neamul Hudaev. Pînă cînd nu va curge sîngele Hudaevilor pentru sîngele lor nu erau vrednici să se numească oameni.

Şi a început asediul casei Hudaevilor. Abdul nu mai mergea la şcoală, tot Kok-Terekul şi toată şcoala ştia de ce. Un elev din clasele mari, comsomolist, premiant, era amenințat clipă de clipă că va muri de cuțit. Iată, poate chiar acum, cînd, după clopoțel, elevii se aşază în bănci, sau acum cînd profesorul de literatură le vorbeşte de umanismul socialist. Toți ştiau, toți nu puteau să uite asta, în recreații numai despre asta se vorbea - şi toți lăsau ochii în jos. Nici organizația de partid, nici organizația de comsomol din şcoală, nici directorul de studii, nici directorul, nici secția de învățămînt de la raion, nimeni nu s-a dus să-l salveze pe Hudaev, nici măcar nu s-a apropiat de casa lui asediată din colonia cecena care zumzăia ca un stup. Şi dacă ar fi numai ei! Dar în fața răsuflării sîngeroasei răzbunări au încremenit la fel de speriate instanțele pînă acum atît de înfricoşătoare pentru noi: şi comitetul raional de partid, şi comitetul executiv al raionului, şi MVD-ul cu miliția şi comenduirea între zidurile lor de chirpici. Numai ce a răsuflat o dată această lege bătrînească şi barbară şi dintr-o dată s-a văzut că în Kok-Terek nu există nici un fel de putere sovietică. Nu prea se întindea nici brațul ei din centrul regional Djambul, fiindcă în trei zile nici de acolo nu a sosit avionul cu trupe şi nici un fel de instrucțiuni ferme, în afara ordinului de a apară închisoarea cu toate forțele disponibile.

Astfel, şi pentru ceceni, şi pentru noi toți a devenit limpede ce este forță pe pămînt şi ce este miraj.

Şi doar bătrînii ceceni au dat dovadă de înțelepciune! Ei s-au dus la MVD şi au rugat să le fie predat Hudaev banditul pentru răfuială. MVD-ul a refuzat temător. Au venit şi a doua oară şi au rugat ca Hudaev să fie judecat în public şi împuşcat în fața lor. Atunci, au făgăduit ei,

răzbunarea sîngeroasă nu va mai urmări familia Hudaev. Nu se putea închipui un compromis mai rezonabil. Dar cum asta - judecată publică? Dar cum asta - execuție publică promisă dinainte? Căci doar el nu este politic, el este hoț, este un socialmente apropiat. Pot fi călcate în picioare drepturile unui Cincizeci şi Opt, dar nu ale unui asasin multiplu. Au consultat regiunea - au primit refuz. „Atunci, peste un ceas va fi ucis Hudaev cel mic!" au explicat bătrînii. Demnitarii MVD-ului au ridicat din umeri: asta nu-i privea cîtuşi de puțin. Ei nu puteau să cerceteze o crimă încă nesăvîrşită.

Şi totuşi o oarecare adiere a secolului al XX-lea a suflat... nu peste MVD, nu, ci peste bătrînele şi neînduplecatele inimi cecene! Totuşi, nu au poruncit răzbunătorilor să se răzbune! Ci au trimis o telegramă la Alma-Ata. De acolo au sosit grabnic tot nişte bătrîni, cei mai veneraţi de întregul popor. Au convocat sfatul bătrînilor. Hudaev-asasinul a fost blestemat şi condamnat la moarte, să piară indiferent în ce loc va întîlni un cuțit cecen. Pe ceilalți Hudaevi i-au chemat şi le-au spus: „Nu vă mai ascundeți. De voi nu se atinge nimeni."

Şi Abdul şi-a luat cărțile şi s-a dus la şcoală. Acolo, secretarul de partid şi secretarul de comsomol l-au întîmpinat cu zîmbete fățarnice. Şi la următoarele discuții si lecții educative i-au pus din nou aceeaşi placă despre conştiința comunistă, fără să amintească despre regretabilul incident. Pe fața întunecată a lui Abdul n-a tresărit nici un muşchi. El a înțeles încă o dată că principala forță pe pămînt este răzbunarea sîngeroasă, vendeta.

Noi, europenii, în cărțile noastre şi în lecțiile pe care le ținem în şcoală rostim doar cuvinte de dispreț la adresa acestei legi barbare, la adresa acestor masacre cumplite şi absurde. Se pare, însă, că aceste asasinate nu sunt chiar lipsite de sens: ele nu stîrpesc popoarele de munteni, ci le întăresc. Legea răzbunării sîngeroase nu face prea multe victime, dar împrăştie groază în jurul ei! Cunoscînd această lege, ce muntean va mai cuteza să insulte pe un altul aşa, pur şi simplu, cum ne insultăm noi unul pe celălalt pentru că am băut un pahar mai mult ori dintr-un capriciu? Şi cu atît mai mult care ne-cecen va îndrăzni să se lege de un cecen, să-i spună că este hoț, sau bădăran, sau că n-a stat la rînd? Căci s-ar putea să primească drept răspuns nu un cuvînt ori o înjurătură, ci o lovitură de cuțit între coaste. Şi chiar dacă şi tu pui mîna pe cuțit (dar n-ai cuțit la tine, tu eşti civilizat), nu vei răspunde la lovitură cu lovitură: căci toată familia ta va cădea de cuțit! Cecenii merg pe pămîntul kazah cu figuri insolente, croindu-şi drum cu umerii, şi „stăpînii țării", şi ne-stăpînii se dau la o parte respectuoşi. Vendeta emană un cîmp de teamă, şi prin aceasta întăreşte mica națiune de munteni.

„Loveşte în ai tăi ca să se teamă străinii!" Strămbunii muntenilor, în trecutul lor antic, nu puteau găsi o zgardă mai bună.

Dar ce le propunea statul socialist?

Capitolul 5
LA SFÎRŞITUL SOROCULUI

ÎN CEI OPT ANI de închisoare şi lagăr n-am auzit un cuvînt bun despre exil de la nimeni care a trecut prin el. Totuşi, încă din primele închisori preventive şi de tranzit, pentru că omul este prea apăsat de cele şase suprafeţe de piatră apropiate ale celulei, se înfiripă dulcele vis al deţinuţilor despre exil: el tremură, licăreşte ca un miraj, şi piepturile slabe ale deţinuţilor oftează pe priciurile întunecoase:

— Ah, exilul! Dacă mi-ar da exilul!

În ceea ce mă priveşte, nu numai că nu am scăpat de această ursită comună, dar în mine visul la exil a prins puteri deosebite. La cariera de argilă din Novîi Ierusalim auzeam cocoşii din satul vecin şi visam la exil. Şi de pe acoperişul postului de gardă de la Bariera Kaluga priveam grămada compactă şi străină a capitalei şi imploram: să mă trimită cît mai departe de ea, mai departe, în exil! Şi am trimis chiar o cerere naivă Sovietului Suprem: să-mi înlocuiască cei opt ani de lagăr în exil pe viaţă, fie chiar şi în locul cel mai îndepărtat şi mai uitat de lume. Dar drept răspuns mastodontul nici n-a strănutat. (Eu însă nu-mi dădeam seama că nu voi scăpa de exilul pe vecie, pe viaţă, doar că îl voi primi nu în locul lagărului, ci după el.)

În anul 1952, din cei trei mii de oameni cîţi număra lagpunktul „rusesc" de la Ekibastuz, au „eliberat" zece persoane. Acest lucru părea foarte bizar atunci: să fie deţinuţi în baza lui Cincizeci şi Opt şi să li se dea drumul! De trei ani de cînd exista Ekibastuzul - nu fusese eliberat nici un om, dar nici nu i se isprăvise nimănui condamnarea. Acum, deci, luau sfîrşit primii decari (distribuiţi în timpul războiului) ai acelor puţini care supravieţuiseră.

Aşteptam cu nerăbdare scrisori de la ei. Au sosit cîteva, direct sau indirect. Şi am aflat că aproape toţi au fost duşi din lagăr în exil, deşi sentinţa nu prevedea nici un exil. Acest lucru însă nu a mirat pe nimeni! Şi pentru temnicerii noştri şi pentru noi era clar că nu era vorba de justiţie, de anii de pedeapsă, de întocmirea hîrtiilor, ci de faptul că pe noi, o dată ce am fost numiţi duşmani, stăpînirea, cu dreptul celui puternic, de acum ne va călca în picioare, ne va strivi şi sugruma pînă ce vom da ortul popii! Şi numai această ordine a lucrurilor ni se părea şi nouă, şi puterii unica normală, aşa eram obişnuiţi, asta făcea parte din noi.

În ultimii ani ai lui Stalin nu era alarmantă soarta exilaţilor, ci soarta celor aparent eliberaţi, a celor pe care îi slobozeau după cît se pare, dincolo de poartă fără escortă, a celor pe care îi abandona, după cît se pare, cenuşia aripă ocrotitoare a MVD-ului. În vreme ce exilul, pe care stăpînirea, din tîmpenie, îl socotea o pedeapsă suplimentară, nu era decît continuarea unei existente obişnuite fără nici o răspundere, a

acelui fundament fatalist pe care deținutul se simte atît de puternic. Exilul ne izbăvea de necesitatea de a alege singuri domiciliul şi, deci, de grele îndoieli şi greşeli. Doar acel loc era sigur, locul exilului nostru. Doar în acest loc unic din toată Uniunea nu ni se putea reproşa că am venit. Doar aici aveam acel ultim şi indiscutabil drept la trei arsuri pătrați de pămînt(1). În plus, cei care ieşeau din lagăr singuri, ca mine, pe care nu-i aştepta nimeni nicăieri, doar în exil părea că ar putea întîlni un suflet apropiat.

Dacă s-au grăbit să ne aresteze, nu se grăbesc să ne şi elibereze. Dacă vreun nefericit de democrat grec sau vreun socialist turc ar fi fost ținuți în puşcărie o zi peste ceea ce li se cuvenea, ar fi urlat toată presa mondială. Am fost bucuros că, după ce condamnarea mea a luat sfîrşit, m-au mai ținut în lagăr doar vreo cîteva zile, după care... m-au eliberat? nu, după asta m-au expediat cu un convoi. Şi m-au purtat încă o lună de acum pe timpul meu.

Totuşi, şi cînd ieşeam din lagăr sub escortă, ne străduiam să îndeplinim cele din urmă superstiții ale lagărului: niciodată să nu întorci capul spre ultima închisoare (altfel te întorci în ea), să dai o destinație corectă lingurii tale din închisoare. (Cum corectă, cînd unii ziceau: s-o iei cu tine, ca să nu te întorci după ea; alții: să o arunci închisorii, ca închisoarea să nu pornească după tine. Lingura mea o făcusem singur, la atelierul de turnătorie, aşa că am luat-o cu mine.) Şi am trecut din nou prin tranziturile din Pavlodar, Omsk, Novosibirsk. Deşi condamnările noastre luaseră sfîrşit, ne-au percheziționat din nou, ne-au confiscat lucrurile interzise, ne-au băgat în celule, în dube şi vagoane de puşcăriaşi - toate arhipline, ne-au amestecat cu hoții şi bandiții, şi din nou au mîrîit la noi cîinii escortei, şi la fel au strigat trăgătorii cu automate: „Nu întoarce capul!"

Dar în tranzitul din Omsk, un gardian cumsecade, făcînd apelul după dosare, ne-a întrebat pe noi, cei cinci, din Ekibastuz: „Ce divinitate s-a rugat pentru voi?" „Da' ce e? Unde ne trimit?" întrebăm noi devenind atenți şi înțelegînd că este vorba de un loc bun. „Păi, la sud", a zis gardianul, mirîndu-se.

Şi într-adevăr, din Novosibirsk ne-au deviat spre sud. Mergem la căldură! Acolo sunt orez, struguri şi mere. Ce-o fi asta? Oare tovarăşul Beria nu putea să ne găsească în Uniunea Sovietică un loc mai rău? Oare există un astfel de exil? (îmi ziceam în sinea mea: o să scriu despre exil un ciclu de versuri şi o să-l intitulez: Versuri despre Frumosul Exil(2).)

În gara din Djambul ne-au debarcat din vagon-zak cu toate strictețile, ne-au dus spre un camion printr-un coridor viu alcătuit din soldați de escortă şi ne-au aşezat tot pe pardoseala camionului, de parcă, după ce ne-am ispăşit sorocul, mai puteam sa ne gîndim la evadare. Era în miez de noapte, luna în descreştere, numai ea lumina slab aleea întunecoasă pe care mergeam - dar asta era chiar o alee din plopi pirami-

dali! Aşa exil mai zic şi eu! Oare n-om fi în Crimeea? Sfîrşit de februarie, la noi pe Irtîş acum este un ger cumplit, aici însă adie un vînticel blînd de primăvară.
Ne-au adus la închisoare, şi închisoarea ne-a primit fără percheziția de rigoare şi fără baie. S-au mai îmblînzit pereții blestemați! Aşa, cu saci şi cu geamantane, ne-au dus într-o celulă. Dimineața, şeful de pavilion a descuiat uşa şi a zis parcă oftînd: „Ieşiți cu toate lucrurile".
S-au desfăcut ghearele dracului...
În curte ne-a întîmpinat o dimineață purpurie de primăvară. Aurora încălzea zidurile de cărămidă ale închisorii, în mijlocul curtii ne aştepta un camion, în el se aflau doi zeki, care fuseseră ataşați grupului nostru. Trebuie să respirăm, să privim în jur, să ne pătrundem de unicitatea momentului, dar nu puteam cîtuşi de puțin să scap prilejul unei cunoştințe noi. Unul dintre cei noi, un bătrîn uscățiv, cărunt, cu ochi limpezi care îi lăcrimau, şedea pe lucruşoarele lui mototolite atît de drept, atît de solemn, parcă era un rege înainte de primirea ambasadorilor. Puteai să crezi că ori este surd, ori străin şi nu speră să găsească o limbă comună cu noi. Îndată ce m-am urcat în camion, m-am hotărît să stau de vorbă cu el, cînd, deodată, cu o voce sigură, sonoră, în cea mai curată limbă rusă, s-a prezentat:
— Vladimir Alexandrovici Vasiliev.
Şi între noi a țîşnit o scînteie de prietenie! Inima simte prietenul şi neprietenul. Acesta-i un prieten, în puşcărie trebuie să te grăbeşti să faci cunoştință cu oamenii, nu ştii dacă peste o clipă veți mai fi împreună! A, da, noi nu mai suntem la puşcărie, totuşi... Şi, depăşind zgomotul motorului, îi pun mereu întrebări, fără să observ cînd camionul a ieşit de pe asfaltul închisorii pe pavajul străzii, uitînd că nu trebuie să te uiți îndărăt la ultima închisoare (oare cîte vor mai fi ultimele?), fără să privesc măcar scurtul fragment de realitate liberă pe care îl parcurgem, şi iată-ne iar într-o vastă curte interioară, curtea MVD-ului regional, de unde ieşirea în oraş ne este din nou interzisă.
Lui Vladimir Alexandrovici puteai să-i dai în prima clipă nouăzeci de ani, această imagine o creau aceşti ochi atemporali, fața ascuțită şi smocul de păr cărunt. Dar nu avea decît şaptezeci şi trei. El era unul dintre cei mai vechi ingineri ruşi, unul dintre cei mai mari hidrotehnicieni şi hidrografi. În „Uniunea Inginerilor Ruşi" (ce-o fi asta? aud pentru prima oară; a fost o puternică organizație obştească, creație a gîndirii tehnice, dar toți cei ca el au pierit), Vasiliev era unul dintre membrii de seamă. Şi astăzi încă îşi mai aminteşte cu o plăcere plină de fermitate: „Am refuzat să ne prefacem că putem creşte curmali din bîte uscate".
Drept care, fireşte, organizația a fost dizolvată.
Tot ținutul acesta, Semirecie, unde ne aflam acum, l-a parcurs în lung şi în lat, pe jos şi călare, cu jumătate de secol înainte, încă înainte de primul război mondial, a elaborat proiectele pentru irigarea Văii Ciu, al

căderii de apă de pe Narîn şi al străpungerii tunelului prin munții Ciu-Ili, şi chiar înainte de primul război mondial a purces la realizarea lor. Aici au funcționat şase „excavatoare electrice", pe care el le-a comandat în străinătate încă din anul 1912 (toate şase au supraviețuit revoluției şi în anii '30 au fost prezentate pe şantierul barajului Circik ca o noutate sovietică). Iar acum, după cincisprezece ani de puşcărie pentru „diversiune", ultimii trei în izolatorul din Verhneuralsk, a rugat, în chip de bunăvoință, să-şi petreacă exilul şi să moară anume aici, în Semirecie, unde a început totul.(Dar nici această favoare nu i-ar fi acordat-o dacă nu l-ar fi ținut minte Beria din anii '20, cînd inginerul Vasiliev a împărțit apele celor trei republici transcaucaziene.)
Iată de ce astăzi şedea în camion cufundat în gînduri asemenea unui sfinx: era nu numai prima lui zi de libertate, ci şi întoarcerea în țara tinereții, în țara inspirației. Nu, viața omenească nu este chiar atît de scurtă dacă de-a lungul ei ridici obeliscuri.
Foarte recent, fiica lui Vladimir Alexandrovici s-a oprit pe Arbat(3), lîngă o vitrină cu ziarul „Trud". Un corespondent semeț, plin de înflăcărare, fără să facă economie de cuvinte bine plătite, povestea cu însufleție despre călătoria lui prin Valea Ciu, irigată şi trezită la viață prin strădaniile creatoare ale bolşevicilor, despre căderea de apă de pe Narîn, despre înțeleptele amenajări hidrotehnice, despre colhoznicii fericiți. Şi încheia brusc - cine i-o fi şoptit despre asta: „Dar sunt puțini cei care ştiu că toate aceste transformări constituie împlinirea visului talentatului inginer ras Vasiliev, care nu a găsit înțelegere în vechea Rusie birocratică*. Păcat că tînărul entuziast n-a trăit să vadă triumful ideilor sale nobile". Aceste rînduri dragi s-au amestecat sub ochii împăienjeniți de lacrimi. Fiica a smuls ziarul şi a plecat însoțită de fluierul unui miliția n.
În vremea asta tînărul entuziast şedea în celula umedă a izolatorului din Verhneuralsk. Reumatismul sau alt beteşug al oaselor l-au înțepenit pe bătrîn de şale, nu mai putea să se aplece. Bine că nu era singur în celulă, cu el mai era un nu ştiu ce suedez, şi i-a vindecat spinarea prin masaj sportiv.
În puşcăriile sovietice nu întîlneşti prea mulți suedezi. Cu un suedez, îmi amintesc, am stat şi eu. îl chema Eric...
— ...Arvid Andersen? mă întreabă cu însufleție Vladimir Alexandrovici (el se mişcă şi vorbeşte cu multă vioiciune).
Formidabil! Deci, Arvid l-a vindecat prin masaj! Vedeți, vedeți cît sunt de mic?! ne aminteşte Arhipelagul ca urare de drum bun. Iată, deci, unde îl duceau pe Arvid cu trei ani în urmă - în izolatorul din Ural! Se pare că nu au prea intervenit pentru bietul băiat nici Pactul Atlanticului, nici tăticul miliardar...**

* În timpul revoluției din octombrie, Vasiliev era, practic, şeful departamentului de ame

În vremea asta au început să ne cheme pe unul cîte unul la comenduirea regională - se afla tot aici, în curtea MVD-ului regional: un colonel, un maior şi mulți locotenenți, sub comanda cărora se aflau toți exilații din regiunea Djambul. Colonelul, de fapt, nu ne primeşte, maiorul se uită la fețele noastre ca la nişte titluri de ziar, iar de formalități se ocupă nişte locotenenți, care scriu frumos cu toc şi peniță.
Experiența lagărului îmi dă întruna ghes: ia seama! În aceste scurte clipe se hotărăşte destinul tău viitor! Nu pierde vremea! Cere, insistă, protestează! Încordează-te, zbate-te, născoceşte ceva, de ce trebuie să rămîi neapărat într-un oraş - centru de regiune şi nu în raionul cel mai aproapiat şi cel mai comod. (Şi motivul există, doar că eu nu-l cunosc: sunt doi ani de cînd în mine se dezvoltă metastaza canceroasă după operația din lagăr neterminată.)
Nu-u, nu mai sunt acela... Nu mai sunt cel de la începutul condamnării. Un soi de toropeală superioară mă copleşise şi mă simțeam bine în starea asta. Îmi făcea plăcere să nu mă folosesc de experiența de lagăr deşartă. Detest să născocesc acum un pretext prăpădit. Nici unul dintre oameni nu ştie nimic dinainte. Cea mai mare belea poate să dea peste om într-un loc plin de splendoare, şi fericirea cea mai mare îl poate găsi într-un loc ca vai de lume. Însă nici nu izbutisem să aflu care dintre raioanele regiunii erau mai bune şi care mai rele, eram preocupat de soarta bătrînului inginer.
Pe dosarul lui probabil că se află o rezoluție proteguitoare, pentru că i se îngăduie să iasă pe propriile-i picioare în oraş, să ajungă pînă la centrul de ameliorări hidrografice şi să ceară de lucru. Nouă, celorlalți, o singură destinație: raionul Kok-Terek. Acesta e o frîntură de pustiu la nordul regiunii, începutul ținutului lipsit de viață Bet-Pak-Dala, care ocupă întreg centrul Kazahstanului. Ce să zic - grozavă zonă viticolă!...
Numele fiecăruia dintre noi este caligrafiat pe un formular tipărit pe o

liorări funciare.
** Pavel Veselov (Stockholm), care s-a ocupat multă vreme de alte răpiri ale cetățenilor suedezi de către autoritățile sovietice, analizînd povestirile lui E. A. Andersen despre sine şi inexistența vreunui miliardar Andersen în Suedia, lansează presupunerea că şi după înfățişare şi după numele pe care şi l-a dat, E. A. este mai degrabă norvegian, care, însă, din anumite motive a preferat să se dea drept suedez. Norvegienii care s-au refugiat din țară după 1940 şi au servit în armata engleză au fost incomparabil mai mulți decît cei cîțiva suedezi izolați. E. A. putea să aibă o legătură de rudenie cu vreo familie engleză Robertson, dar şi-a născocit una cu generalul Robertson pentru a-şi spori valoarea în ochii MGB-ului. Probabil că şi la Moscova a venit în componența unei delegații engleze ori norvegiene, nu suedeze (se pare că o delegație suedeză nici n-a fost la Moscova), însă nu era decît un personaj de mîna a treia. S-ar putea ca MGB-ul să-i fi propus să devină agentul său, şi, pentru că a refuzat, a primit douăzeci de ani. Tatăl lui Eric putea să fie om de afaceri, dar nu de asemenea anvergură, însă Eric a exagerat, şi chiar cunoştința tatălui cu Gromîko (drept care ghebiştii i l-au şi arătat lui Gromîko), ca să stîrnească interesul MGB-ului pentru răscumpărarea lui şi. în felul acesta, să încunoştințeze Occidentul de situația sa. (Notă din anul 1975).

hîrtie roşcată scorțoasă, pe urmă locotenentul scrie data şi ni-l întinde – semnați-l!
Oare unde am mai întîlnit ceva asemănător? A, da, cînd mi s-a adus la cunoştință sentința OSO. Şi atunci tot atît am avut de făcut - să iau tocul şi să mă semnez. Doar că atunci hîrtia era lucioasă, din Moscova, dar tocul şi cerneala - tot aşa de proaste.
Aşadar, ce „mi s-a adus la cunoştință în data de azi"? Că eu, cutare, sunt exilat pe vecie în raionul cutare sub supravegherea oficială a MGB-ului raional, şi în caz de ieşire neautorizată dincolo de limitele raionului voi fi judecat conform Decretului Sovietului Suprem, care prevede o pedeapsă de 20 (douăzeci) de ani muncă silnică.
N-ai ce zice, totul este legal. Nu ne miră nimic. :
Cu ani mai tîrziu voi face rost de Codul penal al RSFSR şi, în articolul 35, voi citi cu plăcere: că exilul, se prescrie, de la trei la zece ani, iar ca supliment la detenție poate fi numai pînă la cinci ani. (Asta poate fi considerată o mîndrie a juriştilor sovietici: că, începînd cu Codul penal din anul 1922, în dreptul sovietic nu există condamnări pe termen nelimitat, în afară de cea mai groaznică dintre ele-expulzarea pe viață din URSS. Şi asta constituie o „deosebire de principiu importantă a dreptului sovietic de cel burghez"; culegerea De la închisori la instituțiile de reeducare, „Legislația sovietică", Moscova, 1934). Aşa o fi, dar economisind munca MVD, este mai uşor să prescrii exil pe vecie (pe viață): nu trebuie să mai urmăreşti cînd iau sfîrşit condamnările şi să-ți bați capul să le reînoieşti.
Şi mai scrie în articolul 35 că exilul se acordă numai printr-o hotărîre specială a tribunalului. Măcar a OSO. Dar nici măcar OSO, ci un locotenent de serviciu ne-a prescris exil pe viață.
Semnăm cu plăcere. În mintea mea, cu insistență, se înfiripă o epigramă, e drept, puțin cam lungă:
Peste destinul meu firav căzu din tărie
Un ciocan de fierar — şi ce mare mai e! -
De fapt nu-i anunț: exilat pe vecie
Sub privirea lui Argus (citiți MGB).
Nepăsător, mi-am aşternut semnătura.
Voi Alpi de bazalt! Şi tu Cale Lactee!
Stele ce nu cunoaşteți ura,
Voi străluciți sublim pe bolta vie!
Mă simt eternității hărăzit,
Dar MGB-ul are veşnicie?*
Vladimir Alexandrovici s-a întors din oraş, îi recit epigrama, şi izbucnim în rîs, rîdem ca nişte copii, ca nişte deținuți, ca nişte oameni neprihăniți.

*Versiunea românească aparține poetului Adi Cusin.

Vladimir Alexandrovici are un rîs foarte zglobiu, seamănă cu rîsul lui K. I. Strahovici. Asemănarea dintre ei este profundă: sunt nişte oameni cufundaţi adînc în intelect, şi suferinţele trupului nu pot să le distrugă echilibrul sufletesc.

De altminteri, nici acum nu avea prea multe motive de veselie. Fireşte, nu aici fusese exilat, greşiseră, cum de altfel se şi cuvine. Numai din Frunze(4) l-ar fi putut repartiza în Valea Ciu, în locurile fostelor lui lucrări. Aici, centrul de ameliorări hidrografice nu se ocupă decît de arîkuri(5). Un kazah semianalfabet, plin de el, şeful centrului de ameliorări hidrotehnice i-a făcut onoarea creatorului sistemului de irigaţie din Ciu să aştepte în picioare în pragul cabinetului, a sunat la comitetul regional de partid şi a acceptat să-l primească în postul de simplu hidrotehnician, ca pe o domnişoară după absolvirea institutului. La Frunze nu poate merge: e altă republică.

Cum să cuprinzi într-o frază toată istoria Rusiei? Ţara posibilităţilor înăbuşite.

Totuşi, bătrînelul îşi freacă mîinile bucuros: oamenii de ştiinţă nu l-au uitat, poate îl vor scoate de aici. Semnează şi el că este exilat pe viaţă, iar dacă va depăşi limitele - va executa ocnă pînă la nouăzeci şi trei de ani. Îi duc lucrurile pînă la poartă, pînă la linia peste care mie îmi este interzis să calc. Acum el se duce să închirieze un colţ de cameră şi se grozăveşte că o să-şi aducă băbuţa de la Moscova. Copiii?... Copiii n-or să vină. Se spune că nu poţi părăsi apartamentul din Moscova. Alte rude? Mai are un frate. Dar fratele are o viaţă profund nefericită: este istoric, n-a înţeles revoluţia din octombrie, a părăsit ţara şi acum sărmanul, predă istoria Bizanţului la Universitatea Columbia. Din nou izbucnim în rîs, îl compătimim pe fratele lui şi la despărţire ne îmbrăţişăm, lată încă un om remarcabil pe care l-am întîlnit şi a dispărut pentru totdeauna.

Iar pe noi, ceilalţi, nu ştiu din ce motiv, ne mai ţin încă o zi şi încă o zi într-o chichineaţă, unde, pe o pardoseală plină de crăpături, dormim lipiţi unul de celălalt, de-abia întinzînd picioarele în lungimea ei. Asta îmi aminteşte carcera cu care mi-am început anii de condamnare. Acum, eliberaţi, peste noapte ne încuie cu lacăt, propunîndu-ne, numai dacă vrem, să luăm înăuntru hîrdăul. Singurul lucru ce ne deosebeşte de închisoare este faptul că acum nu ne mai dau de mîncare pe gratis, noi le dăm bani şi ne aduc ceva de la piaţă.

A treia zi îşi face apariţia o escortă dintre cele mai adevărate, cu carabine, ne pun să semnăm că am primit bani pentru drum şi pentru mîncare, banii de drum ni-i ia îndărăt escorta (chipurile - să cumpere bilete, dar în realitate, speriindu-i pe controlori, ne transportă pe degeaba. Banii şi-i însuşesc ei, ăsta-i cîştigul lor), ne încolonează doi cîte doi cu lucruri cu tot şi ne pornesc spre gară, iarăşi printre plopi. Triluri de păsărele, zumzetul primăverii - şi nu-i decît 2 martie! Suntem îmbrăcaţi

în pufoaice, este cald, dar suntem bucuroşi că ne aflăm la sud. Orice ar fi, dar omul nevoiaş suferă cel mai mult de ger.
Un tren care de-abia merge ne poartă o zi întreagă în direcția de unde veniserăm, apoi de la gara Ciu, vreo zece kilometri, ne mînă pe jos. Sacii noştri şi geamantanele ne fac să asudăm din belşug, ne îndoim de şale, ne poticnim, dar rezistăm: fiecare cîrpă, trecută pe la postul de gardă al lagărului, va mai face trebuință trupului nostru sărac. Am pe mine două pufoaice (una am şterpelit-o la inventar) şi, pe deasupra, mantaua mea de pe front, care a trecut prin multe, tîrîtă şi uzată pe drumurile războiului şi prin lagăr, cum aş putea s-o arunc acum?
Ziua se sfîrşeşte, dar noi tot n-am ajuns. Prin urmare, iar vom înnopta într-o închisoare, la Novotroiţkoe. Cît a trecut de cînd suntem liberi, şi nu putem scăpa de închisori. Celulă, pardoseală goală, vizorul, buda, mîinile la spate, apă clocotită - doar rația nu ni se mai dă: doar suntem oameni liberi!
Dimineața vine după noi un camion şi aceeaşi escortă, care n-a mai înnoptat la cazarmă. Mai avem de străbătut încă şaizeci de kilometri în adîncul stepei. Ne împotmolim prin vîlcele noroioase, sărim jos din camion (înainte, ca zeki, nu puteam) şi împingem, îl împingem din nămol, ca să treacă mai repede diversitatea drumului, ca să ajungem mai repede în exilul cel veşnic. Iar escorta s-a aşezat în semicerc şi ne păzeşte.
Prin fața noastră se perindă kilometri de stepă. Cît vezi cu ochii, la dreapta şi la stînga - numai iarbă aspră, cenuşie, necomestibilă, şi foarte rar - cîte un aul de kazahi prăpădit, cu un pîlc de copaci. În sfîrşit, înainte, dincolo de rotunjimea stepei, se ivesc vîrfurile cîtorva plopi (Kok-Terek - „plop verde").
Am ajuns! Camionul trece printre căsuțele de chirpici ale cecenilor şi kazahilor, ridicînd nori de praf şi atrăgînd asupra sa o haită de cîini indignați. Nişte măgăruşi simpatici înhămați la cîte o brişcă mică se dau la o parte. Dintr-o curte, alene şi disprețuitor, ne priveşte o cămilă. Sunt şi oameni, dar ochii noştri văd numai femeile, aceste femei neobişnuite, uitate: iat-o pe ocheşica aceea din prag, priveşte după maşina noastră cu mîna streaşină la ochi; iată, trei dintr-o dată trec în rochii înflorate. Nici una nu-i rusoaică. „N-ai grijă, se vor găsi şi pentru noi mirese!" îmi strigă voios la ureche căpitanul de cursă lungă V. L Vasilenko, patruzeci de ani, care la Ekibastuz a trăit liniştit ca şef al spălătoriei, iar acum pornea spre lumea liberă să-şi întindă aripile, să-şi caute o corabie pentru viață.
Lăsînd în urmă magazinul raional, ceainăria, dispensarul, poşta, comitetul executiv raional, comitetul raional de partid-cu acoperiş de ardezie, casa de cultură-cu acoperiş de stuf, camionul nostru se opreşte lîngă clădirea MVD-MGB. Plini de praf, sărim jos, intrăm într-o mică grădiniță, şi, fără să ne jenăm prea mult de strada principală, ne spălăm aici pînă la brîu.

De partea cealaltă a străzii, chiar vizavi de MGB, se înălța o clădire înaltă nemaipomenită, deşi nu avea decît parter: patru coloane dorice susțin cu toată seriozitatea o imitație de portic, la baza coloanelor - două trepte placate cu piatră şlefuită, şi peste toate astea - un acoperiş de paie înnegrit de vreme. Nu poate să nu-mi bată inima: este şcoala! Şcoala de zece ani. Nu bate, nesuferito, taci. Această clădire nu te interesează.

Traversînd strada principală, spre porțile dragi ale şcolii se îndreaptă o fată cu părul numai cîrlionți; o jachetă curată i se mula pe talia subțire, ca de viespe. Merge şi parca nici nu atinge pămîntul. Este o învățătoare! Este atît de tînără, încît nu pare a fi terminat institutul. Şapte clase şi şcoala medie de pedagogie. Cît o invidiez! Ce prăpastie între ea şi mine, un muncitor necalificat. Noi facem parte din diferite categorii sociale, n-aş îndrăzni niciodată s-o conduc la braț.

Între timp, pe nou-sosiți au început să-i introducă în cabinetul lui silențios, ca să se ocupe de ei, cine credeți? Fireşte, cumătrul, agentul operativ! Nu lipseşte nici din exil, şi aici tot el este personajul principal.

Prima întîlnire este foarte importantă, căci ne vom juca împreună de-a şoarecele şi pisica nu o lună, ci pe viață! Acum îi voi trece pragul, şi ne vom cerceta unul pe altul cu privirile pe furiş. Este un kazah foarte tînăr, care se ascunde făcînd pe rezervatul şi pe politicosul, iar eu pe omul cam sărac cu duhul. Amîndoi înțelegem că frazele noastre lipsite de importanță, ca de pildă: „Poftim, aveți o foaie de hîrtie", „Dar cu care toc pot să scriu?" - constituie un duel. Dar pentru mine este important să las impresia că habar n-am de aşa ceva. Pur şi simplu aşa sunt eu, întotdeauna, deschis, fără tertipuri. Hai, tartor arămiu, vîră-ți bine în creier: ăsta nu are nevoie de supraveghere specială, a venit să trăiască paşnic, detenția i-a fost de folos.

Ce trebuie să completez? Un chestionar, fireşte. Şi să-mi scriu autobiografia. Cu ele se deschide noul meu dosar, care, iată, este pregătit pe masă.

Pe urmă aici vor fi ataşate denunțurile împotriva mea, caracterizările unor personalități oficiale. Şi îndată ce chiar şi numai în linii mari se va contura un caz nou şi de la centru se va da semnalul să mă aresteze - mă vor aresta (aici, în curtea din spate, se află o închisoare din chirpici) şi mă vor pricopsi cu o nouă condamnare de zece ani.

Întind cele două hîrtii inițiale agentului operativ, el le citeşte, le perforează şi le introduce în dosarul cu şină.

— Spuneți-mi, vă rog, unde este secția raională de învățămînt? întreb eu cuviincios şi, chipurile, nepăsător.

El îmi explică politicos. Şi nu ridică mirat sprîncenele. De aici eu trag concluzia că pot să merg să mă angajez, MGB-ul nu obiectează. (Fireşte, ca deținut cu experiență, nu m-am vîndut prea ieftin, nu l-am întrebat direct: pot să lucrez în sistemul de învățămînt național?)

— Spuneți-mi, vă rog, cînd aş putea să mă reped pînă acolo fără escortă? El ridică din umeri:
— La drept vorbind, astăzi, cîtă vreme sunteți aici pentru... ar fi de dorit să nu ieşiți dincolo de poartă. Dar dacă este în legătură cu serviciul, vă puteți duce.
Şi iată că mă duc! Oare toată lumea poate înțelege această vorbă mare, liberă? Merg de unul singur! Nici în părți, nici în spate nu există automate. Mă întorc - nimeni! Dacă vreau, pot s-o iau pe partea dreaptă, pe lîngă gardul şcolii, unde, într-o baltă rîmă un porc mare. Dacă vreau, o iau pe partea stîngă, unde nişte găini umblă şi rîcăie chiar în fața secției de învățămînt.
Pînă la secția de învățămînt sunt de parcurs două sute de metri, şi spinarea mea veşnic încovoiată a început uşor-uşor să se îndrepte, iar gesturile sunt ceva-ceva mai degajate. Pe distanța acestor două sute de metri am trecut într-o altă categorie socială.
Intru, îmbrăcat în vechea mea tunică de postav, pe care o aveam de pe front, în pantalonii vechi de cînd lumea, din stofă cu țesătura în diagonală. Bocancii erau din lagăr, din piele de porc, care abia ascund colțurile ascuțite ale obielelor.
La o masă şed doi kazahi graşi - doi inspectori ai secției de învățămînt, dacă dăm crezare inscripțiilor de pe uşă.
— As vrea să mă angajez profesor la şcoală, zic eu cu o convingere din ce în ce mai mare şi chiar cu oarecare uşurință, ca şi cum aş întreba unde au carafa cu apă.
Ei devin atenți. Totuşi în acest aul, în mijlocul deşertului, nu vin la fiecare jumătate de ceas să se angajeze profesori noi. Şi cu toate că raionul Kok-Terek este mai întins decît toată Belgia, aici persoanele cu şapte clase se cunosc între ele după figură.
— Ce ați absolvit? mă întreabă ei într-o rusească destul de curată.
— Fizico-matematicile, la Universitate.
Au tresărit amîndoi. Se privesc unul pe celălalt, încep să turuie repede în kazahă.
— Da de unde ați venit?
Ca şi cum n-ar fi fost clar, trebuie să le spun eu, cu gura mea. Ce tîmpit ar fi venit să se angajeze aici, şi încă în luna martie?
— Acum un ceas am venit aici în exil.
Arborînd un aer semnificativ, unul după altul, dispar în cabinetul şefului. Abia după plecarea lor am observat privirea, ațintită asupra mea, a dactilografei de vreo cincizeci de ani, rusoaică. Într-o clipită, cît ar fi țîşnit o scînteie, îmi dau seama că suntem compatrioți: şi ea era tot din Arhipelag! De unde, pentru ce, din ce an. Nadejda Nikolaevna Grekova, dintr-o familie din Novocerkassk, arestată în 1937, o simplă dactilografă, arestată şi trecută prin tot arsenalul de procedee al Organelor sub acuzația că ar fi făcut parte dintr-o organizație teroristă imaginară. Zece

ani, iar acum - recidivistă şi -exil pe viaţă.
Coborînd glasul şi privind înspre uşa întredeschisă de la cabinetul şefului, ea mă informează judicios: în raion nu există decît şcoli de zece clase şi cîteva de şapte, este mare criză de profesori de matematică, nu există nici unul cu studii superioare, cît despre cei de fizică — ce să mai vorbim, aşa ceva nici nu s-a văzut pe aici. Soneria din cabinet. Cu toate că era destul de corpolentă, dactilografa sare sprintenă, plină de rîvnă, iar cînd se întoarce - mă cheamă tare, pe un ton oficial.
O masă aşternută cu pînză roşie. Cei doi inspectori graşi se cufundaseră comod într-un divan, într-un fotoliu mare, sub portretul lui Stalin - şeful: o kazahă micuţă, mlădioasă şi drăguţă, cu apucături de pisică şi de viperă. Stalin îmi zîmbeşte neprietenos din portret.
Mă aşază pe un scaun lîngă uşă, departe, ca pe unul aflat sub anchetă penală. Am început o conversaţie penibilă, inutilă şi deosebit de lungă, pentru că, schimbînd cu mine două fraze pe ruseşte, vorbesc apoi între ei zece minute în kazahă, iar eu stau ca un prost. Mă chestionează amănunţit unde şi cînd am mai predat, îşi exprimă îndoiala dacă nu cumva mi-am uitat obiectul sau metodica predării. Apoi, după tot felul de pauze şi oftaturi: ba că nu există locuri, ba ca şcolile raionului sunt supraaglomerate cu profesori de matematică şi fizică, şi chiar o jumătate de normă este greu să-i găsească, că educaţia tineretului din epoca noastră este o misiune de răspundere - ajunge, în sfîrşit, la esenţial: pentru ce am stat? În ce anume consta crima mea? Pisica-viperă îşi mijeşte dinainte ochii şireţi, ca şi cum culoarea purpurie a crimei mele o izbeşte în faţă, toată numai devotament partinic. Privesc pe deasupra ei chipul sinistru al Satanei care mi-a schilodit viaţa. Ce aş putea eu, în faţa portretului său, să povestesc despre relaţiile dintre mine şi el?
Şi îi bag în sperieţi pe aceşti răspînditori de lumină, exista un procedeu al deţinuţilor: ceea ce mă întreabă ei este secret de stat, şi eu n-am voie să vorbesc despre aşa ceva. Pe scurt, vreau să ştiu dacă mă angajează sau nu.
Şi din nou, din nou discută în kazahă. Cine poate fi atît de curajos să angajeze pe riscul lui un criminal de stat? Însă ei găsesc o ieşire: mă pun să-mi scriu autobiografia, să completez un chestionar în două exemplare. Nu e ceva nou! Hîrtia suportă orice. Parcă nu mai completasem eu aşa ceva cu un ceas în urmă? Şi după ce le-am completat încă o dată, mă întorc la MGB.
Dau ocol şi cercetez cu interes curtea lor şi închisoarea pe care şi-au construit-o singuri; observ că, imitîndu-i pe cei adulţi, şi ei, fără să fie cîtuşi de puţin nevoie, au străpuns un ghişeu în gardul din chirpici pentru primirea pachetelor, deşi gardul este atît de scund, încît şi fără ghişeu poţi transmite peste el un coş. Dar ce MGB este acela fără ghişeu? Mă plimb prin curtea lor şi constat că aici se respiră mai uşor decît în atmosfera îmbîcsită de la secţia de învăţămînt: de acolo, MGB-

ul părea ceva misterios, şi inspectorilor le îngheța sîngele în vine. Aici însă este ministerul nostru. Iată-i, de pildă, pe cei trei trîntori de la comenduire (printre ei doi ofițeri) care sunt puşi în mod deschis să ne supravegheze, noi suntem pîinea lor. Nici o enigmă.
Şefii se dovedesc îngăduitori şi consimt să nu ne petrecem noaptea într-o cameră închisă, ci în curte, pe fîn.
O noapte sub cerul liber! Cu toții uitaserăm ce înseamnă asta!... Mereu lacăte, mereu gratii, mereu pereți şi tavane. Cum naiba să dormi acolo?! Străbat în lung şi-n lat, fără să mă pot opri, curtea de serviciu a închisorii, scăldată în lumina delicată a lunii. O căruță, un puț, o adăpătoare de vite, un mic stog de fîn, umbrele negre ale cailor sub şopron: totul pare atît de paşnic, chiar străvechi, fără pecetea de fier a Organelor. Este doar trei martie şi nu s-a răcit deloc o dată cu noaptea, este acelaşi aer, aproape de vară, ca şi în timpul zilei. Peste Kok-Terekul risipit răsună răgetul îndelung şi pasionat al măgarilor, destăinuind iarăşi şi iarăşi măgărițelor dragostea lor şi anunțîndu-le de surplusul debordant al forțelor ce clocotesc în ei, şi, probabil, tot în acest răget sunt incluse şi răspunsurile măgărițelor. Eu nu prea le disting glasurile. Iată, de pildă, acest răget, mai gros şi mai puternic, este, pesemne, de cămilă. Cred că dacă aş fi avut voce, aş fi început şi eu îndată să urlu la lună: aici o să respir! Aici o să mă mişc!
Este cu neputință sa nu izbutesc să străpung această cortină de hîrtie a chestionarelor! În această noapte răsunătoare îmi simt superioritatea asupra funcționarilor fricoşi. Să predai la clasă! Să te simți din nou om! Să intri în clasă impetuos şi să învălui într-o privire ardentă chipurile copiilor. Cînd întinzi degetul spre desenul de pe tablă, nimeni nu mai respiră! Rezultatul desenului suplimentar - şi toți răsuflă eliberați.
Nu pot să dorm. Mă plimb, mă plimb necontenit sub lună. Cîntă măgarii! Cîntă cămilele! Şi totul în mine cîntă: sunt liber! Sunt liber!
În sfîrşit, mă întind lîngă ceilalți, pe fîn, sub şopron. La doi paşi de noi se află caii, lîngă ieslea lor, şi toată noaptea mestecă paşnic fîn. Şi mi se pare că nimic mai drag ca acest sunet nu putea fi născocit în tot universul pentru prima noastră noapte de semilibertate.
Mestecați, dobitoace blînde! Mestecați, căluților!
A doua zi, ni se dă voie să ne căutăm locuințe personale. La mijloacele de care dispun, îmi găsesc o căsuță-coteț, cu o fereastruică mică-mică şi atît de joasă, încît chiar la mijloc, unde acoperişul se înalță cel mai sus, nu pot să mă ridic în toată lungimea. „N-aş vrea decît o izbă micuță..." Totuşi nu e prea plăcut că nu poți să-ți ridici capul, în schimb - ai casa separată! Pardoseală de pămînt, aştern pufoaica din lagăr şi gata patul! Însă numaidecît, un inginer în exil, Alexandr Klimentievici Zdaniukevici, profesor la Institutul Bauman(6), îmi împrumută două lăzi de scînduri, pe care mă aranjez confortabil. Lampă cu gaz încă nu am (nimic nu am, fiecare lucru necesar va trebui să-l aleg şi să-l cumpăr de

parcă m-aş afla pe pământ pentru prima dată), dar nici nu-mi pare rău. Toți anii, prin celule şi barăci, lumina statului ne-a vătămat sufletele, iar acum mă simt fericit în întuneric. Şi întunericul poate să devină un element al libertății! În linişte şi întuneric (radioul putea să ajungă pînă la mine prin difuzorul din piață, dar în Kok-Terek nu funcționează de trei zile) stau pur şi simplu întins pe lăzi şi mă delectez.
Ce să-mi mai doresc?...
Totuşi, dimineața întrece toate dorințele posibile. Proprietăreasa mea, bunicuța Ceadova, o exilată din Novgorod, îmi şopteşte, neîndrăznind să-mi spună cu voce tare:
— Du-te acolo şi ascultă radio. Mi-au spus un lucru că mi-e şi frică să repet.
Într-adevăr, radio începuse să vorbească. Mă duc în piața centrală. O mulțime de vreo două sute de oameni - foarte mulți pentru Kok-Terek, se adunase, sub cerul posomorit, în jurul stîlpului de care era agățat difuzorul. În mulțime erau mulți kazahi, mai cu seamă bătrîni. Capetele lor pleşuve erau descoperite, îşi scoseseră frumoasele căciuli roşcate de bizon şi le țineau în mîuă. Erau tare trişti. Cei tineri erau mai nepăsători. Doi-trei tractorişti nu-şi scoseseră şepcile. Fireşte, nu mi-am scos-o nici eu. Încă nu desluşisem vorbele crainicului (vocea lui se Mugea pentru a obține efecte dramatice), dar în mintea mea se face lumină.
Iată clipa pe care eu şi prietenii mei o chemau încă din anii studenției! Clipa pentru care se rugau toți zekii din GULAG (în afară de ortodocşi)! A murit dictatorul asiatic! S-a curățat nelegiuitul! O, ce jubilație deschisă, fără de rețineri, acolo, în Lagărul nostru special!* Iar aici, învățătoarele de la şcoală, rusoaice tinere, bocesc în hohote: „Ce-o să ne facem acum?..." L-au pierdut pe Părintele drag... Ce le-aş mai striga acum, în toată piața: „N-o să vă faceți nimic! Tații voştri nu vor mai fi împuşcați! Logodnicii nu vor mai fi băgați la puşcărie! Iar voi nu veți mai fi CIS !
Îmi vine să urlu dinaintea difuzorului şi chiar să dansez un dans barbar! Dar, vai, fluviile istoriei sunt lente. Şi chipul meu, obişnuit cu de toate, arborează grimasa atenției îndurerate. Deocamdată să ne prefacem, să ne prefacem ca şi înainte.
Şi totuşi ce grozav a fost marcat începutul exilului meu ! :
Au trecut zece zile, în lupta pentru portofolii şi temîndu-se unii de ceilalți, cei şapte boier(7) desființează definitiv MGB-ul! Deci, a fost justă îndoiala mea: MGB-ul are veşnicie?**
Şi atunci ce este veşnic pe pământ, în afară de nedreptate, inegalitate şi robie?...

*În Kamîşlag, în baracă, a intrat cumătrul (cu figura abătută) şi a comunicat dur: „Partidul anunță cu mîndrie moartea lui Iosif Vissarionovici Stalin".
** Este adevărat că după o jumătate de an ne vor pricopsi cu KGB-ul cu acelaşi personal.

Capitolul 6
FERICIREA EXILULUI

1. Cuie de bicicletă - 1/2 kg
2. Bocance - 5
3. Foaie - 2
4. Paharul - 10
5. Penar de şcoală - 1
6. Glopu pămîntescu - 1
7. Chibrit - 50 cutii
8. Lampa Liliacul - 2
9. Pasta de dinţii - 8 bucăţi
10. Turta dulci - 34 kg.
11. Vodca - 156 sticla jumătăţi

ACEASTA era lista de inventar şi recalculare a preţurilor la toate mărfurile existente în magazinul universal din aulul Aidarlî. Inspectorii şi merceologii de la cooperaţia raională din Kok-Terek au alcătuit lista, iar eu învârteam la aritmometru şi reduceam preţul la unele mărfuri cu 7,5%, la altele cu 1,5%. Preţurile au fost reduse în mod catastrofal, şi acum te puteai aştepta ca spre începutul noului an şcolar să se vîndă şi penarul şi glopul pămîntescu, cuiele îşi vor găsi locul la vreo bicicletă şi doar mormanul de turtă dulce, probabil dinainte de război, înclina să treacă la categoria mărfurilor nevandabile. Iar vodca, chiar dacă se mai scumpeşte, pînă la 1 mai se vinde toată.

Reducerea preţurilor, care conform tradiţiei staliniste, se făcea în ajun de 1 aprilie şi care aducea muncitorilor cîştiguri de milioane de ruble (acestea erau calculate şi publicate dinainte), mie mi-a dat o lovitură dureroasă.

Într-o lună petrecută în exil am mîncat toţi banii cîştigaţi în regim de hozrasciot ca muncitor la atelierul de turnătorie - în libertate m-am întreţinut cu banii din lagăr! - şi treceam mereu pe la secţia de învăţămînt să aflu cînd mă vor angaja. Dar şefa cu alură viperină a încetat să mă mai primească, cei doi inspectori graşi găseau din ce în ce mai puţină vreme să-mi mormăie ceva drept răspuns, iar spre sfîrşitul lunii mi s-a arătat rezoluţia secţiei regionale de învăţămînt, că la şcolile din raionul Kok-Terek nu există nici un post liber de profesor de matematică şi nu există nici o posibilitate să mi se găsească de lucru.

În vremea asta am scris totuşi o piesă (despre serviciul de contrainformaţii din anul 1945), fără să mai trec zilnic prin percheziţia de dimineaţă şi de seară şi fără să mai fiu obligat, ca înainte, să distrug atît de des ceea ce am scris. Nu eram ocupat cu nimic altceva şi, după lagăr, acest lucru îmi făcea plăcere. O dată pe zi mergeam la ceainărie şi acolo, pentru două ruble, mîncam o ciorbă fierbinte, aceeaşi pe care o turnau

tot atunci într-o găleată şi pentru deţinuţii din puşcăria locală. Pîinea neagră se vindea în magazin la liber, îmi cumpărasem şi cartofi, ba chiar şi o bucată de slănină de porc. Am cărat singur cu măgarul saxaul din lăstăriş, puteam să încing şi plita. Fericirea mea era foarte aproape de a fi deplină, şi m-am gîndit aşa: dacă nu mă angajează - nici o pagubă, cîtă vreme îmi ajung banii - voi scrie piesa, cînd o să mai am eu atîta libertate!

Într-o zi, pe neaşteptate, unul dintre ofiţerii de la comenduire mi-a făcut semn cu degetul să ies în stradă. M-a dus la sediul cooperaţiei raionale de consum, în biroul preşedintelui, un kazali rotofei ca o bombă, şi a rostit semnificativ:

— Matematician.

Şi, miracol! Nimeni nu m-a întrebat pentru ce am fost condamnat şi nu m-a pus să-mi scriu autobiografia şi să completez chestionare: numaidecît, secretara lui, o tînără grecoaică, frumoasă ca o actriţă de cinema, a bătut la maşină cu un deget ordinul prin care eram numit economist planificator, cu un salariu de 450 ruble pe lună. În aceeaşi zi, şi cu aceeaşi uşurinţă, fără nici un chestionar, au fost angajaţi la cooperaţie încă doi exilaţi care nu-şi găsiseră de lucru: căpitanul de cursă lungă Vasilenko şi încă unul pe care nu-l cunoşteam, Grigori Samoilovici M-z, un tip foarte ascuns. Vasilenko era deja preocupat de un proiect privind adîncirea rîului Ciu (în lunile de vară o vacă îl putea trece prin vad) şi stabilirea circulaţiei cu şalupe, astfel că a rugat comenduirea să-l lase să cerceteze cursul rîului. Colegul lui de la Institutul de navigaţie maritimă şi de pe bricul cu pînze „Tovarişci", căpitanul Mann, echipa în aceste zile nava „Obi" pentru Antarctica, iar el, Vasilenko, era numit magazioner la cooperaţie.

Dar nu ne-am dus să lucrăm nici ca planificator, nici ca magazioner, nici ca socotitor, ci pe toţi trei ne-au aruncat să facem o muncă în asalt: să reevaluăm preţurile mărfurilor, în noaptea de 31 martie spre 1 aprilie. În fiecare an, cooperaţia de consum era cuprinsă de agonie, şi niciodată nu le ajungeau şi nu puteau să le ajungă oamenii. Trebuiau inventariate toate mărfurile (şi descoperiţi vînzătorii care furau, dar nu pentru a-i trimite în judecată), reevaluate, şi a doua zi dimineaţă să înceapă vînzarea cu noile preţuri, foarte avantajoase pentru muncitori. Iar deşertul imens al raionului nostru avea căi ferate şi şosele - zero kilometri, şi în magazinele din locurile uitate de lume, aceste preţuri foarte avantajoase pentru muncitori nu puteau cîtuşi de puţin să fie aplicate înainte de 1 mai: o lună întreagă magazinele erau închise pînă cînd la cooperaţie se calculau şi se aprobau listele, pînă cînd erau trimise cu cămilele. Dar în centrul raional magazinele trebuiau să funcţioneze neapărat în preajma sărbătorilor de la 1 mai.

Cînd am ajuns la sediul cooperaţiei, vreo cincisprezece oameni erau deja înhămaţi la această treabă - angajaţi permanenţi şi temporari.

Cearşafuri de borderouri pe hîrtie proastă zăceau pe toate mesele, şi nu se auzea decît ţăcănitul abacurilor, la care contabili cu experienţă înmulţeau şi împărţeau, şi ciondăneala obişnuită în orele de lucru. Ne-au pus şi pe noi să lucrăm. M-am plictisit numaidecît să înmulţesc şi să adun pe hîrtie şi am cerut un aritmometru. La cooperaţie nu aveau nici unul, oricum nu ştia nimeni să lucreze cu el, însă cineva şi-a adus aminte că a văzut într-un dulap la direcţia de statistică a raionului nu ştiu ce maşină cu cifre, doar că nici acolo nu lucra nimeni la ea. Au telefonat, s-au dus, au adus-o. Eu am început să ţăcănesc şi să aliniez repede coloanele de cifre, contabilii de meserie se uitau la mine chiorîş: n-oi fi vreun concurent?

Eu învîrteam de manivelă şi mă gîndeam: ce iute se obrăzniceşte zekul, sau, exprimîndu-mă în limbaj literar, ce repede cresc nevoile omului! Eu sunt nemulţumit că m-au smuls de la piesa pe care o scriu în cocioaba întunecată; sunt nemulţumit că nu m-am angajat la şcoală; sunt nemulţumit că m-au pus cu forţa... ce să fac? Să sap pămîntul îngheţat? Să amestec chirpici, jucînd cu picioarele în apa ca gheaţa? Nu, m-au aşezat cu de-a sila la o masă curată să învîrtesc manivela aritmometrului şi să trec cifrele într-o coloană. Dacă la începutul stagiului meu de lagăr mi s-ar fi propus să fac această muncă, pe toată durata pedepsei, cîte douăsprezece ore pe zi, fără plată - aş fi jubilat! Iată însă că pentru treaba asta mi se plăteşte o leafă de 450 ruble. Acum îmi voi putea cumpăra zilnic un litru de lapte, iar eu strîmb din nas - oare nu-i prea puţin?

Astfel, cooperaţia raională s-a împotmolit o săptămînă în recalcularea preţurilor (trebuia determinată exact, pentru fiecare marfă, grupa ei în cadrul reducerii generale a preţurilor şi, în plus, grupa în cadrul scumpirii pentru sate), şi totuşi nici un magazin nu putea să înceapă vînzarea. Atunci, preşedintele cel gras, cel mai mare trîntor, i-a convocat pe toţi în cabinetul său maiestuos şi le-a zis:

— Uitaţi care-i treaba. Ultima concluzie de la medicină că la om nu trebuie dormit opt ceas. Absolut de ajuns - patru! De asta porunceam: început lucru - şapte dimineaţa, sfîrşit - două noaptea, pauză de prînz - un ceas şi la cină - un ceas.

Şi cred că nimeni dintre noi n-a găsit nimic caraghios în această tiradă buimăcitoare, ci doar ceva sinistru. Toţi s-au zgribulit, n-au scos o vorbă, ci au îndrăznit doar să discute la ce oră să fie fixată pauza pentru cină.

Da, iată acea soartă a exilaţilor despre care am fost prevenit, tocmai din astfel de porunci este alcătuită. Toţi cei care şedeam acolo - eram exilaţi, fiecare tremură pentru postul lui; dacă sunt daţi afară, multă vreme nu-şi vor mai găsi nimic de lucru în Kok-Terek. Şi la urma urmelor asta nu-i pentru director personal, asta-i pentru ţară, asta trebuie. Şi ultima concluzie a medicinii li se pare destul de acceptabilă.

Ah, să te ridici acum şi să-ți baţi joc de acest mistreţ plin de el! Măcar o dată să-ți răcoreşti sufletul! Dar asta n-ar fi decît curată „propagandă antisovietică", instigare la compromiterea unei acțiuni dintre cele mai importante. Uite aşa toată viața treci dintr-o stare în alta: elev, student, cetățean, soldat, deținut, exilat, şi întotdeauna puterea autorităților este convingătoare, iar tu trebuie să te apleci şi să taci.
Dacă directorul ar fi zis - pînă la zece seara, aş fi stat. Dar ceea ce ne propunea el echivala cu o punere la zid, iar mie îmi impunea, aici, în libertate, să şi încetez a mai scrie! Nu, blestemat să fii, tu şi reducerea prețurilor împreună cu tine. Lagărul îmi sugera o ieşire: să nu mă ridic împotrivă prin vorbe, ci, tăcînd, să fac împotrivă. Am ascultat împreună cu toți ordinul, dar la cinci seara m-am ridicat de la birou şi am plecat. Şi m-am întors doar la nouă dimineața. Colegii mei erau cu toții acolo, socoteau ori se prefăceau că socotesc. Se uitau la mine ca la un sălbatic. M-z, care în taină aproba gestul meu, el însă neavînd curaj, mi-a comunicat în secret că ieri seară, la biroul meu gol, preşedintele a strigat că mă va trimite la o sută de kilometri în deşert.
Recunosc că mi s-a făcut frică: bineînțeles, MGB-ul era în stare de orice. Şi m-ar fi trimis. Şi de la o sută de kilometri puteam să spun adio acestui centru de raion! Dar eu am fost norocos: am ajuns în Arhipelag după sfîrşitul războiului, adică după ce trecuse perioada cea mai ucigătoare; iar acum, în exil, am venit după moartea lui Stalin. Într-o lună de zile ceva trebuie să fi ajuns şi aici, la comenduirea noastră.
Pe neobservate a început o eră nouă, cei mai blînzi trei ani din istoria Arhipelagului,
Preşedintele nu m-a chemat şi nici el n-a venit la mine. După ce am lucrat toată ziua, odihnit, între cei ce picoteau şi minteau, am hotărît din nou să plec la ora cinci seara. Fie ce o fi, numai să fie mai repede.
Pentru a nu ştiu cîta oară am observat că poți să sacrifici multe lucruri, însă nu ceva cardinal. Această piesă, pe care am purtat-o cu mine prin coloanele ocnaşilor din Lagărele speciale, nu am sacrificat-o - şi am învins. O săptămînă toți au lucrat noaptea şi s-au obişnuit cu biroul meu gol. Iar preşedintele, întîlnindu-mă pe coridor, îşi îndrepta privirea în altă parte.
Dar nu mi-a fost dat să pun eu la punct cooperația din KaZEKstan. La sediul cooperației raionale a venit tînărul director de studii al şcolii, un kazah. Pînă la sosirea mea, era singurul „universitar" din Kok-Terek şi era tare mîndru de asta. Totuşi, apariția mea nu l-a făcut să fie invidios. Nu ştiu dacă dorea să întărească şcoala înainte de a da drumul primei promoții de absolvenți ori să-i facă în necaz viperei şefe de la secția raională de învățămînt, dar mi-a propus: „Aduceți-mi repede diploma dumneavoastră!" Am alergat ca un băieţaudru şi i-am adus-o. A pus-o în buzunar şi a plecat la Djambul, la o conferință sindicală. Peste trei zile a venit din nou şi mi-a pus dinainte un extras din ordinul secției

regionale de învățămînt. Sub aceeaşi semnătură neruşinată, care în martie adeverea că şcolile raionului sunt complete, acum, în aprilie eram numit profesor şi de matematică, şi de fizică, numai cu trei săptămîni înainte de examene, la ambele clase care urmau să absolve! (Directorul de studii a riscat. Nu din punct de vedere politic, nu: el se temea ca eu să nu fi uitat toată matematica în anii de lagăr. Cînd a venit ziua examenului scris la geometrie şi trigonometrie, nu m-a lăsat să deschid plicul în fața elevilor: în cabinetul directorului i-a strîns pe toți profesorii şi a stat în spatele meu pînă am rezolvat problema. Coincidența rezultatelor i-au adus, şi şi pe el, şi pe ceilalți, într-o dispoziție sărbătorească. Cît de uşor era aici să treci drept un Descartes! Eu încă nu ştiam că în fiecare an în timpul examenelor claselor a şaptea, din aule telefonau într-una la raion: problema nu poate fi rezolvată, datele nu sunt corecte! Aceşti profesori erau şi ei tot absolvenți a şapte clase...)

Să vă mai povestesc de fericirea pe care am simțit-o cînd am intrat în clasă şi am pus mîna pe cretă? Tocmai aceasta a fost adevărata zi a eliberării mele, a redării cetățeniei. Toate celelalte, care alcătuiau exilul meu, nu le mai observam.

Cînd eram în Ekibastuz, coloana noastră trecea adesea pe lîngă şcoală. Priveam ca pe un rai inaccesibil copiii care zburdau prin curtea ei, rochiile albe ale profesoarelor, iar clopoțelul zglobiu ce răsuna din pridvor îmi rănea auzul. Cîtă suferință îmi provocaseră anii întunecați de puşcărie, muncile comune din lagăr! Mi se părea o culme a fericirii, care îți sfîşie inima, să poți trăi ca exilat chiar în această gaură stearpă a Ekibastuzului, şi cînd sună acest clopoțel să intri cu catalogul în clasă şi, cu un aer misterios, promițător de revelații neobişnuite, să începi lecția. (În această atracție pentru şcoală se afla ceva şi din harul dascălului, dar şi o parte de amor propriu nesatisfăcut, contrastul rezultat din atîția ani de umilință şi aptitudinile de care nimeni nu are nevoie.)

Totuşi, concentrat asupra vieții Arhipelagului, am scăpat din vedere lucrul cel mai simplu: că în anii războiului şi după, şcoala noastră murise, ea nu mai exista, din ea nu mai rămăsese decît o carcasă umflată, sunînd a gol. Şcoala murise şi în metropolă, şi în provincie. Cînd moartea spirituală se întinde peste țară aidoma unui gaz otrăvitor, cine să se sufoce mai întîi dacă nu copiii, dacă nu şcoala?

Acest lucru eu îl voi afla însă cu ani mai tîrziu, cînd mă voi întoarce din țara surghiunului în metropola rusă. Iar în Kok-Terek, habar nu aveam de aşa ceva: murise aici obscurantismul, dar erau încă vii, încă nu se sufocaseră copiii exilului.

Aceştia erau nişte copii deosebiți. Ei au crescut conştienți de situația lor oprimată. La consiliile pedagogice şi alte consfătuiri, unde nu se auzeau decît vorbe goale, se discuta despre ei şi li se spunea chiar lor că sunt copii sovietici, cresc pentru comunism şi doar temporar li s-a limitat

dreptul de deplasare, atîta tot. Ei însă, toți, îşi simțeau zgarda, din fragedă pruncie, de cînd se ştiau. Toată lumea interesantă, îmbelşugată, clocotind de viață (după revistele ilustrate, după filme) pentru ei era inaccesibilă, iar băieții nici măcar în armată nu erau luați. Foarte slabă şi foarte rară era speranța să primească de la comenduire permisiunea să meargă la oraş, acolo să fie admis la examen şi apoi primit în institut, ba să-l mai şi absolve cu bine. Aşadar, tot ceea ce ei puteau să afle despre marea şi eterna lume doar aici puteau să primească. Ani lungi această şcoală le-a oferit cea dintîi şi cea de pe urmă învățătură. În plus, datorită sărăciei vieții din pustiu, erau puşi la adăpost de acele petreceri şi distracții, care strică atît de mult tineretul urban al secolului al XX-lea de la New York la Alma-Ata. Acolo, în metropolă, copiii s-au dezvățat să mai învețe, au pierdut gustul, învățau ca şi cînd executau o corvoadă numai pentru a figura undeva, pînă la majorat, în timp ce pentru copiii noştri exilați, învățătura, dacă era predată de profesori buni, însemna unicul lucru important din viață, însemna totul. Învățînd cu lăcomie, parcă se ridicau deasupra celei de a doua categorii din care făceau parte şi se comparau cu copiii din categoria întîi. Doar în adevărata învățătură amorul lor propriu era satisfăcut.
(Ba nu, mai erau şi alegerile în funcțiile şcolare; comsomolul; de la optsprezece ani - dreptul de a participa la vot pentru alegerile generale. Doreau atît de mult, sărmanii, măcar o iluzie de egalitate în drepturi. Mulți intrau în comsomol şi erau foarte mîndri de asta, făceau în mod sincer comunicări pe teme politice la şedințe fulger. Unei tinere nemțoaice, Viktoria Nuss, care intrase la institutul pedagogic de doi ani, am încercat să-i insuflu ideea că nu trebuie să-i fie ruşine de situația ei de exilată, ci, dimpotrivă, trebuie să fie mîndră. Da de unde! S-a uitat la mine ca la un smintit. Existau şi dintre aceia care nu dădeau fuga în comsomol, dar erau aduşi cu forța: ai voie, dar nu intri — de ce? Şi în Kok-Terek, unele fete de nemți, baptiste clandestine, erau nevoite să intre, pentru ca familia să nu fie trimisă mai departe în pustiu. O voi, ispititori ai celor mici! Mai bine vouă vi s-ar agăța o piatră de moară degît...)
Tot ce am spus se referă la clasele „ruseşti" ale şcolii din Kok-Terek (ruşi propriu-zişi aproape că nu erau, doar nemți, greci, coreeni, cîțiva kurzi şi ceceni, precum şi ucraineni din familiile de colonişti de la începutul secolului şi kazahi din familiile „lucrătorilor cu posturi de răspundere", ei îşi dădeau copiii să învețe în ruseşte), însă majoritatea copiilor kazahi formau clasele „kazahe". Aceştia erau cu adevărat nişte primitivi, în cea mai mare parte (cei care nu fuseseră stricați de „funcționarismul" familiar) - foarte direcți, sinceri, avînd o reprezentare radicală despre bine şi despre rău, înainte de a fi denaturată de învățămîntul mincinos ori plin de ifose, însă aproape întregul învățămînt în limba kazahă era reproducerea la scară lărgită a ignoranței: la început au tras cu chiu, cu vai la diplomă prima generație, care, neisprăviți, dar plini de importanță,

mergeau să predea generațiilor care creşteau, iar fetelor kazahe le dădeau calificativul „suficient" şi diplome de absolvire a şcolilor şi institutelor pedagogice, cînd ele făceau dovada celei mai crase ignoranțe. Iar cînd în fața acestor copii primitivi se iveşte lumina adevăratei învățături, ei o absorb nu numai cu urechile şi cu ochii, ci şi cu gura.
Avînd copii atît de receptivi în Kok-Terek mă sufocam de plăcere predînd, şi trei ani (şi poate chiar şi mai mult) numai ei m-au făcut fericit. Nu-mi ajungeau orele din orar ca să corectez şi să completez ceea ce n-au făcut înainte, îi chemam seara la ore suplimentare, la cercuri, la expediții în natură, observații astronomice, şi ei veneau toți cu aceeaşi plăcere ca şi cînd ar fi mers la cinematograf. Mi-au dat şi dirigenție, la o clasă numai de kazahi, şi chiar dirigenția aproape că îmi plăcea.
Însă tot ce era luminos în şcoală se reducea numai la uşa claselor şi la clopoțel. În cancelaria profesorilor, în cabinetul directorului, la secția de învățămînt domnea acelaşi circ practicat oriunde în toată Uniunea, cu specificul că asta era o țară de exil. Printre profesori erau şi înaintea mea nemți şi exilați pe cale administrativă. Situația noastră a tuturor era deprimantă: nu era scăpat nici un prilej să nu ni se aducă aminte că am fost admişi în învățămînt numai din milă si oricînd putem să fim lipsiți de această milă. Dascălii exilați, mai rău decît ceilalți (care, de altfel, şi aceştia erau dependenți) tremurau de teamă să nu-i mînieze pe înalții şefi ai raionului şi aveau grijă ca odraslele acestora să primească note destul de mari. Tremurau să nu mînieze direcția cu rezultate nu îndeajuns de înalte la învățătură, şi ridicau notele, contribuind şi ei la extinderea ignoranței pe plan național în Kazahstan. Dar în afară de aceasta, pe capul dascălilor din exil (şi al kazahilor tineri) mai cădeau tot felul de servituți şi „impozite": la fiecare leafă li se rețineau cîte douăzeci şi cinci de ruble nu se ştie în beneficiul cui; directorul (Berdenov) putea să anunțe pe neaşteptate că fata lui cea mică serbează ziua de naştere, şi profesorii trebuie să strîngă cîte cincizeci de ruble pentru cadou; pe lîngă asta, cînd unul, cînd altul erau chemați în cabinetul directorului sau al şefei secției raionale de învățămînt şi li se cerea un împrumut de 300-500 ruble. (Toate astea erau, de altminteri, caracteristicile stilului local, dar şi ale orînduirii în ansamblu. Elevii kazahi erau obligați să aducă pentru seara de absolvire cîte un berbec sau o jumătate de berbec, şi atunci aveau asigurată diploma, chiar dacă nu ştiau carte nici de două parale. Serata de absolvire se transforma într-o mare beție a activului de partid raional.) În plus, toți şefii raionului învățau undeva la fără-frecvență, iar toate lucrările scrise de control reveneau spre rezolvare profesorilor de la şcoala noastră. (Toate acestea se transmiteau boiereşte, prin directorul adjunct, iar robii-institutori nu erau măcar vrednici să-i vadă pe studenții lor la fără frecvență.)
Nu ştiu, poate fermitatea mea, care se baza pe faptul că eram „de neînlocuit", cum s-a văzut numaidecît, sau epoca de pe acum mai blîndă,

poate chiar amîndouă, m-au ajutat să nu-mi vîr gîtul în aceste hamuri. Copiii puteau să învețe cu plăcere la mine numai dacă le dădeam note pe merit şi eu le dădeam fără să țin cont de secretarii comitetului raional de partid. N-am plătit nici „impozitele" şi nici „împrumuturi" şefilor n-am dat (vipera de la secția de învățămînt a avut neobrăzarea să-mi ceară) - destul că în fiecare lună mai statul sărac ne jefuia leafa (înscrierea la împrumut era avantajul oamenilor liberi, în lagăr ne-a fost luat, exilul ni l-a redat). Cu asta principialitatea mea lua sfîrşit.
Lîngă mine, profesorul de biologie şi chimie, Gheorghi Stepanovici Mitrovici, un sîrb bolnav trecut de tinerețe, care executase zece ani pe Kolîma, pentru KRTD, se lupta neostenit pentru dreptatea locală în Kok-Terek. Dat afară de la secția agricolă a raionului, dar primit la şcoală, el şi-a transferat eforturile aici. În Kok-Terek, la fiece pas avea loc cît o ilegalitate, complicată de ignoranță, de suficiența de oameni primitivi şi de relațiile blînde dintre neamuri. Ilegalitățile acestea erau vîscoase, surde şi de nestrăpuns, dar Mitrovici se lupta cu ele plin de abnegație şi dezinteresat (ce-i drept, cu Lenin pe buze), demasca la consiliile pedagogice, la consfătuirile raionale ale profesorilor, îi trîntea la examene pe funcționarii care se prezentau ca externi şi pe absolvenții „cu berbec", a scris plîngeri la regiune, la Alma-Ata, şi telegrame pe numele lui Hruşciov (în apărarea lui s-au strîns şaptezeci de semnături ale părinților, iar telegrama au expediat-o dintr-un alt raion, de la noi n-ar fi trimis-o). Cerea controale, inspectori, aceştia veneau şi se întorceau tot împotriva lui, el scria din nou, l-au analizat în consilii pedagogice speciale, l-au acuzat şi de propagandă antisovietică în rîndul copiilor (un pas pînă la arestare!) şi, la fel de serios, pentru că s-a comportat brutal cu caprele care au ros pomii plantați de pionieri, a fost exclus, reprimit, a obținut compensații pentru timpul pierdut, a fost transferat la altă şcoală, nu s-a dus, l-au dat iar afară - se lupta grozav! Şi dacă m-aş fi asociat şi eu cu el - grozav ne-am fi răfuit cu ei.
Însă nu l-am ajutat cîtuşi de puțin. Eu păstram tăcerea. Mă eschivam de la votări hotărîtoare (ca să nu fim împotriva lui), mă fofilam undeva la vreun cerc, la consultații. Pe acei externi ai partidului eu nu-i împiedicam să ia nota minimă la examene: dacă tot ei sunt puterea - să-şi înşele propria putere. Tăinuiam misiunea mea: scriam, scriam întruna. Mă rezervam pentru o altă bătălie, mai tîrzie. Dar chestiunea se pune pe un plan mai larg: oare era dreaptă, era necesară lupta lui Mitrovici?
Toată lupta lui era de la bun început sortită eşecului, acest aluat nu putea fi frămîntat. Şi chiar dacă ar fi obținut o victorie deplină, asta nu putea să îndrepte orinduirea, sistemul în ansamblul lui. Ar fi fost ca o mică pată luminoasă care ar fi fost din nou înghițită de cenuşiu. Şi virtuala lui biruință n-ar fi meritat acea nouă arestare care putea să-i fie răsplată (numai epoca lui Hruşciov l-a salvat pe Mitrovici de arestare). Lupta lui era fără nici o speranță, totuşi cît de umană este indignarea față de

nedreptate, chiar dacă asta ar însemna sfîrşitul propriu. Lupta lui era sortită eşecului, dar nu poți s-o numeşti inutilă. Dacă noi toți nu am fi fost atît de prevăzători, nu ne-am fi căinat: „Nu ajută la nimic, este inutil!", țara noastră ar fi fost cu totul alta! Iar Mitrovici nu era cetățean, era un exilat, dar sclipirile ochelarilor lui băgaseră în sperieți autoritățile raionale.

De temut se temeau, dar iată că sosea ziua luminoasă a alegerilor, a alegerilor îndrăgitei noastre puteri populare, şi iată-ne acum la egalitate — nepotolitul luptător Mitrovici (şi ce însemna pe atunci lupta lui?), evazivul de mine şi încă şi mai ascunsul, dar aparent cel mai conciliant dintre toți Grigori S. M-z: noi toți, ascunzîndu-ne repulsia dureroasă, participam în mod egal la această batjocură festivă. Aveau dreptul să participe la alegeri aproape toți exilații, atît de puțin costau ele, şi chiar cei lipsiți de drepturi s-au trezit înscrişi pe liste, şi erau zoriți, şi erau mînați să se ducă mai repede să voteze. La noi, în Kok-Terek, nu existau nici măcar cabine de vot, în margine de tot se afla o gheretă cu draperiile trase, dar nimeni nu se ducea către ea, le era jenă să o folosească. Votul consta în a duce cît mai repede buletinul la urnă şi a-l arunca în ea. Dacă se oprea cineva şi citea cu atenție numele candidaților, asta părea suspect: oare organele de partid nu ştiu pe cine să propună, de ce să mai citeşti?... După ce au votat, toți căpătau dreptul legal sa meargă să bea (înainte de alegeri primeau întotdeauna ori avansul, ori lichidarea), îmbrăcați în hainele cele mai bune, toți (inclusiv exilații) se salutau pe stradă în mod solemn şi se felicitau cu prilejul nu ştiu cărei sărbători...

O, de cîte ori nu pomeneşti cu regret lagărul, unde nu erau nici un fel de alegeri!

Odată, Kok-Terekul a ales judecătorul popular, un kazah, bineînțeles - în unanimitate. Dar, peste cîteva luni, împotriva acestui judecător s-a deschis o anchetă de urmărire penală de la raionul unde judecase înainte (şi unde fusese ales tot în unanimitate). S-a dovedit că şi la noi izbutise sa înhațe destul de la mituitorii particulari. Şi, vai, a trebuit să fie suspendat, şi, în Kok-Terek, să fie organizate alte alegeri parțiale. Candidatul era din nou un venetic, un kazah pe care nu-l cunoştea nimeni. Şi, într-o duminică, toți s-au îmbrăcat în hainele de sărbătoare, au votat dis-de-dimineață în unanimitate, şi din nou pe stradă întîlneai aceleaşi fețe radioase care, fără pic de umor, se felicitau reciproc cu prilejul... sărbătorii!

În lagărul de ocnaşi măcar rîdeam deschis de tot acest circ, dar în exil nu se obişnuieşte să se facă schimb de impresii: aici oamenii trăiesc ca oamenii liberi, şi primul lucru preluat de la aceştia este şi cel mai rău: firea ascunsă, circumspecția. M-z era unul dintre puținii cu care discutam pe asemenea teme.

Fusese trimis aici din Djezkazgan, fără o copeică în buzunar, banii lui

se rătăciseră undeva pe drum. Însă comenduirii puțin îi păsa de asta, l-a tăiat de la rația închisorii şi l-a aruncat pe străzile Kok-Terekului: acum poți să faci ce vrei - să furi, să mori... În zilele acelea i-am împrumutat zece ruble şi mi-a rămas recunoscător pentru totdeauna. Multă vreme după aceea îmi tot spunea cum l-am ajutat. Una dintre trăsăturile lui caracteristice cele mai puternice era aceea că nu uita binele făcut. Dar nici răul. (Aşa n-a uitat răul lui Hudaev, acel băiat cecen, care fusese cît pe ce să cadă victimă vendetei. Totul se întoarce pe lumea asta, aşa-i viața lumii: după ce a scăpat de răzbunare, Hudaev, într-o zi, s-a răfuit crunt cu fiul lui M-z, fără să aibă dreptate.)
În situația lui de exilat şi fără să aibă o profesie, M-z nu-şi putea găsi în Kok-Terek un serviciu onorabil. Cel mai bun serviciu pe care l-a găsit a fost acela de laborant al şcolii, pe care îl prețuia foarte mult. Dar funcția îi cerea să-i servească pe toți, să nu fie obraznic cu nimeni, să nu se manifeste în nici un fel. Şi nici nu se manifesta. Sub aparenta-i amabilitate era de nepătruns, şi nimeni nu ştia despre el nici măcar lucru cel mai simplu: de ce la aproape cincizeci de ani nu avea o profesie. Mă apropiasem într-un fel de el, nu ne certam, ne ajutam reciproc deseori, apoi ne mai lega şi identitatea reacțiilor şi expresiilor moştenite din lagăr. Şi după o tăinuire îndelungă, am aflat povestea ascunsă a vieții lui exterioare şi interioare. Este instructivă.
Înainte de război a fost secretarul comitetului raional de partid din J. În timpul războiului a fost numit şeful cifrului diviziei. Întotdeauna a fost un sus-pus, persoană importantă şi n-a cunoscut necazurile oamenilor de rînd. În anul 1942, nu ştiu cum s-a întîmplat că din vina celor de la cifru un regiment din divizia lor n-a primit la timp ordinul de retragere. Această greşeală trebuia îndreptată, dar s-a întîmplat că toți subalternii lui M-z dispăruseră undeva, şi generalul l-a trimis pe M-z însuşi acolo, în linia întîi, unde cleştele începuse să se strîngă în jurul regimentului: să le ordone retragerea, să se salveze! M-z a plecat călare, speriat de moarte, şi pe drum a nimerit într-un loc atît de primejdios, încît a hotărît să nu meargă mai departe, şi nici nu ştia dacă va mai rămîne în viață. El s-a oprit conştient-a abandonat regimentul, a trădat regimentul, a descălecat, a îmbrățişat un copac (ori s-a adăpostit de schije după el) şi... a făcut un jurămînt lui Iehova, dacă va rămîne în viață -va fi un credincios plin de rîvnă, va respecta cu strictețe legea sfîntă. Şi s-a terminat cu bine: regimentul a pierit sau a fost luat în captivitate, iar M-z a supraviețuit, a primit zece ani de lagăr în virtutea lui 58, i-a executat şi iată-l acum cu mine în Kok-Terek. Şi să-l fi văzut cît de neabătut îşi respecta jurămîntul! – În capul şi în pieptul lui nu mai rămăsese nimic din fostul membru de partid. Doar păcălindu-l, soția îl făcea sa mănînce un fel de peşte fără solzi. Sîmbăta nu putea să nu vină la serviciu, dar se străduia să nu facă nimic. Acasă îndeplinea cu strictețe toate ritualurile şi se ruga - lucru inevitabil pentru un sovietic - în taină.

Bineînțeles, povestea asta n-a spus-o multora.
Mie nu mi se părea a fi prea simplă. Simplu aici nu era decît un singur lucru, cu care la noi nu obişnuiesc să fie de acord: că tulpina cea mai profundă a vieții noastre o constituie conştiința religioasă, nu cea ideologică şi de partid.
Cum poți să judeci? După toate legile penale, militare, după legile de onoare, după legile patriotismului şi comunismului, acest om merita moartea sau disprețul, căci nenorocise un regiment întreg pentru a-şi salva pielea, fără să mai vorbim că în acel moment n-a avut destulă ură față de cel mai cumplit duşman al evreilor care a existat vreodată.
Însă după alte legi aflate undeva şi mai sus, M-z putea să exclame: dar oare toate războaiele voastre nu sunt declanşate din pricina debilității mintale a politicienilor superiori? Oare Hitler n-a intrat în Rusia din pricina debilității mintale - a lui, şi a lui Stalin, şi a lui Chamberlain(1)? Iar acum mă trimiteți pe mine la moarte? Dar ce, voi m-ați adus pe lume?
Se vor aduce obiecții: el (dar şi toți oamenii din acel regiment!) trebuia să declare asta încă de la comisariat, cînd i-au dat să îmbrace frumoasa uniformă, nu atunci cînd a luat copacul în brațe. Eu nu încerc să-l apăr din punct de vedere logic, logic ar fi trebuit să-l urăsc ori să-l disprețuiesc, ori să-mi fie scîrbă să-i strîng mîna.
Dar eu nu simțeam față de el nimic din toate acestea. Oare pentru că nu fusesem din regimentul acela şi nu am trăit clipele acelea? Ori fiindcă intuiesc că soarta acelui regiment trebuia să depindă de încă o sută de alte cauze? Ori pentru că nu l-am văzut pe M-z niciodată arogant, ci doar doborît, umilit? Ne strîngeam mîna zilnic, cu putere, şi n-am simțit niciodată în asta ceva ruşinos.
Cît poate să se încovoaie un om într-o viață! Şi cît de nou poate să devină şi pentru sine şi pentru alții. Şi într-unul dintre aceştia - cu totul diferiți - suntem gata, fie că-i ordin, fie că o cere legea, fie din elan propriu ori din orbire, suntem deci gata si bucuroşi să aruncăm cu pietre.
Dar dacă piatra îți cade din mînă?... Dacă tu însuți te afli într-o mare belea şi îți schimbi felul de a gîndi, concepția? În privința vinei, în privința vinovatului, în privința lui şi în privința ta.
Pe parcursul acestei cărți voluminoase, am găsit de multe ori motive de scuze. Şi mi se vor aduce obiecții cu uimire şi indignare: oare nu există limită ? Căci doar nu pot fi toți iertați!
Dar eu nici nu vreau să fie iertați toți. Doar cei căzuți. Cîtă vreme idolul stă acolo sus, la înălțimea funcției lui de conducător şi, încruntîndu-şi fruntea autoritar, nepăsător şi încîntat de sine, ne schilodeşte viețile - dați-mi o piatră cît mai grea! Zece inşi să apucăm o bîrnă şi să-l izbim cu ea!
Însă îndată ce a căzut, s-a prăbuşit, şi, lovindu-se de pămînt, pe chipul lui a trecut prima undă de conştiință — lăsați jos pietrele voastre! Va reveni singur în sînul umanității. Lăsați-l să străbată acest drum divin.

***

În comparație cu exilurile descrise mai sus, exilul nostru din Kok-Terek, ca de altfel tot exilul din sudul Kazahstanului şi din Kirghizia, trebuie recunoscut ca privilegiat. Exilații erau instalați aici în aşezări populate, adică unde există apă şi nu pe terenul cel mai neroditor (în Valea Ciu, în raionul Kurdai - chiar extrem de roditor). Foarte mulți nimereau la oraş (Djambul, Cimkent, Talass, chiar şi în Alma-Ata şi Frunze(2)), şi faptul că erau lipsiți de drepturi nu-i deosebea prea tare de orăşenii care aveau toate drepturile. În acele oraşe alimentele erau ieftine, şi se găsea uşor de lucru, mai ales în aşezările industriale, ținînd seama de indiferența populației localnice față de industrie, față de meserii şi profesiunile intelectuale. Dar şi cei ce nimereau în localități săteşti, nu toți erau trimişi în colhozuri şi în condiții atît de dure. În Kok-Terekul nostru erau patru mii de oameni, majoritatea exilați, dar în colhoz intrau doar cartierele kazahilor. Toți ceilalți fie că izbutiseră să se aranjeze pe lîngă MTS, fie să-şi găsească un serviciu pe undeva, pentru o leafă de nimic, dar de fapt ei trăiau din ce scoteau de pe cei douăzeci şi cinci de ari de grădină, din ce le dădea vaca, porcii, oile. Este semnificativ faptul că un grup de ucraineni din teritoriile de vest, care trăiau aici (exilați administrativi după cinci ani de lagăr) şi care lucrau din greu la construirea caselor din chirpici pentru întreprinderea locală de construcții, găsea că viața lor pe pămîntul acesta argilos, care arde dacă nu e udat suficient, dar care nu este colectivizat, este mult mai liberă decît viața în colhozurile din iubita şi înfloritoarea Ucraina, încît, cînd li s-a împlinit sorocul şi le-a venit eliberarea, toți au rămas aici pentru totdeauna.

În Kok-Terek pînă şi secția operativă era leneşă, caz particular şi salutar al lenei naționale a kazahilor. Printre noi erau şi turnători, dar nu-i simțeam şi nu sufeream din cauza lor.

Însă motivul principal al inactivității lor şi al regimului îmblînzit era ofensiva epocii lui Hruşciov. Ca nişte unde şi adieri slăbite de prea desele transmisii ajungea totuşi şi pînă la noi.

La început într-o formă amăgitoare: „amnistia Voroşilov" (aşa au numit-o în Arhipelag, deşi a fost decretată de cei Şapte Boieri). Batjocura lui Stalin de 7 iulie 1945(3) asupra politicilor a fost o lecție precară, uitată. Ca şi în lagăre, şi în exil circulau permanent în şoaptă zvonuri privind amnistia. Este uimitoare această capacitate de încredere obtuză! N. N. Grekova, de pildă, după cincisprezece ani de suferințe, recidivistă, pe peretele de chirpici al căsuței ei ținea portretul lui Voroşilov cel cu ochii limpezi şi credea că de la el va veni minunea. Ce să zic, minunea a venit! Şi tocmai sub semnătura lui Voroşilov, guvernul şi-a bătut joc de noi încă o dată la 27 martie 1953.

De fapt, din exterior nu era posibilă nici o justificare rațională - de ce tocmai în martie 1953, într-o țară zguduită de durere, cîrmuitorii zguduiți de durere trebuiau să-i pună în libertate pe criminali? Poate numai pen-

tru că se pătrunseseră de sentimentul caracterului trecător al existenței? După ce l-au înmormîntat pe Stalin, au adoptat această măsură ca să-şi creeze popularitate, şi au justificat-o oficial: „În legătură cu eradicarea criminalității în țara noastră" (cine, atunci, se mai afla la închisoare? Atunci nu mai aveau pe cine să elibereze!). Însă, cum priveau prin aceiaşi ochelari de cal ai lui Stalin şi gîndeau servil în aceeaşi direcție, amnistia a fost dată pentru drojdia societății şi pentru bandiți, iar pentru Cincizeci şi Opți - doar „celor pînă la cinci ani inclusiv". Cineva din afară, judecînd după moravurile unui stat onorabil, putea să creadă că „pînă la cinci ani" înseamnă trei sferturi de politici care vor merge acasă. În realitate, doar 1-2% dintre ai noştri dacă aveau această condamnare de copii. (În schimb au eliberat hoții, care s-au năpustit ca lăcustele asupra localnicilor, şi doar tîrziu şi cu mari eforturi miliția i-a strîns din nou pe bandiții amnistiați şi i-a băgat în acelaşi țarc.)
În exilul nostru, amnistia a avut consecințe interesante. Tocmai aici se aflau de mult cei care izbutiseră să-şi efectueze cei cinci ani – condamnare de copil, dar nu fuseseră lăsați să plece acasă, ci trimişi fără judecată în exil. În Kok-Terek se aflau astfel de băbuțe şi moşnegi singuri din Ucraina, din ținutul Novgorodului - oamenii cei mai paşnici şi mai nenorociți. După amnistie, tare s-au mai înviorat, aşteptau să fie trimişi acasă. Dar peste vreo două luni s-a primit obişnuita explicație dură: deoarece exilul (suplimentar şi fără judecată) nu le-a fost dat pe cinci ani, ci pe viață, pentru totdeauna, condamnarea de cinci ani dată de tribunal şi care a atras acest exil nu poate fi luată în considerație şi ei nu intră sub incidența amnistiei... Tonia Kazaciuk, care era absolut liberă, a venit din Ucraina la soțul exilat, şi aici, pentru uniformitate, a fost înregistrată ca exilată-colonistă. După amnistie, ea a alergat la comenduire, dar i-au explicat rațional: dumneata n-ai avut cinci ani, precum soțul, dumneata ai un termen nedefinit, nu intri sub incidența amnistiei.
Dracon, Solon şi Iustinian ar fi dat faliment cu legiuirile lor!...
Astfel, nimeni n-a primit nimic de la amnistie. Dar pe măsură ce treceau lunile, mai ales după căderea lui Beria, pe neobservate, fără publicitate, se furişau în țara exilului nişte despovărări, nişte înlesniri adevărate. Şi le-au dat drumul acasă celor cu cinci ani. Şi au început să-i lase pe copiii exilați să dea examene de admitere la institutele din apropiere. La serviciu au încetat sa te mai arate cu degetul: „Tu eşti exilat!" Totul devenise mai blînd. Exilații începuseră să avanseze în funcții.
La comenduire, la unele birouri nu mai şedea nimeni. „Dar şeful de aici unde este?" „Nu mai lucrează la noi." Se rărise, se redusese zdravăn personalul. Modul de adresare se îmblînzise. Sfînta viză încetase să mai fie tot atît de sfîntă. „Cine n-a venit pînă la prînz - nu-i nimic, data viitoare!" Cînd unei națiuni, cînd alteia li se înapoiau nişte drepturi. Deplasarea prin raion devenise liberă, mai liberă şi călătoria în altă regiune. Deveniseră tot mai dese zvonurile: „Ne dau drumul acasă, acasă!"

Şi, într-adevăr, iată, i-au eliberat pe turkmeni (exil pentru prizonierat în timpul războiului). Iată - şi pe kurzi. Au început să se vîndă casele, prețul lor scădea vertiginos.
Au eliberat şi cîțiva bătrîni, exilați administrativi: undeva, acolo, la Moscova, cineva a făcut demersuri pentru ei şi - poftim - au fost reabilitați. Emoția îi copleşea pe exilați, îi tulbura nespus: poate vom pleca şi noi? Poate şi noi?...
Era ridicol. Ca şi cum acest regim este în stare să devină mai bun. Lagărul m-a învățat să mă îndoiesc, să nu cred! Dar eu nici nu aveam nevoie să cred: acolo, în marea metropolă, nu aveam nici rude, nici prieteni. Aici, în exil, eram aproape fericit. Pur si simplu, mi se părea că niciodată n-am trăit atît de bine.
Este adevărat că în primul an de exil mă sufoca o boală necruțătoare, parcă era aliata temnicerilor. Şi un an întreg, în Kok-Terek, nimeni nici măcar n-a putut să determine ce fel de boală era. Abia ținîndu-mă pe picioare, mergeam la şcoală, dormeam prost şi mîncam puțin. Tot ceea ce compusesem în lagăr şi înregistrasem în memorie, precum şi lucrurile noi, din exil, a trebuit să le aştern repede pe hîrtie şi să le îngrop în pămînt. (Noaptea aceea dinaintea plecării la Taşkent, ultima noapte din anul 1953, o țin minte bine: credeam că viața mea şi literatura mea au luat sfîrşit. Era cam prea devreme.)
Însă boala a dat înapoi. Şi au început cei doi ani ai într-adevăr Frumosului Exil, care era chinuitor şi întunecat doar de sacrificiul că nu îndrăzneam să mă însor: nu găsisem femeia căreia să-i pot încredința singurătatea mea, scrierile mele, ascunzătorile mele. Dar în aceste zile, trăiam într-o stare de continuă beatitudine şi voioşie, fără să observ cîtuşi de puțin lipsa mea de libertate. La şcoală aveam cîte ore doream, în ambele schimburi, şi lecțiile mă făceau fericit, nici una nu mă obosea, nu era anostă. Şi în fiecare zi îmi mai rămînea cîte un ceas pentru scris, şi ceasul acesta nu avea nevoie de nici o pregătire sufletească: de-abia mă aşezam — şi rîndurile țîşneau de sub peniță. Iar duminica, cînd nu ne scoteau la sfecla colhozului, scriam toată ziua - duminci întregi!
Acolo am început şi un roman (4) (care peste zece ani va fi confiscat) şi mai aveam pentru multă vreme de scris. Oricum, nu mă vor tipări decît după moarte.
Am început să am bani şi mi-am cumpărat o căsuță de chirpici, mi-am comandat o masă de scris, dar de dormit - dormeam tot pe cele două lăzi de burlac. Mi-am mai cumpărat şi un aparat de radio cu unde scurte. Seara trăgeam perdelele la ferestre, îmi lipeam urechea de mătasea difuzorului şi prin cascadele bruiajului prindeam informațiile dorite, dar interzise nouă, şi ceea ce nu desluşeam, reconstituiam prin deducții logice.
Zeci de ani am fost chinuiți de minciuni, ne era dor de fiecare fărîmiță de adevăr, chiar dacă era rupt în bucățele! Altfel nu merita să-ți pierzi

vremea cu treaba asta: pe noi, cei crescuți de Arhipelag, Occidentul infantil nu ne mai putea îmbogăți nici cu înțelepciune, nici cu dîrzenie.
Căsuța mea se afla chiar la marginea de răsărit a aşezării. Dincolo de portiță se afla arîkul, şi stepa, şi, în fiecare dimineață, răsăritul. Doar un pic să fi adiat vînticelul din stepă, şi plămînii nu ți se mai saturau respirînd. În amurg şi noaptea, fie că era lună sau întuneric beznă, mă plimbam în lung şi în lat şi respiram ca un smintit. Mai aproape de o sută de metri nu se afla nici o locuință pe lîugă mine, nici la stînga, nici la dreapta, nici în spate.
Mă împăcasem pe deplin cu gîndul că voi trăi aici, mă rog, chiar dacă nu „pentru totdeauna", în orice caz vreo douăzeci de ani (nu credeam că eliberarea generală va veni mai devreme, şi am greşit doar cu puțin). Parcă nici n-aş fi vrut să merg undeva anume (deşi inima îmi încremenea înaintea hărții Rusiei Centrale). Lumea întreagă o receptam ca şi cînd nu se află în exterior şi nu mă ademenea, o simțeam ca trăită toată înlăuntrul meu şi nu-mi mai rămînea decît s-o descriu.
Eram plin pînă sus.
Kutuzov(5), prietenul lui Radişcev, îi scria acestuia în surghiun: „îmi pare râu, prietene, să ți-o spun, dar... situația ta îşi are avantajele ei. Separat de ceilalți oameni, despărțit cu gîndul de toate obiectele care ne orbesc, ai posibilitatea să călătoreşti foarte bine în... tine însuți; poți să te priveşti cu sînge rece, şi, prin urmare, vei judeca cu mai puțină părtinire lucrurile pe care înainte le priveai prin vălul ambiției şi al deşertăciunilor lumeşti. Poate că multe îți vor apărea într-o cu totul altă lumină".
Întocmai. Şi fiindcă prețuiam acest punct de vedere purificat, prețuiam pe deplin conştient exilul meu.
Iar el se mişca, devenea din ce în ce mai agitat. Comenduirea devenise pur şi simplu blîndă şi se mai redusese. Pentru evadare se prevedeau doar cinci ani, dar nici aceia nu se mai dădeau. Una, două, trei națiuni au încetat să se mai prezinte la viză, apoi au primit dreptul să plece. Înfrigurarea bucuriei şi speranței tulbura liniştea exilului nostru.
Brusc, a căzut absolut ca din cer încă o amnistie, „amnistia lui Adenauer", din septembrie 1955. Înainte de asta, Adenauer a venit la Moscova şi a obținut de la Hruşciov eliberarea tuturor germanilor. Nikita a ordonat să fie eliberați, dar autoritățile şi-au dat numaidecît seama că ar fi absurd să dea drumul nemților, iar pe acoliții lor ruşi să-i țină cu condamnări de douăzeci de ani. Dar întrucît toți nu erau decît polițai, starosti, vlasovişti, n-au vrut să facă prea multă vîlvă în jurul acestei amnistii. Era de fapt în spiritul legii generale a informațiilor noastre: despre nimicuri să batem toba, despre lucruri importante - cît mai încet cu putință. Şi iată — cea mai mare amnistie dintre toate amnistiile politice de după Octombrie a fost dăruită fără prilejul vreunei zile mari, fără nici o sărbătoare, la 9 septembrie, şi anunțată numai în ziarul „Izvestia",

şi încă pe una dintre paginile interioare, ştirea nefiind însoțită de nici un comentariu, de nici un articol.
Cum să nu te cuprindă emoțiile? Am citit: în legătură cu amnistia persoanelor care au colaborat cu germanii. Cum aşa, dar eu? înseamnă că pe mine nu mă priveşte, căci eu n-am servit decît în Armata Roşie, şi atît! Să vă ia dracu, voi fi mai liniştit. Prietenul meu L. Z. Kopelev îmi scria din Moscova: făcînd caz de această amnistie, a obținut de la miliția din Moscova o viză de flotant. Dar foarte repede l-au convocat: „De ce umblați cu şoalda? Dumneavoastră n-ați colaborat cu nemții, nu-i aşa?" „Nu." „Care va să zică, ați făcut serviciul în Armata Roşie?" „Da." „În douăzeci şi patru de ore să nu mai fie nici urmă de dumneavoastră în Moscova!" El a rămas, bineînțeles, şi:
„Vai, mi-e groază după zece seara, de cîte ori sună cineva la uşă - cred că au venit după mine!"
Şi eu m-am bucurat: ce bine o duc eu! Mi-am ascuns manuscrisele (în fiecare seară le ascundeam) - şi pot să dorm ca un îngeraş.
Din depărtarea pustiului meu curat îmi închipuiam capitala clocotitoare şi vanitoasă, şi nimic nu mă atrăgea acolo.
Prietenii din Moscova insistau: „Ce, ai de gînd să rămîi acolo?... Cere să ți se revizuiască dosarul! Acum se revizuiesc!"
De ce?... Aici puteam să privesc cîte un ceas întreg cum furnicile, după ce au sfredelit o găurică în temelia de chirpici a casei mele, singure - fără brigadieri, fără supraveghetori şi şefi de lagăre, în şiruri lungi, îşi cară poverile: pleavă de grîu pentru iarnă. Pe neaşteptate, într-o zi, nu mai apar, deşi în fața casei este plin de pleavă. Asta înseamnă că ele au ghicit cu mult înainte, ele ştiu că astăzi o să plouă, deşi cerul vesel, însorit, nu dă nici un semn. Iar după ploaie, cînd norii sunt încă negri şi groşi, ele au ieşit şi lucrează: ştiu sigur că nu va mai ploua
Aici, în liniştea exilului meu, îmi apărea atît de indiscutabil făgaşul adevărat al vieții lui Puşkin: fericirea dintîi - exilul din sud, cea de a doua, superioară - exilul de la Mihailovskoe. Aici ar fi trebuit să trăiască, să trăiască la nesfîrşit şi sa nu dorească să mai plece altundeva. Ce fatalitate îl atrăgea la Petersburg? Ce fatalitate l-a împins să se însoare?...
Însă îi este greu inimii omului să rămînă pe calea rațiunii, îi este greu unei aşchii să nu plutească pe firul apei.
A început congresul al XX-lea. Despre cuvîntarea lui Hruşciov n-am ştiut nimic multă vreme (cînd au început s-o citească la Kok-Terek, au făcut-o în secret de exilați, noi am aflat de la BBC). Dar mi-au fost de ajuns cuvintele lui Mikoian citite pur şi simplu într-un ziar: „Acesta este primul congres leninist" de nu ştiu cîți ani. Am înțeles că vrăjmaşul meu Stalin a căzut, iar eu, care va să zică, mă ridic.
Şi am scris cererea de revizuire.
Apoi, în primăvară, au început să ridice exilul pentru întregul efectiv al Cincizeci şi Opților.

Şi, slab, mi-am părăsit exilul cel transparent. Şi am pornit în lumea cea tulbure.
Ce simte un fost zek traversînd Volga de la răsărit spre apus, şi apoi o zi întreagă în trenul bubuitor prin crîngurile ruseşti — nu intră în acest capitol.
În vară, la Moscova, am sunat la procuratură să aflu ce se întîmplă cu cererea mea. M-au rugat să revin, şi vocea binevoitoare, simpluță a unui anchetator m-a invitat să trec pe la Lubianka să stăm de vorbă. În celebrul birou de eliberare a permiselor din străduța Kuznețki Most mi s-a spus să aştept. Fireşte, bănuiam că ochii cuiva mă urmăresc, îmi studiază fața, şi, încordat în lăuntrul meu, am arborat în exterior o expresie blajină şi obosită, şi, chipurile, mă uitam la un copil care se juca destul de anost în mijocul sălii de aşteptare. Chiar aşa şi era: noul meu anchetator era în civil şi mă urmărea!
După ce s-a convins îndeajuns că nu sunt un duşman înverşunat, s-a apropiat şi cu multă amabilitate m-a condus la Marea Lubianka. Încă de pe drum s-a arătat foarte mîhnit de cum mi-au schilodit viața (cine??), m-au lipsit de soție, de posibilitatea de a avea copii. Dar coridoarele înăbuşitor-electrizate ale Lubiankăi erau aceleaşi pe care m-au condus pe mine tuns zero, flămînd şi nedormit, fără nasturi, cu mîinile la spate. „Da ce noroc ați avut să nimeriți tocmai la fiara asta de Ezepov! îmi aduc aminte de el, acum a fost retrogradat" (Probabil stă în odaia vecină şi vorbeşte la fel despre noul meu anchetator. ..)* „Eu am lucrat la SMERŞ, la contrainformațiile marinei, la noi nu erau oameni ca ăsta!" (De la voi a ieşit Riumin. La voi a fost Levşin, Libin.) Eu însă îl aprob, clătinînd blajin din cap: da, da, fireşte! Este în stare chiar să şi rîdă la glumele mele din anul 1944 despre Stalin: „Ați observat foarte exact!" Pentru el totul este clar, el aprobă totul, iată doar un lucru care îl nelinişteşte: în „rezoluția nr. 1" dumneavoastră scrieți „Realizarea tuturor acestor sarcini nu este posibilă fără o organizație". Cum adică: voiați să creați o organizație?
— Nu-u! aveam dinainte pregătit răspunsul la această întrebare. „Organizație"(6) nu în sensul de ansamblu de oameni, ci în sensul de sistem de măsuri promovate pe cale de stat.
— Ah, da, da, în sensul acesta! încuviințează bucuros anchetatorul. A trecut, îmi laudă povestirile de pe front, ataşate la dosar ca material de acuzare: „în ele nu este nimic antisovietic. Dacă vreți - luați-le, încercați să le publicați". Dar cu o voce de om bolnav, aproape muribund, refuz: „Vai, nu, am uitat demult de literatură. Dacă o să mai trăiesc vreo cîțiva ani, visez să mă ocup de fizică". (Aceasta-i culoarea timpului! Uite aşa o să ne jucăm de acum cu dumneavoastră.)

*Pe urmă un alt zek mi-a scris: prin 1950. Ezepov era locotenent-colonel şi şef de secție, în 1978, din cartea GB-ului am aflat că profită de pensia şi odihna binemeritate.

Să nu plîngi cînd eşti bătut, să plîngi nebătut! Măcar ceva tot trebuie să ne dea închisoarea. Măcar ştiința de a sta în fața CEKGB.

Capitolul 7

ZEKII ÎN LIBERTATE

ÎN ACEASTĂ CARTE a existat un capitol intitulat Arestarea. Oare este necesar şi unul intitulat Eliberarea?

Căci dintre cei pe care cîndva i-a trăsnit arestarea (ne vom referi numai la Cincizeci şi Opți) nu ştiu dacă a cincea parte (ar fi bine chiar şi a opta) a avut noroc de „eliberare".

Şi pe urmă - eliberarea! Cine nu cunoaşte acest lucru? S-a scris atît de mult în literatura universală, s-a arătat atît de mult prin filme: deschideți-mi puşcăria, o zi cu soare, o masă de oameni care jubilează, îmbrățişările rudelor.

Dar, sub cerul mohorît al Arhipelagului, „eliberarea" este blestemată, şi, în libertate, cerul deasupra ta va deveni şi mai mohorît. Doar prin lungimea şi încetineala ei (acum unde să se mai grăbească legea?) eliberarea se deosebeşte de fulgerul arestării, în rest, eliberarea este tot o arestare, tot o trecere chinuitoare de la o stare la alta, trecere care îți frînge pieptul, tot rostul vieții tale, al ideilor tale şi nu îți făgăduieşte nimic în schimb.

Dacă arestarea este lovitura necruțătoare pe care gerul o dă unui lichid, eliberarea este dezghețul timid dintre două geruri puternice.

Dintre două arestări.

Pentru că în această țară după fiecare eliberare undeva trebuie să urmeze o arestare.

Între două arestări - aceasta este eliberarea în toți cei patruzeci de ani dinainte de Hruşciov.

Între două insule - un colac de salvare, ca să te bălăceşti de la o zonă la alta!...

De la o sonerie la cealaltă - aceasta-i durata pedepsei. De la o zonă la alta - aceasta-i eliberarea.

Paşaportul tău măsliniu-murdar, pe care Maiakovski(1) ne chema cu atîta insistență să-l invidiem(2), este murdărit de tuşul negru al articolului 39 referitor la paşapoarte. Conform lui, nu vei primi viză în nici un oră-şel, nu vei fi primit să lucrezi în nici un post ca lumea, în lagăr cel puțin îți dădeau rația, aici - nu.

Şi în acelaşi timp - această amăgitoare libertate de deplasare...

Nu, nu „eliberați", ci privați de exil, aşa ar trebui să se numească aceşti oameni nevinovați. Lipsiți de fatalul exil binefăcător, ei nu sunt în stare să se forțeze să plece în taigaua din Krasnoiarsk sau în deşerturile Kazahstanului, unde trăiesc mulți dintre ai lor, foşti! Nu, ei se duc în inima acelei libertăți cu botniță. Acolo toți îi ocolesc, şi acolo devin candidați marcați pentru o nouă arestare.

Natalia Ivanovna Stoliarova a fost eliberată din Karlag la 27 aprilie

1945. Nu era cu putință să plece imediat: trebuia să primească carnetul de identitate, cartelă de pîine nu avea, locuință - de asemenea, iar de lucru i-au propus să meargă la tăiat de copaci. După ce a mîncat cele cîteva ruble, pe care prietenii din lagăr le strînseseră pentru ea, Stoliarova s-a întors în zonă, a minţit garda că se duce după lucruri (rînduielile, la ei, erau patriarhale), şi numaidecît - în fosta-i baracă! Să vezi bucurie! Prietenele au sărit în jurul ei, i-au adus zămîrcă de la bucătărie (mm, ce gustoasă!), rîd, o ascultă povestind despre lipsa de adăpost din libertate: nu, aici, la noi, este mai liniştit. Controlul de seară. Una în plus!... Gardianul de serviciu a ruşinat-o, dar i-a îngăduit să înnopteze în zonă pînă în dimineaţa de 1 mai, dar apoi să-şi ia tălpăşiţa!
În lagăr, Stoliarova se spetea muncind (tînără fiind, venise de la Paris în Uniunea Sovietică, foarte curînd a fost arestată, şi iată a vrut să se elibereze, ca să-şi vadă Patria!). „Pentru că a muncit bine", a fost eliberată în condiţii avantajoase: nu i s-a precizat localitatea în care trebuia să meargă. Cei care aveau o destinaţie specială, cum-necum, se aranjau totuşi: miliţia nu putea să-i alunge nicăieri. Dar Stoliarova, cu adeverinţa ei că a fost pur şi simplu eliberată, a devenit ca un cîine hăituit. Miliţia nu-i dădea viză nicăieri. În familiile de la Moscova pe care le cunoştea bine o tratau cu ceai, dar nimeni nu-i propunea să rămînă peste noapte. Şi ea înnopta prin gări. (Şi necazul mare nu era că, noaptea, vine miliţia şi te trezeşte, să nu dormi, iar în zori toţi sunt alungaţi în stradă ca să mătură; care dintre zekii eliberaţi, al cărui drum trecea printr-o gară mare, nu-şi aminteşte cum i se oprea inima la apropierea oricărui miliţian. Ce sever se uită! Fireşte, simte în tine un fost zek! Numaidecît îl vei auzi: „Actele dumneavoastră!" îţi va lua adeverinţa de eliberare şi - gata, eşti din nou zek. Căci la noi drept nu există, lege nu există, şi nici om nu există, există actul. Iată, îţi va lua îndată adeverinţa - şi gata... Prin asta trecem cu toţii...) în Luga, Stoliarova a vrut să se angajeze ca tricoteză de mănuşi, nici măcar nu erau pentru muncitori, ci pentru prizonierii de război germani, însă pe lîngă că nu au primit-o, şeful a mai şi batjocorit-o în faţa tuturor: „A vrut să se strecoare în organizaţia noastră! Le cunoaştem noi tertipurile subtile! L-am citit pe Şeinin (3) (O, grasul ăsta de Şeinin! De i-ar sta ceva în gît!)
Era un cerc vicios: la serviciu nu te primesc fără viză, şi viza nu poţi s-o primeşti fără serviciu. Şi dacă n-ai serviciu, n-ai nici cartelă de pîine. Foştii zeki nu ştiau rînduiala că MVD-ul era obligat să le asigure de lucru. Iar cei care ştiau, aceia se temeau să ceară: să nu-i aresteze din nou...
Te afli în libertate şi plîngi pe săturate.
La Universitatea din Rostov, cînd eram încă student, era un profesor ciudat, N. A. Trifonov: capul mereu retras între umeri, mereu încordat, speriat. Nu era bine să-l strigi în coridor. Pe urmă am aflat: stătuse la închisoare, şi orice strigare în coridor putea să fie din partea agenţilor

operativi.
Iar la Institutul de Medicină din Rostov, după război, un medic eliberat, considerînd că a doua condamnare este inevitabilă, n-a mai stat să aştepte - s-a sinucis. Şi acela care a gustat viaţa de lagăr, care cunoaşte lagărul, poate perfect să facă această alegere. Nu este mai greu.
Sunt nenorociţi cei care s-au eliberat prea devreme. Avenir Borisov a avut norocul acesta în anul 1946. El nu s-a întors în nu ştiu ce oraş mare, ci în orăşelul său natal. Toţi vechii lui prieteni, colegi de şcoală, se căzneau să nu-l întîlnească pe stradă, să nu se oprească (şi aceştia fuseseră combatanţi neînfricaţi!), iar dacă nu puteau nicicum să ocolească discuţia, căutau cuvinte evazive şi se retrăgeau într-o parte. Nimeni nu l-a întrebat cum a trăit în anii aceştia (deşi, se pare, ştim mai puţine lucruri despre Arhipelag, decît despre Africa Centrală. Oare vor înţelege cîndva urmaşii noştri dresajul aplicat vieţii noastre libere!). Iată însă că un vechi prieten din anii studenţiei l-a invitat totuşi într-o seară, după ce s-a întunecat, la ceai. Ce atmosferă prietenească şi caldă! Pentru cel venit din îngheţ, tocmai această căldură e necesară. Avenir a rugat să i se arate vechile fotografii, prietenul i-a adus albumele. Prietenul pesemne uitase, şi a rămas uimit cînd Avenir, fără să mai aştepte samovarul, s-a ridicat brusc şi a plecat. Dar ce putea face, cînd în toate fotografiile, în loc de chipul său, a văzut o pată de cerneală?*
Avenir, pe urmă, s-a săltat, a devenit directorul casei de copii. Aici creşteau orfanii de război, şi ei plîngeau de necaz cînd copiii cu părinţi înstăriţi îl numeau pe directorul lor „temnicer". (La noi nici n-ai cui să explici că temniceri erau mai degrabă părinţii lor, iar Avenir era întemniţat. Niciodată, poporul rus n-ar fi putut în secolul trecut să-şi piardă într-atît simţul limbii!)
În anul 1943, Kartel, deşi condamnat prin articolul 58, a fost eliberat din lagăr pentru tuberculoză. Carnet de identitate deteriorat, nu se poate stabili în nici un oraş, nu poate primi nimic de lucru, moarte lentă - şi toţi s-au dat la o parte. Tocmai atunci s-a întrunit comisia militară, grabă mare, aveau nevoie de luptători. Cu o formă de tuberculoză foarte avansată, Kartel s-a declarat sănătos: dacă tot trebuie să moară, măcar să fie dintr-o lovitură şi printre egali. Şi a luptat aproape pînă la sfîrşitul războiului. Numai în spital ochiul vigilent al Secţiei a Treia a băgat de seamă că acest soldat plin de abnegaţie este... duşman al poporului. În anul 1949 a fost pus pe listă să fie arestat ca recidivist, dar l-au ajutat nişte oameni buni de la comisariatul militar.
În vremea lui Stalin, cea mai bună eliberare era să ieşi la poarta lagă-

*Cinci ani mai tîrziu prietenul a dat vina pe nevastă: a mînjit fotografiile. Iar după încă zece ani (1961) aceasta a venit singură la Avenir, la comitetul raional al sindicatelor, să-i ceară un bilet de odihnă la Soci. El i-a dat. Ea făcea risipă de amintiri despre vechea lor prietenie.

rului şi să rămîi acolo! Aceştia erau cunoscuți ca lucrători şi erau angajați. Iar enkavediştii, întîlnindu-i pe stradă, îi priveau ca pe nişte indivizi verificați.
Ei, nu chiar aşa. În 1938, Prohorov-Pustover, după ce s-a eliberat, a rămas ca inginer-angajat liber în Bamlag. Şeful secției operative Rosenblit i-a spus: „Dumneata ai fost eliberat, dar ia aminte că mergi pe muche de cuțit. Cea mai mică greşeală - şi vei fi din nou un ze-ka. Pentru asta nici nu mai este nevoie de judecată. Aşa că - ia seama şi să nu-ți închipui că eşti un cetățean liber".
Asemenea zeki prevăzători, care au rămas pe lîngă lagăr, care au ales de bunăvoie puşcăria ca variantă a libertății se găsesc şi astăzi cu sutele de mii în multe colțuri uitate de lume, în nişte raioane cum ar fi Nîrob sau Narân. Pentru ei n-ar fi mare greutate să înceapă o nouă condamnare: totul este aici, alături.
Pe Kolîma nici nu aveau altă alegere: acolo oamenii erau ținuți. Eliberîndu-se, Zeki semna pe loc un angajament voluntar: să lucreze la Dalstroi şi în continuare (pe Kolîma, să obții permisul de întoarcere „pe continent" era mai greu decît a obține eliberarea). Iată, de pildă, spre nenorocirea ei, N. V. Surovțeva şi-a isprăvit condamnarea. Ieri, încă mai lucra în orăşelul copiilor, avea adăpost cald, mîncare pe săturate, astăzi au trimis-o să muncească la cîmp, altceva nu exista. Ieri încă avea un pat şi o rație garantate, astăzi - nici una, nici alta, şi este nevoită să orbecăie printr-o casă năruită cu pardoseala putredă (asta pe Kolîma!). Dumnezeu să le ajute pe prietenele din orăşelul copiilor: ele îi vor „strecura" încă multă vreme rații în libertate. „Starea de libertate este o povară!" - aşa a denumit ea noile sale impresii. Doar cu vremea se va pune şi ea pe picioare şi chiar va deveni... proprietăreasă! Iat-o, într-o fotografie, stînd mîndră lîngă cocioaba ei, pe care nu orice cîine şi-ar dori-o.
Pentru ca lectorul să nu creadă că toate acestea sunt din pricina blestematei de Kolîma, să ne deplasăm în Vorkuta şi să examinăm o baracă VGS (Construcție Civilă Provizorie) în care trăiesc instalați confortabil muncitorii liberi, fireşte, proveniți din foştii zeki.
Astfel încît eliberarea lui M. P. Iakubovici nu a fost cea mai proastă formă de eliberare: o închisoare de lîngă Karagauda a fost amenajată drept casă a invalizilor (casa Tihonov), şi în această casa a invalizilor „l-au eliberat" sub supraveghere şi fără drept de deplasare.
Rudkovski, pe care nu l-au primit nicăieri la lucru („am suferit la fel ca în lagăr"), a plecat la pămînturile înțelenite din Kustanai („acolo puteai să întîlneşti pe cine vrei si pe cine nu vrei"). I. V. Şved a surzit formînd garnituri de tren la Norilsk numai pe vreme de viscole. Pe urmă a lucrat ca fochist cîte douăsprezece ore pe zi. Dar n-are nici un act! Cei de la asigurările sociale ridică din umeri: „Prezentați martori". Martorii noştri sunt morsele... S. Karpunici a executat douăzeci de ani pe Kolîma, era epui-

zat şi bolnav. Dar, la şaizeci de ani, nu are „douăzeci şi cinci de ani de muncă în calitate de salariat" - şi adio pensie. Cu cît ai stat mai mult în lagăr cu atît eşti mai bolnav, cu atît ai mai puțină vechime în muncă şi cu atît mai puține speranțe de pensie*.

Căci la noi nu există, ca în Anglia, „Asociația pentru ajutorarea foştilor definuti". Ți-e şi frică să-ți imaginezi o astfel de erezie.

Iată ce îmi scriu: „în lagăr a fost o zi din viața lui Ivan Denisovici, în libertate - a doua".

Dar - dați-mi voie! De atunci parcă a răsărit soarele libertății, nu? Şi mîini s-au întins spre dezmoşteniții sorții: „Asta nu se va repeta!" Şi, pare-se, chiar nişte lacrimi au curs de la tribunele congresului.

Jukov (din Kovrov): „Nu m-am ridicat în picioare, ci doar puțin în genunchi". Dar: „Eticheta de fost deținut în lagăr este mereu lipită pe fruntea noastră şi la cea dinții reducere - noi vom fi primii". P. G. Tihonov: „Am fost reabilitat, lucrez într-un institut de cercetări ştiințifice, totuşi parcă lagărul continuă. Aceiaşi imbecili care au fost şefi în lagăr" sunt din nou la putere şi aici. G. F. Popov: „Orice s-ar spune, orice s-ar scrie, dar îndată ce colegii mei află că am fost puşcăriaş îmi întorc spatele parcă fără să vrea."

Eh, la naiba! Aşa-i făcută țara noastră a sovietelor: ca să o bagi de un stînjen în tiranie, este de ajuns doar să-ți încrunți sprîncenele ori să tuşeşti o dată. Ca să o scoți de un deget spre libertate, trebuie să înjugi o sută de boi şi pe fiecare să-l îndemni cu nuiaua: „Gîndeşte-te încotro tragi! Gîndeşte-te încotro tragi!"

Şi formele de reabilitare? Bătrîna Ci-na primeşte o citație brutală: „Să vă prezentați mîine, orele zece dimineața la miliție". Nimic altceva! Seara, fata ei dă fuga la miliție: „Mă tem pentru viața ei. Despre ce este vorba? Cum s-o pregătesc?" „Nu vă temeți, este vorba de un lucru plăcut, reabilitarea soțului răposat." (Dar poate că era un lucru amar? Binefăcătorilor nu le trece prin cap.)

Dacă acestea sunt formele clemenței noastre - închipuiți-vă formele cruzimii noastre!

Ce avalanşă de reabilitări a fost! - dar nici ea n-a despicat fruntea de piatră a societății noastre infailibile! - căci avalanşa n-a căzut acolo unde trebuie să încruntați sprînceana, ci unde trebuie să înjugi o mie de boi.

*Astăzi şi cei de la drept comun pățesc la fel. Lui A. I. Burlaka la comitetul raional de partid din Ananiev i-au răspuns: „Noi nu suntem secția de cadre", la procuratură: „Nu ne ocupăm cu aşa ceva", la sovietul orăşenesc: ..Aşteptați". A umblat cinci luni fără să găsească de lucru (1964). Pe P. K. Egorov, în Novorossiisk (1965) l-au pus numaidecît să semneze că va părăsi oraşul în douăzeci şi patru de ore. La comitelui executiv orăşenesc le-a arătat diploma de „fruntaş în rnuncă". pe care a primit-o în lagăr şi - i-au rîs în nas. Secretarul comitetului orăşenesc de partid pur şi simplu l-a dat afară. Atunci, a dat mită şi a rămas în Novorossiisk.

„Reabilitarea este o mistificare!" spun şefii de partid sincer. „Au fost reabilitați prea mulți!"
Voldemar Zarin (Rostov pe Don) a făcut cincisprezece ani, după care încă opt ani a tăcut cuminte. În 1960 s-a hotărît să povestească tovarăşilor de muncă ce rău a fost în lagăr. Împotriva lui s-a deschis urmărire penală, şi un maior KGB i-a zis lui Zarin: „Reabilitarea nu înseamnă nevinovăție, ci doar că delictele nu au fost prea mari. Dar ceva rămîne mereu!"
La Riga, în acelaşi an 1960, un colectiv de muncă unit, trei luni de zile în şir l-a persecutat pe Petropavlovski deoarece a ascuns faptul că tatăl lui a fost împuşcat... în anul 1937!
Şi Komogor se întreabă nedumerit: „Cine sunt cei ce au dreptate şi cine sunt cei vinovați? Ce să te faci cînd un om de nimic începe deodată să vorbească de egalitate şi frăție?"
După reabilitare, Markelov a devenit nici mai mult, nici mai puțin decît preşedintele consiliului de asigurări pentru muncitorii din industrie, mai simplu - preşedinte al comitetului sindical al artelului său. Şi preşedintele artelului nu riscă să-l lase pe acest ales al poporului o clipă singur în cabinetul său. Iar secretarul biroului de partid Baev, care, concomitent, „se ocupă de cadre", pentru orice eventualitate, interceptează toată corespondența comitetului sindical, a lui Markelov. „Nu s-a rătăcit cumva pe la dumneavoastră o adresă referitoare la realegerea comitetelor sindicale?" „Da, parcă am văzut ceva în sensul ăsta cu vreo lună în urmă." „Am nevoie de ea!" „Poftim, căutați, dar vă rog mai repede, programul e pe sfîrşite." „Da îmi este adresată mie! Mîine dimineață vă înapoiez dosarul!" „Da de unde, nu se poate-acesta-i un document." Poftim, puneți-vă în pielea acestui Markelov, să fiți sub o jigodie ca Baev, şi salariul, şi viza să depindă de el, apoi respirați cu tot pieptul aerul veacului liber.
Învățătoarea Deeva, a fost dată afară pentru „descompunere morală": a înjosit prestigiul învățătorului, căsătorindu-se cu... un deținut eliberat (căruia i-a predat lecții în lagăr)!
Asta nu s-a întîmplat sub Stalin, asta s-a întâmplat sub Hruşciov.
Şi din tot trecutul rămînea doar o singură realitate - adeverința. O bucată de hîrtie de 12 x 18 centimetri. Celui viu - că a fost reabilitat. Celui mort -că a murit. Data morții - imposibil de verificat. Locul morții - un Z mare. Diagnostic - o sută de file dacă răsfoieşti, toate cu unul singur, de serviciu*. Uneori numele martorilor (fictive).
Iar martorii adevărați tac, toți tac.

*Tînăra Ci-na a rugat-o pe funcționara cam naivă să-i arate toate cele patruzeci de fişe din pachet, în toate patruzeci, cu acelaşi scris, era trecută aceeaşi boală de ficat... Se mai pot întîlni şi astfel de cazuri: „Soțul dumeavoastră (Alexandr Petrovici Malmvko-Vîsotki) a murit înainte de judecată şi de anchetă, de aceea nu poate fi reabilitat".

Noi tăcem.
Şi de unde să afle adevărul generaţiile următoare? Totul a fost închis, bătut în cuie, urmele şterse.
„Chiar şi tineretul, se plînge Verbovski, se uită la reabilitaţi cu suspiciune şi dispreţ."
Nu, nu tot tineretul. Majorităţii - puţin îi pasă dacă ne-au reabilitat sau nu ne-au reabilitat, dacă sunt închişi acum douăsprezece milioane sau nu sunt închişi, pentru ei este totuna. Ei să fie în libertate cu casetofoane şi fete cu coafuri zburlite.
Căci peştele nu luptă împotriva pescuitului, el doar se străduieşte să se strecoare prin ochiul năvodului.
***
Aşa cum o boală cunoscută se manifestă în mod diferit la oameni diferiţi, tot astfel şi eliberarea, dacă privim mai îndeaproape, este suportată în mod diferit de fiecare.
Chiar fizic. Unii au depus prea multă tensiune ca să supravieţuiască, să reziste în lagăr pe toată durata condamnării. Şi au rezistat, parcă erau de oţel: zece ani de zile, fără să consume decît o fracţiune infimă din ceea ce corpul are nevoie, ei s-au spetit muncind, pe jumătate dezbrăcaţi, spărgeau piatra în ger şi nu răceau. Iată însă că anii de pedeapsă au fost ispăşiţi, presiunea exterioară neomenească a dispărut, a slăbit şi tensiunea interioară. Şi pe astfel de oameni, variaţia de presiune îi distruge. Gigantul Ciulpeniov, care în cei şapte ani cît a muncit la doborîtul copacilor n-a avut nici un guturai, în libertate a fost atins de tot felul de boli. G. A. Sorokin, „după reabilitare mi-am pierdut constant sănătatea sufletească pentru care eram atît de invidiat de tovarăşii de lagăr. Au început tot felul de nevroze, psihoze..." Igor Kaminov: „în libertate am slăbit şi am decăzut, şi mi se pare că, liber, îmi este cu mult mai greu".
Cum spune o vorbă veche: la omul sărac nici boii nu trag. Unora, într-un singur an, le-au căzut toţi dinţii. Unul a îmbătrînit dintr-o dată. Altul, de-abia ajuns acasă, a început să slăbească, să se topească din picioare, şi a murit.
Iar alţii, numai după eliberare au reînviat. Numai acum au întinerit şi s-au îndreptat. (Eu, de pildă, şi acum încă arăt mai tînăr decît în prima fotografie din exil.) Şi, dintr-o dată, îţi dai seama cît de uşor este să trăieşti în libertate! Acolo, în Arhipelag, există o altă forţă de gravitaţie, acolo picioarele îţi sunt grele, parcă ar fi de elefant, aici — ţopăie cu acelea de vrăbiuţe. Tot ce pare celor liberi greu şi de nerezolvat, noi rezolvăm dintr-un plescăit de limbă. Fiindcă noi avem un criteriu de apreciere optimist: „A fost şi mai rău!" A fost şi mai rău, deci, acum, este foarte uşor. Şi nu ne plictisim să repetăm: a fost mai rău! A fost mai rău!
Dar noul destin al omului este şi mai categoric conturat de acel cutremur sufletesc pe care îl simte la eliberare. Acest cutremur este tare fe-

lurit. De-abia în pragul postului de gardă al lagărului începi să realizezi că laşi în spate, părăseşti, ocna-patrie. Spiritual te-ai născut aici, şi o parte tainică din sufletul tău va rămîne aici pentru totdeauna - picioarele te mînă undeva în spaţiul fără glas, fără ecou, al lumii libere.
Lagărul pune în evidenţă caracterele umane, dar ele sunt evidenţiate şi la eliberare! Iată cum s-a despărţit de Lagărul special, în 1951, Vera Alexeevna Komeeva, pe care am mai întîlnit-o în această carte: „În spatele meu s-au închis porţile înalte de trei metri, şi nici nu-mi venea să cred că, în clipa cînd voi fi liberă, voi plînge. De ce?... Aveam sentimentul că îmi smulsesem inima de lîngă tot ce avusesem mai scump şi drag, de lîngă tovarăşii de nenorocire. Porţile s-au închis şi gata - totul s-a isprăvit. N-o să-i mai văd niciodată pe aceşti oameni, N-o să mai primesc de la ei nici o veste. Parcă am plecat pe lumea cealaltă..."
Pe lumea cealaltă... Eliberarea ca una dintre ipostazele morţii. Parcă noi ne-am eliberat? - Noi am murit pentru o viaţă de dincolo cu totul nouă. Puţin fantomatică. Unde pipăim cu prudenţă obiectele, încercînd să le recunoaştem.
Eliberarea de pe această lume nu o concepuserăm astfel. Noi ne-o imaginam în varianta lui Puşkin: „Şi fraţii spada vă vor da"(4), însă această fericire nu este hărăzită multor generaţii de întemniţaţi.
Era o eliberare furată, nu una adevărată. Şi cine simţea astfel se grăbea să fugă cu această frîntură de libertate furată în singurătate. Încă din lagăr, „aproape fiecare dintre noi, camarazii mei apropiaţi şi eu, ne spuneam: dacă Dumnezeu ne ajută să ieşim vii în libertate, nu vom locui în oraşe şi nici chiar în sate, ci undeva într-un adînc de pădure. Vom lucra ca pădurari, brigadieri silvici, în sfîrşit - ciobani, şi vom fi cît mai departe de oameni, de politică, de toată această lume trecătoare" (V. V. Pospelov). La începuturile libertăţii sale, Avenir Borisov se ţinea mai tot timpul departe de oameni, se refugia în natură. „Eram în stare să îmbrăţişez şi să sărut fiecare mesteacăn, fiecare plopşor. Foşnetul frunzelor căzînd (m-am eliberat toamna) mi se părea o muzică, şi mă podideau lacrimile. Puţin îmi păsa că primeam 500 grame de pîine, căci eu puteam ceasuri întregi să ascult liniştea şi să citesc cărţi. Toată munca în libertate mi se părea uşoară, simplă, zilele zburau ca orele, setea de viaţă era insaţiabilă. Şi dacă pe lume există fericire, ea îl va găsi negreşit pe fiecare zek în primul lui an de viaţă în libertate!"
Astfel de oameni multă vreme nu vor să aibă nimic: ei nu uită că averea se pierde uşor, ca mistuită de foc. Într-un mod aproape superstiţios, ei evită lucrurile noi, le poartă pe cele vechi, se aşază pe scaune rupte. Tenno şi soţia lui au avut multă vreme un soi de mobilă pe care nici să te aşezi, nici să te sprijini nu puteai, totul se clătina. „Uite aşa trăim, rîdeau ei, de la o zonă la alta." (Şi-au cumpărat alta, nouă - şi el a murit.)
L. Kopelev s-a întors la Moscova în anul 1955 si a descoperit că: „Nu mă simt deloc bine înconjurat de oameni cu situaţie prosperă. Dintre

foştii prieteni mă întîlnesc doar cu aceia care măcar nu pot fi acuzați de bunăstare."
Da, omeneşte doar aceia sunt interesanți care au renunțat să-şi aranjeze o carieră. Cei care se zbat să o facă sunt cumplit de plicticoşi.
Totuşi oamenii sunt diferiți. Şi mulți au simțit trecerea spre libertate într-un mod diferit (mai ales în perioada cînd CEKGB parcă mai închidea ochii puțin): ura! Sunt liber! Acum un singur legămînt: să nu se mai repete! Acum să recuperez, să recuperez ce am pierdut!
Unii recuperează în funcții, unii în grade (ştiințifice sau militare), alții în salarii şi carnete de economii (la noi se consideră că este de prost gust să vorbeşti despre aşa ceva, dar în secret oamenii numără...). Unii - în copii. Alții... Valentin M. mi s-a jurat în puşcărie că în libertate va recupera în domeniul - fete, şi, într-adevăr: cîțiva ani în şir, ziua era la lucru, iar serile, chiar şi în cele obişnuite - cu fetele, şi mereu cu altele. Dormea cîte patru-cinci ceasuri, s-a scofîlcit, a îmbătrînit. Unii recuperează la mîncare, la mobilă, la îmbrăcăminte (au uitat cum ni se tăiau nasturii, cum piereau cele mai bune lucruri în vestiarele băilor). Din nou - să cumperi va deveni cea mai plăcută ocupație.
Şi cum să le reproşezi dacă, într-adevăr, au pierdut atîtea? Dacă li s-au tăiat din viață atîtea?
Corespunzător celor două moduri de receptare a libertății, vom întîlni două atitudini diferite față de trecut
Tu ai trăit nişte ani cumpliți. Pare-se, nu eşti un ucigaş sinistru, nu eşti un şarlatan murdar, atunci de ce să încerci să uiți puşcăria şi lagărul ? De ce să te ruşinezi de ele? Oare nu este mai bine să consideri că ele te-au îmbogățit? Nu-i mai bine să te mîndreşti cu ele?
Dar foarte mulți (şi nu dintre cei slabi, nu dintre cei proşti, de la care nici nu te aştepți) încearcă să uite! Să uite cît mai repede cu putință! Să uite absolut totul. Să uite, ca şi cum n-ar fi existat!
I. G. Wendelstein: „De obicei te străduieşti să nu-ți aduci aminte, este o reacție de apărare". Pronman: „Vă spun cinstit, n-am vrut să mă văd cu foştii deținuți, ca să nu îmi amintesc". S. A. Lesovik: „După ce m-am întors din lagăr, am încercat să nu-mi amintesc trecutul. Şi, ştiți, aproape am izbutit!" (pînă la O zi din viața lui Ivan Denisovici). S. A. Boudarin (ştiu de mult că în 1945 el a stat în aceeaşi celulă de la Lubianka înaintea mea; eu mă prind să-i numesc nu numai pe colegii noştri de celulă, dar şi pe cei cu care el a stat înainte, pe care nu i-am cunoscut niciodată - şi îmi răspunde): „Eu m-am străduit să-i uit pe toți cei cu care am stat acolo". (După asta, fireşte, nici nu-i mai răspund.)
Înțeleg cînd cei care evită cunoştințele vechi din lagăr sunt comuniști ortodocşi: s-au plictisit să latre unul la o sută, amintirile sunt prea dezagreabile. Şi apoi, ce nevoie au ei de acest public spurcat, fără ideologie? Cum sunt ei loialişti, dacă nu vor să uite, să ierte, să se întoarcă la situația dinainte? Căci pentru asta trimiteau jalbe de patru ori pe an:

aduceți-mă înapoi! Aduceți-mă înapoi! Eu am fost bun şi voi fi bun! * În ce constă întoarcerea pentru ei? În primul rînd, în recăpătarea carnetului de partid. A statelor de serviciu. A vechimii. A meritelor.
Carnetul de partid îşi lasă adierea
Mîngîind fruntea reabilitată.
Iar experiența lagărului este acea pacoste de care trebuie să scapi cît mai repede. Parcă în experiența de lagăr, chiar dacă o vei scutura şi spăla, se va găsi măcar un grăuncior de metal prețios ?
Iată-l, de pildă, pe bătrînul bolşevic Vasiliev, din Leningrad. A făcut de două ori cîte zece ani (avînd de fiecare dată şi cîte cinci ani de botniță(5)). A primit pensie personală republicană. „Am absolut tot ce-mi trebuie, înalț slavă partidului şi poporului meu." (Extraordinar! În felul acesta numai Iov din Biblie l-a proslăvit pe Dumnezeu pentru bube, pentru boală, pentru foamete, pentru morți, pentru umilințe: Slavă Ție, Doamne, slavă Ție!) Dar acest Vasiliev nu este un trîntor, doar un consumator pur şi simplu: „Fac parte din comisia de luptă împotriva parazitismului". Contribuie şi el, adică, pe măsura puterilor lui de bătrîn cîrpaci la una dintre principalele ilegalități ale zilelor noastre. Aşadar, asta este fața Binegînditorului [Bungînditorului]!
Este clar de ce nici turnătorii nu sunt doritori de amintiri şi întîlniri: se tem de reproşuri şi demascări.
Dar ceilalți? Nu se cufundă oare prea adîhc în robie? Este un legămînt impus de bunăvoie ca să nu mai ajungă încă o dată unde au fost? „Să uit, ca pe un vis urît, să uit, să uit imaginile trecutului de lagăr blestemat", zice Nastenka V., care a ajuns la puşcărie nu oricum, ci fugind, cu o rană făcută de o armă de foc. De ce filologul clasicist. A. D., care prin natura ocupațiilor sale are de-a face cu numeroase fapte de istorie antică - de ce şi el îşi impune „să uite totul"? Ce va înțelege atunci din toată istoria umanității?
Evghenia D., cînd mi-a povestit în 1965 despre întemnițarea ei la Lubianka în 1921 înainte de a se căsători, a adăugat: „Iar răposatului meu soț nici nu i-am povestit despre asta, am uitat". A uitat?? A uitat să-i spună omului celui mai apropiat, cu care a trăit o viață? Asta înseamnă că nu ne întemnițează de ajuns!!
Dar poate că nu trebuie să judecăm atît de aspru? Poate aceasta este caracteristica umanității medii? Căci nu degeaba au fost create proverbele:
După un ceas de bucurie uiți toate necazurile.
O poveste se uită repede, un corp se-ngraşă repede.
Un corp care se îngraşă repede - iată ce este omul!
Prietenul şi coinculpatul meu Nikolai Vitkevici (mulțumită eforturilor

*Însuflețiți de acest spirit, în 1956. au dat năvală în capitale, şi. ca dintr-un cufăr străvechi, au scos aerul îmbîcsit al anilor '30 şi voiau să continue din ziua cînd au fost arestați.

noastre copilăreşti, ne-am trezit amîndoi după gratii) a luat tot ce s-a întîmplat ca pe un blestem, ca pe un eşec ruşinos al unui dobitoc. Şi s-a aruncat în ştiință, activitatea cea mai inofensivă pentru a parveni. În anul 1959, cînd Pasternak(6) încă trăia, dar era hăituit din toate părțile, am început să-i vorbesc despre acest mare poet. A dat din mînă plictisit: „Ce să mai vorbim de aceşti boşorogi! Mai bine ascultă cum mă lupt eu la catedra mea!" (El se luptă mereu cu cineva ca să avanseze în funcție.) Şi tribunalul l-a prețuit la zece ani de lagăr. Oare nu era suficientă o bătaie bună cu nuiaua?...

Iată că a fost eliberat şi Grigori M-z, a fost eliberat, i s-au ridicat antecedentele penale, a fost reabilitat, i s-a înapoiat carnetul de partid (căci nu te întreabă dacă în vremea asta nu cumva ai crezut în lehova sau în Allah şi n-au cum să ştie că poate nici o fărîmiță din vechile tale idei n-a mai rămas în vremea asta, ci - poftim, ia-ți carnetul!) Şi el se întoarce din Kazahstan în oraşul său J , trece prin oraşul meu, eu ies la tren. Oare la ce se gîndeşte el acum? E-e, nu cumva ținteşte să se întoarcă la Secția Secretă ori la Secția Specială? Discuția noastră a fost puțin cam distrată.

Iată-l şi pe R. Retz. în prezent este şeful unui birou administrativ, mai este şi drujinnik(7). Povesteşte plin de importanță despre viața lui actuală. Şi cu toate că pe cea veche nu a uitat-o - cum să uiți optsprezece ani pe Kolîma? -despre Kolîma povesteşte cu uscăciune şi nedumerire: oare au existat într-adevăr toate acestea? Cum au putut să existe?... El s-a spălat definitiv de trecut. El este neatins şi mulțumit de toate.

Aşa cum un hoț abandonează furatul, tot astfel un surogat de deținut politic uită. Pentru asemenea oameni lumea devine din nou comodă, nu mai înțeapă şi nu mai strînge pe nicăieri. Cum înainte li se părea că „toți sunt la puşcărie", acum li se pare că nu mai este nimeni, îi umple de bucurie vechiul tîlc al lui întîi Mai şi al aniversării lui Octombrie: nu mai sunt acele zile crunte cînd în bătaie de joc ne percheziționau în ger şi ticseau pînă la refuz celulele puşcăriei lagărului. Dar de ce să ne ducem aşa de sus? Dacă ziua, la serviciu-capul familiei a fost lăudat de şefi, seara, acasă, este sărbătoare, e un triumf.

Doar în familie, fostul mucenic îşi îngăduie uneori să mai bombăne. Doar aici el îşi mai aminteşte uneori, că să fie mai mult mîngîiat şi apreciat. Dar îndată ce a trecut pragul casei - gata, a uitat.

Dar să nu fim atît de intransigenți. Căci asta e o însuşire general-umană: după o experiență potrivnică, să te întorci la „eul" propriu, la multe dintre trăsăturile şi deprinderile dinainte (chit că nu erau dintre cele mai bune), în aceasta se manifestă stabilitatea personalității noastre, a genelor noastre. Astfel, probabil, omul n-ar mai fi fost om. Acelaşi Taras Şevcenko, ale cărui rînduri descumpănite au fost citate, după zece ani scrie nespus de bucuros: „Nici o trăsătură a ființei mele interioare nu s-a modificat. Mulțumesc din tot sufletul Creatorului atotputernic că nu a

îngăduit cumplitei experienţe să se atingă de convingerile mele cu ghearele ei de fier.
Dar cum procedează ca să uite? Unde se poate învăţa aşa ceva?...
„Nu! scrie M. I. Kalinina. Nimic nu se uită şi nimic în viaţă nu se aranjează. Nici eu nu mă bucur că sunt aşa. Şi la serviciu se poate să fii bine văzut, şi în viaţă să-ţi meargă totul ca pe roate, dar în inimă este ceva care te roade, te roade întruna, şi o oboseală nesfîrşită. Sper că nu veţi scrie despre oamenii care s-au eliberat că au uitat totul şi sunt fericiţi?"
Raisa Lazutina: „Nu trebuie să ne amintim de ceea ce a fost rău? Dar dacă nu există nimic bun de care să ne aducem aminte?..."
Tamara Prîtkova: „Am fost închisă doisprezece ani, sunt în libertate de unsprezece, dar nu pot nicicum să înţeleg: pentru ce trăim? Şi unde este dreptatea?"
De două secole Europa discută despre egalitate, iar noi suntem atît de diverşi! Ce brazde diferite lasă viaţa în inimile noastre: unul nu poate uita nimic nici după unsprezece ani, altul uită totul a doua zi...
Ivan Dobriak: „Totul a rămas în urmă, dar nu-i chiar aşa. Am fost reabilitat, dar nu-mi găsesc liniştea. Rareori se întîmplă să fie vreo săptămînă cînd pot să dorm liniştit, în rest - tot timpul visez numai zona. Te trezeşti în lacrimi, ori te trezesc cei din casă speriaţi."
Ans Berastein şi după unsprezece ani visează numai scene din lagăr. Şi eu la fel, vreo cinci ani mă visam numai deţinut, niciodată liber, ba uneori chiar şi astăzi visez că sunt zek (şi în vis nu mă miră deloc acest lucru, mă comport ca odinioară). L. Kopelev, la paisprezece ani de la eliberare - s-a îmbolnăvit şi numaidecît a început să aiureze din cele trăite în puşcărie*.
Şi întotdeauna nu vei găsi în limbajul nostru din somn cuvintele „cabină" şi „salon", ci întotdeauna doar „celulă".
Şavirin: „Nu pot nici acum să privesc liniştit cîinii-lup".
Ciulpeniov, cînd merge prin pădure, nu poate pur şi simplu să respire, să se delecteze cu plimbarea: „Mă uit şi-mi zic: ce pini grozavi, au crengi puţine, nu rămîn resturi la tăiere, metri cubi curaţi..."
Cum să uiţi, dacă te stabileşti în satul Milţevo, iar acolo aproape jumătate din locuitori au trecut prin lagăre, e drept, mai mulţi pentru hoţie? Dacă vii la gara din Riazan şi vezi trei uluci desprinse drn gard? Şi nimeni nu le bate la loc, ca şi cînd aşa trebuie să stea. Pentru că tocmai lîngă acest loc opresc vagoanele cu deţinuţi - şi astăzi, şi astăzi opresc! - iar lîngă spărtura din gard trag dubele cu spatele, şi zekii sunt împinşi prin spărtura aceea (aşa este mai comod, ca zekii să nu fie duşi prin peronul de pasageri). Asociaţia unională pentru răspîndirea ignoran-

*În Occident am primit o scrisoare de la Frank Dilder din Brazilia, că şi acolo şi deja după treizeci de ani de la eliberare încă mai are coşmaruri din lagăr şi mereu îl roagă pe şeful secţiei a treia (secţia operativă) să-l elibereze din regiunile transpolare.

ței(8) îți comandă o conferință (1957) şi te trezeşti că aceasta trebuie ținută la ITK-2 din Riazan - colonia feminină de pe lîngă închisoare. Şi tu te prezinți la postul de gardă, şi prin vizor te priveşte un chipiu familiar, însoțit de cetățeanul educator, treci prin curtea închisorii, şi nişte femei triste, prost îmbrăcate dau mereu cele dintîi binețe cu o expresie slugarnică. Acum stai în cabinetul şefului secției politice, şi pînă ce el te distrează aici, tu ştii: acolo, acum, sunt alungate din celule, sunt trezite cele care dorm, celor care se află la bucătăria individuală li se smulg gamelele din mînă - repede la conferință, repede! Şi iată că au umplut sala. Şi sala este umedă, şi coridoarele sunt umede, şi, probabil şi mai umede sunt celulele, şi nefericitele femei, fireşte - care muncesc din greu. Tot timpul conferinței tuşesc cu o tuse bătrînească, profundă, răsunătoare, seacă ori hîrîitoare. Nu sunt îmbrăcate ca femeile, ci ca nişte caricaturi de femei, tinere - colțuroase, slabe, ca nişte babe, toate sunt istovite şi aşteaptă sfîrşitul conferinței mele. Mi-e ruşine. Cît n-aş fi dat să mă pot preface în fum şi să dispar. Ce n-aş fi dat ca în locul acestor „realizări ale ştiinței şi tehnicii" să le strig: „Femei! Pînă cînd vor mai dura toate astea?..." Ochiul meu remarcă vreo cîteva proaspete, bine îmbrăcate, chiar în pulovere. Acestea sunt „oploşitele". Iată, asupra lor să îți opreşti privirea şi fără să mai asculți tuşea, poți foarte lin să-ți sfîrşeşti cu bine conferința. Ele nu-şi iau ochii de la tine, ascultă foarte atente... Însă eu ştiu că ele nu ascultă cuvintele, nu de cosmos au nevoie, ci, pentru că rar au ocazia să vadă un bărbat, acum îl privesc, îl cercetează. Şi îmi imaginez că acum îmi vor lua permisul de intrare şi voi rămîne aici. Şi aceşti pereți, aflați doar la cîțiva metri de strada cunoscută, de cunoscuta stație de troleibuz, îmi vor bara toată viața. Din pereți ei vor deveni ani... Nu, nu, voi pleca îndată! Cu un bilet de patruzeci de copeici voi merge cu troleibuzul pînă acasă, acolo voi prînzi, şi mîncarea va fi gustoasă. Dar măcar să nu uit: ele vor rămîne toate aici. Şi vor continua să tuşească. Ani în şir.

La aniversarea arestării mele, „sărbătoresc", pentru mine însumi, „ziua zekului": dimineața tai 650 grame de pîine, pun deoparte două bucăți de zahăr, şi torn apă fiartă, fără ceai în ea. Iar la prînz rog să mi se fiarbă o zămîrcă şi un căuşel de caşă lungă. Şi ce repede îmi regăsesc vechea formă: spre sfîrşitul zilei adun firimiturile şi le arunc în gură, ling castronul. Senzațiile de odinioară renasc în mine cu mare repeziciune!

Am scos din lagăr şi păstrez peticele cu numerele purtate. Da parcă numai eu? În multe case ți le vor arăta ca pe nişte lucruri sfinte.

Într-o zi treceam pe strada Novoslobodskaia - puşcăria Butîrki! „Biroul de primire a pachetelor". Intru. E plin de femei, dar sunt şi bărbați. Unii îşi predau pachetele, alții discută. Va să zică, de aici ni se expediau pachetele? Ce interesant. Cu figura cea mai nevinovată mă apropii să citesc regulamentul de primire. Dar, observîndu-mă cu privirea-i de vultur, de mine se apropie un plutonier botos. „Dumneata ce doreşti, cetățe-

ne?" A simțit că nu-i vorba de un pachet, ci de o festă. Prin urmare, totuşi miros încă a zek!
Şi vizitarea morților? Morții tăi, lîngă care trebuia să zaci şi tu străpuns de baionetă? A. L Olenev, de acum moşneag, s-a dus în anul 1965. Cu rucsacul şi bastonul a ajuns în vechiul orăşel sanitar de acolo - pe deal (lîngă aşezarea Kerki), unde îngropau morții. Dealul este plin de oase şi cranii, şi localnicii îi zic astăzi dealul oaselor.
Într-un oraş din nordul îndepărtat, unde jumătate de an este noapte şi jumătate de an este zi, trăieşte Galia V. Ea nu are pe nimeni în toată lumea, iar ceea ce ar trebui să se cheme „casă" este un colț zgomotos şi murdar. Odihna, pentru ea, înseamnă să meargă cu o carte la restaurant, să ia un vin, să bea un pic, să fumeze, să „tînjească după Rusia". Prietenii ei preferați sunt muzicanții şi portarii. „Mulți dintre cei care se întorc de acolo îşi ascund trecutul. Eu însă sunt mîndră de biografia mea."
Ba ici, ba colo, o dată pe an se strîng asociații ale foştilor zeki, beau şi deapănă amintiri. „Şi, ciudat, spune V. P. Golițîn, sunt evocate nu numai imagini sumbre, apăsătoare, multe lucruri trezesc în noi sentimente calde, pline de duioşie."
Şi asta este una din însuşirile omului. Şi nu dintre cele mai rele.
„Eu purtam în lagăr litera I, ne comunică încîntat V. L. Ghinzburg. Iar carnetul de identitate care mi l-au dat avea seria ZK!"
Citeşti şi simți că te cuprinde un val de căldură. Nu, pe cuvînt de onoare, cît sunt de deosebite, printre alte scrisori, scrisorile foştilor zeki. Ce dîrzenie excepțională! Iar cînd ştiu ce au de făcut - cîtă energie scot la iveală! În zilele noastre, dacă primeşti o scrisoare fără văicăreli, o scrisoare cu adevărat optimistă, ea nu poate fi decît de la un fost zek. Obişnuiți cu totul pe lume, ei nu se plîng de nimic.
Sunt mîndru că aparțin acestei generații puternice! Noi nu am fost o generație, noi am fost făcuți o generație! Ne-au sudat atît de grozav, cum noi înşine, în lumina amurgului şi răzleții de viața normală, unde toți se tem unul de celălalt, n-am fi putut niciodată să ne sudăm. Ortodocşii şi turnătorii s-au eliminat într-un fel automat dintre noi în libertate. Nu trebuie să convenim dinainte ca să ne susținem unul pe celălalt. Nu trebuie să ne punem la încercare unul pe altul. Ne întîlnim, ne privim în ochi, două cuvinte - şi nu mai este nevoie de alte explicații. Suntem gata să-l ajutăm pe cel aflat în necaz. Pretutindeni avem oamenii noştri. Şi noi suntem milioane.
Zăbrelele ne-au dat o altă măsură a lucrurilor şi a oamenilor. A ridicat de pe ochii noştrii acel văl zilnic ce acoperă permanent ochii omului în viața căruia nu se întîmplă niciodată nimic.
N. Stoliarova, venită de bunăvoie în 1934 din Paris în această capcană, care i-a răpit anii din miezul vieții, nu numai că nu este chinuită de regrete şi nu-şi blesteamă venirea în țară, dar iată ce scrie: „Am avut

dreptate cînd în pofida mediului meu si în pofida glasului raţiunii am plecat în Rusia. Necunoscînd-o cîtuşi de puţin, am ghicit-o cu tot lăuntrul meu".
I. S. Karpunici-Braven, cîndva, în timpul războiului civil, comandant de brigadă înflăcărat şi impetuos, pe care nu-l ocoleau izbînzile, nu examina niciodată listele ce i le prezenta şeful secţiei speciale şi, nu deasupra listei, ci jos, nu cu litere mari, ci cu litere de rînd, ca şi cum ar fi fost o bagatelă, scria cu un creion bont, fără să pună puncte: p c (asta însemna: Pedeapsa Capitală! tuturor!). Pe urmă au venit romburile la petlițe(9), pe urmă - douăzeci de ani şi jumătate pe Kolîma - şi iată-l apoi trăind în mijlocul pădurii într-o gospodărie izolată. Îşi udă grădina de zarzavat, îşi hrăneşte găinile, face puţină tîmplărie, nu vrea să facă deloc cerere de reabilitare, îl înjură pe Voroşilov, notează supărat în caiete răspunsurile sale, nenumărate răspunsuri, la orice emisiune radio şi la orice articol de ziar. Dar mai trec nişte ani, şi filosoful din pădure notează cu convingere dintr-o carte un aforism:
„Este puţin să iubeşti omenirea, trebuie să ştii să suporţi oamenii".
Iar înainte de moarte, cu vorbele lui, dar care te fac să te înfiori - oare nu-i misticism? Nu-i bătrînul Tolstoi?:
„Am trăit şi am judecat totul după mine. Acum sunt un alt om şi nu mai judec astfel."
Om uimitor, V. P. Tarnovski, după expirarea termenului, a rămas pe Kolîma. Scrie versuri pe care nu le trimite nicăieri. Iată una din meditaţiile lui:
Şi mi-a revenit acest meleag hain,
Dumnezeu m-a osîndit la tăcere.
Pentru că l-am văzut pe Cain
Şi să-l ucid - nu am avut putere.*
Păcat numai că o să murim toţi, unul după altul, fără să fi săvîrşit nimic vrednic de luat în seamă.
***
Şi cînd ajung să fie liberi, pe zeki îi mai aşteaptă ceva - întîlnirile. Părinţi şi copii. Soţi şi soţii. Şi aceste întîlniri nu se termină întotdeauna cum te-ai fi aşteptat în zece, în cincisprezece ani. Fără noi, copiii noştri puteau să crească în dezacord cu dorinţele noastre: uneori erau pur şi simplu străini, uneori - şi duşmani. Şi femeile - puţine dintre ele erau răsplătite pentru aşteptarea cu credinţă a soţilor: atîţia ani trăiţi în despărţire puteau să schimbe totul în om, rămînea doar numele dinainte. Experienţa de viaţă a lui şi a ei este prea deplină, şi acum le este imposibil să se mai unească.

*Ca să fim drepţi, trebuie să adaug acum, mai tîrziu: a plecat din Kolîma, a făcut o căsătorie nefericită şi s-a ales praful de înalta armonie a sufletului, şi nu ştie cum să-şi elibereze gîtul din jug.

Cei amatori pot găsi aici material pentru filme şi pentru romane, care însă nu intră în cartea aceasta.
Aici vom reda numai povestea Mariei Kadaţkaia.
„În primii zece ani, soţul mi-a scris şase sute de scrisori. În următorii zece - una singură, şi aceea că-ţi pierea cheful de viaţă. După nouăsprezece ani, în prima lui învoire, n-a venit la noi, s-a dus la rudele lui, pe la mine şi la băiat a venit doar patru zile, în trecere. Trenul cu care trebuia să sosească fusese desfiinţat în ziua aceea. Şi, după o noapte fără somn, m-am culcat să mă odihnesc. Aud soneria. O voce necunoscută: «O caut pe Maria Venediktovna". Deschid. Intră un bărbat corpolent, în vîrstă, cu manta de ploaie şi pălărie. Fără să scoată un cuvînt, el intră cutezător. Buimacă de somn, parcă uitasem că îmi aşteptam soţul. Stăm în picioare. «Nu m-ai recunoscut?» «Nu.» Şi mă tot gîndeam că omul acesta este vreuna din multele mele rude, pe care de asemenea nu le văzusem de mulţi ani. Pe urmă i-am privit buzele strînse, mi-am amintit că îmi aştept bărbatul şi - am leşinat! Atunci a ieşit băiatul, care era bolnav. Şi toţi trei, fără să, ieşim din singura cameră, am stat patru zile. Şi faţă de băiat a fost foarte rezervat, de altfel, şi băiatul faţă de el, şi cu soţul aproape că n-am vorbit, a fost, aşa, o discuţie generală. Ne-a povestit de viaţa lui şi nu s-a interesat cîtuşi de puţin cum am dus-o noi fără el. A plecat din nou în Siberia. La plecare nu m-a privit în ochi. I-am spus că soţul meu a murit în Alpi (era prizonier în Italia, l-au eliberat aliaţii)".
Dar sunt şi altfel de întîlniri, mai vesele.
Poţi să întîlneşti un supraveghetor sau pe vreunul din şefii de lagăr. La baza turistică din Teberda, în instructorul de educaţie fizică Slava, recunoaşti brusc pe vertuhaiul din Norilsk. Sau, într-un magazin alimentar din Leningrad, Misa Baxt observă o figură cunoscută şi aceasta l-a observat pe el. Căpitanul Gusak, şeful unei secţii de lagăr, acum civil. „Ascultă, stai puţin! N-ai stat cumva în lagăr?... A, mi-aduc aminte, ţi-am interzis pachetul pentru muncă proastă." (Ţine minte! Toate astea lor li se par fireşti, ca şi cum ar fi puşi deasupra noastră pe vecie, iar acum nu-i decît o mică pauză.)
Poţi să-l întîlneşti (cazul lui Belski) pe comandantul unităţii, colonelul Rudîko, care s-a grăbit să-şi dea acordul la arestarea ta, numai să nu aibă neplăceri. Tot în civil şi cu căciulă boierească, figură de savant, om respectabil.
Poţi să-ţi întîlneşti anchetatorul, acela care te-a bătut şi te-a băgat la ploşniţe. Acum este la pensie, o pensie frumoasă, ca de pildă Hvat, anchetatorul şi ucigaşul marelui Vavilov(10). Locuieşte pe strada Gorki(11). Să te izbăvească Dumnezeu de o astfel de întîlnire, căci vei avea un atac de inimă, tu, nu el.
Îl mai poţi întîlni şi pe denunţătorul tău, acela care te-a băgat la puşcărie, şi, iată-l, prosperă. Şi nu-l pedepsesc fulgerele cerului! Cei care

se întorc pe meleagurile natale, aceia îşi întâlnesc neapărat turnătorii. „Ascultați, de ce nu-i dați în judecată? încearcă să vă convingă oameni cu simțul dreptății şi cu firea mai aprigă. Măcar să fie demascați în public!" (Mai mult nu speră nimeni, toți înțeleg asta...) „O, nu... nu merită..." răspund reabilitații.
Pentru că această judecată ar fi în partea în care trag boii...
„Să-i pedepsească viața!" zice Avenir Borisov, făcînd un gest de renunțare.
Nu rămîne altceva.
Compozitorul H. i-a spus lui Şostakovici! „Uite, cucoana asta, L., membră a Uniunii(12) noastre, cîndva, m-a băgat la puşcărie". „Scrie o declarație, i-a propus Şostakovici cu înflăcărare, şi o s-o excludem din Uniune!" (Vezi să nu fie aşa!) H. s-a apărat cu mîinile amîndouă: „Nu, mulțumesc! Pe mine m-au tîrît de barba asta pe pardoseală, nu mai vreau".
Dar parcă poate fi vorba de răzbunare? Iată plîngerea lui G. Polev: „Canalia care m-a băgat la puşcărie, cînd am ieşit - era gata-gata să mă bage din nou, şi m-ar fi băgat! - dacă nu-mi abandonam familia şi n-aş fi plecat din oraşul natal".
Asta da, este ca la noi! În spirit sovietic!
Ce este vis, ce e miraj de mlaştină: trecutul? Ori prezentul?...
În anul 1955, Ephroimsohn s-a dus la Salin, adjunctul procurorului general, şi i-a prezentat un volum de acuzații penale împotriva lui Lîsenko. Salin i-a spus: „Nu suntem competenți să analizăm asta, adresați-vă Comitetului Central". Oare de cînd au devenit incompetenți? Sau - de ce n-au devenit cu treizeci de ani mai înainte?
Prosperă ambii martori mincinoşi care l-au băgat pe Ciulpeniov în groapa din Mongolia(13): Lozovski şi Serioghin. Împreună cu un camarad de arme comun, Ciulpeniov s-a dus la biroul lui Serioghin de la serviciile comunale ale Mossovet-ului. „Faceți cunoştință. Un camarad de la Halhiu-Gol, nu-ți aminteşti?" „Nu, nu-mi amintesc." „Dar numele de Ciulpeniov îți spune ceva?" „Nu, nimic, războiul ne-a împrăştiat în toate părțile." „Dar soarta lui o cunoşti, ştii ce i s-a întâmplat?" „Habar n-am." „Ah, ce ticălos, ce canalie eşti!"
Singurul lucru pe care i-l poți spune. La comitetul raional de partid, unde Serioghin era în evidență: „Nu se poate! Lucrează atît de conştiincios". Lucrează conştiincios !...
Totul şi toți sunt la locul lor. A tunat, a fulgerat, dar furtuna a trecut fără să lase măcar cîțiva stropi de ploaie.
Nimic nu s-a clintit din loc, şi I. A. Kreinovici, cunoscător al limbilor Nordului*, a revenit în acelaşi institut, şi în acelaşi sector, laolaltă cu cei

*Despre el s-a spus foarte just: dacă odinioară membrii mişcării Narodnaia volta deveneau lingvişti celebri datorită faptului că erau trimişi în exil, Kreinovici s-a menținut astfel

care l-au denunțat, care îl urăsc, cu cei alături de care se dezbracă la garderobă şi stă la şedințe.
Este la fel ca şi cum victimele Auschwitz-ului ar deschide în asociație cu foştii şefi ai lagărului o firmă de galanterie.
Există obergruppen-temători şi în lumea literară. Cîte suflete n-a nenorocit I. Elsberg(15)? Lesiucevski(16)? Toată lumea îi cunoaşte şi nimeni nu îndrăzneşte să-i atingă. Au încercat să-i dea afară din Uniunea Scriitorilor -degeaba! Nici măcar din serviciu. Nici, bineînțeles, din partid.
Cînd a fost redactat codul nostru (1926), s-a considerat că delictul prin calomnie este de cinci ori mai uşor şi scuzabil decît crima făptuită prin cuțit. (Nici nu se putea presupune că sub dictatura proletariatului cineva se va folosi de acest procedeu burghez - calomnia.) Conform articolului 95, orice denunț şi orice mărturii false cu bună ştiință, asociate cu: a.învinuirea de crimă gravă; b. motive interesate; c. confecționare de probe artificiale pentru acuzare - se pedepsesc cu privare de libertate pînă la... doi ani. Ba chiar şi pînă la şase luni.
Acest articol a fost redactat fie de nişte idioți notorii, fie de nişte clarvăzători.
Eu cred că de clarvăzători.
Şi de atunci la fiecare amnistie (cea a lui Stalin din 1945, cea a lui „Voroşilov" din 1953), nu uitau să fie introdus acest articolaş, se îngrijeau de activul lor.
Să nu uităm prescripția. Dacă ai fost victima unei acuzații false (şi căzdeai sub incidența articolului 58), nu există prescripție. Dar dacă tu ai adus o acuzație falsă, aici, da, prescripția există, noi te protejăm.
Cazul familiei Annei Cebotar-Tkaci a fost măsluit pe de-a-ntregul din mărturii false. În 1944, ea, tatăl ei şi doi frați au fost arestați chipurile pentru motive politice şi, chipurile, pentru asasinarea norei şi, respectiv, cumnatei. Toți cei trei bărbați au fost omorîți în bătăi în puşcărie (n-au recunoscut), Anna a făcut zece ani. Iar cumnata - s-a dovedit că era întreagă şi nevătămată! Şi încă zece ani Anna a cerut zadarnic reabilitarea! Chiar şi în 1964, procuratura i-a răspuns: „Ați fost condamnată corect şi nu există temeiuri pentru revizuire". Cînd totuşi au reabilitat-o, neobosita Skripnikova a scris pentru Anna o plîngere: să fie judecați martorii mincinoşi. Procurorul G. Terehov i-a răspuns: imposibil, cazul a fost prescris...
În deceniul al treilea, au scormonit, i-au descoperit, i-au tîrît la judecată şi i-au împuşcat pe nişte mujici inculți, care cu patruzeci de ani mai înainte executaseră nişte membri ai organizației Narodnaia volia condamnați de justiția țaristă. Dar acei mujici nu erau de-ai lor. Pe cînd denunțătorii - trup din trupul lor.

în ciuda lagărului stalinist: chiar şi pe Kolîma el a încercai să se ocupe de studiul limbii iukaghirilor(14) .

Aceasta era libertatea spre care au fost sloboziți foştii zeki. Există oare în istorie vreun exemplu, unde atîta nelegiuire, cunoscută de toată lumea, să nu fie judecată şi pedepsită?
Şi la ce ne putem aştepta? Ce mai poate creşte din această duhoare? Admirabilă justificare a intenției mişeleşti a Arhipelagului!

Sfîrşitul Părții a Şasea

Partea a ŞAPTEA

STALIN NU MAI ESTE

Şi nu s-au pocăit de uciderile lor...
Apocalipsa, 9,21

Capitolul 1

CUM SĂ PRIVEŞTI ASTĂZI PESTE UMĂR

FIREŞTE, noi nu ne pierduserăm speranța că se va povesti despre noi: căci mai devreme ori mai tîrziu se va spune întregul adevăr despre tot ce s-a întîmplat în istorie. Dar părea că acest lucru nu se va întîmpla prea curînd, ci după moartea celor mai mulți dintre noi. Şi în cu totul alte condiții. Eu însumi mă consideram cronicarul Arhipelagului şi scriam, scriam fără preget, dar tot nu speram prea mult să văd cele scrise apărute în timpul vieții.

Cursul istoriei ne uimeşte întotdeauna, chiar şi pe cei mai clarvăzători, cu surprizele sale. Nu puteam să prevedem cum se va petrece: că fără nici o cauză determinantă vizibilă totul tresaltă şi începe să se umeacă din loc, şi puțin, şi pentru foarte puțină vreme, abisurile vieții par că se întredeschid şi două-trei păsări purtătoare de adevăr vor izbuti să zboare înainte ca din nou şi pentru mult timp totul să se închidă cum a fost.

Cîți dintre predecesorii mei nu au izbutit să ajungă să termine de scris, să ascundă şi să păstreze, să se tîrască, să se cațăre pînă la capăt! Mie mi-a fost hărăzită această fericire: în deschizătura dintre cele două canaturi de fier, înainte ca ele să se închidă, să se trîntească din nou - să strecor primul pumn de adevăr.

Şi precum materia cuprinsă de antimaterie - el a explodat numaidecît!

El a explodat şi a atras după sine explozia scrisorilor oamenilor: asta însă era de aşteptat Dar şi o explozie de articole în ziare - printre scrîşnete de dinți, ură şi neplăcere — o explozie de laude oficiale, de ți se făcea greață.

Cînd foşti zeki au aflat din sunetele de trîmbiță ale tuturor ziarelor că a apărut nu ştiu ce roman despre lagăre şi gazetăraşii o laudă pe întrecute, au hotărît în unanimitate: „Din nou minciuni! Au pus la cale să umple lumea cu minciuni şi despre lagăre". Că ziarele noastre cu exagerările lor obişnuite sunt în stare să se repeadă pe neaşteptate să laude adevărul - nimeni nu şi-ar fi imaginat aşa ceva! Unii nici nu voiau să pună mîna pe romanul meu.

Cînd însă au început să citească, a erupt parcă un vaiet general, complet, un vaiet de bucurie - un vaiet de durere. Şi au început să curgă scrisorile.

Păstrez aceste scrisori. Compatrioții noştri au rareori ocazia să se pronunțe în legătură cu problemele sociale, iar foştii zeki - cu atît mai puțin. Cît de mult au fost dezamăgiți, cît de mult au fost înşelați, şi deodată au crezut că totuşi începe era adevărului, că acum se poate să vorbeşti şi să scrii cu tot curajul!

Şi s-au înşelat, bineînțeles, ca întotdeauna...

„Adevărul a triumfat, dar tîrziu!" scriau ei.

Ba chiar prea tîrziu, pentru că nu a triumfat cîtuşi de puțin...
Au fost şi dintre cei lucizi, care nu şi-au semnat scrisorile („țin la sănătatea mea pentru zilele care mi-au mai rămas"), sau, numaidecît, în toiul campaniei de preamărire, întrebau: „Sunt uimit, cum de te-a lăsat Volkovoi(1) să tipăreşti acest roman? Răspunde-mi, sunt neliniştit, nu eşti cumva la BUR?..." sau „Cum se face că nu v-au băgat încă la zdup, pe tine şi pe Tvardovski?"
Uite aşa, li s-a înțepenit capcana, n-a funcționat. Şi ce trebuiau să facă alde Volkovoi? Să ia creionul şi hîrtia şi să scrie şi ei! Sau măcar dezmințiri la ziare. Căci printre ei, se pare, sunt şi foarte buni ştiutori de carte.
Din acest cel de al doilea val de scrisori aflăm şi cum îi cheamă, şi cum îşi spun ei înşişi. Noi tot căutam un cuvînt: stăpîni ai lagărului, supraveghetori ai lagărului, dar nu - practicieni, uite-asa! Ce cuvînt de aur! „Cekişti" nu e potrivit, nu e exact, poftim, atunci lucrători practicieni, ei au ales.
Iată ce scriu aceştia:
„Ivan Denisovici este un lingău." (V. V. Oleinik, Aktiubinsk)
„Pentru Şuhov nu simți nici compasiune, nici respect." (I. Matveeva, Moscova)
„Şuhov a fost condamnat pe drept... Şi ce să facă aceşti ze-ka ze-ka în libertate?" (V. I. Silin, Sverdlovsk)
„Aceşti degenerați cu suflet mişel au fost judecați cu prea multă blîndețe. De indivizii dubioşi din timpul Războiului de apărare a patriei nu îmi pare rău." (E. A. Ignatovici, or. Kimovsk)
Şuhov este „un şacal notoriu, abil şi necruțător. Un egoist sadea, care nu trăieşte decît pentru burtă." (V. D. Uspenski, Moscova*)
„În loc să ne prezinte cum au pierit cei mai devotați oameni în anul 1937, autorul a ales anul 1941, cînd în lagăre ajungeau mai ales hoții şi laşii**. În 1937 nu existau Şuhovi***, oamenii mergeau la moarte gravi şi tăcuți, gîndindu-se cui serveşte asta? "**** (P. A. Pankov, Kramatorsk)
Despre rînduielile vieții din lagăr: ., ,
„De ce să dai mîncare multă celui care nu munceşte? Forțele lui rămîii nefolosite... Lumea criminală este tratată încă prea blînd"
(S. I. Go loviți, Akmolinsk)
„În privința rațiilor de hrană nu trebuie să uităm că ei nu sunt la casa de

* Acest pensionar nu-i oare acelaşi Uspenski, care şi-a ucis tatăl, preot, făcîndu-si astfel carieră de supraveghetor în lagăr?
** Desigur, simpli membri de partid, prizonieri de război.
*** Şi cîți încă!... Mai mulți decît ai voştri!
**** Ce profundă cugetare intelectuală! De fapt, nu prea tăcuți: cu nenumărate manifestări de căință şi ceren de grațiere.

odihnă. Trebuie să-şi ispăşească vina numai prin muncă cinstită. Acest roman este o jignire pentru soldaţii, sergenţii şi ofiţerii MVD. Poporul este făuritorul istoriei, dar cum este prezentat acest popor...? Numai «proşti», «tîmpiţi» şi «nerozi»." (plutonier Bazunov, Oimiakon, 55 ani, îmbătrînit în serviciul lagărelor)

„În lagăre sunt mai puţine abuzuri decît în oricare alte dintre instituţiile sovietice(!!). Susţin că în prezent, în lagăre, regimul este mai sever. Garda nu avea habar cine şi pentru ce stă în lagăr*." (V. Karahanov, regiunea Moscova)

„Şi noi, executanţii, suntem tot oameni, şi noi săvîrşeam acte de eroism: nu trăgeam întotdeauna în cei care cădeau şi, astfel, ne riscam serviciul." (Grig. Trofimovici Jelezniak**)

„Toată ziua în roman este plină de comportarea negativă a deţinuţilor fără să se arate rolul administraţiei... Dar detenţia deţinuţilor în lagăr nu este rezultatul perioadei cultului personalităţii, ci reprezintă executarea condamnării." (A. I. Grigoriev)

„Soljeniţîn prezintă activitatea lagărului ca şi cînd acolo n-ar fi existat o conducere de partid. Dar se ştie că şi înainte, ca şi acum, au existat organizaţii de partid care dirijau întreaga activitate după conştiinţa lor."

[Practicienii] „nu făceau decît să execute ceea ce le cereau regulamentele, instrucţiunile, ordinele. Personalul care lucra atunci, lucrează şi astăzi, poate a mai crescut cu zece la sută, şi pentru activitatea ireproşabilă au fost stimulaţi de multe ori şi sunt apreciaţi de conducere."***

„Toţi lucrătorii MVD clocotesc de indignare... Eşti pur şi simplu uimit cît venin conţine această operă... El întărîtă special poporul împotriva MVD-ului!... Dar de ce Organele noastre îngăduie ca lucrătorii MVD să fie batjocoriţi?... Asta nu-i cinstit!" (Anna Filippovna Zaharova, reg. Irkutsk, în MVD din 1950, în partid din 1956)

Ascultaţi, ascultaţi! Asta nu-i cinstit! Un strigăt din tot sufletul! Patruzeci şi cinci de ani i-au chinuit pe băştinaşi, iar asta a fost cinstit. Şi pentru că romanul a fost tipărit - asta nu-i cinstit!

„O asemenea porcărie nu mi-a mai fost dat să înghit... Şi asta nu-i doar părerea mea, suntem mulţi, numele nostru este Legiune."****

Pe scurt:

„Romanul lui Soljeniţîn trebuie scos neîntîrziat din toate bibliotecile şi sălile de lectură." (A. Kuzmin, Oriol)

*Noi? „Doar am executat ordinul", „noi n-am ştiut".

**Jelezniak ..îşi aminteşte" şi de mine: „A sosit cu un convoi în lanţuri, se distingea prin caracterul cîrcotaş: pe urmă a fost trimis în Djezkazgan şi acolo, împreună cu Kuznețov, a fost în fruntea revoltei..."

*** O mărturie foarte importantă!

****Aşa este, legiune, este adevărat. Dar de grăbiţi ce erau n-au mai verificat citatul din Evanghelie. Căci legiunea este a diavolilor...

Încet-încet - aşa s-a şi făcut*.
„Cartea asta nu trebuia tipărită, ci predată ca material pentru organele KGB." (Un anonim**, contemporan cu Octombrie)
Aproape chiar aşa s-a întîmplat, contemporanul a ghicit. Şi încă un Anonim, acesta poet:
M-auzi tu, Rusie, Pe cugetul nostru O pată nu găseşti!
Din nou acest „incognito blestemat"(2)! Era bine să fi aflat: a împuşcat cu mîna lui sau doar a trimis la moarte, sau nu-i decît un ortodox obişnuit, şi, poftim, ca să vezi - un anonim! Un anonim imaculat...
Şi, în sfîrşit, un amplu considerent filosofic:
„Istoria nu are niciodată nevoie de trecut (?) şi cu atît mai mult nu are nevoie de el istoria culturii socialiste." (A. Kuzmin)
Istoria nu are nevoie de trecut! Iată ce au ajuns să spună Binegînditorii! Dar de ce are nevoie? Poate de viitor, nu-i aşa?... Şi aceşti oameni scriu istoria.. .
Şi ce poți să le obiectezi tuturor, ce poți să opui ignoranței lor compacte? Cum ai putea să le explici acum?
Căci adevărul este întotdeauna mai sfios, el tace în fața presiunii insolente a minciunii.
Absența îndelungată a unui schimb de informații liber în interiorul țării creează prăpastia neînțelegerii între grupuri întregi ale populației, între milioane - şi milioane.
Pur şi simplu, încetăm să mai fim un popor unitar, fiindcă vorbim într-adevăr limbi diferite.
***
Şi totuşi breşa a fost făcută! Oricît de solid, de trainic, construit pentru vecie, părea zidul minciunii, în el s-a căscat o spărtură. Încă mai ieri, la noi nu exista nici un fel de lagăr, nici un Arhipelag, iar astăzi - tot poporul şi toată lumea a văzut: lagăre! Lagăre de tip fascist!
Cei de făcut?? O voi bătrîni meşteri ai portițelor de scăpare! O voi străvechi lăudători! Veți îndura voi una ca asta? Vă veți lăsa intimidați? Veți capitula?
Fireşte că nu! Meşterii portițelor de scăpare au fost primii care au dat năvală în această breşă. Ani de zile parcă au aşteptat-o ca să o astupe cu trupurile lor cu pene cenuşii, şi cu fîlfîit de aripi bucuros - da, da, bucuros! -să ascundă spectatorilor uluiți Arhipelagul propriu-zis.
Cel dintîi strigăt al lor - găsit într-o clipă, inspirat de instinct, a fost: asta nu se va repeta! Slavă Partidului! asta nu se va repeta!
Ah, ce isteți, ah, ce meşteri la mîhuit mistria! Căci dacă „asta nu se va

*Iar definitiv - prin ordinul secret al Direcției Generale pentru păstrarea secretelor de stat în presă... din 14 februarie 1974: să fie scoase şi distruse O zi din viața lui Ivan Denisovici, Gospodăria Matrionei şi alte povestiri publicate (semnat Roinanov).
**Pentru orice eventualitate - se ascunde: naiba ştie încotro va mai bate vîntul!...

repeta", se subînțelege de la sine că astăzi aşa ceva nu există! În viitor nu va exista, iar în prezent, de bună seamă că nu există!
Atît de abil au fîlfîit din aripi în breşă - încît, abia ivit privirilor, Arhipelagul a şi devenit un miraj: el nici nu există, nici nu va exista, mda, s-ar putea să fi existat... Doar a fost cultul personalității! (Foarte comod acest „cult al personalității"! I-ai dat drumul pe gură şi parcă ai şi explicat ceva.) Iar ceea ce este în realitate, ce a rămas, ce umple breşa şi ce va exista în veci este - „Slavă Partidului!" (La început parcă slavă pentru că „nu se va mai repeta", apoi şi dintr-o dată aproape parcă chiar slavă şi pentru Arhipelag, totul se contopeşte, nu desluşeşti: nici nu şi-au procurat revista cu mult trîmbițatul roman, dar pretutindeni răsună în urechile noastre: „Slavă Partidului!" încă n-au ajuns cu lectura în locul unde bat cu biciul, dar din toate părtile răsună asurzitor: „Slavă Partidului!"
Astfel, heruvimii minciunii, paznicii Zidului s-au descurcat de minune în primul moment.
Breşa a rămas totuşi. Şi cu asta aripile lor nu se puteau împăca. Cea de a doua mişcare a lor a fost substituirea. Precum un scamator, aproape fără să acopere cu eşarfa, schimbă găina în portocală, tot aşa să fie substituit întregul Arhipelag, şi în locul aceluia care este prezentat în roman, să fie prezentat spectatorilor un cu totul altul, mult mai distins. La început asemenea încercări au fost prudente (presupuneau că autorul romanului este un apropiat al tronului), şi substituirea trebuia făcută elogiind fără contenire romanul meu. De pildă, să povestească despre Arhipelag „prin intermediul martorilor oculari.", despre comuniştii din lagăr, care, este adevărat, „nu strîngeau cotizații de partid, dar țineau, noaptea, adunări de partid secrete(?), discutau noutățile politice...
Pentru cîntarea în şoaptă a Internaționalei, denunțați de turnători, erau băgați să putrezească la carceră... Banderoviştii, vlasoviştii îşi băteau joc de adevărații comunişti şi îi schilodeau laolaltă cu (!) conducerea, lagărului... Toate acestea însă Soljenifîn nu ni le-a arătat. Ceva din această viață cumplită el n-a izbutit să sesizeze ".
Dar autorul recenziei n-a fost în lagăr, însă a sesizat. Ce ziceți, nu-i ingenios? Rezultă că lagărele nu erau ale Puterii sovietice, nu erau ale Partidului! (Probabil nici tribunalele nu erau sovietice.) În lagăre tăiau şi spînzurau vlasoviştii şi banderoviştii laolaltă cu conducerea. (Na-ți-o bună! Iar noi am crezut-o pe Zaharova, care spunea că şefii lagărelor erau membri de partid şi fuseseră întotdeauna.)
Ziarele din Moscova însă nu publică, totul. Iată, de pildă, căpetenia noastră din Riazan, scriitorul N. Şundik(3) , a propus în interviul dat APN, pentru Occident, următoarea variantă (dar n-a fost publicată, poate şi APN este laolaltă?...) de apreciere a Arhipelagului:
„Blestemat să fie imperialismul internațional, care a provocat toate aceste lagăre! "

Inteligent, nu-i aşa?! Grozav! Dar n-a mers...
Adică, în ansamblu, lagărele nu erau ale noastre, erau de proveniență străină, aparțineau fie lui Beria, fie vlasoviştilor, fie germanilor, dracu să-i ştie, iar ai noştri doar au stat acolo şi au suferit. Dar şi „ai noştri" – aceştia nu sunt toți oamenii noştri. Pentru toți „ai noştri" n-ar ajunge coloanele ziarelor să vorbească de ei. „Ai noştri" sunt numai comuniştii!
Trecînd împreună cu noi prin toată viața Arhipelagului, oare cititorul ar putea găsi acum acel loc şi acel răgaz cînd s-ar putea cînta Internaționala în şoaptă? Cînd abia te mai ții pe picioare după o zi de tăiat copaci, îți mai. arde de cîntat? Poate numai dacă ai stat toată ziua la magazia de alimente, şi ai cîntat acolo.
Apoi ce rost aveau adunările nocturne de partid (iarăşi - ținute la magazie sau la infirmerie, şi atunci puteau fi ținute ziua, de ce noaptea)? Să exprime neîncrederea în Comitetul Central? Ați înnebunit?! Neîncrederea în Beria? În nici un caz, este membru al Biroului Politic! Neîncrederea în GB? Nu se poate, creatorul ei este însuşi Dzerjinski! Neîncrederea în tribunalele noastre sovietice? Asta-i ca si cum ai spune neîncredere față de Partid, ți-e şi frică să rosteşti. (Căci greşeala s-a produs doar cu tine, încît tovarăşii trebuie să ți-i alegi cu circumspecție, ei au fost condamnați pe bună dreptate.)
A.G. Zagoruiko, un simplu şofer, pe care fîlfiitul acestor aripi nu l-a convins, îmi scrie:
„Nu erau toți ca Ivan Denisovici? Atunci cum erau? Nesupuşi poate? Poate în lagăre acționau «detaşamente de rezistență», conduse de comunişti? Şi împotriva cui luptau? Împotriva partidului şi guvernului?"
Ce conspirație?! Ce „detaşamente de rezistență?... Atunci ce rost aveau adunările? Să discute despre neplata cotizațiilor? Păi — nu se strîngeau cotizații... Discutau noutățile politice? De ce neapărat o adunare pentru asta? Era de ajuns să se întîlnească două persoane sigure (Şi să te gîndeşti cine-i sigur) şi în şoaptă... Iată singurul lucru care putea constitui obiectul adunărilor de partid din lagăre: cum să facă oamenii noştri să pună mina pe toate posturile de „oploşiți" şi să reziste, iar ceilalți, necomuniştii - să fie îmbrînciți să ardă în soba de gheață la tăiat de copaci, să se sufoce în camera de gazare a minei de cupru!
Imposibil să născoceşti altceva, practic, despre care ar fi putut discuta.
Dar chiar din 1962, cînd romanul meu încă nu ajunsese la cititor, au şi trasat linia cum să substituie mai departe Arhipelagul. Şi treptat, aflînd că autorul nu este deloc aproape de tron, nu are nici o protecție, că autorul însuşi este un miraj, maeştrii portițelor de scăpare au prins curaj.
Au cercetat încă o dată romanul şi au zis: oare de ce ne-am intimidat? de ce l-am ridicat în slavă (obiceiul lingăilor!)? [Soljenițîn] ,n-a izbutit să înfățişeze omul... El s-a temut să privească în sufletul omului." S-au comparat cu eroul şi au găsit că este „un antierou ideal"! Şuhov este şi „singur", şi „departe de popor". Această nulitate, trăieşte doar pentru

stomacul său şi - nu se luptă! Iată ce începuse să-i indigneze cel mai mult: de ce Şuhov nu se luptă? Să răstoarne regimul de lagăr, să pornească undeva cu arma în mînă? Despre asta nu scriu, ci doar: de ce nu se luptă?? (Aveam isprăvit un scenariu despre rebeliunea din Kenghir, dar n-am cutezat să-l dau la iveală...)
Fără a ne arăta nici un erg de luptă, ei ne cereau nouă tone-kilometri!
Aşa este mereu. După război — mulți viteji se-arată.
„Cinstit vorbind, interesele lui Şuhov sunt meschine. Iar tragedia cea mai cumplită a cultului personalității constă în faptul că dincolo de sîrma ghimpată au ajuns oameni sovietici înaintați, sarea pămîntului nostru, adevărați eroi ai timpului nostru", care „nu s-ar fi dat nici ei în sus să radă o porție de zămîrcă în plus... dar nu si-o procurau prin slugărnicie." (Dar cum? Interesant —prin ce mijloace?)
„Soljeniţîn a pus accentul pe condițiile insuportabil de grele. El s-a îndepărtat de adevărul aspru al vieții." Iar adevărul vieții constă în faptul că au rămas deoparte nişte oameni „călițI în focul luptei", „crescuți de partidul leninist", care... ce făceau? Luptau? nu, „credeau profund că o să treacă vremurile sumbre ale samavolniciei".
„Unii autori au descris convingător chinurile foamei. Dar cine poate nega că chinurile cugetului nu sunt de o sută de ori mai mari decît foamea? " (Mai ales dacă nu le-ai încercat.)
Iar chinurile cugetului lor iată în ce constau: ce va fi? Cum va fi? Cînd ne vor grația? Cînd ne vor chema din nou să conducem?
De fapt tot congresul al XXII-lea a fost despre asta: cui voiau să ridice, monument? Comuniştilor care au pierit. Dar simpli Ivani care au pierit? Nu, ei nu intrau în discuție, de ei nu le era milă. (Tocmai în asta constă bomba din Ivan Denisovici, că le vîra sub nas un Ivan simplu.)
Au bătut şi au filfîit din aripi neobosiți în breşă doi ani la rînd. Iar cei care puteau veneau să țeasă o pînză de păianjen de legendă. Iată, de pildă, ziarul „Izvestia" (25 aprilie 1964) s-a oferit să ne învețe cum ar fi trebuit să ne luptăm: ca să vedeți - trebuia să evadăm din lagăr! (păcat că evadații noştri n-au ştiut adresa lui N. Ermolovici, autorul articolului! Iată la cine trebuiau să se adăpostească!... Dar sfatul era periculos: căci evadarea submina autoritatea MVD-ului). Bun, să evadăm, dar mai departe?
Un oarecare Alexei, citim în „Izvestia", dar nu ştim de ce nu i se dă şi numele de familie, chipurile în primăvara lui 1944 a evadat din lagărul de la Rîbinsk şi s-a dus direct pe front. Acolo a fost primit numaidecît cu plăcere în unitate de către un maior - activist politic (care „a scuturat brusc din cap, alungînd îndoielile"), numele maiorului, de asemenea, nu este dat. Şi n-a fost primit în altă parte, decît la serviciul de informații al regimentului! şi a fost trimis în misiune! (Cei care ați fost pe front, vă rog să spuneți: acest maior nu ținea la epoleții lui? Nu ținea la carnetul lui de partid? În 1941 încă mai puteai risca, dar în 1944, cînd funcționa

perfect sistemul rapoartelor, cînd exista SMERS-iil?) Eroul a primit ordinul Steaua Roşie (dar cum a fost trecut prin formulare şi hîrtii?), iar după război „s-a grăbit să. treacă în rezervă".
Celui de al doilea i se dă numele întreg, este comunistul german Xavier Schwartzmuller; el a fugit de Hitler la noi în 1933, a fost arestat în 1941 ca german (pînă acum este verosimil). Ei, şi acum vom afla cum trebuie să se lupte în lagăr un comunist adevărat! Un comunicat oficial ne anunță că a murit la Cistopol, la 4 iunie 1942 (a dat ortul popii de cum a făcut primii paşi în lagăr, foarte verosimil, mai cu seamă pentru un străin), este reabilitat post-mortem în 1956. Dar unde s-a luptat? Să vedeți: circulă un zvon că în anul 1962, chipurile a fost văzut (de către o femeie) la Riga. Prin urmare, a fugit! S-au repezit numaidecît să verifice „actul de deces din lagăr" (o foaie de caiet smulsă strîmb) — şi închipuiți-vă: lipsea fotografia! Ați mai auzit o asemenea inepție: unui deținut mort (după ce a fost străpuns cu baioneta) nu i s-a făcut fotografie! Unde s-a mai văzut aşa ceva? Da, este clar: a fugit şi în vremea asta a luptat! Cum a luptat? Nu se ştie. Împotriva cui? Nu se ştie. Dar acum de ce nu iese la iveală? Mister.
Astfel de poveşti ne îndrugă principalul organ guvernamental.
Cu asemenea păienjeniş de legende vor să acopere breşa ce s-a căscat spre Arhipelag!
Din acelaşi „Izvestia", iată încă o legendă: foarte de curînd, un fiu a aflat că tatăl lui a fost reabilitat post-mortem. Care este sentimentul lui principal? Poate mînia că tatălui său i s-a făcut de petrecanie fără motiv? Nu, bucuria, uşurarea: cît de fericit poți să fii ştiind că. tatăl tău este nevinovat față de Partid!
Fiecare secreta pînza de păianjen cum putea. Una peste alta, una peste alta — şi lumina zilei începe să se estompeze, şi Arhipelagul nu se mai vede clar, ca la început.
Dar în vreme ce aici teşeau, împleteau, în vreme ce în breşă fîlfîiau intens din aripi, dincolo, de partea cealaltă a zidului, îşi clădeau eşafodaje şi urcau din ce în ce mai sus meşterii zidari specialişti în această problemă: care erau puțin şi scriitori, dar care şi suferiseră, stătuseră în lagăr, altfel nici un prost n-ar putea, fi convins. Şi aceşti zidari erau Boris Diakov(4), Gheroghi Şelest(5), Calina Serebriakova(6) şi Aldan-Semionov.
De rîvnă. nu duceau lipsă. Chiar din primele zile ei au fîlfîit din aripi lîngă breşă, numaidecît, fără nici un fel de eşafodaj, au sărit pe picioarele lor şi au aruncat cu mortar, dar n-au nimerit.
Serebriakova a adus o lespede gata pregătită numai bună să astupe gaura, ba chiar prea bună: a adus un roman despre ororile anchetării comuniştilor - cum le scoteau ochii, cum îi jucau în picioare. Dar i-au explicat prozatoarei că piatra asta nu se potriveşte, nu e de-acolo, asta ar însemna o nouă breşă.

Cît despre Şelest, fost comandant de brigadă la VCEKA, şi mai înainte propusese la „Izvestia" povestioara sa Pepita, însă tema era interzisă. Acum, cu douăsprezece zile înainte de breşă, dar ştiind unde se va produce, „Izvestia" a lipit plasturele lui Şelest. Dar n-a rezistat: parcă nici nu ar fi fost.
Gaura din zid mai fumega încă, şi Diakov a venit şi el în grabă. A început să arunce acolo Memoriile unui „oploşit", însă cărămida recenziei lui Lakşin l-a nimerit drept în cap: Diakov era demascat că în lagăr nu făcea altceva decît îşi salva propria piele, atît.
Nu, aşa nu merge. Nu, aici trebuie ceva temeinic. Şi s-au pus să construiască schele.
Pentru asta a fost nevoie de un an şi jumătate, timp în care s-au descurcat doar cu articole de ziar, cu fîlfîitul aripilor membranoase. După ce au ridicat schelele şi au mai adus şi o macara - au început să zidească toţi deodată: în iulie 1964 - Povestea celor trăite de Diakov, Basorelief pe o stîncă de Aldan-Semionov, în septembrie -însemnări din Kolîma. În acelaşi an, la Magadan, a apărut si cărţulia- lui Viatkin — Omul se naşte de două ori.
Şi gata. Breşa a fost astupată. Şi din faţă, pe locul cîrpiturii, au pictat cu totul altceva: palmieri, curmali, băştinaşi în costume de baie. Arhipelag? Parcă ar aduce a Arhipelag. L-au substituit? Da, l-au substituit...
Am pomenit de aceste cărţi cînd am vorbit de loialişti, de conformişti (Partea a. Treia, Cap. 11), şi dacă divergenţele dintre noi s-ar referi numai la literatură, n-aş simţi nevoia să-mi spun părerea despre ele. Dar, întrucît s-au apucat să prezinte Arhipelagul într-o lumină falsă, trebuie să explic unde anume la ei este decor în loc de realitate. Deşi cititorul care a parcurs toată această carte a mea poate să remarce şi singur acest lucru.
Cea dintîi şi principala minciună constă înfăptui că pe Arhipelagul lor «nu se află poporul, Ivanii noştri. Nu se ştie cum au ajuns la asta, separat sau împreună, dar mint la fel cînd îi împart pe deţinuţi în: 1. comunişti cinstiţi (cu subdiviziunea specială—comunişti înflăcăraţi nemembri de partid) şi 2. albgardişti-vlasovişti-poliţai-banderovişti (toţi la grămadă).
Dar toţi cei enumeraţi nu alcătuiau laolaltă în lagăr mai mult de 10-15%. Iar ceilalţi 85% - ţărani, intelectuali şi muncitori, propriu-zis întregul articol Cincizeci şi Opt şi nenumăraţii „decretişti" nenorociţi, condamnaţi pentru un mosor el de aţă. ori pentru o poală de spice — la ei n-au intrat, au dispărut! Şi au dispărut pentru că aceşti autori, cu toată sinceritatea, n-au observat poporul lor care suferea! Aceşti creştini pentru ei nici nu există, o dată ce, după ce s-au întors de la doborîtul copacilor, nu cîntă în şoaptă Internaţionala. Şelest face o menţiune vagă despre sectanţi (nici măcar despre sectanţi, el n-a văzut nici unul în lagărele pentru bărbaţi!), undeva apare şi dispare la el un diversionist prăpădit

(înțeles exact ca diversionist), un prăpădit de drept comun - si gata! Apoi şi toate naționalitățile periferice au dispărut de la ei. Dar Diakov în perioada, şederii lui ar fi putut să-i observe măcar pe baltici! Nu, cîtuşi de puțin! (Ei i-ar fi disimulat şi pe ucrainenii din vest, însă aceştia se manifestau foarte activ.)
Întregul spectru al băştinaşilor la ei a dispărut, au rămas doar cele două linii extreme! Pentru schemă asta şi trebuie, fără asta, schema nu poate fi construită.
Cine este, la Aldan-Semionov, singurul suflet vîndut din brigadă? Deviatkin, singurul țăran. Cine este, la Şelest, în Pepita, omul sărac cu duhul, prostănacul? Golubov, singurul țăran de acolo. Iată care este atitudinea lor față de popor!
Cea de a doua minciună a lor constă, în faptul că munca de lagăr la ei ori lipseşte cu desăvîrşire, personajele lor sunt de obicei „oploşiți" care nu ştiu ce sunt adevăratele munci de lagăr şi care îşi petrec zilele prin magazii, sau prin birouri contabiliceşti, sau la infirmerie (la Serebriakova, doisprezece inşi se află toți deodată într-un salon de spital, „poreclit comunist". Cine i-o fi adunat acolo? De ce or fi numai comuniști? Oare nu cu pile au fost aduşi acolo să se odihnească?...); ori este o ocupație de mucava, deloc înspăimîntătoare, istovitoare ori ucigătoare, în vreme ce, de fapt, această muncă de zece-douăsprezece ore este principalul vampir. Tocmai ea constituie conținutul de bază al fiecărei zile si al tuturor zilelor Arhipelagului.
Cea de a treia minciună constă înfăptui că la ei în lagăr foamea nu clănțăne din dinți, nu înghite zilnic bolnavi de pelagră şi distrofie. Nimeni nu scormoneşte la groapa de gunoi. Nimeni propriu-zis nu simte nevoia să se gîndească cum să nu moară pînă la sfîrşitul zilei („ITL este un lagăr cu regim blînd", aruncă Diakov neglijent. Să fi stat tu în acel regim blînd!)
Aceste trei minciuni sunt suficiente pentru a denatura toate proporțiile Arhipelagului, din realitate n-a mai rămas nimic, adevăratul spațiu tridimensional a dispărut. Acum, potrivit concepției generale despre lume a autorilor şi fanteziei lor personale, se poate compune, clădi din cubulețe, se poate desena, broda şi împleti tot ce vrei, în această lume născocită totul este posibil. Acum poți să dedici pagini nesfirşite descrierii înaltelor reflecții ale personajelor (Cînd se va sfîrşi samavolnicia? Cînd vom fi chemați la conducere?), şi cît sunt ei de devotați cauzei Partidului, şi cum Partidul, cu timpul, va îndrepta totul. Se poate descrie bucuria generală a timpului subscrierii la împrumut (să subscrii la împrumut, în loc să ai bani să poți cumpăra de la chioşc), închisoarea mută poate oricînd să fie umplută cu discuții (frizerul de la Lubianka se grăbeşte să întrebe dacă Diakov este comunist... Aiureală), în timpul apelului deținuților se pot introduce întrebări, care nu s-au pus în veacul vecilor („Membru de partid?... Ce funcție ai ocupat?..."). Se pot compu-

ne anecdote, care te fac să mori de rîs. Un zek se plînge secretarului biroului de partid, un muncitor liber, că un muncitor liber l-a calomniat, pe el, pe zek, membru de partid! — pe cine vor să prostească? (Diakov). Sau: un zek dintr-o coloană escortată (distinsul Petrakov, tovarăşul de luptă al lui Kirov) obligă toată coloana să se abată spre monumentul lui Lenin şi să-şi scoată căciulile, inclusiv soldaţii din escortă! — dar automatele cu ce mînă le-au ţinut în timp ce făceau asta?... (Aldan-Semionov).
La Viatkin, hoţii din Kolîma, adunaţi pe platforma de plecare, îşi scot cu plăcere căciulile în cinstea lui Lenin. Totală aiurealã! (Şi chiar dacă ar fi adevărat - Lenin n-ar fi fost prea onorat.)
Toată Pepita lui Şelest este o anecdotă de la început pînă la sfîrşit. Să predea ori să nu predea lagărului pepita găsita? Pentru a rezolva această problemă este necesar, în primul rînd, un curaj nebun: un eşec şi vei fi pus la zid! (dar numai şi pentru problemă - tot la zid)... Au predat-o şi, în plus, generalul a ordonat ca la echipa lor să se facă percheziţie. Dar ce se întîmpla dacă n-o predau?... Autorul însuşi pomeneşte şi de echipa vecină a „letonului", care a fost percheziţionată şi la locul de muncă şi la baracă. Deci problema nu se punea dacă să ajute ori să nu ajute Patria, ci dacă merită să-şi rişte cele patru vieţi pentru această pepită? Toată situaţia a fost imaginată pentru a permite să se manifeste sentimentele lor comuniste si patriotice. (Cei fără de escortă sunt altceva. La Aldan-Semionov fură pepite şi maiorul de miliţie şi un adjunct al comisariatului poporului pentru petrol.)*
Totuşi, Şelest n-a ghicit spiritul timpului: el vorbeşte despre stăpînii lagărului cu prea multă brutalitate şi chiar cu ură, ceea ce este inadmisibil pentru un ortodox. Cîtă vreme iată cum scrie Aldan-Semionov despre un nelegiuit notoriu — şeful minei: „Era un organizator priceput". El este de părerea asta: dacă şeful e bun, în lagăr se munceşte cu voioşie şi aproape că se trăieşte în libertate . La fel şi Viatkin: la el călăul Kolîmei, şeful Dalstroi-ului, Karp Pavlov - ba „nu ştia", ba „nu înţelegea" ororile pe care le săvîrşea, ba se îngrijeşte şi de propria reeducare.
Pentru verosimilitate, aceşti autori au fost nevoiţi totuşi să introducă în decorul descris şi detalii autentice. La Aldan-Semionov: un militar din escortă îşi însuşeşte aurul extras de deţinuţi. Cei ce refuză să iasă la lucru sunt batjocoriţi de oameni care n-au frică de nimic. Se lucrează la minus cincizeci şi trei de grade. În lagăr hoţii o duc ca în sînul lui Avraam. Penicilina este pusă deoparte pentru şefi. La Diakov: brutalitatea soldatului din escortă; scena din Taişet, lîngă tren, cînd n-au izbutit să scoată numerele zekilor, pasagerii le-au aruncat mîncare şi ţigări, iar soldaţii din escortă le-au luat pentru sine; descrierea percheziţiei din ajunul sărbătorilor.
Însă autorii folosesc aceste amănunte numai ca să fie convingători.
Iată însă care este esenţialul la ei. Aşa cum îl exprimă recenziile:

„În O zi din viața lui Ivan Denisovici, gardienii lagărului sunt aproape nişte fiare. Diakov ne arată că printre ei există mulți care erau frămîntați de gînduri chinuitoare" (dar fără nici un rezultat).
„Diakov a respectat adevărul aspru al vieții... Pentru el, samavolniciile din lagăre nu constituie decît un. ..fundal(!), dar important este faptul că omul sovietic nu şi-a plecat capul în fața arbitrarului... Diakov are şi cekişti cinstiți care sunt în stare de acte de vitejie, da, de vitejie!"
(Acest act de vitejie constă înfăptui că i-a aranjat pe comunişti în locuri bune. De fapt, tot vitejie este considerată şi atitudinea, deținutului comunist Konokotin: el, „victimă a unei acuzații nebune... lipsit de libertate... a continuat să lucreze" ca preparator! Vitejia constă în faptul că n-a oferit motive să fie alungat din infirmerie la muncile comune.)**
Ce idei încununează cartea lui Diakov? „Tot ce a fost greu a trecut" (de cei morți nu-şi aduce aminte), „tot ce e bun a revenit". „Nimic nu a fost anulat."
La Aldan-Semionov: „în ciuda a tot ce a fost, noi nu simțim obidă". Slavă Partidului - el a distrus lagărele! (Epilog în versuri.)
Dar oare le-a distrus?... N-a mai rămas nimic?... Şi, pe urmă, lagărele de cine au fost create? Tăcere.
În timpul lui Beria, Puterea sovietică a existat ori nu? De ce nu l-a oprit să facă toate acestea? Cum s-a putut oare întîmpla ca poporul, aflîndu-se la putere, să admită o astfel de tiranie pentru popor?
Autorii noştri nu trebuiau să se preocupe de rație, şi nici nu lucrau, ei cugetau tot timpul la lucruri înalte, atunci să răspundă!
Tăcere. Desăvîrşită...
Asta-i tot. Gaura a fost zidită şi zugrăvită (a mai venit şi generalul Gorbatov(7) să dea culoarea potrivită). Şi n-a existat nici o breşă în Zid! Iar Arhipelagul, chiar dacă a existat, a fost unul fantomatic, neadevărat, mic, care nu merită nici o atenție.
Altceva? Pentru orice eventualitate mai trag o zugrăveală şi ziariştii. Aşa, de pildă, Mih. Berestinski, din însărcinarea neobositei „Literaturnaia gazeta" (care, în afară de literatură, nu scapă nimic), a făcut o călătorie pînă la stația Ertevo. După cît se pare, şi el a fost deținut în lagăr. Dar cît de profund este înduioşat de noii stăpîni ai insulelor: „Este imposibil să-ți imaginezi măcar că vei găsi printre organele de reeducare de astăzi, în locurile de detenție, oameni care să amintească, chiar pe departe, de Volkovoi... Acum, aceştia sunt comunişti adevărați. Oameni

*Aldan-Semionov lasă impresia că este bun cunoscător al vieții şefilor liberi şi al locurilor, dar iată că viața deținuților o cunoaşte prost, una-două întîlneşti la el cîte o bazaconie: la el baptiştii ..trîndăvesc'", un tătar din escortă i-a dat să mănînce unui tătar-ze&, drept pentru care zekii au decis că băiatul este turnător! Nu puteau să decidă aşa ceva, fiindcă escorta se schimbă în fiecare zi şi nu se ocupă cu turnătorii.
** M. Cearnîi, Comuniştii rămîn comuniști. ,,Lit[eraturnaia] gazeta", 15 septembrie 1964.

duri, dar buni şi drepţi.* Nu trebuie să credem că sunt nişte îngeri, cărora doar aripile le lipsesc... (Probabil că asemenea opinie totuşi există... —A. S.) Gardurile de sîrmă ghimpată, turnurile de pază, vai, deocamdată mai sunt necesare. Dar ofiţerii povestesc cu bucurie că le sosesc «contingente» din ce în ce mai puţine" . (De ce s-or fi bucurînd, că n-o să ia-să de aici la pensie şi vor trebui să-şi schimbe meseria?)**
Un Arhipelag micuţ-micuţ, de buzunar. Foarte necesar. Se topeşte ca un ţurţure de gheaţă.
Gata, au terminat cu astupatul breşei. Dar, probabil, pe schelă încă mai urcau amatori cu mistrii, cu bidinele, cu găleţi de tencuială.
Şi atunci au strigat la ei:
— Hei, ajunge! îndărăt! Nu trebuie să ne mai amintim! Trebuie să uităm! N-a existat nici un Arhipelag — nici bun, nici rău. Cea mai bună-i tăcerea!
Astfel primul răspuns a fost filfiitul agitat.
Cel de al doilea — astuparea temeinică a spărturii.
Cel de al treilea răspuns - uitarea.
Dreptul celor din libertate de a afla despre Arhipelag s-a întors în punctul iniţial din anul 1953.
Şi din nou, liniştit, orice scriitor poate să verse lacrimi despre reeducarea hoţilor si bandiţilor. Ori să toarne un film în care cîini dresaţi sfîşie cu voluptate oameni.
Şi totul să fie făcut astfel, ca şi cînd nu ar fi fost nimic, nici o spărtură în Zid.
Şi tineretul, obosit să-şi tot învîrtă capul (cuvîntări într-o parte, cuvîntări în alta), dă din mînă a lehamite: probabil că n-a existat nici un cult, şi nici un fel de orori n-au existat, palavre, ca de obicei. Şi pleacă la dans.
Bine-a zis cine-a zis că trebuie să ţipi cînd eşti bătut! Pe urmă - nu te mai crede nimeni!
***
Cînd Hruşciov, ştergîndu-şi o lacrimă, a dat aprobarea pentru Ivan Denisovici, era ferm convins că este vorba despre lagărele staliniste, că el nu are aşa ceva.
Iar Tvardovski, făcînd demersuri pentru viza supremă, credea şi el sincer că în roman este vorba despre trecut, că totul a dispărut.
Lui Tvardovski i se poate ierta: toată lumea publică din capitală, care îl înconjura, nu trăia decît cu această idee - că avem de-a face cu un dezgheţ, că, iată, au încetat să mai aresteze, că, iată, au avut loc două congrese purificatoare, că, iată, oamenii se întorc din nefiinţă, şi sunt mulţi. În spatele frumosului nor trandafiriu al reabilitărilor, Arhipelagul a

**„Literaturnaia gazeta", 5 septembrie 1964.
*Să ne amintim de A. Zaharova: aceiaşi lucrează şi astăzi.

dispărut, a devenit cu totul invizibil.
Dar eu, eu! Şi eu m-am lăsat prins, iar eu n-am nici o scuză! Căci nici eu nu l-am înşelat pe Tvardovski! Şi eu credeam sincer că am adus un roman despre trecut. Oare limba mea a uitat ce gust avea zămîrca? Fiindcă m-am jurat să nu uit. Oare n-am intuit eu bine firea dresorilor de cîini? Oare eu, care mă pregăteam să devin cronicarul Arhipelagului, nu mi-am dat seama cît de apropiat şi necesar îi este statului? De mine eram sigur ca de nimeni altul că asupra mea nu are putere această lege:
O poveste se uită repede, un corp se-ngraşă repede.
Dar m-am îngrăşat. M-am păcălit... Am crezut... în bunăstarea noii mele vieți. Şi în poveştile ultimilor prieteni care au venit de acolo: este mai uşor! Regimul s-a mai îmblînzit! Eliberează întruna! Zone întregi sunt închise! EMVediştii sunt concediați...
Nu, noi nu suntem decît țărînă! Suntem supuşi legilor țărînii. Şi oricît de mare ne-ar fi nenorocirea, tot nu este de ajuns ca să ne învețe să simțim durerea generală. Şi cîtă vreme nu vom birui țărîna din noi - nu vor exista pe pămînt orînduiri drepte: nici democratice, nici autoritare.
Cel de al treilea val de scrisori de la zekii actuali a fost foarte surprinzător pentru mine, deşi era cel mai firesc, deşi pe el ar fi trebuit să-l aştept în primul rînd.
Scrise pe hîrtiuțe cocoloşite, cu creion decolorat, vîrîte în plicuri de ocazie, cu adresa scrisă de muncitorii liberi şi expediate, care va să zică, pe sub mînă, Arhipelagul contemporan îmi trimite obiecțiile şi chiar mînia lui.
Acele scrisori alcătuiau de asemenea un strigăt general, compact. Şi acest strigăt zicea: „Dar noi!!??"
Căci vîlva gazetărească stîrnită în jurul romanului şi trîmbițată pentru oamenii liberi şi pentru străinătate se învîrteja în jurul ideii că „asta a fost, dar nu se va mai repeta niciodată".
Şi zeki au început să urle: cum nu se va repeta, cînd noi acum suntem în lagăr şi în aceleaşi condiții?!
„Din vremea lui Ivan Denisovici nu s-a schimbat nimic", scriau ei din diferite locuri.
„Zekul va citi cartea dumneavoastră şi va fi amărît şi necăjit că totul a rămas la fel".
„Ce s-a schimbat dacă încă sunt în vigoare legile care prevăd pedepse de douăzeci şi cinci de ani emise încă sub Stalin?"
„Cine este astăzi cultul personalității, că suntem din nou închişi pe degeaba?"
„Bezna cea neagră ne-a înconjurat, nimeni nu ne mai poate vedea."
„De ce au rămas nepedepsiți alde Volkovoi?... Şi astăzi sunt aici şi fac pe educatorii noştri."
„Începînd cu cel din urmă supraveghetor şi sfîrşind cu şeful direcției, toți

sunt vital interesați în existența lagărelor. Organele de supraveghere, pentru orice fleac, născocesc cîte un Decret; agenții operativi ne agravează dosarele personale... Noi suntem cu pedepse de douăzeci şi cinci de ani — chifla cu unt cu care se ghiftuiesc acei oameni vicioşi, chemați să ne îndrume pe calea virtuții. Oare nu tot aşa procedau colonizatorii cînd îi prezentau pe indieni şi pe negri ca oameni inferiori? Nu-i nimic mai uşor decît să stîrneşti opinia publică împotriva noastră, este destul să scrii articolul Omul de după gratii...* şi mîine poporul se va strînge la mitinguri şi va striga să fim arşi în cuptoare.
Întocmai. Da, totul este întocmai.
„Poziția dumneavoastră este ariergarda", m-a buimăcit Vania Alexeev.
Şi după toate aceste scrisori, eu, care mă țineam un erou, am văzut cît de mult eram vinovat: în zece ani pierdusem simțul viu al Arhipelagului. Pentru ei, pentru zekii din ziua de astăzi, cartea mea nu conta, şi adevărul nu avea nici o valoare, dacă n-o să urmeze o continuare, dacă n-o să se vorbească şi despre ei. Să se vorbească, şi lucrurile să se schimbe! Dacă cuvîntul nu se referă la ceva real şi nu atrage după sine o faptă reală - atunci ce rost mai are? Ca lătratul cîinilor la lună?
(Această considerație aş vrea să o dedic moderniştilor noştri: aşa s-a obişnuit poporul nostru să înțeleagă literatura. Şi nu se va dezobişnui curînd. Şi oare trebuie să se dezobişnuiască?)
Şi m-am trezit. Şi din nou am deslușit colosul stîncos al Arhipelagului, cunoscutele contururi cenuşii ale turnurilor de pază, care nu dispăruseră nicăieri.
Starea societății sovietice se poate descrie bine printr-un cîmp fizic. Toate liniile de forță ale acestui cîmp sunt orientate dinspre libertate spre tiranie. Aceste linii sunt foarte stabile, ele s-au încrustat, s-au adîncit în piatră, este aproape imposibil să mai fie deranjate, deviate, orientate în altă direcție. Orice sarcină, orice masă introduse sunt uşor împinse în partea tiraniei, dar spre libertate le este imposibil să-şi croiască drum. Trebuie înjugați zece mii de boi.
Acum, cînd cartea mea a fost declarată primejdioasă, cînd tipărirea ei a

*Kasiukov şi Moceanskaia, Omul de după gratii, „Sovetskaia Rossia", 27 august 1960. Inspirat de cercurile guvernamentale, acest articol a pus capăt scurtei perioade (1955-1960) de blîndețe a Arhipelagului. Autorii consideră că în lagăre au fost create condiții care pot fi numite pe drept „opere de binefacere". Aici deținuții „uită ce-i aceea pedeapsă"; că „z/k nu vor să-şi cunoască obligațiile", că „administrația are cu mult mai puține drepturi decît deținuții"(?). Ei asigură că lagărele sunt un „pensionat gratuit" (nu ştiu de ce nu le cer bani pentru schimbul lenjeriei, pentru tuns, pentru camera de vizite). Sunt indignați că în lagăre săptămîna de lucru nu are decît patruzeci de ore şi că, chipurile, „pentru deținuți munca nu este obligatorie"(??). Ei cer: „condiții mai aspre şi grele", pentru ca criminalul să se teamă de închisoare (muncă grea, priciuri tari, fără saltele, interzicerea hainelor civile), „nici un fel de chioşcuri cu bomboane" etc., anularea eliberării înainte de termen („iar dacă încalci disciplina regimului - să ți se prelungească termenul!" Şi încă: „După ce şi-a ispăşit condamnarea, deținutul să nu conteze pe caritate".

fost recunoscută ca o greşeală („consecinţele voluntarismului în literatură"), cînd este scoasă şi din bibliotecile publice - doar pomenirea numelui meu sau al lui Ivan Denisovici în Arhipelag este considerată un act de răzvrătire ireparabil. Dar atunci! Atunci cînd Hruşciov mi-a strîns mîna şi în aplauze furtunoase m-a prezentat celor trei sute de persoane care se considerau elita artei; cînd la Moscova mi s-a făcut „o mare campanie de presă" şi corespondenţii aşteptau cu ceasurile la uşa camerei mele de la hotel; cînd s-a declarat răspicat că partidul şi guvernul sprijină astfel de cărţi, cînd Colegiul Militar al Tribunalului Suprem era mîndru că m-a reabilitat (cum, în prezent, pesemne, se căieşte), şi coloneii-jurişti au declarat de la tribuna lui că această carte trebuie citită în lagăre! - atunci forţele mute, fără grai, fără nume ale cîmpului s-au pus pe nevăzute împotrivă - şi cartea a fost oprită. Atunci a fost oprită! Şi în puţine lagăre a ajuns legal, aşa, s-o ia lumea şi s-o citească de la biblioteca KVC. Din biblioteci a fost scoasă. Era scoasă şi din pachetele sosite de la rude, din lumea liberă. Era adusă în secret de angajaţii liberi, cereau zekilor pentru ea 5 ruble, ba uneori chiar 20 de ruble (acestea erau rublele noi, grele, hruşcioviste! Atîţia bani de la deţinuţi! Dar, cunoscînd neruşinarea celor din jurul lagărelor, nu te mai miri de nimic). Zekii o treceau în lagăr prin percheziţii ca pe un cuţit, ziua o ascundeau şi citeau noaptea. Undeva, într-un lagăr din nordul Uralului, pentru ca sa aibă viaţă lungă, i-au făcut ferecătură metalică.

De fapt, ce să mai vorbim de zeki, dacă şi asupra lumii din jurul lagărelor s-a răspîndit această interdicţie mută, dar acceptată de toţi. La staţia Vis, de pe linia căii ferate de Nord, cetăţeana liberă Măria Aseeva a scris o recenzie favorabilă despre roman pentru „Literaturnaia gazeta" şi fie că a pus-o la cutia poştală, fie că din neatenţie a lăsat-o pe masă, dar, la cinci ore de cînd o scrisese, secretarul organizaţiei de partid V. G. Şişkin a acuzat-o de provocare politică (ce cuvinte găsesc!), şi a fost numaidecît arestată*.

La ITK-2 din Tiraspol, deţinutul sculptor G. Nedov, în atelierul său de „oploşit" modelase din plastilină statueta unui deţinut. Şeful regimului disciplinar, căpitanul Solodiankiu, l-a surprins: „Tu faci aici un deţinut? Cine ţi-a dat dreptul? Asta-i contrarevoluţie!" A apucat statueta de picioare a frînt-o în două şi a aruncat cele două jumătăţi pe duşumea. „Ăi fi citit vreun Ivan Denisovici!" (Dar n-a călcat jumătăţile în picioare, şi Nedov le-a ascuns.) Reclamat de Solodiankin, Nedov a fost chemat la comandantul lagărului Bakaev, dar între timp a izbutit să procure cîteva ziare la KVC. „O să te judecăm! Tu instigi oamenii împotriva puterii sovietice!" a început Bakaev cu glas bubuitor, (îşi dădeau seama ce efect ar putea avea imaginea unui zek!) „Permiteţi să raportez, cetăţene şef...

*Nu ştiu cum s-a sfîrşit această poveste.

Vedeți, Nikita Sergheevici zice... Tovarăşul Iliciov(8)..." „Da ăsta discută cu noi de parcă am fi egali!" a exclamat Bakaev. - Numai peste o jumătate de an, Nedov a îndrăznit să scoată acele jumătăți, le-a lipit, apoi a turnat statueta în babit şi, printr-un angajat liber, a expediat-o în afara lagărului.
La ITK-2 au început căutările romanului O zi din viața lui Ivan Denisovici. În zona locativă a avut loc o percheziție generală. N-au găsit nimic. Într-o zi Nedov a hotărît să se răzbune: seara, a luat Granitul nu se topeşte de Tevekelian(9) şi s-a aşezat să citească, dînd impresia că s-a izolat de cei din cameră (de față cu nişte turnători i-a rugat pe băieți să-l ajute să se ascundă), dar în aşa fel ca să fie văzut pe fereastră. Turnătorii şi-au făcut repede datoria. Au dat buzna trei supraveghetori (al patrulea, privea de afară pe fereastră să vadă cui ar da cartea, dacă ar vrea să se debaraseze de ea). Gata, au pus mina pe carte! Au dus-o în sala supraveghetorilor şi au ascuns-o în seif. Supraveghetorul Cijik, cu mîinile în şolduri, cu o imensă legătură de chei: „Am găsit cartea! Acum or să te bage la zdup!" Însă, dimineața, ofițerul a văzut că era altă carte: „Dobitocilor!... Dați-i-o înapoi!"
Astfel citeau zekii cartea „aprobată de partid şi guvern!
***
În declarația guvernului sovietic din decembrie 1964 se spune: „Cei vinovați de crime monstruoase nu trebuie în nici un caz şi nici o împrejurare să scape de osînda cea dreaptă... Nimic nu poate fi comparat cu crimele ucigaşilor fascişti, care intenționau să extermine popoare întregi".
Asta pentru a nu se îngădui RFG să aplice prescripția după douăzeci de ani.
Iată însă că pe ei înşişi nu vor să se judece, deşi „au intenționat să extermine popoare întregi".
La noi se tipăresc multe articole referitoare la faptul cît de important este să fie pedepsiți criminalii vest-germani care au fugit din țară. Există chiar specialişti în astfel de articole: ce pregătire morală trebuiau să facă naziştii pentru ca asasinatele în masă să li se pară fireşti şi morale? În prezent, legislatorii se apără motivînd că nu ei au executat verdictele. Iar executanții - că nu ei au promulgat legile.
Cît de familiar sună... Doar ce am citit la practicienii noştri: „Detenția deținuților în lagăre reprezintă punerea în aplicare a sentinței... Garda nu avea habar cine şi pentru ce stă".
Atunci trebuia să aflați, dacă erați oameni! Şi tocmai de aceea sunteți nişte nelegiuiți, pentru că, apropo de oamenii pe care îi păzeați, nu i-ați considerat nici din unghiul de vedere al cetățeanului, nici al omului. Dar parcă naziştii nu aveau şi ei instrucțiuni? Parcă ei nu erau convinşi că salvează rasa ariană?
Nici anchetatorii noştri nu vor ezita (ei nici acum nu ezită) să răspundă:

dar de ce deținuții au depus ei înşişi împotriva lor? Trebuiau să reziste cu tărie cînd noi îi torturam! Dar denunțătorii de ce comunicau fapte false? Noi ne sprijineam pe ele ca pe depoziții de martori.
A existat un scurt răstimp cînd au intrat puțin în panică. V. N. Ilin, pe care l-am mai pomenit (fost general-locotenent MGB) a spus despre Stolbunovski (anchetatorul generalului Gorbatov, care l-a implicat şi pe el): „Vai, vai, ce păcat! Pentru el au început neplăcerile. Şi ce pensie bună primeşte". Tocmai de aceea s-a repezit să scrie A. F. Zaharova: i-a fost teamă că în curînd se vor lua de toți; şi despre căpitanul Lihoşerstov, pe care l-a „ponegrit" Diakov, a scris cu înflăcărare: „Este şi astăzi căpitan, secretarul organizației de partid (!), trudeşte într-un sector agricol [al lagărului]. Şi închipuiți-vă cît de greu îi vine să lucreze acum cînd despre el se scriu asemenea lucruri! Se vorbeşte că dosarul lui Lihoşerstov va fi analizat şi că probabil va compărea!* Dar pentru ce? Bine ar fi să fie doar un zvon, dar nu este exclus să-şi dea seama. Asta va stîrni mare vîlvă printre lucrătorii MVD. Să fie analizat pentru că a îndeplinit toate indicațiile primite de sus? Iar acum el trebuie să răspundă pentru aceia care au dat aceste indicații? Asta-i bună! Vinovat este acarul Păun!"
Dar panica a luat sfîrşit repede. Nu va trebui să răspundă-nimeni. N-or să analizeze pe nimeni.
Poate doar schemele de personal s-au mai redus pe ici-pe colo, nu-i nimic, aveți răbdare, se vor lărgi din nou! Dar deocamdată ghebiştii care încă nu au vîrsta de pensie, ori trebuie să-şi mai completeze pensia, s-au făcut scriitori, ziarişti, redactori, conferențiari ateişti, activişti pe tărîmul ideologic, alții -directori de întreprinderi. Schimbîndu-şi mănuşile, ne vor conduce ca şi mai înainte. Aşa este şi mai sigur. (Iar cel care vrea la pensie - să fie fericit De pildă, locotenent-colonelul Hurdenko. Locotenent-colonel - frumos grad! A comandat, fără îndoială, un batalion? Nu, în 1938 a început ca simplu vertuhai, ținea furtunul pentru alimentare forțată).
În vremea asta, la direcțiile arhivelor sunt examinate fără grabă şi distruse toate documentele de prisos: liste de împuşcați, ordine de trimitere în ŞIzo şi BUR, dosare cu materialele anchetelor din lagăre, denunțuri ale turnătorilor, informații de prisos despre Lucrătorii Practicieni şi escortă. Dar chiar şi la infirmerie, şi la contabilitate - peste tot se vor găsi hîrtii de prisos, urme de prisos...
.. .Tăcuți, noi vom veni şi sta-vom la ospăț
Cînd vii eram nu ne-ați dorit
Şi astăzi noi muți suntem şi morți
Dar şi aşa acuma de noi vă temeți toți!
(Viktoria G., kolîmceancă)

*Ea nu poate să admită că „va fi judecat", nici nu poate articula aşa ceva.

În treacăt fie zis: adevărat, ce tot acari Păun şi acari Păun? Dar cum rămîne cu Serviciul de Mişcare? Şi cu cei ce se află mai sus de vertuhai, lucrători practicieni şi anchetatori? Aceia care doar mişcau din degetul arătător? Care doar de la tribună... cîteva cuvinte...
Încă o dată, cum vine asta? - „Cei vinovați de crime monstruoase... în nici o împrejurare... osînda cea dreaptă... nu poate fi comparat... care intenționau să extermine popoare întregi..."
S-s-st! S-s-st! Pentru că în august 1965, de la tribuna Conferinței Ideologice (conferința închisă privind orientarea spiritelor noastre) s-a declarat solemn: „A venit timpul să restabilim noțiunea utilă şi justă de duşman al poporului! "

Capitolul 2

CÎRMUITORII TREC, ARHIPELAGUL RĂMÎNE

ESTE FOARTE posibil ca Lagărele speciale să fi fost una dintre ultimele creații dragi ale minții lui Stalin. După atîtea căutări educative şi punitive, s-a născut, în sfîrşit, această perfecțiune a maturității: această organizație uniformă, numerotată, precis articulată, psihologic scoasă din trupul Patriei-mume, care avea o intrare, dar nu avea o ieşire şi care nu înghițea decît duşmani, ca să dea în schimb bunuri materiale şi cadavre. Este greu să-ți închipui durerea sufletului de autor pe care ar fi încercat-o Clarvăzătorul Arhitect, dacă ar fi devenit martorul falimentului şi al acestui mare sistem al lui. Încă de pe cînd trăia, el se cutremura, dădea rateuri şi se umpluse de fisuri, dar, pesemne, din precauție, nu i se făceau rapoarte privitoare la acest fenomen. La început inert, greoi, neprimejdios sistemul Lagărelor speciale a suferit repede o supraîncălzire interioară şi în cîțiva ani a ajuns în starea de lavă vulcanică. Şi dacă mai trăia Corifeul un an - un an şi jumătate, ar fi fost imposibil să i se mai ascundă aceste erupții, şi mintea lui de om bătrîn ar fi fost împovărată de găsirea unei noi soluții: să renunțe la odrasla îndrăgită şi să amestece din nou lagărele, ori, dimpotrivă, să ducă totul la bun sfîrşit prin împuşcarea tuturor literelor alfabetului cu miile lor de deținuți.

Dar, jelit în hohote, Gînditorul a murit cu puțin înainte de asta. Însă murind, curînd, cu mult zgomot, a tras după sine, cu mîna-i înțepenită, şi pe discipolul său încă rumen în obraji, încă plin de foiță şi voință – ministrul acestor vaste, încîlcite, insolubile afaceri interne.

Şi căderea Şefului Arhipelagului a accelerat în mod tragic prăbuşirea Lagărelor speciale. (Ce greşeală istorică ireparabilă! Să căsăpeşti ministrul afacerilor intime! Să mînjeşti cu dohot epoleții de culoarea cerului?!)

Cea mai mare descoperire a gîndirii secolului al XX-lea în materie de lagăre - peticele de pînză numerotate, au fost grabnic descusute, aruncate şi uitate! Acest fapt a făcut ca Lagărele speciale să-şi piardă severa lor uniformitate. Dar asta nu-i nimic, fiindcă au scos şi zăbrelele de la ferestrele barăcilor, şi lacătele de la uşi, şi Lagărele speciale şi-au pierdut caracteristicile plăcute de puşcărie, care le deosebeau de ITL. (Cu zăbrelele probabil s-au grăbit, dar nici nu puteau să zăbovească, vremurile erau de aşa natură că trebuia să te delimitezi repede!) Cu toată părerea de rău, însă, BUR-ul de piatră din Ekibastuz, care a rezistat asaltului rebelilor, a fost desființat şi dărîmat absolut oficial...* Şi asta nu e nimic, dacă te gîndeşti că, pe neaşteptate, au fost eliberați din Lagărele speciale toți austriecii, ungurii, polonezii, românii, fără să țină cont

*Şi astfel am fost lipsiți de posibilitatea de a deschide acolo un muzeu.

prea mult de crimele lor cumplite, de pedepsele lor de cincisprezece şi douăzeci şi cinci de ani şi depreciind astfel în ochii deținuților prestigiul condamnărilor. Şi au fost anulate restricțiile de corespondență, doar mulțumită cărora deținuții din lagărele speciale se simțeau cu adevărat morți de vii. Apoi au permis şi vizitele! Ți-e şi frică să rosteşti: vizitele!... (Şi chiar în revoltatul Kenghir s-au apucat să construiască pentru vizite nişte căsuțe separate.) Şi liberalismul care nu putea fi stăvilit cu nimic, a inundat într-atît Lagărele speciale, încît deținuților li s-a permis să poarte parul lung (şi castroanele de aluminiu de la bucătărie au început să dispară pentru a fi transformate în piepteni). Şi în locul conturilor personale, şi în locul bonurilor de lagăr, băştinaşilor li s-a permis să țină în mîini moneda națională şi să se folosească de ea ca şi oamenii de dincolo de zonă.

Nepăsători, nechibzuiți, au distrus sistemul care îi hrănea şi pe ei. Sistemul țesut, împletit şi pus la punct decenii de-a rîndul!

Şi măcar aceşti criminali înrăiți s-au mai îmblînzit cu toate aceste favoruri? Nu! Dimpotrivă! Arătîndu-şi imoralitatea şi nerecunoştința, ei şi-au însuşit cuvîntul profund eronat, jignitor şi absurd: „berianişti", şi acum, cînd ceva nu le plăcea, îi blagosloveau cu el şi pe conştiincioşii băieți din escortă, şi pe răbdătorii supraveghetori, şi pe ocrotitorii lor cei grijulii - conducerea lagărului. Asta nu numai că era jignitor pentru inimile Lucrătorilor Practicieni, dar îndată după căderea lui Beria era chiar şi periculos, pentru că cineva putea s-o ia ca punct de plecare pentru acuzare.

Din pricina asta, şeful unuia dintre lagărele din Kenghir (curățat de rebeli şi completat cu deținuți din Ekibastuz) a fost nevoit să li se adreseze de la tribună astfel: „Băieți! (în această scurtă perioadă din 1954 pînă în 1956 au socotit posibil să li se adreseze deținuților cu «băieți»), îi jigniți pe gardieni şi pe ostaşii din escortă strigîndu-le «berianişti»! Vă rog să încetați cu asta." La care micuțul V. G. Vlasov, care a luat cuvîntul, a răspuns: „Dumneavoastră, doar pentru cîteva luni, v-ați şi simțit ofensați. Iar eu de la gardienii dumneavoastră de optsprezece ani nu aud altceva decît «fascist». Pentru noi nu este jignitor?" Şi maiorul a făgăduit că nu vor mai fi numiți „fascişti". Schimb pe schimb.

După toate aceste reforme distrugătoare, istoria particulară a Lagărelor speciale poate fi considerată încheiată în anul 1954 şi mai departe nu pot fi deosebite de ITL.

Pretutindeni în Arhipelagul întors pe dos, s-a instaurat din anul 1954 pînă în 1956 o perioadă privilegiată - epoca unor favoruri nemaiîntâlnite, perioada cea mai liberă a Arhipelagului, dacă nu punem la socoteală casele de detenție pentru dreptul comun de la mijlocul deceniului al treilea.

Instrucțiuni peste instrucțiuni, inspectori peste inspectori se încăpățînau parcă sa lărgească tot mai mult liberalismul din lagăre. Femeile au fost

scutite de a mai merge la doborît arbori. Da, s-a recunoscut că pentru ele este o muncă prea grea (deşi cei treizeci de ani neîntrerupți au demonstrat că nu e cîtuşi de puțin grea). - Au restabilit eliberarea condiționată înainte de termen pentru cei ce ispăşiseră două treimi din pedeapsă. – În toate lagărele au început să-i plătească în bani, şi deținuții au dat năvală la chioşcuri, şi aceste chioşcuri nu vindeau în limite rezonabile, de fapt ce limite mai trebuiau, cînd tot mai mulți circulau fără escortă şi puteau cu banii ăştia să-şi cumpere şi din orăşel. - În toate barăcile instalaseră radio, i-au îmbuibat cu ziare, cu gazete de perete, în fiecare brigadă fusese numit un responsabil cu propaganda. Veneau tovarăşi conferențiari (colonei) şi le vorbeau deținuților pe diferite teme: chiar şi despre denaturarea istoriei de către Alexei N. Tolstoi(1), dar nu era prea simplu pentru conducere să adune publicul, nu putea să-i mobilizeze cu bîtele, era nevoie de metode indirecte de influențare şi convingere. Cei adunați în sală vorbeau de-ale lor şi nu-i ascultau pe conferențiari. Deținuților li s-a permis să subscrie la împrumut, dar în afară de conformişti nimeni n-a fost înduioşat de această permisiune, şi educatorii erau nevoiți să-l ducă pur şi simplu de mînă pe fiecare la lista de subscripție ca să stoarcă vreo zece ruble (o rublă sub Hruşciov). În zilele de duminică au început să organizeze spectacole comune ale zonelor de femei şi bărbați. Aici se năpusteau cu plăcere şi chiar îşi cumpărau cravate de la chioşcuri.

Au fost reînviate multe lucruri din fondul de aur al Arhipelagului: acel spirit de abnegație şi de inițiativă care era în floare în perioada Marilor Canale. Au fost create „Consiliile Activului" cu sectoarele: învățămînt şi producție, cultură de masă, viața de zi cu zi, precum şi un comitet de sindicat, al cărui obiectiv principal era să lupte pentru productivitatea muncii şi disciplină. Au restaurat „tribunalele tovărăşeşti", avînd dreptul: de a da vot de blam, de a amenda şi a solicita înăsprirea regimului ori privarea de cele două treimi.

Aceste măsuri aduseseră cîndva servicii frumoase Conducerii, dar asta se întîmpla în lagărele care nu trecuseră prin şcoala masacrelor şi a revoltelor. Acum era foarte simplu: pe cel dintîi preşedinte al consiliului (Kenghir) l-au tăiat, pe cel de al doilea l-au snopit în bătaie - şi nimeni nu a vrut să mai intre în Consiliul Activului. (Căpitanul de rangul doi Burkovski lucra în vremea asta în Consiliul Activului, lucra conştiincios şi principial, dar şi cu multă băgare de seamă, primind necontenit amenințări că va fi tăiat, şi mergea la adunările brigăzii banderoviştilor ca să audă criticile la adresa activității lui.)

Loviturile necruțătoare ale liberalismului clătinau tot mai mult sistemul lagărelor. Au fost amenajate „lagăre cu regim îmblînzit" (şi în Kenghir a fost unul!): de fapt, deținuții nu erau obligați decît să doarmă în zonă, pentru că la lucru se duceau fără escortă, urmînd orice traseu şi la orice oră (toți se străduiau să plece mai devreme şi să se întoarcă mai tîrziu).

Duminica, o treime dintre deținuți erau învoiți în oraş înainte de masă, altă treime după-amiază, şi doar o treime nu beneficia de plimbarea în orăşel.
Asta nu înseamnă că regimul s-a îmblînzit astfel pretutindeni. Se menținuseră însă şi lagăre disciplinare, cum era ..disciplinarul unional Andzioba de lîngă Bratsk, cu acelaşi sîngeros căpitan Mişin din Oziorlag. În vara lui 1955 acolo erau în jur de patru sute de „disciplinari" (inclusiv Tenno). Dar nici acolo stăpînii zonei n-au devenit supraveghetorii, ci deținuții.
Să se pună cititorul în situația conducătorilor de lagăre şi să spună: se poate oare lucra în asemenea condiții? Şi pe ce rezultate se poate conta?
Un ofițer MVD, tovarăşul meu de drum într-un tren siberian în 1962, toată perioada începînd cu anul 1954 a descris-o astfel: ''Dezmăț total. Cine nu vrea - nu se ducea la lucru. Pe banii lor îşi cumpărau televizoare."* Rămăsese cu amintiri foarte sumbre despre această perioadă scurtă şi urîtă.
Pentru că nu poate fi bine dacă educatorul stă în fața deținutului ca un cerşetor, neavînd la spate nici bici, nici BUR, nici amenințătorul grafic al foamei.
Dar, ca şi cînd toate astea ar fi fost prea puțin, au lansat prin Arhipelag berbecul-spărgător de ziduri al domiciliului în afara zonei: deținuții pot să locuiască dincolo de zonă, pot să-şi procure casă şi să-şi întemeieze o familie, salariul li se plăteşte ca oamenilor liberi, întreg (nu se mai reține nimic pentru zonă, pentru escortă, pentru administrația lagărului), iar cu lagărul nu mai au decît o legătură: o dată la două săptămîni vin aici să li se pună viza.
Acesta era sfîrşitul!... Sfîrşitul lumii ori sfîrşitul Arhipelagului, ori şi unul şi celălalt laolaltă! Iar organele juridice mai şi lăudau acest domiciliu extra-zonal, ca o descoperire foarte nouă şi foarte umană a orînduirii comuniste!**
După aceste lovituri, nu mai rămînea, se pare, decît ca lagărele să fie desființate - şi gata. Să fie distrus marele Arhipelag, să fie distruşi, împrăştiați şi demoralizați sute de mii de Practicieni, cu soțiile, copiii şi cu vitele din gospodărie, să se reducă la zero anii lor de vechime, serviciul lor ireproşabil!
Şi se pare că operația a început: prin lagăre au început să vină nişte „Comisii ale Sovietului Suprem", ori mai simplu de „degrevare" şi, trimi-

*Dacă nu lucrau - de unde hani? Dacă erau în Nord, şi încă în 1955 - de unde televizoare? Însă nu l-am întrerupt, eram bucuros să-l ascult.
**Descoperire descrisă, de fapt (laolaltă cu „eliberarea anticipată şi condiționată") încă de Cehov în Sahalin: ocnaşii din categoria celor reeducabili aveau dreptul să-şi dureze casă şi să se căsătorească.

ţînd la plimbare conducerea lagărului, au făcut şedinţă în baraca direcţiei şi au început să scrie ordine de eliberare cu atîta uşurinţă şi lipsă de răspundere, ca şi cum ar fi fost-ordine de arestare.
Asupra breslei Practicienilor plutea un pericol de moarte. Trebuiau să întreprindă ceva! Trebuiau să se lupte!
***
Oricărui eveniment social important din URSS îi era hărăzit un destin din două: ori să fie trecut sub tăcere, ori să fie învăluit în minciună. Nu pot să dau un exemplu de eveniment cît de cît important din ţară care să fi scăpat de această crăcană nenorocită.
Aşa a fost întreaga existenţă a Arhipelagului: cea mai mare parte din timp nu s-a ştiut nimic despre el, iar cînd au scris cîte ceva - au mînţit: ori în perioada Marilor Canale, ori despre comisiile de degrevare din anul 1956.
În legătură cu aceste comisii trebuie spus că şi fără palavrele ziariştilor, fără o necesitate exterioară, noi înşine am contribuit la lansarea unei minciuni sentimentale. Pai cum sa nu te înduioşezi: noi eram obişnuiţi ca şi avocatul apărării să ne atace, iar aici - poftim, un procuror care ne apară! Eram chinuiţi de dorul libertăţii, simţeam că acolo începea o viaţă nouă, vedeam asta şi după schimbările din lagăr şi, deodată, o comisie miraculoasă, cu puteri depline, după ce a vorbit cu fiecare cinci-zece minute, îi înmînează biletul de tren şi carnetul de identitate (unora chiar cu viză de Moscova)! Dar ce în afară de laude poate să iasă din pieptul nostru de deţinut, din pieptul nostru vlăguit, veşnic răcit?
Dar să ne ridicăm puţintel deasupra bucuriei noastre trepidante, care aleargă nebună să-şi îndese cîrpele în sacul de drum - oare astfel trebuia să fie sfîrşitul fărădelegilor staliniste? Oare această comisie nu trebuia să iasă în faţa frontului, să-şi scoată căciulile şi să spună:
— Fraţilor! Suntem trimişi de Sovietul Suprem să vă cerem iertare! Ani şi zeci de ani v-aţi chinuit aici, fără să fiţi vinovaţi de nimic, iar noi ne adunam în săli festive sub policandre de cristal şi nici măcar o dată nu ne-am adus aminte de voi. Noi am aprobat cu supunere decretele crîncene ale Căpcăunului, noi suntem părtaşi la crimele lui. Primiţi, dacă puteţi, căinţa noastră tîrzie. Porţile sunt deschise şi voi sunteţi liberi. Priviţi, pe platformă aterizează avioane cu medicamente, cu alimente şi îmbrăcăminte călduroasă pentru voi. Sunt şi medici în avioane.
În ambele cazuri - este eliberare, dar este oferită în maniere diferite, nu are acelaşi tîlc. Comisia de degrevare este ca un portar conştiincios care mătură pe unde a vomitat Stalin şi atît. Nu astfel se aşază noile temeiuri morale ale vieţii societăţii.
Voi prezenta în continuare opinia A. Skripnikova cu care sunt absolut de acord. Deţinuţii, unul cîte unul (din nou separaţi!), sunt chemaţi în cabinet, la comisie. Cîteva întrebări privind fondul cazului fiecăruia. Sunt puse cu bunăvoinţă, dar scopul lor este să-l facă pe deţinut să-şi

recunoască vina (nu Sovietul Suprem, ci din nou nefericitul deținut!). El trebuie să tacă, el trebuie să-şi plece capul, el trebuie să ajungă în situația omului iertat, nu a celui care iartă! Adică, ademenindu-l cu libertatea, acum obțin de la el ceea ce înainte n-au putut să smulgă nici cu tortura. Ce rost are asta? Este foarte important: el trebuie să se întoarcă în libertate temător. Şi, pe deasupra, procesele verbale ale comisiei vor raporta Istoriei că, în ansamblu, în lagăre au fost deținuți vinovați, că n-au existat nelegiuiri atît de fioroase, cum sunt zugrăvite. (Probabil, aici este luat în considerație şi un mic calcul financiar: dacă nu se fac reabilitări, nu se vor plăti nici compensațiile datorate celor reabilitați.)*
Această interpretare a eliberării n-a avut darul să arunce în aer sistemul lagărelor, n-a constituit un impediment în aducerea altor contingente în lagăre (operație care n-a încetat nici în perioada 1956-1957), nu crea nici o obligație că şi aceştia vor fi eliberați.
Dar cei care, din mîndrie, în fața comisiei au refuzat să se recunoască vinovați? Pe aceia i-au lăsat să şadă în lagăr. Nu au fost prea puțini, (în 1956, pe femeile din Dubravlag care nu s-au căit le-au adunat şi le-au expediat în lagărele din Kemerovo.)
Skripnikova povesteşte următorul caz: O ucraineancă din Ucraina de Vest avea zece ani pentru soțul banderovist. Acum cereau de la ea să spună că stă în lagăr pentru soțul - bandit. „Nu, nu spun." „Spune, şi vei fi eliberată!" „Nu, nu spun. El nu este bandit, el este OUN-ovist." „Foarte bine, dacă nu vrei să spui - rămîi aici!" (preşedintele comisiei – Soloviov). Au trecut doar cîteva zile şi ea a fost vizitată de soț, care venea din nord. El avea o pedeapsă de douăzeci şi cinci de ani, s-a recunoscut cu uşurință bandit şi a fost grațiat. Dar el n-a apreciat statornicia nevestei şi s-a năpustit asupra ei cu mustrări: „Trebuia să spui că sunt diavol cu coadă, că am copite. Cum o să mă descurc eu cu gospodăria şi copiii?"
Să menționăm că şi Skripnikova a refuzat să se recunoască vinovată şi a rămas în lagăr încă trei ani.
Aşadar, chiar şi era libertății a venit în Arhipelag în mantie de procuror.
Şi totuşi panica Practicienilor n-a fost fără temei: în anii 1955-1956, pe cerul Arhipelagului, s-a izvodit o nemaivăzută conjuncțiune a astrelor. Aceştia au fost anii lui fatali şi ar fi putut să fie anii lui cei din urmă!
Ah, dacă oamenii investiți cu puterea supremă şi purtînd povara informațiilor complete despre țara lor ar mai fi putut în aceşti ani să privească în jurul lor, şi să se înspăimînte, şi să-i podidească plînsul? Căci sacul însîngerat din spate musteşte, sîngele ce curge le înroşeşte spatele întreg! Politicii au fost sloboziți, dar milioanele de drept comun cine

*Fiindcă veni vorba, la începutul anului 1955 a existat proiectul să se plătească pentru toți anii ispăşiți, ceea ce era absolut firesc, şi aşa s-a plătit în Europa de Est. Dar acolo nu erau atîția oameni şi atîția ani! Au calculat, şi, cînd au văzut rezultatul, s-au îngrozit: ruinăm statul! Şi au hotărît să dea compensații numai pentru două luni.

le-a trimis în acel infern? Relațiile de producție? Mediul? Poate noi toți?... Ori dumneavoastră?
Aşa că ar fi trebuit să aruncați la toți dracii programul cosmic! Să nu vă mai preocupe flota maritimă a lui Sukarno(2) şi garda lui Kwame Nkrumah(3)! Şi măcar să vă aşezați şi să vă scărpinați în ceafă: ce-i de făcut? Din ce cauză legile noastre cele mai bune din lume, sunt respinse de milioanele cetățenilor noştri? Ce-i determină să se vîre în acest jug primejdios, şi cu atît mai mulți, cu cît jugul este mai insuportabil. Ce trebuie făcut ca acest val să secе? Poate că legile noastre nu sunt cele care trebuie să fie? (Aici ar trebui să vă gîndiți şi la şcoala noastră hăituită, şi la satul lăsat în paragină şi la multitudinea acelor lucruri care se numesc simplu nedreptate fără nici un fel de categorie de clasă.) Dar pe cei care au pățit-o, cum să-i readucem la viață? Fără gesturi largi şi ieftine, precum amnistia „Voroşilov", ci examinîndu-le cu mult suflet, analizîndu-le şi cazul, şi personalitatea.
Ce părere aveți, trebuie sau nu să se termine cu Arhipelagul? Sau este făcut pentru vecie? Patruzeci de ani a putrezit în trupul nostru, nu ajunge?
Se pare că nu! Nu este de ajuns! Le este lene să-şi încordeze circumvoluțiunile cerebrale, iar în sufletul lor - nimic nu are ecou. Arhipelagul n-are decît să mai rămînă încă patruzeci de ani, iar noi ne vom ocupa de barajul de la Assuan şi de reunificarea arabilor!
Istoricii care vor studia domnia de zece ani a lui Nikita Hruşciov, cînd parcă, brusc, au încetat să mai acționeze unele legi fizice cu care noi eram obişnuiți; cînd obiectele — ciudat! — au început să se mişte împotriva cîmpului magnetic şi împotriva forțelor gravitației, nu vor putea să nu se mire cît de multe posibilități s-au concentrat pentru scurtă vreme în aceste mîini şi cum aceste posibilități au fost folosite parcă în joacă, în glumă, după care au fost abandonate cu nepăsare. După Stalin, cel dintîi din istoria noastră, care a fost învrednicit cu putere, mai diminuată, dar încă uriaşă, el s-a folosit de ea precum ursul Mişka din fabula lui Krîlov, care rostogolea un butuc în poiană fără nici un rost şi fără nici un folos. A avut posibilitatea să traseze de trei ori, de cinci ori mai ferm şi mai departe eliberarea țării, dar el a abandonat asta ca pe o distracție, neînțelegînd care era misiunea lui, a abandonat-o pentru cosmos, pentru cucuruz, pentru rachetele din Cuba, pentru ultimatumurile din Berlin, pentru persecutarea Bisericii, pentru divizarea comitetelor regionale de partid(4), pentru lupta cu pictorii abstracționişti.
N-a dus niciodată nimic pînă la capăt, şi mai puțin decît orice cauza libertății. Trebuia asmuțit împotriva intelectualității? Nimic mai simplu. Trebuia ca tot cu mîinile lui, care au dărîmat lagărele staliniste, să fie consolidate aceste lagăre în prezent? Acest lucru a fost uşor de obținut. Şi cînd?
În anul 1956 - anul congresului al XX-lea - au fost emise primele dispo-

ziții restrictive privind regimul lagărelor! Ele au fost continuate în anul 1957, anul cînd Hruşciov ajunge să dispună de puteri nelimitate.
Dar brealsa Practicienilor tot nu era satisfăcută. Şi simțind că biruința este aproape, a trecut la contraatac: aşa nu se poate trăi. Sistemul lagărelor, reazemul puterii sovietice, este pe cale de dispariție!
Acțiunea principală de înrîurire se desfăşura în taină, acolo - undeva, la o masă de banchet, în salonul aeronavei şi în timpul plimbării cu barca de la vilă, dar aceste acțiuni mai răbufneau uneori şi în afară. Aşa a fost cuvîntarea „deputatului" B. I. Samsonov la sesiunea Sovietului Suprem (decembrie 1958): deținuții trăiesc prea bine, ei sunt mulțumiți (!) de hrană (însă ar trebui să fie permanent nemulțumiți...). În lagăre, cu ei se comportă prea bine. (Şi în „parlament", care nu şi-a recunoscut vechea vină, nimeni, fireşte, nu l-a contrazis pe Samsonov.) Aşa a fost şi articolul nimicitor din ziar despre „omul de după gratii" (1960).
Şi cedînd acestor presiuni; fără să analizeze lucrurile în profunzimea lor; fără să se gîndească şi să-şi dea seama că nu a crescut criminalitatea în aceşti cinci ani (iar dacă a crescut, cauzele trebuie căutate în sistemul de stat); fără să coreleze aceste măsuri noi cu „credința proprie în ofensiva triumfală a comunismului; fără să studieze treburile în toate amănuntele lor, fără să vadă cu ochii lui - acest țar care şi-a petrecut „toată viața pe drumuri" a semnat cu uşurință ordinul de livrare a cuielor cu care au reconstruit eşafodul în forma şi trăinicia de odinioară.
Şi toate acestea se petreceau chiar în acelaşi an 1961, cînd Nikita a mai făcut o ultimă încercare de a lansa spre cer carul libertății. Tocmai în anul 1961 - anul celui de al XXII-lea congres - a fost emis decretul privind pedeapsa cu moartea în lagăre „pentru acte de terorisim împotriva deținuților care s-au îndreptat (adică împotriva turnătorilor) şi împotriva efectivului de supraveghere" (n-a fost niciodată atacat!), şi o plenară a Tribunalului Suprem (iunie 1961) a ratificat patru regimuri de lagăr, care acum nu mai erau staliniste, ci hruşcioviste.
Urcînd la tribuna congresului pentru a lansa un nou atac împotriva tiraniei sistemului de detenție stalinist, Nikita numai ce dăduse dezlegare sistemului său să strîngă la fel de bine şurubul. Şi el credea sincer că totul este oportun şi coordonabil!...
Lagărele din prezent sînt acele lagăre pe care partidul le-a aprobat înainte de congresul al XXII-lea. Şi de atunci, aşa au rămas pînă astăzi! Ele nu se deosebesc prin regim de lagărele staliniste, ci numai prin componența deținuților: nu mai există multimiloanele de Cincizeci şi Opți. Dar şi acum sînt închişi milioane, şi de asemenea mulți sunt victime ale injustiției: au fost aruncați aici numai ca sistemul să existe şi să îşi cîştige existența.
Cîrmuitorii se schimbă, Arhipelagul ramîne.
Rămîne pentru că acest regim de stat nu s-ar fi putut menține fără el. Desființînd Arhipelagul, el însuşi ar fi încetat să mai existe.

***

Nu există istorii fără sfîrşit. Orice istorisire trebuie undeva întreruptă. Cu posibilităţile noastre modeste şi insuficiente am urmărit istoria Arhipelagului de la salvele purpurii ale genezei lui pînă la negura trandafirie a reabilitării. Cu această agreabilă perioadă de blîndeţe şi degradare în ajunul înăspririi hruşcioviste a lagărelor şi în ajunul noului cod penal, considerăm istoria noastră isprăvită. Se vor găsi alţi istorici, care, din nefericire pentru ei, cunosc mai bine decît noi lagărele hruşcioviste şi posthruşcioviste.

Dar s-au şi găsit: sunt Sviatoslav Karavanski şi Anatoli Marcenko*. Şi vor mai apărea nenumăraţi, căci în curînd în Rusia se va instaura epoca glastnost, cînd totul va fi adus la cunoştinţa publică!

De pildă, la lectura cărţii lui Marcenko, chiar şi inima împietrită a unui vechi deţinut de lagăr se strînge de durere şi de groază. Şi prin descrierea recluziunii contemporane ea ne prezintă o puşcărie de un Tip şi mai Nou decît cea despre care vorbesc martorii noştri. Aflăm astfel că acel Corn, cel de al doilea corn al recluziunii (Partea Întîi, Cap. 12), a ţîşnit şi mai ascuţit şi s-a înfipt şi mai adînc în gîtul deţinutului. Prin compararea celor două clădiri ale centralei din Vladimir: cea ţaristă şi cea sovietică, Marcenko ne explică în mod concret de ce nu rezistă analiza cu perioada ţaristă a istoriei Rusiei: clădirea ţaristă este uscată şi caldă, cea sovietică - umedă şi rece (În celulă îngheaţă urechile! Şi niciodată nu se dau jos pufoaicele), ferestrele ţariste sunt astupate cu patru rînduri de cărămizi sovietice - dar să nu uitaţi botniţele!

Însă Marcenko nu prezintă decît Dubrovlagul, unde astăzi sunt strînşi politicii din toată ţara. La mine s-a adunat material despre lagărele de drept comun din diferite locuri, şi eu am rămas dator faţă de autorii scrisorilor, nu trebuie să tac.

Aşadar, mă voi strădui să expun esenţialul din ceea ce ştiu despre situaţia din lagărele zilelor noastre.

Dar care „lagăre"? Lagăre nu mai există, aceasta este marea noutate a perioadei hruşcioviste! Printr-o simplă rebotezare, în loc de lagăre acum avem... colonii (metropolă - colonii, indigenii trăiesc în colonii, aşa şi trebuie să fie, nu?). Şi, prin urmare, nu mai avem GULag, ci GUITK (cititorul cu ţinere de minte n-a uitat că aşa s-a mai numit cîndva, asta a mai fost). Dacă mai adăugăm şi faptul că MVD-ul acum nu mai există, că nu avem decît MOOP, putem să recunoaştem că au fost puse toate bazele legalităţii şi că nu avem de ce să facem scandal**.

*S. Karavanski Demersul, Samizdat, 1966, A. Marcenko. Depoziţiile mele, Samizdat, 1968.

**Este interesant că în ciuda obişnuitelor elogii publice aduse activităţii acestei instituţii, ea este mereu chinuită de nu ştiu ce căutări interioare şi nu este în stare să rămînă în pielea unei singure denumiri, ceva o apasă şi tot timpul trebuie să se vîre într-o piele nouă.

Deci, iată regimurile care au fost introduse din vara anului 1961: general, înăsprit, sever şi special (din anul 1922, fără cel „special" n-avem ce ne face...). Regimul este stabilit de către tribunalul care pronunță sentința „în funcție de caracterul şi gravitatea delictului, precum şi (chipurile) de personalitatea delincventului". Dar mai simplu şi mai scurt: Tribunalele Supreme ale republicilor, reunite în şedințe plenare, au elaborat liste cu articolele codului penal după care se vede cine şi unde trebuie inclus. Asta pentru viitor, pentru noii condamnați. Dar ce s-a întîmplat cu acea populație vie a Arhipelagului, pe care reforma hruşciovistă din ajunul congresului a găsit-o în Arhipelag cu „domiciliu extrazonal", fără escortă şi cu regim lejer? Aceia au fost „examinați" de tribunalele populare locale după listele cu articole (poate şi la intervențiile agenților operativi locali) şi au fost repartizați la cele patru regimuri*.
Aceste zbateri sunt uşoare şi sprintene pe puntea superioară: cîrma la dreapta nouăzeci! Cîrma la stînga nouăzeci! - dar ce răsunet au ele în cutiile toracice din cala mută şi întunecoasă? Cu trei-patru ani în urmă au zis: întemeiați-vă familii, faceți-vă case, prăsiți-vă şi trăiți, acum vă încălzeşte soarele comunismului! De atunci nimic rău n-ați mai săvîrşit, cînd, brusc, lătrat de cîini, lanțurile deprimante ale escortei, apelul după dosare, şi familia voastră a rămas în casa neterminată, iar pe voi vă bagă după o nouă sîrmă ghimpată. „Cetățene şef, dar purtarea ireproşabilă? Dar munca noastră cu bună-credință?..." Pofta-n cui! Adio şi-un praz verde!...
Care, care administrație responsabilă din lume ar admite astfel de viraje şi salturi? Poate în vreunul din noile state africane...
Ce idee o fi animat reforma din anul 1961: una adevărată sau de fațadă? (De fațadă- „să-i facă pe deținuți să se îndrepte cît mai bine.") După opinia mea - următoarea: să-l priveze pe deținut de independență materială şi libertate personală, lucru insuportabil pentru Practicieni. Să-l pună în situația cînd stomacul lui va reacționa la cel mai mic gest pe care îl face cu degetul un Practician, adică să-l facă pe zek uşor manevrabil şi supus. Pentru asta trebuia: suprimarea scutirilor masive de escortă (fireşti pentru viața oamenilor veniți să pună în valoare teritorii sălbatice), toți deținuții să fie băgați în zonă, hrana de bază să li se dea în cantități insuficiente, să se suprime mijloacele suplimentare: salariul şi pachetele.
În lagăr, pachetul nu înseamnă doar mîncare. El este şi un imbold moral, o bucurie nestăvilită, mîini care tremură: nu te-au uitat, n-ai rămas

Aşa ne-am ales noi cu MOOP. Pare ceva cu totul nou pentru ureche, nu-i aşa? Însă această limbă perfidă înşeală şi trădează. Ministerul este de apărare - ohrana, adică ce mai – ohranka(5)! Aceasta este soarta vitregă a cuvintelor! N-ai cum să scapi de ele !
* Dar cum s-a luat în considerare gradul de ..îndreptare" a respectivului criminal? Nicicum, ce, noi suntem maşini electronice? Nu putem să ținem cont de toate.

singur, cineva se mai gîndeşte la tine! În lagărele noastre speciale de ocnaşi puteam să primim un număr nelimitat de colete (greutatea lor - opt kilograme, era limita impusă de poştă). Deşi nu primeau toți, iar cei care primeau nu primeau cu regularitate, totuşi pachetele măreau inevitabil nivelul general de hrană al lagărului, şi nu se ducea o luptă de moarte împotriva foamei. Acum s-a introdus şi limitarea greutății coletelor — cinci kilograme şi o scară cruntă: pe an, nu mai mult de şase-patru-trei-două pachete, corespunzător regimului. Adică la regimul general, cel mai privilegiat, omul poate primi o dată la două luni cinci kilograme, în care este inclus şi ambalajul şi, poate este şi ceva îmbrăcăminte: prin urmare, mai puțin de două kilograme pe lună mîncare de orice fel! Iar cei de la regimul special - şase sute de grame pe lună...
Şi măcar dacă le-ar fi dat!... Dar şi aceste jalnice pachete erau îngăduite numai celor ce şi-au efectuat peste jumătate din pedeapsă. Şi să nu fi avut nici un fel de „abateri" (să fii pe placul agentului operativ, al educatorului, al supraveghetorului şi al purcelului supraveghetorului)! Şi, obligatoriu, sarcinile de producție să fie îndeplinite 100%. Şi, obligatoriu, să participi la „viața socială" a coloniei (la acele concerte firave despre care scrie Marcenko; la acele spartachiade forțate, cînd concurenții cad de slăbiciune; ori, mai rău, să devii lacheul personalului de supraveghere)*.
Dar o să-ți stea în gît şi acel pachet! Pentru această lădiță umplută de rudele tale, îți cer şi sufletul din tine!
Cititorule, trezeşte-te! Istoria am isprăvit-o, cartea de istorie am închis-o. Toate astea se întîmplă acum, în prezent, cînd magazinele noastre alimentare gem (chit că numai în capitală), cînd dumneata, cititorule, răspunzi sincer străinilor că poporul nostru este pe deplin îndestulat. Iar compatrioții noştri care au călcat greşit (adesea cu nimic vinovați, ați putut, în sfîrşit, să vă convingeți de puternicia justiției noastre!) sunt reeducați prin înfometare, uite-aşa! Şi noaptea, în somn, visează numai pîine!
(Să mai notăm că samavolnicia stăpînilor lagărului nu cunoaşte limite şi nu este controlată de nimeni! Rudele naive trimit un plic cu ziare sau un pachețel minuscul cu medicamente. Şi acestea sînt socotite tot colet! Foarte multe cazuri de acest fel ne-au fost semnalate din diferite locuri. Şeful regimului acționează ca un robot cu celulă fotoelectrică: o bucată şi - gata. Iar coletul venit pe urmă îl expediază înapoi.)
De asemenea, se urmăreşte cu strictețe ca nimic comestibil să nu fie transmis zekului cînd primeşte vizită! Supraveghetorii găsesc că este o cinste pentru experiența lor să nu admită aşa ceva. Iată de ce, femeile

*Aceste condiții de regim şi cele care au urmat au continuat să se înăsprească în decursul anilor '60 şi '70. (Notă din anul 1980.)

libere, care vin în vizită, sunt percheziționate cu de-amănuntul înainte de întîlnire! (Căci aşa ceva nu este interzis de Constituție! Foarte bine, dacă nu vrea - n-are decît să plece fără să-l vadă.)
Şi mai straşnic este barat drumul pentru pătrunderea banilor în colonie: oricît ar trimite rudele, totul este depus în contul personal „pînă la eliberare" (adică, statul i-a împrumutat de la zek pe zece şi douăzeci şi cinci ani, fără dobîhdă). Şi oricît ar cîstiga zekul — aceşti bani tot nu-i vede.
Iată cum funcționează hozrasciotul: un deținut primeşte 70% din salariul unui angajat liber (de ce? parcă produsele acestuia miros altfel? Dacă aşa ceva s-ar fi întîmplat în Occident, asta s-ar fi numit exploatare şi discriminare). 50% din rest sunt trecuți în folosul coloniei (pentru întreținerea zonei, a Practicienilor şi a clinilor). Din ce a mai rămas se scade costul mîncării şi al hainelor (vă puteți închipui ce preț are zămîrca din capete de peşte). Ultimul rest este depus în contul personal „pînă la eliberare". Corespunzător regimului, deținutul poate cheltui la chioşcul lagărului: 20-7-5-3 ruble. (Dar din Kalikatki, regiunea Riazan, oamenii se plîng că după toate reținerile, nici măcar aceste cinci ruble, pentru chioşc, nu le-au mai rămas.) Iată o informație din „Izvestia", ziarul guvernamental (încă din vremuri bune, martie 1960, erau încă rublele staliniste, umflate): o fată din Leningrad, Irina Papina, care cu degetele numai răni dezgropa buturugi, rostogolea bolovani, descărca vagoane, tăia lemne, cîştiga... zece ruble pe lună (o rublă hraşciovistă pe lună).
Mai departe urmează folosirea chioşcului ca „mijloc de sancțiune" în cadrul regimului de lagăr, îmbinat cu indiferența vînzătorilor. Potrivit însuşirii regimului colonial (căci acum aşa va fi corect să spunem în loc de „lagăr", nu-i aşa? Lingvişti, ce ar fi dacă şi insulele ar fi rebotezate în colonii?...) de a întoarce totul pe dos, chioşcul se transformă din privilegiu în sancțiune, în acel punct slab al zekului unde poate fi mereu lovit. Aproape în fiecare scrisoare primită din coloniile siberiene şi din regiunea Arhanghelsk mi se scrie despre asta: chioşcurile sunt un mijloc de pedeapsă! Pentru cea mai măruntă abatere ni se interzice să mai cumpărăm ceva de la chioşc. Colo, pentru că un zek a întîrziat la deşteptare trei minute, a fost privat de chioşc trei luni (asta se cheamă în limbajul zekilor „lovitură în burtă"). Dincolo, pentru că un deținut n-a izbutit să-şi termine scrisoarea pînă la inspecția de seară, l-au privat pentru o lună de chioşc. În altă parte, pe unul l-au privat pentru că „e prea bun de gură". Iar din colonia cu regim sever din Ust-Vîm iată ce scriu: „Nu există zi fără o serie de ordine de interzicere a chioşcului -pe o lună, pe două, pe trei. Fiecare al patrulea om are abateri. Dacă a uitat contabilitatea să-ți facă socoteala pe luna trecută, nu te-a trecut pe listă — atunci poți să-ți iei adio." (Este altceva dacă nu te bagă numaidecît la carceră - asta nu uită niciodată să ți-o adauge.)
Toate astea nu-l mai pot mira pe un zek bătrîn. Sunt caracteristicile obişnuite ale samavolniciei.

Şi iată ce mai scriu: „Pentru succese în muncă poți să primeşti două ruble în plus pe lună. Dar ca să le obții trebuie să săvîrşeşti la locul de muncă o faptă de eroism".
Vă dați seama cît de înaltă este prețuirea de care se bucură munca în țara noastră: pentru succese excepționale în muncă - două ruble pe lună (şi acelea din contul propriu).
Se aminteşte şi o întîmplare din Norilsk, este adevărat, din anul 1957, din vremea fericitului răgaz: nişte zeki, rămaşi necunoscuți au mîncat cîinele favorit al ordonatorului de credite Voronin, şi pentru asta, drept pedeapsă, şapte luni (!), întregul lagăr „a rămas fără leafă".
Foarte real, perfect în spiritul apucăturilor din insule.
Însă Istoricul-Marxist va obiecta: acesta-i un caz anecdotic, nu merită să-l discutăm. Iar abateri nu săvîrşeşte - dumneata ai spus-o! - decît fiecare al patrulea. Concluzia: comportă-te exemplar şi, chiar la regim sever fiind, îți sunt asigurate trei ruble pe lună - aproape un kilogram de unt.
Ba bine că nu! A avut noroc acest Istoric cu „loteria" lui (şi a scris şi nişte articolaşe foarte corecte) - n-a stat în lagăr. Ar fi bine dacă la chioşc s-ar găsi pîine, bomboane ieftine şi margarină. Că, de obicei, pîine aduc de două-trei ori pe lună. Iar bomboane - numai din cele scumpe. Ce unt, care zahăr?! Dacă vînzătorul se arată prea zelos, există Conducerea care să-i sugereze. Praf şi pastă de dinți, periuțe, săpun, plicuri (şi astea nu pretutindeni, iar hîrtia de scris - nicăieri, căci pe ea scriu plîngeri!), țigări scumpe - acesta era asortimentul de mărfuri al chioşcului. Dar să nu uiți, dragă cititorule, că acesta nu este un chioşc din lumea liberă, care îşi deschide obloanele în fiecare dimineață şi dumneata poți să cumperi astăzi de douăzeci de copeici şi mîine de douăzeci, nu! La noi este altfel: acest chioşc se deschide două zile pe săptămînă, stai la coadă trei ceasuri, şi cînd ai intrat (tovarăşii din coridor te zoresc) – cumperi de toate rublele tale. Pentru că nu ai în mînă aceste ruble, şi cît scrie în borderou - atîta cumperi: iei zece pachete de țigări, patru tuburi de pastă!
Şi bietului zek îi rămîne norma - norma colonială de băştinaş (iar colonia se află dincolo de Cercul Polar): pîine - 700 grame, zahăr - 13, grăsimi -19, carne - 50, peşte - 85. (Astea însă nu sunt decît cifre! - căci şi carnea şi peştele sosesc în asemenea stare, încît jumătate îl tai şi îl arunci pe loc.) Nu sunt decît cifre, pe care însă nu le poți turna în castron. Iată cum îşi descriu zămîrca cei din Ust-Nera: „O holercă la care pînă şi vitele din colhoz ar privi cu scîrbă". Cei din Norilsk: „Meiul şi crupele mărunte predomină şi în ziua de azi". Dar mai este şi masa pentru regim disciplinar: 400 grame de pîine şi o dată pe zi ceva cald.
Este adevărat că, la Nord, pentru cei care „îndeplinesc munci deosebit de grele" se alocă un oarecare supliment de hrană, însă, cunoscînd insulele, ştiu cît de greu este să nimereşti pe o asemenea listă (nu toate

muncile grele sunt şi „deosebit de grele"), şi ceea ce distruge este tocmai „raţia cea mare"... Iată, de pildă, Piciughin, „cîtă vreme a fost zdravăn a spălat cîte 40 kilograme de aur pe sezon, căra în spate cîte 700-800 traverse pe zi, dar în cel de al treisprezecelea an de detenţie a devenit invalid şi a fost transferat la o normă de hrană redusă". Oare stomacul lui a căpătat dimensiuni mai mici? întreabă el.
Iată însă ce întrebare punem noi: acest Piciughin, doar el, cu cele patruzeci de kilograme de aur ale sale, cîţi diplomaţi a întreţinut? Fără îndoială -toată ambasada noastră din Nepal! Ei, acolo, nu au normă redusă?
Din diferite locuri îmi scriu despre foamea generală, că mereu sunt pe jumătate flămînzi. „Mulţi sunt bolnavi de ulcer la stomac, de tuberculoză." Regiunea Irkutsk: „Tineretul suferă de tuberculoză şi de ulcer". Regiunea Riazan: „Există mulţi tuberculoşi".
Şi este cu totul interzis să-ţi fierbi ori să-ţi prăjeşti ceva al tău, cum era posibil în Lagărele speciale. Dar din cel...
Şi cu această măsura veche — Foamea — este obţinută manevrabilitatea băştinaşilor contemporani.
La toate acestea se adaugă munca. De acum cu norme sporite: căci în prezent „productivitatea" (muşchilor) a crescut. Este adevărat, ziua de lucru era doar de opt ore. Aceleaşi brigăzi: un zek îi mînă pe ceilalţi la lucru, în Kalikatki i-au convins pe cei din categoria a doua de invaliditate să meargă la muncă, făgăduindu-le eliberarea la „două treimi", şi ciungii şi ologii s-au repezit să ocupe posturile celor din categoria a treia de invaliditate, iar aceia au fost trimişi la muncile comune.
Şi dacă lucrul nu ajunge pentru toţi, dacă ziua de lucru este scurtă, şi dacă, vai, duminicile sunt libere, dacă magicianul-muncă refuză să ne reeduce această drojdie a societăţii, ne mai rămîne totuşi Magicianul-regim!
Îmi scriu din Oimiakon şi din Norilsk deţinuţi cu regim special şi cu regim înăsprit: toate lucrurile personale, precum pulover, vestă, căciuli călduroase, nemaivorbind de haine de blană - ne sunt luate! (Asta în anul 1963 ! Anul al 46-lea al erei lui Octombrie!) „Nu ni se dă lenjerie caldă şi nu ni se permite să îmbrăcăm nimic călduros sub ameninţarea cu carcera" (Kraslag, Reşotî). „Ne-au luat totul în afara lenjeriei de corp. Ne-au dat: o tunică de bumbac, o pufoaică, o scurtă marinărească şi o căciulă-stalinka, fără blană. Asta în zona fluviului Indighirka, în raionul Oimiakon, unde pentru a se aproba să nu ieşi la lucru este nevoie de -51°C.
Într-adevăr, cum am putea să uităm? După Foame cine poate şi mai bine să manevreze o fiinţă vie? Păi Frigul, de bună seamă. Frigul.
Deosebit de bine educă specialul — regimul special, acolo unde „sunt OOR-ii şi maiorii", cum glăsuieşte o zicală nouă din lagăr. (OOR – Recidivist Deosebit de Periculos - este pecetea pe care ţi-o aplică tribunalul

local.)* Mai întîi au fost introduse zdrențele vărgate: o şapcă „de blană", pantaloni şi haină vărgate, albastru şi alb, parcă erau făcute din material pentru saltele. Asta este invenția gînditorilor noştri în ale puşcăriei, juriştii Societății Noi, si au conceput aşa ceva în cel de al cincilea deceniu al lui Octombrie! Cînd au trecut două treimi din secolul al XX-lea! În pragul comunismului! - să-şi înveşmînteze delincvenții în țoale de clovn. (Din toate scrisorile reiese că aceste haine vărgate îi necăjesc şi insultă pe condamnații de astăzi la douăzeci şi cinci de ani.)
Încă nişte lucruri despre regimul special: barăcile au ferestrele zăbrelite şi uşile se încuie cu lacăte; barăcile putrezesc, dar se construieşte un BUR încăpător din cărămidă (deşi, în afară de consumarea cifrului, în lagăre nu mai există abateri: nici scandaluri, nici încăierări, nici chiar jocul de cărți). Prin zonă, deplasarea se face în coloană, dar alinierea trebuie să fie perfectă, altfel nu vă lasă nici să intrați, nici să ieşiți. Dacă supraveghetorul observă că cineva fumează în front - se azvîrle cu tot corpul lui mătăhălos asupra victimei, o doboară la pamînt, îi smulge chiştocul şi o tîrăşte la carceră. Dacă nu v-au scos la muncă, să nu care cumva să te gîndeşti să te întinzi ca să te odihneşti: trebuie să te uiți la pat ca la un obiect de expoziție şi să nu te atingi de el pînă nu sună stingerea. În iunie 1963 s-a primit ordinul să se smulgă iarba din jurul barăcilor, să nu se poată aşeza nici acolo. Iar acolo unde a mai rămas iarbă au apărut tăbliție cu inscripția: este interzis să te aşezi pe iarbă (regiunea Irkutsk).
Doamne, cît de cunoscute mi se par toate astea! Unde am mai citit? Unde am mai auzit, recent, de asemenea lagăre? Oare cum erau Lagărele speciale ale lui Beria? Lagăr special - Regim special...
Într-un lagăr cu regim special lîngă Solikamsk: „La cel mai mic zgomot, prin ghişeu vîră țevile automatelor".
Şi, de bună seama, închiderea la Şlzo se face pretutindeni în condiții de arbitrar perfect. Lui I-n i-au ordonat să încarce singur un camion cu dale (fiecare cîntărea 128 kg). El a refuzat şi a primit şapte zile la Şlzo.
Într-un lagăr din Mordovia, în anul 1964, un zek tînăr a aflat că, pare-se, la Geneva şi, parcă, în anul 1955 s-a semnat o convenție privind interzicerea muncii foițate în locurile de detenție, şi a refuzat să iasă la muncă! Pentru acest elan al lui a primit şase luni la celula individuală.
Toate acestea constituie genocid, scrie Karavanski.
Oare laburiştii de stînga ar putea numi aşa ceva altfel? (Doamne, să nu vă atingeți de laburiştii de stînga! Căci dacă ei vor fi nemulțumiți de noi - praful se va alege de reputația noastră!...)
Dar de ce mereu numai tonuri mohorîte, întunecate? Ca să fim drepți,

*Încă o abreviere din perioada anterioară pe care n-am avut prilejul s-o menționez: ce este acela un OLJIR?! Lagărul Special pentru Femeile Trădătorilor Patriei (a existat şi aşa ceva).

să-l lăsăm să aprecieze regimul special pe un tînăr Practician, absolvent al Şcolii MVD din Tavda (1962): „înainte (pînă în 1961) într-o sală de conferinţe erau cîte zece supraveghetori, dar nu făceau faţă. Astăzi - poţi să auzi musca zburînd, îşi fac observaţii unul altuia. Se tem să nu fie trecuţi la un regim mai aspru. Se lucrează mult mai uşor, mai ales după Decret (privind pedeapsa cu moartea). A fost aplicat pentru doi deţinuţi. Altădată veneau la postul de gardă şi îţi aduceau cuţitul: luaţi-l, am omorît un ticălos... Cum să lucrezi în astfel de condiţii?"
Fireşte, aerul a devenit mai curat. Acest lucru este confirmat şi de o profesoară de la una dintre şcolile din colonii: „Pentru chicotit în timpul unui seminar politic, unui deţinut i se ridică dreptul la eliberare anticipată. Dar dacă faci parte din activ, poţi să fii mitocanul mitocanilor, doar să ai grijă ca vreunul să nu arunce chiştocul pe jos, să stea cu căciula pe cap - şi munca îţi va fi mai uşoară, şi caracterizarea mai bună, şi pe urmă vei fi ajutat pentru viza de domiciliu."
Consiliul Colectivului, Secţia de Ordine Interioara (de la Marcenko aflăm că, cifrat, i se spunea Stîna Oilor Idioate - SOI) erau un fel de drujinnici, purtau, brasardă roşie: urmăriţi abaterile! Ajutaţi-i pe supraveghetori! Iar Consiliul are dreptul să facă demersuri pentru pedepsirea deţinuţilor. Cel căruia articolul îi permite aplicarea a două treimi sau „înjumătăţirea" trebuie negreşit să ajute SOI, altfel nu va primi eliberarea „condiţionat-anticipată". Cei care au un „articol blocat" nu se duc, ei nu au nevoie. I. A. Alexeev scrie: „Majoritatea preferă pedeapsa întreagă, dar nu intră în aceste consilii şi secţii".
Începem să simţim aer, nu-i aşa? Activitate obştească în lagăr! Ce calităţi formidabile educă ea (slugărnicia, delaţiunea, îmbrîncitul vecinului), - iată scara luminoasă care duce spre cerul reeducării. Dar cît este de alunecoasă!
Iată de ce se plînge Oluhov (comunist, director de magazin, condamnat pentru abuz) de la ITK-2 din Tiraspol: a luat cuvîntul la o adunare-fulger a fruntaşilor în producţie, a demascat pe careva, „i-a chemat pe fiii cei rătăciţi ai Patriei la muncă cinstită", şi sala i-a răspuns cu aplauze puternice. Iar cînd s-a aşezat la locul lui, lîngă el s-a tras un zek, care i-a zis: „Dacă tu, lepădătură, vorbeai aşa cu zece ani în urmă, îţi tăiam gîtul chiar la tribună. Acum, legile mă opresc, pentru tine, cîine, m-ar condamna la moarte".
Simte oare cititorul că totul este corelat dialectic, simte oare unitatea contrariilor, că una trece în alta? Pe de o parte, o activitate obştească efervescentă, pe de altă parte - aceasta se sprijină pe Decretul privind condamnarea la moarte? (Sesizează oare cititorul durata condamnărilor? „Cu zece ani în urmă - şi omul este încă în lagăr! A trecut o epocă - s-a dus, s-a isprăvit, iar el tot acolo este...)
Acelaşi Oluhov povesteşte şi de deţinutul Isaev, fost maior (Moldova, ITK-4). Isaev era „neîndurător cu toţi cei ce încălcau regimul, la Consi-

liul Colectivului a luat cuvîntul şi a vorbit împotriva unor deţinuţi concreţi", adică solicita să fie pedepsiţi şi să li se suprime avantajele. Şi ce credeţi? „În noaptea următoare i-a dispărut o cizmă militară, din piele de mînzat! S-a încălţat cu bocanci, dar în noaptea următoare i-a dispărut un bocanc". Iată ce forme de luptă nevrednice foloseşte duşmanul de clasă în vremea noastră!...

Fireşte, viaţa obştească este un fenomen acut si trebuie dirijat cu pricepere. Există întîmplări care pot să-i demoralizeze definitiv pe deţinuţi, cum a păţit, de pildă, Vania Alexeev. A fost convocată, pentru prima oară, o adunare generală pe lagăr la orele 20. Dar şi la orele 22, orchestra încă mai cînta, şi adunarea tot nu începuse, deşi ofiţerii se aflau pe scenă. Alexeev a rugat orchestra „să se odihnească", iar pe şefi - să răspundă cînd va avea loc adunarea. Răspuns: nu va avea loc. Alexeev: în acest caz, noi, deţinuţii, vom ţine o adunare pe tema viaţa şi timpul. Deţinuţii şi-au manifestat în mod zgomotos acordul lor, ofiţerii au părăsit scena. Alexeev a ieşit cu caietul la tribună şi a început de la cultul personalităţii. Dar cîţiva ofiţeri s-au repezit, au ridicat tribuna, au deşurubaţ becurile şi i-au îmbrîncit pe deţinuţii care izbutiseră să se caţăre pe scenă. Supraveghetorii au primit ordin să-l aresteze pe Alexeev, dar Alexeev le-a spus: „Cetăţeni supraveghetori, voi sunteţi comsomolişti. Aţi auzit, eu am spus adevărul, asupra cui ridicaţi voi mîna, asupra conştiinţei ideii leniniste?" Ar fi arestat cu toate acestea şi conştiinţa ideii, dar zekii caucazieni l-au luat pe Alexeev în baraca lor şi pentru o noapte l-au salvat de arest. Pe urmă a stat la carceră, iar după carceră, intervenţia lui a fost consemnată ca antisovietică. Consiliul Colectivului a făcut demersuri pe lîngă administraţie ca Alexeev să fie izolat pentru propagandă antisovietică. Pe baza acestor demersuri, administraţia s-a adresat tribunalului popular, şi Alexeev a primit trei ani de puşcărie închisă.

Pentru orientarea corectă a spiritelor sunt foarte importante seminarele săptămînale de învăţămîiit politic, care s-au introdus în coloniile de astăzi. Acestea sunt conduse de şefii de detaşamente (200-250 oameni), ofiţeri. De fiecare dată se alege o anumită temă, cum ar fi, de pildă: umanismul orînduirii noastre, superioritatea sistemului nostru, succesele Cubei socialiste, trezirea Africii coloniale. Aceste probleme sunt ascultate cu interes de către indigeni şi îi ajută să-şi îndeplinească regimul colonial şi să muncească mai bine. (Desigur, nu toţi înţeleg corect. O scrisoare din Irkutsk: „într-un lagăr înfometat ne vorbesc de abundenţa produselor alimentare din ţară. Ne vorbesc de introducerea peste tot a mecanizării, dar noi nu vedem la lucru decît tîrnăcoape, lopeţi, tărgi şi - propria spinare".)

La un asemenea seminar de învăţămînt politic, Vania Alexeev, încă înainte de adunarea aceea, a mai comis o extravaganţă. În stilul lui. A cerut cuvîntul şi a spus: Voi sunteţi ofiţeri MVD, iar noi - deţinuţi,

criminali de pe vremea cultului personalității, noi şi voi. Suntem duşmani ai poporului, şi trebuie să muncim cu abnegație ca să meritäm iertarea poporului sovietic. Şi eu vă propun serios, cetățene maior, să ne îndreptăm spre comunism!" Şi la dosar i-au scris: „Tendințe antisovietice nesănătoase".

Scrisoarea acestui Alexeev, venită din Ustvîmlag, este foarte lungă. Hîrtia se fărâmița, iar rîndurile erau decolorate. Mi-a luat şase ore s-o descifrez. Şi ce nu găseşti în ea! În special acest raționament cu caracter general: ..Cine se află astăzi în colonii, în aceste vizuini ale robiei? O categorie a poporului impetuoasă şi intransigentă, care a fost eliminată din societate... Blocul birocraților au împins pe panta vieții acel tineret năvalnic pe care era periculos să-l înarmeze cu teoria privind echitatea relațiilor sociale". „Zekii sunt copiii proletariatului eliminați din societate si care au fost trecuți în proprietatea ITL."

Radioul este şi el foarte important dacă este folosit corect (nu muzica, nu piesele de dragoste, ci emisiunile educative). Precum totul este dozat pe regimuri, tot astfel şi emisiunile radio: de la două-trei ore pentru regimul special, pînă la o zi întreagă pentru regimul general*.

Apoi, mai există şi şcoli (Păi cum! Doar îi pregătim pentru a-i reda societății!). Doar că totul este formal, de ochii lumii... Băieții se duc aici cu forța, mînați cu bîta, plăcerea de a învăța este anihilată cu BUR-ul; apoi, „se jenează de profesoarele din afară, căci sunt îmbrăcați în zdrențe".

Şi a vedea o femeie în carne şi oase - este un eveniment prea important, pentru un deținut!

Este de prisos să mai vorbim că o educație, o reeducare corectă, mai cu seama a unor oameni adulți, mai cu seamă dacă durează decenii, se poate efectua numai pe baza separării berianiste a sexelor de după război, care este considerată în Arhipelag de neclintit. Influența reciprocă dintre cele două sexe ca impuls al progresului şi dezvoltării, acceptată de întregul neam omenesc, nu poate fi acceptată în Arhipelag, fiindcă atunci viața băştinaşilor ar semăna cu „viața la o casă de odihnă". Şi cu cît ne apropiem mai mult de văpaia comunismului, care de pe acum a inundat jumătate de cer, cu atît mai insistent trebuie să separăm criminalii de criminale şi numai prin această izolare să-i facem să se chinuiască aşa cum trebuie şi să se îndrepte**.

În epoca noastră, cînd oamenii nu sunt lipsiți de informații şi de drepturi,

*Încît îți vine să te refugiezi urgent chiar şi la special, la ăi vărgați!...

**Însuşi Tikunov, ministrul apărării ordinii publice (îndată o să relatez despre întîlnirea noastră), rni-a povestit următoarea întîmplare: în timpul unei vizite individuale (adică într-o casă închisă, trei zile) o mamă, care a venit să-şi vadă fiul, i-a ținut loc şi de soție. Este un subiect antic - vă amintiți de fiica hrănindu-şi tatăl din sînii proprii?(6) Însă domnul ministru, strîmbîndu-se de ticăloşia acestor barbari, nu se gîndea cîtuşi de puțin: ce a însemnat pentru un flăcău holtei să nu vadă femeie timp de douăzeci şi cinci de ani.

întregul sistem armonios al reeducării coloniale se află sub supravegherea opiniei publice şi a comisiilor de supraveghere - cititorul nu le-a uitat? Ele n-au fost desfiinţate de nimeni.
Ele sunt constituite „prin grija organelor locale". Dar practic, acolo, în acele locuri sălbatice, în acele aşezări libere, cine vrea să meargă şi să intre în aceste comisii, în afară de soţiile administraţiei? Era pur şi simplu comitetul femeilor care îndeplineau ceea ce spuneau bărbaţii lor. Însă în marile oraşe acest sistem, din cînd în cînd, poate să dea şi rezultate neaşteptate. Comunista Galina Petrovna Filippova a primit din partea comitetului raional de partid sarcina să facă parte din comisia de supraveghere a închisorii din Odessa! Ea a refuzat: „N-am nimic de-a face cu criminalii!" şi numai cu disciplina de partid au obligat-o să accepte. Apoi însă a făcut o adevărată pasiune! Acolo a întîlnit oameni, şi cîţi dintre ei nevinovaţi, şi cîţi dintre ei se căiseră. Chiar de la început a instaurat regula de a discuta cu deţinuţii fără administraţie (administraţia s-a împotrivit din răsputeri). Unii zeki, luni de zile, s-au uitat la ea cu ochi răi, pe urmă s-au îmblînzit. A început să meargă în puşcărie de două-trei-patru ori pe săptămînă, rămînea acolo pînă la stingere, a renunţat la concediu - nu mai erau deloc bucuroşi cei care o trimiseseră aici. A început să umble pe la diferite instanţe şi să discute problema celor condamnaţi la douăzeci şi cinci de ani (în cod nu exista o astfel de condamnare, dar sunt oameni care au primit-o şi continuă s-o poarte), despre angajarea în serviciu a celor eliberaţi, despre exil. La vîrf întîmpina ori totală nedumerire (şeful Direcţiei Locurilor de Detenţie din RSFSR, un general, a încredinţat-o în anul 1963 că în ţară nu există condamnare de douăzeci şi cinci de ani, şi, ceea ce-i nostim, se pare că el chiar nu ştia!), ori oameni perfect informaţi, şi atunci - împotrivire plină de ostilitate. A început să fie urmărită şi persecutată de către ministerul ucrainean al apărării ordinii publice şi pe linie de partid. Apoi au desfiinţat şi întreaga lor comisie, pentru demersurile scrise în favoarea deţinuţilor.
Ia să nu-i mai stînjenească pe stăpînii Arhipelagului! Să nu-i mai deranjeze pe Practicieni! Nu aţi uitat că tot de la ei am aflat: „Acelaşi personal care a lucrat cîndva lucrează şi acum, poate s-au mai adăugat vreo zece la sută".
Nu întrebăm însă dacă în sufletul lor nu s-a produs vreo schimbare? Nu s-au pătruns de iubire pentru protejaţii lor? Da, toate ziarele şi revistele vorbesc că s-au pătruns. N-am ales special, dar am citit (Cap. 1) în „Literaturnaia gazeta" despre actualii şefi ai lagărului de la staţia Erţevo. Iată însă că din nou „Literatumaia gazeta" (3 martie 1964) dă cuvîntul unui şef de colonie:
„Este uşor să-i ocărăşti pe educatori, e mult mai greu să-i ajuţi şi cel mai greu să-i găseşti: oameni vii, culţi, intelectuali (negreşit intelectuali), interesaţi şi înzestraţi pentru această meserie... Trebuie să li se creeze

condiţii bune de viaţă şi de muncă... Ştiu cît de modest este salariul lor, cît de nesfîrşită ziua lor de muncă..."
Şi ce plăcut ar fi să putem încheia aşa, şi cu asta să isprăvim! Căci se poate să trăieşti liniştit, poţi să te dedici artei, ori, şi mai sigur, ştiinţei - iată însă aceste scrisori blestemate, mototolite, roase, trimise „pe sub mînă" din lagăre! Şi să vedeţi ce scriu nerecunoscătorii despre cei care li se dedică din toată inima, într-o nesfîrşită zi de lucru?
I-n: „Vorbeşti cu educatorul despre ceea ce te doare şi observi că vorbele tale ricoşează din postavul cenuşiu al mantalei. Involuntar îţi vine să-l întrebi: «Iertaţi-mă, ce mai face văcuţa dumneavoastră?», în al cărei grajd petrece mai mult timp decît lîngă cei pe care îi are sub tutelă." (Kraslag, Reşotî.)
L-n: „Supraveghetorii sunt nişte tîmpiţi, şeful regimului este un Volkovoi tipic. Cu supraveghetorul nu trebuie să te contrazici, imediat te bagă la carceră."
K-n: „Şefii de detaşament vorbesc cu noi în jargon, la tot pasul auzi: lepădătură, javră, nemernic". (Staţia Ertevo, ce coincidenţă!)
K-i: „Şeful regimului este frate bun cu acel Volkovoi, e drept - nu bate cu gîrbaciul, ci cu pumnul, priveşte ca un lup pe sub sprîncene... Şeful detaşamentului este un fost agent operativ, căci a ţinut pe lînga el un hoţ-informator, căruia, pentru fiecare deţinut, îi plătea cu narcotice... Toţi cei care băteau, chinuiau şi schingiuiau au trecut pur şi simplu dintr-un lagăr într-altul şi ocupă doar alte posturi." (Regiunea Irkutsk.)
I.G.P-v: „Şefii de colonie numai adjuncţi direcţi au şase. Trîntorii sunt alungaţi de pe toate şantierele, şi ei se refugiază aici... Toţi tîmpiţii din lagăre... mai lucrează şi astăzi, îşi completează vechimea pentru pensie, dar nici după asta nu pleacă. N-au slăbit cîtuşi de puţin. Pe deţinuţi nu i-au socotit niciodată şi nu-i socotesc nici acum oameni."
V.I.D-v: „În Norilsk, cutia poştală 288, nu există nici unul «nou»: sunt aceiaşi berianişti. Pe cei care ies la pensie îi înlocuiesc tot ei (cei care au fost alungaţi în anul 1956)... Dar li se dublează vechimea, primesc salarii mărite, concedii lungi, hrană din belşug. Li se socotesc doi ani pentru unul şi intenţionează să se pensioneaze la treizeci şi cinci de ani..."
P-n: „În sectorul nostru există vreo doisprezece-treisprezece zdrahoni de flăcăi, îmbrăcaţi în cojoace pînă la călcîie, cu căciuli de blană şi pîslari cazoni. De ce nu s-ar duce ei în mină, la pămînturile înţelenite şi să-şi găsească acolo chemarea, iar aici să lase locul celor mai în vîrstă? Nu, nici cu lanţurile ancorelor de la vapoarele de pe Volga nu-i scoţi de aici. Probabil că ei, aceşti trîntori, au informat organele superioare că ze-ka sunt incorigibili, căci dacă ze-ka vor deveni mai puţini, se vor reduce şi schemele lor de personal."
Şi la fel ca înainte, zekii seamănă cartofii în grădinile şefilor, îi sapă, îngrijesc vitele, lucrează mobilă pentru locuinţele lor.

Dar cine are dreptate? Pe cine să crezi? exclamă dezorientat cititorul nepregătit?
Ziarele, fireşte! Să crezi ziarele, cititorule, întotdeauna să crezi ziarele noastre.
***
Emvediştii sunt o forță. Ei nu vor ceda niciodată de bunăvoie. Dacă au rezistat în 1956 - vor rezista în continuare, nu vor ceda.
Ei nu reprezintă doar organele de reeducare prin muncă. Şi nu doar Ministerul Apărării Ordinii. Am văzut cu cîtă rîvnă îi susțin ziarele şi deputații.
Pentru că ei sunt osatura. Osatura multora.
Ei însă nu au doar foiță, ci au şi argumente. Cu ei nu este chiar atît de uşor să discuți.
Eu am încercat.
Adică nici nu m-aş fi gîndit vreodată. Dar m-au determinat aceste scrisori, aceste scrisori pe care nu le-am aşteptat cîtuşi de puțin, de la băştinaşii contemporani. Băştinaşii m-au rugat cu nădejde: să spun! Să îi apăr! Să-i ajut să fie considerați oameni!
Şi oare cui să-i spun ? - fără să mai pun la socoteală că poate nici nu vor vrea să mă asculte... Dacă ar fi existat presă liberă, aş fi publicat toate astea — iată, lucrurile au fost spuse, acum haideți să discutăm.
Iar acum (ianuarie 1964), ca un petiționar tainic şi sfios, rătăcesc pe coridoarele unor instituții, mă aplec la ghişeele birourilor de permise, simt asupra mea privirea dezaprobatoare şi suspicioasă a militarilor de gardă. De cîtă cinste şi îngăduință trebuie să se bucure un scriitor-publicist pentru ca nişte demnitari guvernamentali ocupați să-şi elibereze o jumătate de oră urechea pentru el.
Dar nici măcar în asta nu constă dificultatea principală. Dificultatea cea mare pentru mine, ca şi atunci la adunarea brigadierilor din Ekibastuz, era aceasta: despre ce să le vorbesc? În ce limbaj?
Tot ceea ce eu gîndesc într-adevăr, aşa cum este expus în această carte, ar fi şi periculos să le dezvălui şi n-ar avea totodată nici un rost. Asta n-ar însemna decît să-mi pierd capul în liniştea mută a unui cabinet, neauzit de către societate, neştiut de cei însetați de dreptate şi fără să urnesc treaba nici măcar cu un milimetru.
Atunci ce să le spun? Păşind peste pragurile lor de marmură strălucind ca oglinda, călcînd pe covoarele lor mîngîietoare, trebuie să-mi asum lanțurile inițiale, firele de mătase care îmi vor fi trecute prin limbă, prin urechi, prin pleoape şi, pe urmă, toate astea cusute de umeri, de pielea spatelui şi de pielea pîntecului. Va trebui să accept cel puțin:
1. Slava Partidului pentru tot trecutul, prezentul şi viitorul lui. (Şi, deci, politica penitenciară generală nu este greşită. Eu nu îndrăznesc să mă îndoiesc de necesitatea Arhipelagului în general. Şi nu pot să afirm că „majoritatea deținuților stau în lagăr nevinovați".)

2. Înalții demnitari cu care voi sta de vorbă sunt devotați misiunii lor, ei se preocupă de soarta deținuților. Ei nu pot fi învinuiți de nesinceritate, de indiferență, de lipsă de informare (căci nu pot, dacă pun tot sufletul în această treabă, să n-o cunoască!)
Mult mai suspecte sunt motivele intervenției mele: cine sunt eu? De ce ce mă ocup eu de treaba asta dacă nu este obligație de serviciu? Nu cumva urmăresc nişte scopuri interesate, murdare?... De ce să mă amestec eu, dacă Partidul şi fără mine vede totul şi fără mine va face totul aşa cum trebuie?
Ca să arăt puțin mai impunător, am ales luna cînd m-au propus la Premiul Lenin, şi, iată, mă deplasez ca un pion important: cine ştie, poate se transformă în turn?
Sovietul Suprem al URSS. Comisia pentru propuneri legislative. Această comisie se ocupă de mai mulți ani de elaborarea noului Cod de Reeducare prin Muncă, cu alte cuvinte codul vieții viitoare a Arhipelagului, în locul codului din anul 1933, care a existat fără să fi existat vreodată, care parcă nici n-a fost redactat vreodată. Şi iată că mi s-a aranjat o întrevedere, ca eu, vlăstar al Arhipelagului, să pot face cunoştință cu înțelepciunea lor şi să le prezint ideile mele cu sclipiri amăgitoare.
Ei sunt opt. Patru surprind prin tinerețea lor: aceşti băieți parcă de-abia au absolvit VUZ-ul, dar s-ar putea să nu-l fi absolvit. Se înalță atît de repede la putere! Ținuta lor este atît de degajată în acest palat de marmură şi parchet, unde eu am fost admis cu mari precauții: Preşedintele comisiei este Ivan Andreevici Babuhin, om între două vîrste, care pare comsecădenia întruchipată. Lăsa impresia că de-ar depinde de el - chiar mîine ar desființa Arhipelagul. Dar rolul lui va fi: să stea tot timpul discuției noastre deoparte şi să tacă. Aici, însă, cei, mai caustici sunt doi bătrînei! Doi bătrîni parcă ieşiți din piesa lui Griboedov, aceia
Din vremea bătăliei de la Oceakov
Şi a Crimeii cucerire (7),
leit aceia, care au înțepenit cu ceea ce şi-au însuşit cîndva. Sunt gata să jur că de la 5 martie 1953 ei n-au mai deschis un ziar, pentru că nu se mai putea întîmpla nimic care să influențeze concepțiile lor! Unul dintre ei poartă un sacou albastru şi mie mi se pare că aceasta este uniforma albastră de la curtea Ecaterinei, şi chiar disting urma stelei de argint la jumătatea pieptului. Încă din prag a fost limpede că amîndoi moşnegii nu mă aprobă cîtuşi de puțin nici pe mine, nici vizita mea, dar au hotărît să dea dovadă de răbdare.
Este foarte greu să vorbeşti cînd ai prea multe de spus. În plus, totul la mine e cusut, şi la fiece mişcare simt.
Totuşi, tirada principala este pregătită şi pare că nimic n-ar trebui să tragă de fire. Iată ce le-am spus: de unde a apărut această idee (nu vreau să se înțeleagă că la ei) că lagărul este amenințat să devină casă de odihnă, ca şi cum, dacă în lagăr nu s-ar instaura foamea şi frigul, acolo

ar domni fericirea? îi rog, în pofida experienței personale insuficiente, să-şi reprezinte gama acelor privațiuni şi pedepse, care alcătuiesc detenția însăşi: omul este lipsit de locurile natale; el trăieşte alături de cine nu doreşte; el nu trăieşte lîngă cine doreşte (familia, prietenii); el nu-şi vede copiii crescînd; este privat de ambianța obişnuită, de casa proprie, de lucrurile personale, chiar şi de ceasul de la mînă; şi-a pierdut şi dezonorat numele; este privat de libertatea de deplasare, este privat de obicei şi de dreptul de a lucra în specialitate; simte asupra sa presiunea permanentă a unor oameni străini, ba chiar şi ostili - alți deținuți, cu altă experiență de viață, cu alte concepții, obiceiuri, este privat de influența liniştitoare a sexului opus (fără să mai vorbim de aspectul fiziologic al chestiunii); şi chiar asistența medicală este incomparabil de nivel scăzut. Prin ce seamănă toate astea cu un sanatoriu de pe litoralul Mării Negre? De ce se tem că lagărele ar putea deveni „casă de odihnă"?
Nu, această idee nu-i izbeşte în frunte. Ei nu s-au clătinat pe scaunele lor.
Să punem însă problema mai cuprinzător: oare vrem să-i redăm pe aceşti oameni societății? Atunci de ce îi silim să trăiască de parcă ar fi nişte blestemați? De ce atunci rostul regimurilor este de a-i umili sistematic pe deținuți şi de a-i epuiza din punct de vedere fizic? Ce cîştigă statul dacă ei sunt transformați în invalizi?
Poftim, eu mi-am spus păsul. Şi ei încep să-mi explice greşeala mea: eu nu ştiu ce reprezintă contingentul actual, judec după impresiile anterioare, nu mai sunt în pas cu viața. (Acesta e punctul meu slab: într-adevăr, eu nu-i văd pe cei închişi în momentul de față) Pentru acei recidiviști izolați, tot ce am enumerat eu nu este cîtuşi de puțin de prisos. Regimurile de astăzi, doar ele, pot să le bage mințile în cap. (Firele trag semnalul: asta-i de competența lor, ei ştiu mai bine cine sunt cei deținuți.) Să-i redăm societății?... Da, desigur, desigur, spun moşnegii cu glasuri de lemn, iar eu desluşesc: nu, fireşte, să moară acolo, e mai bine pentru noi toți.
În privința regimurilor? Unul dintre cei doi bătrînei de la Oceakov, procuror, cel în albastru şi cu steaua pe piept, ale cărui bucle subțirele îl fac să semene puțin cu Suvorov, îmi răspunde:
— Am început să obținem roadele introducerii regimurilor severe, în loc de două mii de asasinate pe an (aici putem spune) - acum avem doar cîteva zeci.
Asta-i o cifră importantă, o notez pe furiş. Se pare că va fi singurul cîştig al vizitei mele.
Cine sunt deținuții?! De bună seamă, ca să discuți despre regimuri –trebuie să ştii cine sunt deținuții. Pentru asta ți-ar trebui zeci de psihologi şi jurişti, care să meargă şi să discute nestingheriți cu zekii, pe urmă, da, putem discuta. Dar corespondenții mei din lagăre tocmai asta nu scriu:

pentru ce au fost condamnaţi, ei şi confraţii lor*. Anul 1964 - rudele zekilor îşi înghit lacrimile în singurătate. Moscova liberă încă nu cunoaşte amănunte despre viaţa din lagăre (Ivan Denisovici se referă la „trecut"), este încă timidă, divizată, nu există nici un fel de mişcare socială. Aceeaşi lipsă de informaţii ca pe vremea lui Stalin.
Partea generală a discuţiei a luat sfîrşit, trecem acum la cea specială, însă comisiei şi fără mine totul îi este limpede, la ei totul este hotărît, nu au nevoie de mine, erau doar curioşi să mă vadă.
Pachetele? Doar cinci kilograme şi acea gamă care funcţionează actualmente. Eu le propun să dubleze gama, apoi pachetele să le facă de opt kilograme, căci ei „rabdă de foame! Cine reeducă prin înfometare?!"
„Cum rabdă de foame?" a izbucnit comisia indignată în unanimitate. „Noi am fost acolo şi am văzut că resturile de pîine sunt cărate din lagăr cu camioanele!" (pentru porcii supraveghetorilor).
Ce-mi rămîne de făcut? Să strig: „Este o minciună! Aşa ceva nu poate să existe!" - dar o durere m-a străpuns în limbă, care era cusută peste umăr de locul din spate. Nu trebuie să încalc condiţiile: ei sunt informaţi, sinceri şi grijulii. Să le arăt scrisorile zekilor mei? Pentru ei vor fi nişte acte fără valoare, şi hîrtiile lor mototolite şi roase la colţuri, pe draperia de catifea roşie aşternută peste masă, vor arăta ridicol şi jalnic. Dar nu pot să le arăt, îşi vor nota numele, şi băieţii vor avea de suferit.
— Dar statul nu va avea nimic de pierdut dacă se vor trimite mai multe pachete!
— Şi cine va beneficia de pachete? obiectează ei. În principal familiile bogate (aici acest cuvînt este folosit de... bogaţi, pentru că ei trebuie să raţioneze ca nişte oameni de stat realişti). Care au furat şi au pus deoparte în libertate. Prin urmare, prin sporirea coletelor, vom pune în situaţie jenantă familiile care muncesc!
Firele mă taie şi mă sfîşie! Aceasta este o condiţie inviolabilă: interesele păturilor muncitoare sunt mai presus de orice. Aceştia se află aici numai pentru păturile care muncesc.
Se vede treaba că nu sunt deloc descurcăreţ. Nu ştiu cum să le ripostez. Să le spun: „Nu, nu m-aţi convins!" Puţin le-ar păsa, parcă eu sunt şeful lor?
— Chioşcurile! lansez eu un nou atac. Unde este principiul socialist al remuneraţiei? Ţi-ai făcut treaba - primeşte ce ţi se cuvine!
— Trebuie să strîngem la fondul pentru eliberare! parează ei. Altfel,

* Cum să-ţi faci o idee despre aceşti recidivişti atît de diferiţi? Iată, de pildă, în colonia din Tavda se află un bătrîn de optzeci şi şapte de ani, fost ofiţer ţarist şi pesemne şi albgardist. În anul 1962 ispăşise optsprezece ani din cea de a doua condamnare de douăzeci de ani. Avea o barbă deasă şi răsfirată, lucra ca pontator la un atelier de mănuşi cu un singur deget, întrebăm: pentru convingerile din tinereţe nu sunt cam mulţi patruzeci de ani de puşcărie? Şi cîte asemenea destine, neasemănătoare cu altele, n-or mai fi!

cînd se eliberează, devin întreținuții statului.
Interesele statului sunt mai presus, aici nu pot să zic nimic, este cusut. Şi nici nu pot să pun problema măririi salariului zekilor pe seama statului.
— Dar măcar duminicile să fie libere cu sfințenie!
— Este prevăzut, aşa va fi.
— Dar sunt zeci de mijloace pentru a strica o duminică în interiorul zonei. Faceți o mențiune să nu fie stricate!
— Nu putem să prevedem toate amănuntele în Cod.
Ziua de muncă - opt ore. Le spun ceva agale despre şapte ore, dar şi mie, înlăuntrul meu, mi se pare o neobrăzare: nu sunt nici douăsprezece, nici zece, ce-mi mai trebuie?
— Corespondența înseamnă legătura dintre deținuți şi societatea socialistă! (iată cum m-am învățat să argumentez). Nu trebuie limitată.
Dar ei nu pot să revizuiască, să reia totul de la capăt. Scala, gama nu mai este chiar aşa de dură, cum a fost la noi... îmi arată gama vizitelor, inclusiv cele „intime", de trei zile, noi, ani de-a rîndul n-am avut nici una, asta se poate suporta. Scala asta mi se pare chiar blîndă, abia mă stăpînesc să n-o laud.
Am obosit. Totul e cusut, nu poți să mişti nimic. Sunt inutil aici. Trebuie să plec.
La drept vorbind, din această cameră luminoasă, festivă, din aceste fotolii, sub susurul vorbelor lor, lagărele nu par deloc cumplite, ci chiar rezolvabile. Chestia asta că scot resturile de pîine cu maşinile... Sigur, acei oameni cumpliți nu trebuie asmuțiți asupra societății! Îmi aduc aminte mutrele vătafilor de hoți... Sunt zece ani de cînd am ieşit, cum să ghicesc cine se află acum acolo? Frații mei, politici, au fost, pare-se, eliberați. Națiunile - şi ele eliberate...
Celălalt dintre moşnegii nesuferiți vrea să ştie părerea mea despre greva foamei: nu pot să nu aprob alimentarea prin tub dacă este vorba de o rație mai îndestulătoare decît zămîrca, nu-i aşa?*
Mă ridic, ca un animal, pe labele din spate şi le urlu despre dreptul zekului nu numai la greva foamei - singurul mijloc de apărare - ci şi la moartea prin înfometare.
Argumentele mele produc asupra loc o impresie stranie. Şi la mine totul este cusut: nu pot să le vorbesc despre legătura dintre greva foamei şi opinia publică din țară.
Plec obosit şi zdrobit: simt că puțin am început să şovăi, ei - cîtuşi de puțin. Ei vor face totul cum vor ei şi Sovietul Suprem va ratifica în unanimitate.
Vadim Stepanovici Tikunov, ministrul apărării ordinii publice. Fantastic,

*Numai de la Marcenko putem afla noul lor procedeu: toarnă apă clocotită ca să vătămeze esofagul.

nu-i aşa? Eu, un biet ocnaş, Şci-232, mă duc să-l învăţ pe ministrul afacerilor interne cum să administreze Arhipelagul?!...
În drum spre ministru, constat că toţi coloneii întîlniţi în cale au capul rotund, sunt albi şi bine îngrijiţi, dar sunt deosebit de sprinteni. Din biroul secretarului-şef - nici o uşă, spre nicăieri. În schimb, se află un uriaş dulap de sticlă şi oglinzi, cu perdeluţe de mătase încreţite dincolo de sticlă, prin care ar putea să treacă doi călăreţi cu cai cu tot - acesta este tamburul de la intrarea în cabinetul ministrului. În cabinet ar putea încăpea lejer două sute de oameni.
Ministrul este bolnăvicios de gras, un maxilar imens, faţa - un trapez care se lărgeşte spre bărbie. Tot timpul discuţiei noastre păstrează o ţinută oficială, austeră, mă ascultă fără nici un interes, din obligaţie.
Eu îi trîntesc aceeaşi tiradă despre „casa de odihnă". Şi din nou aceste chestiuni generale: oare nu stă în faţa noastră (a lui şi a mea!) sarcina reeducării zekilor? (ce cred eu despre „reeducare" a rămas în Partea a Patra(8)). Ce rost a avut reforma din anul 1961 ? La ce bun cele patru regimuri? Şi îi repet lucruri anoste - tot ce am scris în acest capitol: despre hrană, despre chioşc, despre colete, despre îmbrăcăminte, despre muncă, despre samavolnicie, despre faţa Practicienilor. (N-am îndrăznit să aduc scrisorile cu mine, ca să nu mi le înhaţe, dar am extras citate, tăinuindu-i pe autori.) Îi vorbesc vreo patruzeci de minute sau un ceas, foarte mult, fiind mirat că mă ascultă.
Pe parcurs mă întrerupe, dar numai pentru a aproba sau a respinge vreo afirmaţie de a mea. El nu-mi ripostează zdrobitor. Mă aşteptam să am în faţă un zid plin de trufie, dar el este mult mai blînd. Cu multe din cele ce i-am spus este de acord! Este de acord că pentru chioşc trebuie mai mulţi bani şi colete trebuie mai multe, şi compoziţia pachetelor nu trebuie reglementată cum face Comisia de Propuneri (dar asta nu depinde de el, asta nu va hotărî ministrul, ci noul Cod de Reeducare prin Muncă); este de acord ca deţinuţii să-şi fiarbă şi să-şi prăjească din rezervele lor (dar aceste rezerve nu există); ca schimbul de scrisori şi plicurile cu ziare să fie nelimitate (dar asta înseamnă o grea povară pentru serviciul de cenzură al lagărului); este împotriva exagerărilor de tip Arakceev(9), cu formaţii de marş permanente (dar nu e tactic să te amesteci în asta: disciplina poate fi uşor lichidată, dar cu greu mai poate fi restabilită); este de acord că iarba din zonă nu trebuie smulsă (este cu totul altceva ce s-a petrecut la Dubrovlag: lîngă atelierele mecanice au amenajat, vedeţi dumneavoastră, grădiniţe de zarzavat, şi deţinuţii lucrau acolo în pauză. Fiecare avea cîte doi-trei metri pătraţi cu pătlăgele roşii sau castraveţi - ministrul a ordonat ca totul să fie săpat şi distrus, şi e mîndru de asta! Eu îi zic: „Legătura omului cu pămîntul are o importanţa morală", el -mie: „Grădinile individuale educă instinctele proprietăţii private"). Ministrul chiar se înfioară cînd îi povestesc cît de îngrozitor a fost să-i readucă pe deţinuţii cu domiciliu „extrazonal" în

lagăr, după sîrma ghimpată, (îmi este jenă să-l întreb: cu ce s-a ocupat în vremea aceea şi cum a luptat împotriva acestor măsuri?) Mai mult: ministrul recunoaşte că în prezent condiţiile de detenţie a zekilor sunt mai dure decît au fost în vremea lui Ivan Denisovici!
În felul acesta, eu nu mai am de ce să-l conving! Nu mai avem despre ce discuta. (Iar el nu are de ce să-şi noteze propunerile unui om care nu ocupă nici un post.)
Ce să-i propun? Să desfiinţeze escorta în Arhipelag? - utopie, şi limba refuză să rostească! Apoi - fiecare problemă de mare importanţă nu depinde de nimeni în mod separat, ea şerpuieşte între mai multe instituţii, dar nu aparţine nici uneia.
Însă ministrul insistă plin de siguranţă că uniforma vărgată este necesară pentru recidivişti („dacă aţi şti ce oameni sunt aceştia!").
Reproşurile mele la adresa personalului de supraveghere şi escortei le consideră aproape o jignire: „Faceţi confuzie, ori felul dumneavoastră de a vedea lucrurile se datoreşte biografiei proprii". Mă asigură că nu mai prinzi pe nimeni să se angajeze ca supraveghetor pentru că s-a isprăvit cu avantajele. („Păi, asta este o atitudine sănătoasă din partea oamenilor că nu mai vor să se angajeze!" am vrut să exclam eu, dar firele prevenitoare mă trag de urechi, de pleoape, de limbă. Şi scap prilejul să-i spun ca nu se angajează sergenţi şi fruntaşi, dar ofiţeri - cîţi pofteşti.) Sunt nevoiţi să folosească militari în termen. Ministrul ţine cu tot dinadinsul să mă facă să cred că doar deţinuţii sunt mitocani, supraveghetorii, dimpotrivă, se comportă foarte corect.
Cînd între scrisorile prăpădiţilor de zeki şi vorbele ministrului este o discordanţă atît de mare, pe cine să crezi? E limpede că deţinuţii mint.
El face trimiteri şi la propriile observaţii, căci vizitează lagărele, eu nu. N-aş vrea să merg? Kriukovo? Dubrovlag? (Din faptul că acestea două au fost numite cu atîta promptitudine, este clar că acolo sunt pregătite aranjamente â la Potiomkin(10). Şi în ce calitate mă duc? De controlor ministerial? Atunci nici nu voi putea să ridic ochii la deţinuţi... Am refuzat...)
Ministrul spune că zekii sunt insensibili şi nu răspund la grija care li se arată. Ajungi, de pildă, în colonia din Magnitogorsk şi întrebi: „Aveţi vreo plîngere de făcut?" Şi, de faţă cu şeful lagărului lor, strigă în cor: „Nu, nici una!" Şi altfel - întotdeauna sunt nemulţumiţi.
Iată în ce vede ministrul „aspectele remarcabile ale reeducării în lagăr":
— Mîndria unui deţinut-strungar lăudat de şeful lagărului;
— Mîndria deţinuţilor că produsele lor (fierbătoare electrice) vor fi trimise în Cuba eroică;
— Darea de seamă şi realegerea „Secţiei de Ordine Interioară (Stîna Oilor Idioate);
— Abundenţa florilor (proprietate de stat) în Dubrovlag.
Direcţia principală a preocupărilor lui: să creeze o bază industrială în

fiecare lagăr. Ministrul consideră că, atunci cînd se vor porni lucrări interesante, vor înceta evadările.* (Obiecția mea, că „setea de libertate este o caracteristică vitală a ființei umane", nici măcar n-a înțeles-o.)
Am plecat obosit, cu convingerea că aici nu poți ajunge niciodată la vreun capăt. Că n-am izbutit nici cît un fir de păr să urnesc ceva în această problemă şi că iarba va continua să fie smulsă şi tăiată. Am plecat deprimat de faptul că facultatea de înțelegere a oamenilor este atît de diferită. Nici zekul nu-l va înțelege pe ministru pînă ce nu se va înscăuna în acest cabinet, nici ministrul nu-l va înțelege pe zek pînă ce el însuşi nu se va afla dincolo de sîrma ghimpată şi nu-i vor călca în picioare grădinița de zarzavat şi în schimbul libertății nu-i vor propune să învețe să lucreze, de pildă, la strung.
Institutul pentru studierea cauzelor criminalității. Aici am avut o discuție interesantă cu doi directori adjuncți inteligenți şi cîțiva cercetători ştiințifici. Oameni plini de viață, fiecare cu părerile lui, se angajează în dispute unul cu altul. Pe urmă, unul dintre directorii adjuncți, V. N. Kudriavțev, conducîndu-mă pe coridor, mi-a reproşat: „Nu, totuşi dumneavoastră nu luați în considerație toate punctele de vedere. Tolstoi, de pildă, le-ar fi luat..." Şi, brusc, păcălindu-mă, a schimbat direcția: „Haideți să-l cunoaşteți pe directorul nostru. Igor Ivanovici Karpeț".
Această vizită nu era programată. În discuția de mai înainte epuizaserăm toate problemele care mă interesau. Nu, zău, de ce? Bine, am intrat să-l salut. Vezi să nu te salute cineva în biroul ăsta! Nu-ți venea să crezi că aceşti directori adjuncți şi şefi de sectoare lucrează la acest şef, că el conduce toată activitatea de cercetare ştiințifică. (Lucrul cel mai interesant îl voi afla mai tîrziu: Karpeț este vicepreşedintele asociației internaționale a juriştilor democrați!)
S-a ridicat să mă întîmpine ostil-disprețuitor (se pare că toată discuția de cinci minute a avut loc aşa, în picioare), ca şi cum eu aş fi cerut cu insistență să mă primească şi, în sfîrşit, a catadicsit. Pe fața lui se citea bunăstarea si îmbuibarea; fermitatea; şi dezgustul (fireşte, pentru mine). La piept, fără sa-i pară rău de stofa bună a costumului, îşi înşurubase o insignă mare cît un ordin: o spadă verticală care, acolo, la capătul de jos, străpunge ceva, şi inscripția: MVD. (O insignă foarte importantă. Era semnul că purtătorul are de foarte multă vreme „mîini curate, inimă fierbinte, cap rece".)
— Ce este, despre ce-i vorba?... zice el încrețindu-şi fruntea. Eu n-am nevoie de el, acum, însă, din politețe, îi repet cîte ceva.
— A-a, face juristul democrat, auzind parcă şi ceea ce eu nu spusesem. Liberalizare? Drepturi pentru ze-ka?!
Şi aici, pe neaşteptate şi pe loc primesc răspunsuri complete, după care

*Cu atît mai mult, cum ştim de la Marcenko, că în prezent nu-i mai prind, ci doar îi împuşcă.

umblasem de pomană prin cabinete cu marmură şi oglinzi.
Să se ridice nivelul de trai al deținuților? Nu se poate! Pentru că oamenii liberi din jurul lagărelor vor trăi atunci mai rău decît z.e-ka şi aşa ceva este inadmisibil.
Să primească pachete mai des şi mai multe? Imposibil! Pentru că asta ar avea o influență dăunătoare asupra supraveghetorilor, care nu primesc alimente din capitală.
Să fie mustrat şi educat personalul de supraveghere? Nu se poate! Noi ne sprijinim pe el. Nimeni nu vrea să se mai angajeze în această muncă, iar noi nu putem oferi salarii mari, s-au suprimat avantajele.
Îi privăm pe deținuți de principiul remunerației socialiste a muncii? Ei singuri s-au exclus din societatea socialistă.
— Dar noi vrem să-i readucem la viață! ?...
— Să-i readucem???... exclamă spadasinul uimit. Lagărul nu-i pentru aşa ceva. Lagărul înseamnă pedeapsă.
Pedeapsă! răsună toată camera. Pe-deap-să!!
Pedeaaapsă!!!
Spada verticală stă gata să lovească, să străpungă - neclintită.
PE-DEAP-SĂ!!
Arhipelagul a fost, Arhipelagul este, Arhipelagul va fi!
Altfel cine va mai plăti pentru erorile învățăturii înaintate, că oamenii nu cresc aşa cum au fost plănuiți?

Capitolul 3

LEGEA ÎN ZILELE NOASTRE

CUM BINE a văzut cititorul pe parcursul întregii cărți, în țara noastră, începînd din perioada cea mai timpurie a stalinismului, n-au existat politici. Mulțimile de milioane care s-au perindat prin fața ochilor dumneavoastră, toate milioanele de Cincizeci şi Opți au fost simpli condamnați de drept comun.

Cu atît mai mult, guralivul şi mereu voiosul Nikita Sergheevici, la orice tribună se urca, de fiecare dată ținea să declare: politici? Nu!! La noi nu există!

Şi închipuiți-vă - nenorocirea este repede uitată: era aproape crezut! Chiar şi de către vechii zeki. Milioane de zeki au fost eliberați în văzul tuturor şi parcă n-ar mai fi rămas politici, nu-i aşa? Căci noi ne-am întors, cei pe care îi aşteptam s-au întors, toți ai noştri s-au întors. Cercul nostru intelectual pare că s-a întregit şi s-a închis. Te culci seara şi te trezeşti, te uiți - din casă n-a dispărut nimeni. Cunoscuții telefonează, toți sunt bine şi la locul lor. Nu că am fi crezut fără nici o rezervă, dar nu puteam să nu admitem că „în ansamblu, astăzi, politici nu mai sunt în lagăre. Ei, au mai rămas pînă şi-n ziua de azi (1968) cîteva sute de baltici acolo, nu-i lasă să se întoarcă în republica lor. Şi nici de pe tătarii din Crimeea n-au ridicat blestemul, dar, probabil, curînd... Din afară, ca întotdeauna (ca şi în vremea lui Stalin), totul este neted, curat, nu se vede nimic.

Şi Nikita, de la toate tribunele, declara cu însuflețire şi emfază: „Asemenea fenomene nu se vor mai întîlni nici în viața partidului, nici în viața țării" (22 mai 1959, înainte de Novocerkassk). „Astăzi, în țara noastră, toată lumea respiră liberă... toți sunt liniştiți în privința prezentului şi viitorului lor" (8 martie 1963, după Novocerkassk).

Novocerkassk! Unul dintre oraşele vitregite de soartă ale Rusiei. Ca şi cînd nu i-ar fi ajuns cicatricele din războiul civil, a trebuit să-şi mai vîre încă o dată gîtul sub sabie.

Novocerkassk! Un oraş întreg, o revoltă populară întreagă care a fost linsă şi ascunsă cu desăvîrşire! Bezna ignoranței generale a rămas şi sub Hruşciov atît de adîncă, încît nu numai că străinătatea n-a aflat nimic despre Novocerkassk şi posturile de radio occidentale nu au comentat nimic pentru ascultătorii de la noi, dar nici din gură în gură n-a trecut nimic mai departe, a fost înăbuşit pe loc, şi cei mai mulți dintre concetățenii noştri nu cunosc nici după nume acest eveniment: Novocerkassk, 2 iunie 1962.

Să expunem, dar, aici, toate informațiile pe care am izbutit să le strîngem.

Nu vom exagera dacă vom spune că aici s-a constituit unul dintre nodu-

rile importante ale istoriei contemporane a Rusiei. Lăsînd la o parte marea grevă a ţesătorilor din Ivanovo la hotarul anilor '30 (care a avut însă un deznodămînt paşnic), revolta din Novocerkassk a fost după patruzeci de ani (după Kronstadt, Tambov şi Siberia Occidentală) cea dintîi manifestare populară -care nu a fost pregătită, ori condusă, ori concepută de nimeni - a fost strigătul sufletului că astfel nu se mai poate trăi!

Vineri 1 iunie în toată Uniunea Sovietică a fost publicat unul dintre decretele zămislite de Hruşciov privind creşterea preţurilor la carne şi unt. Ca efect al unui alt plan economic, care nu avea legătură cu cel dintîi, în aceeaşi zi, la marea uzină constructoare de locomotive electrice din Novocerkassk (NEVZ), a fost redus salariul de bază al muncitorilor cu aproape treizeci la sută. În dimineaţa aceea, în ciuda docilităţii lor, în ciuda obişnuinţei, în ciuda faptului că erau deprinşi să tragă din greu, muncitorii din două ateliere (fierărie şi metalurgie) n-au fost în stare să pună mîna pe lucru - prea îi fripseseră din două părţi deodată! Discuţiile în gura mare şi iritarea s-au transformat într-un miting spontan. Un eveniment obişnuit pentru Occident, pentru noi - ceva nemaiîntîlnit. Nici inginerii, nici inginerul şef n-au putut să-i convingă pe muncitori. A venit directorul uzinei, Kurocikin. La întrebarea muncitorilor: „Din ce o să trăim acum?", acest parvenit îmbuibat a răspuns: „Pînă acum aţi halit plăcinte cu carne, de-acum - plăcinte cu magiun!" De-abia au scăpat să nu fie linşaţi de muncitori şi el, şi suita lui. (Poate, dacă ar fi răspuns altfel, s-ar fi potolit.)

La amiază, greva a cuprins întregul NEVZ, cît era de mare. (Au trimis curieri la alte uzine, acestea şovăiau, dar nu i-au susţinut.) Prin apropierea uzinei trece linia de cale ferată Moscova-Rostov. Fie pentru ca Moscova să afle mai repede despre evenimente, fie pentru ca să împiedice transportarea de trupe şi tancuri, femeile s-au aşezat într-un număr foarte mare pe şine, ca să oprească trenurile. Numaidecît, bărbaţii s-au apucat să demonteze şinele şi să ridice baricade. Amploarea grevei nu este dintre cele obişnuite, dacă cercetăm toată istoria mişcării muncitoreşti din Rusia. Pe clădirea uzinei au apărut lozinci: „Jos Hruşciov!" „Din Hruşciov să se facă salam!"

Tot în acelaşi timp, în jurul uzinei (laolaltă cu orăşelul muncitoresc, ea se află la trei-patru kilometri de oraş, peste rîul Tuzlov) au început să se concentreze trupele si miliţia. Pe podul peste rîul Tuzlov au fost aduse tancuri. De seara şi pînă dimineaţa, în oraş şi pe pod circulaţia a fost interzisă complet. În orăşelul muncitoresc agitaţia a continuat toată noaptea. În timpul nopţii au fost arestaţi şi transportaţi în clădirea miliţiei orăşeneşti circa treizeci de muncitori - „instigatorii".

În dimineaţa zilei de 2 iunie au intrat în grevă şi alte întreprinderi din oraş (dar nici pe departe toate). La NEVZ, în cadrul unui miting spontan, general, au hotărît să meargă în oraş cu o demonstraţie şi să ceară

eliberarea muncitorilor arestați. Coloana (la început — doar vreo trei sute de oameni, teribil!), cu femei şi copii, cu portretele lui Lenin şi cu lozinci paşnice, a trecut pe pod, pe lîngă tancuri, fără interdicții, şi a urcat în oraş. Aici a început să crească, îngroşîndu-se cu cei curioşi, cu indivizi separați şi copii. Din loc în loc, prin oraş, oamenii opreau camioane şi, din ele, țineau discursuri. Tot oraşul clocotea. Manifestația celor de la NEVZ a pornit-o pe strada principală (Moskovskaia). O parte din demonstranți a încercat să forțeze uşile încuiate ale secției orăşeneşti a miliției, unde presupuneau că se află arestații lor. De acolo le-au răspuns cu focuri de revolver. Mai departe, strada dădea spre monumentul lui Lenin* şi, prin două alei mai înguste care ocoleau scuarul -spre comitetul orăşenesc de partid (fostul palat al atamanilor, unde a sfîrşit Kaledin(1)). Toate străzile erau înțesate de oameni, iar aici în piață, era aglomerația cea mai mare. Mulți copii s-au urcat în copacii din scuar pentru a vedea mai bine.
Sediul comitetului orăşesnesc de partid era gol, autoritățile oraşului fugiseră la Rostov**. Înăuntru - geamuri sparte, hîrtii împrăştiate pe duşumea, ca şi cum ar fi avut loc o retragere în timpul războiului civil. Vreo douăzeci de oameni, trecînd prin palat, au ieşit în balconul lung şi s-au adresat mulțimii cu discursuri dezordonate.
Era în jurul orei unsprezece dimineața. Miliție aproape că nu mai era în oraş, dar erau tot mai multe trupe. (Este foarte grăitor cum la cea dintîi uşoară sperietură autoritățile civile s-au ascuns în spatele armatei.) Soldații au ocupat poşta, postul de radio local şi banca. La ora asta tot Novocerkasskul era complet încercuit de trupe şi toate intrările şi ieşirile din oraş au fost închise. (Pentru această misiune au antrenat şi şcolile de ofițeri din Rostov, o parte rămînînd totuşi să patruleze prin Rostov.) Pe strada Moskovskaia, tot pe unde a trecut şi manifestația muncitorilor, tot înspre comitetul orăşenesc de partid, au început să se tîrască încet tancurile. Puştimea se cățăra pe ele şi le astupa vizoarele. Tancurile au tras cîteva salve de tun cu obuze oarbe, şi de-a lungul străzii au zăngănit geamurile vitrinelor şi ferestrelor. Puştimea s-a împrăştiat, tancurile s-au tîrît mai departe.
Şi studenții? Căci Novocerkasskul este oraş studențesc! Unde erau studenții?... Studenții Institutului politehnic şi de la alte institute, precum şi elevii de la cîteva şcoli medii tehnice, au fost încuiați încă de dimineață în cămine şi în clădirile institutelor. Cîtă perspicacitate din partea recto-

* În locul statuii atamanului Platov(2), aparținînd lui Klodt(3), care a fost dată la retopit.
**Basov, primul-secretar al comitetului regional de partid Rostov, al cărui nume, împreună cu numele generalului Pliev, comandantul districtului militar al Caucazului de Nord, va fi totuşi scris cîndva deasupra locului unde s-a tras în mulțime, a venit în aceste ore la Novocerkassk, dar a fugit numaidecît speriat (se spune chiar că ar fi sărit de la balconul etajului întîi), s-a întors la Rostov. La scurtă vreme după evenimentele din Novocerkassk a plecat cu o delegație în Cuba eroică.

rilor! Dar de ce să nu spunem că nici studenții nu se puteau lăuda cu prea mult spirit civic. Probabil, au fost chiar bucuroşi de acest pretext. Studenții răzvrătiți din Occidentul contemporan (sau cei din Rusia dinainte) n-ar fi putut fi opriți de nişte lacăte la uşi.
Înăuntrul sediului comitetului orăşenesc de partid s-a încins o încăierare, oratorii erau traşi unul cîte unul spre interior, iar la balcon ieşeau tot mai mulți militari. (Oare nu tot aşa, de la balconul direcției Steplagului, s-a urmărit rebeliunea din Kenghir?) Din mica piață chiar de lîngă palat, cordonul de pistolari a început să împingă mulțimea îndărăt, spre grilajul scuarului. (Diferiți martori adeveresc într-un glas că aceşti soldați erau alogeni, caucazieni, proaspăt aduşi de la celălalt capăt al districtului militar şi ei au înlocuit cu puțin înainte cordonul format din garnizoana locală. Dar mărturiile se contrazic: s-ar părea că, înainte de asta, cordonul de soldați aflat în acelaşi loc a primit ordin să tragă; dar, probabil, ordinul n-a fost îndeplinit deoarece căpitanul care l-a primit nu a comandat soldaților, ci s-a sinucis în fața lor*. Sinuciderea ofițerului nu poate fi tăgăduită, dar, după aceste povestiri, împrejurările nu sunt prea limpezi şi nimeni nu cunoaşte numele acestui erou de conştiință.) Mulțimea s-a dat îndărăt, însă nimeni nu se aştepta la nimic rău. Nu se ştia cine a dat comanda**, dar aceşti soldați au ridicat automatele şi au tras o salvă pe deasupra capetelor.
Poate că generalul Pliev nici nu avea de gînd să tragă imediat în mulțime, dar evenimentele s-au dezlănțuit de la sine: salva trasă pe deasupra capetelor a nimerit în copacii din scuar şi în puştani, care au început să cadă secerați. Mulțimea a început să răcnească, şi atunci soldații - fie la ordin, fie înnebuniți de sînge ori de frică - au început să tragă vîrtos în mulțime, în plus cu gloanțe explozive. (Mai țineți minte Kenghirul? Cei şaisprezece de la postul de gardă?)*** Mulțimea a fugit în panică, înghesuindu-se pe aleile care ocoleau scuarul, dar soldații continuau să tragă în spatele celor care fugeau. Au tras pînă s-a golit toată piața mare de dincolo de scuar, dincolo de statuia lui Lenin - prin fostul bulevard Platov şi pînă la strada Moskovskaia. (Un martor spune: aveai impresia că totul este acoperit de cadavre, însă, de bună seamă, erau şi mulți răniți.) Surse diferite cad de acord aproape în unanimitate că au fost ucişi vreo saptezeci-optzeci de oameni****. Soldații au început să caute şi să oprească autobuze şi camioane, să încarce în

*Conform acestei versiuni, soldații care au refuzat să tragă în mulțime au fost deportați în lakuția.
**Ştiau cei care se aflau aproape, dar aceştia fie că au fost ucişi, fie „retraşi din circulație".
***Există mărturii necontestabile că patruzeci şi opt au fost ucişi numai de gloanțe explozive. Folosirea lor a fost ideea generalului Pliev.
**** Ceva mai puțin decît în fața Palatului de Iarnă, însă ziua de 9 ianuarie era marcată an de an de toată Rusia indignată. Cînd însă vom începe să marcăm şi 2 iunie?

ele morții şi răniții şi să-i trimită la spitalul militar, după zidurile lui înalte. (Autobuzele acelea au mers încă vreo două zile cu scaunele mînjite de sînge.)
La fel ca şi în Kenghir, în această zi s-au folosit camere pentru a-i filma pe insurgenți pe stradă.
Împuşcăturile au încetat, spaima a trecut, în piață din nou a dat năvală mulțimea şi din nou au tras asupra ei.
Asta a fost între orele douăsprezece şi unu ale zilei.
Iată ce a văzut la ora două un martor atent: „în piață, în fața comitetului orăşenesc de partid se aflau vreo opt tancuri de tipuri diverse. În fața lor - un cordon de soldați. Piața este aproape pustie, ici-colo mici grupuri, mai ales tineri, care strigă ceva soldaților. În adînciturile asfaltului - bălți de sînge, nu exagerez. Pînă atunci nu bănuiam că poate fi atîta sînge! Băncile din scuar sunt mînjite de sînge, pete de sînge pe aleile de nisip ale scuarului, pe trunchiurile văruite ale copacilor. Toată piața este brăzdată de şenilele tancurilor. De zidul comitetului orăşenesc de partid este rezemat un steag roşu purtat de manifestanți. Cineva ancorase în vîrful lui o şapcă de culoare cenuşie, stropită de sînge cafeniu. Pe fațadă - o pancartă de stambă roşie, care atîrna de multă vreme acolo: «Poporul şi partidul sunt un tot!»
Oamenii vin mai aproape de soldați, îi mustră şi îi blesteamă: „Cum ați putut?!" „În cine ați tras?" „Ați tras în popor!" Soldații se justifică: „N-am fost noi! Pe noi doar ce ne-au adus şi ne-au pus aici. Noi n-am ştiut nimic".
Iată cît de prompți sunt asasinii noştri (şi se mai spune că sunt nişte birocrați neîndemînatici): au şi izbutit să-i salte de aici pe acei soldați şi să aducă alții, ruşi, care habar n-au de nimic. Îşi cunoaşte meseria generalul Pliev!
Treptat, pe la orele cinci-şase, piața se umple din nou de oameni. (Curajoşi oameni locuitorii Novocerkasskului! Postul de radio local a transmis tot timpul: „Cetățeni, nu vă lăsați provocați, împrăştiați-vă pe la casele voastre!" Pistolarii sunt aci, sîngele n-a fost spălat, iar ei dau din nou năvală.) Strigăte, din ce în ce mai multe, şi din nou un miting spontan. S-a aflat că în oraş au sosit cu avionul (probabil chiar de la primele împuşcături?) şase dintre cei mai importanți membri ai Comitetului Central, inclusiv, desigur, Mikoian(4) (specialist în situații â la Budapesta), Frol Kozlov(5), Suslov(6) (prezența celorlalți este îndoielnică). Ei au poposit, ca într-o cetate, în clădirea KUKKS) (cursuri de perfecționare pentru ofițerii de cavalerie, fosta şcoală de cădeți). Şi o delegație de muncitori tineri de la NEVZ a fost trimisă la ei să le povestească despre cele petrecute. Mulțimea strigă: „Să vină Mikoian aici! Să vadă sîngele cu ochii lui!" Nu, Mikoian n-o să vină. Însă un elicopter de patrulare zboară jos, deasupra pieței. În jurul orei şase, cercetează. Apoi s-a depărtat.

Curînd, de la KUKKS, se înapoiază delegaţia muncitorilor. Cum, probabil, conveniseră, cordonul de soldaţi permite delegaţilor să treacă, şi, însoţiţi de ofiţeri, aceştia ajung în balconul comitetului orăşenesc de partid. Tăcere. Delegaţii transmit mulţumiri că au fost la membrii Comitetului Central, le-au povestit despre această „sîmbătă sîngeroasă"(7), şi Kozlov a plîns cînd a auzit cum de la prima salvă de împuşcături au căzut copiii din copaci. (Cine îl cunoaşte pe Frol Kozlov - căpetenia hoţilor comunişti din Leningrad şi cel mai aprig stalinist - el a plîns!...) Membrii Comitetului Central au făgăduit că vor cerceta aceste evenimente şi-i vor pedepsi aspru pe cei vinovaţi (la fel ne-au promis şi în Lagărele speciale), iar acum trebuie să mergem acasă, ca să nu se provoace dezordini în oraş.
Dar mitingul nu s-a împrăştiat! Spre seară mulţimea a devenit şi mai numeroasă. Cîtă cutezanţă la cetăţenii Novocerkasskului! (Circula zvonul că brigada Biroului Politic în seara aceea a hotărît să deporteze toată populaţia oraşului de la mic la mare! Cred, nimic nu mai poate fi de mirare după deportarea naţiunilor. Oare nu tot acelaşi Mikoian se afla şi atunci lîngă Stalin?)
Pe la nouă seara au încercat să risipească lumea cu tancurile dinspre palat. Dar numai ce tanchiştii au pornit motoarele, oamenii s-au căţărat pe ele ciorchine, au blocat turelele şi au astupat vizoarele. Tancurile au amuţit. Pistolarii au stat neclintiţi, fără să încerce să-i ajute pe tanchişti.
După încă un ceas au apărut tancuri şi transportoare blindate din partea cealaltă a pieţei, protejate de pistolari, cocoţaţi sus, pe blindaj. (Vedeţi ce experienţă de front avem! Doar i-am biruit pe fascişti!) Mergînd cu viteză mare (însoţite de fluierăturile tineretului de pe trotuare, spre seară studenţii se eliberaseră), ele au curăţat partea carosabilă a străzii Moskovskaia şi a fostului bulevard Platov.
Abia spre miezul nopţii pistolarii au început să tragă în aer cu trasoare, şi mulţimea s-a împrăştiat încet-încet.
(O, forţă a mişcărilor populare! Cît de repede modifici tu conjunctura politică! În ajun - restricţii de circulaţie şi atîta frică, iar acum tot oraşul se plimbă şi fluieră. Oare sub o crustă de o jumătate de secol se află atît de aproape un cu totul alt popor, o cu totul altă atmosferă?)
La 3 iunie postul de radio local a transmis cuvîntările lui Mikoiau şi Kozlov. Kozlov n-a plîns. Nici măcar n-au promis că vor căuta vinovaţii printre autorităţi. S-a spus că evenimentele au fost provocate de duşmani, şi duşmanii vor fi crunt pedepsiţi.* (Acum, cînd oamenii din piaţă erau

*Iată ce povesteşte în 1968, cu toată autoritatea, în tren, o profesoară(!) din Novocerkassk: „Militarii n-au tras. Doar o singură dată în aer, pentru avertisment Au tras diversioniştii, cu gloanţe explozive. De unde le-au luat? Diversioniştii au de toate. Ei au tras şi în militari, şi în muncitori... Iar muncitorii parcă înnebuniseră, s-au năpustit peste soldaţi, i-au snopit în bătaie, dar ce vină aveau ei? Pe urmă Mikoian mergea pe stradă, intra prin

împrăştiaţi.) Mikoian a mai spus că gloanţele explozive nu se află în dotarea armatei sovietice - prin urmare, au fost folosite de duşmani.
(Dar cine sunt aceşti duşmani?... Cu ce paraşută s-au coborît? Unde au dispărut? Să vedem măcar unul! O, cît de mult ne-am obişnuit să fim prostiţi! „Duşmani", cînd auzim acest cuvîut, parcă totul se clarifică pentru înţelegerea noastră... Precum „demonii" în evul mediu...)
Numaidecît magazinele s-au îmbogăţit cu unt, salam şi multe altele, care de mult nu se văzuseră pe aici, şi se găseau doar în capitale.
Toţi răniţii au dispărut fără urmă, nici unul nu s-a întors. Dimpotrivă, familiile celor răniţi şi ucişi (ele i-au căutat pe ai lor!...) au fost deportate în Siberia. La fel şi mulţi care au fost implicaţi, observaţi, fotografiaţi. A avut loc o serie de procese închise ale participanţilor la manifestaţie. Au fost şi doua „deschise" (bilete de intrare - secretarii organizaţiilor de partid din întreprinderi şi aparatul comitetului orăşenesc de partid. Într-unul dintre ele au condamnat nouă bărbaţi (la moarte) şi două femei (la cincisprezece ani).
Componenţa comitetului orăşenesc de partid a rămas cea dinainte.
în sîmbăta care a urmat după cea sîngeroasă, la radio s-a anunţat că „muncitorii de la uzina constractoare de locomotive electrice şi-au luat angajamentul să îndeplinească planul septenal înainte de termen".
...Dacă ţarul n-ar fi fost un nevolnic, i-ar fi trecut şi lui prin minte la 9 ianuarie la Petersburg să-i aresteze pe muncitori cu praporii şi să le trîntească nişte condamnări pentru banditism. Şi nu s-ar mai fi pomenit de nici o mişcare revoluţionară.
Iată şi în oraşul Alexandrov, în 1961, cu un an înainte de Novocerkassk, miliţia a bătut un arestat pînă l-a omorît şi pe urmă a interzis să fie dus la cimitir pe lîngă „secţia" ei. Mulţimea s-a înfuriat şi a incendiat secţia de miliţie. S-au făcut arestări pe loc. (O poveste asemănătoare se va petrece la scurtă vreme şi în Murom.) Dar cum să fie încadraţi acum cei arestaţi? Sub Stalin primea 58 chiar şi un croitor care înfigea un ac într-un ziar. Acum au procedat mai inteligent: devastarea miliţiei nu trebuie considerată un act politic. Aceasta nu-i decît banditism ordinar. Instrucţiunile primite aşa glăsuiau: „dezordinile provocate de mulţimi" să nu fie considerate politică. (Atunci, de fapt, ce se încadrează la politică?)
Uite aşa au dispărut de la noi politicii.
Continuă să curgă valul care n-a secat niciodată în URSS. Acei criminali pe care nu i-a atins nicicum „valul binefăcător trezit la viaţă..." etc. Un val neîntrerupt în toate deceniile: şi „cînd au fost încălcate normele leniniste", şi cînd au fost respectate, care în timpul lui Hruşciov a cunoscut o intensificare înverşunată.

case să vadă cum trăiesc oamenii. Femeile l-au tratat cu căpşuni." Vedeţi, deocamdată numai asta rămîne în istorie.

Aceştia sunt credincioşii. Cei care s-au împotrivit noii şi aprigei campanii de închidere a bisericilor. Călugării care erau aruncați afară din mînăstiri. Sectanții îndărătnici, în special cei care se sustrăgeau de la efectuarea serviciului militar, aici - nu vă supărați - este vorba de sprijin direct acordat imperialismului, şi în timpurile noastre blînde, pentru primul refuz - cinci ani.
Însă aceştia nu sunt cîtuşi de puțin politici, aceştia sunt „religioşii", care trebuie educați: să fie dați afară de la serviciu pentru credința lor; să fie trimişi comsomoliştii să le spargă geamurile; să fie obligați pe cale administrativă să se prezinte la conferințele pe teme antireligioase; să li se scoată uşile de la biserici, folosind sudura autogenă, să doboare cupolele bisericilor folosind tractoarele, să alunge babele cu furtunul de pompieri. (Acesta-i dialog, nu-i aşa, tovarăşi comunişti francezi?)
Iată ce le-au spus călugărilor din Poceaev la Sovietul Deputaților Muncitorilor: „Dacă vom aplica legile sovietice, va trebui să aşteptăm comunismul mult şi bine".
Şi numai în ultimă instanță, cînd educația nu ajută, trebuie să recurgi la lege.
Vedeți însă unde străluceşte noblețea diamantină a Legii noastre de astăzi: noi nu judecăm cu uşile închise, ca pe vremea lui Stalin, nu judecăm în contumacie - procesele noastre sunt semipublice (adică în prezența unei jumătăți de public).
Am în mînă notițele luate la procesul baptiştilor din oraşul Nikitovka, Donbass, ianuarie 1964.
Iată cum s-a desfăşurat. Baptiştii care au venit să asiste, sub pretextul identificării, sunt ținuți trei zile la închisoare (pînă trece procesul şi ca să-i sperie). Un om care a aruncat inculpaților flori (un cetățean liber!) a fost închis pe zece zile. Tot atît a primit şi un baptist care lua note în timpul procesului, notele i le-au confiscat (s-au păstrat altele). Un grup de comsomoliști aleşi au fost introduşi printr-o uşă laterală înaintea celuilalt public, ca să ocupe primele rînduri. În timpul procesului - strigăte din sală: „Să fie stropiți cu gaz şi să li se dea foc!" Tribunalul nu interzice aceste strigăte îndreptățite. Procedeele obişnuite ale tribunalului: depozițiile vecinilor ostili; mărturiile minerilor speriați. Aduc în fața instanței fetițe de nouă şi unsprezece ani (important e să meargă bine procesul, ce se va întîmpla pe urma cu aceste fetițe - puțin le pasă). Caietelele lor cu texte religioase figurează ca probe materiale.
Unul dintre inculpați este Bazbei, tată a nouă copii, miner, care n-a primit niciodată vreun ajutor de la comitetul sindical tocmai pentru că este baptist. Dar pe fata lui Nina, elevă în clasa a opta, au izbutit s-o zăpăcească, s-o cumpere (cincizeci de ruble de la comitetul sindical al minei), i-au făgăduit s-o ajute în continuare să intre la institut, şi ea a făcut la anchetă nişte depoziții fantastice împotriva tatălui: că a vrut s-o otrăvească cu o citronadă stricată, că în timp ce credincioşii se întîlneau

în pădure ca să se roage (în orăşel erau persecutaţi), acolo aveau „un emiţător radio - un copac înalt, înfăşurat în sîrmă". De atunci, Nina a început să fie chinuită de mustrări de conştiinţă că a făcut mărturisiri false, s-a îmbolnăvit de cap şi a fost internată la spitalul de boli psihice, în salonul celor violenţi. Totuşi a fost citată la proces în speranţa că va face depoziţiile aşteptate. Ea însă neagă totul: „Anchetatorul mi-a dictat tot ceea ce trebuia să spun". Nu-i nimic, judecătorul fără ruşine se şterge la gură şi consideră ultimele depoziţii ale Ninei fără valoare, iar pe cele preliminare — valabile, (în genere, cînd depoziţiile convenabile acuzării sunt date peste cap, tribunalul recurge la tactica sa specifică, pe care o aplică în permanenţă: nu ia în seamă mărturisirea făcută în instanţă, ci se sprijină pe cea preliminară, făcută la anchetă: „Păi cum aşa?... în depoziţiile dumneavoastră scrie... La anchetă aţi spus... Cu ce drept retrageţi ce aţi spus?... Pentru asta puteţi fi judecat!")

Judecătorul nu vrea să audă nimic care ţine de esenţă, de adevăr. Aceşti baptişti sunt persecutaţi pentru faptul că nu vor să-i recunoască pe predicatorii trimişi de un ateist, împuternicitul statului de la departamentul cultelor. Ei vor predicatorii lor (conform statutului baptiştilor, predicator poate fi oricare dintre fraţii lor). Există o indicaţie a comitetului regional de partid: să fie judecaţi, dar să le fie luaţi copiii. Şi acest lucru va fi îndeplinit, deşi, iată, doar de curînd, cu mîna stîngă, Prezidiul Sovietului Suprem a semnat (2 iulie 1962), convenţia mondială „privind lupta cu discriminarea în domeniul educaţiei"*. Acolo este un paragraf: „Părinţii trebuie să aibă posibilitatea să asigure educaţia religioasă şi morală a copiilor în conformitate cu propriile convingeri", însă tocmai acest lucru noi nu putem să-l admitem! Toţi cei care, la proces, vorbesc şi vor să atingă fondul problemei pentru a ajunge la elucidarea ei sunt în mod obligatoriu întrerupţi, deraiaţi, zăpăciţi şi încurcaţi de judecător. Iată nivelul polemicii lui: „Cînd va fi sfîrşitul lumii, dacă noi ne-am propus să construim comunismul?"

În cuvîntul final de la proces, tînăra Jenia Hloponina a spus: „în loc să merg la cinematograf ori la dans, eu citeam Biblia şi mă privaţi de libertate. Da, să trăieşti în libertate este o mare fericire, dar să fii liber de păcat - este şi mai mare. Lenin spunea: numai în Turcia şi în Rusia s-au păstrat astfel de fenomene ruşinoase, cum este prigonirea pentru religie. N-am fost în Turcia şi nu ştiu, dar în Rusia - precum vedeţi". Este, fireşte, întreruptă.

Sentinţa: doi dintre ei cîte cinci ani de lagăr, alţi doi - cîte patru, Bazbei, cel cu mulţi copii - trei. Inculpaţii primesc sentinţa cu bucurie şi se roagă. „Reprezentanţii muncitorilor" strigă: „Este puţin! Să li se mai adauge!" (Să-i stropească cu gaz şi să le dea foc...)

*Desigur, noi am semnat-o din cauza negrilor americani, altfel ce nevoie am fi avut?

Baptiştii cei răbdători au ținut evidența şi au făcut calcule; au creat un „consiliu al rudelor captivilor", care a început să editeze un buletin manuscris despre toate persecuțiile. Din acest buletin aflăm că din anul 1961 pînă în iunie 1964 au fost condamnați 197 baptişti*, dintre ei - 15 femei. (Toate numele sunt menționate. Au fost socotite şi persoanele pe care le întrețineau cei condamnați, care au rămas acum fără mijloace de subzistență: 442, dintre ei, de vîrstă preşcolară - 341.) Celor mai mulți li se dau cinci ani de exil, însă unora - cinci ani de lagăr cu regim sever (gata-gata să îmbrace țoale vărgate!), iar ca supliment şi trei-cinci ani de exil. B.M. Zdoroveț din Olşanî, regiunea Harkov, a primit pentru credință şapte ani de lagăr cu regim sever. A fost condamnat LV. Arend, în vîrstă de şaptezeci şi şase de ani, iar din familia Lozov - toți (tată, mamă, fiu). Evgheni M. Sirohin, invalid categoria întîi din timpul războiului de apărare a patriei, orb de amîndoi ochii, a fost condamnat în satul Sokolovo, raionul Zmiiov, regiunea Harkov, la trei ani de lagăr pentru educația religioasă dată copilelor lui Liuba, Nadia şi Raia, care i-au fost luate prin hotărîre judecătorească.

Tribunalul care l-a judecat pe M.I. Brodovski (oraşul Nikolaev, 6 octombrie 1966) nu se jenează să utilizeze documente grosolan falsificate. Inculpatul protestează: „Asta nu-i drept!" Şi i-au mîrîit ca răspuns: „Legea te va distruge, te va strivi şi te va nimici!"

Le-gea! Ştiți, asta nu-i acea „reprimare extrajudiciară" din acei ani cînd „normele erau încă respectate".

Recent am putut face cunoştință cu Demersul lui Sviatoslav Karavanski. O carte care te înfioară, transmisă din lagăr în libertate. Autorul a avut o condamnare de douăzeci şi cinci de ani. A ispăşit şaisprezece (1944-1960), a fost eliberat (probabil a beneficiat de „două treimi"), s-a căsătorit, a intrat ca student la universitate - dar nu! În 1965 au venit din nou după el: pregăteşte-te! Mai aveai de făcut încă nouă ani**.

- Oare unde mai este posibil aşa ceva, sub ce altă Lege, în afară de a noastră? Au atîmat de gîtul oamenilor cu lanțuri de fier condamnările de douăzeci şi cinci de ani, pedepsele vor lua sfîrşit în anii '70! Deodată apare un nou cod (1961): nu mai există pedepse peste cincisprezece ani. Şi chiar un student din anul întîi la drept va înțelege că, prin urmare, condamnările de douăzeci şi cinci de ani sunt abolite! La noi însă - nu sunt. Poți să urli pînă răguşeşti, poți să te dai cu capul de toți pereții - nu se aboleşte nimic. La noi, chiar eşti invitat să-ți termini condamnarea, dacă ai fost cumva eliberat!

*Fiindcă veni vorba, acum o sută de ani a avut loc procesul narodnicilor, procesul ..celor 193. Ce scandal, Doamne, ce tragedie! A intrat şi în manuale.

**Însă nici asta nu-i tot - maşina comunistă de înghițit funcționează perfect: în 1969. pentru transmiterea unor informații din închisoarea din Vladimir, va mai primi încă alți zece ani, ca să facă treizeci în cap!

Astfel de cazuri sunt numeroase. Oameni care au fost ocoliți de epidemia eliberărilor hruşcioviste, tovarăşii noştri de brigadă, de celulă, întîlniți prin puşcăriile de tranzit. I-am uitat demult, acum, în viața noastră refăcută, iar ei continuă să rătăcească pierduți, abătuți, năuci pe aceleaşi petice de pămînt bătătorit, printre aceleaşi turnuri de pază şi sîrmă ghimpată. Se schimbă portretele în ziare, se schimbă discursurile la tribune, se luptă contra cultului, pe urmă încetează să se mai lupte - dar deținuții cu douăzeci şi cinci de ani, cei botezați de Stalin, zac încă în lagăre...

Karavanski prezintă biografiile de puşcăriaşi, care te fac să te înfiori, ale unora dintre ei.

O, gînditori de „stînga" ai Occidentului, iubitori de libertate! O, voi laburişti de stînga. O, studenți progresişti din America, Germania, Franța! Pentru voi, toate acestea sunt puține. Pentru voi, nici această carte a mea nu înseamnă nimic. Doar atunci veți înțelege numaidecît, cînd veți auzi: „Mîinile la spate!" şi veți călca voi înşivă pe pămîntul Arhipelagului nostru.

***

Într-adevăr, numărul politicilor de astăzi nu mai poate fi comparat cu cel de pe vremea lui Stalin: ei nu mai sunt numărați cu milioanele şi nici cu sutele de mii.

Oare pentru că s-o fi îndreptat Legea?

Nu, s-a schimbat doar (pentru o vreme) direcția corăbiei. Izbucnesc la fel epidemii juridice, despovărînd procesul cerebral al juriştilor, şi chiar ziarele sugerează celor care ştiu să le citească: au început să scrie despre huliganism - să ştii că vor începe să aresteze în virtutea articolului privind huliganismul; scriu despre furturi din avutul statului - să ştii că vor fi arestați delapidatorii.

Din coloniile lor, zekii de astăzi scriu cu mîhnire:

„Este inutil să mai cauți dreptate, în presă scrie una, în viață găseşti altceva." (V.I.D.)

„M-am săturat să fiu surghiunit din societatea şi din poporul meu. Dar unde să găseşti dreptate? Anchetatorului i se dă mai multă crezare decît mie.

Dar ce poate să ştie şi să înțeleagă o fetiță de douăzeci şi trei de ani? Oare este în stare să-şi dea seama la ce condamnă un om?" (V. K.)

„Dosarele nu sunt revizuite, pentru că, atunci, s-ar reduce şi schema lor de personal." (L. N.)

„Metodele staliniste de anchetă şi justiția au fost pur şi simplu transferate din domeniul politicului în cel al dreptului comun, şi atît!" (G.S.)

În concluzie, iată ce spun aceşti oameni în suferință:

1. Revizuirea proceselor nu este posibilă (căci altfel ar dispărea breasla judecătorească);

2. La fel cum au masacrat în virtutea articolului 58, tot astfel în prezent

masacrează în virtutea celor de drept comun (fiindcă ei cu ce să se hrănească?! Ce s-ar întîmpla atunci cu Arhipelagul?).
Într-un cuvînt: să zicem că un cetățean vrea să dispară din lume un alt cetățean pe care el nu-l poate suferi (însă, fireşte, nu direct, cu cuțitul în spate, ci după lege). Cum să procedezi ca să nu greşeşti? Înainte trebuia să scrii un denunț pentru 58-10. Acum însă trebuie să te sfătuieşti în prealabil cu specialiştii (anchetatori, milițieni, judecători - iar un astfel de cetățean are întotdeauna amici de soiul ăsta): ce este la modă anul acesta? Spre ce articol este orientat năvodul? Cu ce articol tribunalele au randament bun? Pe acela să-l vîri în loc de cuțit.
Multă vreme a bîntuit, de pildă, articolul privind violul - Nikita, probabil prost dispus în ziua aceea, a ordonat să nu se dea mai puțin de doisprezece ani. Şi în toate locurile mii de ciocane au început să forjeze denunțuri pentru doisprezece ani, pentru ca fierarii să nu rămînă fără lucru. Şi ăsta este un articol delicat, intim, spuneți dacă, într-un fel, nu seamănă cu 58-10: şi acolo totul se petrece între patru ochi, şi aici; nici acolo nu se poate verifica nimic, nici aici, martorii sunt evitați, iar tribunalului tocmai asta îi trebuie.
Iată, de pildă, două femei din Leningrad sunt chemate la miliție (cazul lui Smelov). - Ați fost la o serată cu bărbați? - Am fost. - Ați avut raporturi sexuale? (Despre aşa ceva există un denunț sigur, s-a stabilit.) - A-a-am avut - Acum una din două: ați consimțit sau nu să aveți relații sexuale? Dacă ați consimțit, o să vă considerăm prostituate, predați buletinele de Leningrad şi în patruzeci şi opt de ore - afară din oraş! Dacă nu ați consimțit - scrieți o declarație că ați fost violate. Femeile nu doresc cîtuşi de puțin să plece din Leningrad! Şi bărbații primesc cîte doisprezece ani.
Iată şi cazul lui M. I. Potapov, profesor la şcoala unde predam şi eu. Totul a pornit de la o ceartă între vecinii de apartament: de la dorința unora dintre vecini de a se extinde şi de la faptul că soția lui Potapov, comunistă, denunțase alți vecini că primesc ilegal pensie. Şi — gata. Răzbunarea! În vara anului 1962, Potapov, care trăia paşnic şi nu bănuia nimic, este chemat pe neaşteptate la anchetatorul Vasiura şi nu s-a mai întors acasă. (Ia aminte, cititorule! Într-un stat de drept cum este al nostru, asta ți se poate întîmpla şi dumitale, în orice zi, crede-mă!) Ancheta este uşurată de faptul că Potapov mai executase nouă ani în virtutea lui 58 (în plus, în anii '40 refuzase să facă depoziții false împotriva coinculpatului, ceea ce i-a atras ura anchetatorului). Vasiura chiar îi spune sincer: „Din ăştia ca dumneata am băgat la zdup mai mulți decît păr am în cap. Păcat că nu mai avem drepturile dinainte." Soția a dat fuga să-şi ajute soțul. Vasiura îi zice: ..Mă doare-n cot că eşti membră, de partid! Dacă vreau - te arestez şi pe tine!" (Cum scrie N. Ioghin, substitutul procurorului general al URSS ~ „Izvestia", 18 noiembrie 1964: „într-o serie de articole şi reportaje, unii publicişti încearcă să de-

precieze munca anchetatorului, să-l priveze de aureola romantică. De ce?")
În noiembrie 1962, Potapov este judecat. Este acuzat de violarea țigăncii Nadia, de paisprezece ani (din curtea lor) şi a micuței Olia, de cinci ani, în care scop le-a ademenit să se uite la televizor. În procesele verbale ale anchetei, din partea, lui Vova, un băiețel de şase ani, care niciodată în viața lui nu văzuse un act sexual, este descris calificat şi amănunțit acest act „al lui nenea Mişa" cu Nadia. Cum Vova, chipurile, a văzut prin fereastra inaccesibil de înaltă, cu geamuri jivrate, acoperită de un pom de iarnă şi de perdele. (Pentru această dictare, care a violat un minor cine trebuie judecat?) „Violata" Nadia timp de şase luni de cînd era gravidă n-a scos o vorbă despre asta, dar îndată ce i-a trebuit lui nenea Vasiura, a şi declarat. La proces vin şi profesorii de la scoala noastră - nu sunt lăsați să asiste, însă au prilejul să vadă cum în coridor părinții îi instruiau pe „martorii"-copii să aibă grijă să nu se încurce în depoziții. Profesorii scriu o scrisoare colectivă adresată tribunalului.
Singura consecință a scrisorii este că profesorii, acum, sunt chemați unul cîte unul la comitetul raional de partid şi amenințați că vor fi dați afară de la şcoală pentru neîncredere în justiția sovietică. (Păi cum altfel? Aceste proteste trebuie, înăbuşite din faşă! Altfel, justiția n-o să mai aibă viață dacă opinia publică va cuteza să aibă părerea sa despre ea.) În vremea asta - verdictul: doisprezece ani de lagăr - regim sever. Şi gata. Cine cunoaşte mediul provincial ştie bine că n-ai cum să te împotriveşti? Noi suntem neputincioşi. N-avem ce face. Ne vor da afară din serviciu. Nevinovatul n-are decît să piară! Tribunalul are întotdeauna dreptate şi comitetul raional de partid — la fel (şi ei sunt legați prin... telefon).
Şi lucrurile ar fi rămas aşa. întotdeauna rămîn aşa.
Dar, printr-un concurs de împrejurări, chiar în această vreme este publicat romanul meu despre demult trecutele şi incredibilele suferințe ale lui Ivan Denisovici, şi comitetul raional de partid încetează să mai fie pentru mine o sperietoare: mă implic în această afacere, scriu un protest la Tribunalul Suprem al republicii şi — lucru foarte important — o implic şi pe O. Ceaikovskaia, corespondența ziarului „Izvestia". Şi s-a declanşat o luptă care va dura trei ani.
Colosul inert, surd şi obtuz alcătuit din anchetatori şi tribunal trăieşte numai prin faptul că este infailibil. Acest colos inert este puternic şi sigur pe el pentru că niciodată nu-şi revizuieşte hotărîrile, că fiecare judecător poate tăia după pofta inimii, şi este convins că nimeni n-o să-l corecteze. Pentru asta există o înțelegere ascunsă: orice reclamație, indiferent de super-instanța căreia îi este adresată, să fie trimisă spre examinare tocmai acelei instanțe împotriva căreia este făcută reclamația. Şi nici unul dintre oamenii magistraturii (inclusiv procurorii şi anchetatorii) să nu fie blamat, dacă a abuzat, s-a lăsat pradă enervării, ori răzbunării

personale, sau a greşit, sau n-a făcut cum trebuie - noi îl vom acoperi! Îl vom apăra! Vom face zid în faţa lui! Doar de aceea suntem Lege.
Cum vine asta: să începi o anchetă şi să nu acuzi? Înseamnă că anchetatorul a lucrat în gol? Cum adică: tribunalul popular să judece un proces şi să nu dea o condamnare? Înseamnă să nu recunoască munca anchetatorului, iar el să lucreze în gol! Ce ar însemna dacă tribunalul regional ar revizui hotărîrea tribunalului popular? Ar însemna să mărească procentul rebuturilor în domeniul propriu. Apoi - pur şi simplu neplăceri colegilor de breaslă, de ce? O anchetă odată începută, să zicem în urma unui denunţ, trebuie negreşit finalizată printr-o sentinţă, care nu mai poate fi revizuită. Şi să nu ne păcălim unul pe celălalt! Şi să nu păcăleşti comitetul raional de partid, să faci cum zic ei. Atunci nici ei nu te vor lăsa la nevoie.
Şi încă un lucru foarte important la un proces din ziua de azi: să nu foloseşti nici magnetofon, nici stenografistă, ci o secretară înceată, care cu viteză de şcolăriţă din secolul răs-trecut mîzgăleşte ceva pe foile procesului-verbal. Acest proces-verbal nu este citit în instanţă, nimeni nu trebuie să-l vadă pînă nu-l citeşte şi nu-l aprobă judecătorul. Numai ceea ce aprobă judecătorul înseamnă proces, că s-a citit şi s-a spus la proces. Iar ceea ce am auzit cu urechile noastre - asta n-a existat, asta a fost fum.
Faţa neagră, lăcuită, a adevărului este mereu prezentă în mintea judecătorului - acesta-i aparatul de telefon din camera de consiliu. Acest oracol nu te va trăda, dar să faci cum spune el.
Noi am obţinut recursul, lucru nemaipomenit. A început o nouă anchetă. Doi ani au trecut, acei copii nefericiţi au mai crescut, ei vor să scape de acele depoziţii mincinoase, să le uite, dar nu, din nou părinţii şi noul anchetator îi tîrăsc la judecată: uite aşa trebuie să vorbeşti, uite asta trebuie să spui, altfel mama ta o să aibă neplăceri; dacă n-o să-l condamne pe nenea Mişa, o s-o condamne pe mama ta.
Si iată-ne aşezaţi în sala de judecată a tribunalului regional din Riazan. Ca întotdeauna - avocatul nu are nici un drept. Judecătorul poate să-i respingă orice protest şi nu-l poate controla nimeni. Din nou sunt folosite în mod necinstit depoziţiile vecinilor ostili. Din nou sunt folosite fără scrupule depoziţiile minorilor (comparaţi cu procesul lui Bazbei). Judecătorul nu se adresează copiilor: „Povesteşte cum a fost", nu-i roagă: „Spune adevărul", ci: „Povesteşte ce ai spus la anchetă!" Martorii apărării sunt derutaţi, încurcaţi şi ameninţaţi: „Dar la anchetă aţi declarat... Cine v-a dat dreptul să vă retrageţi depoziţia ? "
Asesoarele stau sub presiunea judecătoarei Avdeeva, ca nişte mieluşei sub laba unei leoaice. (Apropo, unde sunt judecătorii de altădată, bătrînii venerabili cu barba albă? Nişte muieri abile şi viclene au ocupat locurile de judecători ale bărbaţilor.) Are părul ca o coamă şi un fel dur, masculin, de a vorbi, iar cînd vrea să arate cît de pătrunsă este de ma-

rea importanță a propriilor cuvinte, vocea ei capătă vibrații metalice. Îndată ce procesul o ia puțin pe un curs ce nu-i convine, ea se înfurie, loveşte cu coada, se face stacojie de încordare, îi întrerupe pe martorii indezirabili, îi amenință pe profesorii noştri: „Cum ați îndrăznit să vă îndoiți de justiția sovietică?" „Cum ați putut să credeți că cineva i-a învățat pe copii ce să vorbească? Care va să zică, voi îi educați pe copii în minciună?" „Dar cine a fost inițiatorul scrisorii colective adresată tribunalului?" (În țara socialismului nu este admisă nici măcar ideea unei acțiuni colective! Cine? Cine? Cine?) Procurorului Krivovoi (oare cine le alege numele?) aproape că nu-i mai rămîne nimic de făcut cu o judecătoare atît de energică.
Şi cu toate că în cursul procesului toate acuzațiile au căzut: Vova nu putea vedea nimic pe fereastră: Olia acum neagă totul, n-a siluit-o nimeni. În toate zilele cînd putea fi săvîrşită infracțiunea, în singura cameră, a Potapovilor se afla şi soția bolnavă, şi doar nu în prezența ei a violat-o pe vecina-țigancă. Şi țiganca asta mai înainte furase ceva de la ei; şi țiganca asta nu dormea noaptea acasă, se întindea pe sub toate gardurile, în ciuda celor paisprezece ani ai ei. Dar un anchetator sovietic nu putea să greşească! Un tribunal sovietic nu putea să greşească! Sentința: zece ani! Să triumfe breasla judecătorească! Anchetatori, să nu aveți teamă! Torturați mai departe!
Şi asta se petrecea de față cu un corespondent al ziarului „Izvestia"! Cu toată intervenția Tribunalului Suprem al RSFSR! Dar cu cei pentru care nu intervenea nimeni ce se întîmpla?...
Şi încă un an aproape mai durează bătălia cazuistică, şi în sfîrşit, Tribunalul Suprem hotărăşte: Potapov nu este vinovat cu nimic, să fie achitat şi eliberat. (A stat trei ani în puşcărie...) Şi cum a rămas cu cei care au corupt şi au învățat copiii ce să spună? Nu au pățit nimic, au eşuat - şi ce dacă? Dar pe pieptul de leoaică al Avdeevei a rămas măcar o pată, cît de mică? Nu, ea este unul dintre aleşii poporului, demnitar înalt. Dar cu gîdele stalinist, Vasiura, ce s-a întîmplat? A rămas pe loc, nu i-a tăiat nimeni din gheare.
Să trăieşti şi să înfloreşti, breaslă judecătorească! Noi suntem făcuți pentru tine, nu tu pentru noi! Şi justiția să fie pentru tine ca un covor pufos. Doar să-ți fie ție bine! Demult s-a proclamat că în pragul societății fără clase şi procesul judiciar va deveni nonconflictual (ca să reflecte nonconflictualitatea orînduirii sociale): va fi un proces unde completul de judecată, procurorul, apărarea şi chiar acuzatul însuşi vor aspira cu forțe reunite spre un țel comun.
Această stabilitate verificată a justiției înlesneşte foarte mult viața miliției: ea îi dă posibilitatea să aplice fără teamă metoda remorcă ori „sacul cu delicte". Despre ce este vorba? Fie din indolență, din lipsa de promptitudine, iar uneori chiar din laşitatea miliției locale - unul, două şi trei cazuri de infracțiuni rămîn nerezolvate. Însă pentru evidență, pentru

scripte, ele trebuie să figureze ca rezolvate (adică „închise")! Astfel, se aşteaptă un prilej favorabil. Şi în ziua cînd la secţie este adus un ins maleabil, speriat, ori cam nătîng, îi aruncă în spinare toate aceste cazuri nerezolvate: el, acest tîlhar imposibil de prins, le-a săvîrşit pe toate în decurs de un an! Snopit în bătăi, epuizat, el este silit să „recunoască" toate aceste delicte, să semneze, după care va primi o pedeapsă mare, corespunzătoare crimelor săvîrşite, ridicînd pata de pe raion, (în Artaşat, lîngă Erevan, a fost săvîrşită o crimă. În 1953 au prins unul la întîmplare, l-au garnisit cu martori falşi, l-au bătut şi i-au dat douăzeci şi cinci de ani. Iar în 1962 a fost descoperit adevăratul ucigaş...)
Viaţa societăţii se însănătoşeşte foarte mult datorită faptului că viciile nu rămîn nepedepsite. Şi anchetatorii miliţiei primesc prime speciale.
Curăţarea raionului de pete poate fi realizată şi prin metoda inversă: să faci astfel ca şi cum delictul nici nu ar fi fost săvîrşit. Fostul zek Ivan Emelianovici Brîxin, şaizeci şi nouă de ani, care, cîndva, şi-a executat cei zece ani ai săi (amicul meu din saraşka Marfino), în iulie 1978 a fost bătut mortal şi jefuit de doi huligani tineri, seara, în orăşelul de vile Turist. A zăcut două ore întins în staţia de autobuz fără să-l ridice nimeni. Apoi este adus la spitalul din Dedenevo - cel mai apropiat. Medicul Savelieva nu poate să-i acorde nici un ajutor, şi nu-l trimite la un spital de traumatologie. Deşi el îşi spune numele, prenumele şi patronimicul, vîrsta - ea nu comunică despre rănit pe linie medicală, nici chiar la miliţie, şi aşa trei zile şi trei nopţi, vreme în care omul cu hematom, cu hemoragie la creier, cu dinţii făcuţi zob, cu ochii injectaţi zace, nu numai fără nici un ajutor medical, dar chiar şi fără îngrijirea unei infirmiere (se îmbătase), pe o muşama, pînă la umeri în urină. Trei zile şi trei nopţi familia se agită, îl caută chiar în acest orăşel, dar medicul nu anunţase nicăieri. În sfîrşit, îl găsesc şi, cu eforturi proprii - nu ale spitalului – cheamă de la Moscova un autobuz de reanimare, care îl duce la neurochirurg. Acela îl operează la cap, dar nu-l poate salva de hemoragie internă. Bolnavul moare după nouă zile de chinuri.
Miliţia locală din Ikşansk a primit concluzia expertizei medico-legale, dar nu se grăbeşte cu ancheta şi nici măcar nu examinează, la spital, hainele celui ucis, nu caută urme pe ele. Chestiunea este că pe aceşti huligani îi cunoaşte toată lumea din Dedenevo, dar toţi se tem de ei. Şi iată, acelaşi medic Savelieva o ajută pe anchetatoarea principală Gherasimova (în cabinetul ei, cînd a interogat-o pe soţia celui ucis, la radio se transmitea un concert de estradă) după trei luni de anchetă să ajungă la concluzia că: victima a căzut, s-a lovit şi a făcut hemoragie cerebrală. Aşadar, nu avem pe cine aresta, n-a fost nici o crimă şi raionul este curat.
Fie-ţi ţărîna uşoară, Ivan Emelianîci!
Dar societatea s-a înzdrăvenit şi mai mult, justiţia s-a consolidat şi mai abitir din acel an cînd a fost chemată să-i înhaţe, să-i judece şi să-i

deporteze pe paraziți. Acest decret(8) într-o oarecare măsură a înlocuit, de asemenea, suplul 58-10: acuzarea era la fel de insinuantă, imaterială şi - imparabilă. (Au izbutit să i-l aplice poetului I. Brodski(9).)
Acest cuvînt - parazit - a fost denaturat îndată ce s-au atins de el. Adevărații paraziți, trîntori cu salarii grase, s-au aşezat în jilțurile judecătoreşti, şi au început să curgă condamnările pentru truditorii săraci şi meşterii iscusiți care se zbăteau, după o zi de lucru, să mai cîştige cîte ceva. Şi cu cîtă răutate - eterna răutate a celor îmbuibați împotriva celor flămînzi - s-au năpustit asupra acestor „paraziți"! Doi ziarişti, lipsiți de scrupule, ai lui Adjubei(10) („Izvestia", 23 iunie 1964), nu s-au jenat să declare: paraziții nu sunt deportați destul de departe de Moscova! Li se permite să primească pachete şi bani de la rude! Nu sunt supuşi unui regim suficient de sever! „Nu sunt siliți să muncească din zori şi pînă în noapte" - chiar aşa scriu textual: din zori şi pînă în noapte! Dar în zorii cărui comunism şi în baza cărei constituții se cere această corvoadă iobăgească?!
Am enumerat cîteva valuri importante, care (alături de hoția din avutul statului, ce se menține permanent la acelaşi nivel) completează continuu Arhipelagul.
Şi nu degeaba, cîtuşi de puțin, cutreieră străzile şi stau la sediile lor şi sfărîmă dinții persoanelor reținute membrii „drujinei populare", aceşti bandiți sau „grupuri de şoc", recrutați de miliție, care nu sunt pomeniți în constituție şi n-au nici o răspundere în fața legii.
Completările Arhipelagului continuă. Şi în ciuda faptului că societatea este de mult fără clase, şi pe aproape jumătate de cer s-a aşternut văpaia comunismului, noi ne-am obişnuit cu ideea că crimele nu se isprăvesc, nu se împuținează, şi chiar au încetat să ne mai facă promisiuni. Prin anii '30 promiteau cu siguranță: încă puțin, încă vreo cîțiva ani! Acum nu mai făgăduiesc nimic.
Legea noastră este puternică, foarte ingenioasă, şi deloc asemănătoare cu tot ceea ce pe Pămînt se cheamă „lege".
Proştii de romani au născocit principiul: „Legea nu are putere retroactivă". Ba la noi are! Auziți ce bălmăjeşte o veche zicală reacționară: „Astăzi nu se scrie lege pentru ieri". Ba la noi se scrie! Dacă a fost emis un nou Decret la modă şi Legea arde de nerăbdare să-l aplice acelora care au fost arestați mai înainte - de ce nu? Se poate! Aşa a fost cu traficanții de valută şi cu şperțarii: instanțele locale, de pildă cele din Kiev, au trimis listele la Moscova, ca să li se indice cui pot să aplice puterea retroactivă (Să li se mărească bobina ori să li se ofere nouă grame de plumb)(11). Şi au aplicat-o.
Apoi, Legea noastră ştie să prevadă viitorul. S-ar părea că înainte de proces nu se ştie cum se va desfăşura judecata şi care va fi sentința. Dar ce să vezi? Revista „Soțialisticeskaia zakonnost" („Legalitatea socialistă") publică toate acestea înainte de a avea loc judecata. Cum a

ghicit? Întrebați...„Soțialisticeskaia zakonnost" (organul Procuraturii URSS), ianuarie 1962, Nr. 1. Bun de tipar: 27 decembrie 1961. La pp. 73-74 - articolul lui Grigoriev (Gruzd): Călăii fascişti, care conține un fel de reportaj de la procesul criminalilor de război estonieni de la Tartu. Corespondentul descrie interogatoriul martorilor; probele materiale de pe masa judecătorului; interogatoriul inculpatului („a răspuns cinic asasinul"), reacția, ascultătorilor, cuvîntul procurorului. Şi anunță condamnarea la moarte. Şi totul s-a desfăşurat întocmai, dar de-abia la 16 ianuarie 1962 (v. ..Pravda" din 17 ianuarie); cînd revista ieşise de sub tipar şi se vînduse. (Procesul fusese amînat, dar nu s-a comunicat şi la revistă. Ziaristul a primit un an muncă forțată.)
Legea noastră nu ştie ce-i acela păcatul falsei mărturii, în general ea nu-l socoteşte delict! O legiune de martori mincinoşi trăieşte în tihnă şi belşug printre noi, ei păşesc vajnici spre bătrînețea venerabilă, se desfată la asfințitul auriu al vieții. Doar țara noastră, singură în toată istoria universală, unică în lume poartă de grijă martorilor mincinoşi!
Legea noastră nu-i pedepseşte pe judecătorii şi procurorii ucigaşi. Ei îşi îndeplinesc serviciul onorabil, vreme îndelungată, şi, plini de distincție, intră în anotimpul bătrîneții.
Şi nu poți să nu-i recunoşti Legii noastre zbaterile şi cauzele specifice oricărei gîndiri creatoare pline de înfrigurare. Se zbuciumă Legea: într-un an criminalitatea trebuie să scadă brusc! Trebuie mai puțini oameni arestați! Mai puțini judecați! Cei condamnați să fie puşi în libertate pe cauțiune! Pe urmă alt zbucium: răufăcătorii au devenit exasperanți! Destul cu eliberările pe cauțiune! Să se înăsprească regimul! Pedepsele să devină mai drastice; nemernicii să fie executați!
Dar în pofida loviturilor furtunii, corabia Legii înaintează maiestuos şi lin. Judecătorii Supremi şi Procurorii Supremi au multă experiență şi aceste lovituri nu pot să-i uimească. Ei îşi țin Plenarele, îşi vor expedia Instrucțiunile, şi fiece schimbare nesăbuită de direcție va fi explicată ca de mult dorită şi pregătită de întreaga noastră dezvoltare istorică, ca prevestită de Unica învățătură Adevărată.
Corabia Legii noastre este pregătită pentru orice schimbare de direcție. Şi dacă mîine se va da ordin să fie din nou întemnițați milioane de oameni pentru felul de a gîndi, şi să fie deportate popoare întregi (aceleaşi din nou ori altele), sau oraşe răzvrătite, şi iarăşi să fie atîrnate cele patru numere, corpul ei puternic nu se va clinti aproape deloc, etrava ei nu se va încovoia.
Şi versul lui Derjavin va rămîne invariabil, dar el nu va fi decît pe înțelesul inimii aceluia care l-a trăit pe pielea lui:
Un tribunal nedrept mai rău e decît lotrul.
Da, asta a rămas. A rămas cum a fost pe vremea lui Stalin, cum a fost în toți anii descrişi în această carte. S-au editat şi s-au tipărit multe Baze, Decrete, Legi, contradictorii şi congruente, dar țara nu trăieşte după

ele, nu după ele se fac arestările, nu după ele se judecă, nu după ele se fac expertizele. Doar în acele puține cazuri (15%?), cînd obiectul anchetei şi al dezbaterilor judiciare nu atinge nici interesele statului, nici ale ideologiei dominante, nici interesele personale sau viața tihnită a vreunui demnitar, în aceste cazuri, corpul judiciar poate să beneficieze de acest privilegiu: să nu telefoneze nicăieri, să nu primească indicații de la nimeni, ci să judece în fond, cu bună credință. În toate celelalte cazuri, în marea lor majoritate, penale ori civile — aici nu-i nici o diferență - nu pot să nu fie atinse interese importante ale vreunui preşedinte de colhoz, ale vreunui soviet sătesc, ale vreunui şef de atelier, director de uzină, administrator al JEK-ului, milițian sectorist, comandant de miliție, medic şef, economist şef, ale vreunor şefi de direcții şi departamente, de secții speciale şi servicii de cadre, secretari ai comitetelor raionale şi regionale de partid şi aşa mai în sus, şi aşa mai în sus! Şi în toate aceste cazuri, dintr-un cabinet liniştit se telefonează în altul, telefonează voci domoale, potolite, şi povățuiesc prieteneşte, corectează, îndrumă şi arată cum trebuie rezolvat procesul unui om neînsemnat, asupra căruia s-au concentrat intențiile neînțelese şi necunoscute ale unor personaje sus-puse. Şi acest biet cititor credul al ziarelor intră în sala de judecată cu convingerea dreptății care-i palpită în piept, pregătit cu argumente rezonabile, şi, emoționat, le prezintă în fața măştilor adormite ale judecătorilor, fără să bănuiască măcar că sentința lui este scrisă, că este fără drept de apel şi nu există cale de a corecta această sinistră hotărîre interesată, care îți pîrjoleşte pieptul cu nedreptatea ei strigătoare la cer.

În fața lui există însă un zid, ale cărui cărămizi sunt îmbinate cu mortar plămădit din minciună.

Acest capitol noi l-am intitulat Legea în zilele noastre. Mult mai exact însă ar fi fost dacă îl intitulam Legea nu există.

Aceeaşi fățărnicie perfidă, aceeaşi negură a nedreptății pluteşte în aerul nostru, peste oraşele noastre, mai groasă decît fumul ce se înalță din coşurile furnalelor.

Construcția acestui stat uriaş, strîns în cercuri de oțel, a intrat în a doua jumătate de secol, şi cercuri de oțel există, dar lege nu există.

Sfîrşitul Părții a Şaptea

POSTFAȚĂ

ACEASTĂ CARTE n-ar fi trebuit s-o scriu singur, ar fi fost bine s-o distribui pe capitole unor oameni competenți şi apoi s-o corectăm într-un consiliu de redacție, ajutîndu-ne unul pe celălalt.
Însă n-a venit încă timpul pentru o muncă de felul acesta. Cei cărora le-am propus să scrie ei anumite capitole n-au vrut să scrie, în schimb mi-au oferit povestirile lor, orale sau scrise, să le folosesc după dorință. I-am propus lui Varlam Şalamov să scriem împreună toată cartea, dar nici el nu s-a arătat dispus să accepte.
Ar fi fost nevoie de un întreg serviciu. Anunțuri la ziare şi la radio („Răspundeți!"), o corespondență liberă, deschisă, aşa cum s-a făcut în cazul cetății Brest.
Dar nu putea fi vorba de o inițiativă de asemenea amploare, deoarece chiar proiectul meu, şi scrisorile, şi materialele trebuia să le tăinuiesc, să le fărîmițez şi să fac totul în cea mai mare taină. Şi trebuia să maschez şi timpul cînd lucram la această carte, prefăcîndu-mă că lucrez la altceva.
Am început de multe ori această carte, dar tot de atîtea ori am abandonat-o. Nu puteam să mă hotărăsc dacă are sau nu rost să mă apuc singur de cartea asta. Şi mă vor ține oare curelele?
Cînd însă, pe lîngă materialul ce-l strînsesem, s-au adăugat şi nenumăratele scrisori primite de la deținuți din toată țara, am înțeles că o dată ce toate acestea mi-au fost date mie - de acum este datoria mea.
Trebuie să precizăm că această carte, toate părțile ei, n-au stat nici măcar o dată alături, pe aceeaşi masă! În toiul lucrului la Arhipelag, în septembrie 1965, arhiva mi-a fost devastată şi mi s-a confiscat un roman.
De atunci Părțile scrise ale Arhipelagului şi materialele pentru alte Părți au fost răzlețite prin diferite locuri şi de atunci nu s-au mai adunat laolaltă: mi-a fost teamă să risc şi din pricina numelor proprii. Mi-am notat ca să ştiu unde să verific un anumit lucru, din care loc să elimin altceva, şi mă plimbam cu aceste fițuici dintr-un loc într-altul. Ce să-i faci, acest caracter convulsiv şi impresia de lucru neisprăvit sunt proprietățile literaturii noastre prigonite. Luați dar cartea aşa cum este.
N-am întrerupt lucrul la carte, fiindcă am socotit-o terminată, ci pentru că nu mi-au mai rămas prea multe zile de trăit.
Aşadar, rog s-o primiți cu îngăduință şi totodată vreau să lansez un strigăt: cînd va veni timpul şi veți avea posibilitatea, adunați-vă, prieteni, care ați scăpat teferi şi cunoaşteți bine viața de lagăr, adunați-vă şi scrieți lîngă această carte un comentariu: corectați ce trebuie şi adăugați unde trebuie (dar să nu iasă prea voluminos, ce se aseamănă să nu repetați). Doar atunci cartea va avea o formă desăvîrşită.

Dumnezeu să vă ajute!
Singur mă mir - că am izbutit să o termin şi în această formă şi să rămîn întreg şi nevătămat. De multe ori mi-am zis: n-or să mă lase.
Închei această carte într-un an memorabil, de două ori jubiliar (şi jubileele au legătură între ele): cincizeci de ani de la revoluția din octombrie, care a creat Arhipelagul, şi o sută de ani de cînd a fost inventată sîrma ghimpată (1867).
Cel de al doilea jubileu va trece, cu siguranță, neobservat...

27.4.58-22.2.67
Riazan - Ascunzişul

DUPĂ ÎNCĂ UN AN

M-AM GRĂBIT atunci, crezînd că, oricum, dacă nu voi pieri în explozia scrisorii adresate congresului scriitorilor(1), îmi voi pierde libertatea de a scrie, precum şi accesul la manuscrisele mele. Dar lucrurile cu scrisoarea au luat o astfel de întorsătură, încît nu doar că n-am fost arestat, ci parcă m-am consolidat în granit. Şi atunci am înțeles că sunt obligat şi pot să îndrept şi să desăvîrşesc această carte.

Acum au citit-o cîțiva prieteni. Ei m-au ajutat să-i descopăr cusururile importante. N-am îndrăznit să repet experimentul cu un cerc mai larg de prieteni, şi chiar dacă voi izbuti cîndva, pentru mine va fi prea tîrziu.

În acest an, am adăugat şi am făcut tot ce am putut Nu cred că i s-ar putea reproşa cărții caracterul incomplet: aici nu mai sfîrşesc niciodată cu adăugirile şi oricine a avut cît de cît de-a face cu această lume ori a meditat la ea va putea întotdeauna adăuga cîte ceva care s-ar putea să fie de mare preț. Însă există nişte legi ale dimensiunilor. Iar aici am ajuns cu dimensiunea la limită, şi n-ar trebui adăugate decît cîteva asemenea grăuncioare prețioase şi întregul edificiu s-ar prăvăli.

Şi dacă nu m-am exprimat prea fericit ori m-am repetat pe ici-pe colo, ori pe alocuri stilul este prea stufos - vă rog să mă iertați. Căci, oricum, nici anul acesta n-a fost prea liniştit, iar în ultimele luni am simțit din nou că pămîntul îmi arde sub picioare şi masa de scris îmi frige mîinile. Şi nici măcar pentru această ultimă redactare nu am văzut, o dată măcar, toată cartea la un loc, nu am ținut-o pe aceeaşi masă.

Încă nu a venit vremea să încredințăm hîrtiei lista întreagă a celor fără de care această carte nu s-ar fi scris, nu s-ar fi refăcut, nu s-ar fi păstrat Dar ei ştiu asta. Să îmi îngăduie dar o plecăciune de recunoştință.

Mai 1968

Rojdestvo-pe-Istia

ŞI DUPĂ ÎNCĂ ZECE ANI

ASTĂZI, în surghiunul străinătății, am avut totuşi răgazul să pun la punct în linişte această carte, chiar dacă între timp a citit-o o lume întreagă. Încă alți douăzeci de martori dintre foştii zeki m-au corectat şi au făcut adăugiri.

Aici, în Occident, am avut posibilități, incomparabile cu cele dinainte, de a folosi literatura scrisă şi noi ilustrații. Cartea însă refuză să mai primească şi aceste adăugiri. Creată în tenebrele URSS prin imboldurile şi focul memoriei zekilor, ea trebuie să rămînă cu substratul din care a crescut.

1979

Vermont.

[SCURT ISTORIC]

O LUCRARE-SINTEZĂ despre Arhipelagul GULAG (sub acest titlu), autorul şi-a pus în gînd şi a început s-o scrie în primăvara anului 1958. Volumul ei se înfăţişa mai mic decît cel prezent, dar fusese deja adoptat principiul succesivităţii capitolelor privind sistemul penitenciar, ancheta-rea, tribunalele, călătoria la locul de detenţie, lagărele ITL, lagărele de ocnaşi, exilul şi prefacerile sufleteşti în anii de recluziune. Cîteva capitole au fost scrise chiar atunci, totuşi lucrul la carte a fost întrerupt, deoarece materialul -evenimente, întîmplări, persoane - provenit numai din experienţa personală a autorului şi a prietenilor lui, era în mod evident neîndestulător.

Pe la sfîrşitul anului 1962, după tipărirea lui Ivan Denisovici, autorul a fost potopit de scrisorile foştilor deţinuţi - cu propuneri de a se întîlni şi a le asculta povestirile - şi ale deţinuţilor actuali. În decursul anilor 1963 şi 1964, din aceste scrisori şi prin intermediul multor întîlniri a fost adunat un material bogat de la 227 de martori. Autorul a distribuit mărturiile lor conform planului său iniţial, acum mult amplificat. În toamna anului 1964, planul cărţii a căpătat formă definitivă: şapte părţi, şi toate informaţiile suplimentare care continuau să sosească erau dispuse potrivit acestei structuri. În iarna 1964/1965, la Solotcea (lîngă Riazan), au fost scrise părţile a Cincea şi Întîi. Lucrul a continuat la Riazan şi Rojdestvo-pe-Istia în vara lui 1965 şi a fost întrerupt în septembrie, cînd GB-ul a capturat o parte din arhiva autorului. Toată documentaţia Arhipelagului a fost dusă numaidecît de către prietenii zeki într-un loc sigur („Ascunzişul", care nici astăzi încă nu poate fi dezvăluit), unde apoi, în răstimpul a două ierni, autorul a venit în secret, iar acolo, izolat cu totul de cei dragi şi de cunoscuţi, fără nici o legătură prin corespondenţă, doar cu sprijinul zekilor care locuiau prin apropiere, a lucrat la definitivarea cărţii, (În afară de aceste luni, la locuinţa legală, nu putea decît să citească noile cărţi primite: despre procesele judiciare, despre „reeducarea" prin lagăr, ori să se ocupe de cu totul altceva.)

Astfel, prin martie 1967, şase dintre cele şapte părţi ale Arhipelagului au fost isprăvite în cea de a doua redactare, redactilografiate chiar de autor, şi toate exemplarele au fost dispersate din motive de securitate. În iama 1967-1968, la Solotcea, a continuat finisarea căiţii mai cu seamă pe baza unor izvoare livreşti. În mai 1968, la Rojdestvo-pe-Istia, cu sprijinul prietenilor, a fost dactilografiată varianta definitivă a celor trei volume şi, în acelaşi răstimp, filmul fotografic a fost expediat peste hotare. De atunci şi pînă la publicarea în anii 1973-1974 au fost operate modificări nesemnificative.

În august 1973, în circumstanţe tragice(1), GB-ul a confiscat una dintre

variantele secundare, nefinisate, ale Arhipelagului, ceea ce a determinat publicarea neîntârziată a cărții (YMCA-Press, Paris, dec. 1973), după care, la scurtă vreme, autorul a fost expulzat din URSS.
În străinătate, torentul scrisorilor şi al mărturiilor personale a continuat, şi ele, împreună cu unele informații tipărite, cunoscute în Occident, l-au îndemnat pe autor să mai efectueze nişte modificări şi adăugiri. Această versiune definitivă a cărții este propusă cititorului în actuala ediție de opere.

CONȚINUTUL CAPITOLELOR

PARTEA A CINCEA - OCNA

Capitolul l - SORTIȚI PIERZANIEI

Rezonanța cuvintelor „ocnă", „ocnaş". - Decretul stalinist privind introducerea ocnei şi a spînzurâtorii - Biruințele de pe front au adus completări -Lagărul de ocnaşi de la mina nr. 17 din Vorkuta - Ultra-regimul. - A se compara cu ocna din Sahalin de pe vremea lui Cehov - Alte asemenea lagăre - Supărarea cititorilor pe autor - Trei aviatoare comsomoliste – Femeile care trăiau cu ocupanții - Cum erau întemnițați cei mărunți - Dascălii de şcoală în teritoriile ocupate - Atitudinea autorităților față de patriotism în timpul războiului sovieto-german - De unde atîția trădători? -Oare existența determină conştiința? - Cine a comis greşelile? - Ce trebuie să considerăm greşeli - De ce atît de mulți oameni s-au bucurat de venirea nemților? - Mormintele din Vinnița. Descoperirea lor - Oare îi doare pe cei care îi călcăm în picioare? - Unde este învățătura voastră? - Cui nu-i ajungea aerul - Soții Bronevițki - Cum recepta aceasta tineretul - În anii '30 nu erau nici pe departe toți încîntați - În minciuna sovietică tipărită nu se disting nuanțe - Bronevițki-burgomistru şi ce trebuia el să vadă - Luciditatea concepției satului antebelic - Care erau sentimentele poporului în preajma războiului şi cum au fost nimicite - Exodul populației cu duşmanul înfrînt - Vlasovişti din disperare - Vlasovişti din entuziasm - Ce ştiau aceşti oameni în anul 1941 - Să se repete metoda bolşevismului - Paralizia şi destrămarea puterii sovietice în 1941 - Încercuiri, încercuiri - Maiorul Kononov şi regimentul lui - „Să transformăm războiul în război civil" -Mişcarea populară din Lokot Brianski, programul ei - Pe Don - Studenții din Leningrad - De la armata străină oamenii nu aşteptau decît răsturnarea regimului - Occidentul avea nevoie de libertatea lui, nu de a noastră - Dorința noastră de eliberare şi obtuzitatea colonială germană - Adevărata mişcare a oamenilor de rînd - Patria a fost trădată de vîrfurile comuniste – Cel dintîi aliat al germanilor a fost Lenin - Îmblînzirea regimului de ocnă în anii 1946-1947 din necesități economice - Crearea Lagărelor speciale începînd din anul 1948 - Enumerarea lor -Selecția după articole - Au oare nevoie sovieticii de o definiție a ocnei?

Capitolul 2 - ZEFIRUL REVOLUȚIEI

Cînd pierzi gustul pentru bine - Cum au schimbat condamnările de douăzeci şi cinci de ani atmosfera de detenție - Începutul războiului din Coreea - Discuție înflăcărată cu escorta - Binecuvîntarea țărăncii - O fată curajoasă - Pavel Baraniuk şi cum i-a bătut el pe hoți - Ciocnirea cu „cîinii" - „Suntem iar revoluționari!" - Aşadar, astfel se poate trăi în puşcărie? - Volodia Gherşuni - Celula-grajd - Balticii - Relațiile cu Ucraina

după 1917 - Cei care vreți să trăiți - trăiți! - Măreția nației constă în măreția faptelor - Ce amănunte se pot ivi - Citim ziarele - Dorim furtună! - Ce i-au mai lăsat să dorească în afară de război? - Spiritul Lagărelor speciale din anul 1950 - Povestea lui Petia P-v - Libertățile tranzitului din Kuibîşev - „O să vă arate el vouă Truman!" -Puşcăria din Omsk - „Precum trădarea, precum tiranul..." - Ivan Alexeevici Spasski – Închisoarea din Pavlodar - Necunoscuta din Pavlodar - În camioane prin stepă - Cum trăiesc părinții, aşa se joacă şi copiii - Unde ne duc? - Norul de praf în noapte - Am sosit - Numerele.

Capitolul 3 - LANȚURI, LANȚURI...

Aici - supunere - Cătuşele ca instrument de tortură - Sistemul agravării regimului - Cum erau cusute numerele — Ce se urmărea prin folosirea lor -Notele explicative - Opresiunea numerelor n-a dat rezultate – Lagărele speciale calculate pentru izolare completă - Ocnaşii în Lagărele speciale - Forajul uscat al cuprului - Secția Spassk a Steplag-ului - Cînd invalizii muncesc mai abitir decît oamenii sănătoşi - Cariera de piatră pentru femeile invalide - Cînd omul este hrănit precum vitele – Mortalitatea - Conducerea lagărului a sfîrşit-o cu bine - Legătura cu exteriorul este pe cale de dispariție - Scrisorile deținuților în soba cenzurii din Spassk - Să nu ai nimic - Sistemul percheziților - Numerele - un deranj de ordin practic - Femeile care îşi amintesc Apocalipsa - Escorta pedepseşte după numere - Escorta are întotdeauna dreptate - Dimineața de Bobotează sub tirul automatelor - De ce Lagărele speciale au început cu un regim atît de dur - Lagărul din Ekibastuz după un an - Carcera şi scoaterea lui Gherşuni - Scoaterea lui Tviordonleb - Construim închisoarea lagărului - Şirul evadărilor.

Capitolul 4 - DE CE AȚI TOLERAT?

Legitate? - Putea țarul să întemnițeze astfel? - Interpretarea cadeto-socialistă a istoriei Rusiei - Soldații decembrişti - Răspunsul lui Puşkin - Cazul Verei Zasulici - Uimitoarea pustietate a puşcăriilor politice - Nu persecuție, ci răsfăț - Cum l-au prigonit pe Miliukov - Exilul lui Ghimmer - Asasinarea lui Maximovski - Procesul lui Lopuhin - Codul nu este isprăvit -Slăbiciunea regimului penitenciar - Cum l-au persecutat pe Ulianov-Lenin - Au fost, într-adevăr, mai brutali cu eserii? - Greva studențească din anul 1901 - Burțev despre închisorile Petersburgului şi Europei - Leonid Andreev în puşcărie - Krasin, Radek, Semaşko, Parvus - Enciclopedia literară, litera „K" - Cum a fost persecutat Krîlenko - Guvernatorul revoluționar - Presa în anii reacțiunii - Curajul neprimejdios al fotografului din Ialta - Exilatul Gotz conduce un ziar subversiv - Cum l-au exilat pe Şliapnikov? - Tatăl şi fiul Zubarov - Rudele lui Tuhacevski în URSS -Rudele lui Trotki şi ale lui Lenin în Rusia - Lev

Tolstoi şi libertatea politică - Cînd despre execuţii se scrie liber în ziare. - Cele opt luni de „justiție militară" a lui Stolîpin şi de ce a fost ea cauzată - Revoluționarii nu aveau timp să tărăgăneze - Perioada stolîpinistă şi perioada stalinistă - Gradele de comprimare a materiei - „Să se renunțe la blîndețe" - Ce face opinia publică - La noi societatea cultă „nu bănuia nimic" - Protestele deținuților şi opinia publică din libertate - Cămaşa sfîşiată a lui Dzerjinski - Celebrul episod din Kara - Dacă îl extrapolăm la noi. - Cum au crescut temnicerii noştri - Sub regimul țarist cei implicați într-o evadare nu pățeau nirnic - Închisoarea din Nijni-Novgorod după Gorki - Mărturia lui Rataev despre exil şi închisoare - Slăbiciunea urmăririi secrete în capitale, lipsa ei în provincie - Atentatul lui Sazonov şi Kaliaev - Din exilul țarist doar leneşii nu evadau - Evadarea şi reîntoarcerea lui Ulanovski - Evadarea lui Parvus -Revoltele noastre şi lipsa de pregătire a societății. - Noi nu am tolerat

Capitolul 5 - POEZIA SUB LESPEDE, ADEVĂRUL SUB BOLOVAN
Fundul de cremene este un suport - Scriu un poem - Procedee de memorare - Mătăniile-mărgele - De trei ori am fost prins cu textul – Cocoloşul de hîrtie în timpul furtunii - Compunerea piesei ca evadare - Întîlnirea cu versurile lui Şalamov în 1956 - Cîți erau dintre aceştia în Arhipelag? -Anatoli Silin, poet religios – Baptiştii - Luminițele spiritului se recunosc - Prizonierul afgan - Un tolstoian, feriți-vă! - Jerzy Wiengierski - Yoghinul Massamed - Rappoport aleargă după rulou - Tratatul lui despre iubire - Nu moartea sperie, ci pregătirea de moarte - Poeții - Ce nu-i periculos să citeşti în Lagărul special? -Cunoştințele cu ajutorul dicționarului lui Dalin - Povestirile lui Vasili Vlasov - Janos Rozsas - Cum a îndrăgit el Rusia - Scrisorile lui din Ungaria - Cîți a sugrumat Leviathanul? - Arhidiaconul Vladimir Rudciuk - Gheorghi Tenno la KVC - Piotr Kişkin şi glumele lui - Cîntecul lui Jenia Nikişin.

Capitolul 6 - UN EVADAT CONVINS
Cine este evadatul convins - Pedepsele evadaților şi pentru evadați - O zi şi o noapte în taiga - asta-i libertatea - Viața lui Gheorghi Tenno – Arestarea şi speranțele inițiale - Planul evadării din închisoarea Lefortovo - O condamnare la ani mulți eliberează voința evadatului - Spiritul de observație şi chestionările din închisoare - Revolta eşuată de la Butîrki - Posibilitățile în stațiile de cale ferată - Chestionarea foştilor evadați - O teorie a evadărilor? - Evadări întîmplătoare şi evadări plănuite - Evadarea lui Ivan Vorobiov - Tenno pregăteşte o mare evadare - Eşti pregătit să mori, deci şi de evadare? - Ultimele ore înainte de evadare

Capitolul 7 - MOTĂNELUL ALB (Povestirea lui Gheorghi Tenno despre evadarea lui şi a lui Kolia Jdanok)

Capitolul 8 - EVADĂRI ÎNTÎMPLĂTOARE ŞI EVADĂRI PREGĂTITE INGINEREŞTE
Din Lagărele speciale nu se poate evada - Dar tocmai aceste evadări sunt cele mai vestite - Evadarea lui Grigori Kudla - Starea de spirit a deportaților - Evadarea lui Stepan** şi sfîrşitul ei nefericit - Cum a fost înjunghiat Prokopenko - O evadare nepregătită reuşeşte - Peretele dublu al vagonului - Cea de-a doua evadare a lui Batanov -Galeria din baraca disciplinară din Ekibastuz - Păduchele grăbit - Sfîrşit -Arătați-mi aşa ceva la revoluționari!

Capitolul 9 - BĂIEȚAŞII CU AUTOMATE
Gardieni-copii - Legătura noastră de moarte - În ignoranța lor constă forța sistemului - Cum îi educă politrucii în ură - Împuşcarea nepedepsită a zekilor - Motivările puşcaşilor - Tirul cu gloanțe explozive asupra coloanei zekilor - Jurămîntul - Să-ți încredințezi conştiința altora? - Vladilen Zadornîi îi apără pe băieți - Povestea lui - Sistemul!

Capitolul 10 - CÎND ÎN ZONĂ ARDE PĂMÎNTUL
Cum sunt tăinuite revoltele noastre - Revolta lui Retiunin din Oş-Kuria - Revolta de la şantierul 501 - Revolta din Nijni-Aturiah - Eşecul lui Stalin cu Lagărele speciale - Conştiința politicilor - Cum să facem ca ei să fugă de noi? - Primii turnători asasinați - La această verigă este rupt lanțul. - „Să moară cei care nu au conştiința curată!" - Tocătoarea – Maiorul doar pe jumătate bărbierit - N-au mai răspuns la convocarea agentului operativ - Conducerea a orbit şi a surzit - Asocierea zekilor pe națiuni - Criză de brigadieri - Turnătorii se refugiază în BUR - Pămîntul zonei a luat foc! - Conducerea prezintă mişcarea ca „război al cîinilor" - Ce este războiul cîinilor - Cum a relatat presa sovietică - Decretul din anul 1961 privind pedeapsa cu moartea pentru asasinat în lagăr – Întregul lagăr pe regim disciplinar - Autoîngrădirea zonelor - Spectacolul oferit de conducere cu pregătirea pentru eliberare - Nu ne lăsăm arestați! - Am privit în jur şi am văzut cine suntem.

Capitolul 11 - LANȚURILE NI LE RUPEM PE DIBUITE
Noile relații cu conducerea: peste şanț - Ce să revendicăm? - Şi pe ce cale? - Rearanjarea zonelor din Ekibastuz - Turnătorii îi schingiuiesc pe ai noştri - Asaltul BUR-ului - înăbuşirea prin foc şi luptă - Indiferența ocnaşilor față de soartă - Cum am început greva de lucru şi greva foamei - Cele trei zile ale Ekibastuzului - Jerzy Wiengierski e mîndru - Am învins? - Adunarea brigadierilor - Reprimarea - Mă internez în spital - Despărțirea de Baraniuk - încă un an în Ekibastuz - Din nou atmosferă irespirabilă - Cursa hozrasciotului - în vremea asta ai noştri erau supuşi

represaliilor - Convoiul turnătorilor-martori - Nu, aerul s-a schimbat! - Lagărele speciale se organizează pentru noi zeki - Băieții noştri în Kenghir - Cum s-au eliberat de cătuşe - Trezirea celor din Kenghir - Prima tăiere a turnătorilor - Riposta conducerii - S-a terminat - Criza Lagărelor speciale la sfîrşitul vieții lui Stalin - Moartea lui Stalin a accentuat-o - Amnistia Voroşilov - Nesiguranța emvediştilor după căderea lui Beria – Greva din Recilag, vara lui 1953 - Represalii la mina nr. 29 - O nouă expediere a rebelilor - Arhipelagul devine neîncăpător.

Capitolul 12 - CELE PATRUZECI DE ZILE ALE KENGHIRULUI

Căderea lui Beria: i-a tulburat pe ocnaşi, i-a tulburat şi pe emvediști – Trebuie să devină necesari! - Salve provocatoare – Kenghir – Şaisprezece oameni împuşcați cu gloanțe explozive - Uciderea evanghelistului - Greva lagărelor de bărbați - S-a dezumflat şi de data asta – Despărțitura: sosirea hoților - Noile raporturi dintre Cincizeci şi Opți şi hoți - Noua atitudine a hoților: politețe față de Cincizeci şi Opți, bătaie de joc față de conducere - Iminența pregătirii revoltei din Kenghir - Încep hoții - Asaltul intendenței şi prima baricadă - Lagărele s-au contopit! - Primele revendicări - Ce dorim? - Înalta comisie este de acord cu totul - Ieşirea la lucru şi astuparea zidurilor prin înşelăciune - Atacul deținuților neînarmați sub focul mitralierelor - Pe zonă s-a pus stăpînire, închisorile sunt deschise - Opt mii de oameni liberi - De ce n-au continuat să tragă – Rebeliunea îşi alege lozincile - Comisia şi subcomisiile ei - Corelarea cu centrul secret - Consolidarea apărării zonei - Secretele subcomisiei tehnice - Pichete şi sulițe - Aerul puritan al rebeliunii - Hoții de nerecunoscut - Aprovizionarea - Generalii în zonă. Tratative - Rolul lui Kapiton Kuznețov - Minorii refuză să se elibereze -Serviciul securității, Gleb Slucenkov - Conformiştii împotriva revoltei - Închisoare pentru excursii - Excursia în mină - Acolo - nici o mişcare - Război agitatoric la radio - Baloanele şi zmeiele - Evenimentele acelor zile marcate de ziare - Simpatia cecenilor - Spărturi în zidul lagărului pentru transfugi – Conducerea îmbuibată fotografiază apărarea nenorociților -Transfugi nu există - Atmosferă încinsă - Speranțele zekilor - Tinerii căsătoriți – Credincioşii - Îmbărbătările la mitinguri - Un timp istovitor ireal - Înşelătoria de la 24 iunie - Înăbuşirea în zorii zilei de 25. Rachete, avioane, tancuri, pistolari - „Tribunalul crimelor de Război" şi „Pravda" - Pierderile Kenghirului sunt comparabile cu cele de la 9 ianuarie 1905 şi cu masacrul de pe Lena - Represalii asupra celor care au scăpat teferi - Şi a fost reluată viața obişnuită - Monumentul lui Dolgoruki...

PARTEA A ŞASEA - EXILUL

Capitolul l - EXILUL ÎN PRIMII ANI DE LIBERTATE

Istoria exilului rusesc de la Alexei Mihailovici - Slăbirea lui spre sfîrşitul

secolului al XIX-lea - Privilegii permanente pentru politici în exilul siberian - Caracterul vetust al exilului la începutul secolului al XX-lea – Blîndeţea exilului pentru persoane sus-puse şi mai puţin sus-puse - Povara morală chiar şi a unui exil blînd - Deportarea în lupta cu răscoalele ţărăneşti din epoca sovietică timpurie - Regularitatea exilului politic începînd din 1922 - Invenţia puterii sovietice: cercurile repetate – Asigurarea materială a politicilor în exilul ţarist -Asigurarea deţinuţilor de drept comun în Sahalin - Retribuţia „politicilor" şi devalorizarea ei - Lipsa de apărare şi slăbiciunea exilaţilor sovietici - Dispariţia treptată a fostelor partide - Sioniştii în anii '20 - Socialiştii în exil, slăbiciunea lor – Înstrăinarea exilaţilor unul de celălalt şi de populaţie - Cum şi-au interzis socialiştii să evadeze - „Minus" - Marea Pasienţă este neîndurătoare - Exilul - perimetru pentru cei destinaţi arestării.

Capitolul 2 - CIUMA ŢĂRĂNEASCĂ

Milioanele neobservate. - Cum a apărut acest plan? - Lovitura dată ţărănimii în 1918 - Începutul nimicirii în 1929 - Decretele din ianuarie-februarie 1930 - „Chiaburii" şi „cozile de topor" - „Activiştii". Răul nu se scoate cu pieptenele - Deportarea compactă a satelor - Copilandrul-chiabur Şura Dmitriev - Motia-Micul Edison - Morarul Laktiunkin – Fierarul Trifon Tvardovski - Nu trebuie să existe case de cărămidă - Cu forţa în colhoz - Marea Ruptură a coloanei vertebrale - Imaginile ruinării şi deschiaburirii - Atmosfera ciumei dăinuie ani de-a rîndul deasupra satului - Timofei Ovcinnikov, veterinar şi cîrnăţar - Salam în serviciul VKP (b.) - Convoaie de care iarna cu copii sugari - Să dispară sămînţa de ţăran - Convoaie de deportaţi - Convoiul a ajuns la destinaţie - Bisericile din Arhanghelsk - tranzit pentru deschiaburiţi - Cei care mor pe stradă să nu fie ajutaţi! - Deportare spre nicăieri - Nu poţi să-ţi alegi locul unde vei trăi - Aşezări transformate în lagăre - Aşezări pustiite - Tragedia din Vasiugan - Viaţa în aşezările speciale - Deportaţii aruncaţi în lagăre, despărţirea de familii - Hotărîrea privind redarea drepturilor celor deschiaburiţi - Propunerile să meargă pe front - Răspunsul lui Nikolai H-v - Prosperitatea aşezărilor uitate de autorităţi - Deschiaburire pentru a doua oară - Credincioşii de rit vechi din Jaruevo - Şi alţi credincioşi de rit vechi - Împuşcarea lor pe apa Eniseiului - Înrobire prin căsătorie şi copii - Legaţi de mine pe vecie - Cei ce au supravieţuit cei douăzeci de ani de ciumă sunt aceiaşi sovietici - Nimeni nu-i supărat pe Stalin - El a învins din punct de vedere politic.

Capitolul 3 - EXILĂRILE SE ÎNDESESC

Evoluţia exilului sovietic între anii '20 şi '40 - Exilul-groapă de gunoi, „eliberarea" în exil - Deosebirea administrativă dintre exil şi deportare – Motivele principale ale exilului-deportare - Un şuvoi din toate valurile -

Represaliile asupra familiei lui Kojurin - Deportarea invalizilor războiului de apărare - Karaganda, 1955 - Eniseisk, 1948 şi 1952 - Taseevo, 1949 - În ce constă „eliberarea" din lagăr? - „Eu pentru voi sunt tovarăş" - Instrucțiuni pentru noii exilați - Variante cu căsătorie în diferite locuri - „Muncile comune" în exil - „În lagăr primeşti pîine!" - Umilirea şi lipsa de drepturi a exilatului - Cînd exilatul încearcă să muncească mai cinstit decît autoritățile - Oare este mai bine în colhoz? - Departe, la păşunat, „robul din Turgai" - În exil n-ai scăpat de strămutări - Puterea ofițerilor de la comenduire - Sporirea pedepsei pentru evadare - Plecările mai îndepărtate din cauza unei confuzii sunt tot evadări! — „Evadarea" lui A. I. Bogoslovski - Secția cekistă operativă - Cariera lui Piotr Viksne - Cea de a doua prelungire a exilului - Izolare şi mutenie - Unde sunt acele grupuri vesele de pe vremea lui Ulianov?...

Capitolul 4 - SURGHIUNUL POPOARELOR

Cuceririle coloniale n-au cunoscut deportări de popoare - Experiența stalinistă este cea dintîi - Primii „deportați speciali" în timpul Ciumei Țărăneşti - Deportarea coreenilor din Orientul îndepărtat în 1937 – Deportarea finlandezilor şi estonienilor în Karelia, 1940 - Deportarea nemților din bazinul Volgăi în 1941 - Deportarea diverselor națiuni în anii războiului - Tehnica deportării unui popor - Triumful uniformității - Conține doar mici fisuri - Unde erau deportate națiunile - Rărirea balticilor - De ce au început cu ofițerii - Principiile selecției din națiune - Deportarea balticilor şi ucrainenilor occidentali în 1948-1951 - Ce mai era în planurile lui Stalin? - Decretele baltice şi categoriile de deportați - Cum s-a perfecționat tehnica deportării - Convoiul estonienilor - Rugăciuni pentru război - Căldura cu care i-au întîmpinat siberienii - Activul comsomolist - Cum au fost cumpărate zece vagoane de exilați pentru Ciulim - În minele Hakassiei - „Căutătorii de aur" - Comparație cu iobagii din uzine – Deportații speciali în colhoz: colhoz şi lagăr totodată - Pentru baltici - tîrnăcop şi lopată! - Scene din viața de zi cu zi - „Drepturile civile încă o povară - O, cît este de monoton!... - Nemții, grecii, coreenii în exilul din Kazahstan - Nesupuşii ceceni. - Întîmplarea cu familia Hudaev - Semnificația vendetei

Capitolul 5 - LA SFIRŞITUL SOROCULUI

În detenție visezi exilul - Am trecut şi eu printr-asta - Anii '50. Avantajul exilaților față de cei aparent eliberați - Superstiții la eliberare - Mergem spre sud! - Încă o eliberare - Vladimir Alexandrovici Vasiliev - O nouă urmă a lui Eric Andersen - O versiune probabilă despre el - Clipa hotărîtoare a stabilirii locului - Conştiința superioară - să nu umbli cu tertipuri - Exilul pe viață în neconcordanță cu legile sovietice - Dar oare MGB-ul are veşnicie? - Numirea lui Vasiliev - o bătaie de joc - Ultimul

nostru convoi - Exilații sunt primiți de MGB - Mă duc să mă angajez profesor! - În audiență la secția de învățămînt - Noapte cu lună în curtea MGB-ului - Începutul vieții! - Şi moartea Tiranului.

Capitolul 6 - FERICIREA EXILULUI
Scriu nestingherit o piesă - Agonia recalculării prețurilor la cooperația raională - Nesupunerea mea - Cum m-au angajat profesor - Specificul şcolii pentru copiii din exil - Pentru copiii kazahi - Situația deprimantă a profesorilor - Lupta lui Mitrovici cu administrația - Exilații participă la comedia alegerilor - Povestea lui Grigori M-z - Cum să-l judeci? - Care este limita iertării? - Avantajele unor exiluri din sud - Exilul din Kazahstan este mai bun decît un colhoz din Ucraina - Amnistia „Voroşilov" de la 27 martie 1953 - Cum s-a manifestat în Kok-Terek - Îmblînzirea exilului după Beria - Eram fericit - Un punct de vedere purificat - Amnistia „Adenauer" din 9 septembrie 1955 - Nu vreau în capitală! - Congresul al XX-lea şi sfîrşitul exilului -Din nou la Lubianka în vederea reabilitării.

Capitolul 7 - ZEKII ÎN LIBERTATE
„Eliberarea" sub cerul GULAG-ului - Cei lipsiți de exil - Cum Natalia Stoliarova a cerut învoire să înnopteze în lagăr - Pretutindeni hăituiți - Cînd fotografiile îți sunt mînjite de prieteni - Cînd preferi o moarte rapidă - Zekii înțelepți rămîn pe lîngă lagăr - Cum trăiesc ei - Cu cît ai stat mai mult în lagăr, cu atît ai mai puține speranțe de pensie - „Cea de a doua zi din Viața lui Ivan Deknsovici" - Într-o parte - încrunți sprînceana, în cealaltă - înjugi o sută de boi - Prețul reabilitării - Adeverința... - De unde să afle generațiile următoare? - Slăbiciunea după eliberare - Reînvierea - Eliberarea ca ipostază a morții - Refugiu în singurătate - Să nu ai nimic de la o zonă la alta - Este greu cu cei prosperi - Cei care, dimpotrivă, vor să recupereze timpul pierdut - Să te mîndreşti cu trecutul ori să uiți, să uiți? - Cum se integrează binegînditorii [bungînditorii] în viața sovietică - Să uiți - nu este o robie prea adîncă? - Corpul care se îngraşă - Să uiți precum un hoț abandonează furatul - Stabilitatea personalității? - Cum procedează ca să uite? - Țin o conferință într-o colonie de femei - Atracția de a vizita locurile pe unde am stat - Dar ştim să ne amintim şi lucruri bune - Zekii sunt întotdeauna optimişti, generație puternică - O nouă măsură a lucrurilor şi a oamenilor - Dezobişnuința, despărțirea soților pe zece, douăzeci de ani. - Cînd întîlneşti în libertate pe anchetatorul tău, pe stăpînii din lagăr, pe cei care te-au vîndut - Este zadarnic să cauți dreptate împotriva martorilor mincinoşi şi a ticăloşilor - Tunete fără ploaie - Avantaje pentru calomniatori potrivit codului penal sovietic - Cazul Annei Cebotar-Tkaci - Unde s-au mai pomenit atîtea nelegiuiri nepedepsite?

Partea a ŞAPTEA - STALIN NU MAI ESTE

Capitolul l - CUM SĂ PRIVEŞTI ASTĂZI PESTE UMĂR

Aşteptam adevărul după moartea noastră - Dezgheț scurt şi neînsemnat - După Ivan Denisovici - Explozia incredibilă a presei - Explozia de scrisori -Scrisorile duşmanilor noştri - Cîtă neînțelegere! încetăm să mai fim un popor unitar - Cum au astupat breşa - „Slavă Partidului!" - Căile de substituire a Arhipelagului - Afurisirea imperialismului internațional! - Adunările de partid secrete ale ortodocşilor - Este oare permis să lupți contra conducerii? - Cum se salvau binegînditorii pe seama altora - „De ce Suhov nu s-a luptat?" - Comunişti sau un simplu Ivan? - Născocirile presei comuniste - Născocirile scriitorilor sovietici - Ce bune sunt lagărele astăzi - Poruncă: despre lagăre mai bine să nu se vorbească – Hruşciov şi Tvardovski credeau că Ivan Denisovici este despre trecut - Dar şi eu am crezut! - Nici o măsură a nenorocirii nu ne este îndeajuns - Scrisorile zekilor de astăzi - Şi din nou s-au profilat contururile Arhipelagului - Toate liniile de forță ale societății noastre - spre tiranie - Cum au citit zekii cartea „aprobată de partid" - Şi în lumea din preajma lagărelor la fel - Istoria sculpturii lui Nedov - Să nu-i iertați pe ucigaşii fascişti! - Iar noi nu ştiam, nu înțelegeam... - Şi nu anchetatorii sunt vinovați, ci deținuții înşişi - Un răstimp scurt s-au neliniştit - Cum pot ghebişții să ajungă la pensie - Curățarea arhivelor - Vă temeți de noi şi după ce am murit! - „E timpul să restabilim noțiunea de duşman al poporului".

Capitolul 2 - CÎRMUITORII TREC, ARHIPELAGUL RĂMÎNE

Lagărele speciale - odraslele dragi ale lui Stalin - Slăbirea lor după moartea lui Stalin şi căderea lui Beria - Emvediştii roagă să nu fie numiți berianişti - Acțiuni „ale artiştilor amatori" - dar pe alt teren - Domiciliu extrazonal - Comisiile de degrevare - Arhipelagul şi emvediştii pe marginea prăpastiei - Cum ar fi trebuit să arate adevărata eliberare a zekilor - Cine şi cui trebuie să ceară iertare? - Eliberarea cu prețul recunoaşterii vinei - Era libertății în mantie de procuror - 1955-1956 - anii fatali ai Arhipelagului - Oare nu tot atunci trebuia desființat? - Pe ce şi-a cheltuit Hruşciov puterea - Contraatacul Practicienilor - Hruşciov întăreşte lagărele între congresul al XX-lea şi al XXII-lea - Istoria noastră se apropie de sfîrşit - Noii martori ai epocii posthruşcioviste - Centrala din Vladimir în timpul țarului şi în timpul sovietelor - Din nou „colonii" şi GUITK - Patru regimuri - Adio şi-un praz verde! - Scopul reformei din anul 1961: să-l facă din nou pe deținut manevrabil - Dar şi pachetul o să-ți stea în gît - Deținuții visează pîine -Tirania stăpînilor lagărului cu pachetele, mandatele de bani şi cu chioşcul - Norma de alimentare în anii '60 - Foame - Magicianul Regim - Regimul special, vărgat - S-a uşurat munca Practicienilor - Activitatea „obştească" (cîinească) în lagăre – Originalul Vania Alexeev - Seminarele politice, radio, şcolile – Separa-

rea sexelor - Comisiile de supraveghere şi experienţa Calinei Filippova - „Educatorii din lagăr în opinia deţinuţilor - Credeţi ziarele - Colind instanţele să fac demersuri pentru Arhipelag - Cum sunt legat - Discuţie la comisia Sovietului Suprem - Discuţie cu ministrul afacerilor interne - La Institutul pentru Studierea Cauzelor Criminalităţii - Răspunsuri sincere.

Capitolul 3-LEGEA ÎN ZILELE NOASTRE
Politici n-au existat niciodată, acum nici atît... - Revolta din Novocerkassk, 1-2 iunie 1962 - Sinuciderea ofiţerului - Tir cu explozive - Fazele înăbuşirii - Manevrele Biroului Politic - Pedepsele urmează - Tulburări în Alexandrov şi Murom - Dezordinile de masă să nu fie considerate politică -„Dialogul" cu Biserica prin intermediul sudurii autogene şi al tractoarelor - Procesul baptiştilor din Nikitovka, 1964 - Cum au calculat persecuţiile - Condamnările de douăzeci şi cinci de ani nu sunt, în ciuda legii, anulate - Cei „botezaţi" de Stalin îşi continuă şederea în lagăre - Cînd va înţelege totul şi stînga Occidentului... - Aceleaşi represalii, doar că sunt aplicate prin articole de drept comun - Cazul lui Smelov - Cazul lui M. Potapov - Colosul inert al Legii este infailibil - Nu există achitări şi nu există revizuiri - Un episod cu tribunalul regional din Riazan – Procedeul „remorcă" folosit împotriva unui nevinovat - Moartea lui Ivan Brîxin - Decretul privind paraziţii - Nici nu mai făgăduiesc că delictele vor lua sfîrşit - Legea noastră are putere retroactivă - Relatarea procesului înainte de judecarea lui (Tartu, 1961) - Martorii mincinoşi huzuresc - Nu sunt pedepsiţi judecătorii-asasini şi procurorii-asasini - Zbaterile şi caznele Legii - Soluţionarea cazurilor din culise - Nedreptatea strigătoare la cer - Lege nu există.

ABREVIERI ŞI SIGLE (vol. I-II-III)

AC - Administrativnaia ceast (Secția administrativă).
APN - Aghenstvo Peceati Novosti (Agenția de Presă Ştirile).
ARM - Avtoremontnîe masterskie (Atelierele de reparații auto).
AŞA - Antisovetskaia aghitației (Propagandă antisovietică); articol-siglă.
BAM - Baikalo-Amurskaia [jeleznodorojnaia maghistral] (Magistrala feroviară Baikal-Amur).
BBC - British Broadcasting Corporation (Corporația Britanică de Radiodifuziune).
BBK - Belomorsko-Baltiiskii Kanal (Canalul Marea Albă - Marea Baltică).
Belomorstroi - Belomor[skaia] stroi[ka] (Şantierul de construcție a canalului Marea Albă - Marea Baltică). În cea mai mare parte lucrările au fost executate cu deținuți.
BITR - Biuro isprav[itelno]-trud[ovîh] rabot (Biroul pentru muncile reeducative).
BUR - Barak usilennogo rejima (Baracă disciplinară cu regim înăsprit).
Butiur - Butîrskaia tiurma (închisoarea Butîrki).
Cadeții (KD) - Partidul constitutional-democrat (1905-1917). Program: monarhie constituțională şi parlamentară, libertăți democratice, marea proprietate asupra pămîntului etc. Lideri: P.N. Miliukov, A.I. Şingariov, V.D. Nabokov ş.a. Adversari ai bolşevicilor; după revoluția din octombrie aceştia au interzis partidul cadeților.
CEKA - Ccrezvîceainaia komissiia po borbe s kontrrevoliuției, sabotajem i spekuliației (Comisia extraordinară pentru combaterea contrarevoluției, a sabotajului şi a speculei). A funcționat în perioada 1917-1922, fiind predecesoarea organelor securității sovietice.
Cekist - agent al CEKA.
CEKGB — Cerezvîceainîi Komitet Gosudarstvennoi Bezopasnosti (Comitetul Extraordinar al Securității Statului).
CEON - Ceast osobogo naznaceniia (Unitate cu destinație specială).
CIS - Cilen semii (Membru de familie); articol-siglă.
Dalstroi - Glavnoe upravlenie stroitelstva Dalnego Severa (Direcția generală pentru construcția Nordului îndepărtat).
Dneproghes - Dneprovskaia ghidroelektrostanției (Centrala hidroelectrică de pe Nipru).
DOK - Derevo-obdelocinîi kombinat (Combinat de prelucrare a lemnului).
DOPR - Dom prinuditelnîh robot (Casă pentru muncă forțată).
DPZ - Dom predvaritelnogo zakliuceniia (Unitate de detenție preventivă).
Emvedist - Lucrător, agent al MVD. Esdek - vezi SDK.
Eserii (SR) - Partidul socialiştilor-revoluționari (1901-1923). Lideri: V.M.

Cernov, A.P. Gotz, N.D. Avksentiev ş.a. Obiective principale: republică democrată, libertate politică, legislație muncitorească, socializarea pământului. Principala tactică de luptă: terorismul individual. După revoluția din februarie, împreună cu menşevicii, au obținut majoritatea în Soviete şi au intrat în Guvernul provizoriu. După Octombrie bolşevicii i-au acuzat de activitate antisovietică şi contrarevoluționară.
FZO - Fabricino-zavodskoe obucenie (învățământ pentru fabrici şi uzine).
FZU - Fabricino-zavodskoe ucenicestvo (Ucenicie pentru fabrici şi uzine).
GB - Gosudarstvennaia bezopasnost (Securitatea de stat).
Ghebist: agent al GB.
GIHL — Gosudarstvennoe izdatelstvo hiidojestvennoi literaturi (Editura de stat pentru literatură beletristică).
Glavlit - Glavnoe upravlenie po delam literaturi i izdatelstv (Direcția generală pentru problemele literaturii şi editurilor).
GOLP - Golovme otdelnîe laghernîe punktî (Lagpunkte „avansate", create pentru a deschide noi tronsoane de lucru).
Gorkom - Gorodskoi komitet (Comitet orăşenesc [de partid]).
Gosizdat - Gosudarstvennoe izdatelstvo (Editura de stat).
GOSPLAN - Gosudarstvennîi planovîi komitet [Soveta Ministre v] (Comitetul de stat al planificării de pe lîngă Consiliul de Miniştri).
GPU - Gosudarstvennoe politiceskoe upravlenie (Direcția politică de stat). A înlocuit CEKA în perioada februarie - decembrie 1922.
GUITK — Glavnoe upravlenie ispravitelno-trudovîh kolonii (Direcția generală a coloniilor pentru reeducare prin muncă).
GUITL — Glavnoe upravlenie ispravitelno-trudovîh lagherei (Administrația generală a lagărelor de reeducare prin muncă).
GUITU — Glavnoe upravlenie ispravitelno-trudovîh ucirejdenii (Administrația generală a instituțiilor de reeducare prin muncă).
GULAG - Glavnoe upravlenie lagherei (Administrația generală a lagărelor).
GULGMP - Glavnoe upravlenie lagherei gorno-metallurghiceskoi promîslennosti (Administrația generală a lagărelor din industria extractivă şi metalurgică).
GULJDS - Glavnoe upravlenie lagherei jeleznodorojnogo stroitelstva (Administrația generală a lagărelor de construcții feroviare).
GUMZAK - Glavnoe upravlenie mest zakliuceniia (Administrația centrală a locurilor de detenție).
GUPR - Glavnoe upravlenie po prinuditelnomu trudii (Administrația generală pentru munca forțată).
Hozrasciot - Hoziaistvennîi rasciot (Gospodărire chibzuită; autogestiune).
Informbiuro — Informaționnoe biuro (Birou de informații).

Inturist - Inostrannîi turist (Turistul străin); firmă de servicii pentru turiştii străini si organizatoare de excursii în străinătate pentru cetățenii sovietici.
ISC - Informaționno-sledstvennaia ceast (Secția de anchetă şi informații).
ITK - a) Ispravitelno-trudovoi kodeks (Codul reeducării prin muncă).
b) Ispravitelno-trudovaia koloniia (Colonie de reeducare prin muncă).
ITL - Ispravitelno-trudovoi lagher (Lagăr de reeducare prin muncă).
ITR - Injenerno-tehniceskie rabotniki (Personal tehnico-ingineresc).
JEK - Jiliscino-cxspluataționnaia kontora (Administrația unui complex de imobile de locuit).
Kaer (KR, kontra) - Kontrrevoliuționer (Contrarevoluționar).
KEC - Kvartirno-ekspluataționnaia ceast (Serviciul pentru cantonamente).
KGB - Komitet gosudarstvennoi bezopasnosti (Comitetul securității de stat). Funcționează din 1954, pe lîngă Consiliul de Miniştri.
KOLP — Komendantskie otdelnîe laghernîe punktî (Lagpunkte speciale cu comandament propriu).
Kombedî - Komitetî bednotî (Comitetele sărăcimii); organizații ale sărăcimii săteşti, create în Rusia europeană (11 iunie 1918), constituind în majoritatea cazurilor organele efective ale puterii de stat. La sfîrşitul anului 1918 şi-au predat atribuțiile sovietelor săteşti.
Komintern - Kommunisticeskii internațional (Internaționala comunistă, Internaționala a III-a); organizație (1919-1943) care a reunit partidele comuniste din diferite țări, creată din inițiativa lui V.L Lenin.
KPSS - Kommunisticeskaia Partia Sovetskogo Soiuza (Partidul Comunist al Uniunii Sovietice).
KPZ - Kamera predvaritelnogo zakliuceniia (Celulă de detenție preventivă).
KRA - Kontrrevoliuționnaia aghitației (Propagandă contrarevoluționară); articol-siglă.
KRD - Kontrrevoliuționnaia deiatelnost (Activitate contrarevoluționară); articol-siglă.
KRM - Kontrrevolillționnoe mîslenic (Gîndire, intenție contrarevoluționară); articol-siglă.
KRTD - Kontrrevoliuționnaia troțkistskaia deiatelnost (Activitate contrarevoluționară troțkistă); articol-siglă.
KTR - Katorjnîe rabotî (Muncă silnică).
KUKKS — Kursî usoversenstvovania kavaleriiskogo komandnogo sostava (Cursurile de perfecționare pentru cadrele de comandă din cavalerie).
KVB - Kulturno-vospitatelnîe boetociki (Posturi de luptă cultural-educative).
KVC - Kulturno-vospitatelnaia ceast (Secție cultural-educativă).

KVJD - Kitaisko-vostocinaia jeleznaia doroga (Calea ferată a Estului chinezesc);
Kavejedist - lucrător la KVJD.
KVO - Kulturno-vospitatelmi otdel (Sector cultural-educativ).
Lagpunkt - Laghernîi punkt („Filială" a unui lagăr, organizată de obicei în apropierea unui loc de muncă îndepărtat şi dispunînd de structuri specifice proprii).
LKSM - Leninskii kommunisticeskii soiuz molodioji (Uniunea tineretului comunist leninist).
MGB - Ministerstvo gosudarstvennoi bezopasnosti (Ministerul securității statului).
MGU - Moskovskii gosudarstvennîi universitet (Universitatea de stat din Moscova).
MHAT - Moskovskii Hudojestvenmi Akademiceskii Teatr (Teatrul Academic de Artă din Moscova).
MIFL - Moskovskii institut istorii, filosofii i literaturi (Institutul de istorie, filosofic şi literatură din Moscova).
MUT - Moskovskii institut injenerov jeleznodorojnogo transporta (Institutul de ingineri de căi ferate din Moscova).
MOGES - Moskovskoe obiedinenie gosudarstvennîh elektrostantii (Uniunea centralelor electrice de stat din Moscova).
MOOP - Ministerstvo ohranî obscestvennogo poriadka (Ministerul asigurării ordinii publice).
MOPR - Mejdunarodnaia organizați ia pomoşci bor fam revoliuții (Organizația internațională pentru ajutorarea luptătorilor revoluției).
Mossovet - Moskovskii sovet [deputatov trudiaşcilisia] (Sovietul din Moscova [al deputaților muncitorilor]).
MTS - Maşiiino-traklornaia stanțiia (Stațiune de maşini şi tractoare).
MUR - Moskovskii ugolovnîi rozîsk (Miliția judiciară din Moscova).
MVD - Ministerstvo vnutrennih del (Ministerul afacerilor interne).
MVTU - Moskovskoe vîssee tehniceskoe ucilisce (Şcoala tehnică superioară din Moscova).
Narkomat - Narodnîi komissariat (Comisariatul poporului).
NEP - Novaia ekonomiceskaia politika (Noua politică economică); politica economică a PCUS şi a statului sovietic în perioada de trecere de la capitalism la socialism. I s-a spus nouă spre deosebire de politica zisă a „comunismului de război". A fost aplicată din 1921 pînă la mijlocul deceniului al treilea.
NEVZ - Novocerkasskii elektrovozostroitelnu zavod (Uzina constructoare de locomotive electrice din Novocerkassk).
NKGB - Narodnîi komissariat gosudarstvennoi bezopasnosti (Comisariatul poporului pentru securitatea statului)
NKIU - Narodnîi komissariat iustiții (Comisariatul poporului pentru justiție).

NKD - Narodnîi komissariat oboronî (Comisariatul poporului pentru apărare).
NKPS - Narodnîi komissariat putei soobşceniia (Comisariatul poporului pentru căile de comunicație).
NKVD - Narodnîi komissariat vnutrennih del (Comisariatul poporului pentru afacerile interne).
NPGG - Nelegalnîi perehod gosudarstvennoi graniţî (Trecerea ilegală a frontierei de stat); articol-siglă.
NŞ - Nedokazamîi spionaj (Spionaj nedovedit); articol-siglă.
NTS - Narodno-trudovoi soiuz (Alianța populară a muncii); organizație a emigranților ruşi din Germania (cu filiale şi în alte oraşe din Europa), care avea ca obiectiv principal al activității sale propaganda antisovietică.
En-te-esovist - membru, simpatizant al acestei organizații.
OGPU — Obiedinionnoe gosudarsrvennoe politiceskoe upravlenie (Direcția politică şi de stat unificată). Organ al securității (1923-1934), coordonator al activității GPU-urilor din republicile unionale.
OLJIR - Osobîi lagher jon izmennikov rodini (Lagărul special al soților trădătorilor de patrie).
OLP - Otdelnîi laghernîi punkt (Filială de lagăr autonomă).
OOR - Osobo-opasnîi reţidivist (Recidivist deosebit de periculos).
OP - Otdîhatelnîi punkt (Punct de odihnă).
Oper - Operupolnomocennîi (Ofițer, agent operativ al CEKA).
ORS - Otdel rabocego snabjeniia (Secția de aprovizionare a muncitorilor).
OSO - Osoboe soveşceanie (Conferință specială); comisie specială deliberativă pe ... lîngă GPU - NKVD.
Osoaviahim - Obşcestvo sodeistviia oborone, aviaționnomu i himiceskomu stroitel-stvu SSSR (Asociația pentru sprijinirea apărării, dezvoltării aviației şi chimiei în URSS).
OUN - Organizația ukrainskih naționalistov (Organizația naționaliştilor ucraineni).
PD - Prestupnaia deiatelnost (Activitate criminală); articol-siglă.
PFL - Proverocino-filtraționmi lagher (Lagăr de verificare şi filtrare).
Pomgol - Pomosci golodaiuşcim (Ajutor victimelor foametei); comisie organizată pe lîngă VȚIK (preşedinte - M.I. Kalinin). A funcționat în perioada iulie 1921-septembrie 1922.
PPCE - Proizvodstvenno-plariovaia ceast (Secția de planificare a producției).
PŞ - Podozrenie v spionaje (Suspectare de spionaj); articol-siglă.
PVC - Politiko-vospitatelnaia ceast (Secția politico-educativă).
PZ - Preklonenie pered Zapadom (Admirație față de Occident); articol-siglă.
Rabkrin: vezi RKI.
Raikom - Raionnîi komitet (Comitet raional [de partid]).

RKI (Rabkrin) - Raboce-krestianskaia inspekţiia (Inspecţia muncitorească şi ţărănească); organ al controlului de stat (1920-1934).
RKKA - Raboce-krestianskaia Krasnaia Armia (Armata Roşie a muncitorilor şi ţăranilor).
RKP (b) - Rossiiskaia Kommunisticeskaia Partiia (bolsevikov) (Partidul Comunist (bolşevic) din Rusia.
RNNA - Russkaia naţionalnaia narodnaia armiia (Armata naţională populară rusă).
ROA - Russkaia osvoboditelnaia armiia (Armata rusă de eliberare).
RONA - Russkaia osvoboditelnaia narodnaia armiia (Armata populară rusă de eliberare).
RSDRP - Rossiiskaia soţial-demokraticeskaia raboceaia partiia (Partidul muncitoresc social-democrat rus - PMSDR) 1898-1917; Gruparea necomunistă şi-a păstrat, în Rusia, această denumire pînă în 1921.
RSFSR — Rossiiskaia Sovetskaia Federativnaia Sotialisticeskaia Respublika (Republica Sovietică Federativă Socialistă Rusă).
Samizdat - Samostoiatelnoe izdanie (Publicaţie independentă). Modalitate de circulaţie clandestină a creaţiilor literare, istorice, filosofice, politice etc., interzise de cenzura sovietică.
SDK (esdek) - Soţial-democraticeskaia partita (Partidul social-democrat).
Seksot - sekretnîi sotrudnik (colaborator secret, informator).
SLON - Severnîe lagherea osobogo naznaceniia (Lagărele cu destinaţie specială din Nord). Slon în limba rusă înseamnă elefant.
SMERŞ - Sovetskii metod raioblaceniia spionov (Metoda sovietică de combatere a spionilor). Este posibil ca abrevierea să provină de la lozinca: Smert spionam (moarte spionilor); serviciul de contraspionaj al armatei sovietice.
SNK: vezi Sovnarkom.
SOE - Soţialno opasriii element (Element periculos din punct de vedere social); articol-siglă.
Sovturist - Sovetskii turist (Turistul sovietic); firmă de turism intern.
Sovnarkom - Sovet narodnîh komissarov (Consiliul comisarilor poporului); denumire a organelor executive şi de dispoziţie superioare ale puterii de stat din URSS, republicile unionale şi autonome (1917-1918). În martie 1946 au fost transformate în consilii de miniştri.
Speţî - Speţialistî (Specialişti); mai ales ingineri şi tehnicieni de formaţie veche, dinainte de revoluţia din octombrie.
Spetţpereseleneţ - spefialnîi pereseleneţ (strămutat special; de fapt, exilat; deportat cu domiciliu forţat; vezi voi. III, pp. 271 şi 291).
SR - vezi Eseri.
SS - Soverşenno-sekretno (Strict secret).
STO - Sovet truda i oboronî (Consiliul muncii şi apărării); organ de coordonare a construcţiei economice şi a apărării, înfiinţat în 1920 în frunte

cu Lenin. Membrii STO erau numiți de Sovnarkom.
SVE - Soțialno vrednîi element (Element socialmente dăunător); articol-siglă.
SVPŞ - Sviazi, veduscie k podozreniiu v spionaje (Relații care conduc la suspectarea de spionaj).
ŞIzo, Şizo - Strafnoi izoleator (Izolator disciplinar).
TEȚ - Teploelcktroțentral (Centrală termică).
TKP - Trudovaia krestiamkaia partiia (Partidul țărănesc al muncii).
TN - Terroristiceskie namerenna (Intenții teroriste); articol-siglă.
TON - Tiurma osobogo naznaceniia (închisoare cu destinație specială).
Torgsin - Torgovlia s inostranfami (Centrala unională de comerț exterior).
ȚGAOR - Țentralnîi gosudarstvennîi arhiv Oktiabrskoi Revoliuții (Arhiva Centrală de Stat a Revoluției din Octombrie).
ȚIK - Țentralnîi ispolnitelnîi komitet (Comitetul central executiv).
ȚK - Țentralnîi Komitet (Comitetul Central).
ȚKK - Țentralnaia kontrolnaia komissiia (Comisia centrală de control).
UITLK - Upravlenie ITL i kolonii (Administrația lagărelor şi coloniilor de reeducare prin muncă).
UNRRA - United Natiom Relief and Rehabilitation Agreement (Acordul pentru ajutorarea națiunilor care au avut de suferit ca victime ale războiului). Inclusiv organizația creată de Națiunile Unite în virtutea acestui acord.
URALMAŞ - Uralskii zavod tiajologo masinostroeniia (Uzina constructoare de maşini grele din Ural). Construită între 1928-1933, la Sverdlovsk. Produce utilaje pentru industria metalurgică, de extracție minieră şi petrolieră.
URC - Uciotno-raspredelitelnaia ceast (Sectorul de evidență şi repartizare).
USLON - Upravlenie severnîh (soloveţkih) lagherei osobogo naznacenia (Administrația lagărelor cu destinație specială (Solovki) din Nord).
USVITL - Upravlenie severno-vostocinîh ispravitelno-trudovîh lagherei (Administrația lagărelor de reeducare prin muncă din Nord-Est).
USO - Ustav strelkovoi ohranî (Regulamentul gardei de infanterie).
VAD - Voshvalenie amerikanskoi demokratii (Elogierea democrației americane); articol-siglă.
Vagon-zak - vagon [dlia] zakliucionnîh (Vagon pentru deținuți).
VAS - Vînaşivanie antisovetskih nastroenii (Stare de spirit antisovietică); articol-siglă.
VAT - Voshvalenie amerikanskoi tehniki (Elogierea telmicii americane); articol-siglă.
VCEKA - Vserossiiskaia cerezvîceainaia komissiia (Comisia extraordinară - CEKA - panrusă). A fost înființată în decembrie 1917, avînd în frunte pe F.E. Dzerjinski. În 1922 a fost reorganizată în GPU.

VGS - Vremennoe grajdanskoe stroitelstvo (Construcție civilă provizorie).
VIKJEL - Vserossiiskii ispolnitelnîi komitet jeleznodorojnogo profsoiuza (Comitetul executiv panrus al sindicatului căilor ferate); august 1917 - ianuarie 1918. Considerîndu-se că desfăşoară activitate antisovietică, a fost înlocuit cu VIKJE-DOR (Comitetul executiv panrus al lucrătorilor de la căile ferate), în care predominau bolşevicii.
VIR - Vsesoiuznîi naucino-issledovatelskii institut rastenievodstva (Institutul unional de cercetare ştiințifică pentru cultura plantelor).
VKP(b) - Vserossiiskaia Kommunisticeskaia Partiia (bolşevikov) (Partidul Comunist (bolşevic) Panrus.
VNUS - Vmitrenniaia slujba (Serviciul interior).
VOHR - a) Vnutrenniaia ohrana Respubliki (Paza internă a Republicii); unități militare ale NKVD, subordonate, de fapt, VCEKA. Au ființat din 1919 pînă în 1920.
- b) Paza militarizată a locurilor de detenție. Vezi VOHRA.
VOHRA - Voenizirovannaia ohrana mest zakliuceniia (Paza militarizată a locurilor de detenție). În funcție de condițiile acestor locuri, efectivul pazei oscila între 3-5% şi 7-8% din numărul deținuților. În perioada celui de-al doilea război mondial efectivul celor din pază se cifra la circa 3 milioane.
VSNH - Vîsşii sovet narodnogo hoziaistva (Consiliul superior al economiei naționale); organul central superior pentru coordonarea industriei statului sovietic (1917-1932).
VSO - Voenizirovannaia strelkovaia ohrana (Garda paramilitară de puşcaşi).
VTUZ - Vîssee tehniceskoe ucebnoe zavedenie (Institut tehnic de învățămînt superior).
VȚIK - Vserossiiskii țentralnîi ispolnitelnîi komitet (Comitetul executiv central panrus); organul legislativ, de dispoziție şi control al puterii de stat în RSFSR (1917-1938). Preşedinți au fost Sverdlov (din 1917) şi Kalinin (din 1919). În 1938 a fost rebotezat în Sovietul Suprem.
VȚSPS - Vsesoiuznîi țentralnîi sovet professionalnîh soiuzov (Consiliul unional central al uniunilor profesionale).
VUZ - Vîssee ucebnoe zavedenie (Institut de învățămînt superior)
Zagotzerno - Zernozagotovocinîi punkt (Centru de recepționare a cerealelor).
Zek (z/k, zeka, ze-ka, pi. zeki) - zakliucionnîi (deținut); apelativ oficial.

NOTE

PARTEA A CINCEA - OCNA

Capitolul l - SORTIȚI PIERZANIEI

1. Cuvinte din lexicul militaro-administrativ, înlocuite după revoluția din octombrie, apoi reintroduse treptat în cursul deceniului al patrulea şi în timpul războiului.
2. (în l. rusă - vagonka.) Sistem de echipare a barăcilor de locuit cu paturi pe două niveluri pentru patru persoane.
3. (în l. rusă uplotnenie.) Repartizare a mai multor familii într-un singur apartament.
4. Teritoriu împrejmuit cu sîrmă ghimpată unde locuiesc sau muncesc zeki.
5. În cartea-reportaj Insula Sahalin (1895), scrisă după călătoria efectuată în anul 1890.
6. Vezi Abrevieri si sigle.
7. Alfabetul rus are treizeci şi două de litere, însă patru dintre ele nu erau folosite în numerotarea literală.
8. (De la germ. polizei.) Membri ai detaşamentelor poliției auxiliare, pe care trupele germane de ocupație îi recrutau dintre localnici.
9. (în l. rusă - burgomistr.) Primari numiți de germani în localitățile rurale din teritoriile sovietice ocupate.
10. Kabaniha, personaj din piesa Furtuna de A. N. Ostrovski (1823-1886), tipul soacrei tiranice, bădărane şi violente.
11. Academia Militară M. V. Frunze, înființată în 1918 la Moscova ca Academie a Statului-Major. Din 1921 - Academia Militară a Armatei Roşii. Poartă numele lui Mihail Vasilievici Frunze (1885-1925), om politic, comandant de armată în timpul războiului civil, teoretician militar.
12. Adică portretul lui Stalin.
13. Portretul lui Hitler.
14. Staroste, responsabil (tot un fel de primar) în satele din teritoriile sovietice aflate sub ocupație germană.
15. Primul vers din cîntecul, devenit celebru. Războiul sfint, compus de A. V. Alexandrov (1883-1946) pe versurile poetului V. I. Lebedev-Kumaci (1898-1949).
16. Decretul asupra pămîntului, adoptat a doua zi după revoluția din octombrie, care prevedea ca pămîntul să fie distribuit țăranilor.
17. Colaboratorii celei mai conservatoare reviste „Oktiabr" („Octombrie"), pe care Soljeniţîn o asemuieşte cu revistele de tristă faimă „Na postu" („La post") şi „Na novom postu" („La noul post"), organe ale aşa-zişilor scriitori proletari, în deceniul al treilea.
18. Prenume rusesc dintre cele mai răspîndite, care îi simbolizează pe ostaşul de rînd şi pe Maica Rusie, Rusia veşnică.
19. Versuri de V. I. Lebedev-Kumaci din cîntecul Şiroka strana moia

rodnaia (Necuprinsă-i țara mea iubită), frecvent interpretat la marile festivități.
20. Împrumutul de stat intern, în URSS - una din sursele mijloacelor destinate industrializării şi dezvoltării economice. Pînă în 1958 se realiza prin subscriere de către populație.
21. Autorul se referă la cele trei mari procese de la Moscova din deceniul al patrulea, prin care a fost suprimată vechea gardă a bolşevicilor: august 1936 - Zinoviev şi Kamenev; ianuarie 1937 - Piatakov şi Radek; martie 1938 - Buharin, Rîkov, Krestinski ş.a.
22. Adică marcate într-un anumit fel, ca să se ştie că posesorii lor au fost deținuți ai NKVD-ului. Vezi şi p. 456, nota 6.
23. Cel mai important dintre turnurile Kremlinului din Moscova, în care este amplasat celebrul orologiu al Kremlinului.
24. Levitan, Iuri Borisovici (n. 1914), crainic celebru al Radiodifuziunii din Moscova, specializat (datorită calităților excepționale ale vocii sale) în prezentarea tuturor anunțurilor cu caracter solemn-patriotic.
25. De la sovet - sfat, povață; îndemn.
26. Spiridonova, Maria Alexandrovna (1884-1941), militant politic, membră a partidului eserilor. În 1906 l-a ucis pe G. N. Lujenovski, cel care a înăbuşit răscoalele țărăneşti din gubernia Tambov. A fost condamnată la ocnă pe viață. În 1917 este unul dintre liderii eserilor de stînga. Arestată şi condamnată, apoi amnistiată. Ulterior a renunțat la activitatea politică. Conform altor surse - a murit într-un lagăr sovietic.
27. Blum, Leon (1872-1950), om politic francez, eseist. Lider al Partidului Socialist Francez. Prim-ministru (1936-1937, 1938, 1946-1947).
28. Naziştii au ars în piețe cărțile aparținînd autorilor de origine evreiască.
29. Poincare, Raymond (1860-1934), om politic francez, avocat. Prim-ministru (1912-1913, 1922-1924, 1926-1929) şi preşedinte al Franței (1913-1920). Adept al întăririi alianței franco-ruse împotriva Germaniei.
30. Pilsudski, Jozef (1867-1935), mareşal şi om politic polonez. Devenind preşedinte al Poloniei în urma loviturii de stat din 1926, a instaurat o dictatură militară.
31. După ce Armata Roşie a invadat Polonia la 18 octombrie 1939 şi după ce s-a stabilit linia de demarcație între zonele ocupate de trupele sovietice şi cele germane.
32. Numele unor gardieni de lagăr. Vezi vol. II.
33. Cean Țzo-Lin (1873 [1876?]-1928), mareşal chinez, guvernator al Manciuriei (1911), conducător al grupării militariştilor projaponezi din China de Nord-Est.
34. MacDonald, James Ramsay (1866-1937), om politic britanic. Unul dintre fondatorii şi liderii Partidului Laburist. Prim-ministru (1924, 1929-1931). Între 1931 şi 1935 a condus un guvern de coaliție. În 1924, guvernul condus de el a stabilit relații diplomatice cu URS S.

35. Cel dintîi discurs al lui Stalin de la începutul războiului (22 iunie 1941), cînd s-a adresat cu „Frați şi surori!" şi nu cu „Tovarăşi!" ca de obicei.
36. O suită de decrete şi ordonanțe (27 mai, 26 iunie, 10 iulie, 17 iulie, 2 octombrie şi 19 octombrie 1940) care prevedeau extinderea puterii şefilor de echipă în industria grea, interdicția pentru muncitori şi funcționari de a pleca, la dorința lor, din întreprindere. Calitatea proastă a producției să fie considerată crimă împotriva statului şi pedepsită ca atare etc.
37. Una dintre expresiile des folosite în presa sovietică la începutul războiului.
38. Vezi şi vol. I.
39. Deci, înainte de anexarea Basarabiei, a Poloniei răsăritene, a Țărilor Baltice şi a unei părți din Finlanda în martie 1940.
40. Sate mari ale populației căzăceşti.
41. Care a organizat atentatul la viața lui Hitler (20 iulie 1944).
42. Cu ajutorul acestui vagon, Lenin şi tovarăşii lui s-au putut întoarce în Rusia în aprilie 1917.
43. Este vorba de Guvernul provizoriu, care s-a aflat la putere în Rusia în perioada 2 (15) martie-25 octombrie (7 noiembrie) 1917. A fost format după revoluția din februarie de către Comitetul provizoriu al membrilor Dumei de Stat, cu acordul liderilor eseri şi menşevici ai Sovietului din Petrograd. Premieri: cadetul G. E. Lvov (1861-1925) şi eserul A. F. Kerenski (1881-1970).
44. Trupe aparținînd Ministerului Afacerilor Interne - MVD.
45. În acest an a fost încheiat un acord privind repatrierea prizonierilor de război.

Capitolul 2 - ZEFIRUL REVOLUȚIEI

1. Muncile de bază, corespunzătoare profilului lagărului respectiv, pe care le efectuau majoritatea zekilor, în condițiile cele mai grele.
2. Vers din cunoscuta poezie a lui Lermontov Pînia (1831).
3. Vezi volumul I, precum şi Abrevieri şi sigle.
4. Vezi volumul I,.
5. Messerschmitt - avioane de vînătoare folosite de germani în cel de al doilea război mondial.
6. Lucrători, agenți ai MVD (vezi Abrevieri şi sigle).
7. Agentul operativ (operul), cekistul care ținea sub observație starea de spirit şi intențiile deținuților, avea sub control sistemul de informare şi efectua anchetele în lagăr.
8. Gherşuni, Vladimir Lvovici (n. 1936), adept al mişcării democratice din Uniunea Sovietică, în 1949 a fost arestat şi condamnat la zece ani de lagăr. Primeşte o nouă condamnare în 1969.
9. Gherşuni, Grigori Andreevici (1870-1908), unul din organizatorii şi li-

derii partidului eserilor, inițiator al multor acte teroriste. Autorul unui volum de memorii: Din trecutul apropiat (1907).
10. Ucraina de Vest a fost constituită din teritoriile alipite la URSS după împărțirea, în octombrie 1939, a Poloniei între Germania şi URSS.
11. Cu ocazia răscoalei de eliberare națională din 1863-1864.
12. Soljenițîn se referă la detaşamentele de puşcaşi letoni, unități militare probolşevice (organizate în 1915, în 1916 constituiau o divizie), care au jucat un rol esențial înainte şi după revoluția din octombrie. Detaşamentele de puşcaşi letoni au constituit timp îndelungat garda armată a Kremlinului.
13. Vezi volumul I.
14. Care s-au răsculat împotriva puterii sovietice.
15. Numele statului vechi rus (Rusia veche) din perioada sec. IX – începutul sec. XII, avînd capitala la Kiev. A fost constituit din pămînturile slavilor din zona lacului Ilmen şi ale slavilor de răsărit, cunoscuți sub numele de poliani, radimici, crivici şi alții. S-a destrămat în 1132.
16. (în l. rusă vossoedinenie.) Unirea Ucrainei din stînga Niprului cu Rusia, proclamată de hatmanul Bogdan Hmelnițki în Rada (Sfatul) din Pereiaslav.
17. (Rada Centrală.) Adunarea națională ucraineană, înființată în martie 1917. Preşedinte - M. S. Gruşevski. A proclamat independența Ucrainei (20 noiembrie 1917), a încheiat pace cu germanii (9 februarie 1918). A fost dizolvată de germani (28 aprilie 1918).
18. Skoropadski, Pavel Petrovici (1873-1945), general în armata țaristă, unul dintre organizatorii rezistenței împotriva bolşevicilor în timpul războiului civil. Hatman al Ucrainei (aprilie-decembrie 1918), sprijinit de germani. Din 1918 a trăit în emigrație.
19. Petliura, Simon Vasilievici (1879-1926), unul dintre principalii conducători ai mişcării naționale din Ucraina (1918-1920). A participat la formarea Radei Centrale şi a Directoriei (Guvernului), al cărei şef a fost din februarie 1919. Din 1920 a trăit în emigrație. Este ucis la Paris.
20. Insurecție armată (1 august - 2 octombrie 1944) împotriva trupelor fasciste din Varşovia. Organizată şi declanşată de conducerea Armatei Krajowa (vezi vol. I,), a luat un caracter de masă. A fost înăbuşită sîngeros (circa 200000 de morți), în vreme ce trupele sovietice aşteptau la marginea Varşoviei, fără să intervină.
21. Bulgakov, Mihail Afanasievici (1891-1940), prozator şi dramaturg. Autor al romanului Maestrul şi Margareta şi, printre altele, al unor piese şi scrieri în proză inspirate din evenimentele războiului civil în Ucraina (Kiev): romanul Garda albă, piesa Zilele Turbinilor şi altele.
22. Războiul fulger (germ.).
23. În virtutea unui decret din 2 octombrie 1940. Vezi şi Abrevieri şi sigle, abrevierea FZO.
24. Vezi volumul I.

25. Kravcenko, Viktor Andreevici (1905-1966), înalt funcționar sovietic, care, în 1944, cere azil politic în SUA, unde, în 1946, publică volumul Am ales libertatea. În 1949, intentează proces pentru calomnie unor ziarişti francezi de la „L'Humanite" şi „Lettres francaises". Aceştia îl acuzaseră că n-ar fi autorul cărții sale, care nu e decît o urzeală de minciuni. Pe parcursul procesului a ieşit la iveală existența lagărelor de concentrare în URSS.

26. Versuri din poezia Slusai! (Ascultă!), aparținînd poetului revoluționar Golz-Miller, Ivan Ivanovici (1842-1871). Puse pe muzică de compozitorul ucrainean Piotr Petrovici Sokalski (1832-1887), au devenit un cunoscut cîntec revoluționar.

27. Şostakovici, Dmitri Dmitrievici (1906-1975), unul din marii compozitori ai contemporaneității. A compus opere, balete, 15 simfonii, poeme simfonice, muzică de cameră, corală etc. În Simfonia XI, 1905, foloseşte cîntecul Slusai al lui Goltz-Miller şi Sokalski. În numeroase rînduri a fost criticat pentru formalism.

28. Breşko-Breşkovski, Nikolai Nikolaevici, scriitor din emigrație, autor al unor romane de aventuri. Romanul Madona roşie este inspirat de războiul civil din Spania (1936-1939).

29. Campania de Gheață a flotei din Marea Baltică (17 februarie - 2 mai 1918). În timpul războiului civil, în condiții dificile de iarnă, principalele forțe ale flotei din Marea Baltică au fost transferate din Tallin la Helsinki şi de acolo la Kronstadt (236 nave), deoarece erau amenințate să fie capturate de trupele finlandeze şi germane.

30. Karsavina, Tamara Platonovna (1885-1978), balerină. Între anii 1909 şi 1929 a participat la Stagiunile ruseşti şi a făcut parte din trupa Baletul rus a lui S. P. Diaghilev. În perioada 1930-1955 este vicepreşedintă a Academiei regale de dans din Londra.

Capitolul 3 - LANȚURI, LANȚURI...

1. Rejimka (de la rejim ~ regim), închisoare sau alt loc de recluziune cu regim disciplinar.

2. În cadrul alfabetului rus (33 litere), literele şci şi î se situează în partea finală, pe locurile 27 şi, respectiv, 29. Relativ puține cuvinte încep cu şci şi nici unul cu î.

3. Doroşevici, Vlas Mihailovici (1864-1922), publicist şi critic teatral. Autor al unui volum de reportaje despre ocna țaristă: Sahalin (Ocna) (1903), rezultat în urma unei călătorii săvîrşite în Extremul Orient (inclusiv Sahalin), în anul 1897.

4. Comandantul era un zek desemnat de administrație să îndeplinească serviciul de polițist în interiorul zonei (de obicei erau recrutați dintre cei condamnați pentru banditism; politicii nu erau admişi).

5. Poem dedicat de N. A. Nekrasov (1821-1877) soțiilor decembriştilor care şi-au urmat soții condamnați la ocnă în Siberia.

6. Aici, Soljeniţîn face aluzie la denumirea oficială a FTL: lagăre de reeducare prin muncă.
7. Poezia conține multe aluzii la o alta, cu acelaşi titlu, scrisă în 1901 de Valeri Briusov (1873-1924), liderul poeziei moderniste ruse, şi publicată în volumul Urbi et orbi din anul 1903.
8. Vezi vol. I, p. 462, nota 26.
9. Vezi vol. I, p. 145 (nota autorului).

Capitolul 4 - DE CE AȚI TOLERAT?

1. Denumiri ale unor fenomene democratice din istoria Rusiei. Zemski sobor - adunare a reprezentanților claselor privilegiate din vechea Rusie (sec. XVI-XVII). Obştea sătească - un fel de autoadministrare şi autogestiune a pămîntului unui sat, care au existat pînă la colectivizare. Căzăcimea liberă (cazaci) - denumire a țăranilor liberi, foşti dependenți, fugiți de pe domeniile feudalilor ruşi şi poloni, care, în sec. XV-XVI, s-au aşezat în regiunile extrateritoriale ale Rusiei şi Poloniei, unde au constituit comunități militare autonome (Zaporojie, Don, îsr. Kuban, Ural, Terek). În schimbul unor privilegii, aveau obligații militare. Țărănimea din Nord, țăranii din nordul Rusiei europene, care nu au cunoscut iobăgia şi au fost (pînă la revoluția din octombrie 1917) cei mai liberi țărani din Rusia.
2. Ivan IV Vasilievici (cel Groaznic) (1530-1584), mare cneaz al „întregii Rusii" (din 1533), cel dintîi țar rus (din 1547).
3. Alexei Mihailovici (vezi voi. I, p. 455, nota 1).
4. Petru cel Mare.
5. Ecaterina II.
6. Alexandru II (1818-1881), împărat al Rusiei din 1855. Fiul cel mare al lui Nicolae I. A înfăptuit reforma agrară din 1861, prin care se desființa iobăgia. Asupra lui s-au săvîrşit o serie de atentate (1866, 1867, 1879, 1880), în cele din urmă fiind ucis de un terorist de la Narodnaia volia (vezi vol. I, p. 465, nota 5).
7. La cîțiva ani de la urcarea pe tron, Alexandru II a purces la înfăptuirea „marilor sale reforme": abolirea iobăgiei, reforma presei, reforma justiției, a serviciului militar, crearea autoadministrației locale.
8. Vezi vol. I, p. 453, nota 79.
9. Trepov, Fiodor Fiodorovici (1812-1889), guvernator al Petersburgului (1873-1878). A fost rănit în atentatul săvîrşit asupra lui de Vera Zasulici (vezi vol. I, p. 465, nota 6).
10. Soloviov, Alexandr Konstantinovici (1846-1879), revoluționar narodnic. La 2 aprilie 1879 a săvîrşit un atentat (nereuşit) la viața lui Alexandru II. A fost spînzurat.
11. Halturin, Stepan Nikolaevici (1856-1882), unul dintre primii revoluționari proveniți din rîndul muncitorilor. În 1880 a făcut să explodeze o bombă la Palatul de Iarnă. Spînzurat la Odessa ca participant la asasi-

narea procurorului militar V. S. Strelnikov.
12. Vezi vol. I, p. 450, nota 49.
13. Revistă literară de ştiinţă şi politică, editată la Petersburg (1876-1918), de orientare narodnică. După revoluţia din 1905-1907 a oscilat între poziţiile eserilor şi cadeţilor.
14. Sulianov, N. (Ghimmer, Nikolai Nikolaevici) (1882-1940), economist şi publicist, militant revoluţionar. Eser (1903), din 1917 - menşevic. În 1931 a fost condamnat sub acuzaţia de a fi făcut parte dintr-o „organizaţie contrarevoluţionară menşevică".
15. Azef, Evno Fişelevici (1869-1918), colaborator secret al departamentului poliţiei. Unul dintre organizatorii partidului eserilor şi iniţiatorul a numeroase acte teroriste. În perioada 1901-1908 a predat poliţiei mulţi membri ai partidului. A fost demascat în 1908 de V. L. Bemţev (vezi vol. I, p. 469, nota 22).
16. Juk, Iustin Petrovici (1887-1919), revoluţionar, participant la revoluţiile din 1905-1907 şi din octombrie 1917. În 1919 - împuternicitul comitetului pentru apărare din Petrograd. A murit în luptă.
17. „Uniunea de luptă pentru eliberarea clasei muncitoare", înfiinţată în anul 1895, prima încercare de partid socialist de orientare marxistă.
18. Fortăreaţa Petropavlovskaia din Petersburg.
19. Vezi vol. I, p. 205 şi urm.
20. Cel dintîi ziar politic marxist apărut ilegal, editat de V. I. Lenin (1900-1903). începînd cu Nr. 52, trece sub influenţa menşevicilor (1903-1905, Nr. 112).
21. Vezi vol. I, p. 461, nota 14.
22. Stalin a fost bănuit şi chiar acuzat de a fi fost în serviciul poliţiei secrete ţariste.
23. Este vorba de mareşalul M. N. Tuhacevski (vezi vol. I, p. 447, nota 15).
24. Andreev, Vadim Leonidovici (1903-1976), poet şi prozator. Fiul lui Leonid Andreev. Autor, printre altele, al volumelor memorialistice: Copilăria (1963, 1966), Istoria unei călătorii (1966), Întoarcerea la viaţă (1969), Peste douăzeci de ani (1974).
25. Parte a fortăreţei Petropavlovskaia devenită (de la sfîrşitul sec. XIX) închisoare -politică.
26. Krasin, Leonid Borisovici (1870-1926), om politic bolşevic. Comisar al poporului pentru comerţ şi industrie (1918), pentru căile de comunicaţie (1919), pentru comerţul exterior. Primul ambasador al URSS în Franţa.
27. Mill, John Stuart (1806-1873), filosof şi economist englez. Creatorul pozitivismului englez, discipolul lui Auguste Compte. În Sistemul logicii (1843) a elaborat logica inductivă, pe care a tratat-o ca metodologie generală a ştiinţelor.
28. Wundt, Wilhelm (1832-1920), psiholog, fiziolog, lingvist şi filosof

german. Unul dintre inițiatorii psihologiei moderne experimentale şi ai psihologiei sociale (Psihologia popoarelor, 10 vol.).
29. Kautsky, Karl (1854-1938), publicist şi om politic german. Unul dintre liderii social-democrației germane şi ai Internaționalei a II-a. Lucrări de popularizare a marxismului.
30. Semaşko, Nikolai Alexandrovici (1874-1949), om politic, medic şi profesor de medicină. Unul dintre organizatorii sistemului ocrotirii sănătății publice.
31. Parvus (Alexandr Lvovici Helphand) (1869-1924), militant în mişcarea social-democrată rusă şi germană. Din 1903 - menşevic. După evenimentele din 1905 este condamnat la trei ani de exil administrativ, dar evadează înainte de a ajunge la destinație. Adept al teoriei revoluției permanente, propovăduită de trotkişti.
32. Karpenko-Karîi (Tobilevici), Ivan Karpovici (1845-1907), dramaturg şi actor ucrainean. Pentru activitatea sa politică în cadrul cercurilor ilegale, a fost exilat la Novocerkassk (1884-1887).
33. Kirillov, Vladimir Timofeevici (1890-1943), poet. Marinar în flota comercială din Marea Neagră. Pentru activitatea revoluționară din perioada 1905-1906, a fost exilat pe trei ani. A participat la revoluțiile djn 1917. A făcut parte din grupările poeților proletari. Autorul poeziei Noi, care conține versurile: „în numele lui Mîinf, să-l ardem pe Rafael,/ Să distrugem muzeele, să strivim florile artei" - devenite una dintre lozincile proletcultismului. Victimă a represiunilor staliniste,
34. Kasatkin, Ivan Miliailovici (1880-1938), prozator. Din 1902 membru al partidului social-democrat. Arestat de numeroase ori pentru activitate revoluționară, în timpul primului război mondial (din inițiativa E. P. Peşkova - soția lui M. Gorki) şi după revoluția din octombrie (din însărcinarea VCEKA) se ocupă de situația copiilor orfani şi abandonați. Victimă a represiunilor staliniste.
35. Karpov, Evtihi Pavlovici (1857-1926), dramaturg şi regizor. Ca participant la mişcarea revoluționară narodnică, a fost exilat în cîteva rînduri.
36. Suvorin, Alexei Sergheevici (1834-1912), publicist, scriitor şi editor. În anul 1895 a înființat un teatru propriu, aşa-nurnitul Teatru Suvorin sau Teatrul Mic din Petersburg.
37. Krjijanovski, Gleb Maximilianovici (1872-1959), om de ştiință, literat şi politician. Prieten al lui V. I. Lenin. După revoluția din octombrie a fost preşedintele comisiei pentru electrificare şi al Comitetului de Stat al Planificării. Autor al multor cîntece revoluționare (printre care celebra Varsovianca, 1896), scrise la închisoare (Butîrki) şi în exil.
38. Al generalului Duhonin (vezi vol. I, p. 470, nota 9).
39. Staroselski, Vladimir Alexandrovici (1860-1916), biolog, participant la mişcarea revoluționară din Rusia. Bolşevic (din 1907). Ca locțiitor al guvernatorului guberniei Kutaisi (Georgia) (1905-1906), i-a sprijinit pe revoluționari, drept care a fost poreclit „guvernatorul roşu".

40. „Culegere de articole despre intelectualitatea rusă", apărută la Moscova (1909), editată de un grup de publicişti şi filosofi (N. Berdiaev, S. Bulgakov, A. Izgoev, P. Struve ş.a.). V. I. Lenin a numit Vehi „enciclopedie a apostaziei liberale".

41. Crucişător din flota Mării Negre, al cărui echipaj a participat la revolta din Sevastopol (1905). Pe acest crucişător s-a aflat P. P. Schmidt, comandantul flotei revoluționare.

42. Staţiune climaterică pe litoralul Mării Negre (la 3 km sud-vest de lalta), unde familia imperială avea o reşedinţă de vară.

43. Gotz, Abram Rafailovici (1882-1940), revoluționar, membru al partidului eserilor. În perioada 1907-1917 se află la ocnă şi în exil. În 1917 este preşedinte al VȚIK (vezi Note si abrevieri). În 1922 - condamnat de justiția bolşevică.

44. Prima conferință generală a socialiştilor internaționalişti, un prim pas spre unirea elementelor internaționaliste, care au constituit nucleul Internaționalei III.

45. Krupskaia, Nadejda Konstantinovna (1869-1939), militantă bolşevică. Soția şi colaboratoarea lui Lenin.

46. Localitate situată la 14 km de oraşul Tuia, unde se află casa în care s-a născut, a trăit şi a creat aproape 60 de ani L. N. Tolstoi.

47. Stalin.

48. Kovalskaia, Elizaveta Nikolaevna (1851-1943), revoluționară aparținînd mişcării narodnice. În 1881 a fost condamnată la ocnă pe viață, pedeapsă pe care a executat-o în ținutul rîului Kara.

49. Lavrov, Piotr Lavrovici (1823-1900), filosof, sociolog şi publicist, unul dintre ideologii narodnicismului. Autorul Scrisorilor istorice, care s-au bucurat de mare popularitate în rîndul tinerilor revoluționari.

50. Sazonov (Sozonov), Egor Sergheevici (1879-1910), revoluționar eser. Terorist, l-a ucis pe V. K. Plelive, ministrul afacerilor interne. Condamnat la ocnă pe viață, s-a sinucis, protestînd împotriva pedepsei corporale la care erau supuşi ocnaşii politici.

51. Plelive, Viaceslav Konstantinovici (1846-1904), ministru al afacerilor interne (1902-1904). A fost ucis de teroristul eser E. S. Sazonov.

52. Kaliaev, Ivan Platonovici (1877-1905), revoluționar eser. Terorist. La 4 februarie 1905 l-a ucis pe marele principe Serghei Alexandrovici, guvernatorul general al Moscovei. A fost spînzurat.

53. Mihailovski, Nikolai Konstantinovici (1842-1904), sociolog, critic literar şi publicist de orientare narodnică, antimarxist.

54. Deici, Lev Grigorievici (1855-1941), revoluționar narodnic (din 1874). În perioada 1884-1901 - ocnaş în ținutul rîului Kara, de unde a evadat. Din 1903 devine unul dintre liderii menşevismului. Biograful lui G. V. Plehanov.

55. Vers al lui Griboedov, citat de Puşkin în romanul Evgheni Oneghin.

Capitolul 5 - POEZIA SUB LESPEDE, ADEVĂRUL SUB BOLOVAN

1. Kurocikin, Vasili Stepanovici (1831-1875), poet, unul dintre editorii revistei satirice „Iskra" („Scînteia") (1859-1873).
2. Localități din Prusia Orientală şi, respectiv, din Polonia. Drumul de la Osterode la Brodnica a constituit prima etapă străbătută de Soljeniţîn ca arestat.
3. Poem de A. Tvardovski, închinat apărătorilor patriei în cel de al doilea război mondial.
4. Vers mult folosit în poezia rusă, compus din opt silabe, şi nouă, cînd rima are două silabe.
5. Vezi vol. I, p. 446, nota 7.
6. Pisarev, Dmitri Ivanovici (1840-1868), publicist şi critic literar, filosof materialist şi socialist utopic, democrat-revoluționar. În perioada 1862-1866 a fost închis la fortăreața Petropovlovskaia pentru propagandă revoluționară.
7. Blok, Alexandr Alexandrovici (1880-1921), poet. Simbolist din generația tînără. Celebritatea i-a adus-o volumul Versuri despre Frumoasa Doamnă. În 1918 a scris Cei doisprezece, primul poem despre revoluție.
8. Este vorba de Dicționarul explicativ al limbii ruse al lui V. I. Dahl (vezi vol. I, p. 456, nota 6).
9. Romanul scriitoarei engleze E. L. Voynich (1864-1960).
10. Vezi vol. I, p. 473, nota 17.
11. Vezi vol. I, pp. 306-313, 325-329.
12. Citat din poemul în proză Limba rusă de I. S. Turgheniev.
13. Petöfi Sandor (1823-1849), poet ungur, care a influențat considerabil dezvoltarea poeziei maghiare.
14. Arany Janos (1817-1882), poet ungur, autor de versuri patriotice, balade, poeme satirice, lirică filosofică etc.
15. Erou din poemul cu acelaşi nume de M. I. Lermontov. Tînăr călugăr georgian, luat prizonier de ruşi, care se ofileşte şi se stinge în captivitate.
16. Şevcenko, Taras Grigorievici (1814-1861), poetul național al ucrainienilor, pictor, fondatorul literaturii ucrainene modeme. Revoluționar. Pentru activitatea în cadrul Societății Kirill şi Metodiu, care printre altele lupta pentru eliberarea Ucrainei, în 1847 a fost arestat şi trimis ca soldat simplu în corpul de armată Orenburg (1847-1858).
17. Adică în plin proces de compunere a poemelor Nopți prusiene.
18. Personaj al basmelor ruseşti, considerat de frații lui mai puțin inteligent, dar care, pînă la urmă, rezolvă toate enigmele, trece prin toate încercările, cucerind inima fetei de împărat şi tronul împărăției.
19. Nouă ianuarie 1905 („Duminica sîngeroasă"), ziua cînd trupele țariste au tras în muncitorii (peste 140 000) care mergeau cu o petiție la

țar. A constituit începutul revoluției din 1905-1907.
20. Mokrousov, Boris Andreevici (1909-1968), compozitor. Autor al unei opere (Ceapaev, 1940) şi al multor cîntece de mare popularitate,
21. Isakovski, Mihail Vasilievici (1900-1973), poet. Poezie de inspirație preponderent sătească. Autorul textelor multor cîntece despre război, devenite populare (Katiuşa s.a.).

Capitolul 6 - UN EVADAT CONVINS

1. Esență de ceai foarte puternică, înlocuitoare, în condițiile de lagăr, a narcoticelor (peste 50 grame de ceai la 0,5 l apă).

Capitolul 7 -MOTĂNELUL ALB

1. Deținuții care aveau permisiunea să se deplaseze singuri, fără a fi însoțiți de un soldat din escortă.
2. A fi eliberat de procurorul verde: a evada în anotimpul verii. A fi eliberat de procurorul alb: a evada pe timp de iarnă.
3. Versuri dintr-un cunoscut cintec revoluționar din secolul al XIX-lea (Gîndurile unui evadat străbătînd Baikalul sau Slavita mare, liber Baikal), aparținînd poetului şi etnografului sibenan Dmitri Pavlovici Davîdov (1821-1888).
4. „Pace", formulă de salut la popoarele de origine turcică.
5. Fel de mîncare specific kazahilor, avînd la bază carne de oaie, un fel de tocană compusă din cinci alimente.
6. „Barbă albă", căpetenie de seminție, om respectabil; formulă de adresare bătrînilor în Asia Centrală şi Caucaz.
7. „Carne"? „Nu"!
8. Vas de băut (ceaşcă fără toartă) la popoarele din Asia Centrală.
9. Cîntec de muzică uşoară care s-a bucurat de popularitate în jurul anului 1940.
10. Sat, la popoarele din Asia Centrală şi Caucaz.
11. Diminutiv de la Gheorghi.
12. În l. kazahă: cinci ruble. Tenno şi tovarăşul lui au crezut că este o pronunție defectuoasă pentru expresia rusească bez deneg: fără bani.
13. Ermak Timofeevici (7-1585), ataman de cazaci, vestit prin campaniile întreprinse în Siberia, care au constituit începutul cuceririi de către ruşi a acestui teritoriu. Şi-a găsit moartea într-o bătălie cu tătarii. Erou de legende şi cîntece populare.
14. Vezi Abrevieri si sigle.
15. Abai Kunanbaev (1845-1904), poetul național al kazahilor, fondatorul literaturii kazahe modeme scrise.
16. Viacik Ştirbul (Viacik - diminutiv de la Viaceslav, prenumele lui Molotov).

Capitolul 8 - EVADĂRI ÎNTÎMPLĂTOARE SAU EVADĂRI PREGĂTITE INGINEREŞTE

1. Mişcarea partizanilor păcii, mişcare internaţională de masă împotriva războaielor şi militarismului, reunind pe luptătorii pentru pace indiferent de apartenenţa naţională şi de concepţiile politice şi religioase. A fost creată sub auspiciile partidelor comuniste la primul Congres mondial al partizanilor păcii (Paris-Praga, aprilie 1949). Alte manifestări: apelul de la Stockholm (1950), congresul din 1950 (Varşovia), sesiunea Consiliului mondial al păcii (Viena, 1951), Congresul popoarelor pentru apărarea păcii (Viena, 1952).
2. Tilionov, Nikolai Semionovici (1896-1979), poet şi prozator oficial; secretar al Uniunii Scriitorilor din URSS (din 1944), deputat în Sovietul Suprem (din 1946), preşedinte al Comitetului sovietic pentru apărarea păcii (din 1949), membru al Consiliului Mondial al Păcii. Laureat al multor premii Stalin şi Lenin.
3. La rîndul lui, Ilia Ehrenburg a fost vicepreşedinte al Consiliului Mondial al Păcii din 1950 şi a primit premiul internaţional Lenin „Pentru întărirea păcii între popoare" (vezi şi vol. I, p. 459, nota 37).
4. Tot un deportat. Cecenii au fost deportaţi, întreaga republică, în anul 1944, sub acuzaţia de colaboraţionism cu ocupanţii germani.
5. Korneiciuk, Alexandr Evdokimovici (1905-1972), dramaturg ucrainean oficial şi om politic. Printre altele - membru al Consiliului Mondial al Păcii şi al Biroului acestuia (din 1949), membru al Prezidiului Consiliului Mondial al Păcii (din 1958). De cinci ori laureat al premiului Stalin. Laureat al premiului Lenin pentru pace (1960).
6. Posesori de carnete de identitate „deteriorate" sau „avariate", marcate discret pentru a dovedi că deţinătorii au avut probleme cu securitatea.
7. Căciulă de blană cu urechi mari.
8. Preţul de răscumpărare a miresei, care se plătea părinţilor drept compensaţie pentru pierderea unei lucrătoare (la unele popoare din Asia, Africa ş.a).
9. (în unele limbi turcice.) Bunic, moş.
10. În limba rusă, cuvîntul razvedka are mai multe înţelesuri. Pe lîngă sensul de serviciu de informaţii/de spionaj, mai înseamnă şi explorare, prospectare, prospecţiune, recunoaştere, cercetare etc.
11. Acordeon de construcţie rusească, dar care este prevăzut şi pentru mîna dreaptă tot cu butoane, nu cu clape.
12. (Sau mastîrka.) Automutilare intenţionată, la care deţinuţii recurgeau pentru a se sustrage de la anumite corvezi. Simulare a îmbolnăvirii.

Capitolul 9 - BĂIEȚAȘII CU AUTOMATE

1. Adică fără blană, doar din postav.
2. Volodia este de fapt diminutivul de la Vladimir, dar si de la Vladilen, prenume construit artificial de la Vladi[mir] Len[in].

Capitolul 10 – CÎND ÎN ZONĂ ARDE PĂMÎNTUL

1. Detaşamente de mărimi variabile, alcătuite din rîndul naționalităților neruse din URSS, care au luptat de partea germanilor.
2. Decrete din 7 august 1932 şi 4 iunie 1947, care pedepseau prejudiciile grave aduse proprietății socialiste.
3. Inguşii (galgai), popor din Caucazul de Nord, care pînă în anul 1991 a făcut parte din RSSA Ceceno-inguşă (Ceceno-Inguşetia) în cadrul RSFSR.
4. Hoț cu autoritate, cu multă experiență, părerea căruia este respectată cu strictețe în mediul interlop. Numirea hoțului „hoț după lege" se face în cadrul „soborurilor". Una dintre condițiile acordării acestui „rang" era respectarea legii lumii interlope.
5. Una din camerele Sovietului Suprem al URSS (alături de Sovietul Uniunii), aleasă de populație conform normelor stabilite de Constituție: 32 deputați pentru fiecare republică unională, 11 - pentru fiecare republică autonomă, 5 - pentru regiunile autonome şi 1 pentru fiecare district autonom.
6. Joc de cuvinte: conducerea lagărului a pus la dispoziția turnătorilor o celulă (kamera), pe care deținuții, malițioşi, au botezat-o „birou de bagaje" - kamera hraneniia (textual — celulă, cameră de păstrare).
7. Mahno, Nestor Ivanovici (1889-1934), anarhist, unul dintre conducătorii rezistenței anticomuniste din sudul Ucrainei în timpul războiului civil (1918-1921). În 1921 s-a refugiat în România.

Capitolul 11 - LANȚURILE NI LE RUPEM PE DIBUITE

1. Este vorba de ajunul Crăciunului rusesc, care se prăznuieşte pe stil vechi (sau după Calendarul iulian).
2. Un fel de colivă, care se pregătea cu acest prilej.
3. Vezi nota 19 de la Capitolul 5.
4. Deținuții apartinînd valului de arestări din 1937.
5. Adică Stalin.
6. (Katuska.) În jargonul puşcăriaşilor - durata maximă a condamnării, prevăzută de un articol concret din Codul penal.
7. Dutov, Alexandr Ilici (1879-1921), general-locotenent, unul dintre organizatorii rezistentei albgardiste din Uralul de Sud (1917-1919). S-a refugiat în China, unde a fost ucis.
8. Kamo (Ter-Petrosian), Simon Arşakovici (1882-1922), bolşevic de

origine georgiană, amic cu Stalin, alături de care a organizat numeroase jafuri pentru completarea fondurilor destinate activității partidului.
9. 5 martie 1953, ziua cînd a murit I.V. Stalin.
10. Semnată de K.E. Voroşilov, ca şef al statului (preşedinte al Sovietului Suprem al URSS).
11. Este vorba de Beria.
12. Maslennikov, Ivan Ivanovici (1900-1954), şef militar, general de armată (1944). În 1945 - adjunct al comandantului şef al trupelor sovietice din Orientul îndepărtat. Înainte şi după război a avut funcții la GPU - NKVD -MVD.
13. Rudenko, Roman Andreevici (n. 1907), om politic, procuror general al URSS (din 1953), acuzatorul principal din partea URSS la procesul de la Nürnberg (1945-1946).

Capitolul 12 - CELE PATRUZECI DE ZILE ALE KENGHIRULUI

1. Aviația purta de asemenea epoleți albaştri, totuşi de o altă nuanță.
2. Revoltă muncitorească avînd ca obiectiv o serie de revendicări sociale. Înăbuşită de tancurile sovietice.
3. Vezi vol. II, p. 416 şi urm.
4. Rimski-Korsakov, Nikolai Andreevici (1844-1908), compozitor şi dirijor, profesor la Conservatorul din Petersburg. A compus peste cincisprezece opere, numeroase lucrări simfonice, lieduri etc.
5. Vezi vol. I, p. 475, nota 12.
6. Sărbătoare, la tătari şi başkiri, după încheierea lucrărilor agricole de primăvară. La kazahi - nuntă la care au loc şi curse de cai.
7. Cot, Pierre (1895-1977), ministru francez (1933-1939), antifascist. Unul dintre organizatorii Mişcării partizanilor păcii. Laureat al premiului internațional Lenin (1953).
8. Sartre, Jean-Paul (1905-1980), filosof şi scriitor francez. Reprezentant al existențialismului. După 1950 - influențat de marxism. Premiul Nobel (1964).
9. Iuri Dolgoruki (anii '90 ai sec. XI - 1157), cneaz de Suzdal şi mare cneaz de Kiev, fiul lui Vladimir Manomahul (vezi vol. I, p. 462, nota 33). În 1125 a mutat capitala cnezatului Rostov-Suzdal de la Rostov la Suzdal. S-a luptat pentru cucerirea Pereiaslavului şi a Kievului, pentru care a fost poreclit Dolgoruki - cel lung de mînă. În vremea lui este pomenită pentru prima dată Moscova, pe care o fortifică în 1156, fiind, astfel, socotit întemeietorul ei.
10. Oraş (din 1960 înglobat în Moscova) în apropierea căruia se află Aerodromul central al clubului aviatic, unde se desfăşoară parăzile de ziua aviației.
11. Surkov, Alexei Alexandrovici (1889-1983), poet oficial, om politic, secretar al Uniunii Scriitorilor din URSS. Soljeniţîn se referă la articolul Sub stindardul realismului socialist, publicat în „Pravda" din 25 mai

1954.
12. Kocetov, Vsevolod Anisimovici (1912-1972), prozator conformist, unul dintre reprezentanții consecvenți ai realismului socialist. Din 1961 - redactor şef al revistei „Oktiabr".
13. Ermilov, Vladimir Vladimirovici (1904-1965), critic şi istoric literar, unul dintre teoreticienii realismului socialist, inițial căzînd şi în păcatul sociologismului vulgar. În cazul de față, Soljenițîn are în vedere articolul Pentru realismul socialist, ,,Pravda", 3 iunie 1954, în care Ermilov atacă multe piese din dramaturgia contemporană.
14. Malenkov, Gheorghi Maximilianovici (1902-?), om politic. Secretar al lui Stalin. La cîrma guvernului în 1953; demisionează în 1955. Din 1957 este eliminat din viața politică.
15. Aici autorul face aluzie la poezia lui N. A. Nekrasov Satul uitat (1856): într-un sat, al cărui stăpîn (boierul) trăieşte la Petersburg, toate treburile merg prost. Ori de cîte ori apare vreo problemă, țăranii repetă: las' că o să vină el, boierul, şi rezolvă totul.
16. Adică după atacul germanilor de la 22 iunie 1941.
17. Specie de antilopă care trăieşte în stepele şi zonele de semideşert ale Kazahstanului, Mongoliei şi Chinei de Vest.

PARTEA A ŞASEA - EXILUL

Capitolul 1 - EXILUL în PRIMII ANI DE LIBERTATE

1. Semionov-Tian-Şanski, Piotr Petrovici (1827-1914), geograf, explorator şi statistician. Autor al unor lucrări monumentale: Dicționarul geografic şi statistic al Imperiului rus, Rusia (19 vol.).
2. Kon, Felix Iakovlevici (1864-1941), revoluționar polonez şi rus, om politic. În 1884 a fost condamnat la ocnă. În 1918 - membru al PCUS (cu vechime din 1906). A lucrat la Internaționala III.
3. Tan-Bogoraz, Vladimir Ghermanovici (1865-1936), etnograf şi scriitor. Revoluționar narodnic. În perioada 1889-1898 se afla în exil (Siberia). A pus bazele studiului popoarelor din nord şi le-a creat scrierea.
4. Iohelson, Vladimir Ilici (1855-1943), revoluționar narodnic, etnograf şi lingvist. În 1888 a fost exilat în ținutul Kolîmei. În 1922 emigrează în SUA.
5. Sternberg, Lev Iakovlevici (1861-1927), revoluționar, exilat în Sahalin (1889-1897), unde devine un etnograf de renume.
6. Martianov, Piotr Alexeevici (1835-1866), revoluționar țăran, prieten cu Herzen (vezi vol. I, p. 467, nota 1). Deportat în Siberia (1863).
7. Witte, Sergliei Iulievici (1849-1915), conte, om de stat. Ministru al căilor de comunicație şi al finanțelor. Prim-ministru (1905-1906). A semnat pacea de la Portsmouth (5 sept. 1905) care punea capăt războiului ru-

so-japonez. În 1902-1905 a creat o rețea de comitete, destinate să studieze nevoile industriei agricole, care de cele mai multe ori se transformă în centre ale opoziției față de absolutism.
8. Gucikov, Alexandr Ivanovici (1862-1936), industriaş, lider al „octombriştilor" (partidul marilor moşieri, industriaşi şi comercianți, 1905-1917). Preşedinte al celei de a 3-a Dume de Stat (din 1910) şi al comitetului militar-industrial central (1915-1917). Unul din organizatorii rezistenței albgardiste conduse de L.G. Kornilov. Emigrant.
9. A.S. Puşkin a cunoscut două exiluri: exilul din sud (1820) – Ekaterinoslav, Caucaz, Crimeea, Chişinău. În 1823, din Chişinău este transferat la Odessa. În iulie 1924 este trimis în exil la Mihailovskoe, moşia părinților din gubernia Pskov, de unde a fost rechemat de Nicolae I după înăbuşirea răscoalei decembriştilor.
10. I.S. Turgheniev (1818-1883), pentru că a publicat necrologul scris la moartea lui Gogol (1852), care fusese interzis de cenzură la ordinul lui Nicolae I, a fost exilat la moşia sa din Spasskoe-Lutovinovo, gubernia Oriol.
11. Axakov, Ivan Sergheevici (1823-1886), publicist şi poet. Unul dintre ideologii slavofilismului şi panslavismului. A fost exilat din Moscova pentru un discurs în problema slavă.
12. Podbelski, Vadim Nikolaevici (1887-1920), om politic bolşevic. Din mai 1918 a fost comisar al poporului pentru poştă şi telegraf din RSFSR.
13. Dintr-o capitală de gubernie în capitala guberniei vecine.
14. Muncă voluntară („subotnicele comuniste") efectuată sîmbăta (de unde şi, numele). Cel dintîi subotnic a fost organizat din inițiativa comuniştilor sîmbătă, 12 aprilie 1919 la depoul Moscova-Triaj.
15. Nadejdin, Nikolai Ivanovici (1804-1856), critic literar şi estetician. Editor al revistei „Telescop". În 1836, pentru publicarea Scrisorii filosofice a lui P. I. Ceaadaev, revista este interzisă, iar Nadejdin trimis în exil pînă în anul 1838.
16. Jukovski, Vasili Andreevici (1783-1852), poet. Fondatorul romantismului rus. Bun prieten cu A. S. Puşkin, pentru care a intervenit de multe ori la curtea țarului, unde avea o poziție foarte bună.
17. La 26 august 1920, sub denumirea de Republica Sovietică Socialistă Autonomă Kirghiză, formată în cadrul RSFSR. La 19 aprilie 1925 a fost rebotezată în RSSA Kazahă.
18. Lepeşinski, Panteleimon Nikolaevici (1868-1944), militant revoluționar, bolşevic din 1898.
19. Agenți ai GPU.
20. Vezi vol. I, p. 448, nota 30.
21. Cuvintele hristianin (creştin, cel care crede în Hristos), şi krestianin (țăran), după cum uşor se poate constata, au un înveliş sonor asemănător, însă nu este vorba de o modificare, fiindcă krestianin a avut şi

sensul de om botezat (v. kreşcenie botez, krest - cruce), menționat în Dicționarul explicativ al limbii ruse al lui VI. Dalli
22. Noghin, Viktor Pavlovici (1878-1924), om politic bolşevic. Membru în comitetul central al partidului, unul dintre conducătorii Mossovetului, comisar al poporului pentru comerț şi industrie (1917).
23. Mandelstam, Nadejda Iakovlevna (1899-?), soția poetului O. S. Mandelstam, autoarea unor volume de memorii, esențiale pentru înțelegerea intelectualității ruse din prima jumătate a secolului al XX-lea: Amintiri, New York, 1970 şi Cartea a doua, Paris, 1972.
24. Împrumuturile obligatorii de stat Vezi p. 443, nota 20.

Capitolul 2 - CIUMA ȚĂRĂNEASCĂ

1. Meyerhold, Vsevolod Emilievici (1874-1940), regizor de teatru, unul dintre reprezentanții de seamă ai modernismului. A fost mult criticat pentru formalism, în deceniul al patrulea. Victimă a represiunii staliniste.
2. Stalin a participat personal (după revoluția din 1905) la jefuirea („exproprierea") multor bănci, pentru completarea fondurilor partidului bolşevic.
3. Personaj de basm care se descotorosea de vrăjmaşi cu ajutorul fluieratului său de o forță ucigătoare.
4. Vezi vol. I, p. 460, nota 1.
5. Decretul asupra pămîntului, unul dintre primele decrete ale puterii sovietice, redactat de Lenin şi adoptat în noaptea de 26 spre 27 octombrie (8 spre 9 noiembrie) 1917 la cel de-al doilea Congres al Sovietelor din întreaga Rusie.
6. Astfel a fost numită perioada 1929-1932, cînd s-a produs colectivizarea masivă a satelor.
7. Vezi vol. I, p. 440.
8. Canalul Moscova (sau canalul Moscova-Volga, curn s-a numit pînă în anul 1947), care uneşte fluviul Volga cu rîul Moscova. 128 km lungime. A fost inaugurat în 1937.
9. Komi-zîriani - popor care trăieşte în nord-estul Rusiei, în fosta Republică Autonomă Komi (în total 322 000).
10. Vezi vol. II, Capitolul 4.
11. Credincioşii care, neacceptînd reformele bisericeşti promovate de patriarhul Nifon în anii 1653-1656, s-au separat de biserica ortodoxa oficială. Au fost prigoniți de autoritățile țariste pînă în anul 1906.
12. Expresie cunoscută, lansată chiar de IV. Stalin la sfîrşitul anilor '30.
13. URSS era împărțită în zone cărora le reveneau coeficiente de salarizare diferite: cele mai mici - în marile oraşe, cele mai mari, în Extremul Orient şi ținuturile polare.
14. Hruşciov.

Capitolul 3 - EXILĂRILE SE ÎNDESESC

1. Vezi volumul I, Partea întîi, Capitolul 2, Istoria canalizării noastre.
2. Probabil după numele satului, aceste lanțuri s-au numit în limba rusă - kandalî.
3. Denumirea populară, uzuală, a Petersburgului.
4. Localitatea unde a fost exilat Soljenițîn.
5. Adică dinainte de reforma monetară din anul 1961, cînd la putere se afla Nikita Hruşciov. Zece ruble „staliniste" erau echivalente cu o rublă „hruşciovistă".
6. Vezi p. 330.

Capitolul 4 - SURGHIUNUL POPOARELOR

1. Vezi vol. I, p. 454, nota 90.
2. Adică „leagănul revoluției", cum era numit adesea Leningradul.
3. Aluzie la comisarii din Baku, douăzeci şi şase de conducători şi activişti bolşevici, care au fost arestați şi împuşcați de forțele de opoziție (eserii), sprijiniți de intervenționiştii englezi, la 20 septembrie 1918. Au fost evocați de Serghei Esenin în Balada celor douăzeci şi şase (1924).
4. (Sau karaceailii.) Popor care locuieşte Regiunea în Autonomă Karaceaevo-Cerkesă (în total 113 mii de oameni), în ținutul Stavropolului (Caucazul de Nord).
5. Popor care locuieşte pe teritoriul Kabardino-Balkariei din Rusia (Caucazul de Nord), în total - 59,5 mii de oameni.
6. Oraş în Estonia. Aici, în 1918-1919, s-au dat lupte pentru independența Estoniei.
7. Cei patru stîlpi erau Karl Marx, Friedrich Engels, V.I. Lenin şi I.V. Stalin.
8. Celui condamnat i se reținea 25% din retribuție.
9. Nemții au fost colonizați pe Volga în timpul Ecaterinei II.
10. Djighit - călăreț iscusit şi viteaz la unele popoare din Caucaz, Asia Centrală, la cazacii de pe Don şi în Kazahstan.

Capitolul 5 - LA SFÎRŞITUL SOROCULUI

1. Vezi vol. I, p. 473, nota 16.
2. Aluzie la volumul de debut al lui A.A. Blok Versuri despre Frumoasa Doamnă (1904).
3. Stradă în centrul vechi al Moscovei.
4. Vezi vol. I, p. 472, nota 30.
5. Arîk (cuvînt de origine turcică) - denumire locală a unui canal de irigație în Asia Centrală, Kazahstan, Transcaucazia, țările arabe, Turcia, Afganistan ş.a.
6. Institut tehnic de învățămînt superior din Moscova.
7. Cei „şapte boieri" sunt cei şapte urmaşi ai lui Stalin (care au asigurat

conducerea colectivă pînă la preluarea puterii de către Hruşciov): Malenkov, Molotov, Varoşilov, Hruşciov, Bulganin, Kaganovici şi Mikoian.

Capitolul 6 - FERICIREA EXILULUI

1. Chamberlain, Arthur Neville (1869-1940), om politic britanic, conservator. Prim-ministru al guvernului de uniune națională (1937-1940). A dus o politică de conciliere față de Germania nazistă, fiind unul dintre principalii promotori ai Acordului de la Miinchen.
2. Alma-Ata - capitala Kazahstanului, Frunze (astăzi Bişkek) - capitala Kirghiziei.
3. Despre amnistia din 7 iulie 1945 vezi vol. II, p. 126 şi urm.
4. Este vorba de romanul În cercul întîi, care, împreună cu alte manuscrise, a fost confiscat de KGB.
5. Kutuzov, Alexei Mihailovici (1749-1797), scriitor şi traducător, prieten apropiat al lui A.N. Radişcev.
6. În limba rusă organizațiia înseamnă atît organizație, cît şi organizare.

Capitolul 7 - ZEKII ÎN LIBERTATE

1. În limba rusă prin paşaport se desemnează atît actul intern (buletinul) de identitate, cît şi paşaportul eliberat pentru călătorii în străinătate. Acesta din urmă (proslăvit de Maiakovski) era de culoare roşie.
2. În poezia Versuri despre, paşaportul sovietic (1929).
3. Vezi vol. I, p. 446, nota 8 (Capitolul I).
4. Vers din poezia lui A.S. Puşkin în Siberia (1827), care a fost trimisă decembriştilor la ocnele siberiene.
5. Aici - privare de drepturi civile după executarea anilor de puşcărie şi de lagăr.
6. Vezi vol. I, p. 477, nota 9.
7. Vezi vol. I, p. 473, nota 10.
8. În realitate - „Asociația unională pentru răspîndirea cunoştințelor politice şi ştiințifice".
9. Între septembrie 1935, cînd s-au reintrodus gradele, şi ianuarie 1943, cînd s-au reintrodus epoleții, ofițerii aveau ca semne distinctive nişte mici pătrate, dreptunghiuri şi romburi, fixate la colțurile gulerului.
10. Vezi vol. I, p. 451, nota 52.
11. Stradă în centrul Moscovei (după 1990 i s-a redat numele vechi: Tverskaia), pe care îşi aveau locuințele mulți demnitari de partid şi de stat comunişti.
12. Uniunea Compozitorilor.
13. Vezi vol. I, pp. 83, 86.
14. Limbă a iukaghirilor (odulilor), mic popor din lakutia şi regiunea Magadan (aproximativ 600 de locuitori). Face parte din grupul limbilor paleoasiatice (paleosiberiene).

15. Elsberg, Iakov Efimovici (n. 1901), critic şi istoric literar. Fost secretar al lui L.B. Kamenev (vezi vol. I, p. 457, nota 20). După congresul al XX-lea al PCUS, a fost demascat şi acuzat că, prin denunţurile sale, a contribuit la arestarea multor scriitori.
16. Lesiucevski, Nikolai Vasilievici (n. 1908), om de litere, publicist. Redactor şef (1951-1957) şi preşedinte al comitetului de conducere al editurii „Sovetski pisatel". Ca şi Elsberg, a fost acuzat ca denunțător al multor scriitori.

PARTEA A ŞAPTEA - STALIN NU MAI ESTE

Capitolul - CUM SĂ PRIVEŞTI ASTĂZI PESTE UMĂR

1. Şeful regimului disciplinar din romanul O zi din viața lui Ivan Denisovici.
2. Expresie, deseori citată, din comedia lui Gogol Revizorul.
3. Şundik, Nikolai Eliseevici (n. 1920), prozator. Romane, nuvele şi povestiri în care ni se înfățişează construcția socialismului în Orientul îndepărtat. În 1957-1966 - secretar al filialei Uniunii Scriitorilor din Riazan.
4. Diakov, Boris Alexandrovici (n. 1902), prozator şi dramaturg. În 1949 - victimă a represiunilor staliniste, cunoaşte lagărele Siberiei. Rodul acestei experiențe sunt două volume: Din cele trăite (1963) şi Poveste despre cele trăite (1964).
5. Şelest, Gheorghi Ivanovici (1903-1965), prozator, autorul unor scrieri conformiste despre lagăre şi victimele „ortodoxe" ale cultului personalității.
6. Serebriakova, Galina Iosifovna (1905-1980), prozatoare, printre altele autoarea unor cărți despre Marx şi Engels. Victimă a cultului personalității.
7. Gorbatov, Alexandr Vasilievici (1891-1973), general de armată. În 1939 este arestat şi deportat în ținutul Kolîmei, de unde este eliberat în 1941. Autorul unor memorii conformiste despre viața lagărelor.
8. Iliciov, Leonid Fiodorovici (n. 1906), om politic. A răspuns de problemele ideologice ale PCUS în vremea lui N.S. Hruşciov.
9. Tevekelian, Vartkes Arutiunovici (1902-1969), prozator. Printre altele, autorul unor romane dedicate cekiştilor (Granitul nu se topeşte, 1962) şi agenților de informații sovietici (Agenția de publicitate a domnului Kocek, 1967).

Capitolul 2 - CÎRMUITORII TREC, ARHIPELAGUL RĂMÎNE

1. A.N. Tolstoi, autorul trilogiei Calvarul (1927-1941), a lăsat şi cîteva importante scrieri de inspirație istorică: romanul Petru I (1929-1945),

povestirea Ziua lui Petru (1918), dilogia dramatică Ivan cel Groaznic (1941-1943) ş.a. În legătură cu dilogia, critica i-a reproşat că s-a abătut de la adevărul istoric.
2. Sukarno, Ahmed (1901-1970), om politic indonezian. Preşedinte (1945-1967) şi prim-ministru (1959-1966) al Republicii Indonezia. Laureat al premiului Lenin pentru pace (1959).
3. Nkrumah, Kwame (1909-1972), om politic ghanez. Preşedinte al Ghanei (1960-1966), copreşedinte al Republicii Guineea (1966-1972). Militant pentru eliberarea națională a popoarelor din Africa. Premiul Lenin pentru pace (1961).
4. Măsură adoptată, în anul 1962 (anulată în 1964), care împărțea comitetele de partid în două organisme: unul care răspundea de problemele industriale, şi celălalt de problemele agricole.
5. Poliția secretă în Rusia țaristă.
6. Este vorba de tabloul lui Rubens Dragostea filială a unei romane.
7. Expresie celebră din piesa Prea multă minte strică de Griboedov (Vezi vol. I, p. 458, nota 31.)
8. Vezi vol. II, p. 445.
9. Arakceev, Alexei Andreevici (1769-1834), om politic, general, favorit atotputernic pe vremea lui Alexandru I. Ministru de război (din 1808), din 1810 - preşedinte al departamentului de război. În 1815-1825 este conducătorul de fapt al statului; organizatorul şi principalul conducător al coloniilor militare. Numele său a devenit simbolul celei mai crunte reacțiuni.
10. Potiomkin, Grigori Alexandrovici (1739-1791), om de stat, general-feldmareşal, organizator al revoluției de palat din 1762, favorit şi sprijinitor apropiat al Ecaterinei II. A contribuit la cucerirea ținuturilor din nordul Mării Negre. A dirijat construirea flotei din Marea Neagră. Comandant al armatei ruse în războiul ruso-turc din 1787-1791. A rămas celebru pentru „satele à la Potiomkin", amenajate special pentru împărătească în cursul unei călătorii efectuate în Sudul de curînd cucerit: montate cu toate cele de trebuință, populate cu figuranți înfloritori, ele erau deplasate şi instalate la fiece popas al împărătesei.

Capitolul 3 - LEGEA ÎN ZILELE NOASTRE

1. Kaledin, Alexei Maximovici (1861-1918), general, conducător al rezistenței căzăceşti pe Don. în perioada octombrie 1917 - ianuarie 1918 s-a aflat în fruntea unei revolte antisovietice. S-a sinucis.
2. Platov, Matvei Ivanovici (1751-1818), ataman al oştirii cazacilor de la Don, general de cavalerie. În timpul războiului de apărare a patriei din 1812 şi în anii 1813-1814 a comandat cu succes corpul de armate ale cazacilor de la Don. Înmormîntat la Novocerkassk.
3. Klodt, Piotr Karlovici (1805-1867), sculptor, reprezentant al clasicismului tîrziu.

4. A.I. Mikoian a fost şi consilierul lui Hruşciov în domeniul politicii externe. Specialist în situații dificile: trimis la Budapesta în timpul revoluției din 1956, în Cuba, 1962, după retragerea rachetelor sovietice. (Vezi şi vol. I, p. 472, nota 33.)
5. Kozlov, Frol Romanovici (1908-1965), om politic. Din 1957 – preşedinte al Consiliului de Miniştri al RSFSR, din 1958 - prim-vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri al URSS. În 1960-1964 - secretar al CC al PCUS etc.
6. Suslov, Mihail Andreevici (n. 1902), om politic. Secretar al CC al PCUS (din 1947), membru al Prezidiului CC al PCUS (1952-1953, 1955-1956), membru al Biroului Politic al CC al PCUS, membru al Prezidiului Sovietului Suprem (1950-1954). A răspuns de acțiunile ideologice şi ale mişcării comuniste şi muncitoreşti internaționale.
7. Aluzie la „Duminica sîngeroasă" (vezi nota 19, Cap. 5 - Poezia sub lespede...).
8. Din 4 mai 1961, care pedepsea parazitismul de la 1 la 5 ani de exil.
9. Brodski, Iosif Alexandrovici (1940-1996), poet. În 1964 (12 februarie) este arestat şi condamnat pentru parazitism la cinci ani de exil, combinat cu muncă fizică. Sub presiunea opiniei publice mondiale, este eliberat după 1 an şi 5 luni. Constrîns să emigreze, se stabileşte în SUA (1972). În 1988 - laureat al Premiului Nobel pentru literatură.
10. Ginerele lui Hruşciov, redactor-şef al cotidianului guvernamental „Izvestia".
11. Bobină (katuşka) - termen maxim de condamnare prevăzut de un articol concret al Codului penal; nouă grame de plumb — pedeapsa capitală.

DUPĂ ÎNCĂ UN AN

1. Cel de-al patrulea congres al scriitorilor din URSS s-a deschis la 22 mai 1967. Soljeniţîn s-a adresat delegaților cu o scrisoare deschisă, în care demască prejudiciile pe care le aduce cenzura, precum şi persecuțiile la care este supus el însuşi.

[SCURT ISTORIC]

1. La 3 septembrie, Soljeniţîn află că Elizaveta Voronianskaia, care a dactilografiat Arhipelagul GULAG şi a ascuns fără ştirea lui un exemplar pentru ea, a fost interogată trei zile în şir la KGB şi a mărturisit unde avea ascunzătoarea. După asta Voronianskaia a fost găsită spînzurată în camera ei. La două zile de la cele întîmplate Soljeniţîn face public acest lucru şi dă dispoziții să se editeze Arhipelagul... în Occident.

TABEL CRONOLOGIC*

1917 • Vara. Isaaki Soljeniţîn, voluntar în primul război mondial, se căsătoreşte (pe front) cu Taisia Şcerbak.

• Din partea tatălui, Soljeniţîn se trăgea dintr-o veche familie ţărănească, stabilită, probabil, încă din secolul al şaptesprezecelea, pe vremea lui Petru I, în ţinutul Stavropolului, la nord de Caucaz. Mama sa provenea dintr-o familie bogată din Kuban. Tatăl ei, Zahar Şcerbak, poseda o moşie foarte mare, pe care o administra după metode moderne. Dorind s-o vadă inginer-agronom, a îndemnat-o să urmeze cursurile Şcolii superioare de agronomie din Moscova.

1918 • 15 iunie Isaaki Soljeniţîn, întors de pe front cu decoraţii pentru vitejie, moare în urma unei răni căpătate la vînătoare.

•11 decembrie. Se naşte, la Kislovodsk, Alexandr Soljeniţîn. La scurtă vreme, moare bunicul din partea tatălui - Semion. Bunicul din partea mamei, prigonit de puterea sovietică de curînd instaurată, este ascuns şi adăpostit pînă la moarte de către foştii lui lucrători.

1924 • Taisia Soljeniţîna împreună cu Alexandr se stabilesc la Rostov pe Don.

• La această vîrstă de fragedă copilărie, Alexandr merge cu mama sa să asiste la oficierea serviciului divin pînă ce ultima biserică din Rostov va fi închisă. Impresiile de acum i se vor întipări în minte pentru totdeauna.

• În timpul şcolii, face parte dintr-un grup de tineri cu preocupări literar-tistice, cu care va merge împreună la universitate şi de care îl va lega o frumoasă prietenie. (Mai cu seamă de Nikolai Vitkevici - „Koka" - cu care a corespondat pe front, scrisorile lor constituind motivul arestării din 1945.)

• Anii, totuşi frumoşi, ai copilăriei şi adolescenţei îi datorează abnegaţiei mamei sale, care nemaicăsătorindu-se, i s-a dedicat întru totul.

1936 • Alexandr Soljeniţîn intră la Facultatea de matematică şi fizică de la Universitatea din Rostov pe Don. Însoţit de prietenul său Koka Vitkevici, efectuează excursii în Caucaz.

1937 1939

1940 1941

1942

1943 1944

1945

* În alcătuirea Tabelului cronologic ne-au fost de un preţios ajutor datele conţinute în monografia Soljeniţîn (ediţia în limba rusă) a lui Georges Nivat, în volumul de memorii al Nataliei Reşetovskaia Soljeniţîn, precum şi informaţiile ce ne-au fost oferite cu prietenească generozitate de către profesorii Albert Kovacs, Gheorghe Barbu, Dumitru Bălan şi nu în ultimul rînd de Mircea Aurel Buiciuc, redactorul devotat al acestei cărţi, cărora le exprimăm sincera noastră recunoştinţă. N.I.

Este anul cînd încep marile procese de la Moscova şi unul dintre cele mai mari valuri de arestări şi condamnări.
Soljeniţîn şi Koka Vitkevici se înscriu la Institutul de istorie, filosofie şi literatură din Moscova, secţia fără frecvenţă, concomitent continuîndu-şi studiile la Facultatea de matematică şi fizică din Rostov pe Don.
27 aprilie. Se căsătoreşte cu Natalia Reşetovskaia, cu care se cunoştea din 1936.
După absolvirea Universităţii din Rostov, pleacă la Moscova să-şi dea examenele la Institutul de istorie, filosofie şi literatură. Din septembrie este profesor de astronomie şi matematică în orăşelul Morozovsk, aflat la nord de Rostov pe Don. Natalia Reşetovskaia este repartizată la aceeaşi şcoală.
18 octombrie. Soljeniţîn este mobilizat ca soldat, după care este trimis la şcoala de ofiţeri din Kostroma. În vremea asta, soţia şi mama lui sunt evacuate din Rostov.
1 noiembrie. Primeşte gradul de locotenent. Este trimis la Saransk (capitala Mordoviei), unde se alcătuia o unitate de cercetaşi artilerişti. În decembrie ajunge pe front. Împreună cu unitatea sa străbate distanţa de la Oriol pînă în Prusia Orientală. Este comandantul unei baterii de detecţie acustică, care avea misiunea să descopere artileria inamică.
După luarea Oriolului este decorat cu ordinul Războiul pentru apărarea patriei, clasa a doua. Scrie povestirea Locotenentul.
17 ianuarie. Moare mama lui Soljeniţîn. În acest an, după cucerirea oraşului Bobruisk, este decorat cu ordinul Steaua roşie. Este înaintat la gradul de căpitan.
Corespondenţa lui Soljeniţîn cu prietenul său Koka Vitkevici este interceptată de serviciul de contrainformaţii al armatei. În scrisorile pe care le schimbau între ei, cei doi prieteni îşi împărtăşeau nemulţumirile politice îngăduindu-şi aluzii critice la adresa lui Stalin, pe care îl pomeneau cu porecla „Vătaful", iar pe Lenin - cu diminutivul „Vovka".
9 februarie. Căpitanul Alexandr Soljeniţîn este arestat în prezenţa comandantului său, generalul Travkin. (Momentul este descris în Arhipelagul GULAG, Partea întîi, Capitolul 1.) Este anchetat la închisoarea Lubianka, apoi va fi mutat la închisoarea Butîrki.
27 aprilie, în virtutea articolului 58, paragrafele 10 şi 11 din Codul penal, este condamnat de OSO la opt ani lagăr de reeducare prin muncă.
Cel dintîi lagăr a fost cel din Novîi Ierusalim, aflat la o sută de kilometri de Moscova. Al doilea, chiar în Moscova - şantierul de la bariera Kaluga.
Soţia lui, Natalia Reşetovskaia, izbuteşte să se mute la Moscova, după care obţine aprobarea de a-şi vizita soţul.
1946 Generalul Travkin îi face lui Soljeniţîn caracterizarea de combatant: „Tot timpul cît s-a aflat în unitatea mea, Soljeniţîn a fost un ostaş disciplinat, exigent cu sine şi cu inferiorii, detaşamentul lui fiind socotit,

în privința pregătirii de luptă şi disciplinei, cel mai bun din întreaga unitate. Îndeplinindu-şi misiunile de luptă, a dat de nenumărate ori dovadă de eroism personal, atrăgînd după sine întregul efectiv, şi întotdeauna a ieşit învingător din situațiile cele mai primejdioase." În această caracterizare este amintită şi noaptea de 26 spre 27 ianuarie 1945, din Prusia Orientală, cînd Soljenițîn a izbutit să-şi scoată bateria din încercuire. (Pomeneşte de această noapte şi în Arhipelagul GULAG.)
1947 Iunie. Soljenițîn este transferat la saraska sau închisoarea specială nr. 16 din Marfino, suburbie din nordul Moscovei. Aici lucrează în laboratorul de acustică. Vizitele soției le primeşte la închisorile Taganka ori Lefortovo.
începe să compună în minte epopeea autobiografică în versuri intitulată Drumeagul.
1948 Natalia Reşetovskaia îşi dă demisia de la Universitatea din Moscova. Introduce acțiune de divorț, dar îşi retrage cererea.
1950 Mai. Soljenițîn este transferat în lagărul „de munci comune" de la Ekibastuz, la nord de Karaganda, Kazahstan, unde lucrează ca turnător şi, ...apoi, ca zidar. Devine brigadier. Continuă să compună epopeea Drumeagul, din care mai tîrziu va reconstitui capitolele 8 (Nopți prusiene) şi 9 (Ospățul învingătorilor).
Reşetovskaia îşi găseşte post în oraşul Riazan, introduce din nou acțiune de divorț şi se recăsătoreşte.
1952 22-28 ianuarie. Soljenițîn ia parte la „răzmerița" din Ekibastuz.
12 februarie, îndată după această revoltă, care s-a extins şi în lagărele din Djezkazgan şi Kenghir, este operat de tumoare malignă în regiunea abdominală. Țesutul extras la biopsie este trimis la un laborator din afara lagărului, dar rezultatul este pierdut.
26 februarie. Refăcut după operație, iese din spital.
1953 Februarie. Soljenițîn este eliberat din lagăr şi trimis în exil pe viață în aulul Kok-Terek, regiunea Djambul din Kazahstan, undeva, în vecinătatea pustiului.
5 martie. Moare I. V. Stalin.
După ce, mai întîi, închiriază o odaie, Soljenițîn îşi cumpără o căsuță proprie, începe să scrie, şi filele scrise le ascunde în sticle de şampanie.
În toamnă, boala recidivează, din nou simte dureri în abdomen. După un examen medical la Djambul, se întoarce în Kok-Terek şi încearcă să se lecuiască cu rădăcină de mandragoră.
1955 Obține permisiunea să meargă să se trateze la Taşkent, să se interneze cîteva luni în spital, întrucît îi apăruse o nouă tumoare. De două ori ajunge la Taşkent mai mult mort decît viu, unde este tratat cu raze Roentgen. Începe să scrie fără preget, printre altele, romanul În cercul întîi.
În februarie cancerul dă înapoi.

1956 6 februarie. Prin hotărîrea Tribunalului Suprem al URSS, Soljenițîn este reabilitat.
Iunie. Părăseşte Kok-Terekul, pleacă, mai întîi la Moscova, apoi la Rostov pe Don. Este numit profesor de fizică într-o şcoală sătească. La Milțevo, satul unde închiriase o cameră, este vizitat de fosta lui soție. Hotărăsc să se recăsătorească.
1957 2 februarie. Este înregistrată cea de a doua căsătorie a soților Soljenițîn.
1957-1959
Împreună cu soția şi soacra, Soljenițîn se stabileşte la Riazan. În mare taină, continuîndu-şi îndeletnicirea de profesor, lucrează intens la romanul În cercul întîi, pe care, într-o primă variantă, îl isprăveşte în anul 1958.
1959 În numai trei săptămîni scrie O zi din viața lui Ivan Denisovici. Lucrează la scenariul Tancurile cunosc adevărul.
1960 Scrie piesa Lumina din tine (O făclie în bătaia vîntului), inspirată de o întâmplare reală, transferată însă într-un Occident abstract.
1961 Scrie poeziile în proză intitulate Miniaturi. După Congresul al douăzeci şi doilea al PCUS, se decide să publice microromanul O zi din viața lui Ivan Denisovici. Manuscrisul este dus la redacția revistei „Novîi mir", de către germanistul D. Kopelev, cu care se împrietenise în puşcăria specială din Marfino.
La sfîrşitul lui decembrie, Soljenițîn vine la Moscova, fiind invitat de Alexandr Tvardovski, redactorul-şef al revistei.
1962 Octombrie. După lungi tratative cu autoritățile, Tvardovski obține aprobarea personală a lui N. S. Hruşciov şi publică O zi din viața lui Ivan Denisovici în Nr. 11 (din noiembrie) al revistei „Novîi mir". Prima scriere a lui Soljenițîn, în care, în spiritul realismului, într-un limbaj colorat şi accesibil, se povesteşte despre o zi din viața de lagăr a unui deținut, a fost primită cu entuziasm de către critică, fiind comparată cu Amintiri din Casa morților a lui Dostoievski. Ştirea despre apariția acestui roman a făcut înconjurul lumii. Dintr-o dată, Soljenițîn devine o celebritate. La una din recepțiile de la Kremlin este prezentat lui Hruşciov.
Tot în noiembrie, în ziarul „Pravda", apare un fragment din povestirea O întîmplare în gara Kocetovka.
1963 În acest an, revista „Novîi mir" îi tipăreşte povestirile Gospodăria Matrionei şi O întîmplare în gara Krecetovka. (Numele real al gării este Kocetovka, dar a fost schimbat în Krecetovka pe motiv că redactorul-şef al revistei „Oktiabr", cu care „Novîi mir" se afla în relații potrivnice, se numea Kocetov.) În presa sovietică încep să răsune cele dintîi ecouri ostile lui Soljenițîn. În schimb, scriitorul primeşte un număr impresionant de scrisori de la cititorii romanului O zi din viața lui Ivan Denisovici, din care va alcătui o antologie: Cititorii lui „Ivan Denisovici".
În „Novîi mir" îi apare povestirea Pentru binele cauzei, scrisă special

pentru această revistă. Este propus pentru Premiul Lenin.
Stimulat de succesul colosal, lucrează cu rîvnă deosebită la mai multe lucrări deodată: Arhipelagul GULAG, Pavilionul canceroşilor, un roman despre revoluția din 1917.
Începe lucrul la „mutilarea" romanului În cercul întîi în vederea unei eventuale publicări.
1964 Renunță la postul de profesor.
Nu i se acordă Premiul Lenin, ceea ce constituie unul din semnele căderii lui Hruşciov, protectorul lui Soljenițîn. De Paşti primeşte vizita lui Alexandr Tvardovski, care a venit pentru trei zile să citească varianta „purificată" (denaturată sau mutilată, cum va spune mai tîrziu Soljenițîn) a romanului În cercul întîi.
Versurile în proză - Miniaturile - circulă prin Samizdat, bucurîndu-se de o mare popularitate.
Octombrie. Hruşciov este înlăturat din toate funcțiile. Soljenițîn începe lucrul la epopeea istorică „R 17" (Roata roşie).
1965 Îşi cumpără o căsuță lîngă satul Rojdestvo, la sud-vest de Moscova.
Septembrie. KGB-ul efectuează o percheziție la locuința antroposofului Teuş (prieten cu N. Reşetovskaia), unde Soljenițîn îşi ascunsese întreaga arhivă. Cu acest prilej, sunt confiscate multe manuscrise, printre care şi În cercul întîi.
Se stabileşte la Peredelkino, în vila cunoscutului scriitor Kornei Ciukovski.
1966 Continuă (în diverse locuri) să lucreze intens la Arhipelagul GULAG.
În revista „Novîi mir" (Nr. 1, ianuarie) apare povestirea Zahar-Kalita, ultima dintre scrierile lui Soljenițîn publicate în URSS. Predă la „Novîi mir" manuscrisul Pavilionului canceroşilor.
Februarie. Are loc procesul scriitorilor Andrei Siniavski şi Iuli Daniel, care marchează începutul „disidenței" fățişe.
Septembrie, în revista „Novîi mir" apare un amplu articol al criticului Vladimir Lakşin împotriva ponegritorilor lui Soljenițîn (Ivan Denisovici, prietenii si neprietenii lui).
17 noiembrie. Are loc şedința secției de proză a filialei din Moscova a Uniunii Scriitorilor, convocată la rugămintea lui Soljenițîn, la care este discutat Pavilionul canceroşilor. Romanul este apreciat de prozatorul Veniamin Kaverin. Şedința recomandă cartea pentru tipar.
Revista „Secolul XX" (Bucureşti) publică în Nr. 9 povestirea Într-o gară (O întâmplare în gara Kocetovka). Traducere de Igor Block.
1967
Primăvara. Se dedică întru totul muncii la romanul istoric despre revoluția din 1917 - „R 17''
Martie. Acordă un interviu ziaristului slovac Pavel Licko.

22 mai. Se deschide cel de al patrulea Congres al Scriitorilor din URSS. Soljeniţîn se adresează delegaţilor la congres cu o scrisoare deschisă, în care demască cenzura şi prigonirile la care este supus personal. „Propun Congresului să adopte o rezoluţie prin care să ceară desfiinţarea oricărei cenzuri - fie ea făţişă ori secretă - editurile să fie scutite de obligaţia de a obţine aprobare pentru fiecare coală de tipar."
Mihail Şolohov cere ca „lui Soljeniţîn să i se interzică să mai scrie".
Din acest moment - mai 1967 - a început lupta deschisă, necruţătoare, a lui Soljeniţîn împotriva puterii sovietice.
Începe să noteze principalele momente ale acestei lupte în „schiţe din viaţa literară", care vor fi intitulate S-a luat viţelul în coarne cu stejarul.
Se desparte de prima soţie, N. Reşetovskaia.
12 septembrie. Se adresează din nou Uniunii Scriitorilor, cerînd ca aceasta să se delimiteze de calomniile proferate la adresa lui.
22 septembrie. Este chemat la şedinţa Secretariatului Uniunii Scriitorilor, unde îşi menţine aceleaşi puncte de vedere.
Decembrie. La „Novîi mir" apare şpaltul părţii întîi din Pavilionul canceroşilor.
1968
Soljeniţîn lucrează fără preget la prima carte din „R 17" - August O Mie Nouă Sute Paisprezece, mutîndu-se dintr-un loc într-altul.
16 aprilie. Difuzează printre membrii Uniunii Scriitorilor materiale privind conflictul său cu Secretariatul Uniunii.
Pavilionul canceroşilor şi În cercul întîi (acesta din urmă în editura americană Harper and Row, în limba rusă) apar în Occident, fără acordul autorului, ceea ce îi agravează situaţia în patrie, (În cercul întîi - titlul face aluzie la primul cerc al infernului din Divina comedie a lui Dante - este un roman în genere satiric, a cărui acţiune se petrece într-o închisoare specială - şaraska, identică cu cea din Marfino, în care a fost deţinut Soljeniţîn. Criticii occidentali au apreciat în mod deosebit romanul pentru „panorama largă şi analiza profundă, nepărtinitoare a realităţii staliniste". Pavilionul canceroşilor conţine de asemenea elemente autobiografice. Deşi aici sunt uşor sesizabile accentele politice, tema principală a romanului este lupta omului cu moartea. Scriitorul sugerează ideea că victimele necruţătoarei maladii, în mod paradoxal, dispun de o libertate care rămîne necunoscută oamenilor sănătoşi.)
26 iunie. Organul Uniunii Scriitorilor, „Literaturnaia gazeta", publică, în sfîrşit, o scurtă scrisoare a lui Soljeniţîn (predată redacţiei cu cîteva luni înainte), prin care scriitorul îşi declină răspunderea pentru publicarea operelor sale în străinătate, declarînd că autorităţile au înlesnit scoaterea cărţilor din ţară pentru a se crea motivul arestării lui. Scrisoarea este plasată alături de un amplu articol duşmănos. În vremea asta, Soljeniţîn izbuteşte să transmită în Occident microfilmul cu Arhipelagul GULAG.

În revista „Plamen" din Praga apare un fragment din Pavilionul canceroşilor. Soljeniţîn se întîlneşte pentru prima dată cu Natalia Svetlova (care va deveni cea de a doua soție a lui).
21 august. Are loc invadarea Cehoslovaciei. Soljeniţîn schițează la repezeală un manifest dur: „Este o ruşine să fii sovietic!", însă renunță la ideea de a-l publica, pentru a nu dăuna Arhipelagului.
Decembrie. Află că la Paris i s-a decernat premiul „Pentru cel mai bun roman străin".
Continuă să lucreze la „R 17", petrecînd multă vreme în arhivele Muzeului de istorie.
1969 Vara. Călătoreşte, însoțit de Natalia Svetlova, prin nordul Rusiei. Împreună proiectează editarea unei reviste naționale, care să fie difuzată prin Samizdat.
4 noiembrie. Este exclus din filiala din Riazan a Uniunii Scriitorilor. Participînd la şedință, Soljeniţîn se apără cu înverşunare.
12 noiembrie. Excluderea lui Soljeniţîn din Uniunea Scriitorilor este făcută publică în mod oficial. Scriitorul trimite o scrisoare deschisă, în care îi atacă pe membrii secretariatului, acuzîndu-i de ură oarbă.
Îşi leagă viața, printr-o căsătorie de facto, de Natalia Svetlova, matematiciană din Moscova, foarte activă şi cunoscută în mediul disidenților. Întîmpină greutăți cu divorțul de prima soție, deoarece li s-au pierdut actele de la starea civilă din Riazan. Este adăpostit de violoncelistul Mstislav Rostropovici la vila lui din Jukovka.
1970 Se naşte Ermolai, fiul cel mare al lui Soljeniţîn.
I se decernează Premiul Nobel, la propunerea lui Francois Mauriac. Soljeniţîn refuză să plece la Stockholm ca să primească premiul. Evenimentul este marcat de ziare şi reviste din toată lumea. Este felicitat în săptămînalul „Lettres francaises" (al cărui redactor-şef era Louis Aragon) de către scriitorul Pierre Daix, care publică articolul Celui mai mare dintre scriitorii care trăiesc astăzi în Rusia.
Georg Lukacs publică la Berlin lucrarea monografică Solschenizyn.
1971 Apare la Paris August O Mie Nouă Sute Paisprezece, prima carte din epopeea istorică „R 17". KGB-ul efectuează o percheziție la casa lui Soljeniţîn din Rojdestvo.
18 noiembrie. Revista vest-germană „Stern" publică interviul cu mătuşa lui Soljeniţîn din partea mamei, din care răzbat aluzii la originea lui socială. „Literaturnaia gazeta" nu scapă ocazia de a reproduce interviul din „Stern".
18 decembrie. Moare Alexandr Tvardovski.
1972 Se naşte cel de al doilea fiu, Ignat.
Februarie. Are loc întîlnirea cu Heinrich Boli. La întoarcerea în Germania, Boli a luat cu sine un exemplar al scenariului Tancurile cunosc adevărul. Un exemplar din Arhipelag, în acelaşi an, a dus în Occident scriitorul Vadim Leonidovici Andreev, fiul lui Leonid Andreev.

30 martie. Acordă interviuri ziarelor „New York Times" şi „Washington Post", în care dezminte calomniile care i se aduc şi se plînge că nu are acces la arhivele din țară.

Aprilie, înmînarea Premiului Nobel de către reprezentantul Academiei Suedeze nu are loc din pricina unor maşinații ale ambasadei Suediei de la Moscova. Soljenițîn dă explicații în declarația pentru presă.

21 august. Adresează ministrului afacerilor interne o scrisoare deschisă, în care protestează împotriva prigonirilor la care este supus în viața personală.

23 august. Interviuri ziarului „Le Monde" şi agenției Associated Press.

1973 3 septembrie. Soljenițîn află că Elizaveta Voronianskaia, care a dactilografiat Arhipelagul GULAG şi a ascuns fără ştirea lui un exemplar, fiind interogată trei zile în şir la KGB, a divulgat ascunzătoarea, după care a fost găsită spînzurată în propria-i locuință. La două zile, Soljenițîn face publică această ştire şi dă indicații ca Arhipelagul... să fie editat în Occident. Primeşte din ce în ce mai multe scrisori anonime şi amenințări.

Septembrie. Se naşte cel de al treilea fiu al lui Soljenițîn, Stepan.

Decembrie, în editura YMCA-Press din Paris apare (în limba rusă) primul volum al Arhipelagului GULAG. (Prin această carte, Soljenițîn şi-a propus să reconstituie „istoria sovietică oficial inexistentă", să cinstească memoria milioanelor de victime ale lagărelor sovietice. Titlul cărții simbolizează închisorile, lagărele de reeducare prin muncă şi toate punctele de exil, răspîndite pe întregul teritoriu al URSS.)

Apare în Occident cartea Alexandr Solzhenitsyn, An International Bibliography of Writings by and about him. Compiled by Donald V. Fiene. Ann Arbor.

Apar la Paris lucrările monografice A. L Soljenițîn de R. Pletniov şi Se qui je sais de Soljenitsyne de Pierre Daix.

1974 Ianuarie. Campania prigonirilor împotriva lui Soljenițîn ajunge la apogeu.

La 19 ianuarie, în interviul acordat revistei Time, Sojlenițîn declară: „Cred în căința noastră şi în purificarea noastră spirituală".

12 februarie. Apelul din Moscova: apel la împotrivire şi la refuzul minciunii (Să nu trăim în minciună).

13 februarie. Este arestat şi închis la închisoarea Lefortovo. I se ridică cetățenia sovietică şi este condamnat la expulzare din țară. Cu un avion special este transportat în R.F. Germania. Îl vizitează pe Heinrich Boli. Se stabileşte la Zürich.

20 februarie. „Literaturnaia gazeta" publică un amplu articol „privind activitatea trădătoare a lui A. I. Soljenițîn".

Natalia Svetlova (cu care se căsătorise în 1973, după divorțul de prima soție, N. Reşetovskaia) primeşte aprobarea de a-şi urma soțul în exil, împreună cu cei trei copii şi cu mama ei.

17 iunie. Acordă un interviu agenției de presă CBS, unde îi critică pe acei compatrioți care emigrează de bunăvoie şi îşi exprimă mîhnirea provocată de slăbiciunea Occidentului. Tot aici anunță crearea „Fondului rus pentru ajutorarea deținuților şi familiilor lor". Toate onorariile obținute din vînzarea Arhipelagului GULAG vor fi vărsate în acest fond.
Apar lucrările monografice Sur Soljenitsyne, de Georges Nivat şi L'esprit de Soljenitsyne, de Olivier Clement, la Lausanne şi, respectiv, Paris.
Despre Arhipelagul GULAG şi predecesorii lui, la Londra apare lucrarea lui Mihail Geller Lumea concentrațională şi literatura sovietică.
1975. Aprilie. Călătoreşte la Paris cu prilejul apariției cărții S-a luat vițelul în coarne cu stejarul. Participă la dezbaterile organizate de televiziune şi la o conferință de presă, unde povesteşte despre ajutorul pe care l-a primit de la Heinrich Boli.
Iunie-iulie. Călătoreşte în SUA. Rosteşte două discursuri importante la Washington (30 iunie) şi New York (9 iulie). Este primit cu fast de Senatul american. În discursurile sale lansează avertismentul privind orbirea democrațiilor occidentale şi face apel la fermitate.
Octombrie. Apare volumul Lenin la Zurich, cîteva capitole alese din cărțile întîi şi a doua ale epopeii istorice „R 17", care de acum se va intitula Roata roşie.
Apare la Moscova (editată de Agenția de presă „Novosti") cartea de amintiri a Nataliei Reşetovskaia: în dispută cu timpul, destinată să fie difuzată doar în străinătate.
1976 Martie. Din nou la Paris, cu prilejul premierei filmului realizat după O zi din viața lui Ivan Denisovici. După film, care s-a transmis la televiziune, Soljenițîn participă la o discuție televizată.
Călătoreşte în Spania. Presa spaniolă de stînga califică drept revoltătoare declarațiile lui Soljenițîn referitoare la caracterul blînd şi binefăcător al dictaturii lui Franco.
Octombrie. Soljenițîn părăseşte Elveția şi se stabileşte în SUA, statul Vermont, în vecinătatea orăşelului Cavendish. Continuă să lucreze la cărțile începute: volumul al treilea din Arhipelagul GULAG şi Roata roşie, „povestea tragică despre cum ruşii... cu mîna proprie şi-au distrus trecutul şi viitorul".
La Paris apare lucrarea lui Claude Lefort, Un homme en trop, reflexions sur l'Archipel de Goulag.
1976-1979
Soljenițîn vizitează o serie de universități din SUA, care adăpostesc fonduri arhivistice ruseşti. Lucrează intens la Roata roşie: reface cartea întîi, August O Mie Nouă Sute Paisprezece, scrie următoarele două, Octombrie O Mie Nouă Sute Şaisprezece şi Martie O Mie Nouă Sute Şaptesprezece.
1978 Mai. După o lungă tăcere, consimte să prezideze festivitatea de

sfîrşit de an de la Universitatea Harvard. Cu acest prilej adresează un avertisment solemn şi sever lumii occidentale, care a pus mai presus de toate „fericirea" şi s-a arătat oarbă față de alte culturi independente. Sămînța răului rezidă, după opinia lui, în umanismul occidental etc.
19 septembrie. La Paris are loc masa rotundă Ce înseamnă Soljeniţîn pentru fiecare dintre noi? (organizată de publicația „Kontinent"). Au participat N Pierre Daix, Vladimir Maximov, Guy Lardreau, Georges Nivat, Paul Goma şi alții. Intervențiile participanților vor apărea în „Kontinent" Nr. 18, 1978, număr omagial, închinat lui Soljeniţîn, cu prilejul celei de a şaizecea aniversări.
Decembrie. Apar la Paris, în limba rusă (YMCA-Press), primele două volume din ediția de Opere complete (pregătite de Soljeniţîn şi soția lui la Cavendish), care conțin varianta „completă şi definitivă" a romanului In cercul întîi.
1979 Februarie. Apare un nou „supliment" la S-a luat vițelul în coarne cu stejarul. Soljeniţîn răspunde la noile calomnii cu care îl împroaşcă Moscova.
Realizează un interviu pentru BBC. îşi defineşte noua concepție privind revoluția din februarie 1917: catastrofă, ai cărei principali autori sunt liberalii ruşi. Avertisment Occidentului că îşi pregăteşte un „februarie 1917" al său etc.
Iulie. Apar volumele 3 şi 4 din ediția de Opere complete (vol. 3: O zi din viața lui Ivan Denisovici, Gospodăria Matrionei, Miniaturi, Palma dreaptă, O întîmplare în gara Kocetovka, Pentru binele cauzei, Zahar-Kalita, Păcat, Procesiune de Paşti; vol. 4: Pavilionul canceroşilor).
Septembrie-noiembrie. Mulți disidenți din emigrație îl acuză de fanatism fundamentalist a la Khomeini, pe care, bineînțeles, Soljeniţîn nu-l lasă fără răspuns.
1980 27 martie. Face o declarație în legătură cu arestarea preoților Gleb Iakunin şi Dmitri Dudko.
Atacurile împotriva „slăbiciunii" Occidentului stîrnesc numeroase riposte, la care Soljeniţîn răspunde cu contraatacuri zdrobitoare.
Aprilie. Polemizează cu istorici americani, în special cu Richard Pipes, în revista „Foreign Affairs".
Continuă apariția la YMCA-Press (în limba rusă) a ediției de Opere complete (vol. 5, 6, 7: Arhipelagul GULAG; vol. 8 conține piesele compuse în memorie, în lagărul Ekibastuz: Ospățul învingătorilor, Prizonierii, Republica muncii, Lumina din tine, Tancurile cunosc adevărul, Parazitul).
La Paris, Corinne Marion publică lucrarea monografică Qui a peur de Soljenitxyne?
1981 Printre emigranți se întețeşte polemica în jurul personalității lui Soljeniţîn.
Toate ziarele şi revistele emigranților ruşi (începînd din 1980) publică

articole despre sau împotriva lui Soljenițîn.
1982 Încheie lucrul la o nouă variantă a lui August O Mie Nouă Sute Paisprezece şi la Octombrie O Mie Nouă Sute Şaisprezece. Călătoreşte în Japonia şi Taiwan. Îi sfătuieşte pe japonezi să nu se lase ispitiți şi să încheie înțelegeri cu guvernele Chinei şi URSS.
La Paris apare lucrarea lui Emil Kogan Stîlpul de sare. Psihologia politică a lui Soljenițîn.
1983 10 mai. Alexandr Soljenițîn primeşte, la Londra, premiul Templeton „Pentru contribuția la dezvoltarea conştiinței religioase".
Continuă lucrul la Roata roşie, pe care scriitorul o defineşte ca „narațiune în soroace măsurate", şi o împarte în acte şi „noduri" (uzlî). Încheie Actul întîi (Revoluția) în trei „noduri" şi opt cărți. Începe publicarea la Editura YMCA-Press.
Dovadă că nu a abandonat jurnalul literar, în numărul 139 al „Buletinului mişcării creştine ruse" (Paris) publică fragmentul intitulat Pluraliştii noştri, din volumul al doilea al Schițelor din viața literară (vol. 1: S-a luat vițelul în coarne cu stejarul). Fragmentul constituie un atac la adresa adversarilor ideologici din emigrația rusă şi a provocat un răspuns îndîrjit din partea lui Andrei Siniavski. Soljenițîn demască „mitocanizarea istoriei ruse" şi „ura față de ortodoxie".
Noiembrie. Acordă un interviu lui Daniel Rondeau (care va fi publicat într-un număr din decembrie al ziarului „Liberation"). Cu acest prilej, scriitorul răspunde la o serie de întrebări legate de procesul de creație şi lucrul la epopeea Roata roşie, atingînd pe parcurs şi o serie de probleme politice, estetice, de filosofie a istoriei. Întrebat dacă nutreşte o cît de mică şi smintită speranță de a se întoarce şi trăi ca om şi scriitor liber în Rusia, Soljenițîn răspunde: „... Dacă îmi va fi ursit să mai trăiesc o vreme, da, în pofida oricăror argumente logice, în pofida situației reale teribile care există astăzi în Uniunea Sovietică şi în lume, am convingerea că am să mă întorc acolo, nu doar cărțile mele se vor întoarce, ci şi eu, viu, mă voi întoarce. Nu ştiu de ce cred că o să mor în patrie."
Almanahul revistei „Contemporanul" pe 1983 a fost dedicat laureaților Premiului Nobel pentru literatură din 1901 pînă în 1982 (autor Laurențiu Ulici). Dintre cei şaptezeci şi nouă de scriitori antologați, doar Soljenițîn nu avea nici fotografie, nici referințe critice, nici motivația juriului, nici fragment literar din operă. Din cele cîteva rînduri biografice lipseau tocmai acele date care făcuseră din el cel mai acerb critic al regimului sovietic. Cauzele acestor omisiuni se deduc, fireşte, de la sine.
1984 „Buletinul mişcării creştine ruse" publică textul interviului acordat Televiziunii franceze la 31 octombrie 1983. (Emisiunea s-a bucurat de mare succes, fiind reluată de cîteva ori.)
În SUA este publicată biografia lui Alexandr Soljenițîn, scrisă de Michael Scammell, care a stîrnit numeroase ecouri critice. Este remarcată aproape unanim atitudinea răuvoitoare a biografului şi influența puterni-

că a cărții din 1975 a Nataliei Reşetovskaia.
1985 Editura Molodaia Gvardia din Moscova publică ultima parte a trilogiei lui Egor Ivanov, Onoare si datorie, dedicată aceluiaşi august 1914. Este mai mult decît evident că această trilogie a fost concepută ca o replică la Roata roşie a lui Soljeniţîn.
În SUA continuă campania anti-Soljeniţîn. Morman Podgoreț publică în revista „Commentary" articolul intitulat O întrebare bizară despre Alexandr Soljeniţîn. Autorul articolului nu vede în Soljeniţîn decît „un amestec de manie a grandorii şi egoism".
La Congresul internațional al slaviştilor de la Washington s-a organizat o dezbatere cu tema: Este oare Soljeniţîn antisemit? Ziarul „New York Times" publică, în numărul său din 13 noiembrie, o amplă relatare despre această dezbatere.
În numărul 145 al „Buletinului mişcării creştine ruse" este publicat interviul cu Nikita Struve, în care discută despre cartea Octombrie O Mie Nouă Sute Şaisprezece.
1986 Sunt editate primele două volume din Martie O Mie Nouă Sute Şaptesprezece (YMCA-Press, Paris), în ediția de Opere complete — volumele 15 şi 16.
1987 Soljeniţîn acordă un interviu lui Rudolf Augstein pentru hebdomadarul german „Der Spiegel". („Despre mine se spun atîtea minciuni cum numai despre morți se pot spune.")
Roata roşie continuă să apară. Sunt editate volumele al treilea şi al patrulea din Martie O Mie Nouă Sute Şaptesprezece (Opere complete - volumele 17 şi 18)
În URSS şi mai cu seamă la Moscova ia amploare (mii de oameni) mişcarea celor care se pronunță pentru editarea operelor lui Soljeniţîn în patria sa.
Prestigioasa editură londoneză Overseas Publications Interchange Ltd. publică (în limba rusă) originalul dicționar al lui Jacques Rossi: Ghidul GULAG-ului. Dicționar istoric al instituțiilor penitenciare sovietice si al termenilor legați de munca forțată.
1988 Iulie. Pictorul Ilia Glazunov expune tabloul Misterul secolului al XX-lea, în care, printre alte chipuri, figurează şi cel al lui Soljeniţîn.
Decembrie. La Casa Centrală a Cineaştilor din Moscova a avut loc o festivitate cu prilejul celei de a 70-a aniversări a zilei de naştere a lui Soljeniţîn. Au luat cuvîntul Andrei Smirnov, Iuri Kariakin, Iuri Afanasiev.
Un grup de oameni de cultură şi scriitori adresează lui M. S. Gorbaciov, secretar general al CC al PCUS, un protest împotriva opririi publicării Arhipelagului GULAG în revista „Novîi mir". Printre semnatari: Serghei Averinţev, Andrei Bitov, Igor Zolotusski, Stanislav Rassadin, Valentin Rasputin ş.a.
Un alt grup de scriitori propune Secretariatului conducerii Uniunii Scriitorilor să-l reprimească pe Soljeniţîn ca membru al acestei uniuni.

Cu prilejul celei de a 70-a aniversări a lui Soljeniţîn „Buletinul mişcării creştine ruse" scoate un număr special dedicat scriitorului. La Moscova, revista „Vîbor" („Opțiunea"), difuzată prin Samizdat, publică scrisoarea trimisă de Soljeniţîn din America şi mai vechea lui (expediată încă din toamna anului 1973 şi publicată la 3 martie 1974) Scrisoare către conducătorii Uniunii Sovietice, în care îi chema să pună capăt monopolului ideologic al marxismului şi să se îngrijească de nord-estul teritoriilor ruseşti.

În scrisoarea adresată lui Viktor Aksiuciț şi părintelui Gleb Iakunin, editorii revistei „Vîrbor", Soljeniţîn spune că, deşi doreşte să se întoarcă în țară şi speră ca acest lucru să se întîmple cît încă mai este în viață, nu poate face totuşi acest lucru înainte ca principalele sale scrieri să fie editate în URSS.

1989 Februarie. Revista (în l. rusă) „Secolul XX şi lumea" publică articolul Să nu trăim în minciună (pe care Soljeniţîn îl scrisese încă din 1974), însoțit de o postfață a lui Igor Vinogradov. Almanahul Kuban începe publicarea unui „ghid" prin universul lui Soljeniţîn, conceput şi scris de Piotr Palamarciuk.

13 februarie. Moscova. Seară dedicată împlinirii a 15 ani de la data expulzării lui Soljeniţîn din țară. Au participat Igor Vinogradov, Vladimir Borisov, Elena Ciukovskaia. Printre alții a luat cuvîntul Anatoli Strelianîi, care şi-a intitulat discursul Să nu crezi, să nu te temi, să nu ceri. Concepția despre lume a lui A. Soljeniţîn conform cărții Arhipelagul GULAG, tipărită de publicația „Russkaia mîsl" („Ideea rusă") la 24 februarie.

Iulie, în revista „Novîi mir" apare Discursul destinat ceremoniei decernării Premiului Nobel. Începînd cu numărul 8 (august), aceeaşi revistă întreprinde publicarea cîtorva capitole din Arhipelagul GULAG, selecționate de autorul însuşi.

1990 Editura Sovetski pisateli (Scriitorul sovietic) editează integral Arhipelagul GULAG (3 vol.). Revista „Novîi mir" începe publicarea romanului În cercul întîi. Revistele „Zvezda" („Steaua"), „Naş sovremennik" („Contemporanul nostru"), „Neva" încep să publice „noduri" din Roata roşie.

16 august. Decretul preşedintelui URSS, M.S. Gorbaciov, prin care lui Soljeniţîn i se ridică acuzația de trădare şi i se redă cetățenia sovietică.

Septembrie. Publicațiile „Literaturuaia gazeta" şi „Komsomolskaia pravda", concomitent cu Editura YMCA-Press din Paris, publică Cum să reorganizăm Rusia? Textul acestui articol a stîrnit numeroase ecouri contradictorii.

Lui Soljeniţîn i se decernează Premiul de Stat al RSFSR pentru Arhipelagul GULAG, dar scriitorul îl refuză: „Este o carte despre suferințele a milioane de oameni, şi eu nu pot să agonisesc glorie pe seama ei" („Izvestia", 12 decembrie 1990).

După o aşteptare de peste un deceniu, Natalia Reşetovskaia, prima so-

ție a scriitorului, publică la Moscova volumul de memorii Soljeniţîn - o amplă si minuțioasă biografie între 1936, anul cînd l-a cunoscut, şi 1974, anul expulzării prozatorului din Uniunea Sovietică.
În România, chiar din primele luni ale anului (la foarte scurtă vreme după revoluția din 1989), au început să apară fragmente din scrierile lui Soljeniţîn, însoțite de prezentări ale vieții şi operei scriitorului, presa noastră vrînd parcă să recupereze anii mulți de tăcere impusă de cenzura regimului totalitar de la noi. Astfel, episoade din Arhipelagul GULAG publică „Timpul" din Iaşi (Nr. 1 din 13 ianuarie; traducere de Dumitru Păduraru şi C.M. Spiridon), „Orizont" din Timişoara (numerele din 6 ianuarie, 26 ianuarie şi 2 februarie; traducere de Simion Lăzăreanu). Revista „Argeş" din Piteşti (Nr. 1 din ianuarie) tipăreşte capitolul Surîsul lui Buddha din romanul În cercul întîi (traducere de Rodica Baltazar). Tot din acelaşi roman, săptămînalul „Adevărul literar şi artistic" (care la începutul apariției din 1990 s-a numit „Adevărul de duminică") publică (din aprilie 1990 pînă în iunie 1991) un lung serial în traducerea lui Laurențiu Duță.
1991 17 septembrie. Una dintre declarațiile făcute după ce i s-a redat cetățenia: „O dată cu hotărîrea procurorului general nu mai există nici o piedică juridică în calea reîntoarcerii mele în patrie. Dar, înainte de a face acest lucru, va trebui să-mi termin lucrările începute mai demult aici. După ce o să mă întorc în Rusia, o să am alte griji, pe care le voi împărți cu toți cei de acolo."
La Bucureşti, în editura Quintus, apare O zi din viața lui Ivan Denisovici, în traducerea lui Sergiu Adam şi Tiberiu Ionescu, cu o postfață semnată de Vlad Sorianu. (Trebuie menționat faptul că această traducere a aşteptat lumina tiparului mai bine de un sfert de secol. Semnalăm, de asemenea, că mai există o versiune românească a microromanului soljeniţînian, realizată cu înalt profesionalism şi talent de Nina Grigorescu tot înainte de 1989, versiune ce îşi aşteaptă încă editorul.)
1992 Octombrie. Philippe de Villiers organizează în Vendee o întîlnire la care au luat parte cîteva mii de persoane. În discursul rostit la această întîlnire, Soljeniţîn a denunțat „primul mare genocid, teoretizat ca atare în istoria modernă a lumii". (Este vorba de înăbuşirea sîngeroasă a rezistenței regaliste din Vendee şi Bretagne de către forțele republicane în 1793-1795.) Gestul lui Soljeniţîn a contrariat presa de stînga şi în general stînga occidentală.
1993 La sfîrşitul anului face publică hotărîrea de a se întoarce în Rusia.
În acest an aniversar (75 de ani), în România s-au publicat o serie de materiale dedicate personalității marelui scriitor. Astfel la 23 şi 30 aprilie, Radio România-Cultural, în cadrul emisiunii „Dicționar de literatură universală" a prezentat eseul Alexandr Soljeniţîn, aparținînd cunoscutului prozator şi traducător Alexandru Calais. Tot lui îi aparțin Ce face Soljeniţîn astăzi (Radio România-Cultural, emisiunea „Revista literară

Radio", 6 iunie), Alexandr Soljeniţîn a împlinit 75 de ani („Caiete critice" 10/12), Soljeniţîn-75 („Literatorul", Nr. 51-52).
La Cluj-Napoca, în volumul Studii de limbă, literatură şi metodică, VIII, Mircea Croitoru publică studiul Alexandr Soljeniţîn (Repere ale creaţiei).
1994 Vede lumina tiparului studiul Chestiunea rusă la sfirsit de secol XX, care, în ultimă instanţă, ar consta în edificarea unei Rusii morale şi în protejarea poporului.
26 mai. Începe călătoria de întoarcere în Rusia. După două opriri la Vladivostok şi Magadan (centrul regiunii cu acelaşi nume în Extremul Nord, fost punct de triere a deţinuţilor politici trimişi în lagărele Kolîmei), Soljeniţîn îşi va urma lunga călătorie spre Moscova, cu etape în alte cîteva oraşe siberiene, (în România, despre acest periplu va scrie şi ziarul „România liberă" din 27 mai.) Ajuns la Moscova, va locui într-un apartament din centru, pînă ce se va încheia lucrul la vila sa din afara capitalei. Se întîlneşte cu preşedintele Boris Elţin.
28 octombrie. Rosteşte un discurs în Duma de Stat.
De acum şi pînă la sfîrşitul anului 1995 s-a întîlnit de multe ori cu ziarişti ruşi şi străini, a dat numeroase interviuri, a susţinut la Televiziune emisiunea intitulată întîlniri cu Alexandr Soljenitîn (care a luat sfîrşit în 1996, o dată cu începutul campaniei electorale din Rusia).
Numărul 6 al revistei „Zvezda" din Sankt-Petersburg este dedicat lui Alexandr Soljenitîn: articole, cîteva discursuri şi interviuri ale scriitorului, amintiri, scrisori ale unor cetăţeni sovietici cu prilejul expulzării lui. Este interesant articolul Problema concepţiei eroice (Soljenitîn şi Nietzsche) al lui Richard Tempest, care lansează ideea unui Soljenitîn - autor al propriului mit biografic, fie patriarh, fie proroc. Viaţa şi opera scriitorului au revelat lumii un exemplu al eroicului. Aidoma prototipului mitic carlylean al Scriitorului-Proroc, el se recunoaşte în rolul celui care îndeplineşte o datorie istorică faţă de milioanele de morţi, al celui care pedepseşte cu Paloşul lui Dumnezeu în împărăţia minciunii. Cu Nietzsche, Soljenitîn se aseamănă prin tipul profetic al comportamentului şi limbajului artistic, prin originalitatea deosebită a limbii şi stilului. Filosoful german a dezvăluit lumii eroul care a biruit omul din sine. Scriitorul rus a revelat lumii eroul care a biruit sclavul din sine. Eroul lui Nietzsche vorbeşte în locul tuturor. Eroul lui Soljenitîn vorbeşte în numele tuturor. (După „Kontinent", Moscova-Paris, Nr. 82).
Revista „Convorbiri literare" din Iaşi dedică Nr. 1 din acest an lui Alexandr Soljenitîn. Au semnat articole: Sorina Bălănescu (Spiritul lui Soljenitîn: libertatea şi locul din vis), Jean Cathala (Reflecţii despre Arhipelagul GULAG), Livia Cotorcea (Soljenitîn sau lumea din noi), Mircea Croitoru (Alexandr Soljenitîn şi literatura rusă), Bedros Horasangian (O mărturisire pentru „melancolia disperării"), Leonte Ivanov (O întîmplare în gara Kocetovka. O posibilă interpretare), Constantin Romanescu (Soljenitîn şi viitorul lumii), Almoş-Bela T. (Promovarea bioeticii prin

opera lui Soljenitîn).
La Bucureşti, revista „România literară" publică în Nr. 31 (17-23 august) articolul profesorului universitar Gheorghe Barbă - Fenomenul Soljenitîn.
1995 În Editura Anastasia apare Chestiunea rusă la sfîrşit de secol XX. Traducere de Boris Buzilă, prefață de Alexandru Paleologu.
Editura MYDO CENTER din Iaşi publică volumul de memorii al Nataliei Reşetovskaia Soljenitîn. Versiunea românească, realizată cu deosebită acurateţe şi sensibilitate, aparţine Sorinei Bălănescu, care semnează şi o inspirată postfață, precum şi notele.
1996 12 noiembrie. Participă la simpozionul internațional F.M. Dostoievski şi cultura universală (Moscova-Sankt-Petersburg, 11-17 noiembrie). După ce adresează un cuvînt de salut participanților, îşi expune în continuare concepția proprie referitoare la personalitatea lui Dostoievski.
Revista „Luceafărul" (Nr. 5 din 7 februarie) publică eseul lui Gheorghe Barbă, intitulat Cuvînt despre Soljenitîn. Tot lui Gh. Barbă îi aparţine şi articolul Alexandr Soljenitîn - martor incomod al secolului, apărut în volumul Studii de slavistică, VII, tipărit sub egida Editurii Universității Alexandru Ioan Cuza din Iaşi.
1997 Mai. Soljenitîn este ales membru al Academiei de Ştiințe din Rusia.
7 iunie. La Bucureşti, sub egida Editurii Univers, apare volumul I al Arhipelagului GULAG, care este lansat în cadru festiv la cea de a cincea ediție a Tîrgului Internațional de Carte Bucureşti. Cu acest prilej au vorbit criticul şi profesorul universitar Mircea Martin, directorul editurii, criticii literari Alexandru Paleologu (autorul postfeței) şi George Pruteanu, precum şi traducătorul. După opinia presei, cartea a constituit evenimentul Tîrgului şi, alături de Casa Puşkin de Andrei Bitov, de varietatea şi valoarea celorlalte titluri expuse, a contribuit ca Editura Univers să fie considerată liderul incontestabil al acestei competiții internaționale.
Săptămînalul francez „L'Express" (din 21-27 august) publică articolul lui Soljeniţîn Ipocrizia sfîrşitului de secol XX.
24 septembrie. Participă la masa rotundă organizată de Academia de Ştiințe din Rusia cu tema Ştiința în pragul noului mileniu. Intervenția lui Soljeniţîn intitulată Epuizarea culturii, apare în revista „Moscovskie novosti".
27 septembrie. La postul de radio Rusia începe un ciclul de emisiuni (65), în care va prezenta epopeea sa istorică Roata roşie. Cu acest prilej, în ajunul emisiunii, a acordat un interviu pentru „Moskovskie novosti", publicat în numărul din 28 septembrie - 5 octombrie.
Octombrie. Sub egida Editurii Albatros din Bucureşti apare romanul Pavilionul canceroşilor. Traducerea de înaltă ținută este semnată de Maria Dinescu şi Eugen Uricaru.

Decembrie. Editura Univers scoate de sub tipar volumul al II-lea al Arhipelagului... Versiunea românească a acestui volum aparține cunoscutului traducător Ion Covaci.
1998 7 ianuarie. Ziarul „România liberă" publică un grupaj de materiale dedicat lui Soljenițîn. Grupajul cuprinde un microportret biobibliografic, articolul Ipocrizia sfîrsitului de secol XX în traducerea lui Călin Stănculescu, fragmente din intervenția la masa rotundă organizată de Academia de Ştiințe din Moscova şi Interviul din „Moskovskie novosti" (28 septembrie -5 octombrie 1997).
11 februarie. Revista „România literară" tipăreşte articolul Capodopera lui Soljenițîn, semnat de Albert Kovâcs, în care autorul face o amplă prezentare şi, totodată, o fină analiză a romanului Pavilionul canceroşilor.

DINCOLO DE LITERATURĂ

Un singur cuvînt adevărat cîntăreşte mai mult decît Universul.
SOLJENIȚÎN

CE POATE FI mai tentant pentru autorul unei postfețe decît exegeza literară a cărții abia sfîrşite? Starea de grație a sentimentului estetic, retrăit pas cu pas în timpul lecturii, îşi caută acum - în chip firesc – motivațiile capabile să o conştientizeze, să o explice şi să-i probeze temeinicia. Efortul analitic se îndreaptă spre o altă descoperire a operei, incitat de tensiunea trăirii artistice, dar - totodată - desprins de ea, sustras determinărilor ei emoționale, aşezat la o distanță care să-i confere independență în mişcare şi să-i deschidă o altă perspectivă, alte posibilități de cuprindere şi de aprofundare. Dialogul din timpul lecturii nu se încheie, dar se modifică; în discursul exegetic, conştiința cititorului e obligată să se despartă de ipostaza interlocutorului privilegiat, admis ca prezență nemijlocită în concretețea existențială a lumii fictive, şi îşi asumă - prin intermediul comentariului critic - rolul unei instanțe interogative nu doar în raport cu destinul acestei lumi, ci şi cu discursul instituitor care o face posibilă. Interpretarea pune în evidență modalitățile constructive ale operei şi îi descoperă sensului său întreaga plenitudine interioară, oferindu-i şi argumentele unei evaluări în ordine artistică.
Exegeza operei, ca subiect al postfeței, împlineşte îndeobşte şi aşteptarea cititorilor; ei pot găsi, astfel, măcar în parte, confirmarea propriilor intuiții ori, mai ales, justificarea explicită a unor semnificații numai bănuite, fără să excludem că deseori interpretarea propusă produce efectiv o limpezire, o relansare a dialogului întrerupt de bruiajul unor neînțelegeri, de incapacitatea comunicativă a unor situări neadecvate. Postfața îşi dovedeşte rațiunea de a fi ca partener avizat nu atît în aventura lecturii, cît în meditația ce îi urmează.
De data aceasta, însă, postfața iese din tiparele obişnuite, însuşi autorul ei se află într-o situație excepțională. La sfîrşitul lecturii, cînd şi-a ridicat ochii din orizontul Arhipelagului GULAG, foile albe de hîrtie pe care le avea în față i se refuzau, pur şi simplu, scrisului. Albul lor devenise dureros, lovind - (paradoxal) cu lumina lui stinsă - retina ochilor încă deschişi într-o uimire neîncrezătoare, semănînd mai mult cu spaima decît cu mirarea. Albul foilor nescrise se întindea în fața lui neverosimil ca un imens deşert arid de oase calcinate, cenuşa albă a milioanelor de victime din gulag, risipite în mormîntul nemormînt al gropilor comune ori al cimitirelor fără cruci şi fără lumînări. Cerneala nu s-ar putea scrie niciodată pe pojghița poroasă a acestei întinderi de nisip viu, nedesprins cu totul de ereditatea lui omenească. Vuitul din preajmă, adiere fără putere, lăsînd nemişcată făina deşertului unde au fost măcinate

destine (simțit ca un tremur pe mîna pregătită să scrie) e poate doar multiplicarea enormă a respirației din urmă a sufletelor expiate fără cuminecare.
Cum s-ar putea scrie aici şi acum! Şi, mai ales, ce s-ar putea scrie acum despre acest aici! De unde impersonalitatea rece a retragerii la o distanță necesară spre a putea privi în linişte peisajul neliniştit al poveştii tragice, abia sfîrşite? Cum s-ar găsi tăria smulgerii din coşmar spre a analiza metodic grila narativă, tipurile de focalizare ale povestirii, funcțiile personajelor în polifonia romanescă? Cine s-ar putea opri, acum, la disociații subtile între autorul analitic şi cel implicit, între naratorul martor şi naratorul credibil? În mijlocul deşertului iscat din închipuire pe albul foilor, peisaj lunar ieşit parcă din implozia umanității însăşi, am putea, cititorule, să dialogăm împreună despre competența narativă?
E o întrebare directă, deoarece nu am nici o îndoială că m-aş afla singur în solitudinea uluirii mele. E imposibil să mă fi înşelat că cititorii lui Soljenițîn, cei care au avut puterea să ducă pînă la capăt călătoria prin gulag, nu mi s-ar afla alături, cu fețele înălbite de oroare, ca şi cînd praful deşertului meu le-ar fi acoperit obrajii cu făina oaselor calcinate. Am certitudinea că ne găsim împreună, că ne înțelegem în aceeaşi restrişte a memoriei, că neputința mea de a scrie o postfață obişnuită nu e doar împărtăşită, dar se afla de la început în aşteptările lor. Sunt sigur că dialogul nostru despre Arhipelagul GULAG nu trece nefiresc dincolo de literatură.
Totuşi, cineva ne-ar putea bănui de o cu totul fondată rătăcire emoțională. Întîmplările din Arhipelag țin toate de cotidianul lumii noastre, mai mult sau mai puțin obişnuit, evocînd stări şi evenimente comune, deşi nu fac parte dintr-o experiență proprie: arestări, anchete, sentințe judiciare nedrepte. Pe multe le ştim din memoria unui trecut nu prea îndepărtat ca să intre efectiv în istorie, rămas ca un fel de prezent deja trăit, ale cărui consecințe le resimțim încă în viața de fiecare zi. În parte, sunt aici anii războiului cu toate nenorocirile lui, cu privațiunile de tot felul ce i-au urmat, între care mai ales cutremurul politic şi social al unei dictaturi necunoscute pînă atunci, închisorile, deportările, fuga din țară, evacuările din case şi domiciliile forțate, marginalizarea socială ca o moştenire de familie, sărăcia mai greu de suportat lîngă îmbogățirile perverse, presiunea tăcută dar devastatoare a poliției cu fețe diferite, au fost realitatea timpului nostru pînă nu demult. Fără să fim implicați noi înşine (cei aflați direct sub tăvălugul maşinăriei rămîn într-o altă clasă), n-a fost poate nimeni exclus de la canonul acestui destin colectiv.
Tocmai de aceea intrarea în gulag nu surprinde, iar drumurile lui le descoperim bătătorite de oameni aflați de atîtea ori în vecinătate. Diferența vine din impactul direct. Ceea ce era odată numai auzit (chiar dacă a putut însemna mai mult decît un fapt divers), ceva ce aparținea altcuiva, rămînea prea departe ca să ne atingă sau ne atingea prin ricoşeu,

întîmplător şi superficial, acum, în călătoria prin Arhipelag, ni se impune ca o existență asumată. Nenumăratele vieți împinse în lagăre devin ale noastre. Ceea ce era „la doi paşi de noi" se loveşte, acum, de timpanul nostru, ne intră în suflet, ni se cuibăreşte în conştiință. „Țîrîitul strident al soneriei în miez de noapte", „bătăile brutale în uşă" le auzim noi, treziți din somnul nostru liniştit. Sunt eu, de două ore, „cu picioarele goale în apa rece ca gheața" şi mie mi se urlă: „Mărturiseşte!" Există, desigur, şi momente-limită în care frica, umilința, durerea fac să cedeze puterile trupului şi sufletului. La o percheziție, cînd totul se taie, se sparge, se goleşte, se împrăştie, se rupe, copilul abia mort e aruncat din sicriu, în fața mea, de mîinile murdare ale „găitanelor albastre"; în aşteptarea anchetei, mă simt aruncat în „boxa cu ploşnițe", le simt năpustindu-se flămînde, le strivesc, mă sufoc de putoarea lor, pînă ce cad resemnat, lăsîndu-le să-mi sugă sîngele; apoi, la izvorul Zarossi, am „mîncat leşul unui cal care... duhnea, colcăind de muşte şi viermi". Dar omul e capabil să treacă şi peste asemenea întîmplări; dacă are forța şi credința să le depăşească, viața va putea merge înainte îngropîndu-le într-o amintire tăinuită care poate chiar să fortifice. Din umilință se renaşte, prin durere se poate deveni mai puternic. Destinul tragic îl poate înălța pe om, iar viața oferă exemple nenumărate, în timp ce literatura a făcut din dramele existenței subiectele ei privilegiate, convertind răul în bucuria binelui regăsit.

De unde, atunci, această crispare sufletească după lectura lungului memorial despre gulag? De unde această uimire înspăimîntată pe care ți-o dă numai incredibilul şi de ce retrăirea încercărilor omeneşti, cît de dure ar fi, pînă la limita suferinței ori chiar la pragul morții, duce la neputința spiritului de a se căuta şi înțelege prin ele? Aş spera să mă întîlnesc cu cititorii şi în răspunsuri; să fim alături nu doar în identitatea stării de spirit, ci şi în motivele ce o explică.

Arhipelagul GULAG e o lume stranie, paradoxală, deoarece e reală şi fantastică în acelaşi timp. Mai mult: cu cît realitatea e mai evidentă, mai concretă, mai nemijlocit senzorială şi mai comprehensivă în referințele ei tangibile, naturale, cu atît devine mai ireală, mai iluzorie, îndepărtîndu-se de orice temei credibil, înfățişîndu-se spectrală, utopică, suprarealistă, un fel de himeră a viziunii celei mai autentice. Gulagul e o închisoare care ar trebui să fie locul de recluziune pentru nefericiții vinovați din lumea liberă. E însă o închisoare insolită, întîi de toate prin proporțiile ei. Este atît de imensă, încît ideea închiderii, a împrejmuirii pare neverosimilă. În fapt e vorba de o lume deschisă prin întinderea ei, imposibil de constrîns în spatele unor pereți impermeabili, dar formată dintr-o multitudine de „insule" zăvorÎte, păzite - arhipelagul! - de nenumărate nuclee celulare, atît de multe, încît spațiile dintre ele nu mai aparțin exteriorului liber, sunt contaminate de aerul interdicției. Gulagul nu mai e puşcăria unei lumi, ci o lume care ființează ca puşcărie. Acestei

imensități spațiale i se suprapune numărul incomensurabil al azilanților: puşcăriaşii sunt de ordinul milioanelor. Fiecare deținut are un număr, dar acesta ține de celula lui insulară, repetat de sute de ori, în locuri diverse şi pe identități diferite, fără să poată fi un semn real de ordine într-un inventar fantasmagoric. Această lume, variabilă doar prin rata mortalității, nu cunoaşte totuşi niciodată pericolul extincției; în locul reproducerii naturale, populația se menține prin valuri continue de imigrare, intrate sistematic şi la timp, după reguli ce nu-i aparțin, dar care îi păstrează existența la dimensiunile ei năucitoare. În această perpetuă reîmprospătare a puşcăriei (scriitorul însuşi a fost condamnat la domiciliu forțat perpetuu) stă legătura strînsă, fatală cu cealaltă lume din afară. Cele două universuri sunt posibile numai împreună, fiecare prin celălalt, fiecare ca o condiție reciprocă de existență; orice s-ar prăbuşi undeva ar pune sub semnul întrebării partea cealaltă. O asemenea simbioză existențială între lume şi puşcărie, între oamenii liberi şi oamenii constrînşi, dizolvă granițele presupuse, le aplatizează orice diferență, le uneşte într-un fel de bizară comunitate pe cît de imposibil să fie negată, pe atît de imposibil să fie crezută.

Neobişnuitul acestei închisori începe să se revele cu adevărat abia de acum înainte. Dacă puşcăria devenise lume prin imensitate, aparent autonomă şi independentă, lumea se descoperă ca puşcărie prin dependența ei funciară de gulag. Văzute împreună în viziunea Arhipelagului ca unic spațiu uman, umanitatea lor întreagă se înfățişează ca un uriaş univers concentrațional. Ceea ce la început era ascuns de o iluzie de perspectivă, efect al erorii de focalizare datorate limitei fiziologice a ochiului, devine pas cu pas, pagină cu pagină, adevărul indubitabil al unei realități cumplite.

Consecința imediată a acestei „iluminări", a depăşirii înțelegerii pînă acum incomplete ori greşite e descoperirea absenței ciudate a libertății. În gulag, ne-libertatea reprezintă însuşi modul de a fi, elementul definitoriu care marchează existența. Intrarea în gulag înseamnă tocmai pierderea libertății. Lipsa de libertate este semnul evident de apartenență şi, totodată, criteriul diferențierii. Omul de aici era împins în degradare prin acest deficit al umanității sale. Salvarea venea din caracterul pasager al acestei stări, din posibilitatea - cel puțin probabilă - de a o depăşi, de a putea ieşi din ea, de a regăsi starea normală. Ceea ce aflăm acum e lipsa acestei diferențe şi imposibilitatea unei transformări. Lumea din afară este la fel de neliberă, fără să fie efectiv o puşcărie. Umanitatea de dincolo are acelaşi deficit care o degradează; cu o diferență subtilă, abia perceptibilă, în nici un caz corectivă în substanța ei. Oamenii lumii din afara gulagului au iluzia libertății în măsura în care nu le este confirmată instituțional ne-libertatea. Dar situația lor e chiar mai deplorabilă decît a deținuților. Ei sunt fie inconştienți, dovedind un deficit individual de umanitate, fie îşi dau seama că starea lor de

libertate iluzorie are un caracter pasager, adică au conştiința că posibilitatea - mai mult decît probabilă - de a o depăşi în ne-libertate îi face să trăiască în anormal, fără să aibă măcar şansa unei întoarceri la normalitate. Certitudinea unei ne-libertăți tranzitorii (cea a deținuților) e înlocuită de convingerea arestării iminente. Ei se văd astfel aruncați într-o stare de nesiguranță perpetuă, cu efecte corozive, producătoare continuă de tensiune ajunsă uneori la cote insuportabile. După săptămîni, luni, ani de aşteptare, arestarea apare ca o limpezire interioară, ca o benefică detensionare, ca o ieşire la liman. Trecerea din om liber în prizonier e salvatoare. Bucuria stranie a transformării în deținut implică o răsturnare de criterii, de valori şi se poate explica doar prin ambiguitatea concentraționară a celor două lumi. O gîndire coerentă e posibilă numai acceptînd anormalul ca normă, recunoscînd jurisdicția totală a imperiului puşcăriei.

Dizolvarea celor două lumi una în alta pe temeiul ilibertății nu duce însă singură, pînă la capăt, declasarea umanității acestui univers. Antinomia dual㠹 ca principiu al identității, lasă stării de libertate o şansă de a se păstra nedistorsionată măcar în interiorul acestei revărsări a universului coercitiv: trăieşti un vis

depăşind trezia, simți neliniştea în raport cu tihna. Ilibertatea deținuților reali sau virtuali ar apărea evidentă în opoziție cu libertatea celor ce îi agresează şi îi supun. Arestatul aşteaptă pe arestuitor, anchetatul stă la bunul plac al inchizitorilor săi, condamnatul e supus sentinței judecătorului. Deasupra şi în afara celor supuşi şi constrînşi se află deținătorii de putere în stare să aplice constrîngerea şi să impună supunerea. Sclavii se recunoşteau în oglinda stăpînilor lor. Atentatul la umanitate se datora atît acestui apartheid injust, cît şi discrepanței numerice dintre sclavi şi oamenii liberi. Cei din urmă păstrau însă vie, în ciuda acaparării nedrepte, ideea de libertate, iar autoritatea lor vremelnică lăsa deschisă posibilitatea extinderii regnului libertății chiar şi pînă la deplina lui înstăpînire. în universul Arhipelagului, libertatea însăşi a fost exterminată; nicăieri nu-şi poate afirma un drept de existență şi nimănui nu-i este îngăduit să o dețină cu adevărat. Anchetat şi anchetator, condamnat şi judecător sunt clase provizorii, interschimbabile (nu prin accident, ci în mod principial); nici unul nu este exclus de la aşteptarea arestării. Nesiguranța existenței îi stăpîneşte pe toți. Noii sclavi n-au nevoie de stăpîni pentru a fi şi a se simți astfel; sclavia e însăşi condiția existenței precum aerul. Nici o instanță a libertății nu decide supunerea; oricît ai urca în ierarhia stabilită de coeficientul de sclavie nu poți ajunge pe o treaptă a libertății depline. Singurul liber este sistemul, dar un sistem reglat să gestioneze ne-libertatea. Organismul social a fost transformat într-un mecanism. Libertatea, condiție a umanității (sociale şi individuale), a fost scoasă

din starea ei naturală şi încorporată în angrenajul artificial al sistemului, menit nu să o reproducă, ci să o interzică. Universul concentraționar trăieşte în voia unui sistem represiv.
Suntem însă departe de a epuiza motivele contrarietății înfricoşate. Opresiunea, ca instrument fundamental al sistemului bazat pe privarea de libertate, indiferent de duritatea ei inumană, poate admite măcar o farîmă de suportabili-tate dacă îşi afirmă rostul, chiar şi injust, în Arhipelag, opresiunea e arbitrară, rațiunile ei sunt iraționale; întemeiată pe o adevărată religie a pedepsei şi înfăptuită printr-o frenezie a osîndirii, opresiunea a rupt ilogic raporturile ei cu vina. Ideea de culpă devine un construct artificial, modelabil după nevoile sistemului, fără legătură nici cu normele, nici cu pedeapsa. Legea supremă, dacă poate fi numită aşa, e arbitrarul; Decretul 58 e ipostaza lui abracadabrantă, iar aplicarea sa o multiplicare dementă a samavolniciei, în Arhipelag, vinovăția e o fantasmă care poate lua întruchipări neaşteptate şi aberante, jucînd destinul omului la ruleta nemiloasă a celor mai cumplite pedepse. Totul se întîmplă în atmosfera liniştit-terifiantă a iraționalului desăvîrşit. Un croitor îşi împlîntă acul în ziarul cu fotografia lui Kaganovici, o vînzătoare îşi face socotelile pe fruntea lui Stalin dintr-un jurnal. Amîndoi ajung în gulag pentru zece ani. Ce s-a întîmplat? Cine i-a văzut? Cine i-a condamnat? O maşinărie fantastică, un perpetuum-mobile al terorii, se învîrte zi şi noapte în ritmuri şi în direcții neştiute de nimeni, inexplicabile, rămase neexplicate.
însăşi absența libertății se dovedeşte acum a fi un semn al arbitrarului dominator, principiu şi efect al sistemului. Spuneam că oricît am urca în ierarhia ordinii sociale nu putem găsi nici un loc în care libertatea să se afirme pe deplin; descopeream o țară de sclavi fără stăpîni, un imperiu al opresiunii fără Opresorul
489
care o exercită afirmîndu-şi liber voința. Hegel observa însă că, într-o lume despotică, în timp ce toți ceilalți sunt sclavi, suveranul e liber; nici n-am putea face abstracție de umbra lui Stalin, forță malefică atotputernică, întinsă ani şi ani în lumea gulagului, fără nici o oprelişte. Numai că între teoria lui Hegel şi dictaturta lui Stalin se aşează o istorie mişcată din balamalele ei de Marx şi de Lenin; ceea ce a făcut posibilă o deviere a autocrației tradiționale care, printr-o fatidică inginerie genetică, a produs pe tiparul suveranului ipostaza viciată a dictatorului comunist. Soljenițîn, cum s-a remarcat (Claude Lefort, L'iiomo al bando, Vallecchi, Firenze, 1980), observă travestiul şi îl numeşte pe țarul roşu egocrat („edinoderjeț"). Diferența e mai mult decît de nuanță. Autocratul e despotul nesupus nici unui control al legii, liber în toate acțiunile sale; avea o legitimitate supranaturală şi în vechime se închipuia el însuşi ca un zeu. Stalin iese dintr-un asemenea model. Susținîndu-şi legitimitatea prin popor (chiar şi redus la voința proletariatului), el se prezintă, de

asemenea, ca acționînd în respectul legilor; păstrează doar ipostaza „zeiască" prin puterea lui absolută, prelungind - din unghiul statului modern - o conduită perimată, acum ridicolă. Adevărul e că şi legitimitatea, şi supunerea la legi sunt o farsă; prima este doar impusă prin forță şi teroare, a doua e ocolită prin arbitrarul legilor. Dictatorul comunist e întruchiparea puterii absolute, exercitată prin intermediul sistemului şi supus mişcării lui arbitrare; sistemul îl produce şi el face posibilă existența lui. „Cu el se realizează imaginea perfectă a lui UNU. Acesta este semnificatul cuvîntului egocrat: nu un despot care guvernează singur şi fără controlul legilor, ci mai curînd cel care concentrează în persoana sa întreaga putere socială şi, în acest sens, apare (şi se prezintă) ca şi cum n-ar fi nimic în afara lui, ca şi cînd ar fi absorbit substanța societății, ca şi cînd - Eu absolut - s-ar putea dilata la infinit fără să întîlnească nici o rezistență dincolo de el." Motiv pentru care identitatea personală a dictatorului, oricît de malefică ar fi în singularitatea ei, nu este în primul rînd responsabilă de efectele generale ale sistemului comunist, între Stalin şi Mao, între Georghiu-Dej şi Fidel Castro diferențele sunt de nuanță şi nu de esență. Ei pot modifica întinderea lagărelor, pot face schimbări de decor înlăuntrul lor, le pot pînă şi suspenda, dar nu pot înlătura din sistemul comunist spiritul gulagului: „pentru că sistemul vrea să supraviețuiască şi ele (lagărele — n.n.) reprezintă hrana lui".

Un capitol din ultima parte (Stalin nu mai este) se intitulează mai mult decît explicit: „Cîrmuitorii se schimbă, Arhipelagul rămîne"; Soljenițîn e atît de încredințat de acest adevăr, încît nu-i oferă Părintelui popoarelor, nici măcar în perioada de glorie devastatoare, rolul de primadonă. Dictatorul rămîne în umbra şi în subordinea sistemului, „o rotiță şi un şurub" (cum zicea Lenin) în angrenajul lui cu rotiri fatale, chiar dacă rotița şi şurubul se află în postul decisiv al cutiei de comandă. Nici cinismul paranoic, nici brutalitatea primitivă care îl caracterizează ca individ, nu-i mai aparțin întru totul ca dictator; ca trăsături ale Conducătorului, pîrghii portante în explozia terorii, ele sunt imputabile sistemului, singurul capabil să le selecteze şi să le facă active în toată amploarea lor distrugătoare, în afara sistemului, Stalin ar fi putut sfîrşi într-o pagină de scan-

490

dal, printre atîția criminali cruzi şi paranoici de la marginea societății sau dintr-o mafie de anvergură.

Sistemul comunist, manevrat în interiorul lui de suspiciune, ură, lăcomie, nu doar că produce alegerea Despotului dintre oamenii deviați de vicii, marii bolnavi sufleteşti, dar creează posibilitatea multiplicării lui în infinite variante, împrăştiate la toate nivelurile şi în toate structurile societății, mai mari sau mai mici egocrați care dispun în acelaşi mod samavolnic de grupul (mai larg ori mai restrîns) pe care îl pot domina.

„Acest neam de lupi oare de unde a apărut în poporul nostru? Oare are aceleaşi rădăcini ca şi noi? Nu are acelaşi sînge?" întrebare cumplită pusă de Soljeniţîn, la fel pentru toţi care îi caută răspunsul, înainte ca geneticienii să pună la punct tehnica donării, sistemul a inventat-o şi s-a folosit de ea. Ca dintr-o matrioşcă rusească, din dictatorul-prim ies rînd pe rînd, tot mai mici, dar identici în nelegiuire, pionii sistemului. Sunt „boşii" nomenclaturii pînă la mica birocraţie de partid, meniţi să nu lase pe harta universului concentraţionar nici o pată albă, sustrasă dreptului discreţionar de a oprima. Ca simpli indivizi, ei aparţin obştei comune, limitaţi de aceeaşi libertate iluzorie şi mereu sub pericolul aceluiaşi arbitrar; ca elemente în sistem, ei îşi depăşesc condiţia şi devin instrumentele cinic-agresive ale arbitrarului, în afara lor gulagul nu ar exista, chiar dacă mulţi, foarte mulţi i-au devenit prizonieri. Sistemul e monstruos cu el însuşi, autodevorîndu-şi complicii cei mai devotaţi; chiar dacă rar, şi Dictatorul se poate găsi printre ei. Stalin e dintre cei care a reuşit să rămînă pînă la capăt în vîrful piramidei, timp lung şi suficient spre a da gulagului o expansiune catastrofică.

Cine poate ieşi acum din gulag, din „povestea" lui, fără să fie marcat pînă la paralizia putinţei de a reacţiona? Foametea, tortura, frigul ucigător, umilinţele şi morţile, morţile fără număr sunt copleşitoare. Aici „moartea e o chestiune nici măcar de săptămîni, de zile"; „pîinea se dă atît cît la fiecare supravieţuitor să revină un mort sau doi". „La Zolotistîi brigăzile erau scoase din abataj ziua în amiaza mare, deschizîndu-se focul asupra lor la grămadă". Scenele care cutremură, cele care produc, fără să vrem, un rău fiziologic - greaţă, ameţeală, pierdere de sine - sunt multe, intolerabil de multe; oameni omorîţi de alţi oameni cu ciomege, striviţi de pămîntul surpat în mină şi lăsaţi să moară în chinurile unei singurătăţi neputincioase, oameni sfîrşiţi sub povara muncii trecută de zeci de ori peste puterile lor, oameni stinşi de nemîncare şi boală sub privirile altor oameni, oameni asfixiaţi de respiraţia celorlalţi, prea mulţi pentru numai o suflare de aer. îndrăznesc să cred, cu un gînd ascuns de mine însumi, într-un acces de milă teribilă şi respingătoare, că gazarea de la Auschwitz ar fi fost un asasinat mai civilizat, o crimă mai suportabilă; abia de reuşesc să-mi dau seama ca mintea s-a blocat, că resorturile ei s-au rupt, lăsînd-o în derivă.

Rememorările fără număr, invadate de atîtea „istorii oribile şi sfîşietoare", presează asupra conştiinţei noastre încercate de un sentiment de două ori stingheritor: pornirea de a se lăsa copleşită de amintirea gulagului, păstrîndu-i intacte contururile, retrăind-o mereu ca pentru ispăşirea unei proprii vinovăţii şi dorinţa vinovată de a se smulge din ea, ca de sub oroarea unor stafii, aruncînd-o într-o uitare salvatoare. Pentru lagărele de muncă naziste s-a inventat acel slogan

491

cinic „Arbeit macht frei - Munca ne face liberi", devenit de atunci odios; Stalin, fără să îl rescrie în ruseşte, l-a multiplicat în nesfîrşitul siberian şi l-a mutat înlăuntrul lagărelor sale, dîndu-i cuvîntului muncă înţelesul plural, împovărat de o cu totul altă semnificaţie: munci, chinuri, torturi, cazne. Cu Soljeniţîn am coborît în infern, poate nepregătiţi să vedem ceea ce nu ne-am putut închipui, poate prea slabi pentru a rezista la ceea ce depăşeşte închipuirea noastră.
Cuvintele citite de Dante la poarta de intrare în hadesul morţilor din „infernul" său: „Lasciate ogni speranza voi ch'entrate — Lăsaţi orice speranţă voi care intraţi" sunt scrise aici pentru oameni încă vii; iar pentru cei care trăiesc speranţa este o condiţie a vieţii, chiar dacă nu în sensul brut, al necesităţii organice, ci în chip spiritual, oarecum mai lax, dar în fond cu o determinare fundamentală. Omul poate supravieţui uneori în condiţii inimaginabile: „mîncînd licheni ca renii; fără speranţă, şi supravieţuirea este pusă în cumpănă, în infernul din Arhipelag nu moartea care te pîndeşte în orice zi e copleşitoare (căci poţi spera să nu fii printre aleşii ei), ci modurile perverse de neantizare a speranţei: ruperea oricărei legături cu lumea din afară, despărţirea brutală de cei dragi, înjosirea care te desparte de tine ca om, disperarea cînd îţi priveşti tovarăşii de suferinţă şi înţelegi că „sufletele lor intrau în putrefacţie". Era, mai ales, acea invenţie diabolică, impusă pe lîngă legile arbitrare, a sentinţei relative: nimeni nu mai ştia ce pot deveni cei zece, cincisprezece, douăzeci de ani de condamnare. Nu mai exista acel sfîrşit al pedepsei de care să-ţi poţi sprijini nădejdea. Intrarea pe poarta lagărului însemna, indiferent de anii surghiunului, o condamnare pe viaţă. Deţinutului din lagăr i se fura temeiul oricărei credinţe.
Nu este mai fastă nici viaţa lumii dincoace de gulag. Aici începe, de fapt, marea pregătire a calvarului; în acest spaţiu, aparent neîmprejmuit, nepăzit, necontrolat, omul simte încă mai acut constrîngerea şi limitarea. Aici, lîngă casele lor, nu unii, ci majoritatea vor afla, prin experienţă proprie, că „li se va strînge capul într-un inel de fier, că le vor fi strivite, încet, cu talpa cizmei, organele genitale, că vor fi torturaţi cu nesomn şi cu sete şi vor fi bătuţi pînă ce vor fi transformaţi într-o masă de carne însîngerată". Aici sunt tribunalele fantomă (în funcţie, pentru că „pur şi simplu este jenant ca statul să nu aibă deloc tribunale") care prezidează mascaradele judiciare cu vinovăţii inventate, dar recunoscute, cu sentinţe ştiute înaintea proceselor, cu acele condamnări insidioase fără nici o legătură cu legea sau pe temeiul unor legi fără legătură cu justiţia. Aici există Lubianka, Butîrki, Suhanovka, Lefortovo, închisorile stindard ale căror nume ascund alte mii mai puţin cunoscute, dar la fel de lugubre. Pare că totul e orînduit numai pentru trecerea în gulag. Viaţa obişnuită ar fi una de tranzit. Gulagul este asemenea vieţii de dincolo a creştinilor; doar că aşteptarea e plină de spaime şi credinţa în înviere e absentă.

Legăturile dintre cele două lumi ale universului concentraționar sunt însă mult mai profunde; ele se întrețes prin relații de neocolit. Fiecare familie de dincoace trebuie să aibă un tată, un fiu, o rudă ajunsă mai demult sau mai de curînd în insulele arestate. „În această lume rătăceau orbite şi buimace milioane de femei ai căror soți, fii sau părinți fuseseră smulşi din rădăcini şi trimişi pe Arhipelag". Fiecare din cei rămaşi trăieşte cu amintirea şi în aşteptarea celui plecat, dar şi cu stigmatul de a fi soția sau fiul unui duşman al poporului, cu teama că nici el nu va fi iertat. Arestarea iminentă devine acum explicabilă, e prevăzută, anunțată. Spectrul nenorocirii loveşte fără să aleagă nici victimele, nici consecințele. Nu sunt puțini cei pe care spaima ori prostia inconştientă îi scot dintre oameni şi îi aruncă în mlaştina josniciei: fii care îşi denunță părinții, soții care îşi alungă soții. Existența, chiar şi numai bănuită, a gulagului se infiltrează în viețile oamenilor, în conştiința lor, deviindu-le gîndirea, degradîndu-le faptele. Gulagul e ca un buboi care supurează, împrăştiindu-şi toxinele în tot corpul; lumea de dincoace se contaminează, se îmbolnăveşte, prăbuşindu-şi umanitatea într-o metastază generală, „într-o atmosferă dominată lungi ani la rînd de teamă şi trădare, cei rămaşi nevătămați sunt teferi numai pe dinafară... Dar ceea ce e lăuntric se descompune." Încet, dar sigur, sufletul omului e ros de otrăvuri fără leac: nepăsarea, cupiditatea, invidia, minciuna îl urîțeşte. Demarcația dintre bine şi rău devine volatilă şi omul decade mereu fără putință de salvare. Cruzimea, chiar ferocitatea față de alții nu-l mai deconcertează. E un prag după care omul se pierde pe sine: „Atunci a ieşit din umanitate. Poate, fără putință de întoarcere."

Sistemul, însă, nu se împotmoleşte în destinul unui om. El continuă, netulburat de sentimente omeneşti, să-şi fabrice victimele şi călăii, jucîndu-se macabru cu viețile şi sufletele tuturor. Ororile lui sunt fără limite ca şi năucirea celor ce le privesc. Dar lovitura din urmă, dată şi celei mai îngăduitoare înțelegeri, este dezvăluirea că sistemul nu s-a ivit din neant. Nu a fost boala unei molime întîmplătoare venită de nu se ştie unde, nici măcar o degenerare a organismului social: sistemul a fost programat, i-a fost prescris un soft al Răului. Nu de neumane ființe extraterestre, ci de omul însuşi. Depoziția lui Soljenițîn e fără echivoc: „Toate acestea erau roadele învățăturii înaintate, ale ideologiei de granit!" Ideologia comunistă, sorginte sigură a Sistemului, s-a născut în mințile unor oameni. Spiritul, ca proiect al degradării umane, este fața cea mai atroce şi mai deconcertantă a dezumanizării.

„Arhipelagul a luat ființă sub salvele «Aurorei»", atunci cînd ideologia funestă s-a văzut stăpînă pe primele pîrghii de putere reală. Tot ceea ce a urmat a fost inerția unui mecanism; iar nazismul va arăta, o dată în plus, cît de diverse sunt rătăcirile Spiritului. Proclamația lui Lenin, din 1917, privind țelul suprem al „curățirii pămîntului rusesc de toate insectele dăunătoare" avea o viziune satanic-profetică: omul trebuia co-

borît la starea de insectă pentru a fi strivit; celor rămaşi (nedăunătorii) li se rezerva o viaţă de artropode. Omul s-a arătat că poate fi responsabil de propria lui pieire ca om; ideologia comunistă a produs genele distructive ale umanităţii omului. Arhipelagul GULAG este dovada de netăgăduit a acestei excrescenţe maligne a spiritului uman. Soljeniţîn devine, astfel, Marele Martor în procesul comunismului.

La sfîrşitul lecturii Arhipelagului GULAG, noi, cititorule, suntem încă înmărmuriţi de suferinţa unei lumi forţată să se piardă ca umanitate. „Infernul" lui Soljeniţîn e povestea acestei aventuri tragice. Putem găsi liniştea şi obiectivitatea ca să analizăm retorica poveştii? Or, povestea nu mai are nici un sens pe lîngă tragicul aventurii. Reticenţa mea faţă de exegeza literară a Arhipelagului GULAG, dincolo de crisparea paralizantă în faţa cataclismului trăit, venea şi dintr-un sentiment de superfluu în faţa literaturii copleşite de viaţă. Problema vieţii pare prea serioasă şi destinul omului prea important pentru a le recunoaşte doar ca materie literară, iar literatura ar fi prea frivol prezumţioasă ca să se considere deasupra sau înaintea vieţii, îndoielile noastre nu sunt nici măcar originale, chiar dacă trăite sincer şi pe cont propriu. „Ce înseamnă literatura într-o lume care suferă de foame?" se interoga Jean-Paul Sartre în faţa unei situaţii asemănătoare. Iar încă în secolul trecut, Brunetiere, mult mai sigur în atitudinea lui, substituia întrebării o imprecaţie: „Ruşine celui ce cîntă în timp ce Roma se prăbuşeşte". În 1945, în faţa lumii abia ieşite din război, T. W. Adorno dă glas, de pe o poziţie identică, unei încredinţări amare: „Poezia nu mai este posibilă după Auschwitz".

Ţine însă tocmai de misterul vieţii şi de iraţionalitatea istoriei ca certitudinile cele mai ferme să fie dezminţite şi răsturnările cele mai neaşteptate să fie posibile. Meditaţia descurajantă a lui Adorno n-a fost, desigur, înţeleasă literal de nimeni. Nu despre sfîrşitul poeziei era vorba, ci de contradicţia ce i se părea insurmontabilă dintre elevaţia frumosului poetic şi degradarea omului în crimă. Faptul că omul a putut coborî în starea de cavernă făcea imoral şi necredibil gestul unei înălţări prin poezie. Neverosimil însă nu e faptul că poezia a continuat să existe, ci că după Auschwitz a fost posibil gulagul, un Auschwitz mai monstruos prin dimensiunile lui incomparabile deopotrivă în timp, în spaţiu şi în victime. Iar în vremea aceasta, literatura (ca să ne gîndim doar la „noul roman francez" al anilor '50) se despărţea narcisistic de realitate prin experimente futile, limitate la un joc interior al discursului romanesc golit de orice semnificaţie. Ca pentru a se disculpa de o neavenită contaminare cu viaţa şi spre a înlătura frustrarea unei aşteptări înşelate, Alain Robbe-Grillet îşi avertizează cititorii romanului său În labirint (1959) că se află în faţa „unei ficţiuni, nu a unei mărturii". Cam în acelaşi timp, abia aşezat la Riazan după eliberarea din domiciliul forţat impus la ieşirea din lagăr, Soljeniţîn începea să scrie Arhipelagul GULAG pe care l-ar fi putut prezenta exact cu vorbele romancierului francez întoarse pe

dos, atrăgînd cititorilor săi atenția că nu se află în fața unei ficțiuni, ci a unei mărturii. În 1970, Soljeniţîn primea premiul Nobel pentru literatură, iar patru ani mai tîrziu - cînd primul volum al cărții sale, refuzată în țară, apărea în Occident - va fi expulzat. Mărturia lui avea primul ecou.
Opțiunea lui Soljeniţîn este în afara oricărui dubiu. El, prizonierul a opt ani de gulag, în numele său şi al altora mulți (care tac sau nu mai sunt), scrie că vrea să depună mărturie împotriva uitării „în memoria tuturor celor schingiuiți şi asasinați" în arhipelag. În plus, această opțiune se confirmă în toată opera lui. Nu atît pentru că romanele sale sunt autobiografice (cel puțin ca punct de plecare), ci deoarece în fiecare din ele scriitorul îşi asumă ipostaza de martor: fie în mod direct, referențial, ca în O zi din viața lui Ivan Denisovici, fie într-un sens filosofic, deliberativ, ca în Pavilionul canceroşilor. De fiecare dată scriitorul vrea să vorbească despre ceea ce ştie, să relateze - în numele adevărului - ceea ce a văzut (sau ce a gîndit) privind întîmplările. „Da, lucrul cel mai important e să restabilesc adevărul şi cînd încep să scriu sarcina mea e numai aceea de a restabili totul aşa cum a fost". Ca martor, îşi asumă curajul moral de a refuza nepăsarea, de a fi prezent cînd alții dezertează, de a respinge orice tranzacție menită să-i cumpere tăcerea, de a se opune oricărei amenințări şi oricărui şantaj care i-ar pune în cauză depoziția. Responsabilitatea de martor îl opreşte să fie un simplu relator, indiferent şi distant. El mărturiseşte nu doar adevărul, ci şi pentru adevăr. „Istoria noastră e distrusă, e în întregime deformată şi falsificată de minciuni, iar eu încerc să restabilesc istoria. Am avea curajul să afirmăm că nu suntem răspunzători de răul care devastează lumea modernă?" Ideea de justiție, de dreptate e consubstanțială veridicității. Cititorii cărților sale sunt chemați nu doar să afle, ci şi să judece. Literatura lui e scrisă în apărarea omului, salvat doar de ataşamentul moral, fără concesii, față de bine şi adevăr.
Opțiunea de a fi martor este la Soljeniţîn una şi aceeaşi cu destinul lui de scriitor. El se decide să scrie din dorința de a mărturisi şi continuă să o facă din nevoia de a depune mărturie. Scriitorul se afirmă în măsura în care martorul poate vorbi, cei doi împărțindu-şi în mod egal responsabilitatea şi idealurile, pînă la a se confunda unul cu altul.
Soljeniţîn se naşte la 11 decembrie 1918 la Kislovodsk, în sudul Rusiei, la poalele vîrfului Elbrus, locul imaginat de Lermontov ca decor pentru poemul său Un erou al timpului nostru. Adolescența şi-o petrece la Rostov pe Don, unde îşi ia licența în fizică şi matematică, urmînd în acelaşi timp - prin corespondență - Institutul de Filosofie, Literatură şi Istorie din Moscova pe care îl absolvă în 1941. Ce va face de aici înainte e o problemă de alegere. „Căutam să discern oportunitățile pentru viitorul meu: matematica îmi era la îndemînă şi îmi deschidea cariera academică; pe de altă parte, nu voiam să-i consacru întreaga mea viață. Mai mult decît orice mă atrăgea literatura, dar înțelegeam că matematica îmi putea

asigura pîinea de toate zilele." Departe de a fi decizia rece a unui tînăr pragmatic, am descifra în confesiunea lui Soljeniţîn primul reflex al conştiinţei de scriitor, încă abia bănuit. Nevoia de independenţă, ca o condiţie a scrisului, nu putea fi decît exigenţa unui scriitor decis să spună respectînd adevărul cu orice preţ. Primele încercări literare (trimise lui Konstantin Fedin, unul din capii nomenclaturii scriitoriceşti) nu vor apărea niciodată, dovadă că debutantul nu „negociase" complezent cu cenzura oficială. În cauză nu era dorinţa de a se vedea publicat, ci nevoia de a se exprima. S-au păstrat puţine din aceste texte, unele la închisoarea Lubianka pe unde trece arestatul în 1945. Dacă ar fi fost judecat, acele texte ar fi devenit neîndoielnic probe în dosarul procesului.
Mobilizat în armată chiar în 1941, îşi amînă de nevoie începutul carierei, fără să ştie că de acum alţii vor hotărî în locul lui. Luptă la Leningrad şi pe linia morţii Oriol-Kursk, traversează cu bateria pe care o comandă Bielorusia şi Polonia în marşul Armatei Roşii spre Berlin. Vine arestat la Konigsberg (oraşul lui Kant) şi se întoarce în Rusia ca deţinut. După peregrinări prin mai multe lagăre de muncă, îşi sfîrşeşte ultimii trei ani de detenţie în gulag, într-unul din lagărele speciale din Kazahstanul de Nord, unde „fiecare condamnat purta propriul număr pe şapcă, pe piept, pe genunchi şi pe spate". El avea numărul Şci-232. Aici „se naşte" O zi din viaţa lui Ivan Denisovici, ca o mărturie din gulag. În închisori, fără grija pîinii cea de toate zilele, a face literatură pentru a mărturisi despre destinul său şi al celorlalţi este o decizie care stă deasupra lui; nu mai alege, este ales. Ideea de scriitor (autor de opere publicate, vîndute, citite) rămîne numai o iluzie. Aceea de martor e o realitate tangibilă pe care el şi-o asumă ca pe o responsabilitate. Compune în gînd, învaţă pe de rost şi peste ani va aşterne totul pe hîrtie. Aceasta este istoria poveştilor-miniatură, a poeziilor, dramelor şi, în mare parte, a celorlalte cărţi (O zi din viaţa lui Ivan Denisovici, Gospodăria Matrionei, În cercul întîi) terminate în aulul Kok-Terek, pierdut în mijlocul stepei kazahe. Întîmplător, dar nu fără semnificaţie, primii cititori ai lui Ivan Denisovici au fost judecătorii Colegiului Militar al Tribunalului Suprem (unde ajunge după reabilitarea din 1957), cărora le citeşte personal romanul. Erau primii judecători pe care i-a întîlnit. Iar prima lui „apariţie", ca scriitor, are loc în faţa unui tribunal.
În 1953, scapă ca prin miracol de un cancer rebel, după o lungă spitalizare la Taşkent, moment regăsit în Pavilionul canceroşilor, terminat în 1967, care va constitui - între altele - pretextul excluderii sale din Uniunea Scriitorilor, doi ani mai tîrziu. Pînă în acel moment, destinul lui de scriitor n-a putut decît uimi pe colegii virtuali de breaslă. Retras într-o veche casă de lemn din Riazan, Soljeniţîn scria sub acoperirea unui obscur profesor de matematică. Puţine texte circulau în Samizdat, multe nesemnate. Ieşirea din anonimat n-ar fi fost posibilă fără falsificarea ori cel puţin cosmetizarea acceptabilă a scrisului său. Cum nu-şi putea

face auzită vocea autentică, alternativa era una singură: sau scriitor, sau martor; or, profesiunea lui de credință, cum mărturisea în 1967, era limpede: scriitorul „trebuie să se lase condus de propria lui memorie artistică, trebuie să scrie despre ce vede şi cum vede; în literatură orice contrafacere e dăunătoare". Trecut de patruzeci de ani, Soljeniţîn ramîne statornic vocației sale, neclintit în conduita lui nici de vanități, nici de lipsuri. O asemenea credință în destin n-o pot avea decît marii creatori, cei ataşați deopotrivă unui ideal moral pe a cărui tărie se sprijină!

Abia în 1962 astrele se aşază şi pentru el într-o constelație fastă. Nu atît datorită „dezgheţului" de după Congresul al XXII-lea, anunțat de Ehrenburg în titlul unui roman şi confirmat de întoarcerea „moderaților" la vîrful instituțiilor scriitoriceşti; deoarece el avea limitele comandate de partid, pe care numai inocenții le puteau trece cu vederea. În timp ce apăreau, desigur, cărți pînă atunci interzise, cînd Nathalie Sarraute vorbeşte la Moscova despre noul roman şi Tarkovski primeşte Leul de aur venețian pentru Copilăria lui Ivan, Osipov - redactor la revista Samizdat „Bumerang" - e condamnat la cinci ani de muncă forțată. „Dezgheţul" hruşciovist era prea superficial ca să admită, fără condiții, audiență liberă unei voci ca aceea a lui Soljenitîn. Oportunitatea era cu totul alta: momentul avea nevoie de mărturia lui Soljeniţîn, iar intuiția lui s-a dovedit exactă.

Într-o seară din 1962, Tvardovski - noul director de la „Novîi mir" – scoate din teancul de manuscrise primite la redacție romanul unui oarecare Alexandr Soljeniţîn. Va dezvălui, mai tîrziu, entuziasmul care-l cuprinsese încă de la lectura primelor pagini. „Mi-am dat seama imediat că era vorba de ceva important şi că trebuie într-un anume fel să serbez evenimentul. M-am ridicat, m-am îmbrăcat în haine de gală şi m-am aşezat la birou. În noaptea aceea am citit un nou clasic al literaturii ruse." Ceea ce era, bineînțeles, insuficient pentru a garanta apariția cărții. Dimpotrivă, Tvardovski observase, între atîtea alte calități ale cărții, „disperata sinceritate" a adevărului rostit de Soljeniţm. Nu găsea nici un exemplu care ar fi putut egala această evocare a lagărelor de muncă şi realiza, totodată, că o asemenea viziune era departe de a respecta dreptul de a şti decretat de uşa abia întredeschisă de Hruşciov înspre „cercurile" infernului. Nu mai avea nici o îndoială că publicarea cărții nu va primi acceptul cenzorilor de rînd, dar - chiar într-un caz fericit – aprobarea le depăşea competențele. Ştia mai mult decît sigur că este nevoie de un verdict special şi de un noroc pe măsură. Îi trimite manuscrisul lui Hruşciov cu o prezentare învăluitoare, după toate regulile tacticii de partid. Hruşciov cade în capcana pe care el însuşi crede că o întinde altora; convins că romanul îi poate servi admirabil în disputa cu stalinişţii ortodocşi şi cu duşmanii săi din nomenclatură, aduce cazul Soljeniţîn în discuția biroului politic, într-o şedință bine regizată, unde nimeni nu are curajul unui veto. Stratagema lui Tvardovski s-a dovedit

cîştigătoare. În noiembrie romanul apare în „Novîi mir", iar în ianuarie 1963 în două ediţii de peste 800 000 de exemplare, fiind tradus, concomitent la Paris şi Roma, cu un ecou dincolo de orice aşteptări în Uniune şi în Europa, dar şi cu urmări încă neprevăzute în acel moment. Mai tîrziu, într-un interviu din 1976, Soljeniţîn observa eroarea lui Hruşciov: el „n-a putut înţelege că pînă şi o singură picătură de adevăr e ca şi materia care pătrunde antimateria: explozia e inevitabilă". Cu O zi din viaţa lui Ivan Denisovici, Soljeniţîn devine martorul cel mai important în procesul stalinismului.

Cu Arhipelagul GULAG ţinta este mult mai îndrăzneaţă; el aducea acum la bară adevărul despre sistemul comunist. Ceea ce era însă prea mult nu numai pentru diriguitorii de la Moscova, dar şi pentru conştiinţa Occidentului. Soljeniţîn s-a propus singur - fără să fie nici chemat, nici aşteptat - ca martor în procesul comunismului. Din păcate, la acest proces nu s-a întrunit Curtea; iar momentul sentinţei e încă şi mai îndepărtat.

Expulzarea din 1974 a fost epilogul aşteptat (sau una din variantele lui) al debutului răsunător din 1962. Apărut pe scena literară printr-un joc de interese politice, el nu ar fi putut să o părăsească decît în acelaşi mod. Soljeniţîn nu e un caz literar, ci politic. Intuiţia lui Tvardovski după prima lectură a lui Ivan Denisovici nu numai că s-a adeverit, dar s-a confirmat cu fiecare nouă carte a scriitorului. Soljeniţîn nu este doar un clasic al literaturii ruse moderne, dar este - cu siguranţă - una din marile voci ale literaturii din ultimul secol al mileniului doi. Dacă noi ne-am derobat aici de o exegeză literară, am făcut-o şi pentru că temeiul ei nu era în discuţie. În ultimă instanţă, oricît ar părea de paradoxal, scriitorul (în ipostaza sa de creator de opere literare) a fost determinant şi pentru apariţia, şi pentru acutizarea cazului Soljeniţîn. El este un caz politic deoarece astfel a fost perceput de structurile de putere din regimul sovietic (deci, tratat în consecinţă) şi pentru că dintr-un asemenea unghi a fost receptat şi folosit de polemicile ideologice din Europa. Dar şi puterea, şi ideologiile au reacţionat astfel obligate nu de un impact politic explicit, ci de conotaţia politică a rezonanţei literare.

În ce fel ne putem susţine o asemenea afirmaţie?

Valoarea scriitorului (noutatea şi originalitatea discursului său literar, densitatea lui semnificativă, capacitatea de a implica elevaţia poetică într-o tensiune existenţială cu reverberaţii înalt umane) are deopotrivă rolul de impuls şi de canonizare a cazului. Demonstraţia e aproape superfluă. Fără dovezile propriei valori, manuscrisul lui Ivan Denisovici s-ar fi prăfuit în redacţia revistei şi numai pe ele s-a clădit motivaţia lui Tvardovski de a-l impune publicării. Dacă succesul editorial s-ar fi datorat (numai) conjuncturii politice, o dată cu realizarea efectului resursele operei s-ar fi epuizat, fiind marginalizată sau uitată. Totodată, fără confirmările ulterioare, scriitorul însuşi ar fi împărtăşit în timp aceeaşi

soartă. Propaganda politică poate inventa un caz, dar nu-l poate ține în viață dincolo de momentul conjunctural care l-a făcut necesar. Literatura şi politica ultimilor ani oferă suficiente exemple; ca să rămînem în spațiul sovietic, cazul Daniel-Siniavski poate fi relevant.
De data aceasta apare însă un element în plus, mai semnificativ şi mai convingător prin individualitatea lui. Soljeniţîn propune un model de literatură singular. Asumîndu-şi ca scriitor ipostaza de martor, el face din adevăr (ca substanță a lumii fictive) şi din morală (ca motivație a gestului creator) două din trăsăturile fundamentale ale operei literare. În termenii generali ai ontologiei literare, nici unul nu reprezintă o noutate în sine: triada bine, adevăr, frumos şi-a găsit o fundamentare filosofică încă din antichitate. Nu există literatură care să excludă întru totul convergența acestor valori. Coborînd la nivelul evoluției concrete a literaturii, Soljeniţîn se aşază în posteritatea marelui realism rus (Tolstoi şi Dostoievski înainte de toate), a spiritului întregii literaturi ruse, deschisă spre social şi spre meditația existențială. Scriitorul însuşi îşi recunoaşte o asemenea apartenență: „în tradiția literară rusă «un narator pur» aproape că nu există. Toți autorii secolului XIX şi chiar ai secolului XX (dacă nu toți, aproape toți sau în orice caz, să zicem, principalele curente literare) au fost mereu strîns legați de viața socială a țării, în Rusia, mai întîi, în Uniunea Sovietică, azi, un scriitor nu putea şi nu poate sa închidă ochii în fața realității şi să fie un «scriitor pur»". Soljeniţîn se regăseşte între coordonatele unei asemenea literaturi, dar se individualizează totodată printr-o regîndire proprie a structurilor şi a viziunii ce îi sunt ei caracteristice. Noutatea literaturii sale vine dintr-o radicalizare a acestor elemente fundamentale ale tradiției în care se integrează.
În primul rînd, adevărul, ca element al universului artistic, încetează să mai fie doar rezultatul unei evaluării în raport cu referentul real. Acesta intră în operă efectiv, prin intermediul faptului concret, impus în interiorul operei în concreta sa fenomenalitate. Pentru perceperea adevărului nu mai e nevoie de un demers comparativ. Adevărul nu mai e recunoscut în urma unei raportări la ceva, fiind descoperit în mod direct, prin el însuşi. Lumea narațiunii este adevărată fiind un ansamblu de fapte adevărate. Semnificativă nu în ultimul rînd e proporția acestui tip de prezență; dacă în tradiția literară se regăsea ca intarsii ale realității fictive, acum ficțiunea e invadată de realul adevărat pînă la punctul de a fi pusă sub semnul întrebării. Moto-ul care, spuneam, ar putea însoți Arhipelagul GULAG - nu ficțiune, ci mărturie - poate fi citit nu ca sugestie metaforică, ci în cel mai literal mod cu putință. O asemenea înțelegere, posibil de probat în O zi din viața lui Ivan Denisovici, apare fără dubii adecvată Arhipelagului, care constituie realizarea extrema a modelului literar al lui Soljeniţîn.
Ce înseamnă aici mărturie? Un prim răspuns (care nu s-ar îndepărta de interpretările tradiționale) pune în evidență, într-o viziune de ansamblu,

semnificația acestei cărți ca imagine a universului concentraționar sovietic, atestare credibilă a umanității degradate de sistemul comunist. Un al doilea, el singur potrivit noului înțeles al cuvîntului, dezvăluie că situația amintită e rezultanta unui cumul de dovezi valide prin autenticitatea lor intrinsecă, prin adevărul probat nemijlocit în urma convocării în cauză a realității însăşi. Oamenii, locurile, întîmplările sunt cele care au fost, nemodelate în nici un fel, nealterate în particulara şi limitata lor existență, credibile - în afara oricărei contrarietăți prezumate - prin simplul fapt că nu pot fi negate. Intrați în lumea lui Soljenițîn suntem obligați să pipăim pe trupul răstignit rana rămasă de la lovitura suliței, iar mîinile noastre o simt (retrăgîndu-se, speriate, de durerea celuilalt), îi prind contururile între degetele mînjite de sînge. Toma Necredinciosul e răzbunat de îndoielile lui. Lumea din Arhipelag se adevereşte în toate amănuntele ei.

O asemenea percepție ne este nu doar indusă, ci oferită. Autorul se prezintă ca fiind „procuratorul multor istorisiri", ca arhivarul balzacian al unei societăți tangibile, trăite. Autorul omniscient se explică şi îşi motivează capacitățile: „în afară de tot ce am scos din Arhipelag pe pielea mea şi mulțumită memoriei urechilor şi ochilor mei, materialul pentru carte mi-a fost pus la dispoziție, sub formă de relatări, anunțuri şi scrisori" de 227 de martori direcți. Nu în ultimul rînd, subtitlul cărții se vrea şi el definitoriu; se renunță la tradiționalele determinări de gen (roman, poveste), scriitorul optînd pentru un nume ciudat şi original: „încercare de investigație literară". E poate cea mai limpede indicație pentru înțelegerea modalității noi de zămislire a universului literar, masiv determinantă în structurarea acestuia. Mărturia, ca totalitate de întîmplări reale, nu doar se opune ficțiunii, dar o şi exclude.

În acest moment, suntem obligați sa ne întrebăm dacă ne mai găsim cu Arhipelagul GULAG în spațiul literaturii, dacă noul „gen literar" îi mai aparține. Întrebarea e mai mult decît o provocare aruncată teoriei literaturii. Nu e aici locul să îi găsim cea mai argumentată rezolvare. Dar nici nu putem trece pe lîngă ea. Problema distincției dintre literar şi nonliterar este pe cît de veche, pe atît de complicată, aşteptînd încă deciziile tranşante. E însă fără îndoială că criteriul ficțiunii are istoria cea mai îndelungată şi sufragiile cele mai multe; unii îl consideră insuficient, dar nimeni nu socoteşte posibilă renunțarea la el. Aristotel i-a dat celebritate în Poetica lui. După filosoful grec, identitatea literaturii poate fi definită în raport cu istoria: istoricul se deosebeşte de poet „pentru că unul înfățişează fapte aievea întîmplate, iar celălalt fapte ce s-ar putea întîmpla". În literatură, deci, universul este imaginar, inventat. Granița despărțitoare dintre literar şi non-literar se trasează între real şi posibil, între adevărat şi verosimil. Or, universul Arhipelagului GULAG se aşază în partea stîngă a frontierei; oamenii lui au biografii certe, faptele lor s-au întîmplat, sunt reale şi adevărate pentru că au fost, s-au consumat.

Lumea Arhipelagului nu este inventată, ci reconstruită. Contrariați în fața unei asemenea evidențe, comentatorii au vorbit despre o „carte-document", de o „anchetă narativă". Care ar fi unghiul just al interpretării?
Înainte de toate, nu poate fi trecută cu vederea opinia scriitorului şi, în acest caz, lucrurile sunt clare. Scriind Arhipelagul, Soljeniţîn are conştiința că face literatură. Mai mult, ține să se explice, ca şi cînd ar fi presupus că i se vor evoca argumentele lui Aristotel. „Eu nu voi cuteza să scriu istoria Arhipelagului: nu mi-a fost cu putință să cercetez documentele", notează în avertismentul cărții, revenind cu alte detalii într-un interviu ulterior: scriind Arhipelagul „am definit genul literar al acestei opere o investigație literară" pentru că astăzi „toate, sau în orice caz marea majoritate a documentelor au fost distruse şi marea parte a martorilor au fost eliminați", ceea ce face pentru totdeauna imposibil „un studiu complet, făcut pe criterii ştiințifice riguroase şi completat cu toate datele statistice". Pentru Soljeniţîn, deci, frontiera dintre literar şi nonliterar trebuie să răspundă şi altor exigențe. El păstrează disocierea real/posibil, dar dă realului -cît şi adevărului care îl confirmă - un înțeles mai cuprinzător. Pentru a-l defini, certitudinea întîmplării e necesară, dar nu suficientă; îi lipseşte completitudinea, totalitatea. Adevărul realului e definit nu doar de ce s-a întîmplat, ci de tot ce s-a întîmplat. Universul poetic, ca şi lumea reală, stă sub semnul totalității. Senzația de viață, de viu - în ambele cazuri - e dată nu doar de percepția senzorială nemijlocită, dar fatal fragmentară, ci şi de sentimentul totalității ca desăvîrşire ontologică. În romanul-investigație invazia debordantă a realului întîmplat nu poate substitui totalitatea; absentă, ea rămîne să fie inventată. Mărturia, ca ansamblu de fapte genuine, nu exclude deci ficțiunea, ci o face chiar necesară, tocmai spre a da faptelor smulse din conținutul istoriei şansa de a-şi cîştiga o autenticitate pierdută. Cu Arhipelagul GULAG rămînem în spațiul literaturii, fiind într-un univers imaginar adevărat, închipuit ca o realitate certă. „Polifonia" romanesca (despre care şi scriitorul şi comentatorii au vorbit deseori), realizată cu subtile şi interesante modalități narative, are efectul coral al unei simfonii, dînd sentimentul vieții trăită în deplinătatea ei; adică înlăuntrul adevărului şi în spiritul lui.
În fapt, provocarea teoriei literare şi-a asumat-o scriitorul însuşi. El este cîştigătorul unui pariu doar la îndemîna marilor creatori. Confruntat cu realitatea traumatizantă a secolului nostru devastată de iraționalitatea dezumanizantă a nazismului şi comunismului (în fața căreia mari dezertări ca cele ale lui A. Gide, R. Rolland, Heinrich Mann, M. Gorki sunt doar vîrful strălucitor al unui aisberg), Soljeniţîn l-a salvat pe scriitor dovedindu-i curajul şi responsabilitatea; iar literaturii, copleşită de tragicul existenței, i-a oferit şansa (ce părea pierdută) de a concura viața şi de a o domina. Nu prin gestul laş al retragerii iluzorii în spațiul pur al unui frumos însingurat, ci prin orgoliul creatorului în stare să înfrunte viața,

oricît de potrivnică, descoperind-o prin înțelegere şi stăpînind-o prin asumare.
În acest efort de regăsire a Totalității prin creație, condiție de a rămîne umani prin accesul la adevăr, întîlnim o remarcabilă tensiune etică. Întîi de toate, orgoliul creator îşi refuză vanitatea de a depăşi condiția umană printr-o întreprindere ce ar trece dincolo de puterile unui „geniu muritor"; prin operă scriitorul nu vrea să se substituie lui Dumnezeu şi îşi recunoaşte umilința de a nu fi el cel ce dă înțeles lumii, în schimb îşi arogă puterea de a descoperi lumea ce ne este dată şi responsabilitatea de a transmite semenilor săi bucuria de a o trăi ca oameni: „Artistul are doar harul de a pătrunde cît mai adînc armonia lumii, frumusețea ei şi josniciile cu care omul o pătează: el simte datoria să o traducă în forme şi să o comunice, între înfrîngeri, în abisul prăpastiei, în mizeria închisorilor şi a bolilor el nu va rătăci niciodată sentimentul acestei suverane armonii." Sunt cuvintele lui Soljenițîn din discursul, niciodată rostit, pregătit pentru ceremonia decernării premiului Nobel. În Arhipelagul GULAG, mai mult decît oriunde, Soljenițîn face dovada stăruinței cu care a urmat comandamentele acestei credințe. Într-o lume a răului şi urîtului, lovită de suferințe inimaginabile, el s-a încăpățînat să caute binele şi seninătatea care îl pot salva pe om, convins că „elevația spirituală" (un capitol se intitulează astfel) nu poate lipsi nici din gulag. Asumarea şi înțelegerea vieții nu consonează deloc, în viziunea lui Soljenițîn, cu adecvarea pasivă a omului la mişcările ei necontrolate, implacabile, întîmplătoare. Omul nu viețuieşte oricum şi cu orice preț, ci trăieşte, adică se confruntă afirmîndu-se prin puterea spiritului său. În aceasta stă forța care îl face pe om imun la dezumanizare chiar şi în bolgiile infernului. Mărturisirea aproape stranie a scriitorului, îmbrăcat în haine de zek — „binecuvîntată fii, puşcărie, pentru prinosul adus în viața mea" - poate fi motoul comentariului la una din temele cele mai generoase ale literaturii lui Soljenițîn, tema fericirii. Ea răspunde nu doar întrebării noastre („de ce merită să trăieşti"), ci şi interogației scriitorului asupra menirii sale.
Conştiința morală (vie în toate universurile romaneşti soljenițîniene, asemeni larilor veneraţi de comunitățile antice) determină şi motivează întreaga viziune artistică a scriitorului rus. Spiritului ei i se datorează, fundamental, asumarea ipostazei de martor, pe care şi-o revendică şi s-ar fi simțit dator să o spună, cu voce tare, şi pe scena unde i se consfințea gloria şi aura de scriitor: „lată-mă azi în fața voastră, cu capul plecat, însoțit de urmele celor morți şi care mai mult decît mine ar fi trebuit să se găsească aici: cum să ghicesc, cum să exprim ceea ce ei ar fi vrut să zică?...Tîrîndu-ne epuizați de la un lagăr la altul..., de cîte ori n-am simțit ca un nod în gît ceea ce voiam să strigăm lumii întregi, dacă această lume ne-ar fi putut auzi." În Arhipelagul GULAG el a făcut să se audă țipătul acelei umanități umilite şi condamnate la tăcere, încredințat

că vocea artei o poate salva şi răzbuna: „Orice capodoperă autentică are o forță de convingere absolut irezistibilă şi sfîrşeşte prin a subjuga sufletele cele mai rebele"; numai „artiştii au mijloacele de a învinge minciuna". O asemenea forță, ca şi mijloacele cele mai subtile, rămîn însă moarte în afara unei legitimități morale a capodoperei. Soljeniţîn face parte însă din rasa acelor mari creatori pentru care binele şi adevărul sunt, cum spunea T.S. Eliot, rațiunea de a fi a frumosului, implicit a literaturii.

Pînă şi erorile lui Soljeniţîn găsesc o explicație tot în convingerile lui morale. Certitudinea sa că o dată dezvăluit gulagul, conştiința întregii lumi - oripilată de ororile lui - se va cutremura n-a fost decît iluzia, poate visul, unui inocent. Ştia, neîndoielnic, că răul arhipelagului a fost contagios (scrisese despre aceasta în roman), îşi putea închipui că viruşii şi toxinele lui au trecut şi de Urali, pînă dincolo de cortina de fier. Dar spera. Spera fiindcă era convins că crimele nepedepsite, răul uitat în tăcere, se va semăna înlăuntrul sufletului nostru şi „va răsări înmiit în viitor". A continuat să spere, chiar să lupte cu aceleaşi cuvinte din care închipuise Arhipelagul, şi după ce - exilat în „lumea liberă" - a putut afla, în mod direct, că este trădător, fascist, reacționar şi a putut citi cu ochii lui, în 1976, într-un ziar spaniol că „atîta timp cît în lume sunt oameni ca Soljeniţîn, lagărele trebuie să rămînă în funcțiune". A sperat mai mult după ce zidul Berlinului s-a prăbuşit în 1989, în ciuda scepticismului adunat în sufletul lui, zi de zi şi pe bună dreptate. Mă aflam în primăvara lui 1992 în Piața Domului din Milano, lîngă domul în care - mă gîndeam - ar trebui să se celebreze în fiecare zi o liturghie în memoria tuturor gulagurilor comuniste şi pentru trezia conştiinţelor noastre. Trecuseră aproape douăzeci de ani de la apariția, chiar aici la Milano, a Arhipelagului GULAG. Piața era plină de lume; erau zeci, sute de mii fluturînd steaguri roşii şi purtînd portretele lui Lenin, Che Guevara, Fidel Castro. Auzeam, aproape urlat, cîntecul Bandiera rossa şi mi se părea că el acoperă, inconştient sau cu bună ştiință, strigătele de durere şi speranță, încă vii, ale nefericiților din gulag. Şi am înțeles tristețea cu care Soljeniţîn s-a întors în 1994 în Rusia lui, lăsînd - după douăzeci de ani de exil occidental - casa țărănească din îndepărtatul Vermont american. Aşteptase mult prea mult ca în Europa acestui sfîrşit de mileniu conştiințele să se cutremure cu adevărat.

Speranța, însă, trebuie să rămînă vie. E lecția extraordinară a acestei teribile cărți; pentru că la sfîrşitul lecturii ei ne putem spune amîndoi, cititorule, fiecare în singurătatea lui, cuvintele apostolului Luca, aşezate de Soljeniţîn ca moto la una din dramele sale: „Ia seama ca lumina din tine să nu fie întuneric".

Bucureşti, februarie 1998
(ION VASILE ŞERBAN)

SUMAR

Partea a CINCEA - OCNA
Capitolul 1 - Sortiți pierzaniei 3
Capitolul 2 - Zefirul revoluției 28
Capitolul 3 - Lanțuri, lanțuri 43
Capitolul 4 - De ce ați tolerat? 62
Capitolul 5 - Poezia sub lespede, adevărul sub bolovan..... 81
Capitolul 6 - Un evadat convins 104
Capitolul 7 - Motănelul alb 127
Capitolul 8 - Evadări întîmplătoare şi evadări pregătite inginereşte 157
Capitolul 9 - Băieţaşii cu automate 177
Capitolul 10 - Cînd în zonă arde pămîntul 184
Capitolul 11 - Lanțurile ni le rupem pe dibuite 202
Capitolul 12 - Cele patruzeci de zile ale Kenghirului 230

Partea a ŞASEA - EXILUL
Capitolul 1 - Exilul în primii ani de libertate 269
Capitolul 2 - Ciuma țărănească 281
Capitolul 3 - Exilările se îndesesc 297
Capitolul 4 - Surghiunul popoarelor 310
Capitolul 5 - La sfîrşitul sorocului 326
Capitolul 6 - Fericirea exilului 339
Capitolul 7 - Zekii în libertate 357

Partea a ŞAPTEA - STALIN NU MAI ESTE
Capitolul 1 - Cum să priveşti astăzi peste umăr 377
Capitolul 2 - Cîrmuitorii trec, Arhipelagul rămîne 396
Capitolul 3 - Legea în zilele noastre 425

Postfață 444
După încă un an 446
Şi după încă zece ani 447
[Scurt istoric] 448
Conținutul capitolelor 450
Abrevieri şi sigle (vol. I-II-III) 460
Note 468
Tabel cronologic 490
Dincolo de literatură (eseu de Ion Vasile Şerban) 506

coperta a IV-a

„Despre Tolstoi s-a scris că este conştiința Rusiei. Nu ştiu dacă se poate spune acelaşi lucru şi despre Soljeniţîn. Dar el este speranța Rusiei."
(G.V. Adamovici)

„Măreția lui Soljeniţîn, din punctul meu de vedere, constă în faptul că, după zeci de ani, în decursul cărora ideea de revoluție a anulat instanța moralei, el ne-a redat măreția şi sensul moralității, a readus-o în orizontul gîndirii noastre."
(Guy Lardreau)

„Soljeniţîn este un fenomen. Este simbolul epocii noastre. Chiar şi străinii încep să numească epoca noastră «epoca lui Soljeniţîn»."
(Kirill Pomeranțev)

„Ce înseamnă Soljeniţîn pentru noi? Pentru mine, în primul rînd este confirmarea justeței drumului pe care l-am ales... În al doilea rînd, breşa creată de el în conştiința celor care trăiesc în Occident este extraordinară, şi eu aparţin acelei categorii de oameni, de scriitori, care au profitat de această breşă."
(Paul Goma)

„Ideologia comunistă a produs genele distructive ale umanității omului. ARHIPELAGUL GULAG este dovada de netăgăduit a acestei excrescențe maligne a spiritului uman. Alexandr Soljeniţîn a devenit, astfel, Marele Martor în procesul comunismului."
(Ion Vasile Şerban)